

श्री गीताभाताष्ट

卐 શ્રી ગીતા માતાની આરતી 卐

ઐ જય ગીતા માતા ઐ જય ગીતા માતા,
 અખિલ વિશ્વકી ત્રાતા સુખ સમ્પતિ દાતા. ઐ જય ગીતા ૧
 વેદ પ્રજ્ઞાકી વાણી જ્ઞાનામૃત ધારા,
 પ્રથમ સૂત્રને તુજ કો હૃદયકમલ ધારા. ઐ જય ગીતા ૨
 ક્ષિર કમલે મનુ પદવાક, સંવિધોને જાના,
 જનકાદિક રાજોને તુજકો સન્માના. ઐ જય ગીતા ૩
 તૂ અવ્યય અવિનાશી સત્ ચિત્ આનન્દા,
 તેરા રૂપ અલૌકિક સુન્દર સાનન્દા. ઐ જય ગીતા ૪
 તૂ હુગી, તૂ લક્ષ્મી, તૂ હી સરસ્વતી,
 તેરી શરણ જો આતે વે પાતે સુખતિ. ઐ જય ગીતા ૫
 તૂ નદીઓ મેં ગંગા સતીઓ મેં સીતા;
 મંત્રો મેં ગાયત્રી ગ્રન્થો મેં ગીતા. ઐ જય ગીતા ૬
 હે જગદ્ગે તૂને અગણિત વીર જને:
 તૂને બનકર કાલી અગણિત અસુર હને. ઐ જય ગીતા ૭
 યોગ યજ્ઞ જપ તપ કા તુજમેં જ્ઞાન ભરા;
 ધર્મ કર્મ વિદ્યા કા હે વિજ્ઞાન ભરા. ઐ જય ગીતા ૮
 શીર્ષ ધૈર્ય શમ દમ તુ શિખા રહી ગીતે;
 તેરા હી અમૃત પી અર્જુન રણ છતે. ઐ જય ગીતા ૯
 પ્રજ્ઞાનંદ વિનય મહ માતૃ કૃપા કીરે;
 પ્રભુ પ્રિય દેશ ધર્મ કી ભક્તિ હમેં દીરે. ઐ જય ગીતા ૧૦

અનુક્રમ

અનુ.	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	નમ્ર નિવેદન ...	...	૧
૨	અપાદકીય ...	...	૮
૩	પ્રાર્થના ...	...	૧૩
૪	અક્તવસય અગવાનને નમસ્કાર	...	૧૪
૫	જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી	...	૧૫
૬	સંત સમાગમ	પ. પ. જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર શ્રી ૧૦૮ અદ્વતીન સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજ	૧૮
૭	અકિત ગીર્માંસા	પ. પ. મહામંડલેશ્વર શ્રી ૧૦૮ સ્વામીશ્રી કૃષ્ણાનંદજી મહારાજ	૨૩
૮	અક્ત મધુરની વાણી	અનુ. શ્રી રવિ પાઠક	૨૭
૯	ન મે મક્તઃ પ્રજાવ્યતિ	પ. પ. મ. મં. જગદ્ગુરુ સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજ	૪૧
૧૦	અક્તની ભાવના	યોગીરાજ ધનુન્તરિયુર સ્વામીશ્રી સિવાનંદજી મહારાજ	૪૪
૧૧	અક્તનાં કલંબ	મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી સદાનંદજી મહારાજ	૪૭
૧૨	સંતનો ઉપદેશ	સ્વામીશ્રી રામાનંદજી મહારાજ, દશનંદશાસ્ત્રી, વ્યાકરણાચાર્ય	૪૯
૧૩	અક્તનાં લક્ષણ	સ્વામીશ્રી-મંગલાનંદજી	૫૧
૧૪	અક્ત અને અકિત	શેકશ્રી રમણલાલ લક્ષુભાઈ	૫૩
૧૫	અક્તની શ્રદ્ધા	યોગિની શ્રી વસંતદેવી	૫૯
૧૬	અજન અડી તલવાર	પં. રવિશંકર પાઠક	૬૧
૧૭	અગેત અને જગન	શ્રી જગમોહનદાસ મોદી, એમ. એ. બી. ડી.	૬૯
૧૮	અકિતની શક્તિ	શ્રી જ્યન્ત કાકર એમ. એ; કાવિ	૭૫
૧૯	અકિત માર્ગ	શ્રી સુરેશચંદ્ર ગો. હોટાવાળા એમ. એ.	૮૨
૨૦	અકતોનું છવન-નામરમરણ	શ્રી રવિશંકર પાઠક	૮૩
૨૧	અક્ત અને અગવાન	શ્રી રામનારાયણ ના. પાઠક	૮૬
૨૨	અક્ત અકિત	શ્રી બાલકૃષ્ણ સુ. જોશી	૮૯
૨૩	અક્તને આધીન અગવાન	શ્રી રમેશ જોશી	૯૨
૨૪	અક્તની પ્રાર્થના	શ્રી રવિ પાઠક	૧૦૧
૨૫	અક્તનું છવન અને કવન	શ્રી સાતિલાલ સી. રંગવાલા બી. ઇ. (મીનીસ) એમ. આર. એસ. એચ. (લંડન)	૧૦૨
૨૬	અક્તના અગવાન વિગે વિચાર	શ્રી રવિશંકર ન. પાઠક	૧૦૪
૨૭	અક્તનું હૃદય	શ્રી નરસિંહભા. શુક્લ	૧૦૭

૨૮	ભક્તનું હૃદય કેવું હોય ?
૨૯	સતોની સાધના
૩૦	ભક્તનાં વચનામૃત
૩૧	ભક્ત એટલે જગમતીર્થ
૩૨	ભક્ત શ્યામો
૩૩	ભગવતી રંગનાયકી
૩૪	ભક્ત કૃષ્ણામ્બર
૩૫	ભક્ત ચિત્રનારાયણ
૩૬	ભક્ત નીલન
૩૭	ભક્ત પનાછ ગદ
૩૮	ભક્તિમતી જનાબાઈ
૩૯	ભક્ત સેના નાઈ
૪૦	ભક્ત નરહરિ સોની
૪૧	ભક્ત રોકાછ
૪૨	ભક્તિમતી કાન્હલાલ
૪૩	ભક્તિમતી સત્યનાઈ
૪૪	ભક્ત ગોરા કુભાર
૪૫	ભક્ત રૈલાસ
૪૬	ભક્ત પરમેષી દરોહ
૪૭	ભક્ત તુલાધાર
૪૮	ભક્ત રસબાન
૪૯	ભક્ત નામદેવ
૫૦	ભક્ત જ્ઞાનદેવ
૫૧	ભક્ત રામદાસ
૫૨	ભક્ત ઐકનાથ
૫૩	ભક્ત વૃંદારામ
૫૪	ભક્ત નરસિંહ મહેતા
૫૫	ભગવતી મીરાબાઈ
૫૬	ભક્ત વૃંદરાજીદાસ
૫૭	ભક્ત સરદાસ
૫૮	ભક્તશિરામજી હનુમાનજી
૫૯	ભક્તોની વિશેષતાઓ

શ્રી. શાંતિલાલ ઝોઝા, એમ. એ. બી. ડી.	૧૦૬
શ્રી મૃણાલબાઈ પી. શાહ	૧૧૨
કે. ભારતી ૨. પાઠક	૧૧૪
શ્રી. પુરુષોત્તમ સુ. ભટ્ટ	૧૧૬
શ્રી રવિશંકર નયોત્તમદાસ પાઠક	

...	૧૨૧
...	૧૩૦
...	૧૪૦
...	૧૪૦
...	૧૪૮
...	૧૬૯
...	૧૮૨
...	૧૯૧
...	૨૦૦
...	૨૧૧
...	૨૧૯
...	૨૩૧
...	૨૪૨
...	૨૫૧
...	૨૬૧
...	૨૬૫
...	૨૭૬
...	૨૮૩
...	૨૯૧
...	૩૦૧
...	૩૧૨
...	૩૨૧
...	૩૩૧
...	૩૪૩
...	૩૫૮
...	૩૬૭

૫. મંગલદત્ત સાસ્ત્રી

સહનિવાસકાંડ, આદિત્યબાળાનું ૩૦૨

શ્રી. મંજુલાલ મળ્લુમદાર	
એમ. એ. એસ. એસ. બી. પી. એમ. ડી.	૩૦૭
શ્રી. પુષ્પમ	૩૮૧
શ્રી રવિશંકર પાઠક	૩૮૨

૫૯ સંતકવિ વિષ્ણુપુરી

૬૦ ભક્ત

૬૧ ભક્તોને માટે ભગવાને લીધેલા અવગણ

નમ્ર નિવેદન

• પૂરમકૃપાળુ પન્માત્માની અમીમ કૃપાથી તેમજ લેખકો, પ્રેમી પાઠકો, અને ગ્રાહકોના સહકારથી આ 'ગીતાધર્મ' માસિક બાવીસ વર્ષ પૂરાં કરી ત્રેવીસમા વર્ષમાં પ્રવેશે છે 'ગીતાધર્મ'ની આ લાંબી મજલમા જેમણે અજાંડ નિષ્કામ સહયોગ આપ્યો છે તેમને મારા અંતાકરણના અભિનંદન છે

ગત વર્ષમાં અમારા માટે અને 'ગીતાધર્મ' માસિકના ગીતાપ્રેમી સૌને માટે એક દુઃખદ પ્રસંગ બની ગયો. 'ગીતાધર્મ' ના સંસ્થાપક શ્રીમદ્ પદમહંસ પરિવાળકાચાર્ય ગીતાબ્યાસ લોકમંડળી મહારાજ ઉપેશ્વર સ્વામીશ્રી ૧૦૮ શ્રી વિદ્યાનન્દજી મહારાજ સવત ૨૦૧૩ ના વૈશાખ વદ ૧૨ તા ૨૬-૫-૧૯૫૭ ને શનિવારના રોજ સવાન ના ૩-૨૦ વાગતા મુખાઈ (અંધેરી) મુકામે શેઠશ્રી જીવજીલાલ સુનીલાલ ચીતાઈવાળાના ખંગલે બ્રહ્મહતીન થયા, આ દુઃખદ પ્રસંગ આજે અમને યાદ આવે છે. ગીતાપ્રેમી જનતાને તેમની મહાન, ખોદ-પકી છે તે અમારું દુઃખ કહેવા માટે અમારી પાસે શબ્દો નથી. પૂજ્ય પાદ બ્રહ્મહતીન સ્વામીશ્રીનું ધર્મી આપણી સામે આજે નથી પરંતુ એમનાં સંસ્મરણો અને એઓશ્રીએ આપેલા ઉપદેશ આપણી પાને છે એ ઉપદેશને અનુસરીને ગીતાપ્રચારની એમની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવાં સૌને પન્માત્મા પ્રેરણા આપે

બ્રહ્મહતીન સ્વામીજી મહારાજ પછી તેમની ગારી પર તેમના ઉત્તરધિકારી તરીકે મ મં. સ્વામીશ્રી મદાનંદજી મહારાજ તા ૧૦ ૬ ૫૭

ના રોજ ગારી પર આવ્યા છે. તેઓ 'ગીતાધર્મ' ના સંચાલનમાં, તેમજ આયુર્વેદાચાર્ય તરીકે, ગીતામંદિરમાં આવેલા ધન્વન્તરિયુર સ્વામીશ્રી શિવાનંદજી મહારાજ સંચાલિત ધર્માર્થ ચૌપદાલયના કાર્યમાં ઘણા રસ લે છે તેઓશ્રી ૫. ૫. શુક્રદેવ સાથે આદિકા અને યૂરોપના પ્રવાસે ગયા હતા. ભારતમાં પણ બ્રહ્મહતીન સ્વામીજી મહારાજની સાથે જ ફરતા હતા તેમને શુક્રદેવ પાસેથી ઘણા અનુભવ મળ્યો છે તેઓ સંસ્કૃતનું સારું જ્ઞાન ધરાવે છે અગ્રેજી બાષાથી પણ પરિચીત છે તેમની વાણી મધુર છે. સ્વભાવે ઘણા મધ્યાળુ છે. ગીતાપ્રેમીઓ પ્રત્યે ઘણા દયાળુ છે. અને દેશમાં જો કોઈ સંકટ આવે તો તે પ્રસંગે ગરીબો પ્રત્યે હંમેશાં બતાવી બની શકે તેટલી તન મન અને ધનથી એમને મદદ કરવામાં હંમેશા તત્પર રહે છે જનતાના કલ્યાણ અર્થે પોતાનું જીવન એમણે અર્પણ કર્યું છે. હું આશા આશા રાખુ છું કે સ્વામી મદાનંદજી મહારાજની દૈવવહ્નીથી સંસ્થા વધુ પ્રગતિ સાધશે.

• 'ગીતાધર્મ' સંસ્થાના પ્રાણરૂપ ૫. ૫. ધન્વન્તરિયુર સ્વામીશ્રી શિવાનંદજી મહારાજશ્રીની દૈવવહ્ની અને આશીર્વાદથી આ સંસ્થાનું કાર્ય સુવ્યવસ્થિત ચાલે છે હર માસે 'ગીતાધર્મ'મા નિયમીત એઓશ્રી એક લેખ લખે છે અને ગીતાનો સંદેશ ગીતાપ્રેમીઓને પહોંચાડે છે

આ બન્ને મહાત્માઓના આગીર્વાદથી આ અકથી 'ગીતાધર્મ' ત્રેવીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ

કરે છે. 'ગીતાધર્મ' નો આ વિશેષાંક છે. પ. ૫. પ્રારંભીન સ્વામીજી મહારાજે એમની હયાતીમાં જ આ વિશેષાંક પ્રકટ કરવાની આજ્ઞા આપી હતી અને તેઓશ્રીની સૂચના મુજબ જ સરસ રીતે આ અંક તૈયાર થયેલો છે. એ જોઇને અમને સંતોષ થાય છે.

લેખકોના લેખો પણ એમણે ગૌરવીને આ અંકને સમૃદ્ધ કરવામાં ઘણો પરિશ્રમ લીધો છે અને ખૂબ ઉત્સાહથી સંપાદન કર્યું છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ આપું છું. મને આશા છે કે વાચકોને અને ધાર્મિક જનતાને આ સુંદર વિશેષાંક ગમી જશે.

આવો સચિન અને દળદાર વિશેષાંક અને બીજા એક વર્ષમાં અગિયાર 'ગીતાધર્મ' ના ચાહુ અંકો રા. 'દ-રપ' ના લવાંજમમાં ઘેર ગેઠાં મળે છે. સરલ, શિષ્ટ અને પ્રેરક ધાર્મિક લખાણ 'ગીતાધર્મ' ના દરેક અંકોમાં પ્રગટ થાય છે. એ બધાનો વિચાર કરતાં લવાંજમ કંઈ પધારે ન કહેવાય. હું આશા રાખું છું કે જૂના આહક મિત્રો નવાં આહકો બનાવવા માટે અવતર કરશે.

આ વિશેષાંક સમયસર છાપીને તૈયાર કરવાના કામમાં અને 'ગીતાધર્મ' ના પ્રચારના કાર્યમાં પ્રેસના કાર્યકરોનો, પ્રેસના મેનેજર શ્રી ગોરધનભાઈ અમીનનો, તેમજ ગીતાધર્મ કાર્યાલયના મેનેજર શ્રી વેણીભાઈ દવેનો ખૂબ સહકાર મળ્યો છે તે બદલ તેમને બધાને હું ધન્યવાદ આપું છું.

—સ્વામીજીના લલ્લુભાઈ

સંપાદકીય

‘પરમાત્માની કૃપાથી ‘ગીતાધર્મ’ આ માસથી એના એવીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે એ શુભ પ્રસંગે ‘ભક્તચરિતાવલી’ જેવો સચિન દળદાર વિશેષાંક આહારકોના કન્કમસમાં રજૂ કરતા આમે હૃદય અનુવાવીએ છીએ.

આ વિશેષાંકમાં શરૂઆતમાં સંત-મહાત્મા એના અને વિદ્વાન લેખકોના ભક્ત, ભક્તિ અને ભગવાનના માહાત્મ્યને દર્શાવતા કેટલાક મનનીય લેખો, રજૂ કરવામાં આવ્યા છે એ પછી વાતાવરણ-નવલિકાની દળે-લખાએલા ભારતના પ્રસિદ્ધ ભક્તોના ચરિત્રો પ્રગટ કર્યા છે ભક્તચરિત્રો તે અગણિત છે એ બધાં એક જ અકમા આવી શકે નહિ છતાં જેમને પરમાત્માના સાક્ષાત્ દર્શન થયા છે એવા સુર્ય્ય સુર્ય્ય ભગ્નોના ચરિત્રો વાતાંમાં વણી લઈ આ અંકમાં રજૂ કર્યા છે ભક્તો ગોટે ભાગે કવિઓ પણ હોય છે ‘ભક્તચરિતાવલી’ માં કેટલાક ભક્તકવિઓ પણ દર્શન દે છે એવા ભક્તોની વાણીને પણ વાચકોને પરિચય થાય એ અર્થે દરેક ભક્તકવિના ચરિત્રના અંતમાં એમના ભગ્નોની વાનગી રજૂ કરી છે અમને શ્રદ્ધા છે કે ‘ગીતાધર્મ’ ના વાચકો, આહારકો, ચાહકો અને પ્રચારકોને-મૌને ત્રિરંગી ચિત્રોથી શોભતી આ આકર્ષક ભક્તકથાઓ ત્રિવિધ થઈ પડશે

આ અંક તૈયાર કરતી વખતે ભક્તચરિત્રોને લગતા સંસ્કૃત, હિંદી, ગુજરાતી અને મરાઠી ભાષાના ઘણા પુસ્તકો જે જોયાં છે અને એમાંની સામગ્રીનો ઉપયોગ ‘ભક્તચરિતાવલી’ તૈયાર કરવામાં કર્યો છે ઉપરાંત દત્તકથાઓમાં

વળાએલા ભક્તચરિત્રોના પ્રમુખોની અને સતોની વાણીમાં એમના વિશે વર્ણવેલા ઉલ્લેખોની પણ જે મજા લીધી છે એ બદલ એ તમામ શ્રદ્ધાળુ લેખકો, સંપાદકો અને પ્રકાશકોનો હું હૃદયપૂર્વક ઉપકાર માનું છું.

પ. પૂ. ચોગીરાજ ધન્વન્તરિશુર ક્વામીશ્રી શિવાનંદજી મહારાજે તેમજ ધર્મધુરધર શેઠશ્રી રમણલાલ લટલુભાઈએ આ અંકની સામગ્રી જેમ જેમ તૈયાર થતી ગઈ તેમ તેમ એ એમને પોતાની પ્રસન્નતા પ્રકટ કરી વાનં વાર આ લેખકને પ્રેત્સાહન આપ્યા કહું છે એ બદલ એમનો હું ધણો આભાર માનું છું. તેવી જ રીતે કૃપાળુ સંતમહાત્માઓ અને વિદ્વાન લેખકો પણ આભાર અને અભિનંદનના અધિકારી છે નારી વિનંતીને માન આપીને પોતાના કીમતી લખાણો ગોકવી એમણે જે સહકાર આપ્યો છે તે બૂલાય એમ નથી.

પ્રેસ વિભાગના અને કાર્યાલય વિભાગના તમામ અંધુઓને એમણે આપેલા સહકાર બદલ આ તકે અભિનંદન આપું છું. પ્રેસ મેનેજર શ્રી ગોર્ધનભાઈ અમીને ઝડપથી સમયસર આ અંક તૈયાર કરી આપ્યો છે એ બદલ એમને ખરેખર ધન્યવાદ ધરે છે

અતમા જેમની આજ્ઞાથી આ વિશેષાંકના લેખનકાર્યને પ્રારંભ થયો હતો અને જેમની કૃપાથી ‘ભક્તચરિતાવલી’ તૈયાર થઈને હવે બહાર પડે છે એ ગુરુ અને ગોવિદનાં ચરણકમલોમાં હું મનોમય પ્રણામ કરું છું

—રવિશંકર ન. પાંડે
સંપાદક

ગીતાધર્મ કાર્યાલયનાં ધાર્મિક પ્રકારાનો

ગીતા ગૌરવ

શુજરાતી (પાંચ ભાગ) કિ. ૩૦-૦-૦

જેની સાત આવૃત્તિઓ પ્રકટ થઇ ચૂકી છે. જેમાં પરિનાજકાચાર્ય મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજની સરળ અને સચોટ દૃષ્ટાંત શૈલીમાં ભાષાભાષ્ય ટીકા રજૂ થઇ છે. તદુપરાંત જેમાં પ્રસંગોપાત દૃષ્ટાંતોની સાથે ત્રિંગી, એકરંગી, આદ્ય સરળ ચિત્રો રજૂ થયાં છે. સ્વામીજી મહારાજનાં ભાવિક ભક્તજનોમાં આ ગીતા ગૌરવને પંરમ આદર મળ્યો છે.

ગીતા ગૌરવ

હિન્દી (પાંચ ભાગ) કિ. ૪૦-૦-૦

હિન્દી ભાષામાં પણ ગીતા ગૌરવના પાંચ ભાગ પ્રૂળ જ આદરણીય બન્યા છે.

ગીતા ગૌરવ

અંગ્રેજી (બે ભાગમાં) કિ. ૧૬-૦-૦

પદ્ય, પદ્યાર્થ ટીપ્પણ, વિવેચન સહિત અંગ્રેજીમાં ગીતા ગૌરવ બે ભાગમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. જેની પ્રસ્તાવના ભારતીય લોકસભાના એક વખતના માનનીય પ્રમુખ શ્રી ગણેશ વાસુદેવ માવલંકરે લખેલી છે.

ઉપનિષદો

શુજરાતી (ત્રણ ભાગ) કિ. ૧૫-૦-૦

ઇશા, કેન, કક, પ્રક્ષ. અંક, માંદૂકચ, ઐતરેય, તૈતરેય. યૃહલ્કરણ્યક, છાંદોગ્ય, શ્વેતાશ્વતર અને

કૌષીતકિ એ ગ્રુખ્ય બાર ઉપનિષદો મૂળ સંસ્કૃત અંથ સાથે શુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ તેમજ વિદ્યાવિનોદીની ટીકા સહિત અત્યંત સરળ સચોટ ભાષામાં રજૂ થયાં છે

ઉપનિષદો

હિન્દી (ત્રણ ભાગ) કિ. ૧૫-૦-૦

શુજરાતી ભાષાનાં ઉપનિષદોની જેમ હિન્દી ઉપનિષદોને પણ ગીતાપ્રમીજનો તરફથી સુંદર આવકાર મળ્યો છે.

અધ્યાત્મ રામાયણ

શુજરાતી (ત્રણ ભાગ) કિ. ૧૫-૦-૦

મૂળ સંસ્કૃત શ્લોકો અને શુજરાતી ભાષાંતર ઉપરાંત રામચર્યો ભાગ્ય આપવામાં આવ્યું છે. જેમાં દૃષ્ટાંતો સાથે ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીની જીવનચર્યો સચોટ રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે. તેમાં પ્રસંગે પ્રસંગે એકરંગી ચિત્રો રજૂ થયાં છે; તેમજ ત્રિંગી ચિત્રો પણ આપવામાં આવ્યાં છે. અધ્યાત્મ રામાયણનું આ શુજરાતી સંસ્કરણ એક નવીજ ખાત યાડે છે.

મહાભારત

શુજરાતી (ત્રણ ભાગ) કિ. ૧૨-૮-૦

ગીતાધર્મ કારી તરફથી મહાભારત મૂળ શ્લોકો અને શુજરાતી ભાષાંતર સાથે પ્રકટ થતાં હતાં. તેના બે વર્ષના વિશેષાંકોમાં મહાભારતના આદિ પર્વને પૂરી રીતે આપવામાં આવ્યું છે.

જેમાં વિશેષકે ઉપરાંત સામાન્ય અંદેશ પણ આપવામાં આવે છે. અને ત્રિંગી ચિત્રોથી તેને સુંદર રીતે સજવવામાં આવ્યું છે, મહાભારતના રસિક જનોને તે ઘણું જ ઉપયોગી બન્યું છે.

સુલસીકૃત રામચરિત માનસ

શુજરાતી-બે. ભાગમાં કિ. ૧૨-૦-૦

આથ' સાહિત્યમાં રામાયણનું મહત્વ અધિક છે, આ રામાયણની ખાસ દીકા પૂ. સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજે પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં કરી છે. વિદાને સફળદાયે તેમજ ગીતાપ્રેમી ભક્તજનોમાં તેને સારો આપકાર મળ્યો છે.

સદ્ગુરુ ગાથા

હિન્દી-શુજરાતી કિ. ૫-૦-૦

મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજની જીવનચર્યા સુંદર સુવર્ણ ભાષામાં રજૂ થઈ છે. તે ભક્તજનોને સુંદર માર્ગદર્શક બની છે. અને તેની પહેલી આવૃત્તિ ખલાસ થતાં બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવામાં આવી છે.

વિદ્યાનંદ વિજ્ઞાન (હિન્દી) કિ. ૧-૧૨-૦

આ મહત્વપૂર્ણ પુસ્તકમાં હિંદુધર્મના વ્યાપક સિદ્ધાંત ધર્મ, શોધ, પરલોકવાદ, જ્ઞાન, ભક્તિ, કર્મ ઉપામના જેવા વિવેચી સરળ ભાષામાં તક-પૂર્ણ દ્રષ્ટિથી સમજાવવામાં આવ્યા છે. આ પુસ્તકના લેખક ઉચ્ચ પ્રતિભાશાળી જૂતપૂર્વ દિવાન શ્રી હિરાલાલ વર્મા છે.

વેદાન્ત સૂર્યોદય (હિન્દી) કિ. ૦-૬-૦

કૃષ્ણ પ્રવક્તા સ્વામી હરિદ્વારનંદ મહારાજ મંડલેશ્વરે અત્યંત સરળ ભાષાપદ્યમાં આ પુસ્તિકાની રચના કરી છે.

નિત્ય કર્તવ્ય

શુજરાતી-હિન્દી કિ. ૦-૬-૦

આ નાની પુસ્તિકામાં ધર્મંતરિશુર સ્વામીશ્રી શિવાનંદજી મહારાજે સરળ ભાષામાં નિત્ય-કર્મનું વિધાન સમજાવ્યું છે. ગીતામંદિરોની નિત્યવિધિ અને પરિચયથી આ પુસ્તિકા આદર્શ બની ચૂકી છે.

શુરે પ્રસાદી

કિ. ૦-૮-૦

જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજની ૬૩ મી જન્મજયંતિ પ્રસંગે સ્વામીજીનાં મહામૂલાં વચનામૃતોની આ નાની પુસ્તિકા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. સુવચનો અને જોષપ્રદ પ્રસંગોથી અત્યંત 'શુરે પ્રસાદી' ગીતાધર્મના વાંચકોમાં અત્યંત આદર પામી છે.

સ્વામીજીકી સાધના (હિન્દી) કિ. ૦-૮-૦

જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજની ૬૪ મી જન્મજયંતિ પ્રસંગે આ પુસ્તિકા હિન્દી ભાષામાં પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેમાં સ્વામીજીનાં વચનામૃતો, તેમની ગીતા સાધના તેમજ ગીતામંદિરોના પરિચય વગેરે અમૂલ્ય સામગ્રી આપવામાં આવી છે.

પ્રવાસકથા (હિન્દી) કિ. ૩-૮-૦

સ્વામીજી યુરોપમાં ગીતાપ્રચાર અંગે ગયા તે સમયનું સુંદર વ્યાન આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યું છે. સ્વામીજીની સાથે ભારતીય લોકસભાના પ્રમુખ હાલાસાહેબ માવલંકર પણ પ્રવાસમાં હતા. પ્રવાસકથા ખૂબ જ મનનીય અને માર્ગદર્શક છે.

શ્રી ગીતાજ્ઞાન (હિન્દી) કિ. ૦-૧૨-૦

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો પ્રવેશાનુવાદ સુંદર અને સરળ ભાષામાં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. આ રચના ગીતાપ્રેમી જનતામાં ખૂબ જ આવકાર પામી છે.

ગીતા પ્રશ્નોત્તરી

શુભરાતી-હિન્દી

ક્રિ. ૧-૬-૦

આ પુસ્તકના વિદ્વાન લેખક જ્ઞાનતપસ્વી શ્રી ગીતાનંદજી શર્મા છે. પુસ્તક ખૂબ જ મનનીય છે. આ પુસ્તકની ઉપયોગિતાના સંબંધમાં ગીતા-શાસ્ત્રના ધાર્મિક અભ્યાસકોનો સ્વાતુભાવજ પશોમ પ્રમાણુ સમજી શકાશે.

વિદ્યાનંદ વિનોદ

શુભરાતી-હિન્દી

ક્રિ. ૦-૮-૦

સ્વામીજીની પ્રાથમિક જીવન ઘટનાઓ ભક્તો દ્વારા વિનોદરૂપમાં જોમના જ મુખે સાંભળીને સંશ્લિષ્ટ કરવામાં આવી છે. પુસ્તક ખૂબ જ મનોહર છે.

આયુર્વેદ પરિચય (હિન્દી) ક્રિ. ૦-૧૪-૦

આયુર્વેદના અભ્યાસીઓ અને ઉપાસકો માટે આ પુસ્તક ખૂબ જ મનનીય અને ઉપયોગી છે. અનેક બધંકર દરદોની ચિકિત્સા આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે.

મહાભારત (હિન્દી)

ક્રિ. ૮-૦-૦

જેવી રીતે પૂજ્ય સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજને ગીતાપ્રચારમાં એકમેવાદિવીયતા પ્રાપ્ત છે, તેવી જ રીતે જોમના શિષ્ય સ્વામીશ્રી હરિહરજી મહારાજને મહાભારત પ્રવચનનો સુવધ પ્રાપ્ત થયો છે. આ પુસ્તકમાં સુંદર જુલજુલ-ઈંદોબદ્ધ મહાભારતની પર્વાતુપાર સમસ્ત કથા રચવામાં આવી છે. મહાભારતની પદ્યરચના અત્યંત સુંદર છે.

શ્રીહરિગીતામૃત (હિન્દી)

ક્રિ. ૨-૪-૦

આ ગીતાનો સમગ્રકોદી પદાતુવાદ છે, કાવ્યપ્રેમીઓને માટે આ એક સુંદર અને અત્યંત ઉપયોગી રચના છે. આ પુસ્તકના રચયિતા

કાવ્યકલાનિધિ, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ વેદાન્તનિષ્ઠાત સ્વામીશ્રી હરિહરજી મહારાજ છે.

સૃષ્ટિ તત્ત્વ અને ભૂગોળ

હિન્દી સંસ્કરણ

ક્રિ. ૧-૪-૦

આ વિશ્વનું ક્યારે સર્જન થયું તેમજ પ્રાચીન કાળથી તે આજ સુધીમાં કેટલા શાંસકો ધર્મ ગયા તેનું શાસ્ત્ર-પુરાણો અને પાશ્ચાત્ય વૈજ્ઞાનિકોની દૃષ્ટિ સમન્વયાત્મક વિવેચન આ ગ્રંથમાં સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે.

વ્યાસ (હિન્દી)

ક્રિ. ૦-૮-૦

આ પુસ્તિકાના લેખક શ્રી વિકૃલ શર્મા ચતુર્વેદી છે. પુસ્તક ખૂબ મનનીય છે.

આદર્શ ઔર યથાર્થ (હિન્દી) ક્રિ. ૦-૧૨-૦

આ પુસ્તકમાં કાવ્યોના આદર્શવાદ અને યથાર્થવાદની સુંદર વચ્ચે કરવામાં આવી છે.

ભજનમાલા (હિન્દી)

ક્રિ. ૦-૬-૦

કીર્તનકાર શ્રી રમાચંદર બ્રહ્મચારીજી સંગીત વિચારક દ્વારા આ પુસ્તિકાની રચના થઈ છે.

ગીતા ભજનાવલી

ક્રિ. ૦-૮-૦

રવિવાર ભજન મંડળીની જહેનોએ સંચક કરતાં સુંદર ભજનોનું આ એક પ્રકાશન ખૂબ જ આવકારદાયક છે.

તદુપરાંત નાની મોટી સાધજની ગીતાઓ પ્રકટ કરવામાં આવી છે જે નિત્ય પારાયણમાં અત્યંત ઉપયોગી બને છે. ઉપરોક્ત મત્યેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ અલગ સમજવું.

વિશેષ વિગત માટે સચિપત્ર મંગાવો.

પત્રવ્યવહારનું ઠેકાણું

ગીતાધર્મ કાર્યાલય

ગીતામંદિર, અમદાવાદ-૧

‘ગીતાધર્મ’ની આગેકૂચ

શુરહેવની કૃપાથી ‘ગીતાધર્મ’ ત્રેવીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. એના વાચનથી શુજરાતમાં તેમજ બહારથી જે ઉમળકાલથી આવકાર મળ્યો છે એ ખરેખર આનંદની વાત છે, અનેક કપાસ સંલોગોમાં પણ ‘ગીતાધર્મ’ એની લાંબી મજલમાં ટકી રહ્યું છે.

શુજરાતને આમટે આમટે ‘ગીતાધર્મ’ વ્યાપક બને અને એનો સંદેશો હલારે સ્ત્રી પુરુષોનાં હિતને સ્પર્શ કરે તે પ્રકારનું પ્રચારકાર્ય એકે એક ગીતાધર્મી ઉપાધી હો તો આપણું ધ્યેય બહુ દૂર નથી પણ હાથમાં જ છે. ‘ગીતાધર્મ’ શરૂ થયું ત્યારથી તે અત્યાર સુધીમાં સખ્યાબંધ સ્ત્રી-પુરુષોએ એના પ્રચારમાં જ પોતાનું ગૌરવ અનુભવ્યું છે એની ઉપયોગીતા વિષે મહેજ પશુ શકાને સ્થાન નથી. ‘ગીતાધર્મ’માં શુરહેવના સાદાં, સરળ અને ઉપદેશાત્મક લખાણોને લીધે ગીતા આજે ઘેર ઘેર પહોંચી ગઈ છે અને તેનું મહત્ત્વ પણ લોકોને સમજાયું છે. આજે લોકપ્રિય ગ્રંથ જનતાનાં હિલમાથી વિસાદે પડે એમાં આપણા દેશના ગૌરવને તો જરૂર હાનિ છે. આજે યુરોપ, અમેરિકા વગેરે સ્થળે ગીતાની લોકપ્રિયતા જરાય ઓછી નથી. આજે આપણા આધ્યાત્મિક ગ્રંથને લોકોનાં હિલમાં વસાવવાનો ‘ગીતાધર્મ’નો પ્રુષ્ઠ હેતુ છે અને તે હેતુ સફળ થયો છે.

એક વખત ‘ગીતાધર્મ’ નાનું ભર્યું હતું. આજે તે વિશાળ સાગરમાં ફેરવાઈ ગયું છે. સખ્યાબંધ લોકોએ એમાંથી પ્રેરણા મેળવીને પોતાની ભતને ઉન્નત બનાવવા પ્રયત્નો આદર્યા છે. આ રીતે કર્મ કરતા કરતાં તેઓ પોતાના જીવનમાં સફળ થયા છે. ‘ગીતાધર્મ’ માત્ર એકપક્ષીય માસિક ન બનતાં તે લાગલાગટ બાવીસ વરસથી માનવધર્મ અને પ્રેમનો પ્રચાર કરી રહ્યું છે; તેમાં એના સચાલકોને ખુબ જ સફળતા મળી છે. આ એકપક્ષીય લેખોને સ્થાન ન આપતાં જેમનું વિશાળ દર્શિબિહુ છે અને જેઓ માનવધર્મમાં માને છે તેમનાં લખાણોને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ‘ગીતાધર્મ’ના વાચકોને અત્યાર સુધી જે ઉપદેશાત્મક તેમજ જીવન વિકાસ સબધી અનુભવસિદ્ધ લેખોનું વાચન મળ્યું છે અને એના જેમણે રસાસ્વાદ મેળવ્યો છે તેમને ‘ગીતાધર્મ’ના વાચન વગર પોતાનું રાજનું રાઈ પણ લૂણ જ લાગ્યું છે. પોતાના રાજદા કાર્યોને વધુ સરળ બનાવવા માટે ‘ગીતાધર્મ’નો ઉપદેશ એને માટે પ્રકાશ પાચરી રહ્યો છે.

આ લાવતાને આધારે જ ‘ગીતાધર્મ’ આગેકૂચ કરી રહ્યું છે. એમાં થોડા સમયથી એક ધર્મનો વધારો પણ કરવામાં આવ્યો છે. વ્યક્તિગત ટીકાને જરૂરે સ્થાન ન આપતાં માત્ર જ્ઞાનનું એ પ્રતીક બની રહ્યું છે. ‘ગીતાધર્મ’ની આગેકૂચ અનેક માનવીઓનાં જીવન ઉભળે એ જ પ્રાર્થના !!!

શ્રી ગોરધનભાઈ અમીન
મેનેજર ‘ગીતાધર્મ પ્રેસ’

ગીતાધર્મ :—

શ્રીમદ્ભગવત્ પરીપ્રાજ્ઞાચાર્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ લોકસંમદી ગીતાવ્યાસ
શ્રી ૧૦૮ જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર બ્રહ્મલીન

ગ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજ

સંસ્થાપક:—શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ લોકસમૂહી ગીતાવ્યાસ
શ્રી ૧૦૮ જ્ઞાનગુરુ મહામંત્રોચર બ્રહ્મદીન સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજ.

સર્વધર્માન પરિત્યજ્ય માત્રેકં શરણં મજા । અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચ: ॥

પૃષ્ઠ ૨૩

જાન્યુઆરી ૧૯૫૮, અમદાવાદ.

અંક ૧

પ્રા. ર્થ ના

ધાણી ગુણાનુકથને ધ્રુવણી કથાર્યા
હસ્તો ચ કર્મસુ મનસ્તથ પાદ્યોનં ।
સ્મૃત્યાં શિરસ્તથ નિવાસજગત્પ્રણામે
હૃદિઃ સતાં દર્શનેઽસ્તુ ભવત્તત્ત્વામ્ ॥
(શ્રીમદ્ ભાગવત ૧૦-૧૦-૩૮)

હે ભગવાન ! અમારી વાણી આપનું શ્રવણીતન કયાં કરે, કાન
આપની હીલાકથા સાંભળ્યા કરે, હાથ આપની સેવાના કાર્યમાં અને
મન આપના અરજાનિવેદના ચિંતનમાં તત્પર રહે. મસ્તક આપના
નિવાસભૂત જગતને પ્રણામ કરતું રહે અને નેત્ર આપના સ્વરૂપ જોવા
અંત-સાધુઓનાં દર્શન કયાં કરે-એવું અમે માગીએ છીએ.

ભક્તવત્સલ ભગવાનને નમસ્કાર

કૃષ્ણાય વાસુદેવાય વેપકીનન્દનાય જી ।

નન્દગોપકુમારાય મોધિન્દાય નમો નમઃ ॥

દેવકીનંદન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ-વાસુદેવને નમસ્કાર હો ! નંદકુમાર ભગવાન ગોવિન્દને નમસ્કાર હો !

રામાય રામમદ્રાય રામચન્દ્રાય વેદસે ।

રઘુનાથાય નાથાય સીતાયાઃ પતયે નમઃ ॥

હે ભગવાન રામ ! હે રામભદ્ર ! આપને હું પ્રણામ કરું છું. હે રામચંદ્ર ! હે રઘુનાથ ! હે સીતાપતે ! આપને હું નમસ્કાર કરું છું.

અગદ્ગુરો નમસ્તુભ્યં શિવાય શિવવાય જી ।

યોગીન્દ્રાણાં જી યોગોન્દ્ર શુરુણાં શુરવે નમઃ ॥

કથાશ્રુતે આપવાવાળા હે જગદ્ગુરો ભગવાન સદાશિવ ! આપ યોગીન્દ્રોના પણ યોગીન્દ્ર હો. શુરુઓનાથ શુરુ હો આપને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ.

સદ્વિદ્યાતન્દુરૂપાય વિશ્વોત્પરચાદિ દેતવે ।

તાપત્રયચિનાશાય શ્રીકૃષ્ણાય વર્ષં નુમઃ ॥

સન્નિધિદાનંદ સ્વરૂપ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લક્ષ્યનું કારણ છે. એવા એ ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રને ત્રણે પ્રકારના કુઝળના નાશને માટે અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

યં પ્રજ્ઞા વહ્ન્યેન્દ્રઠદ્રમઠતઃ સ્તુન્ધન્તિ વિષ્ણુઃ સ્તથૈ

વૈદેઃ સાર્ગપદ્મમોપતિપદૈર્ગાવન્તિ યં જ્ઞામનાઃ ।

ધ્યાનાયસ્થિતતત્રતેન મનસા પદ્યન્તિ યં યોગિનો

મસ્યાન્તં ન ચિદુઃ સુરાસુરગણા દેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥

પ્રજ્ઞા, વરુણ, ધન્વન્તર, રુદ્ર, અને મરુદ્ગણ દિવ્ય સ્તોત્રો વડે જેની સ્તુતિ કરે છે, જ્ઞામવેદનું જ્ઞાન કરવાવાળા અંગ, પદ, કંઠ અને ઉપનિષદો સહિત વેદો દ્વારા જેનું ગાયન કરે છે, યોગીઓ ધ્યાનમાં વલ્લીન બનેલા મન વડે જેનું ઘસોન કરે છે, સુર અને અસુર દોષ પણ જેનો પાર પામી શકતા નથી એ (પરમ પુરુષ ભગવાન નારાયણ) દેવને હું નમસ્કાર કરું છું.

જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિધાનંદજી મહારાજ (સંક્ષિપ્ત જીવનગંધી)

જેણે ગીતા માતા તણાં બહુ ભાવ્ય મંદિર સ્થાપીને,
અગણિત જનોને ધર્મના આગે વિવિધ બતલાવીને;
ફરકાવી ધર્મ તણી ક્વલ, જનતા જનાર્દનને ગમે,
જો સંત વિધાનંદજીના સ્મરણથી મસ્તક નમે.

—રવિ પાઠક

શ્રીમત્ પરમહંસ પરિમાળકાચાર્ય પ્રદા-
નિષ્ઠ લોકસંમદી ગીતાબ્યાસ જગદ્ગુરુ મહા-
મંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિધાનંદજી મહારાજના
યુગ નામથી આ જમાનામાં ઠોણ અળણ હશે ?

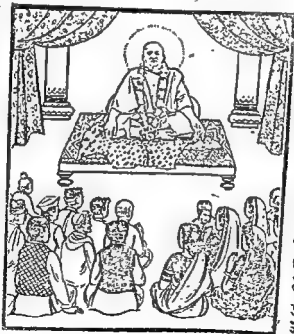
‘ગીતાધર્મ’ અને ગીતામંદિરોના સંસ્થાપક
અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ-
ધર્મની દિવ્ય વાણીના
મહાન પ્રચારક સ્વામીજી
મહારાજ એક પરમ સંત
હતા.

આજથી ચોસઠ વર્ષ
પહેલાં વિક્રમસંવત ૧૯૫૦
ના આસો માસની સુદ
સાતમને દિવસે સ્વામીજી
મહારાજનો જન્મ ઠારી:
પ્રદેશમાં આવેલા મહાદેવ-
પારા નામના ગામમાં એક
કર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણપરિવાર
માં થયો હતો. એમના
પિતાનું નામ હતું પં.

બલદેવ ત્રિપાઠી અને માતાનું નામ હતું
દુલાદેવી. સ્વામીજીનું નામ પડ્યું સુરારિ ત્રિપાઠી.

સ્વામીજી મહારાજનાં માતાપિતા બંને
પરમ ધાર્મિક હતાં અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં
અનન્ય ભક્ત હતાં એટલે નાનપણથી જ બાલક
સુરારી શામીના મન ઉપર ભગવદ્ભક્તિના

સંસ્કાર પડવા લાગ્યા. એક જ બાલક હોવાથી
માતાપિતાનો સુરારી શામી ઉપર અત્યંત પ્રેમ
હતો પણ ભગવાનની ઇચ્છા કંઈ જુદી જ
હતી. સુરારી શામીની ઉંમર બાર વર્ષની થાય
ત્યાર પહેલાં માતાજી પરમાત્માના ચરણકમલને
પાંચી ગયાં ને એમની
પાછળ એકાદ વર્ષ પછી
પિતાજીએ પણ પ્રયાણ
કર્યું. નાની વયમાં આમ
સુરારિ શામીએ મા-બાપનું
છત્ર ખોલ્યું.

પ્રાતાના પ્રિય પુત્રને
વિદ્યાયની વેળાએ માતા-
જીએ પાસે બોલાવી કીધું
સ્વસ્થી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની
લક્ષિતામાં લીન રહેવાનો
ઉપદેશ આપ્યો હતો.
તેવી જ રીતે પિતાજીએ
પુત્રને વારસામાં ‘શ્રીકૃષ્ણ
ગોવિંદ. હરે સુરારે, હે

નાથ નારાયણ વાસુદેવ !’ એ મહામંત્ર આપ્યો
હતો.

માતાપિતા તરફથી મળેલા એ દિવ્ય
વારસાને સુરારિ શામીએ ઘરાબર ભળવી રાખ્યો
હતો અને જીવનની છેલ્લી ક્ષણ સુધી એને
અળગો ક્યો ન હતો.

માતાપિતાના સ્વર્ગવાસ પછી મુરારિ શર્માની જવાબદારી એમના કાકાએ તથા મામાએ ઉપાડી લીધી. ને બાલક મુરારિને માળાપની ખોટ ન જણાય અને તેને જરા પણ એણું ન આવે, એવી કાળજી લેવા લાગ્યા. પણ દિનપ્રતિદિન મુરારિ શર્માના અંતરમાં હરિદર્શનની ઇચ્છા પ્રબળ થતી જતી હતી એટલે તેમનું ચિત્ત સંસારનાં સુખો તરફ જરા પણ દળતું નહિ.

એક દિવસ હરિમિલનને માટે મુરારિ શર્મા છાતામાના ઘરમાંથી ભાગ્યા-ને ત્રીધા વૃંદાવન પહોંચ્યા. વૃંદાવનની પવિત્ર ભૂમિનાં દર્શનથી તેમના હૃદયમાં કંઈક શાન્તિ મળી પરંતુ તે સાથે એમને જણાયું કે શુરુ વગર ગોવિંદનાં દર્શન મુલભ નથી. એટલે તેમણે સફળરુપે શોધનાં કરવા માંડયું.

આખરે તે યોગ પણ મળી આવ્યો. નિર્વાણી અખાડાના આચાર્ય મહામંડેશ્વર સ્વામીશ્રી ગોવિંદાનંદજી મહારાજનાં ચરણોમાં એમનું ચિત્ત લાગી ગયું ને તેથી અઢાર વર્ષની ઉંમરે આ મહાત્માની પાસેથી પોતે સંન્યાસલેખા લીધી ને શુરુદેવે એમને નામ આપ્યું-‘વિદ્યાનંદ.’

મુરારિ શર્મા હવે સ્વામી વિદ્યાનંદ બન્યા. પછી શુરુદેવના આદેશ મુજબ કેટલાક માધક સંતોની સાથે સ્વામી વિદ્યાનંદ કાશી, હરદ્વાર થઈને હિમાલયમાં ‘આવેલા નિલકંઠસ્થાનમાં યોગાભ્યાસ માટે ચાલ્યા ગયા. થોડા વર્ષ ત્યાં સાધનામાં લીન રહ્યા. વેદાન્તનો અભ્યાસ, પણ કર્યો. હવે સાધનસંપત્ત થયા પછી પુનઃ ભગવાનનાં દર્શનની તીવ્ર ઇચ્છા હૃદયમાં બેઠી બેઠી. તેથી સ્વામીજી મહારાજ તીર્થયાત્રા માટે નીકળી પડ્યા-વૃંદાવન, દ્વારકા, ગિરનાર, આજીપર્વત,

અમરનાથ, બદ્રી-કેદાર, નેપાલ વગેરે પ્રસિદ્ધ સ્થળોએ અને તીર્થસ્થાનોમાં ફરી વળ્યા.

એક વખત નેપાલના પર્વતમાં ક્યાનમાં એ બેઠા હતા તે વખતે એમને એક અદ્ભુત અલૌકિક આભાસ થયો ને ગીતાપ્રચારનું નવ લેવાની પ્રભુ તરફથી પ્રેરણા મળી.

પ્રભુની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને સ્વામીજી ગીતાજ્ઞાનની દિવ્ય જ્યોતિને પ્રકાશ લઈને બ્રહ્મદેશથી માંડીને જગન્નાથ, રામેશ્વર, વધો, કાશી, રાજસ્થાન, પંજાબ, પૈશાવર અને ઠોહાટ સુધી-દેશની આરે દિશાએ ધૂમી વળ્યા ને પરમાત્માની દિવ્યવાણી સંભળાવવા લાગ્યા. આ સમય પછી પંજાબના કટાસરાજ તીર્થમાં બ્રહ્મવિદ્યા ગીતાના આધિદેવિક સ્વરૂપને પણ પ્રગટ-મૂર્તિમાન કરવાની દિવ્ય પ્રેરણા મળી.

સ્વામીજી મહારાજ પરમાત્માની પ્રેરણાથી જ ગીતાપ્રચાર કરતા કરતા શુજરાતની ભૂમિમાં પધાર્યો ને તેમનાં પ્રવચન સાંભળી શુજરાતની ધર્મિષ્ઠ પ્રજા એકદમ મુગ્ધ થઈ ગઈ. ડોહાઇ, વડોદરા, અમદાવાદ, આણંદ વગેરે સ્થળોની જનતાએ સ્વામીજીને બહુ ભક્તિપૂર્વક સત્કાર્યો અને તેમની વાણીસુધાનું પાન કરીને તૃપ્ત થવા લાગી.

સ્વામીજી મહારાજને પણ શુજરાતની ભૂમિ ગમી ગઈ તેમણે ગીતાપ્રચારના પોતાના મહાન કાર્યના મુખ્ય કેન્દ્ર તરીકે શુજરાતને બનાવવાનો મનમાં નિષ્કલ્પ કર્યો ને તે જ વખતે અમદાવાદે બહુ પ્રેમપૂર્વક સ્વામીજી મહારાજના સત્સંગને સવિશેષ લાભ લેવા માંડ્યો. સ્વામીજી મહારાજ પણ અમદાવાદના બહુ ઉપર વિશેષ પ્રસન્ન થયા હતા. બેારીશિવના મેદાનમાં અઢાર વર્ષ સુધી દરેક આતુઓસમાં સ્વામીજીએ કથા કરી

હતી એ જ આ વાતનું મોટું પ્રમાણ છે. અહીંથી જ ઘેરેઘેર અને ગુજરાતના ગામડે ગામડે અને જ્યાં જ્યાં ગુજરાતીઓ વસતા હતા ત્યાં ત્યાં અર્થાત્ ગુરુમંથ, મધ્યપ્રદેશ, હૈદરાબાદ, મદ્રાસ, જાવા-સુમાત્રા, ફીલિપીન, પૂર્વ-ઈન્ડિય આફ્રિકા વગેરે વગેરે સ્થળોએ સ્વામીજી મહારાજે ગીતાનો સંદેશ પહોંચતો કર્યો.

ભગીરથની પેઠે ગીતાની જ્ઞાનગંગાને સ્વામીજીએ સમગ્ર દેશમાં વહાવી એ જોઈને કાશીના પંડિતસમાજે સ્વામીજીને ‘ગીતાબ્યાસ’ની પદવી અર્પણ કરી હતી. તેવી જ રીતે સંન્યાસી સમાજે એઓશ્રીને ‘મહામંડલેશ્વર’ પદ અર્પણ કર્યું હતું અને મહાનિવૉણી પંથ સંસ્થાન અને નર્મદાતીરવાસી આસ્તિક જનવર્ગના પ્રતિનિધિઓએ તેમને ‘જગદ્ગુરુ’ ની પદવી સમર્પિત કરી હતી. આ પ્રસંગ પછીની સ્વામીજી મહારાજના જીવનની ઘટનાઓ અખિલ ભારતની જનતા આરી પેઠે જાણે છે. સ્વામીજીની ઇચ્છા પ્રમાણે ભારતનાં દેન્દ્ર સ્થાનોમાં ગીતામંદિરોની સ્થાપના થઈ. ગીતાની લાખો પ્રતો, અનેક ધાર્મિક ગ્રંથો અને લેખ પ્રકટ થયા, ધાર્મિક પવો, સંઘયાત્રાઓ, ગૌ-દેશ-ધર્મનાં આંદોલનો અને ભૂકંપ, પૂર વગેરે સમયે જે સહાયતા સ્વામીજીએ કરી છે તેણે વર્ણન કરવાની જરૂર છે ?

ગીતાને વિશ્વવ્યાપી જનાવવાને માટે સ્વામીજી મહારાજે આફ્રિકા, ઇટલી, ઈંગ્લેંડ, ફ્રાંસ, સ્પેઈન, નોર્વે વગેરે દેશોમાં પણ ગ્રમણ કર્યું હતું.

જાપાન અને અમેરિકા સુધી જવાની પણ એમની યોજના હતી. પરંતુ એ કાર્ય પ્રભુએ એમને માટે નિર્માણ કર્યું નહિ હોય એટલે રહી ગયું.

સ્વામીજી સાચા અર્થમાં મહાત્મા હતા. આવા આદર્શ મહાત્માને પરમાત્મા કોઈ ખાસ કાર્ય માટે જ સંસારમાં મોકલે છે અને કાર્ય પૂરું થાય એટલે તરત એને પાછા બોલાવી લે છે. ભગવાને સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજને ગીતાજ્ઞાનના પ્રચાર માટે જ આ સંસારમાં મોકલ્યા હતા. એ કાર્ય પ્રભુની ઇચ્છા અનુસાર એમણે પૂર્ણ કર્યું અને એ બાબતનો એમને સંતોષ પણ હતો.

છલ્લા દિવસોમાં એ કહેતા હતા કે, ‘હમને અપને નિર્ધારિત કાર્યકો પૂરા કર દિયા હે, અબ જો કર્તવ્ય રોપ હે ઉસે આપ દોગો કો પૂરા કરના હે.’

હવે આપણું કર્તવ્ય એ છે કે સ્વામીજી મહારાજના ગીતાપ્રચારના કાર્યમાં મધ્યા રહેવું. તેમની સ્મૃતિરક્ષાનો આ જ સયોત્તમ ઉપાય છે.

ગીતાગૌરવ, ઉપનિષદો, અધ્યાત્મરામાયણ અને સમચરિતમાનસ આ ગ્રંથો ઉપર સ્વામીજી મહારાજે જે ઉત્તમ ભાષ્યો લખ્યાં છે તે અત્યંત મહત્વનાં છે. તે જનતાને પ્રેરણા આપે એવા ગ્રંથો છે. તેનો લાભ પણ આપણે લઈએ.

સંતનો સમાગમ

(લેખક - શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ લોકસંગ્રહી ગીતાન્યાસ શ્રી ૧૦૮
જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર બ્રહ્મદીન સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજ)

૧ સંગથી મોક્ષ

‘જેવો સંગ તેવો રંગ.’

ભગવાને વાતની વાતમાં નારદને કહ્યું. નારદે જણાવ્યું કે “ભગવાન ! આપના કહેવાનો અર્થ મારી સમજમાં ન આવ્યો. આપ જરા ફાંટ પાડીને સમજાવો, તો ક્યા !”

નારદની સરળતા જોઈ, ભગવાન હસ્યા. ધીરેથી પૂછ્યું કે, ‘નારદ ! મૃત્યુ લોકમાં વાદમોકિ નામના એક યુનિ છે, તેમને જોળજો છો ?’

નારદ આજે જુદા જ રંગમાં હતા. પોતે કાંઈ જ જાણતા નથી, એવા ઠંગથી જણાવ્યું કે ‘ભગવન ! કંઈ ક્યાનમાં આવતું નથી. જગત પર તો કેટલાય યુનિઓ રહે છે.’

“વાહ રે, નારદ.” ભગવાને અચરજ પામતાં પૂછ્યું: “આજે શું આશ્ચર્ય છે ? આ થોડા વખત પહેલાં, રામ નામ જપવાની દીક્ષા તો તેને તમે આપી હતી.”

‘તે હશે, ભગવન ! મારો ધર્મ જ એ ને ! જે મદ્યા, તેને દીક્ષા આપવી. જેટલા યુધ્ધે તેટલી તમને ઉપાધિ ઝોછી.’

“અરાબર છે, નારદ ! તું મારો ભક્ત છે ને ! મારાં કાર્ય, તું નહિ કરે તો કોણ કરશે ? પણ સાબળ તો જેને રામ નામની દીક્ષા આપી; તે તો એક ભયંકર ઘાંડપાડું હતો જંગલમાં જે કોઈ મળે, તેને લૂંટી લે. સારું કે નરજી જીએ જ નહિ એક વખત તેના અપાટામાં તું જ આવી ગયો. તેણે તને જાડ સાથે બાંધ્યો. તને તો મારા પર પૂરો વિશ્વાસ કે ‘ભગવાન જેવું રક્ષણ કરે છે, તેનો વાળ પણ વાંકો નહિ કરે.’ તે

તો નિર્બંધતાથી જણાવ્યું કે ‘આ ચોર ! તું આ ચોર પાપ કરી રહ્યો છે. કેટકેટલા જન્મ લીધા પછી આ માનવ દેહ મળ્યો છે. માયાના મોહ માંથી છુટવાનો અવસર ફરી નહિ આવે. જેણે કર્યો એવું પામશે. શા માટે પાપનો ભાર વધારે છે ?”

તારા ઉપદેશની તેના પર ભારે અસર થઈ. તેણે તને છોડી મૂક્યો. તેં આપેલા રામનામનો ઉલટો જપ શરૂ કર્યો ‘મરા, મરા’ કરતો તે દેહ ભાન બૂલી ગયો. એની કાયા પલટાઈ ગઈ એ તો મહાન કવિ બની ગયો. એક ક્ષણ તારે સંગ થયો અને તેનો રંગ બદલાઈ ગયો.’

‘આ તો ભગવન ! આપે રામનામનો મહિમા ગાયો. મારે તો સંગનો મહિમા કેવો હોય, તે આપની પાસેથી જાણવું છે.’ નારદે જણાવ્યું.

ભગવાને મનમાં વિચાર્યું કે, ‘નારદ એમ માને એવો નથી તેને કોઈ અત્કાર બતાવવો પડ્યો. ત્યારે જ તે કેકાણે આવશે ભગવાને એક યુક્તિ ગોઠવી દીધી તેમણે નારદને જણાવ્યું કે, હરિદ્વાર પાસે ગંગાને કિનારે એક યુનિ તપ કરે છે. તપથી તેવું હૃદય નિર્મળ બની ગયું છે તેનો મોક્ષ થાય તે પહેલાં તું તેની પાસે પહોંચી જા; તે તને સંગનો મહિમા સમજાવશે.

સંત પરમ હિતકારી, જગતમાંહી;
પ્રભુપદ પ્રગટ કરાવે પ્રીતિ, જમને મટાડે ભારી,
પરમ કૃપાળુ સકલ જીવન પર,
હરિસત્ત્વ સખ હુખારી,

નિશ્ચયાતીત કરે તન ત્યાગી,
રીત જગતથી ન્યારી
પ્રદાનનંદ સંતની સોખત, મળતા પ્રગટ મુરારી.

નારદ મુનિને તે સંતનો મહિમા સમજાય
તેવી ભગવાને મુક્તિ વિચારી હતી.
૨ મુનિવરની સુલાકાતે

ભગવાનની આજ્ઞા માથે ચઢાવી નારદ તો
આલ્યા. હાથમાં તંબૂરો ઢા અને હોઠ પર
નારાયણનું નામ છે. તે તો સીધા જ હરદ્વાર
જઈ પહોંચ્યા. જોયું તો ગંગાને કિનારે એક
અપિ તપ કરે છે. તેની મુદ્રા શાંત છે.
નારદનો પગરવ સાંભળી, મુનિએ આંખ ખોલી;
જોયું, તો નારદ મહારાજ. મુનિ ઊભા થયા,
તેમને પ્રણામ કર્યા અને બેસવા આસન આપ્યું.
હાથ જોડીને નમ્ર ભાવે પૂછ્યું કે ‘મહારાજ !
આપે પરમ કૃપા કરી, મને દર્શન આપ્યાં.
જણાવો, ભગવન ! મારે ચોક્કસ કંઈ કામકાજ !’

‘પરમ પિતા પરમાત્માએ સંગનો મહિમા
જણાવ્યો અને આપની પાસે મોકલ્યો છે; તો મને
સંગનો મહિમા જણાવો, મુનિવર’ ! નારદે
નમ્રતાથી જણાવ્યું.

નારદનાં વચન સાંભળી મુનિની આંખો
ખીંડાઈ ગઈ. તેના મુખ પર અવજ્ઞનીય ક્રાંતિ
જગવા લાગી. જોતજોતામાં તો મુનિનું શરીર
જડ બની ગયું. નથર શરીર છોડીને, પ્રાણ
પક્ષી ઉડી ગયું. શરીર ગંગાને કિનારે ઢળી
પડ્યું. નારદ તો અવાજ બની ગયા. શું બની
ગયું તે સમજી શક્યા નહિ. વિસ્મય પામતા તે
ભગવાન પાસે જઈ પહોંચ્યા.

‘ભગવાનને ખબર હતી કે થોડી જ વારમાં
નારદ આવશે,’ ત્યાં તો નારદ આવી પહોંચ્યા.

દીન વાણીથી તે ભગવાનને જણાવવા લાગ્યા કે;
‘ભગવાન ! આપે મને સંગનો મહિમા જણાવ્યા
મોકલ્યો, પણ ત્યાં તો અણધાર્યો બનાવ બની
ગયો. મારી વાણી સાંભળતાં જ તે મુનિએ
દેહનો ત્યાગ કર્યો. મારો પ્રશ્ન અધૂરો જ રહી
ગયો. શું તેનો ઉદ્ધાર કરવા જ મને મોકલ્યો
હતો ?

૩ વાછરડાની નોખિયાની અને
રાજકુંવરની મુક્તિ

‘ભગવાને આજ્ઞા હાથે કહ્યું’ અને જણાવ્યું
કે ‘તમે સંગનો મહિમા ન જાણો ? કે પરમ
ભક્ત ! એક કામ કરો. વૃંદાવન ગામમાં એક
કપિલા ગાય છે તેની પાસે જવ. આઠી જેવા
મદદેશક ધવલ રંગનો એક વાછરડો તેને હમણાં જ
જન્મ્યો છે. અનેક યૌનિઓ કરતો તે પશુ
યૌનિમાં આવ્યો છે. હજી તેની છવન-માત્રો
પૂરી થઈ નથી. તે વચ્ચે સત્સંગનો મહિમા
જતાવશે.

ભગવાનની આજ્ઞા ચતાં જ નારદ મહારાજ
વૃંદાવનમાં તરતના જન્મેલા ગાયના વાછરડા
પાસે પહોંચી ગયા. ભગવાનના જણાવ્યા પ્રમાણે
વાછરડો ઘણો જ સુંદર હતો. એ પોતાની
માતાના આંધળાં માંથી દૂધ પી રહ્યા હતા.
ત્યાં મુનિવર નારદને આવેલા જોઈ વાછરડાએ
કાન ઉઠા કર્યા અને તેમની સામે એકી નજરે
જેવાં લાગ્યાં. મુનિવર નારદે તેને પ્રેમથી જણાવ્યું
કે ‘હે ગાયના પુત્ર ! ભગવાને મને તારી પાસે
મોકલ્યો છે. તો તું મને સત્સંગનો મહિમા
કેવો હોય તે જણાવ.’

નારદનાં વચન જેવાં વાછરડાના કાન પર
અચકાયાં; કે તેની નજર અંધ થઈ ગઈ. ચક્ષુર
આવતાં જ તે ધરતી પર ઢળી પડ્યો. થોડીવાર

પહેલાં ખેલ ફૂટ કરતો, મનોહર વાછરડો ચાર પગ પછાડવા લાગ્યો. ગાયની આખમાં આંસુ આવી ગયાં. તે પોતાના વાછરડાને સૂંઘવા લાગી; ત્યાં તો તેના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા.

વાછરડાની આવી જૂડી દશા જોઈને ત્યાં નારહ તો શાંતા જ ઉભા રહે. તે તો ઢોડતા ભગવાન પાસે પહોંચી ગયા. તેમની ધીરજ ખુદી ગઈ હતી. તેમના માથે મૃત્યુનું આ બીજું કલંક હતું. મુનિવરના મૃત્યુનું કલંક તો હજી બુરખાનું ન હતું; ત્યાં આ વાછરડાના મરણનું કલંક! તેમણે હાથ જોડીને વિનવતી કરી.

‘ભગવાન! આપ મને સત્સંગનો મહિમા બતાવો છો કે યમરાજનો? મારી વાણીમાં આપેલું બહુ કયું’ છે કે તે સાંભળતાં જ પ્રાણી મૃત્યુને શરણ થાય છે!’

ભગવાને તો નારહની વાત સાંજળી કરી કે ‘નારહ! સત્સંગનો મહિમા ન સમજાયો? ઠીક ત્યારે એક કામ કરો. કાશી અને પ્રયાગ વચ્ચે કાંતિપુરી નામે એક નગરી છે. ત્યાં ગંગાને કિનારે એક મોટા વડનું વૃક્ષ છે. તેના ઠાંટરમા એક સોનાના વજ્રનો નોળિયો રહે છે તે તમને જરૂર સત્સંગનો મહિમા કહેશે. જાવ જલદી પહોંચી જાવ’

નારહ મહારાજને મનમાં તો થયું કે, ‘ભગવાનને ના પાડી દઉં, મારે સત્સંગનો મહિમા નથી જાણવો.’ પણ પાછો વિચાર આવ્યો, ‘ભગવાનને શી રીતે ના પડાય! તે જે કરતા કહે તે સારા માટે જ ને?’

પણ હવે પહેલાં જેટલો ઉત્સાહ નહોતો રહ્યો. જ્યારે પ્રશ્ન જાગે છે, ત્યારે મનને ચેન નથી પડતું, પણ જ્યાં એક બે કડવા અનુભવ

થાય, એટલે મન ઠંડાણે આવે છે. નારહ તો ભગવાને બતાવેલ રથાને જઈ પહોંચ્યા. પડની જખોલમાં નોળિયો જેટલો જ હતો જણે કે નારહ મહારાજની આવવાની રાહ જોતો ન હોય! પડીમર તો બંને એકમેકની સામે જોઈ રહ્યા. નારહે નમ્રી કરેલું કે ‘મારા જોલવાથી પ્રાણી મરી જાય છે અને સત્સંગનો મહિમા સંભળાતો નથી, મારે આ વખતે જોલવું જ નહિ.’ એમ ધારી તે ચૂપ રહ્યા. ત્યાં તો નોળિયાએ મોં ઉઘાડ્યું અને જીભ હલાવી. જણે કે તે નારહ મહારાજને પૂછી રહ્યો હતો કે, ‘આપ શા માટે પધામાં છો?’ હવે શું થાય! નારહે ન છૂટકે જણાવ્યું કે ‘હું પ્રાણી ભગવાને મને તારી પાસે મોકલ્યો છે. જો તું સત્સંગનો મહિમા જાણ્યો હો, તો મને કહે.’

ભગવાનનું નામ જાન પર પડતાં જ નોળિયાને મૂછોં આવી અને તે ચકરી ખાઈ, નારહના પગમાં આવીને પડ્યો. જોતજોતામાં તેનું પ્રાણ-પંખેડું ઉડી ગયું બીજાની જેમ તે પથ્થર લોકને પથે ચાલ્યો ગયો.

આ વખતે તો નારહ ગભરાઈ ગયા. ‘ભગવાન મારી મરકરી કરી રહ્યા છે’ એવી તેમને ખાતરી થઈ ગઈ. તેમનો કોપ પણ માતો નહોતો. આ શું? એક પછી એક હત્યાનું કલંક લાગી રહ્યું છે! સીધા જ ભગવાન પાસે ગયા અને મીઠો ઠપકો આપતા, ભગવાનને જણાવ્યું કે, ભગવાન! તમે મારી સાથે કેવી રમત આટરી છે! તમારે તો આત્મા કરવી છે, પણ અમારી તો દશા જલ્દાઈ જાય છે!

નારહના કોપને કાંઈ ભગવાન જણે એવા નહોતા. તે તો શાંત ચિત્તથી મંદ મંદ હતી

રહ્યા હતા. તેમણે નારદને બેસવાનું આસન આપ્યું અને જણાવ્યું કે—

‘નારદ ! શાંત થાવ ! સત્સંગનો મહિમા બહુવેળા સહેલો નથી, તમે જો હજીય તેનો મહિમા ન સમજ્યા હો તો બાવ, પદ્મપુર નગરમાં. તે નગરના રાજાને ત્યાં હમણાં જ એક રત્ન જેવા પુત્રનો જન્મ થયો છે. તે નવો જન્મેલો રાજકુમાર તમને સત્સંગનો મહિમા બતાવશે.’

‘પોતાના ક્રોધ કે પરિશ્રમની ભગવાનને તો જરાય અસર નથી અને બધું કાંઈ ન બન્યું હોય, તેમ હસે છે અને આશા આપ્યાજ કરે છે. હવે શું થાય ? ‘નારદે લાંગો વિચાર કર્યો, પણ ભગવાનની આજ્ઞા ટાળવાની તેમની શક્તિ ન હતી. ભગવાનને પ્રણામ કરી તે ગયા પદ્મપુરમાં.

રાજા ધરડો થયો હતો, પણ તેને કોઈ સંતાન નહોતું. પોતાની છેવટની જીવસ્થામાં તેને આ રાજકુમાર મળ્યો હતો. આખા નગરમાં ઉત્સાહ ફેલાયો હતો. રાજસભા ભરીને રાજા બેઠો હતો અને પ્રાદ્યક્ષેના આશીર્વાદ લઈ રહ્યો હતો; ત્યાં નારદ મહારાજ આવી પહોંચ્યા, ‘પોતાને ઘેર સુનિવર નારદ ક્યાંથી ? અને તેય આવા શુભ ઉત્સવ પ્રસંગે ! રાજા ખૂબ જ રાહ થઈ ગયો. તેણે જિજ્ઞાસા થઈ, નારદ મહારાજનો સ્તુતિ કર્યો અને તેમને બેસવાને એક બેંચ આસન આપ્યું. બધાં શાંત થયાં એટલે નારદ મહારાજે જણાવ્યું કે, “રાજા ! ભગવાનની આજ્ઞા શવાશી હું તમારા રાજકુમારનું સુખ જોવા આવ્યો છું.”

રાજા તો નારદસુનિનાં વચન સાંભળીને આનંદ પામ્યો. જે નારદનાં દર્શન કરવાથી પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ થાય, તે નારદ મારા પુત્રનાં દર્શન કરવા આવ્યા; અને તેય ભગવાનની

આજ્ઞાથી ! ધન્ય ઘડી, ધન્ય દહાડો ! તેમણે તરતજ રાજકુમારને જોવા માટે નારદજી પધારે છે એમ અંતઃપુરમાં ખબર મોકલાવી રાજા નારદ મહારાજને લઈને અંતઃપુરમાં પહોંચી ગયા. રાજકુમાર પારણ્યામાં જૂલી રહ્યો હતો. તેની સુખની છબી દેવ જેવી તેજસ્વી હતી. દેખતાં નજર કરે તેવું તેમનું રૂપ હતું. તેની નજર કોઈના આવવાની સાહે જોઈ રહી હતી, નારદની સામે તેણે મીટ માંડીને જોવા માંડ્યું. નારદે તેની સામે જોઈને છાસાભરી વાણીથી જણાવ્યું કે :

‘રાજકુમાર ! ભગવાન વિષ્ણુ નારાયણ વેકુંઠ ધામમાં બિરાજે છે. તેમણે મને તમારી પાસે મોકલ્યો છે. મારે સત્સંગનો મહિમા બહુવેળા છે.’

જોતજોતામાં રાજકુમારની આંખો ભરવા લાગી. તેના સુખની શોભા ઉડી જવા લાગી. નારદની સામે જ તેનું પ્રાણ પંખેડું ઉડી ગયું. આજી ભવાનકે દશ જોઈને નારદ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા. કાપો તો હોહી ન નીકળે. રાજકુમારનું મૃત્યુ થવાં અંતઃપુરમાં હાહાકાર મચી ગયો. વૃદ્ધ રાજા અને રાણી પુત્રના મોહને વશ થઈ, નારદની પાસે જ ધરતી પર ઢળી પડ્યાં. દાસ-દાસીઓ નોકરો-આકરો રૂદ્ધ કરવા લાગ્યાં. ઘડીબર પહેલાં જે મહાન ઉત્સવ થઈ રહ્યો હતો; ત્યાં શોકનાં ઠાળાં વાદળો ઘેરાઈ ગયાં. નારદ તો વિમાસલમાં પડી ગયા. તેમને થયું કે, ‘મૃત્યુને વશ થયેલાં રાજા રાણી ભગશે, તો મારી દયાજ ગદલાઈ જશે. પોતાને માથે ત્રણ કલકે તો આવ્યાં હતાં, પણ આ કલકે સૌથી ભવાનકે હતું.’ જરાક સાવધાન ચતાં તેમણે પ્રયાણ કર્યું અને સીધા જ ભગવાન પાસે આવી ગયા.

તેમની ધીરજ ખુટી ગઇ હતી. તેમણે ભગવાનને જણાવ્યું કે ‘ભગવાન ! તમારે જો પ્રાણીઓને મારવાં હતાં, તો મને નિમિત્ત શું કામ બનાવ્યો ! પ્રાણીઓને મારવાં જો તમારે મન રમત છે, પણ સંસારી જીનેને પોતાનાં સગાં વહાલાંના મનવાથી કેટલું દુઃખ થાય છે, તેની કલ્પના તમને ક્યાંથી આવે ? તમારે લક્ષ્મીનો સંગ રહ્યો, તે કદી છુટવાનો નહિ ! પુત્ર સંતતિ તો હોય જ નહિ એટલે તમારે તો સદા આનંદમંગલ, મરણથી શાં શા દુઃખ પડે છે, તેનો તમને ક્યાંથી ખ્યાલ આવે ! મારે માથે ચાર ચાર મૃત્યુના કલંક આવ્યાં, છતાં પણ જાણે કાંઈ જ બન્યું ન હોય, તેમ તમે તો હસી રહ્યા છો. હવે મારી ધીરજ ખુટી ગઇ છે. કૃપા કરી હવે મને આશા ન આપો.’

ભગવાન નારદનાં વચન સાંભળી, આ વખતે તો ખડખડાટ હસી પડ્યા. તેમને થયું કે આમ નારદને મોકલવાથી હવે તે થાકી જશે. તે પોતે મહાન સંત મહાત્મા છે. છતાં પણ અત્યંત નર્મ છે, એટલે પોતાનાં કથનથી ચાર ચાર છવોનો મોક્ષ થયો, તેનાથી વિશેષ

સત્સંગનો મહિમા મારે શું બતાવવો ?

તેમણે સત્સંગનો મહિમા જણાવતાં, નારદ મહારાજને કહ્યું કે, ‘લક્ષ્મણ ! આ જગતમાં તમારા જેવો મારો બીજો કોઈ પરમ ભક્ત નથી. તમે મહાન સંત છો. તમારો સંગ યતાંગી સાથે જ ચોરની સુક્તિ થઇ અને તે સુનિવર વાલ્મીકિ બની ગયા. તમારાં કથન થતાં જ હરદ્વારના સુનિનો મોક્ષ થયો. વાછરડો અને નાળિયો તમારી વાણી સાંભળતાં જ સુક્ત બની ગયાં અને પેલો રાજકુમાર, મહાન સુવપશાળી આત્મા હતો, તેને પણ તમારાં કથન થતાં જ સુક્તિ મળી ગઈ. નારદ ! સત્સંગનો મહિમા તમે તમારી નજરે જોયો, છતાં પણ તમને તેની ખાતરી ન થઈ ?’

ભગવાનની વાણી સાંભળી, નારદની આંખ-માથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. સત્સંગનો મહિમા સમજાવવા ભગવાને કેટકેટલા પ્રયત્નો કર્યા, તે તેમની આંખ સામે આવવા લાગ્યા. નર્મ બનીને તે ભગવાનના ચરણકમળમાં પડી ગયા અને પોતાને સત્સંગનો મહિમા સમજાવ્યો, તે બદલ ભગવાનનો આભાર માનવા લાગ્યા.

બકિત મીમાંસા

(લેખક : શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય મહામંડલેશ્વર શ્રી ૧૦૮ સ્વામીશ્રી કૃષ્ણાનંદજી મહારાજ)

આ છવ નિરંતર સુખની ઇચ્છા કરે છે, દુઃખ તો એને જરાપણુ ગમતું નથી. એની એ ઇચ્છા કરે છે. મનુષ્ય સુખ કેમ ઇચ્છે છે? અને દુઃખની ઇચ્છા કેમ કરે છે? આ એક એવો પ્રશ્ન છે કે જેના વિષયમાં પ્રાચીન કાળથી પૂર્વાચાર્યોએ પવિત્ર વિચાર વ્યક્ત કર્યા છે તથા આ પ્રશ્ન સમાધાન પણ અનેક રીતે કર્યું છે. સંપ્રતિ આ ભૌતિક સુખમાં પણ આ જ પ્રશ્ન વિચારનો વિષય છે. એટલા માટે મોટા મોટા વિજ્ઞાનના વિદ્વાનો ભૌતિક અનુસંધાનમાં તત્પર છે. એનાથી એમ સમજાય છે કે છવને જે કંઈ સુખ કિંવા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે એ ભૌતિક પદાર્થોની સુલભતા અથવા દુર્લભતાને લીધે પ્રાપ્ત થાય છે એવી એમની સમજ છે. એટલા માટે એ દોકો એના જ વિકાસમાં સંલગ્ન છે. પરંતુ તેમ છતાં પણ છવને સુખ મળે છે એવું જણાતું નથી. આજનાં પ્રાણી તો આ ભૌતિક અનુસંધાનને પોતાના વિનાશનું કારણ માનવા લાગ્યાં છે. અને એ પણ વિચાર કરવા જેવું છે કે છવ ને કંઈ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે એ ભૌતિક પદાર્થોથી પ્રાપ્ત કરે છે કે બીજા કોઈ કારણથી? ને ભૌતિક પદાર્થ જ વસ્તુતઃ સુખનું સાધન હોય તો એક વ્યક્તિ ગદાં લૌકિક સાધનોથી સંપન્ન હોવા છતાં દુઃખી કેમ હોય છે? અતઃ આપણા પૂર્વાચાર્યોએ ભૌતિક પદાર્થોને સુખનું સાધન માન્યું નથી, પરંતુ દુઃખનું કારણ ગણાવ્યું છે. હવે આ પ્રશ્ન પ્રત્યેક વિચારશીલ બક્ષિતની સમક્ષ ખડો થાય છે કે એ લૌકિક પદાર્થ સર્વથા સુખનું કારણ નથી

તો પછી આ છવ એનો ત્યાગ કેમ નથી કરતો? આનાથી સમજાય છે કે લૌકિક પદાર્થ પણ સુખસાધન છે. ઠીક છે. આ છવ ભૌતિક પદાર્થોમાં સુખ છે એવું અનાદિકાળથી માનતો આવ્યો છે, એટલે અહીં એની પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ નિરંતર વદ્યા કરે છે. કિંતુ અહીં એ પ્રશ્ન થાય છે કે, આ લૌકિક પદાર્થ ખરી રીતે સુખનું કારણ છે કે એ સિવાય કોઈ બીજું કારણ છે? ને પદાર્થોમાં સુખ હોય તો નવજાત શિશુને માળા, ચંદન, વનિતા વગેરે રમણીય પદાર્થોમાં કેમ સુખપુણ્ડિ થતી નથી? અતઃ એ નિર્વિવાદ છે કે આ પદાર્થોમાં સુખ રહેલું નથી.

હવે એ પદાર્થોમાં સુખ નથી, સુખ કેવાની શક્તિ નથી, તો બીજા શામાં છે? હું પદાર્થોની સાથે ને ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ છે એ સુખનું કારણ છે? તર્ક અને અનુભવ બન્નેથી આ વાત અિધ્યાં કરે છે. કેમકે નવજાત શિશુની ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોનો વિષયોની સાથે સંબંધ છે તેમ છતાં રમણીય વનિતાદિ પદાર્થોથી એને કોઈ સુખ જણાતું નથી. અતઃ પૂર્વાચાર્યોએ સરાગ મનને જ સ્થિક લૌકિક સુખનું સાધન માન્યું છે. કેમકે જ્યારે સરાગ મન ઇન્દ્રિયો દ્વારા વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે જ છવ કોઈ અનુકૂલ લૌકિક પદાર્થથી સુખનો અનુભવ કરે છે અને પ્રતિકૂલ પદાર્થના સંબંધથી દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આ સુખ-દુઃખનું ચક્ર એટલું પ્રબળ છે કે છવ સહસ્રા પોતાને એમાંથી સુક્ત નથી કરી શકતો. એથી છવને સુખ-દુઃખના ચક્રથી સુક્ત કરવાને માટે મહર્ષિઓએ વેદોનું વિવિધ રીતે

મંથન કરીને જગતના કદવાણને માટે ત્રણ ચૂદ તરવ પ્રગટ થયાં છે, જેને અનુક્રમે કર્મ, ઉપાસના, અને જ્ઞાન તરીકે જોખખાયા છે. આ ત્રણ તરવો જ જીવના મોક્ષને માટે ચૂદતમ પવિત્ર માર્ગ છે. આ ત્રણ માર્ગો ત્રિવાય કોઇ પણ દેશમાં આ કોઇપણ કાલમાં હંજીસુધી વાસ્તવિક સુખપ્રત સાધન ઉપલબ્ધ થયું નથી. જે કંઈ સાધન પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યાં છે એ મૃગજળ-સર્પાન આ જીવ રૂપી મૃગને અત્યાધિક તૃષ્ણારૂપી બળમાં ફાસાવવાળાં સિદ્ધ થયાં છે. શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાન, કર્મ, અને ઉપાસના-આ ત્રણેનો વિસ્તારથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એટલા માટે હું આ લઘુ લેખમાં ત્રણેનો વિચાર નહિ કરું. કેવળ ભક્તિના જ સ્વરૂપની થોડી ચર્ચા કરીશ. એ મારો આગ્રહ વિષય છે. જ્ઞાત: ભક્તિ શું છે? એ વિચારણીય છે. આ સ્થળે એવી શંકા કોઇ કરે કે વેદોમાં જ્ઞાન, કર્મ તથા ઉપાસના એ ત્રણ સાધન બતાવ્યાં છે તો પછી આ ભક્તિ ક્યાંથી વચ્ચે આવી ગઈ? પણ આવી શંકા બરાબર નથી. કેમ કે ત્રણ સાધન જે બતાવ્યાં છે એમાં ઉપાસના શબ્દ છે એ જ ભક્તિ છે. ઉપાસના શબ્દનો અર્થ છે પોતાના ઇષ્ટદેવની સમીપમાં સ્થિત થવું. આ સ્થિતિ ભક્તિ સિવાય ખીલ કોઇ સાધનથી થઈ શકતી નથી. કર્મ તો કેવળ સ્વર્ગાર્હિ દિવ્ય સુખોને આપવાવાળું છે, અને જ્ઞાન તો અજ્ઞાનનો નાશ કરીને બ્રહ્મસ્વરૂપ જ કરી દે છે. અતઃજેવ એ સ્પષ્ટ છે કે પ્રિય ઇષ્ટદેવની સમીપની સ્થિતિ, ઉપાસના ભક્તિદ્વારા જ શક્ય છે. આ રહસ્યને સૂચિત કરવાને માટે કર્મ, જ્ઞાન આ બન્ને સાધનોની વચમાં ઉપાસનાને મુકવામાં આવી છે. કેમ કે ન્યાસુધી જીવ કામનાની બળમાં

પરિવેશિત રહે છે ત્યાંસુધી સક્રામ કમોતું જ અનુષ્ઠાન કરવાનો અધિકારી છે. અને સક્રામ કમોતું ફળ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ છે. આ સ્વર્ગરૂપી ફળ કમોતુષ્ઠાનથી ઉત્પત્ત થાય છે. જ્ઞાત: એનો પણ કાય કુઈ જાય છે. જ્યારે આ જીવની અંદર વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ એ ઉપાસનારૂપી ભક્તિ દ્વારા ધર્મરતના દર્શનની તીમ તૃષ્ણા પોતામાં ભક્ષિત કરે છે. અને એવી ધમ્મ કરવા માટે છે કે, ભગવાન સર્વદા દર્શન દેતા રહે. જન્મ જન્માન્તરમાં પણ ભગવાનનાં દર્શન થતાં રહે. આ જ નિરંતર પ્રાર્થના કરે છે. કિન્તુ ભક્તિ દેને કહેવામાં આવે છે? એ જીવજીવ જરૂરી છે. મહર્ષિ શાવિરકથ પોતાના સૂત્રમાં લખે છે કે, 'સા પરાતુરક્તિરિથ્યરે' અ.. ૧ સૂ. ૨ આ સૂત્રનો ભાવાર્થ એવો છે કે, પરમેશ્વરમાં એકરસ પરમ પ્રીતિ થાય એવું નામ ભક્તિ છે. જેવી રીતે માછલીની પાણીની સાથે, બૂખ્યા માણસની અન્નની સાથે, લોભીની દ્રવ્યની સાથે અને કામીપુરુષની કામિનીની સાથે જેવી ચૂદતમ પ્રીતિ હોય છે એવી રીતે પરમેશ્વરની સાથે ભક્તની એકરસ પ્રીતિ થાય એવું નામી રાગાત્મિકા ભક્તિ છે.

આ રાગાત્મિકા ભક્તિ જ ઉપર જ્ઞાનરૂપ પરા-ભક્તિના રૂપમાં પરિણીત થઈ જાય છે. આ જ સમગ્ર ઉપનિષદોનો ચરમ સિદ્ધાંત છે. કેમકે જ્ઞાનીને ભગવાન સ્વયં પોતાના આત્મારૂપ કહે છે:—

‘ઇત્યાદિ ભગવાનના વચનથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્ઞાનરૂપ પરાભક્તિનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળો ભક્ત ચરાચર જગતના સ્વામી એવા પરમાત્માથી લિપ્ત હોતો નથી.

આ રાગાત્મિકા ભક્તિની પૂર્વે નવધા

स्वामीश्री कृष्णानन्द भट्टाचार्य

ભક્તિનો નિર્દેશ શાસ્ત્રકારોએ કર્યો છે. નવધા ભક્તિનું ૧૫મું સ્વરૂપ ભાગવતાદિ પવિત્ર ગ્રંથોમાં ઉપલબ્ધ થાય છે:—

અર્પણ કીર્તનં વિષ્ણોઃ

સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।

અર્ચનં વત્સનં વાસ્વં

સચ્ચમાત્મનિષેવનમ્ ॥

મા. સ્ક. ૭ અ. ૫ શ્લો. ૨૩

અનાદિકાલના દુઃખહાવાનલથી સંદ્રંધ થયેલો જીવ જ્યારે ભગવાનના દિવ્ય શુભોને સાંભળે છે ત્યારે સર્વ પ્રથમ વિશ્વાત્મા પરમાત્માના દિવ્ય શુભો સાંભળવાની પુનઃ પુનઃ પ્રબલ ઇચ્છા મનમાં જાગત થાય છે. તથા મનમાં પ્રેમ જોડ મહાન અતુલગ પ્રગટ થાય છે. આને શ્રવણ-લક્ષણ ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. નવધા ભક્તિનાં જેટલાં સ્વરૂપ છે એને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સર્વ પ્રથમ ભક્તે ભગવાનના દિવ્ય શુભોને શ્રવણ કરવા એ આવશ્યક છે. લોકમાં પણ આ જીવ ન્યાસુધી કર્યું શ્રવણ કરતો નથી ત્યાંસુધી એને લૌકિક વિદ્યા તથા શુભોના કાંઈપણ જોધ યતો નથી. અતઃ લોકમાં જોવા મળ્યાંને મૂખ કહેવામાં આવે છે. આથી એ સ્પષ્ટ કે શ્રવણ કયાં સિવાય મનુષ્ય પવિત્ર શુભોને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે પછી એની આશા કેવી રીતે રાખી શકાય કે ભગવાનના પરમ દિવ્ય શુભોને શ્રવણ કયાં સિવાય ઇશ્વરની પરમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે? એટલે ભાવી માર્ગના અધિકારને નષ્ટ કરવા માટે સૌથી પહેલાં ભક્તે ભગવાનના દિવ્ય શુભોને શ્રવણ કરવા જોઈએ. આથી શ્રવણ લક્ષણ પ્રથમ ભક્તિ છે. પ્રહ્લાદે માતાના ગર્ભમાં ભગવાનના દિવ્ય શુભોને જ્યારે નારદજીનાં સુખથી શ્રવણ કયાં ત્યારે એ શુભોના

સ્મરણ મોત્રથી એ પરમ ભક્ત થઈ ગયો. જ્યારે એ સહેજ મોટો થયો તો પાકશાલામાં ભણવા માટે એને મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં એ બાળક પાકશાલામાં પણ ભગવાનના દિવ્ય શુભોના સ્મરણ શિવાય બીજું કર્યું કરતો જ ન હતો. એક દિવસ પિતા હિરણ્યકશિપુએ પુત્રને પ્રેમથી જોતા-વીને જોળામાં બેસાડ્યો અને પૂછ્યું કે-હું પુત્ર ! તું શું બણે છે? બાલક પ્રહ્લાદે ઉત્સાહથી કહ્યું: 'પિતાજી ! હું તો સર્વવ્યાપી ભગવાન વિષ્ણુને નિરંતર સંભારે છું, એમનાં નામોનું કીર્તન કરું છું, તથા એમના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જોકાંતમાં સ્મરણ કરું છું. ભગવાન વિષ્ણુને તન મન ધન સમર્પણ કરીને એમને હું તો હાસ બની ગયો છું.'

આ સાંભળીને પિતા ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયો. એણે બાલકને જોળામાંથી નીચે પટક્યો ને અસુરોને કહેવા લાગ્યો-અસુરો ! આ દુષ્ટ બાલકને મારી નાજો. આ અસુરરૂપી મહા વનને નષ્ટ કરવા માટે મારા કુળમાં અસિનો એક અંગારો બનીને આવ્યો છે.

દુષ્ટાત્મા વ્યવતામેયો

માતેનાયોઽસ્તિ જીવતા ।

સ્વપદ્મદાનિઃ કર્તૃત્વાપચઃ

કુલાઞ્જારતાં મતઃ ॥

કિન્તુ પ્રહ્લાદ તો ભગવાનના શરણમાં ગયો હતો. તથા એ પૂર્ણ ભક્ત હતો. એટલે એને કોઈ જાતનો ભય ન હતો. ત્યાં સુધી રાગ દેષ મોહાદિ નાના પ્રકારની વાસનાઓથી મનુષ્ય બંધાએલો હોય છે, ત્યાંસુધી એ બધાં ભીત રહે છે. ભગવાનનો ભક્ત તો એનાથી દૂર રહે છે. આ માનવપ્રાણી ઇશ્વરના દિવ્ય શુભોનું

ચિત્તન કરીને ભગવત્ શરણમાં આવી જાય છે કે તરત વિશ્વાત્મા પરમેશ્વર એના માર્ગના ઘાડા અધકારને દૂર કરી દઈ દિવ્ય પ્રકાશ એને આપે છે આ પ્રકાશ મળવાથી ભક્ત નિર્ભય થઈ જાય છે લોકમાં પણ પ્રાણી અધ-કારમાં જ બંધલીન થાય છે પ્રકાશમાં ભય એને લાગતો નથી અતઃ ભક્ત પ્રહલાદ નિર્ભય થઈને પિતા હિન્દ્યકથિયુને કહે છે.-

કઃ કેન દન્યસે જનુ

જનુઃ કઃ કેન રક્ષયસે ।

દન્તિ રક્ષતિ લેવામા

દાસત્વાણુ સમાચરન્ ॥

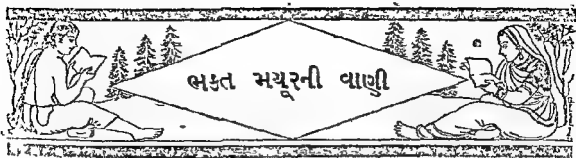
અર્થાત્ કોઈ કોઈને મારતું નથી, તેમ કોઈ કોઈની રક્ષા કરતું નથી કિન્તુ માનવ સ્વયં જ્યારે રાગદ્વેષદ્વિષદિ દોષોથી ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે એ સ્વયં પોતાનો વિનાશ કરે છે, અને ભગવત્ શરણ થઈને આ મહા દોષોને જ્યારે એ નષ્ટ કરે છે ત્યારે એ પોતાની રક્ષા પોતાની મેળે કરી લે છે.

ભક્ત પ્રહલાદનાં આ વચનોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નવધા ભક્તિના પવિત્ર અનુષ્ઠાનથી ભક્ત-જન રાગદ્વેષાદિ મહા દોષોથી મુક્ત થઈને પરાશક્તિ ભગવાનના દિવ્ય પ્રકાશને જોવા લાગે છે, અને બધા કોઈ પણ કારણને એ જોતો નથી.

પરંતુ અહીં એક વાત એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે નવધા ભક્તિના અનુષ્ઠાનથી રાગાત્મિકા ભક્તિ સ્વયં પ્રાપ્ત થાય છે. પણ આ બે પ્રકારની ભક્તિઓથી ભક્તનો અર્હેભાવ તથા ઉપાર્થોપાસક ભાવ સર્વથા ટળી જતો નથી. એથી અર્હેભાવ તથા ઉપાર્થોપાસક ભાવથી

મુક્ત થવાને માટે બ્રહ્મને તત્ત્વજ્ઞાનલક્ષણ પરાશક્તિનું અનુષ્ઠાન કરવું પડે છે આ તરત જ અનાદિ અજ્ઞાન તથા મોહમાયાનો પુરેપુરો નાશ કરે છે. અને અજ્ઞાન દૂર થતાં જ ભગ્ન સર્વત્ર ભગવત્સ્વરૂપનું દર્શન કરવા લાગે છે. અતઃએવ ચાર પ્રકારના ભક્તોમાં ભગવાન જ્ઞાનીને જ સર્વથેષ્ઠ ભક્ત ગણે છે કેમકે આ જક્ષત ભગવાનમાં જ સારા પ્રપચ્ચને જુએ છે, અને મમત્વ પ્રપચ્ચમાં ભગવાનના દિવ્ય પ્રકાશ-મય સ્વરૂપનું નિરંતર દર્શન કરે છે. અતઃ પરાશક્તિ જ ભક્તના છુરનનું અંતિમ લક્ષ્ય છે. એને પ્રાપ્ત કરવાને માટે શાસ્ત્રોમાં વિવિધ પ્રકારનાં સાધનોનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ સાધનોથી સપન્ન થઈને તત્ત્વજ્ઞાની ભક્ત પોતાને પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં જ દેખે છે. એટલે તત્ત્વજ્ઞાની ભક્ત ભગવાનને પરમ પ્રિય છે. એ કે બીજા ત્રણ પ્રકારના ભક્ત છે તે ભગવાનને પ્રિય નથી એવું કહેવાનો આશય નથી. એ બધા પણ ભગવાનને પ્રિય છે કેમકે એ પણ ભગવત્સ્વરૂપચિત્તનમાં મગ્ન રહે છે. તથાપિ ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં આ ભક્તોની લેહલેપિ છે એટલા માટે ઇશ્વરના તરફને યથાર્થ સ્વરૂપમાં નહિ સમજવાથી ભગવાને એમને આત્મરૂપ કહેવાને બદલે કેવલ ઉદાર ભક્ત કહ્યા, અને તત્ત્વજ્ઞાનીને તો પોતાના જ સ્વરૂપ તરીકે સ્વીકારે છે. અતઃ તત્ત્વજ્ઞાની ભક્ત જ પરમ પ્રિય છે એમાં શંકા નથી. એટલા માટે તત્ત્વજ્ઞાન લક્ષણ પરાશક્તિને પ્રાપ્ત કરવાને માટે મનુષ્યે નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.*

* પૂ. રામીજ મહાગણે હિન્દીમાં લખી મોકલેલા દેખો અનુવાદ

(અનુવાદક: શ્રી રવિ પાઠક)

[ભક્તકવિ શ્રી મયૂરની 'કેકાવલી' નામક એક કૃતિને આ ભાવાનુવાદ છે. મરાઠી સાહિત્યના પ્રાચીન કવિઓમાં કવિ મયૂરનું બહુ માનભયું સ્થાન છે. જેણું સ્થાન આપણા શુજરાતી સાહિત્યમાં મહાકવિ પ્રેમાનંદનું છે, તેણું જ ગૌરવભયું સ્થાન મયૂર કવિનું મરાઠી સાહિત્યમાં છે.

ધ. સ. ૧૭૨૯ની સાલમાં મહારાષ્ટ્રમાં આવેલા પન્હાળગઢમાં આ ભક્તને જન્મ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ રામાણ પંત અને માતાનું નામ લક્ષ્મીબાઈ હતું. અનેક રીતે જગતના છત્રેને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છવન છવીને તેમ લોકોપયોગી વિપુલ સાહિત્ય સર્જીને ધ. સ. ૧૭૨૪ માં આ ભક્તકવિએ જંગલમાંથી વિશ્વ લીધી. એની ભાગ્યવની પત્નીનું નામ હતું રમાબાઈ અને પુત્રોનાં નામ અનુક્રમે હર્તા, ચંદુનાથ તથા રામકૃષ્ણ.

'કેકાવલી' એ મોરોપંતની (મયૂરની) એક ઉત્તમ કૃતિ છે. એ મૂળ ૫૪વીછંદમાં લખાયેલી છે. પણ ભાક્ષરસથી ભરપૂર હોવાને લીધે તેમ એને શુજરાતીમાં કાંઈએ ઉતારી હોય તોં મારી ભજમાં નહિ હોવાથી એને ભાવાર્થરૂપે ગદ્યમાં ઉતારવાને મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

'કેકાવલી'ને શુજરાતીમાં ઉતારતી વખતે ભક્તિના, આનંદના, પ્રેમના, પ્રશુની કરેણાના

અને ભક્તવત્સલતાના જેવા જેવા વિચારો અને આભ્યા તેવા તેવા આ કૃતિમાં બધેએ અન્તરૂપે દાખલ થઈ ગયા છે. અને એથી થણે કેકાણે ભાવાનુવાદ વિસ્તારવાળો બન્યો છે. પરંતુ એથી મૂળ કાવ્યના રહસ્યને જરાપણ ક્ષતિ પહોંચી નથી. કારણ કે જે દાંડ વિશેષ રીતે લંખાયું છે, તે તમામ મૂળના ભાવના સમર્થનમાં જ લખાયું છે.

મૂળમાં પ્રશુને સંબોધીને જ ભક્ત કવિએ આપું કાવ્ય લખ્યું છે. વાંચનારને વધારે સરળ રીતે સમજાય અને વાંચતાં આનંદ આવે એટલા માટે મેં ભગવાન અને ભક્તકવિના સંવાદરૂપે આખીય કૃતિ ઉતારી છે. ભક્તકવિ કાવ્યરચના કરવા ભણે છે ત્યારે એના આત્માશામ સાથે એ સંવાદ જ કરતો હોય છે ને !

છેવટે મારું હૃદય, મારી વાણી અને મારી કલમ કંઈક અંશે પાવન થાય એવો યોગ આ કૃતિ દ્વારા પ્રશુએ અને મેળવી આપ્યો તે બદલ કવિની જ વાણીમાં એ અંતરયાત્રીને હું પ્રણામ કરું છું.

સદાશિવમનોયિનોદાસવદા ।
સ્વદાસયશમાનસા, કલિમલંતકાકામદા ॥
વદાન્યવનસદ્ગુરો, પ્રશમિતામિતાસમદા ।
ગદાદિવનંદકાંબુજધરા, નમસ્તે સદા ॥

(૧)

હે પ્રભુ ! તમારાં ચરણકમલોનો સાધુ પુરુષોએ આશ્રય કરેલો છે. તમે શંકરભગવાનના મનના આનંદનું સ્થાન છો. ભકતોને પોતાનું મન આપે સ્વાધીન કયું છે. કલિના મળને આપ હરો છો. ઇન્દ્રિય વસ્તુને તમે આપે છો. દાતાઓમાં આપનું નામ સૌથી આગળ છે. હે નાથ ! અનેક દુષ્ટોના મદને આપે ઉતાર્યો છે. આપના અનેક શુભોદયી, પરાક્રમથી, ઉદારતાથી, સૌજન્યથી હું અંજલિ જાઉં છું. શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મને ધારણ કરનાર અર્ધધારી હે દિવ્યમૂર્તિ ! આપને હું નમું છું. મારા પ્રભુમ સ્વીકારો !

(૨)

‘અહ્યાં, તું અહીં કેમ આવ્યો છે ? તારે શું જોઈએ છે ?’ મથૂર કવિના પ્રભુમ સ્વીકારતાં સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાને પૂછ્યું.

નીચા નમી હાથ જોડી કવિએ કહ્યું, ‘મહારાજ ! હું આપના ચરણકમલની રજની ભિક્ષા માગવા આવ્યો છું.’

‘મારા ચરણની રજ ? જોને શું કરીશ ?’

‘પતિતપાવન !’

તું દયાળ દીન હું. તું દાની હું બિખારી,
હું પ્રસિદ્ધ પાતકી, તું પાપપુર્ણહારી,
તું દયાળ દીન હું....’

હસીને ભગવાને કહ્યું, ‘હાં સમજ્યો; તારે મારી પદરજ મેળવીને પાવન થવું જ કેમ ?’

‘હા’

‘અરે પણ એનામાં પાપીને પાવન કરવાનો શુભ છે ? તને વિશ્વાસ બેઠો છે ?’

‘રાધાના પ્રેમમાં રૂબેલા પ્રભુ ! આવો તે પ્રશ્ન હોય ?’

આપની ચરણરજમાં તો પાવનકારી વસ્તુ જોનેય પાવન કરવાનું સામર્થ્ય છે. એણે સામાન્ય પાપી નહિ પરંતુ મોટા મોટા પાપના પર્વતોનેય પાવન કર્યો છે. આપ શું બૂલી ગયા કે અજા-ભીલ, અધામુર, પૂતના અને પિંગળા જેવા મહાન પાપીઓ પણ આપના ચરણકમલની રજના પ્રતાપથી જ દુર્ગમ સંસારસિંધુને સરળતાથી તરી ગયા છે, અને એમણે ઉચ્ચપદને પોતાનું કયું છે ? દીનપંથુ ! અગ્નિની ભવાળામાં ઘાસનું એકાદ લણખલું નાખવામાં આવે તો તે શું સલામત રહે કે ?’

(૩)

‘મારા ચરણકમલની પૂલિના મહિમાની તે કહી એ વાતો બૂલી હશે તો ? તું એવી પ્રત્યક્ષ અનુભવ વગરની વાતોને એકદમ માની કેમ લે છે ?’ રિપતભચી વહનથી કમલાકાંતે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

એ સાંભળી આશ્ચર્ય પ્રગટ કરતાં મથૂર કવિ બેલી બિડ્યો, ‘હું એ વાતો બૂલી છે— પ્રમાણ વગરની છે એમ કેમ કહું ? અરે પ્રભુ, તો તો મારા જેવો નીચ જગતમાં બીજો જોત્યોય ના જડે ! મોટા મોટા સાધુ પુરુષો અને ઉત્તમ આચારવાળા ભક્તોને નિરં-વર લોકોમાં જે વાત છાતી ઠોકીને કહે છે અને જે વાતો રોજ રોજ મારી જિંદગીમાં હું સાંભળતો આવ્યો છું, તે સત્યથી વેગળી છે એવી કદપનાય કેમ કરીને થાય ?’

(૪)

‘આ ભિક્ષુક કંઈ જોર છે’ એમ સમજતાં

પ્રભુનું સુખકમળ ખીલી ઊઠ્યું. એ બોધને હિંમત આણી મયૂર કવિ પુનરપિ બેલવા લાગ્યો:

‘દીનદયાળ ! આ વખતે મને એક વિચાર આવે છે.’

‘કે....’

‘કે હજી સુધી પ્રભુએ મારો ઉદ્ધાર ન કરતાં મને જેવો ને તેવો જ કેમ રાખ્યો હશે ! શું હું પાપી નથી ? જગતના નાથ ! પાપીનો ઉદ્ધાર કરવાનું તો આપને બ્યસન છે. અને હું કંઈ અપાપી નથી. એટલે આપે મારો ઉદ્ધાર કરવો જ બોધતો હતો. છતાં તેમ થયું નથી. એવું શું કારણ ? શું આપનામાંથી કયા ઘટી ગઈ છે ? અથવા મારા ઉપર નજર પડી નથી એ કારણ છે ? જો તેમ ના હોય તો હું એમ માનું કે આપ મારા ઉપર શુભે થયા છો.’

‘ઘટીશર એમ માની લે તો’ ભક્તના હૃદયના ભક્તિભાવનું માથ કાઢવાના હેતુથી પ્રભુએ જવાબ આપ્યો.

‘શું માનું રાખ ! આ તો બધા પાપા વગરના તટો છે. આપના સંજ્ઞામાં જરા સ્થિર પ્રુક્ષિથી વિચાર કરતાં રહી કદેલી આ શંકાય નિર્મૂળ થઈ જાય છે.’

‘એમ ?’

‘વાહ, બાલે કંઈ બહુતા જ નથી ! અરે, આપનામાંથી કયા જે દિવસે ખુટી જયે તે દિવસે જગત જેવી કોઈ ચીજ રહેશે ખરો ? જગતના પતિ ! સર્વસાક્ષી સૂરજદેવ આપનું નેત્ર છે. એટલે આપની પ્રાણીમાત્ર ઉપર નજર પછ સદાય ફરતી જ હોય છે. અને એથી આપની મારા ઉપર નજર ન પડે, એ બનવા જેવું નથી. તેમ જે કામધેનુ છે, એ કદાપિદાળે કોઈને ઝેર આપે જ

નહિ. મીઠું મધુરં દૂધ જ એની પાસેથી મળે, માટે ‘મયૂર’ નામનો કેઈ એક પાપી જગત ઉપર વસે છે એનો ખ્યાલ આપને ન હોય એ બને જ નહિ. પણ પ્રભુ ! ત્યારે મને કેમ વિસારી મૂક્યો ?’

(૫)

ભક્તના ભગવાન !....આગળ બોલતાં મયૂર કવિના અવાજમાં રહેજ કંપ આવ્યો શરૂ થયો. ‘ગોકુળનું રક્ષણ કરવા માટે આપે ટચલી આંગળી ઉપર આપો ગોવર્ધન પર્વત ઊંચક્યો હતો એ વાત આપું જગત બાલે છે. તેમ સમુદ્રમંથન વેળાએ મોટા મંદરાચળ પર્વતનો ભાર તરે પોતાની પીઠ ઉપર સહન કર્યો હતો એ વાત પણ જગબહેર છે. અનાથના નાથ ! હિરણ્યાક્ષ નામના દૈત્યને મારીને પૃથ્વીને આપે વારાહ અવતાર ધારણ કરીને પોતાના હાંતના અશ્વભાગ ઉપર ઊંચકીને પાતાળમાંથી બહાર આણી હતી આ મહાન પરાક્રમની હકીકત પણ હજારો વર્ષોથી ભક્તજનો માતા આબ્યા છે એ શું હું નથી બાલતો ? આજ ધારો તો ભક્તને માટે કંઠમાં કંઠમાં પણ કામ કરો છો, અને તેવે વખતે આપને થનાર કદનો જરાપણ વિચાર કરતા નથી પણ પ્રભુ માહું લગાડ્યો. આ મારા જેવા એક પતિતનો ઉદ્ધાર કરવો એ કાર્ય ઉપરનાં કામોથી ય આપને શું વધારે કંઠમાં લાગ્યું ?’

(૬)

સરળ હૃદયના ભક્તનાં ઉપરનાં વચનો સાંભળવાથી પ્રભુને ગમ્મત પડી અને એવાં મીઠાં મીઠાં લાગતાં વચનો વિશેષ સાંભળવા પોતે ઉત્કુક છે, એવો ભાવ સુખ ઉપર ધારણ કર્યો.

મયૂર કવિને તો એટલું જ બોધતું હતું. તેણે પ્રચ્છન્ન ઉદ્ધાસથી પોતાની વાણી વહેવા દીધી:

જગતના ઇતિહાસમાં તો પ્રભુ !-ભક્તોને કાળે આપે જે કથી સહન કર્યા છે, જે દોડધામ કરી છે, જે અગણીત કામો બાલુ ઉપર મૂકીને ભક્તોના કામને વધારે મૂલ્યવાળું ગણ્યું છે, તેનાં સંજ્ઞાબદ્ધ પ્રમાણો છે. આપને તે જાણે છે ? જૂલી ગયા હો તો કહ્યું. સાંભળા !

પૂર્વે ત્રિકુટાચળ પર્વત ઉપર એક મહાન ગજેન્દ્ર વસતો હતો. તે જ્યારે ખરેખર સંકટમાં આવી પડ્યો અને નોધારાના આધાર એવા આપને જ્યારે તેણે છેવટની ધડીએ યાદ કર્યા ત્યારે ગજેન્દ્રની પીઠ ઉપર ચઢીને ઉતાવળું ઉતાવળું એના મોક્ષ માટે કોણ કોડી ગયું હતું ? યાદ આવે છે ? તેવી જ ઉતાવળ આપે વિશ્વવંદિતા સતી દ્રોપદીના હૃદયના સમગ્રે બતાવી હતી. કોરવોની સજામાં ખળ મુરોધનની આજ્ઞાથી દુષ્ટ દુઃશાસન જ્યારે એ પરમ સતીને ઘસડી લાગ્યો અને વચ્ચે એ ચલાવ્યો ત્યારે એ પોતાની પરમભક્ત, સતીના સતીત્વનું રક્ષણ કરવા આપ કોડી ગયા હતા. એ હકીકત જૂલી જવાય તેવી તો નથી જ. તેવી જ રીતે કોરવ-પાંડવના મહાક્રુદ્ધમાં પોતાના અનન્ય ભક્ત પાંડુકુમાર અર્જુનનો જયજયકાર થાય એ માટે એના રથનું સારથીપણું સ્વીકારી પ્રગટ થયા એના ઉપર આપે બતાવી હતી. તે કોઈ બીજું હતું ખરું ? જાણો !

મહાનંદ ! આ ઉપરથી શું સિદ્ધ થતું નથી કે સંસારરૂપી દુઃખમય અવસ્થામાં તમારે શરણે જે આવે છે એના ઉપર જરાપણ સંકટ આવતાં આપ એનું રક્ષણ કરવા વેગથી દોડો છો ?

(૭)

‘અહોહો ભગવાન ! આપની ભક્તવત્સલતા જોધને હું છલ્લ થઈ જાઉં છું. આપે ગીતામાં આપેલા દેવ મુજબ પોતાને ભજવતા ભક્તને આપ પોતે લાગે છે અને પ્રસંગ આવે એનું હલકામાં હલકું કામ કરવામાં ગોરવ લેતા છો. એ આપના ભક્ત પ્રેમના મહિમાને કોણ વર્ણવી શકે ?

દયાળુ દેવ ! હૃદયીરેવી જેવી સર્વશુભસંપન્ન પત્નીની પણ આપ ઝાઝી દરકાર કરતા નથી. તેને રીઝવવાના કામ કરતાં ભક્તને પ્રસન્ન કરવાના કામને આપ બહુ મહત્ત્વ આપો છો. તેમ ના હોત તો સુધિષ્ટિના યત્નમાં એકાં પત્રાણાં ઉચ્ચકાળ કામ આપે જે કહ્યું, તે કદાપિ કરત ખરા ?

(૮)

‘પણ પ્રભુ ! હું તો આપને “આળસુના પીર” કહીને બોલવીશ. કારણ કે હજી મુખી આપે મારા ઉપર કૃપા કરી નથી. જો કે મેં મૂકેલા આ આશ્રેપ સત્રાજિત યાદવે મણિ થોડાંનો આપના ઉપર જે આશ્રેપ મૂક્યો હતો તેના જેવો જ પાયા વગરનો છે એમ હું સમજું છું. પરંતુ અસંખ્ય દીન જનોનો ઉદ્ધાર કર્યો અને આપ અને જ એક જૂલી ગયા એટલે એમ ના કહ્યું તો શું કહ્યું ?

હજીય પ્રભુ, અવમર છે. ઝટપટ આ સેવકને ચરણમલનો આશય આપી અભય કરો. નહીં તો પછી હજારો માણસને અન્નવશથી તૃપ્ત કરનાર કોઈ એક હાતા એકાદ ભિખારીને નજર ચુકથી જૂલી જાય અને એ વાત જગલહેર થયા પછી પેલા ભિખારીને સંતોષવા એ લખતો, લખતો આવે, તેમ આપને લખવું પડશે.

(૯)

પ્રભુ ! ‘આ ગરીબ બિચારો દુઃખીદુઃખી થઈ ગયો છે. એના ઉપર કૃપા કરી એનાં સંકટ ફર કરો’ એવું આપ જરૂર મનમાં વિચારતા હશે. મને એ જાહેર ખાતરી છે. કારણ કે આગળ યદ્ય જયેલા સારા સારા ભક્તજનો આપના વિષે કહી ગયા છે કે ‘ભગવાન તો બહુ દયાળુ છે. એમના ચરણમાં જે નચ્યો એને લાગલા એ પોતાનો બનાવી દે છે.’

(૧૦)

એકજવાસે મયૂરકવિ ભગવાનની સામે ધણી

વાતો કહી ગયો. એ માળની કમળ સરખા નેત્ર
વાળા ભગવાને મુખને જરા ગભીર બનાવી કહ્યું
‘અરે પામલ, પાપી લોકોને તારવા માટે તો
ગગાદિ તીથોને એ નિર્માણ કર્યા છે. ત્યાં જવાને
બદલે અહીં સીધો મારી પાસે આવી શીઠને માથું
પકાવે છે ?’

પણ મધુરકવિ જરાય વિચાર કરવા રહે નેવો
ન હતો, એણે તાત્કાલિક વિનયથી બે હાથ ભેંસીને
કહ્યું, ‘નાથ ! હું મારા પાપ હું થાય એ માટે
આપના પાદપદ્મમાંથી પ્રગટ થયેલી એ ગગાદેવી
પાસે પ્રથમ ગયો હતો. પરંતુ મને દૂરથી ભેતાં
બરોબર એણે આપો બધ કરી અને કાન ઉપર
હાથ મૂકીને કહ્યું.

‘અરે આવો મેટો પાપી એ કોઈ દિવસ
ભેયો નથી કે સ બહુયો નથી.’ હવે કહો, મારું
હુંપ હું ત્યાં કેવી રીતે રચ્યું કરું ? ભે કે, કાર્ય
લે બી હોય છે તે સામાના અણુમમાને કે કાને
ભેના નથી એ તો પોનાતું કામ સાધવામા જ
શરૂ હોય છે. પરંતુ મને તેમ કરવું ગમ્યું નહિ
એટલે પછી સીધો આપના શરણમા આવ્યો છું.’

આ ચતુર્થ બરેલો જવાબ સ્તબ્ધતા ભગ-
વાનના મુખ ઉપર આવેલી કૃત્રિમ ગભીરતાએ
વિદાય લીધી અને તેની જગ્યાએ કોટિ કદર્શના
મઠને ઉતારી કે એવું મધુરું સ્મિત આવીને બેઠું

(૧૧)

એ ભક્તોના ચિત્તને છૂતી લેનારા સ્મિતને
ભેતાં જ મધુર કવિએ વળી પાછું કહેવા માંડ્યું :

‘અને પ્રભુ ! આપને જે નમે છે તેનો ઉદ્ધાર
કરતા નથી તો તેટલું ઝણ આપના ઉપર ચઢે છે
તેની માન્યતા આપ સેવો છો. એટલે આપના
ચરણમાં જે માથું નમાવે છે, તેનો તાળકતોય
તમે ઉદ્ધાર કરો છો અને પછી છૂટકારાનો આસ
જેથી કહો છો ‘હારા ! હવે હું કષ્ટચુક્ર થયો !’
આવી માન્યતા સખનાર દયાળુ દેવના ચરણમાં

નિત્ય નમનો એવો હું શરણ ન શોધું તો મારા
જીવતરને-અભક્તતા જીવનની માફક ધિક્કાર છે.

(૧૨)

વળી શરવાનને બોલવાને પ્રતંગ મળ્યો.
તેમણે રમુજ બરેલા અવાજથી કહ્યું : ‘અરે રામ !
આ તે કેવો માણસ છે ! કોઈ ભતતી તુમિ જ
નહિ. અનેક ગણું આપ્યું છે તોય ભૂખ્યો ને
ભૂખ્યો !’

વિશેષ નીચા નમી મધુર કવિએ કહ્યું : ‘પ્રભુ !
આપની દયાને કંઈ બંધ નથી. આપે મને ઘણું
ઘણું આપ્યું છે. પણ હું હું આપ્યું છે તે જરા
કહેવાની કૃપા કરો તો ખુશ ઉપકાર થશે !’

‘કેમ ? તને ચાહ નથી શું ? ઇન્દ્રિયો ઉપરનો
કષ્ટ, સારા કુળમાં જન્મ, મનુષ્યનો દેહ, અને
તેમાય અલભ્ય તેવું પ્રાણજીવ, તે ઉપરાંત મારી
ચરાકથા શ્રવણ કરવાની અને તેનું કીર્તન કરવાની
રુચિ, આ સઘળું આપ્યું છે તે જોઈ છે તે
હજીય વર આપો ! વર આપો ! એમ અતુમની
માફક બોલવા કરે છે !’

(૧૩)

‘દયાળુ દેવ ! આપે ઉત્તમ ઉત્તમ બક્ષિસો
જે આપી છે. તે નથી આપી એમ તો કેમ કહે-
વાય ? આ કાસની કૃપર તે બધાય પ્રકારની આપે
કૃપા કરી છે પરંતુ-હજીય તે બધાય કરતાં વધારે
મૂલ્યવળી બક્ષિસ જે બરેબર આપવા જેવી છે
તે આપી નથી એમ કહું તો મને ક્ષમા કરશે ?’

‘જો ખરું ? એ કહું ને કે તુમિ વળવાની જ
નથી. હજીય શું બાકી રહી ગયું ?’

એવો તે કોઈ માણસ હશે કે આટઆટલી
વસ્તુઓ મળ્યા પછી પણ કહે કે ‘હજીય બાકી
છે !’ પ્રભુએ કહ્યું.

‘ભગવન ! આ ગાંડા ઉપર ચુસ્તે થયો નહિ.
હું મારો અપરાધ ચતો હોય તો તે બદલ

પ્રથમથી હાય જોડું' હું. જ્યાંસુધી આપના ચરણ-
કમલમાં સ્થાન આપી મને લયચુક્ત કર્યો નથી,
ત્યાં સુધી હું તૃપ્ત થવાનો જ નથી. કારણ કે
તેમ ન થાય તો પછી આપે હયા કરીને આપેલી
બક્ષિસેતુ' મૂલ્ય જ રહેશે નહિ.'

‘અલ્યા, એ કેવી રીતે ?’

‘આવી સહેલી વાતોનો ય ઉકેલ મારી પાસેથી
માગો છો પ્રભુ !’

‘તું શું કહેવા માગે છે તે મારે સ્પષ્ટ સમજવું
જોઈએ ને !’

‘સાંભળો ત્યારે’ એમ કહી કવિએ કહેવા
માંડ્યું :

‘જુઓ પ્રભુ, જોશક સતી સ્ત્રી છે, એને કોઈ
લાખો રૂપીઆના હાગીના અને વસ્ત્રો આપે અને
કહે કે સ્વામીની સેવાથી તારે દૂર રહેવાનું છે તો
તે સ્ત્રી તૃપ્તિ અનુભવશે ખરી ? સ્વામીના સાન્નિધ્ય
માં રહીને એની સેવા કરવાનું મહદ્ ભાગ્ય એને
મળે ત્યારે જ તે સ્ત્રીને મન પોતાના મળેલા
અલંકારે અને વસ્ત્રોનું મૂલ્ય સમજાય.. નહીં તો
એક કોઠીનું મૂલ્ય હાગીના અને વસ્ત્રોનું એને
મન ન હોય; પછી ભલે ને એની અબળે રૂપિયા
કિંમત હોય !

(૧૪)

‘આવી જ વાત પ્રભુ ! આ સેવકના સંબંધમાં
જાણવી. આ સેવકને આપે અગણિત વસ્તુઓ
આપી છે. પરંતુ જ્યાં સુધી આપના પાદપદ્મમાં
એને આશ્રય આપ્યો નથી, ત્યાં સુધી એને કેવી
રીતે તૃપ્તિ વળે ? માટે કૃપા કરીને જેમ જાને
તેમ વહેલી તકે આપના ચરણમાં શરણ આપો !’

થોડીવાર અટકી, પ્રભુનું મુખકમળ જોતાં જોતાં
વળી પાછું મથૂરકવિએ કહ્યું :

‘પણ પ્રભુ ! જે મારી માઝણી મુજબ કૃપા
કરવાની આપની ઇચ્છા ન હોય તો જે કંઈ આ
સેવકને આપ્યું છે, એ પાછું લઈ જેને મન એની

કિંમત લાગતી હોય એવાને તે આપેજો, કારણ કે
એટલાથી મને કંઈ સંતોષ વળવાનો નથી. એટલે
મને આપ્યું તોય શું ? ને ન આપ્યું તોય શું ?’

(૧૫)

‘વાહ, આપેલું પાછું લેવડા દીને તારે મારી અપ-
ક્રીતિ કરાવવી છે કેમ ?’ એવા પ્રકારનો ભાવ પ્રભુના
વહનકમળ પર જોઈને કવિ સચૂરે કહ્યું : ‘હામિયાના
ગેલી ! એક વખત દાન આપેલી વસ્તુ પાછી લઈ
લેવામાં આવે તો તેમાં હાતાની મોટી અપક્રીતિ
થાય છે; તે વાત જરાબર હું જાણું છું. અને તેથી
આપની જગતમાં અપક્રીતિ થાય તેવું કંઈ પણ
થાય તે જોવા હું સણ નથી. માટે મારા કદા
મુજબ મને આપેલી બક્ષિસ પાછી નહિ લેતાં
મારો ઉદ્ધાર જ કરે ને ! કે જેથી મારી ભૂખ
ભાગે એને આપની આબરૂ રહે, આશ્રય હું મોટો
વહેલો આપના ચરણનું શરણ તો મેળવવાનો જ
હું તો પછી આ સમયે જરા વહેલી હયા કરે તો
શું જગડી જવાનું છે ? આપને જો મારા ઉદ્ધારનું
કામ ક’દાળાભરેલું હાગે તો આપના જે ભક્તજનો
છે એમને તે સોપો. તેઓ મારા જેવા કમઅક્ષલ-
વાળાને સમજ થકે તે રીતે ઉદ્ધારના માગે
ખતાવશે. કેમ આમ બનશે કે નહિ ? કે તેમાંય
આપને લાજ આવશે ?

(૧૬)

‘લાજ આવશે ?’ એવો અવિનયચુક્ત શબ્દ
ગોલાઈ જવાયો તેના ખ્યાલ આવતાં મથૂર કવિ
એકદમ બઠકયો. તેણે હાંત વતી જીભ દબાવી માથું
શરમથી નીચું નમાવી દીધું. અને કેટલીક વાર સુધી
મુંગો બિભો રહ્યો. ત્યાર પછી ધીરે ધીરે સ્વસ્થતા
મેળવી હૃદયમાં કંઈથી હાથે જોડી તે જોલ્યો, ‘જો
નાય ! મારાથી મોટો અપરાધ થઈ ગયો છે. મેં
આપની સાથે અઘટિત ભાવણ કર્યું છે માટે મને
તે બદલ ઘટિત શિક્ષા કરો, હું તે મેળવવા તૈયાર
હું કારણ કે અન્યાયના માર્ગને જે અનુસરે છે,

તેને શિક્ષા ન કરવામાં આવે તો તેની શાન ઠેકાણે રહેલી નથી.

(૧૭)

અમર ચઢાવી કૃત્રિમ રોપથી ભગવાને પૂછ્યું, 'નિહંગીમાં આ તે પહેલવહેલા જ અપરાધ કયો છે કેમ ?'

મક્ષના બંધને સમજી જતાં મથૂર કવિની દયા એર નેવા જેવી થઇ ગઇ. તેણે ક્ષીણ અવાજથી કહ્યું: 'ઓ પ્રભુ ! મારા અવગુણની કંઈ સીમા નથી. આવા આવા તો કંઈ લાગેા કરાડેા અપરાધો આપના મેં નિહંગીમાં કર્યા છે. અને હંજુ ય:રાજ રાજ થયા કરે છે.'

'ત્યારે મોટું શાણપણ શાનું બતાવે છે ?'

'ઓ નાથ ! હું શું કરું ? અપરાધ કરીને ક્ષમા આપો ક્ષમા આપો એમ કહેવા આવતાં અને પોતાની જાત માટે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ હવે પાછું સમજાય છે કે બધાની રીતસર ને શિક્ષા આપવા આપ બેસો તો મારા બાર જ વાગી જાય. એટલે અવગુણના આ સાગરના કોપો જેમ આપ માફ કરતા આવ્યા છો તેમ આ વાકું બોલ્યાનો દોષ પણ માફ કરો ! આપના ઉદરમાં તો આપુ ગણાડ સમાયેલું છે. અરે, કૃષ્ણાવતારમાં દાવાનળને પણ પોતાના ઉદરમાં આપે સ્થાન આપ્યું હતું મારા આ અપરાધને આપના વિશાળ ઉદરમાં સ્થાન આપો !'

(૧૮)

ને કે બીજા અનેક શરણે આવેલા લોકોના દોષને આપે આપના ઉદરમાં સમાવ્યા છે. તેમ છતાં મારો જ દોષ કદાપિ એ ગુણ સ્થાન નહિ પામે તો તે બદલ મારાથી કંઈ દોષ દેવાયો નહિ. કારણ કે જ્યોતિષી વગેરે કાર્ય વ્યવસાય સિદ્ધિ: જેનું નસીબ વાકું હોય તેને સિદ્ધિ કેવી ? (ચોરવાર અટકી) પણ પ્રભુ ! એમ કરો તો ?

દાવાગિનું પાન આપે ક્યું છે, તેથી આપને ખૂબ જૂથ લાગી હશે. એથી મારા અપરાધ રૂપી અન્નને આપ સ્વીકારો તો કેવું સારું ? આપની ક્ષમાને બંધ નથી. આપની કરુણાનો પાર નથી એ પાવનકારી નદી જેમ તેમાં મજ્જન કરનારના મળને ફર કરે છે, એમ આપના આશ્રયમાં આવેલાને તે તુષ્ણા વગરનો બનાવી મૂકે છે.

(૧૯)

હે પ્રભુ ! જન્મતના મતુષ્યોનેા પણ એવો સ્વભાવ હોય છે કે એક વખત જેને પોતાનું એ ગણે છે તેનાં હઃપોા ફર કરવા માટે તે પોતાનાથી બનતું બધું જ કરે છે તો આપ તો સર્વસત્તાધીશ છો જન્મતના ચાલક પાલક છો. બીજાને જે અત્યંત કષ્ટમય લાગે અને બીજાથી જે ન બની શકે તેવાં કામ આપ રમતાં રમતાં કરી નાખો એવા છો. એટલે મારો ઉદ્ધાર કરવો તે કંઈ આપને મન દેાઈ મોટી વાત નથી, પણ નાથ ! ત્યારે મને સમજાતું નથી કે આપ શાનો વિદ્ય બ કરો છો ?

(૨૦)

ઓ દયાના મેધ ! તું ને અમારા તરફ વળીશ તો તારા સેવક રૂપી અમે જે ચાલક છીએ એમને કશું બાકી રહેવાનું નથી. માટે કટાણો લાંબા સિવાય નિબળિતો ઉપર દયા વરસાવ ! જે અનાથ છી અને જે સંકટમાં પડેલો છે એવાને નેતાં બરાબર તારું હૃદય કરુણાથી ઉભરાઈ જાય છે એ વાતની મને ખૂબ ખાતરી છે.

(૨૧)

ઓ નાથ ! આપના ચરણારવિંદના શરણુ વગર હું એવો તો હઃખી હાખી થઇ ગયો છું કે વડીવાર પણ જીવને ચેન પડતું નથી. મારા હ બનેા ખ્યાલ હું કેવી રીતે આપું ? આપ તો અંતરયાત્રી છો એટલે સામાનું હૃદય આપ વંચી શકે છે છતાં મને કહેવા દો કે, અગ્નિની મોટી લાભકરી

જાણીઓની વચ્ચે એકદં નાનું સંખ્ય પખીનું
 ખચ્ચું આવી જાય અને તેની જે સ્થિતિ થઈ જાય
 તેવી અપારે મારી રચિત છે. પુણ્યશ્લોક નજ-
 રાજને મહાદુષ્ટ કહી જે રીતે પજવતો હતો તેવો
 ત્રામ મારા ઉપર યથા દશા છે. મહારાજ ! શું કહું ?
 જંગલમાં ઘવાયેલા પશુના ઘની ઉપર આશી-
 મારવા જેવા રીતે કાગડા તૈયાર રહે છે તેવી રીતે
 મારા મનનાં હુખને અનેક ધણુ વધારવા કામકે વાહિ
 અહિનિશ ખડને ખડા મારી ચોતરફ ફર્યા કરે
 છે. માટે મારા ઉદ્ધાર કરો, નહિ તો જરા પણ
 આપના તન્હ પોકાર કવની મનિ સૂચે છે તેવ
 સૂઈ જશે ને હું દેહકાને જેમ સર્વ ગતપ્રણ કરે
 છે તેમ સાવ જડ થઈ જઈશ.

(૨૨)

તે કે સંસારરૂપી મહાનદી તરી જેવી એ
 કંઈ જેવી તેવી વાત નથી. પરંતુ આપના બળથી
 તેને તરી જવાની હું ઉચેદ સંખ્ય છું. માટે મારી
 નોકાના નાવિક બનીને મને સાગી પાર લઈ જાવ !
 નદી પાર કર્યા બહલ જે ભડું આપવાનું હશે તે
 આપવા હું અંધારું છું સાવ મફતીઓ નદી
 તરી જવા હું માગતો નથી. આ ભિખારી તે શું
 આપવાને છે, દે મનિ સામે પાર લઈ જાવની
 ઠાણ મહેનત કરે ? એવું આપ મનમાં લવશે
 નહિ. તેમ જાણ્યો છે ભાડું ! લાવ પહેલું !' એવું
 આપ પૂછશે. નહિ. કારણ કે મારા મજબૂબ મા
 ખલખલતું નાણું કંઈ તૈયાર નથી. એમ તો હું
 આપ ધારો છો તેવો જીજીબારમ જ છું. પરંતુ
 પ્રભુ ! હૃદયનો હું નાચો છું. આપનું મૂલ્ય હું
 ચૂંઠ્યા વગર રહેવનો જ નથી.'

'અહ્યા કંઈ સમજાય એવું તો જાણ !
 ઘડીમાં કહે છે નાણાં નથી ને ઘડીમાં કહે છે કે
 પાર કર્યા બહલ ભાડું' આપવા હું તૈયાર છું, મારે
 સમજવું શું ?' પ્રભુએ વચ્ચે શબ્દો ફેંક્યા.

'મહારાજ ! આપને સમજવાનું કંઈ જ બાકી

નથી. છતાં અજણ્યા રહેતા મારો છે તો જાણી
 હ્યો કે મારી જાનને હું વેચી નાખતા મરું છું.
 અને તં બદલ નાણા આપે ત આપને જાડા બદલ
 આપવા માગું છું. મહારાજ ! આપના માધુ જતો
 છે, તેઓ મને ખરીદી લેશે, એટલે એમને ત્યાં
 મને આપ વેચી નખરો તો લેજો મને ખુશીથી
 રાખશે. કારણ કે એમને ત્યાં મેવ છઇ પેદે ઉઠાવવી ?
 તે મને બરાબર આવડે છે.'

(૨૩)

પ્રભુની પુણ્યલીલા એ અનેક વેળા સંભળવા
 છતાં ફરી ફરીને લાભજનની ભક્તજનો. લલમાં
 રાખે છે. તેવી જ રીતે પ્રભુ અંતર્યામી હોવાથી
 એના ભક્તોના હૃદયના કવને સારી પંઠે જાણતા
 હોવા છતાં ફરીફરીને જાણવને માટે ઉત્કુષ્ટ રહે છે.
 આ મિહાત પ્રમણે ભક્ત ચૂરતા ભક્તિભીના
 હૃદયને પ્રભુ સમજતા હતા છતાં પણ પુનઃપિ એ
 હેતુથી એમણે કહ્યું. 'અરે પાગલ, એ બધી કડા-
 ફટ કવની મારી રી જરૂર ? તને બીજાને ત્યાં
 વેચી નાખું અથવા મારે ત્યાં નોકર તરીકે રાખી
 લઉં એથી મને શો ફાયદો ?'

'સાચી વાત છે, સાચી વાત છે.' પ્રભુ ! આપ તો
 રાજારાજ છો. લક્ષ્મીના પતિ છો આપને દ્રવ્યની
 કંઈ ઓછી જરૂર છે ? પરંતુ રાજના સંબંધલ-
 ધમાં બધીય જાતની ચીજો હોય છે. જાહેમાં મારે
 અને હલકમાં દલકી. અમુક વસ્તુ ભરે હોવાથી
 એને રાખો અને અમુક વસ્તુ હલકી હોવાથી એને
 ફેંકી દો એવું કંઈ રાજા મનમાં ધારતો નથી.
 એ તો બધીય ચીજોનો સત્પત્રી રીતે આદર કરે છે.
 અને એને તીવે પોતાના સંબંધ લય શોભાવે છે.
 અને દીનદયાળ ! એક વાત કહું ? સો સોના સમયે
 સો નો મહાન દેખઈ આવે છે. લેખ અને કે લાકડાનો
 ઉપયોગ કવનો વખત આવ્યો. હોય તેવે વખતે
 અમૂલ્ય હીરા એ તીખી કચ્ચે મરશે નહીં. લોખંડ
 કે લાકડાથી લાખો ઘણી કિમતના હીરા હશે કે
 કોરોડો ઘણી કિમતના એતી હશે, પરંતુ તે લોખં-

ડના ઠેકાણે કે લકડાની જગ્યાએ ચાલશે નહિ. તેવે વખતે હીરા મેં તી કરનય લોખંડ કે લાકડુ જ વધરે કિમતી ગણવનું. માટે આનાથી કાયદો નથી માટે એને હડપૂત કરો, એવો વિચાર મજબ કરતાં પહેલાં થાડીવાર અટકી જવું સારું.’

(૨૪)

‘ઓત્તારીનો ! અરુઆ આવો તો મેં તને ધાર્યો ન હતો મેં તી માટી ડંકાસો મારવામાં તો તારા જોટા જડે તેમ નથી.’ લક્ષ્મીકાન્ને ઉપરની હકીકત માલગી મધૂર કવિની જરા ટીકા કરી. એ સુવૃત કવિત લલિત બોલી ઉઠ્યો : ‘ડંકાસ મારું’ હું પ્રભુ ! હું આ પૂ-વાર કરી આપવા તૈયાર છું કે આપના આ દાસમા કેટલું અવેશત છો.’

‘એમ ? એટલી બધી તૈયારી છે ?’

‘હા મારા નાથ ! હા !’

‘હો, પૂરવાર કરો ત્યારે.’

‘એ પહેલાં આપની પાસે જોકે ભાગણી છે. અને તે એ કે ઇન્દ્રિય માતાના બોળામાં જે સ્વરુપ કમલો આપે ગોઠવ્યા છે તે જરા આ દાસના માથા ઉપર ધડીવાર મૂકો ! બમ. પછી જોઈ દયો ભાવ-હતું શૂગતન ! પદકવારમાં આપની સ-મુખ જગ-વાન સદાશિવ જેવો બનીને હું બિલો રહું છું કે નહિ ?’

‘વાહ રે વાહ ! શી શૂગતનની વાત !’ કહીને કમલાકાન્ત ભોરથી હસી પડ્યા.

(૨૫)

‘આપને હમવું હોય તો હસો પ્રભુ ! મને તો જેવું અવશે તેવું હું બેલીય. મા બાપની સામે બાલક શું વિચાર કરીને બેલતું હશે કે ! હું તો અજ્ઞાન બાલક જેવો છું અને એથી કેવી પદ્ધતિથી બોલતું જોઈએ એ મને આવડતું નથી. હું તો તોતડું તોતડું જેમ મુએ છે તેમ બોલું છું. તેમ છતાંય આપને જો સારું ન લાગતું હોય

તો મારે કેમ બોલવું તે તમે મને ધીરે ધીરે શીખવો ! દીકરાના અવગુણને બાપ દૂર નહિ. કરે ત્યારે બીજો કોણ કરશે ?

(૨૬)

‘સાચું પૂછાવો તો મારા નાથ ! આપના રચેલા જગતની પણ આવી જ રીત છે. આ જગતમાં મા, બાપ હોય તે પોતાનાં સંતાનો નાનાં હોય છે તે વખતે ગાંડુગાંડુ ગમે તેવું એ બોલે, એથી પરિતાપ પામવા ને બન્ને ઉલટાં ખુશ થાય છે. અને હીકરે ‘તું-તા’ કહીને મા, બાપને બોલાવે તોય એનો અવગુણ એમના ચિત્તમાં વસતો નથી. મહીંમહીં તો બાળકો હંગમકા વગરની બાપા ય વાપરે છે અને સાથે સાથે ખરું બોલું ય ભરડે છે પણ એથી રહેજ પણ માબાપ બાળકોના એ અવિનય ઉપર શુરો થતાં નથી કે ટીકા કરતાં નથી. હે દયાનિધિ ! આવી તો મનુષ્યની વાત છે. એ ઉપરથી આપના હૃદયની વિચાળતાની મેં કલ્પના કરી છે અને એથી ખરું બોલું બોલવામાં જ બી કાળજી મારાથી રહેતી નથી કારણ કે પિતાસિ લોકસય ચરાચરસય એવું હું બડ્યો છું.’

(૨૭)

હે ભગવન ! આપનો મહિમા નાનો સૂનો નથી. ‘નેતિનેતિ’ કહીને તો વેદ પર્વ થાકી ગયા છે એમ વેદ જાણનાર બ્રહ્મા કહે છે આપના શુણ્ની ગણના પણ કોઈ કરી શકે એમ નથી. આકાશમાં ગગનમગતા તારાઓની ગણતરી કદાચ કોઈ કરી શકે પણ તમારા શુણ્ ‘આટલા’ એમ કોઈથી કહી શકાય નહીં. તેવી રીતે મહાન સાગરના જળમાં કેટલા તોલા પાણી સમાયેલું છે એનો આંકડો કદાચ કોઈ તૈયાર કરી શકે

તો 'પણ' તમારા શુભ આટલા થયા એમ કોઈ
 'પણ' ગણી શકે નહિ. એટલે જરૂં લેતાં તો
 આપનું યોગ્ય રીતે સ્તવન કરવા માટે આપના
 જેવો જ કોઈ કવિ જોઈએ. જગતના નાના સરખા
 મગજવાળા માણસની અક્ષતનું તે શું ગણું કે
 જરાપણ ઠીક કહેવાય એવી ય એ સ્તુતિ કરીશકે ?

(૨૮)

‘તેમ છતાંય તમારી સ્તુતિ કરવા મન
 હોડે છે. કારણ કે જે આપના ચરણકમલમાં માથું
 નમાવે છે ‘અને સ્તુતિ કરે છે, તેને આપ
 ઇચ્છત વર આપો છો.’ એવી સત્ય વાતની મને
 પ્રતીતિ થઈ છે. એટલે આપના એ દમાણ
 સ્વભાવનો લાભ લેવા જરાજર સ્તુતિ કરવાનું
 સામર્થ્ય ન હોવા છતાં પણ જેવી આવડે તેવી
 સ્તુતિ કરવા લાગું છું. પરંતુ પ્રભુ ! ખીલ
 શરદિ આવેલાને અભય આપના માટે આપનો
 જટ લઈને આગળ આવતો હાથ, મારામાં એવા
 તે શા હુશુંબ લેવા કે આટઆટલી વાર કર-
 ગરવા છતાંય આગળ આવી મારા મસ્તક ઉપર
 એ પડતો નથી ?

(૨૯)

હે પ્રભુ ! આપ તમામ હાતાઓમાં સૌથી
 એક છો. પણ તેવો હું તમામ ગરીબોમાં સૌથી
 વધારે ગરીબ તરીકે ગ્રેષ્ઠ છું. એનો વિચાર
 કરજો. ગતલભ કે ખીજને જરાતરા આપી આપ
 રીઝવી દો છો, એમ મને રીઝવી શકશે નહિ.
 મને તો મારી માગણી સુજળ પૂરેપૂરું મળશે
 ત્યારે જ મારી ભૂખ ભાગવાની છે. માટે દયાના
 સાગર ! થોડું કહ્યું થઈ મારીને આ જિજ્ઞાસીને
 હવે સંતોષો ! આપને તે હવે કંઈ પેર પોતાની
 માગણી વધારે સ્પષ્ટ રીતે એ કહી શકે ?

(૩૦)

‘એટલે શું તું એમ માને છે મયૂર કે મારી
 જે વધારે પ્રુથામત કરે ? એને હું વધારે
 વરદાન આપી દઉં છું ? તું શું મને પ્રુથામત-
 ખોરી ગમે છે એવો મારા ઉપર આરોપ મૂકે
 છે ? નિલંબ કંઈનો !’—ભોલવાનો પ્રસંગ શોધી
 રહેલા કલ્યાણકામને પ્રસંગ મળતાં કૃત્રિમ દોષથી
 એમણે કવિને ખખડાવ્યો.

‘ઓ પ્રભુ ! એમ શરસે ના થાવ. શરસે
 થવાના તો આપને ખીલ ઘણા પ્રસંગો મળશે.
 આ તો વાત એમ છે કે આપની સ્તુતિ જે
 સારી પેઠે કરે છે એના ઉપર આપ એકદમ
 પ્રસન્ન થઈ જાવ છો અને ઇચ્છત વરદાન એને
 આપી દો છો; એ કે એક રીતે લેવા જઈએ
 તો આ એક જાતનું દ્રવ્ય કહેવાય.’

‘હું એ જ કહું છું’ ને થેલા ! કે મારામાં
 તું દ્રવ્ય જુએ છે, એ વાત કેટલા ટકા ખરી
 છે ?

‘સોએ સો ટકા પ્રભુ !’

‘શું કહે છે ? અરે, આવી પાયાવગરની
 વાત કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? ભલા
 માણસ, મારા જે, ભકતો છે એમની આગળ તું
 લગાર પણ એમનાં વખાણ કરવા જઈશ તો
 લાગલા એ કાન ઉપર હાથ મૂકી નાસી જશે
 કારણ કે પોતાનાં વખાણ સંભળવાથી પોતાના
 નિષ્કલંક જીવનમાં હાથ લાગે છે એવી એમની
 સમજ હોય છે. હવે મારા ભકતોનો નવારે
 આવો સ્વભાવ છે અને એમને પોતાની સ્તુતિ
 ગમતી નથી ત્યારે મને એ ગમતી હશે એમ
 માની લેવાનું કારણ ?’

હાથ ભેડી કવિએ જવાબ આપ્યો :

‘આપના બક્તોની બાબતમાં આપે કહેલી વાત સોએ સો ટકા સાચી છે દેવ !’

‘અને મારી બાબતમાં ?’

‘આપની બાબતમાં સોએ સો ટકા એ ખોટી છે મારા નાથ ! પરંતુ મહારાજ ! શુરસે થવાનું કંઈ કારણ નથી. આપની ખરી મહત્તા તો એમાં જ સમાયેલી છે. આપની બધી જ રીતભાત લૌકિક ઓછી છે ? એટલે આપનો મહારથી દેખાતો આ દોષ આપના વિષયમાં શુદ્ધ થઈ જાય છે. ભુજોને સમુદ્ર મંથન કરતી વેળાએ હળાહળ જેર જ્યારે પ્રગટ થયું ત્યારે પ્રહ્લાન્દ આખાનું રક્ષણ કરવા માટે આપે સદાશિવ બનીને જેર નોતું પીધું ? હવે જેર પીવાની ક્રિયા કંઈ ભૂષણ નથી. તોય આપની બાબતમાં એ ભૂષણ બની ગઈ અને જેર પીવાથી આપના ગળામાં જે લીલો ઠાપો પડી ગયો એથી ગેરા બદનમાં એ બીજાની બાબતમાં ખરાબ દેખાત તથાપિ આપની બાબતમાં તો એ ભૂષણરૂપ થઈ ગયો છે અને તે એવો કે અનેક બક્તોએ ગળા આગળ એ ઠાથથી વધી ગયેલી આપની કાન્તિનાં ભારેભાર વખાણ કર્યાં છે.

(૩૧)

હૈ પ્રભુ ! આપની જગ્યાએ બીજો કોઈ હોય અને તે આમ પોતાનાં વખાણ સાંભળી સાંભળી રાજ થતો હોય તો હું ‘આત્રીપૂર્વક’ કહું છું કે એની કીર્તિ મલિન થઈ જતાં વાર લગાડે નહિ. કારણ કે આ તો હલાહલ જેર પીવા જેવું છે. એ તો આપ જ એવા છો કે દરરોજ બક્તો તરફથી સ્તુતિરૂપી જે જેર મળે છે એને આનંદપૂર્વક પીઓ છો અને બદલામાં કીમતીમાં કીમતી વસ્તુઓ આપો છો ! હૈ

કરુણાના સાગર ! આમ બાબત હોવાથી હું જે સ્તુતિ રૂપી જેર આપની સમક્ષ રજૂ કરું છું એનો આપ અનાદર કરશો એમ શી રીતે માની લેવાય ?

(૩૨)

બક્તો જે નિરંતર સ્તુતિ કરે છે એનું ખરું પાત્ર આપ જ છો એ વાત ખીજી રીતે કહું પ્રભુ ! જાઓ, કવીશ્વરો છે એમના મનરૂપી સમુદ્રમાંથી લક્ષ્મીદેવીના સરખી રૂપશુભાળી કવિતા દેવી જન્મે છે. એ સ્તુતિરૂપી કવિતા જન્મ થતાં ખરેખર આપના સરખા શુભવાળા આપના પ્રિય જે સાધુ-સંતો છે એમના ગળામાં જઈને પડે છે. પરંતુ-ભગતો તો તરત સમજી જાય કે ભગવાનને પરવાનું મૂકીને એમના જેવા શુભને ભેટાં ઝાઝી તપાસ કર્યાં સિવાય કવીશ્વરોની કવિતાયુતી અમારા ગળે પડે છે એ એની ભૂલ છે એટલે તત્કાલિક એ સ્તુતિમય કવિતાને બક્તજનો આપનાં ચરણારવિંદ બતાવી દે છે અને કહે છે કે ‘ખરા સ્વામી એ છે’ એટલે પછી આપની સાનિધ્યમાં લગતી લગતી એ આવે છે એનો આપ સ્વીકાર કરો છો એમાં અભુજનું કયાં છે ?

(૩૩)

ઉપરના શ્લોકની કલ્પના પ્રભુને ખૂબ ગમી ગઈ. પરંતુ એમ અટપટ હાર કબૂત કરી દે એવો શ્રીપતિનો સ્વભાવ નથી. એટલે એમણે વાતોને લંબાવી :

‘અલ્યા પણ મયૂર ! એ તો કવીશ્વરોની વાત છે. એને ઘડીશર સ્વીકારી લઈએ, પણ એમાંનું કહે છે એ સ્તુતિને સ્થાન આપવું શું શોભે છે ?’

‘આ માટે નહીં પ્રભુ ? હું શું કવિ નથી ?’

‘અરે વાહ રે કવિરાજ !’ એમ કહી પ્રભુ હસવા લાગ્યા.

એ જોઇ સ્વસ્થતા શુભાભ્યા શિવાય નયૂર કવિએ કહ્યું :

‘મહારાજ ! આપ હસવું હોયતેટલું હસો ! આપનું નિર્મળ હાસ્યથી ચેબી ઊઠતું યુષ્મારાવહ જોઇને મારા જીવને જે શાતા વળે છે એને વણંવણા હું શરૂ કરી દેશું છું તો મ મળતા નથી. નાથ ! આપ હસો. મન મૂકીને હસો ! પણ સાથે સાથે કહી દઈશું કે એથી હું મારો કબો ખરો કરવાનું છોડી દઈશ એમ રજો માનતા !’

પ્રભુને આ સાંભળી વધારે ગમ્મત પડી. એમણે હસતાં હસતાં કહ્યું :

‘જોટલે તું શું એમ કહેવા માગે છે કે તું કવિ છે ?’

‘હા પ્રભુ ! આપ જાણતા હશે કે, પર્વતે પરમાળો જ પદાર્થત્વ મતિષ્ઠિતમ્ ।

જોટલે મોટો હિમાલય જેવો પર્વત હોય છે એમ પદાર્થ કહેવાય છે અને એક પરમાણુ હોય છે એમ પદાર્થ કહેવાય છે. આ બંધાયે મહર્ષિ વાલ્મીકિ અને ભગવાન વ્યાસ જેવા જેમ કવિઓ કહેવાય છે તેમ સામાન્ય કવિતા કરનાર મારા જેવો પણ કવિ તરીકે ખુશીથી પોતાને જાળખાવી શકે. હા વ્યાસ-વાલ્મીકિ એ ઘણા મોટા કવિઓ છે એમ કહી શકાય જ્યારે હું નાનો સરખો કવિ કહેવાઉં, પરંતુ એથી હું કવિ જ નથી એમ કાંઈ જોણું કહેવાય એમ છે ? અને આમ છે જોટલે હે પીતામહર ! મારા હૃદયરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી તમારી સ્તુતિરૂપી કવિતાસુંદરી જો કે પેલા કવીશ્વરોની કવિતાપુત્રીઓની માફક જહું રૂપવતી કે શુભ-

વતી નથી, છતાંય એનો આપે સ્વીકાર કરવો ઘટે છે. મારે મારી આ કવિતાપુત્રીનું પાણી શ્રદ્ધા કરી જળેન્દ્રને મગરથી જેમ છોડાવ્યો હતો તેમ આ કવિતા રૂપી કન્યાનો ભાર મારા માથા ઉપર છે તેમાંથી મને મુક્ત કરે !

(૩૪)

હે નાથ ! જે આપના અનેક અપરાધો ક્યાં છે. તે બદલ કંઈ દંડ તો ભરવો જોઈએ ને ? આપના કરેલા અપરાધનું સ્મરણ થતાં ચો દંડ આપના ચરણમાં રજૂ કરવો એનો ઘણા સમયથી હું વિચાર કરી કઠ્યો હતો. આજે હવે તે યાદ આવે છે કે દંડ તરીકે મારી કવિતા-પુત્રી જ ને હું આપને અર્પણ કરું તો તે ઠીક ગણાયે. કારણ કે સન્માનિત યાદવે આપને અપરાધ કયો હતો તે બદલ એણે પોતાની પુત્રી સત્યભામાને આપની દાસી બનાવી હતી અને એથી આપ પ્રસન્ન થયા હતા.

(૩૫)

સત્યભામાની વાત આવતાં પ્રભુ બોલી ઉઠ્યા : ‘ચલ, ચલ, પાગલ કંઈને ! અધ્યા મારી પટ-રાણી સત્યભામાના જેવી તારી કવિતા ! ! ક્યાં એ ને ક્યાં આ ! ક્યાં કંથન અને ક્યાં કથીર ?’

‘હું પણ એજ કહું છું નાથ ! કે, ક્યાં હંસ ને ક્યાં જમલો ? ક્યાં ઠેપેલ ને ક્યાં કાગડો ? ક્યાં રાજ ને ક્યાં રંક ? પરંતુ નાથ સત્યભામાદેવી જેવી મારી કવિતા રૂપવતી કે શુભવતી નથી તો ચાલ્યું, પણ એથી રૂપાળીને જ આપ વરો છો એવું કાંઈ આપના વિષે બન્યું નથી’

‘જોટલે !’

‘એટલે એમ કે જેણે ખજાના જાણવાનું હોય તે કે જેની સાથે સત્તાવીસ દિવસ સુધી આપને યુદ્ધ થયું હતું એની પુત્રી જાળવતીને પણ આપ પરવશ હોય. અને એ જાળવતીને રૂપરૂપના અંબાર જેવાં હતાં એમ આપનાથી જોઈ કહેવાય એમ છે ?’

(૩૬)

‘માણે જાણે છે’ એમ આત્મગત યોદ્ધાને પ્રભુ મનમાં ને મનમાં કહી રહ્યા. એ પ્રશ્ન થયેલા હૃદયકમલની અંદર અંકુશકમલ ઉપર થયેલી ભેળને મથૂર કાવ આગળ બેઠવા લાગ્યો :

‘આ વાત જોઈ હોય ભગવાન ! અને તે આપને તો સ્પષ્ટ હોય તો—જાળવતીને રૂપરૂપના અંબાર છે, એમ કહો. અને કંઈ એ બાબતનો વાધો નથી.’

‘કેમ ? તારી વાત એથી મારી નહિ બધી ?’ કમલાકાંતે પૂછ્યું.

‘મારી વાત મારી બધી જ નહિ પ્રભુ ! આપ જાળવતીને ખૂબ સુંદર છે એમ કહેશે તો મારી વાતના સમર્થનમાં એ ગણાયો.’

‘જોતારીને ! અહ્યા તું જે જે ભેળ છે તે તે બધું તારી અરજના સમર્થનમાં ?’

‘જો પ્રભુ ! એવું અભિમાન તો મારાથી કેમ થાય ? પણ આપ ધીરા પડો તો આ બાબત મારી તરફ કેમ માની શકે ? એનો ખુલાસો કરું’

‘ઠીક, ચલાવ તારું પુરાણ.’

‘જુઓ દેવ, આપના વરદ હસ્તમાં એવો ચમત્કાર કર્યો છે કે જેને જોના સ્પર્શ થાય છે, તે મહાન ગુણવાળું, અને મહાન કીર્તિવાળું બની બધું છે. પછી કહેને તે પ્રથમ કુરૂપ હોય,

નિન્દા હોય—કે નિર્બળ હોય, મતલબ કે જ્યાં સુધી આપે અસુક વસ્તુનો સ્વીકાર કર્યો નથી, ત્યાં સુધી જ તે વસ્તુ હલકી હોય છે. પણ જે ઘડીએ આપે જોના અંગીકાર કર્યો તે પળથી જ તેવું આશુ સ્વરૂપ પલટાઈ બધું છે, એટલે હવે એમને રૂપવતી કહેવામાં કરી હરકત નથી. પેલી અહ્મદયાની વાત પણ આવી જ છે. આપને લીધે તે પત્થર થઇને પડી હતી પરંતુ આપના પાદપદ્મને જરાક જેટલો સ્પર્શ થયો કે લાગલી પત્થરપથ્થરામાંથી સુકત થઈ એ પ્રથમના જેવી ઋષિપતિ બનીને બીધી રહી. રામાવતારની આ હકીકત જગજગદેર છે એટલે મારી કવિતા રૂપવતી કે ગુણવતી ન હોય તો પણ આપે જોના સ્વીકાર કરવો ધરે છે. જો કે મારી કવિતાનાં હું પોતે ગુણગાન કરું એ ન થોડો તો પણ એટલું તો કહીશ જ કે એ પેલી અહ્મદયાની પેઠે શાપિત નથી કે પત્થર જેવી નથી.

(૩૭)

‘આટલી હકીકત ખસ થશે કે હું બીજું કહું ?’ જરા વાર આટલી પોતે દલિલ સારી કરી છે એથી કંઈક આનંદ પામી કવિ મથૂરે ભગવાનને પૂછ્યું :

‘ચલાવ, ચલાવ, તારા પૂરાવાના જેટલા ચોપડા હોય તેટલા પુસ્તક મૂક, હું જોઈ તો ખરો કે તારી કેટલી તૈયારી ?’ ભગવાને માધુર્યભર્યા કંઠે જવાબ આપ્યો.

‘મહારાજ ! આપનો હું આભાર માનું છું આપ મારો કવ્યકથાટ સાંભળવા તૈયાર છો. તો હું તે સંભળાવવા પણ તૈયાર છું. સાંભળો પ્રભુ !’ ઘણી નમ્રતાથી મથૂરે આમ કહી આગળ ચલાવ્યું :

‘ભગવાન ! કંઈની પેલી દાસીને તો આપ બૂલી ગયા નહિ હોય ? એ કુબ્જના જેવી કદ-રૂપા દેખાવની આખા મથુરામાં કેઈ સ્ત્રી હતી ખરી ? કાળી-ખાડી-ગદી-વાંકડા મોંદાની ? પણ પ્રભુ ! આપના કપાળનો ચંદન કરતાં એને જ્યાં સ્પર્શ થયો કે લાગલી એની આપૃતિ ફરી ગઈ.

(૩૮)

‘વળી દુર્બલ દેહધારી સુદામાના તાંડુલનો સ્વાદ પણ આપને ભરાબર વાદ હતો. આપડાએ મહાસુરકેલીથી પડોશીને ત્યાંથી ચપટી-ભડા-કોઈને ન ભાવે તેવા તાંડુલ આણેલા. પણ મૂઠી ભરીને આપે જ્યાં એને હાથમાં લીધા કે એનો સ્વાદ એવો તો વધી ગયો કે મુઠ સુધાને કબૂલ કરવું પરતું કે મારા કરતાં સુદામાના એ તાંડુલમાં વિશેષ સ્વાદ હતો. તેજ પ્રમાણે ભક્ત-વિહરના ઘરની બાહુની વાત છે. સાધુજનો તો ઠહે છે કે પ્રભુના કરનો સ્પર્શ થતા ભરોબર એ બાહુનો સ્વાદ એવો વધી ગયો કે ના પૂછો વાત.

(૩૯)

એને પ્રભુ ! શબરીનાં બોરની વાત તમે શું જોટી કહેશે ? ‘આ બોર મીઠાં છે કે ખાટાં છે એમ પરીક્ષા કરવા માટે શબરીએ આપની પાસે રજૂ કરેલાં બોર પ્રથમ સુંખ્યાં હતાં. વળી એનો સ્વાદ કેવો ! એ જલુવા કેટલાંક બોર દાંત ભેસાડી ચાખ્યાં હતાં. આવાં વગડાઉં-સુંઘેલાં-એંઠાં બોર આપે હોયમાં લીધાં કે એનો મહિમા વધી ગયો. આવા આવા તો ઘણા દાખલા છે મારા નાથ ! આપને જલુવા હોય તો ગણી જીએ !’

‘તે હતો, પણ તેમાં તારે શું ?’ પ્રભુ બોલ્યા.

‘એ નાથ ! આર્ત સંબંધ વર્તેનું કેમ બોલો છો ? મારે જ બધું આમાં છે ને !

આપ તો નીતિમાન છો, હિતકર્તા છો, એટલે બેધકક કહેવામાં ભય હું રાખતો નથી. અને એથી કહું છું કે પેલા દુષ્ટ દંસની દાસી કુબ્જ આપને ગમી, પેલા સુદામાના કંઈ માલ-વગરના તાંડુલ આપને બહુ સારા લાગ્યા, વિદુ-રની દમ વગરની બાહુ અને શબરીનાં એંઠાં બોર વખાણી વખાણીને આપે સ્વીકાર્યાં. અને મારી સ્તુતિની વાત આવી ત્યારે કહો છો, ‘ભા, ભા ! એમાં તે શા દમ છે ?’ એા કરુણાના સાગર ! મારામાં એવા તે શા અપરાધ બોધા કે મારે આવો અનાદર કરો છો ?

(૪૦)

‘અદ્યા ગંડુ, પણ તું અહીં દોડતો દોડતો તે શીઠને આબોધે ? તારામાં શુષ્ક છે, તો ચોખ્ખ સમયે એ ભેવાત અને ઉદારને વિચાર કરવામાં આવત. અહીં આવીને બ્યથા લવાશે તે શું કરવા કરે છે ?’

આના જવાબમાં જરાય વિલંબ લગાડ્યા સિવાય મથૂર કવિ કહેવા લાગ્યો; ‘એ વાત ખરી પ્રભુ ! આપને મન સર્વ સરખા છે. પ્રાણી-માત્રની આપ કાળજી રાખો છો. પરંતુ મેઘના જળની ઇચ્છા હોય તો વ્યાતકે પોતાનું મુખ પહોળું કરી ઉંચું રાખવું બેઠાં એ ને ! જે વ્યાતક તેમ ન કરે તો પછી સહસ્રધારે મેઘ વરસતો હોય તોય એક બિન્દુ પણ એના પેટમાં શી રીતે ભય ? તેવો રીતે આપ તો કૃપા બધે વર-સાવો છો પરંતુ તે માટે જો હું આપન ચરણમાં આવી પોકાર ના કરું તો મારાથી યુનિત થવાય શી રીતે ? હે બાપ ! મારી આવી સમજ છે. અને એથી હું આપની સન્મુખ આવી લપ લપ કરું છું. માટે કંટાળો લાગ્યા સિવાય મારી હકીકત સાંભળી મારો ઉદાર કરો !’

ન મે ભક્તઃ પ્રણયતિ ।

(લેખક : શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ લોકસંમુદ્ધી ગીતાન્યાસ શ્રી ૧૦૮ જગદ્ગુરુ મહામંડલેશ્વર બ્રહ્મલોન સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજ)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાના નવમા અધ્યાયમાં કહે છે કે ન મે ભક્તઃ પ્રણયતિ । અર્થાત્ મારા ભક્ત નહ થતો નથી. ભગવાનના કહેવાનો એ ભાવાર્થ છે કે મારી ભક્તિનું અવલંબન લીધા પછી મારા ભક્તો એના ઉદારની જરાપણ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે એનો ઉદાર થવામાં લેશ પણ વાર લાગતી નથી. મારી ભક્તિનો એ ચમત્કાર છે કે એનો આશ્રય લેનાર નિત્ય નિરાંતર શાન્તિ પ્રાપ્ત કરતો કરતો પરમ ઉચ્ચ ગતિએ પહોંચી જાય છે.

મિત્રો ! ભગવાનની આ વાણી સ્પષ્ટ છે. અનન્ય ભાવથી ભગવાનને જે ભજો છે એની અધોગતિ કદાપિ થતી નથી. કારણ કે પોતાના ભક્તની તમામ જવાબદારી પોતે સ્વીકારી લે છે. અર્જુનને એમણે છેવટે કહ્યું હતું કે સર્વવર્માન પરિવ્રજ્ય મામેકં શરણં મમ । અરે અર્જુન ! બધા ધર્મો છોડીને તું મારે શરણે. આવ તારાં બધાં પાપોમાંથી હું તને મુક્તિ અપાવીશ. આમ

પ્રભુ ભક્તની જવાબદારી પોતાના માથા પર લઈ લે છે ને એને નિર્ભય બનાવે છે.

‘ન મે ભક્તઃ પ્રણયતિ’ એ શબ્દો દ્વારા પ્રભુ એમણે કેમ પ્રતિજ્ઞા કરતા ન હોય એવું સમજાય છે.

ભગવાન કેટલા બધા

દયાળુ છે ! લોકોને ભય-મુક્ત કરવા ખાતર જ એમણે અર્જુનને ઉપદેશ આપવાના નિમિત્તે આવી વાણી ઉચ્ચારી છે.

લોકો પોતાના પાપના દુઝરા ભેધને ભગવાનના શરણે જતા ઉડે છે. પણ ભગવાન કહે છે,

અપિ વૈત્સુદરાચારો

મજતે મામન્યભાક્ । સાપુરેય સ મન્તવ્યઃ ।

હો અર્જુન ! ભલે કેમણે પોતાનો આખો જન્મ-મારો પાપાચારમાં વિતાવ્યો હોય, પરંતુ પૂર્વ

જન્મના સંસ્કારથી અને મત્સ્ય દ્વારા તેનામાં મારા પ્રતિ બહિર્ભાવના ભક્ત થઈ હોય અને અનન્ય ભાવથી મારી ભક્તિનો આશ્રિત થઈને મારું ભજન કરતો હોય તો તે પાપી પણ સત્ત્વન-

પુણ્યશાળી બની જાય છે.

એટલે પાપી અપાપી, નાનું મોટું, સ્ત્રી પુરુષ, વિદ્વાન મૂર્ખ, રાજા રક, -જે કોઈ પ્રભુની બાંધન કરે છે એ પ્રભુને પ્રિય થઈ પડે છે ને જોની પછી અધોગતિ કદાપિ થતી નથી, એ સૌએ સમજી લેવું જોઈએ.

જેમ મેલામાં મેલું કપડું ધોળીને ત્યાં જઈને પૂર્ણ સ્વચ્છ અને સુંદર બની જાય છે, તેવી જ રીતે મહાનમાં મહાન પાપી પણ ભગવાનના બક્ષા બનીને પરમપદનો અધિકારી બની જાય છે.

નિત્યે ! ભગવાનના ધામનો માર્ગ સર્વને મારું મુન્ને છે ત્યાં કોઈને માટે પક્ષપાત કે કોઈને માટે વિરોધ નથી જો તમે પ્રાહ્લણ હો તો શુશીલી આવો અને તમે નીચ જાતિના હો તો બહાર નીકળો જોવી શરત નથી. અહીં તો કેવળ ભક્તિની, ભગવાનની સાચા હૃદયની શરણાગતિની એકમાત્ર શરત છે. સમાજ બલે સ્ત્રીઓને વેદ બહુવાનો અધિકાર ન આવે, શુદ્રોને ઉત્તમ ઉપદેશ સાંભળવાનો અધિકારથી વંચિત રાખે,

પણ ભગવાન એવી સેદદિ રાખતા નથી. તેમણે પોપટને બહુવાતી ગણિકાને તારી છે, નિપાદરાજ શુકને રામરૂપે હૃદય સાથે ચાંપ્યો છે, સીલડી શવરીનાં વખાણી વખાણીને ખોર ખાયાં છે. રયામસ્ફર રૂપે ગોવાળીઆઓ સાથે ખેલ્યા-કૂધ્યા છે. આવા ભગવાન શું સેદભાવ રાખે ?

પણ પ્રભુના પ્રેમીઓ ! મનુષ્યના મનને સ્વભાવ વિચિત્ર છે. પ્રભુના ચરણકમલમાં જો સહેલાઈથી ચોટતું નથી. મનનો જોવો સ્વભાવ હોવાને કારણે કોઈ ચોતાની સ્ત્રીમાં, કોઈ પુત્ર મિત્રમાં, કોઈ દેશપ્રેમમાં તો કોઈ નિરંતર સ્વતંત્ર આત્મોદપ્રગોષમાં મનને સંતુષ્ટ રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, મન જે વિષયમાં આસક્ત થઈ જાય છે તેજ વિષયનું ચિંતન મનન મનુષ્યને પરવશપણે કરવું પડે છે. તેથી જો મન, જો ભગવાનમાં લાગી જાય તો માણસ ભગવાનના વિષયમાં જ શોધતો રહે. જેનું મન જે વિષયમાં લાગી જાય છે તેના સિવાય તેને બીજું કંઈ ગમતું નથી. કોઈ સ્ત્રીની ચિંતામાં દુઃખી થયા કરે છે તો કોઈ પુત્રને માટે રોઈ રહી છે. કોઈ મિત્રને સારું વ્યાકુળતા પ્રગટ કરે છે, તો કોઈ ધનને સારું તરફડી રહી છે. જેમ શા માટે થાય છે ? બધા હોઠો શા માટે એક જ વિષયને માટે વ્યથ થતા જોવામાં આવતા નથી ? બધા જુદી જુદી વસ્તુઓ માટે કેમ ફિકર ચિંતા કરતા જોવામાં આવે છે ? તેનું કારણ જો જ છે કે સ્ત્રીમાં અસહિત રાખનારનું મન તેને ધીજી વિષયોનો વિચાર ક-વની તક આપતું જ નથી. તેથી તે હમેશાં જ્ઞાના વિચારમાં જ રહે છે. પુત્ર મિત્રાદિના પ્રેમમાં કસાએલાનું મન પુત્ર-મિત્રના વિરહમાં શોકમગ્ન રહે છે-વ્યાકુળ થાય છે. તથા ધનની કામનામાં લાગેલું મન ધન મેળવવાને સારું તરફડું તરફડના ઉપાયની શોધમાં રહે છે. આ સર્વ કારણોથી વ્યથિત મન જ્યાં સુધી ચોતાની ચિંતાનીય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં

મુખી શાન્ત થતું નથી આ જ મન જો ભગવાનમાં લાગી જાય તો ભગવાનના જ વિચારોમાં ગૂંથાએલું રહેશે.

પરંતુ મનુષ્યના મનને એવી ટેવ પડી ગઈ છે કે તેને ભગવાનના સંબંધી કોઈ પણ જાતની ચર્ચા સાંભળવી ગમતી જ નથી. લોકો સત્તાધીશો, ધનપતિઓ અને લાગતાવળગતાઓમાં મન લગાડવામાં, એમને મૂઝીમૂઝીને નમન કરવામાં, એમની સુશામત કરવામાં પોતાને કૃતકૃલ માને છે. એ કહે છે-તેમ કરવાથી કુટુંબપરિવારને મુખી બનાવવા માટે ભેંધતી સહાય મળી જાય છે.

પણ લોકો એમ વિચાર નથી કરતા કે સત્તાધીશોની પ્રસન્નતાથી પ્રાપ્ત થયેલાં ધનધાન્ય પણ જો તેમનાં કર્મ દુઃખ ભોગવવાને જ યોગ્ય હશે તો તે કુટુંબ પરિવારનાં દુઃખ દૂર નહિ કરી શકે. પરંતુ જો ભગવાનની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થઈ જાય અને ભગવાનની સેવામાં સર્વસ્વ અર્પણ કરી પોતાના કુટુંબ આહિનું ભરણપોષણ કરવાનો ભાર તેમના જ ઉપર છોડી દેવામાં આવે તો દુઃકર્મથી પ્રાપ્ત થનારું દુઃખ પણ ભગવાનની કૃપાથી દૂર થાય છે. ભગવાન જ્યારે દુરાચારીને પણ પરમ મુખ આપે છે, તો શું સદાચારી ગૃહસ્થનું કુટુંબ મુખથી વધિત રહેશે? કદી નહીં.

સંસારમાં ભગવાનની ભક્તિનું માહાત્મ્ય દર્શાવતી અનેક ઘટનાઓ જાણવા અને સાંભળવા છતાં પણ જો કોઈ ભગવાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતું નથી તો એના જેવું અરારની અને મૂર્ખ બીજું કોણ હોઈ શકે?

મિત્રો! તમે અધારમાં અથડાઓ નહિ. સાચી પાત સમજી લઈ પ્રકાશમાં આવો. તમે બીજી

નકાગી વાનો છોડી દઈ ભગવાનની - સમદર્શી પરમાત્માની ભક્તિ કરવાનું શીખો અને મનમાં દંદ વિશ્વાસ રાખો કે, ભગવાનની ભક્તિ મને અહીં તહીં-સર્વત્ર વિજય પ્રાપ્ત કરાવશે. ભગવાનના ભક્તને નથી અહીં દુઃખનો અતુલ્ય કરવો પડતો કે નથી ત્યાં જઈને પાછા ફરતું પડતું. આવો વિશ્વાસ રાખવાથી જ તમે ભગવાનમાં મન લગાડવાને સમર્થ થશો અને ત્યારે જ તમારાથી ભગવાનની ભક્તિ ધરાગર થઈ શકશે.

આ ભક્તિસાધન એ કંઈ સાધારણ વાત નથી. તેમાં સર્વ કોઈ સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આ માર્ગમાં જો જ મનુષ્ય આગળ વધી શકે જો નેનો નિશ્ચય દંદ હોય છે અને જેને ન મે મક્ક-મણદ્યતિ જો પ્રભુના શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ હોય છે.

ભક્તની ભાવના

(લેખક : સ્વામીશ્રી શિવાનંદજી મહારાજ, ચેગીરાજ, ધનંતરિશુર)

ભક્તની ભાવના વંદનીય હોય છે. ભગવાન સિવાય બીજો વિચાર ભક્તને આવતો જ નથી. 'જે કંઈ જીવનમાં અને જગતમાં અને છે એ પ્રભુની આજ્ઞાથી કેવા પ્રભુની પ્રેરણાથી જ અને છે. અને ભગવાન જે કરશે તે સોનાં ભલા માટે જ કરશે.' આવી ભાવના ભક્તની-સાચા ભક્તની હોય છે. અને એથી એને સુખ-દુઃખ સ્પર્શી શક્તાં નથી. એ માયાના સપાટામાં આવી જઈ દુઃખી બનતો નથી. તેમ ધન વૈભવને મિથ્યા સમજી એનાથી રાહરાહ થઈ જતો નથી.

કૈલાસપર્વત ઉપર એક વખત શંકરજી અને જગદંબા પાર્વતી બેઠાં હતાં. જ્ઞાનત્રયા ચાલતી હતી. એમાં પાર્વતીજીએ ભગવાન શંકરને પૂછ્યું:

'મહારાજ! આ પ આપના ભક્તોને વારંવાર યાદ કરો છો તે ભક્તો કેવા હોય છે?'

પ્રસન્નતાથી ભોળા શંકરજી કહ્યું:

'સતી! મારા ભક્તો ભેવા ભેવા છે.'

'તો તો મહારાજ! મને એક વખત તમારા

ભક્તને બતાવો. હું જાણું તો ખરી કે સાચો ભક્ત તે આનું નામ.'

'બલે, તમારી ઇચ્છા હશે તો આપણે બન્ને ભક્તને મળવા જઈશું.' મહાદેવજીએ સંમતિ આપી. થોડા દિવસ પછી શંકર-પાર્વતી તૈયાર થઈ

ભક્તને મળવા નીકળ્યાં. શંકરજી નંદી પર બેઠાં ને પાર્વતીજી બેઠાં સિંહ ઉપર. બન્નેએ પોતાનાં દિવ્ય સ્વરૂપ છુપાવી સામાન્ય ભોળી-ભોળણુનો વેશ ધારણ કર્યો હતો.

ચાલતાં ચાલતાં એક ગામ આવ્યું. ગામમાં પેસતાં ગામનો પટેલ મળ્યો.

'મહાદેવજીએ એને ભોલો રાખી પૂછ્યું:

'ભગત! અમારે એક શત માટે તમારા ગામમાં સુકામ કરવો છે. એની વ્યવસ્થા તમે કરી શકશો?'

પટેલે ભોળી અને ભોળ-

ણના સુખ તરફ ઝડપથી નજર ફેરવી કહ્યું:

'મહારાજ! વ્યવસ્થા તો થઈ શકે પણ આ તમારી સાથે સિંહ છો એનું શું?'

'એ અમારી સાથે રહેશે.'

પટેલે હાથ જોડીને કહ્યું.

‘ના મહારાજ ! એનાથી તો બધાંને ડર લાગે. વળી એને ભૂખ્યો પણ રખાય નહિ. ને એને જે ભેંધએ તે અમે આપી શકીએ નહિ. એથી અમે હાથાર છીએ.’

શંકર-પાર્વતી મનમાં હસીને આગળ આટ્યાં. રસ્તામાં એક પછી એક ગામ આવવા માંડ્યા ને સારાં સારાં ઉજળાં કપડાંવાળાં, અને ધનિક મનુષ્યો પણ મળવા લાગ્યાં પણ કોઈ સિંહ સાથે શંકર-પાર્વતીને ઉતારા આપવા કબૂલ થયું નહિ.

પાર્વતીએ માર્ગમાં પૂછ્યું.

‘મહારાજ ! આ બધા રસ્તામા મળે છે એ જ તમારા ભક્તો કે !’

શંકરજીએ કહ્યું :

‘ના, મારા ભક્તો કંઈ જ્યાં જ્યાં ભળતા નથી. હવે થોડી ધીરજ રાખો, મારો એકાદ ભક્ત અવશ્ય મળી જશે.’ આમ વાતો કરતા કરતા બંધ છે ત્યાં રસ્તામાં નાનું સરખું એક ગામ આવ્યું. એની ભાંગેળે મહાદેવજીએ નદીને અટકાવ્યો.

એવામાં સામેથી માથે ઘાસનો મોટો લારો મૂકીને એક તવન ગરીબ જેવો જણાતો આદમી આવતો દેખાયો.

મહાદેવજીએ એના તરફ પાર્વતીનું ધ્યાન દોરતાં કહ્યું.

‘દેવી ! જો પેલો મારો ભક્ત આવે’ પાર્વતીજીને આશ્ચર્ય થયું-અરે આવો તે ભક્ત હોય ! આ તો ગમાર જેવો છે.

પણ એ આદમી તો અજળ નીકળ્યો ગરર પાર્વતીને ભેંધ એણે તો માથા ઉપરનો લારો જમીન પર નાખી દીધો ને દોડીને ‘મહારાજ ! મહારાજ !’ કહીને પગમા પડ્યો.

ભગવાને એ માણસને ઊઠાડતા કહ્યું :

‘ભગત ! આ ગામમા રહો છો !’

‘હા બાપજી ! પધારો ! મારા આંગણને પાવન કરો.’

‘પણ ભગત ! અમે જે એકલાં નથી, અમારી સાથે જે બીજા ગ્રાણી પણ છે.’

‘તે જલેને રહ્યા.’

‘આ નદી છે એનો તો તમને વાધો નહિ હોય પણ આ સિંહ છે એ પણ અમારી સાથે આવશે એથી તમને તકલીફ તો નહિ પડે ?’

‘નારે બાપજી ! તકલીફ શાની ? નદી અને સિંહ બંનેને પણ સાથે જ લેવાનાં.’

‘હીક, ચાલો.’ કહીને પાર્વતી અને શંકર પેલા ગામડાના માણસની પાછળ પાછળ ચાલ્યાં. થોડીવારે ઘર આવ્યું. પેલા માણસે ઘાસનો લારો એક બાજુ નાખી દઈ નદીને આગળમાં બાંધી દીધો અને જોગી-જોગણને બેસવા માટે પોતાના ઘરનો એક ચોરડો ખાલી કરી આપ્યો.

સિંહને વાડામા એક ઝાડના થડ સાથે બાંધી માતાજી ભગવાનની પાસે આવીને બેઠાં.

ભગતે લોજનની તૈયારી કરવા માંડી. થોડીવારમા લોજન તૈયાર થઈ ગયું એટલે એણે હાથ જોડીને કહ્યું

‘મહારાજ ! લોજન તૈયાર છે. આજ્ઞા કરો તો અહીં લાવું.’

શંકરજીએ કહ્યું

‘અમારો જે ગ્રાણી જ્યાંમુખી ભૂખ્યાં હોય ત્યાંમુખી અમારાથી જમાય શી રીતે ? તમે નદીની તો બચાવ્યા કરી દીધી છે પણ સિંહને માટે શું આપશો ?’

‘આપ કહો તે.’

‘એ તો હિસક ગ્રાણી છે. એને માટે તો માંસ બેંધએ.’

ભગતે કહ્યું.

‘મહારાજ ! થોડીવાર રાહ જુઓ તો હું માંસ પણ લઈ આવું.’

પણ ભગવાનને તો એમના ભક્તનું ખરું સ્વરૂપ પાર્વતીજીને જતાવવું હતું એટલે એ બોલ્યા : ‘અમારો સિંહ પણ ખીનું માંસ ખાતો નથી.

એને તો નરમાંસ ખાવાની ટેવ છે' અને તેમાંય બાળકનું માંસ એને ગહુ પસંદ આવે છે.'

માતાજી સમજ્યાં કે આ ચખ્ખો સાંભળીને ભક્તનો મિત્રજ નરો. પણ ભક્ત કંઈ જેવો તેવો નહતો. એણે જરા પણ ગુસ્સે થયા સિવાય કહ્યું:-

'મહારાજ! આપ કહો છો એવી વ્યવસ્થા થશે. મારો એક બાળક છે. પ્રથુના ચરણમાં એને હું ધરી હપ્તશ.'

આમ કહીને બાળકને એણે ઝોલાવ્યો. બાળક રૂપાળો હતો. હસતો હસતો એ આવ્યો.

ભગતે એના માથે હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું:

'મેટા! ભગવાન તને યોલાવે છે. તું જઇશને?'

'હા, હા. ભગવાનની પાસે જવાનું મને ગહુ ગમે.'

'તો જા, આ મહારાજ સાથે વાહમાં. ત્યાં સિંહના રૂપમાં ભગવાન છે. ગલરાતો નહિ.'

બાળક વાહ તરફ દોડ્યો. પાછળ મહાદેવજી અને ભગત પધુ ગયા.

બાળક જ્યાં પાસે ગયો કે વાઘે પંખે ઉઠાવ્યો ને બાળક ભેતભેતામાં સિંહનો આકાર બની થયો.

પોતાનો એકનો એક પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો છતાં ભગતના મુખપર દુઃખની રેખા સરખી પણ દેખાઈ નહિ. નમઃ શિવાય, નમઃ શિવાય' કરતો કરતો એ ઘરમાં ગયો. ને એ યાળીઓમાં ભોજન પીરસી ભેગી મહારાજ પાસે આવ્યો.

'કેમ બે જ યાળીઓ લાવ્યો?' ભગવાને પૂછ્યું.

'આપ બે જ જણ છેને મહારાજ!'

'બીજી બે યાળીઓ પણ હેતો આવ. તારે અને તારા દીકરાએ પણ અમારી સાથે જ ભોજન લેવાનું છે.'

ભગતને કંઈ સમજ પડી નહિ. એણે કહ્યું:

'બાપજી! મારે એક જ દીકરો હતો. અને તે તો આપને હમણું અર્પણ કરી દીધો છે.'

હસીને ભોળા શંભુએ કહ્યું:

'એ દીકરો તને પાછો મળશે. તારા જેવા અનન્ય ભક્તનો દીકરો કોણ લઈ શકે એમ છે?' આમ કહી મહાદેવજીએ ઝોળીમાંથી શખ કાઢી ફેંકવા માંડ્યો.

તરત જ વાહમાંથી ભગતનો દીકરો દોડતો દોડતો આવી પહોંચ્યો અને પિતાના ચરણમાં પડ્યો.

હવે ભગત સમજવાનું સમજી ગયો. એણે ભગવાનના પગ પકડી લીધા. આંસુથી પગ પખાળવા લાગ્યો.

ભગવાન વિશ્વનાથ અને માતા પાર્વતીએ આ વખતે પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું અને ભક્તના મરતક ઉપર હાથ મૂકી કહ્યું:

'વત્સ! સિંહ માયાવી હતો. તારી શ્રદ્ધા અને ભક્તિની કસોટી કરવા આવેો પ્રસંગ યોજ્યો હતો એમાં તું સફળ થયો એ ભેદ હું પ્રસન્ન થયો છું. આગ, ગમે તે વરદાન માગી લે.'

સામાન્ય દેખાતો ભક્ત અસામાન્ય બની ગયો હતો એ ભેદને પાર્વતીજીએ પણ કહ્યું:

'ભક્તરાજ! માગી લે, કંઈ પણ વરદાન માગી લે. અમારું દર્શન નિષ્ફળ જતું નથી.'

ભગતે આંસુભરી આંખે હાથ ભેડીને કહ્યું:

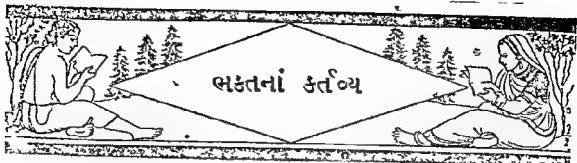
'દીનબંધુ! મારે શી ખોટું છે તે હું માગું? આપની કૃપા છે એ જ મારે માટે બસ છે.'

'છતાં પણ કંઈક માગી લે.' ભગવાને આશ્રહ કર્યો.

પણ ભક્ત કંઈ કશોપોશો ન હતો. એણે કહ્યું:

'પ્રભુ! મને કંઈ સમજ પડતી નથી કે શું માંગવું? છતાં આપનો આશ્રહ હોય તો મારે શું માગવું તે આપ જ બતાવી દો. બાકી મારે કશાની જરૂર નથી. હું પરમ મુખી છું.'

ચક્રરજીએ પાર્વતીના મુખ સામે ભેડી પાર્વતીજી ભગવાનના ભક્તવું ખરું સ્વરૂપ ભેદ પ્રસન્ન થયાં ને માગ્યા સિવાય પણ અચલા ભક્તિવું વરદાન આપી કેલાસમાં ગયાં.

ભક્તનાં કર્તવ્ય

(લેખક પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય મહાત્મ હસેશ્વર સ્વામીશ્રી સદાનંદજી મહાગજ)

એકવાર પૂ શુરહેવને એ પ્રશ્ન કર્યો 'શુરહેવ! પ્રભુભક્તનું જગત પ્રત્યે કર્તવ્ય કયું છે કે કેવળ ધૈર્યસાધન, પ્રભુભક્તિ, શ્રી હરિસ્મરણ જ એવું એકમાત્ર કર્તવ્ય છે?' શુરહેવે કહ્યું.

'ભાઈ, ભક્તના એ કર્તવ્ય છે. એક પ્રભુ તરફનું અને બીજું જગત તરફનું. એ બંને કર્તવ્યો એકીસાથે જ અમલમાં લાવવા જોઈએ. એમ ન કરતાં જો કેવળ પ્રભુભક્તિ જ કરે તો તેની ભક્તિ એક તરફથી થઈ જાય છે જેમ કે વાત રોગથી પીડાતા રોગીનું અધું શરીર બોલુ પડી જાય છે અને પક્ષાઘાતી કહેવાય છે, જેમ એક પૈડાની ગાડી ચાલી શકતી નથી અને એક પાખથી પક્ષી આકાશમાં ઉડી શકતું નથી, તે પ્રમાણે ફક્ત ભક્તિ પરાયણ મનુષ્ય આજના સુગમ યોગાની જીવનયાત્રા સારી રીતે કરી શકતા નથી મનુષ્ય માટે પ્રભુભક્તિ જોઈતી જરૂરી છે, એથી બોલું મહત્વ લોકસેવાનું નથી. આપણે પ્રાણીમાત્ર સાથે સહાનુભૂતિથી વર્તવું જોઈએ પ્રાચીન પુરુષો ઉભય કર્તવ્ય પાલન કરતા હતા અને એથી જ એમની ભક્તિ ફલપ્રદા બનતી હતી.'

ભાઈએ! ધ્યાનમાં રાખો કે જે પ્રમાણે

ભક્તિની ઉપાસના માટે પ્રભુપગયણ થતું જરૂરી છે એ પ્રમાણે ધૈર્યગૃહીત મસારાપી ઉપવનમાં વિહાર કરવો અને ઉપવનની સંભાળ લેવી પણ જરૂરી છે ભક્તો વિશ્વમા પ્રભુને જોવા પડશે અને પ્રભુમા વિશ્વને એતપ્રેત થયેલું જોવું પડશે સર્વ રાત્રિવદ્ વ્રજ' અથવા 'સિયારામમય સગ જગ જાની' એ ભાવ હૃદયમાં ઉતારી

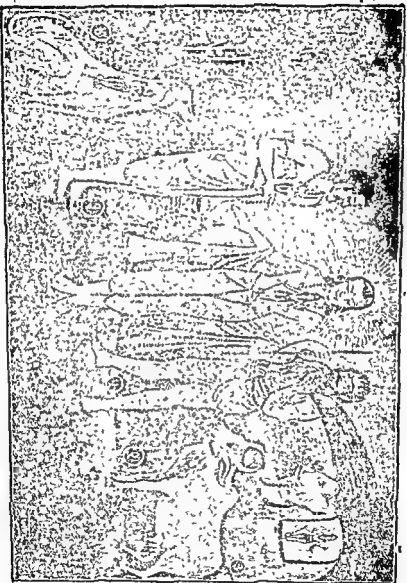
બાકતે જનતા જનાઈનની પૂજા ઉપાસના કરવી પડશે. અને સાથે સાથે એ ખ્યાલ પણ રાખવો પડશે કે, પગલન લોજનથી ગળી ગયેલી જીભને, હાન લઈને બળી ગયેલા હાથને, તથા પરત્વીનું ચિંતન કરી કરીને બળી ગયેલા મનને ફરી મારી સ્થિતિમાં કેવી રીતે લાવી શકાય?

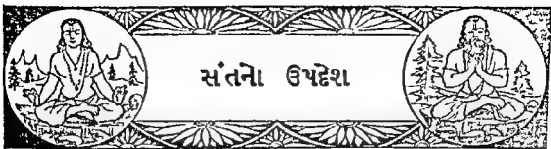
ભક્તો કહે છે, હરિનામ જપ દ્વારા જીભને, પદોપકારના કાચો દ્વારા હાથને તથા દગ્ધિસ્થગત્ર ને

અન્તઃચિંતન દ્વારા મનને ફરી નિશ્ચિતિમાં લાવી ગમત છે અર્થાત મુખમાં 'રામ રામ' જાપ્યા કરે હાથની સેવાના કાચો કરે, અને બુદ્ધિથી ગમચરિતનું ચિંતન મનન કરતા રહે આ પ્રમાણે પ્રભુભક્તિ અને સત્કર્મો કરવાથી મનમાં તે વાણીમાં અને વાણીમાં તે જ આચરણમાં મૂકવાની ભાવનાઓ દંઠ યરો જે મહાપુરુષનું-સાચા ભક્તનું લક્ષણ છે.

ભાગ્યની દૃષ્ટિ-સેવંતી ઇશ્વરશીન

સંતનો ઉપદેશ

(લેખક : સ્વામીશ્રી રામાનંદજી મહારાજ, દયનશાસ્ત્રી, બપાકરજીયાપ)

આ લેખમાં અમે ઇસા મસીહ (સંત ઇશુ) ના ઉપદેશને રજૂ કરીએ છીએ. આ ઉપદેશ ઇશુએ પોતાના શિષ્યોને પવિત્ર ઉપર બેસીને આપ્યો હતો. આ ઉપદેશ કોઈ ખાસ સમાજને માટે નહિ પણ મનુષ્ય માનવને માટે ઉપયોગી છે એટલા માટે 'ગીતાધર્મ'ના પ્રેમી પાઠકોની સન્મુખ રજૂ કરીએ છીએ.

ઇશુ કહે છે:—

‘હીન આત્મા ધન્ય છે કેમકે સ્વર્ગશાલ્ય તેમજ છે.’ અર્થાત્ જે પોતાના હૃદયમાં કોઈ ઈલા વિષયનો અભાવ અનુભવ કરે છે, જે એમ સમજે છે કે અમારામાં અનુક્રમ ત્રુટી છે, તે જરૂર તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. અને જે પ્રયત્ન કરશે તે અવશ્ય સફળ થશે. પછી ‘સ્વર્ગશાલ્ય’ અથવા ‘ઇશ્વર શાલ્ય’ તેને જરૂર મળશે. તે ઇશ્વરની ઉત્તમમાં ઉત્તમ વિશુદ્ધિનો અધિકારી થશે કેમ કે તે દેન્ય, નમ્રતા અને શિદ્ધતાનો ઉપાસક છે.

(૨)

‘શોક કરનારા ધન્ય છે. કેમ કે તેમજ સાન્વન કરવામાં આવશે.’ એટલે કે જે પોતાની જૂલોનો પશ્ચાત્તાપ કરશે, જે પોતાનાં પાપકર્મો ઉપર અફસોસ કરશે, તેમને વિખાતા તરફથી શાન્તિ મળશે. કેમકે તેમને પોતાની જૂલોનું દુઃખ યત્ન દોષ છે, અને તેથી તે ફરીથી

કોઈપણ દુઃખદાયક કાર્ય કરશે જ નહિ. અને તેથી તેઓ જરૂર હૃદયને પ્રાપ્ત કરશે.

(૩)

‘વિનયશાળી ધન્ય છે. કેમકે તે પૃથ્વીને પોતાના અધિકારમાં લાવશે.’ અર્થાત્ જે નિરાશિમાની છે, જે નમ્ર છે, તેમની પાસે ધન, સંપત્તિ ઇત્યાદિ પોતાની મેળે આતાયાસે એવી રીતે આલ્યાં આવે છે કે જેવી રીતે સમુદ્ર પાસે નદીઓ ચાલી આવે છે. વિનયશાળીને અનેક પ્રકારના શુભો જ નહિ પણ પૃથ્વીમંડલનું શાલ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં પણ વિલંબ લાગતો નથી.

(૪)

‘સાધુતાને માટે જેમને ભૂખ અને તરસ છે તે ધન્ય છે. કેમકે તેમને તૃપ્ત કરવામાં આવશે.’ એટલે કે ગમે તેટલું દુઃખ પડે, ભૂખા અને તરસ્યા પણ રહેવું પડે, પ્રાણ પણ નીકળી જાય, પરંતુ જે સાધુતા, અને બલમનમાધનો કદી પણ ત્યાગ કરતા નથી, તેમને પ્રભુના દરબારમાં સંતોષવામાં આવશે. અને તેથી તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

(૫)

‘કૃપાપરાયણ ધન્ય છે, કેમકે તેમના ઉપર દયા કરવામાં આવશે.’ મતલબ કે જે ભૂતમાત્ર ઉપર કૃપાભાવ રાખી કોઈ છપનો અપરાધ કે

દ્રોહ કરતા નથી તે સદા ભગવાનના કૃપાપાત્ર છે. તે ગમે તેવી સ્થિતિમાં રહે, તેમની પાસે બલે કોઈ સાધનસામગ્રીનો અભાવ દેખાતો હોય, તોપણ તેમને કોઈપણ પ્રકારનો ક્લેશ કરવો પડતો નથી.

(૬)

‘યવિત્ર આત્મા ધન્ય છે, કેમકે પરમેશ્વરનાં દર્શન કરી શકશે.’ તાત્પર્ય કે, જેમાં અંત કરણ શુદ્ધ છે, તેમને જ પરમાત્માનાં દર્શન થઈ શકશે. યવિત્રતા પ્રભુને પ્રિય છે. જેને પ્રભુદર્શન કરીને ધન્ય બનવું છે એણે શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા થવાની ઘણી જરૂર છે.

(૭)

‘શાન્તિસ્થાપક ધન્ય છે. કેમકે તે ઇશ્વરના પુત્ર કહેવાશે.’ અર્થાત્ જે અશાન્ત જગતમાં શાન્તિ અને પ્રેમનો ખૂબ પ્રચાર કરીને આણી ઓળા હૃદયમાં શીતલતાનો સંચાર કરે છે તે જરૂર ઇશ્વરના પ્યારા છે. ધન્ય છે તેમને કે જેઓ પ્રેમનો પ્રચાર કરીને પરમેશ્વરનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરે છે.

(૮)

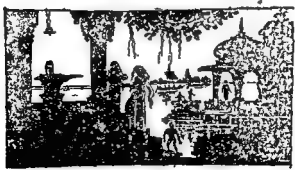
‘સત્યનિષ્ઠા માટે જે બીજાઓથી પીડાયા છે તે ધન્ય છે કેમકે ‘સ્વર્ગરાજ્ય’ માં તેમનો જ અધિકાર રહેશે.’ અતલબ કે જેઓને દુષ્ટી તરફથી દુઃખ પડે છે છતાં પોતાના સત્યધર્મને છોડતા નથી તેમને ધન્ય છે. તેઓ ‘સ્વર્ગ’ના અધિકારી થશે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ તેઓ જ કરશે.

(૯)

હું તમને કહું છું કે, અસાધુતાની સામે વિરોધ ન કરો. જે કોઈ તમારા જમણા ગાલ ઉપર તમારો મારે તો તેના તરફ ડાબો ગાલ પણ ધરો. અથવા તો કોઈ તમારું કુસ્તું કાઢી લે તો તેને તમારો એક પણ આપી દો.

(૧૦)

તમે તમારા શત્રુઓની સાથે પણ પ્રેમથી વર્તો. જે તમારું અહિંસ થાકે તેને આશીર્વાદ આપો. જે તમારી ધૂણા કરે તેવું મંગળ થાકો. અને જે તમારી નિંદા અથવા દ્વેષ કરે અને તમને સતાવે તેમના કલ્યાણ માટે પ્રાર્થના કરો.

(લેખક : સ્વામીશ્રી મંગલાનંદજી)

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના આરંભ અધ્યાયમાં શ્લોક ૧૩ થી ૨૦ સુધીમાં ભગવાનના ભક્તનાં લક્ષણ વર્ણવવામાં આવ્યાં છે. એ લક્ષણો આ પ્રમાણે છે:

ભગવાન કહે છે:

જે પ્રાણીમાત્રનો દેશ કરતો નથી, સૌનો જે મિત્ર છે, જે હયાવાળો છે, મમતા અને અહંકાર

રહિત છે, તેમ જ જે ક્ષમાવાળો અને સુખ દુઃખમાં સમભાવવાળો છે, એને મારે ભક્ત બાબુવો.

જે સંતોષી છે, મન અને ઇન્દ્રિયો જેને વશ છે, જે યોગી અને દૃઢ નિશ્ચયવાળો છે, મારામાં જેણે મન અને બુદ્ધિ અર્પણ કરી હીધાં છે, એ મારે ભક્ત છે.

જેનાથી કોઈપણ પ્રાણી સંતાપ પામતું નથી તેવી જ રીતે જે કોઈપણ પ્રાણીથી ઉદ્વેગ પામતો નથી અને જે હર્ષ, મત્સર, લય અને શોકથી રહિત છે તેને મારે ભક્ત બાબુવો.

જે મારા સિવાય બીજા કોઈની આશા રાખતો નથી. જે ચતુર અને યત્નિષ્ઠ છે, જે કોઈ ભવતું દુઃખ માનતો નથી (દુઃખથી જે યુક્ત થયેલો છે) જે ઉદાસીન છે, જે સર્વ

આરંભોનો ત્યાગ કરનાર છે, એને મારે ભક્ત બાબુવો.

જે લાભ મળવાથી હર્ષ પામતો નથી ને તુકસાન થવાથી દુઃખી થતો નથી કે કોઈનો દેશ કરતો નથી, જે કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા રાખતો નથી, ને જેને શુભ અશુભની તથા નથી તેને મારે ભક્ત ગણવો.

વળી જે શત્રુ અને મિત્રમાં, માન અને અપમાનમાં, તથા સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વીમાં સમાન રહે છે અને જે આસક્તિ રહિત છે તેને મારે ભક્ત બાબુવો.

તેવી જ રીતે જે નિંદા અને સ્તુતિને સરખાં ગણે છે, જે મનનકરવાળો છે, અનાયાસે જે કંઈ મળી જાય એનાથી જે સંતોષ પામે છે, જેને ઘરમાં કોઈ ભતની મમતા નથી અને જેની બુદ્ધિ સ્થિર છે તે મારે ભક્ત છે.

ગૌસ્વામી તુલસીદાસજી મહારાજે પણ ભક્તના આવાં જ લક્ષણ 'રામચરિતમાનસ'માં બતાવ્યાં છે.

નિષય અલંપટ સીલ યુનાકર,
પરદુખ દુખ સુખ સુખ દેખે પર,
સમ અભૂતરિપુ બિમદ બિરાગી,
દોષામરપ હરપ લય ત્યાગી,

સંતો લંપટ હોતા નથી. શીલ તથા સહ-
શુણની ખાણ હોય છે. ખીજનાં દુઃખ જોઈ
તેમને દુઃખ થાય છે અને સુખ જોઈને સુખ
થાય છે. તેઓ સર્વમાં સર્વ સ્થળે ને સર્વ
સમયે સમભાવ રાખે છે, તેમને કોઈ શત્રુ કે
મિત્ર નથી. તેઓ મદ રહિત અને વૈરાગ્યવાળા
હોય છે. તેમનામાં લોભ, હર્ષ, ક્રોધ, તથા
અધને સ્થાન નથી.

કૌમલ્યવિત કીનન્દ પર ઠાયા,
મન ખચ કેમ મમ ભગતિ અમાયા;
સખહિ માનપ્રદ આપુ અમાની,
ભરત પ્રાન સમ મમ તે પ્રાની.

અક્ષતોનાં ચિત્ત ધણું જ કૌમળ હોય છે.
તેઓ કીન પર હયા કરે છે. મન વચન તથા
કર્મથી મારી શુદ્ધ અક્ષિત કરે છે. સર્વને માન
આપે છે, પશુ પોતે માનરહિત હોય છે. આવા
સંતો (અગવાન સમચંદ્રણ કહે છે) અને
પ્રાણુસમાન પ્રિય છે.

બિગત કામ મમ નામ પરાયન,
સાંતિ બિરતિ બિનતી સુહિતાયન;
સીનલતા સરલતા મયત્રી,
દિજ પર પ્રીતિ ધર્મ જનયત્રી.

તેમને કોઈ ઇચ્છા હોતી નથી. તેઓ
હરિનામપરાયણ રહે છે. શાંતિ, વૈરાગ્ય,
નમ્રતા, અને પ્રસન્નતાના ધામરૂપ તેઓમાં
શીતળતા, સરળતા, સર્વ પ્રત્યે મિત્રભાવ અને
પ્રાણુઓના ચરણમાં પ્રીતિ હોય છે કે જે ધર્મ
ઉત્પન્ન કરનારી છે.

જો સળ લચ્છન બસહિં બસુ ઉર,
જાનેહુ તાત સંત સંતત કુર;
સમ હમ નિયમ નીતિ નહિં ડોહહિં,
પરુષ અચન કળહુ નહિં બોહહિં.

આ સર્વ લક્ષણો જેમના હૃદયમાં વસે છે
તેમને સદા સાચા સંત બાણવા. જેઓ શમ,
હમ, નિયમ, તથા નીતિથી કદી ડોહતા નથી
અને સુખથી કદી કઠોર વચન બોલતા નથી.

નિંદા અસ્તુતિ ઉભય સમ,
મમતા મમ પદકંજ,
તે સન્નમ મમ પ્રાનપ્રિય,
શુનમંદિર સુખપુજ.

જેમને નિંદા તથા સ્તુતિ બન્ને સમાન છે.
અને જેમને મારાં ચરણકમળોમાં મમતા છે,
તે શુણના ધામ તથા સુખના સમૂહ સંતજનો
મને પ્રાણુ સમાન પ્રિય છે.

(લેખક શ્રી રમણલાલ લટ્ટુભાઈ)

કર્મણ્યેવાચિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।
મા કર્મફલદેતુર્ભૂમી તે સજ્જોસ્ત્વકર્મણિ ॥

ગી. રાજી

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અણુનને કહે છે તું પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળો હોવાથી તે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્યતા પણ મેળવવી જોઈએ. માટે લૌકિક ફળની ઇચ્છા છોડી કર્મ કરવા જોઈએ અને પ્રભુ પ્રીત્યથે જ કર્યો કર.

ભક્તિ એટલે ભગવત્ પ્રાપ્તિ માટેનો માર્ગ. ભગવત્ પ્રાપ્તિ મનુષ્ય યોનિમાં જ થઈ શકે બીજી યોનિ યોમાં ભગવત્ પ્રાપ્તિ થતી નથી. ભગવત્ પ્રાપ્તિ માટે ભગવાને નિષ્કામ કર્મ કરવાનું કહ્યું છે.

પ્રાણીમાત્ર સુખની ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ સુખ મેળવવાના માર્ગ જુદા જુદા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. સુખ મેળવવાના એ માર્ગ છે તેમાંથી મોટા ભાગના મનુષ્યો એક માર્ગ જે સંસારના પદાર્થોમાં સુખ માને છે તેની પ્રાપ્તિ માટેનો માર્ગ પકડે છે. બીજો માર્ગ છે ભગવત્ પ્રાપ્તિને જેને જ્ઞાનમાર્ગ કહેવામાં આવે છે. તે કોઈ વીરલાલો પ્રભુના ભક્તો એ માર્ગ ગ્રહણ કરે છે. પ્રથમ માર્ગમાં-સંસારના પદાર્થોમાં

જે સુખ માને છે તે સુખ અનિત્ય છે અને જ્ઞાનમાર્ગથી મેળવેલું સુખ નિત્ય છે. જોનાથી જન્મમૃત્યુથી મુક્તિ મળે છે. જન્મમૃત્યુની મુક્તિ સિવાય સ્થાયી સુખ નથી. અને તેથી જ્ઞાનમાર્ગ માટે ભક્તિની જરૂર છે. ભક્તિ એટલે મત્વ, શુદ્ધિ સર્વસ્વ પ્રભુને અર્પણ કરવું તે. ભક્ત પ્રભુને સર્વસ્વ આત્મસમર્પણ કરી પ્રભુ-

મય થઈ સાક્ષાત્કાર કરે છે, જોવા અનેક ભક્તો થઈ ગયા છે. જેવા કે ભક્ત મહેલાદેવ, ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતા, શ્રીરાણાઈ વિગેરે આવા ભક્તો પ્રભુને સર્વસ્વ સમર્પણ કરી ભગવાનને જ શરણે રહે છે તેથી આવા ભક્તો માટે ભક્તોની ચિંતા ભગવાનને રાખવી પડે છે.

અનન્યાશિન્તયન્તો માં ચે જનાઃ પર્યુપાસતે ।
તેષાં નિત્યાભિયુક્તાના યોગક્ષેમ વદામ્યહમ્ ॥

જેઓ સર્વસ્વ મને અર્પણ કરીને મારા ઉપર જ શ્રદ્ધા રાખીને મને ભજે છે તેમની ચિંતા મારે રાખવી પડે છે અને તેમની પ્રાર્થના વિના પણ જોમના યોગક્ષેમનું હું વહન કરું છું. આ માટે શખરીનું દષ્ટાંત લઈએ.

પ્રાચીન સમયમાં દક્ષિણમાં કિષ્કિંધા નામે સ્થળ પ્રસિદ્ધ હતું જેને દરુડકાગુપ્ત પણ કહેતા. હાલમાં અનાગંદી નામે ગામ છે જે સોલાપુરથી ગડગ સધર્ન રેલવેનું સ્ટેશન આવે છે. ગડગ જંકશને ગાડી બદલી હોસ્પેટ સ્ટેશને ઉતરવું પડે છે. ત્યાંથી આઠ માઈલ છેટે હમ્પી ગામ આવે છે. ણસ સર-વીસ પણ છે. હમ્પીથી ત્રણ માઈલ દૂર તુંગભદ્રા નદી આવે છે. આ નદી પાર કરવા

હોળંડને આમટે મટેવો ટોપલો (હોડી) ૧૦ કુટ વ્યાસનો પંદર માણસો બેસી શકે તેવો હોય છે તેમાં બેસી નદી પાર કરી સામે પાગ જવાય છે. નદીથી એક માઈલ છેટે આનંદી ગામ છે. કિષ્કિંધા સુગ્રીવના સમયે ગરુધાનીનું શહેર હતું. હાલ તે નાનું ગામ છે. અહીંથી જ માઈલ દૂર આગળ જતાં પંપાસરોવર આવે છે. આ સરોવર ૨૨૫ કુટ લંબાઈ પહોળાઈનું છે. આરે તરફ પથ્થરના પગથીઆ બંધાવેલાં છે.

એક ફ્લોંગ દૂર તુંગભદ્રા નદીનો પ્રવાહ છે. સરોવરના કાંઠા ઉપર શબરીનું સ્થાન (ખંડેર હાલતમાં) છે.

અહીં પતિ-પુત્ર વિહીન એક ભીલકી નામે શબરી રહેતી હતી. ભીલભતિની હોવા છતાં શક્તિ અને શ્રદ્ધાસંપન્ન હતી.

ભીલભતિનો એક રાજા હતો તેને શબરી નામે કન્યા હતી. શબરી જ્યારે વિવાહ થોડા થઈ ત્યારે એના પિતાએ એક ભીલકુમાર સાથે શબરીનો વિવાહ કર્યો. લગ્નનો દિવસ આવ્યો અને ભીલરાજાએ સેંકડો બકરાં થેટાં લેસે ભલીદાન માટે એકઠાં કર્યાં. આ બધું શબરીએ જોયું જાણ્યું અને વિચારવા લાગી કે આ રીતનો વિવાહ કેવો જેમાં આટલાં બધાં પ્રાણીઓની હત્યા થવાની હોય? તેથી વિવાહ નહીં થવા દેવા માટે રાત્રીના સમયે ઘરમાંથી નાસી ગઈ. અને જંગલમાં જતી રહી; જંગલમાં ઋષિઓના આશ્રમે હતા ત્યાં ઝૂંપડી બાંધી રહેવા લાગી.

એકવાર શબરીએ માતંગ ઋષિનાં દર્શન કર્યાં જેથી એને ખૂબ આનંદ થયો અને ઋષિ ઓળી સેવા કરી પોતાનું કલ્યાણ સાધવાની વૃત્તિ થઈ. તેથી ઋષિઓના આશ્રમથી થોડે દૂર એક નાની ઝૂંપડી બનાવી ત્યાં રહેવા લાગી અને કંદમૂળ ફળોથી પોતાનું શુજરાન કરવા લાગી. પોતે નીચ ભતિની છે એમ સમજી અપ્રગટ રૂપે ઋષિઓના આશ્રમમાં સેવા કરવા લાગી. આશ્રમથી સરોવર સુધીનો માર્ગ કે જેના ઉપર થઈ ઋષિઓ પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરવા જતા તે માર્ગ ઋષિઓ પ્રાતઃકાળે જીઠે તે પહેલાં વાળી ઝૂડી શબરી સાફ કરી દેતી. અને ઋષિઓ માટે સુકાં લાકડાં વનમાંથી

વીણી લાવી આશ્રમ પાસે ઢગલો કરી દેતી. દરરોજ આ પ્રમાણે થવાથી ઋષિઓ આશ્રમ પામ્યા અને પોતાના શિષ્યોને આજ્ઞા કરી કે આશ્રમનાં આ કામ ઠોણ કરી બચ છે ? એક દિવસે શબરીને લાકડાંના ભારે માથે લઇ આવતી શિષ્યો ભેઠ ગયા અને માતંગ ઋષિ પાસે લઇ ગયા. શિષ્યોએ શુરુએને કહ્યું કે મહારાજ દરરોજ રસ્તો સાફ કરનાર અને આશ્રમ આગળ લાકડાં મૂકી જનાર આ ચોરને આજે અમે પકડી લીધો છે. શબરી બચીત થઇ હાથ ભેડીને ઋષિ પાસે રડતી રડતી બેઠી રહી. મુનિએ પૂછ્યું ‘તું કોણ છે ? અને શા માટે આ પ્રમાણે દરરોજ કરે છે ?’ શબરી ધૂજતાં ધૂજતાં હોય ભેડી બોલી — ભગવાન ! મારું નામ શબરી, કમનસીબે મારો જન્મ નીચ કુળમાં ભીલ જાતિમાં થયો છે. આ વનમાં જ એક ઝૂંપડીમાં રહું છું. આપ જેવા ઋષિ મુનિઓના દર્શનથી મારી જાતને પવિત્ર કરું છું. મને બીજી સેવાનો અધિકાર નથી. આ સેવા કરી જાતને ધન્ય માતું છું. મને આપ ક્ષમા કરો.’

ઋષિ શબરીનાં આવાં વચનો સાંભળી શિષ્યો પ્રત્યે ભાલ્યા કે આ શબરી બહુ ભાગ્યશાળી છે. અને એની ઝૂંપડીમાં એ રહે છે ત્યાં અન્ન વિન્ન બંદોળરત કરો. ત્યારે શબરીએ કહ્યું કે ‘મહારાજ ! હું કંદમૂળ દુષોથી મારો નિવોહ રતું છું. અન્નની જરૂર નથી. મને સંસાર પ્રિય નથી લાગતો. મને આપ આશીર્વાદ આપો કે મને ભગવાનમાં પ્રીતિ થાય.’

મુનિએ કહ્યું ‘તારું કંદ્યાણ યાઓ અને

નિર્ભય થઇને રહે. ભગવાનના નામને જપ કર્યો કરજે.’

શબરી ભગવાનમાં ચિત્ત લગાડી ભગવાનનો જપ કર્યો કરે અને ઋષિ મુનિઓના આશ્રમો, અને રસ્તો ઝાડથી સાફ કરે છે, લાકડાં વીણી લાવી આશ્રમો પાસે મૂકે છે. આ વાત બીજા ઋષિ મુનિઓને ગમી નહોતી. એમણે માતંગ ઋષિનો બહિષ્કાર કર્યો. માતંગ ઋષિ વિચારવા લાગ્યા કે શબરીની ભક્તિનું આ ઋષિઓને જ્ઞાન નથી. શબરી એક ભક્તિપરાયણ સ્ત્રી છે, એના સ્વરૂપને એ દોષો જોળખતા નથી. ઋષિ તો શબરીને ઉપદેશ આપતા જ રહ્યા અને તેની ભક્તિ વધારતા જ ગયા.

આમ કરતાં એક સમયે માતંગ ઋષિએ ઘણો સમય વીત્યા બાદ શરીર છોડવાની ઇચ્છા દર્શાવી. શિષ્યોને અને ખાસ કરીને શબરીને બહુ દુઃખ થયું. શબરી બોલી ‘આપની સાથે મને પણ હોતા બાજો’ ત્યારે ઋષિએ ‘કહ્યું કે ભગવાન સમયદ્રલ હાલમાં ચિત્રદૂતમાં છે અને ત્યાંથી અહીં જરૂર આવશે અને તને જરૂરથી પ્રત્યક્ષ દર્શન આપશે. તેજો સાક્ષાત્ નારાયણનું સ્વરૂપ છે. તેમના દર્શનથી તારું કંદ્યાણ થશે.’ તારા આશ્રમમાં ભગવાન પધારશે ત્યારે તેમનું સ્વાગત કરજે અને તેમના આવતા સુધી રામનામનો જપ કર્યો કરજે. આ પ્રમાણે ઋષિએ શબરીને આશ્વાસન આપીને પોતાનો દેહ ત્યાજી દીધો.

શબરીએ કંદમૂળ અને દુષોનો જ આહાર રાખી ભગવાન શ્રીરામનું જ ધ્યાન લગાવ્યું. એને બીજી કોઈ વાતનું ધ્યાન જ રહેતું નહોતું,

એ ભગવાન શ્રીરામ ક્યારે પધારશે અને દર્શન આપશે એનું જ રટણ કરવા લાગી ભગવાન પધારશે તેથી તેમના સારું રસ્તા સાફ કરવા લાગી અને ઊંઠે ત્યારથી ભગવાન આવ્યા? ક્યારે આવશે? એના જ વિચાર કરવા લાગી. હવે એ વનમાંથી મીઠી સારાં ફળો હોય તે લાવી ભગવાન માટે રાખી મૂકે છે. જૂંપડી પણ સ્વચ્છ રાખે છે, એમ રામજીના આગમન માટે શબરી પાગલ બની ચુકી છે.

એક વાર ઋષિનાં બાળકોએ શબરીને કહ્યું કે તારા રામ આવી રહ્યા છે. જોર, કળ જૂંપડી પાસે મૂકી શબરી સરોવરમાંથી ભગવાનને માટે જળ લેવા દોડી; સામા એક ઋષિ સરોવરમાંથી સ્નાન કરીને આવતા હતા તેમને જૂલથી શબરીના ચરીરનો સ્પર્શ થઇ ગયો. શબરીને બાન નથી ઋષિને ભેગા નહિ પરંતુ ઋષિને સ્પર્શ થઇ જવાથી ક્રોધાવમાન એ થયા અને ગોલ્યા—

“હે દુષ્ટા! તું બધી ભેધને મારું અપમાન કરે છે?” શબરીનું ચિત્ત તો ભગવાન રામમાં જ મગ્ન હતું તેથી તેણે ઋષિના શબ્દો સામજ્યા નહીં. ઋષિ પુનઃ સરોવરમાં સ્નાન કરવા ગયા ત્યાં તો સરોવરમાં જળની અંદર ક્રીડા પડી ગયા અને જળને રંગ લાલ રૂધિર જેવો થઇ ગયો. શબરી જળ લઇને જૂંપડીએ પહોંચે તે પહેલાં તો ભગવાન શ્રીરામ શબરીની જૂંપડીની શોધ કરતા શબરી ક્યાં છે? એમ પૂછતા શબરીની જૂંપડીએ પધાર્યા. વનમાં ઋષિમુનિઓ તો રાહ ભેધ ઝેડા હતા કે ભગવાન શ્રીરામ પ્રથમ તેમના આશ્રમેમાં પધારશે પણ શબરીની જૂંપડીએ ભગવાન પધાર્યા છે તે બધી ઋષિ-મુનિઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. શબરી માતંગ ઋષિના વચનો ચાલ કરે છે, ભગવાનનાં દર્શન કરે છે અને આનંદમાં પોતાનું બાન ભૂલી બીય છે, ચરણમાં મસ્તક મૂકી બે હાથ ભેડી ભગવાનને અને લક્ષ્મણને પ્રણામ કરે છે. આનંદનો તો પાર નથી, હૃદય ભરાઇ બીય છે, પ્રેમનાં અશ્રુઓ વહી બીય છે.

શબરી દેખ રામ ગૂઢ આંખે;
મુનિદે વચન સંસુલ જિય ભાષે.
સરસિજ લોચન બાહુ બિસાલા;
જટાયુકુટ શિર ઉર વનમાલા.
સ્થામ ગીર સુંદર દોહ બાધ;
સબરી પરી ચરન લપટાઇ.
પ્રેમ મગન મુખ વચન ન આવાં;
પુનિપુનિ પદસરોજ સિર નાવા.

શબરી ભગવાનના દર્શન કરી પાગલ જેવી બની ગઇ અને નૃત્ય કરવા લાગી. ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજી શબરીને પ્રેમમાં મગ્ન થઇ ગયોની ભેધ જૂળ પ્રસન્ન થયા, શબરીએ આસન

આખ્યાં. ભગવાન શ્રી રામજી અને લક્ષ્મણજી
આસન ઉપર બેઠા. શબરી તેમની આરતિ પૂજા
કરે છે અને ચરણોમાં પડી મસ્તક નમાવી
પ્રણામ કરે છે. શબરીજી જાને ભાઈઓના
ચરણો ધોયા. ભાવપૂર્વક પૂજન કર્યું. ભગવાન
પ્રસન્ન થઈ શબરીને પૂછવા લાગ્યા—શબરી !
તારી શી ઈચ્છા છે ?” શબરી કહે “ભગવન્ !
આપનાં દર્શન માત્રથી જ મારો જન્મ સફળ
થઈ ગયો છે, મારા શુભની પૂજા સફળ થઈ
ગઈ, હવે મને આપનાં દર્શન થવાથી મારા
મોક્ષ માટે કોઈ સંદેહ રહ્યો નથી. પ્રભો !
આપના માટે કંઠમળ, ફળ લાવી રાખ્યાં છે તે
આપ ગ્રહણ કરી મારા મનોરથ સફળ કરો !
ભગવાન પણ પ્રેમથી ફળો આરોગવા લાગ્યા.
અને વારંવાર ફળોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.
શબરી ફળોને આખીને સ્વાદિષ્ટ હોય તેજ
ભગવાનને આપતી. ભગવાન પણ તેનો ભાવ
દેખી માગી માગીને ખાવા લાગ્યા.

કંઠમૂલ ફલ સુરસ આતિ
દિવ્યે રામ કહું આમ,
પ્રેમ સહિત પ્રણામ
મારંબાર ખખાની.

ભગવાન વારંવાર ફળોને વખાણી વખાણીને
આરોગતા બંધ છે.

શબરીકે ભર મુદામાકે તંડુલ
રુચિ રુચિ ભોગ લગાએ,
હર્યોધનકે મેવા ત્યાગી,
સાગ વિદુર ઘર ખાએ.

ભગવાન તો ભક્તિ અને ભાવના બૂજ્યા છે.

પિયુનિઓએ બપુયું કે ભગવાન શબરીને
ત્યાં પધાર્યાં છે તેથી શબરીની જૂંપડીએ બંધ

ભગવાનને પધારવા સારું પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.
ત્યારે ભગવાન તેમના આશ્રમે ગયા અને
ઋષિમુનિઓએ ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે આ
પંપા સરોવરમાં કીડા પડી ગયા છે અને રૂધિર
જેવો લાલ રંગ જળનો થઈ ગયો છે તેથી એ
જળ પીવાના કે કપડાં ધોવાના કે સ્નાન કરવાના
ઉપયોગમાં આવતું નથી. માટે આપના ચરણોને
સ્પર્શ આ પંપા સરોવરના જળમાં થાય તો
જળ શુદ્ધ થાય અને પીવાના તથા નહાવા
ધોવાના ઉપયોગ આવે. ભગવાને કહ્યું કે મારા
ચરણોને સ્પર્શ કરવાથી તો શું પણ માત્રા
એ જળમાં સ્નાન કરવાથી પણ એ જળ
સ્વચ્છ થઈ શકશે નહીં પણ તમારી ઈચ્છા જ
તો સરોવરમાં સ્નાન કરીશ. એમ કહી ભગવાન
શ્રી રામજીએ પંપા સરોવરમાં સ્નાન કર્યું છતાં
જળ શુદ્ધ થયું નહીં ત્યારે મુનિઓએ પ્રાર્થના
કરી અને ભગવાનને પૂછવા લાગ્યા કે—ભગવન્ !
એનો આપ કૃપા કરી ઉપાય બતાવો. ભગવાને
કહ્યું કે— “તમારામાંથી કોઈ મુનિએ કોઈના
ઉપર ક્રોધ કરી તિરસ્કાર કયો હતો ?” આ
સાંભળી મુનિઓ ગભરાયા અને એક મુનિ
કે જેમણે શબરીના ઉપર ક્રોધ કરી તિરસ્કાર
કરેલો ત્યારથી જ જળ અશુદ્ધ અને પીન
ઉપયોગી થઈ ગયું તે વાત બહાર થઈ. ભગવાને
કહ્યું કે, તમે શબરી પાસે બંધ વિનંતિ કરો.
તે જ પંપા સરોવરના જળથી તેના ચરણોને
સ્પર્શ કરશે તો જળ શુદ્ધ અને ઉપયોગમાં
આવે તેવું સ્વચ્છ થઈ જશે. મુનિઓ ભગવાનના
કહેવા પ્રમાણે શબરી પાસે ગયા અને વિનંતી
કરી. શબરી તો ભગવાનની પરમ ભક્ત હતી.
તેનામાં કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, અહંકાર હતાં
નહીં, હૃદય શુદ્ધ હતું. મનમાં પણ કોઈનું

ગાંધીજી ચાહતી નહીં તેથી મુનિઓએ કહ્યું ત્યારે બોલી કે, જો મારા ચરણ સ્પર્શથી જળ શુદ્ધ અને સ્વચ્છ થતું હોય તો જરૂર તે પ્રભાષે કરીશ. એમ કહી સરોવરમાં જઈ જળને ચરણસ્પર્શ કર્યો. ત્યાં તો પંપા સરોવરનું જળ તદ્દન શુદ્ધ અને નિર્મળ થઈ ગયું, મુનિઓ પણ આનંદ પામ્યા અને ભગવાનની સ્તુતિ કરી અને પોતાનું જે હુ ખા હોતું તે ફર થયું તેથી મુખી થયા ભગવાન ભક્તવત્સલ છે ભગવાન ભક્તોને

આધાન છે ભગવાન કહે છે, મારી શક્તિ હું ભક્તોને આપું છું. તેથી હું નથી કરતો તે ભક્ત કરી શકે છે. ભક્ત એ ભગવાનનું જ સ્વરૂપ છે. તેથી જ ભગવાન શ્રી રામના પંપા સરોવરમાં નહાવાથી જળ સ્વચ્છ અને શુદ્ધ ન થયું અને ભક્ત શબરીના ચરણના સ્પર્શમાત્રથી પંપા સરોવરનું જળ સ્વચ્છ અને પવિત્ર થઈ ગયું. ભક્તનો મહિમા વધારવા માટે જ ભગવાન આવી લીલા બતાવે છે

(લેખિકા: યોગિની મી વસંતદેવી. સચાલક, વડોદરા ગીતામંદિર.)

જે અલક્ષ્ય છે, ઇશ્વરથી વિમુખ છે, આસુરી લક્ષણોના ભોગ બન્યાં છે, તેઓ 'અહમ' ને વધુ મહત્વ આપી અહંકારનો અચળો ઝોલી લે છે. માને છે કે પોતાને મળેલી સિદ્ધિ તે પોતાની જ બુદ્ધિશક્તિનું ફળ છે. પણ તે શક્તિ, સુદર શરીર અને આત્મારૂપી જ્યોત્સ્ના સજ્જિત કેણું છે તેનો વિચાર આવે છે ખરો! ઇશ્વરનો સાચો ભક્ત જ તેને સમજવા માટે શક્તિમાન હોય છે. તેથી જ

તે પાલક પિતા પરમેશ્વરની સહાયથી શ્રદ્ધારૂપી નોકમ્મા યેસી ભવ-સાગર પાર કરી અલૌકિક આનંદ મોહનને માટે ભાગ્યશાળી બને છે.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્વમુખે ગીતાજ્ઞના બારમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

મધ્યાયેશ્ય મનો યે માં
નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ।
અદ્યા પરયોપેતાસ્તે
મે યુક્તમા મતાઃ ॥

એટલે કે જેઓ મનને મારામાં પોષી નિલ-યુક્ત થઈને પરમ શ્રદ્ધાથી મારી ઉપાસના કરે છે, તેઓને મે શ્રેષ્ઠ અતિ ઉત્તમ યોગી માન્યા છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે ભક્તિમાર્ગમાં ડગલું ભરતા પહેલાં અડગ શ્રદ્ધાની ખાસ જરૂર છે.

મુખ્યત્વે ધ્યાન ખેંચે એવી બાબત તો એ છે કે સાચા ભક્તને આ સસારમાં કપટકટોકાંચો પસાર થવું પડે છે. ઇશ્વર એની કસોટી કરે છે,

પણ તેનામાં ઇશ્વર પ્રત્યેની એકનિષ્ઠા, શ્રદ્ધા, સહનશીલતા, વગેરે આદર્શો હોય તો તેનો સામનો કરી શકે છે. તેનો વાળ પણ વાકો થઈ શકતો નથી. અરે ડુન્યવી મનુષ્યો! પાત્રે રવાથ'ભર્યા' ઠામો કરાવવા માટે પણ આપણે શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ અને કદાચ અમે તેમાં સફળ થઈએ છીએ તો સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા ઉપર જે ભક્ત શ્રદ્ધા રાખે તો તેમાં નિષ્ફળતા કેવી રીતે સંભવી શકે?

ભક્તચરિત્રો ભોતાં પણ ખ્યાલ આવે છે કે ભગવાને અનેક ભક્તોની શ્રદ્ધાની કસોટી કરી તેમનાં કાર્ય ભંતે આવીને કર્યાં. નરસિંહ મહેતાની હુંડી સ્વીકારી, કુવરબાઈનાં મામેરું પૂરું, દ્રોપદીના ચીર પૂર્યાં, વગેરે. ભક્ત હમેશાં ઇશ્વરસ્મરણમાં મસ્ત રહેતો હોવાથી ભગવાનને તેનાં સાંસારિક કાર્યો કરવાને માટે આવડું પડે છે.

સાચો ભક્ત એકમાત્ર શ્રદ્ધાને

લાંધે મૃત્યુને પણ હક્કલી શકે છે. સાવત્રી સતીત્વ ઉપરની શ્રદ્ધાને લાંધે સત્યવાનને ધમરાગના હાથ-માંથી પાછો લાવી શકી. પ્રહ્લાદ બાળભક્ત હતો, પિતા દિવ્યકશ્યપુએ રામનામ છોડાવવાને માટે તેને પારવાર દુઃખ આપ્યું, છતાં રામનાં રખવાળાં હોવાથી મૃત્યુને અનેક વાર ભેટવા છતાં ઊની વ્યાથ પણ ન અવી. ગીતાબાઈ ઝેરના પ્યાલાને પ્રસાદરૂપ માની પી ગયાં તો ગિરધર અમૃત

બનાવી તેમને અમર કરી દીધાં. યજ્ઞરી તો બીલકી જ હતી ને! પરંતુ 'રામ જરૂર આવશે' એમ માની પોતાની જીવનદોરી એક જ વિશ્વાસના આગારે ટકાવી રાખી. ત્રાપિયુનિઓની કિંવાકાંડ રૂપી તપશ્ચર્યા કરતા તેની શ્રદ્ધારૂપી તપશ્ચર્યા વધારે મહાન બની. હનુમાનજી સમુદ્ર ઓળંગી શક્યા એ રામનામ ઉપરની શ્રદ્ધાના બળે. આ રીતે આપણાં શાસ્ત્રપુરાણમાંથી આવા મહાન બક્ષીઓની અવિચળ શ્રદ્ધા વિશે ઘણું ઘણું બોલવા મળે છે.

આધુનિક સમયનો જ દાખલો લઈએ તો મહાત્મા ગાંધીજી પણ સાચા રામભક્ત જ હતા ને! રામનામ અને ગીતાજી ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને સ્વતંત્રતાની લડત લડ્યા અને સ્વમંથલ લાગતી એવી આજ્ઞાથી પ્રાપ્ત કરી. તો એટલું જરૂર કહી શકાય કે ભક્તની ઇચ્છા પરની શ્રદ્ધા ખરેખર ઉત્તમ છે કે ને આ લોક અને પરલોકમાં તેને અમર કરી દે છે.

ભક્તિ: કરતાં ઠગલે ને પગલે દુર્જનો દુષ્ટ

તો દે છે જ. એ મનની દૃઢતા ન હોય, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમભાવના ન હોય તો તેમાંથી ઠગી જવાય છે, વિશ્વાસ ઉડી જાય છે અને છેવટે પરમાત્મા અને બજનભક્તિ વગેરેમાં રસ રહેતો નથી. આ માર્ગમાં જતાં પહેલાં મનની મુક્તિ હોવી જોઈએ. ટેક હોવો જોઈએ. કૃષ્ણ પુરત જ મળે એવી આશા ન રાખવી જોઈએ. આ પ્રમાણે દૃઢ મનોબળ હોય વિશ્વાસ હોય તો પરમેશ્વરનો કૃપાપ્રસાદ મળે છે અને ત્યારે જ શ્રદ્ધાની સાચી કિમત અંકાય છે.

આ સંસારમાં રહેવા છતાં પણ ભગવાનના ભક્તને હાર્દિક વૈરાગ્યની જરૂર છે. એ વૈરાગ્ય માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. જ્ઞાન પુરાણ અને શાસ્ત્રોમાંથી મળી રહે છે. વાદવિવાદમાં ન ઉતરતાં જ્ઞાનમાં શ્રદ્ધા રાખી એ આગળ વધે તો તેનું એય થાય છે-કદ્યાણુ થાય છે. ગીતામાં કહ્યું છે કે 'અઘ્યાયન્ લભતે જ્ઞાનમ્' યાને શ્રદ્ધાવાળો મનુષ્ય જ જ્ઞાન પ્રેમથી શકે છે. એ તો જેણે શ્રદ્ધા-ભાવના હૃદયમાં સેવી છે તે જ સમજી શકે કે તેનાથી કયા લાભ થાય છે. ભક્તિનું શ્રદ્ધાભિન્ન રહે છે પરમાત્મા.

• (લેખક : શ્રી. રવિશંકર નરેન્દ્રભટ્ટ સ પાઠક)

નાનપણમાં એક ભજન 'મે' સાંભળેલું એની કહી હજી પણ મારા કાનમાં ગુજે છે. એ પક્ષિઓ આ પ્રમાણે છે :

‘ભજન બંડી તલવાર, રાધે ગોવિંદા !

ભજનથી ઉતરે પાર, રાધે ગોવિંદા !’

આ જોડાંશ્વર વગરની લીટીઓમાં ભજનની તાકાત બતાવવામાં આવી છે. શબ્દો સાવ ચહેતા અને ભાષા સાવ સરળ છે પણ એમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે એ કેટલું બહુ ઉપયોગી છે ! કેટલું બહુ સાચું છે !

કહે છે, ‘ભજન એ તો એક તલવાર છે. અને એ જેવી તેવી તલવાર નહિ પણ ‘બંડી’ એટલે પાણીવાળી, ચક્રચક્રિત તલવાર છે. પરદુઃખ-ભજન રાજા વિક્રમની બેધારી તીખી તલવાર કરતાં પણ વધારે ચમત્કાર બતાવે તેવી એ તલવાર છે.

ભજન એ લોકશાની તલવાર તો નથી જ, કે જે કેવળ શોભામાં જ અભિવ્યક્તિ કરે, તેમ જ અન્યનાં ગળાં કાપી રક્ત વહેવડાવનાર લોહાની તલવાર પણ નથી કે જે દ્વારા હિંમત વૃદ્ધિ પોષાય; પરંતુ ભજન એ તો એક જુદા પ્રકારની તલવાર છે. એ એને પોતાની પાસે રાખનારના

મહિમાને વધારે છે એને ધારણ કરનારને નિર્ભય બનાવી મૂકે છે. અને એને જીવનમાં ઉપયોગ કરનારનાં બધાંને કાપી એને એ સ્વતંત્ર બનાવે છે.

આવી તલવારનું પૂજન કરવાનું આપણને મન થાય છે ? આવા અલૌકિક ખડગને ધારણ કરી શક્તિ સંપાદન કરવાની ઇચ્છા એકાદ વખત પણ આપણમાં જાગી છે ? આવા દિવ્ય સાધનનો ઉપયોગ કરી નિર્ભય બની જવાનો આપણને કોઈવાર વિચાર આવે છે ખરો ? આવા પ્રશ્નો એકંતમાં બેસીને શાંત ચિત્તથી દરેક માણસે પોતાને પૂછવા જેવા છે. જમાનો દિવસે દિવસે બહુ અકપથી ગદલાતો જાય છે. માણસના આચાર વિચારમાં પણ બહુ ભારે પડેલા આવી ગયો છે. મનુષ્યત્વનાં-માનવતાનાં દર્શન હલેલ થઈ પડ્યા છે. અથવા એમજ કહીએ તો ચાલે કે, આખા જગતનું વાતાવરણ દેરવાઈ ગયું છે. લોકોની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે. લોકોનાં મન સાંકડાં થઈ ગયાં છે. ‘ધંધાર, ધર્મ, શાસ્ત્ર, વેદાંત, સાધુ, આ ગળે સાંભળતાં લોકોનાં માથાં ચઢી જાય છે. આ બધું કેને આભારી છે ? આ બધું શું સૂચવે છે ? કોણ કહી શકે ?

આવા સમયમાં ભજન તરફ લોકોની વૃત્તિ

એંચાય એ બહુ અધુર કામ છે. આવા જમાનામાં લોકોમાં ભજન પ્રત્યેના પ્રેમ ભગ્નૃત યાય એ બહુ કઠણ વાત છે; પરંતુ ભજન રૂપી 'બહી તલવાર' ધારણ કર્યાં સિવાય માનવજાતનો ઉદ્ધાર નથી. એને એ જ માર્ગે જવું પડશે. શાન્તિ, આનંદ, સુખ અને પ્રેમની જરૂર હશે તો આખા જગતને 'ભજન' ના શરણે જવું પડશે.

કારણ કે એ દ્વારા જ પ્રભુદર્શન આ યુગમાં શક્ય બને છે, એ દ્વારા જ પ્રભુની પ્રીતિ મેળવી શકાય છે.

બળવાન બાહુવાળો પુત્ર હાથમાં ચમકારા મારતું બહુ લઈને જ્યારે બિલો રહે ત્યારે કયા પિતાના સુખ પર પ્રસન્નતા છવાઈ ન જાય? કયો પિતા છૂપો છૂપો ગર્વ ન અનુભવે? જગત-પિતા પોતાનાં બાળકોને બળવાન બોલા ઇચ્છે છે, પરાક્રમી બોલા ઇચ્છે છે, પોતાનાં બંધન, પોતાની મુરોક્કલીઓ પોતાના હાથે નિવારી શકે એવાં સત્તાનોને બોલા એ તલસે છે. એ જ્યારે પોતાનાં બાળકોને ભજનરૂપી તલવાર ધારણ કરતા જુએ ત્યારે શું હસ્યા વિના રહી શકે? એ શું ખુશ થઈને એવું ન બોલી બેઠે કે, 'બચ્ચાઓ! તમે મને બહુ પ્રિય છો?'

પણ ભજન એટલે શું? અને ભજન કરવું કેનું? એ પ્રશ્નો આ ઠેકાણે ઉપરિચિત થશે.

સાધુ પુરુષોએ અને ભક્તજનેઓ આ પ્રશ્નોના પોતાના જવાબ અને કવન દ્વારા બરાબર જવાબ આપ્યા છે. એ જો ધ્યાનથી જોઈએ તો આપણને સમજાશે કે ભજન ભગવાનનું કરવું જોઈએ કારણ કે સંમગ્ર જગતના એ ચાલક-પાલક છે. એમના જેટલી અથવા એમના કરતાં વિશેષ શક્તિ કેઈ ધરાવતું નથી. અને એમની કરુણાને બંધ નથી. ઉપરાંત એમના જેવો કેઈ ન્યાયાધીશ નથી. અથવા એમ જ કહેાને કે ભગવાન પરિપૂર્ણ છે, સંપૂર્ણ છે. કેઈ વાતની એમનામાં ખામી નથી.

અને એમના સિવાયના બધા જ અપૂર્ણ છે, અધૂરા છે માટે ભગવાનનું ભજન કરવું જોઈએ.

જેતામાં બધા જ ગુણો ભરેલા હોય, જેની શક્તિ અપરંપાર હોય, અને જે સાક્ષાત્ કરુણા-સિંધુ હોય, એવાનું સતત ચિંતન કરવું. એવાના દિવ્ય ગુણોનું ગાન કરવું, એના ચરિત્રને સમજવા પ્રયત્ન કરવો, એની આજ્ઞાને માન આપવું અને એણે બતાવેલા માર્ગેએ જવા પ્રયત્ન કરવો એના કરતાં વધારે ઉપયોગી બીજું કંઈ કામ હોઈ શકે?

છતાં જગતના લોકોનું અજ્ઞાન જુઓ! એ બીજી વસ્તુઓ પાછળ દોડે છે, એનું રંટણ કરે છે અને નિરાશિન એના જ વિચારો કરે છે. મોટા ભાગના લોકોને ભગવાન કરતાં લક્ષ્મી-પોતાની સંપત્તિ બહુ વહાલી લાગે છે. ત્યારે કેટલાકને પ્રતિષ્ઠા બહુ મોટી જણાય છે. કેટલાકને વળી સત્તા મળી એટલે જીવનમાં હવે કંઈ કરવાનું નથી એવી ખાતરી થઈ જાય છે તો કેટલાક વળી 'વાહ વાહ' યાય, ફેરા છપાય, જીવનચરિત્રો લખાય કે મોટી મોટી સલાઓમાં માનપત્ર અર્પણ થાય એને જ જીવનની ધન્યતા સમજે છે. અને આ બધું સાચુ નથી, સંપત્તિ, સત્તા કે કીર્તિનું ભજન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. એવાં ભક્ત-જનોનાં વેણને વિસરી જાય છે.

પણ ધારો કે ભગવાન સિવાય સત્તા, સંપત્તિ, પ્રતિષ્ઠા કે ખીલા અશાસ્ત્રવત મુખોનું ભજન કરવાની છૂટ આપવામાં આવે, ભગવાનનું ભજન ભલે ન કરો, જગતનાં અશાસ્ત્રવત મુખોનું ભજન કરો-એવું, ધારો કે કહેવામાં આવે તોપણ લોકો એના મર્મને સમજે છે ખરા?

સંપત્તિ એટલે લક્ષ્મી. અને લક્ષ્મીમયાનું સ્થાન પ્રભુના પાદપદ્મમાં છે. ભગવાનના એ ચરણ તળાંસે છે. ભગવાનને એ સતત ભજતી હોય છે. માટે પ્રભુએ પાદપદ્મની સેવા કરવાનો એને અધિકાર આપ્યો છે. આવી લક્ષ્મીનું, આવી માતાનું પુત્ર ભાવે ભજન કરવામાં આવે તો એમાં કશું ખોટું

નથી. કારણ કે ભક્તાનું ભજન એ ભગવાનનું ભજન છે. કાળક્રમે ભક્ત બેને ભજે છે, એને જ ભક્તને ભજનાર ભજવાનું શરૂ કરશે. એટલે ભગવાનને બદલે લક્ષ્મીનું ભજન કરે તોય હરકત જેવું નથી. માત્ર ખ્યાલ એટલો સમજાવો કે “પ્રભુ ભ્યાં નથી ભ્યાં નથી એ કદાપિ.”

પણ આ ખ્યાલ લક્ષ્મીને ભજનાર રાખે છે ખરા? સંપત્તિને જ-લક્ષ્મીને જ સર્વસ્વ માનનારા પોતાની લક્ષ્મી પ્રત્યે જેવો આદર રાખવો ભેદજે તેવો રાખે છે કે? પ્રભુની આજ્ઞા ઉઠાવનાર લક્ષ્મી-મૈયાનો ઉપયોગ પવિત્ર ક્રમોમાં કરે છે ખરા? મહુની કૃપાથી જ મળેલી સંપત્તિનો કે ધનનો ઉપયોગ પરહિતનાં કામોમાં કે દીનહુ-ખિયાંની સેવામાં એ કરે છે કે કેમ? ભે આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર હકારમાં હોય તો ભગવાનને તે પ્રિય થયા વિવાય રહેશે નહિ, કારણ કે એ ખરા લક્ષ્મી-નંદન છે. એ ‘મા’ ની આરાધના કરતાં કરતાં પિતાને ભજતો થઈ જાય છે.

પણ ભે લક્ષ્મીનો સદુપયોગ થતો ન હોય તો ખરાં લક્ષ્મીભાતા એનાથી દૂર રહે છે ને લક્ષ્મીનંદન ગણાતા માણસો સોનાચાંદીના કેવળ દુકાડા જ ઉછાળતા રહે છે. હૃદયની સંપત્તિ એમની નાથ પામે છે. શાશ્વત સુખના એ અધિકારી બનતા નથી.

આવી જ રીતે જગતનાં બીજા અશાશ્વત સુખોની હયા છે. એની આરાધના કરવાથી, એનું ભજન કરવાથી મનુષ્ય સાચા સુખને અનુભવ કરી શકતો નથી. સાચું સુખ એટલે શું? એનો આનંદ કેવા પ્રકારનો છે? એ તો કેવળ ભગવાનના ભજનથી સમનંત છે.

‘શ્રી હરિં ભજ, શ્રી હરિ ભજ, શ્રી હરિં ભજ ભુદિમન’ આ શબ્દો વિચારવા જેવા છે. દેટલાક હશે:

ભગવાનનું ભજન ઘણાય કરે છે. પણ એમના જીવનમાં અમે કાંઈ દેરકાર ભેલો નહિ.

અમેય ભગવાનના નામનો ઉચ્ચાર વારંવાર ઘણા સમય સુધી કર્યો છે પરંતુ અમારી સ્થિતિમાં પણ કંઈ પલટો આવ્યો નથી. જેવા અમે પહેલાં હતા તેવા જ અત્યારે પણ છીએ. એટલે ઘેલાની માફક ઉઠ્યા ત્યારથી ‘રામ, રામ રામ રામ!’ કરવામાં નકામે કાળક્ષિપ શું કર્યાં કરવો? એના કરતાં એટલો સમય બીજા કામમાં ગાળ્યો હોય, તો પાંચ પૈસા પ્રાપ્ત ન થાય? નીતિથી ચાલીએ તો ખસ છે, ભજન-ખજન તો ઠીક છે.

આવા અશ્રદ્ધાથી બદલા વિચારો ઘણાને આવતા હશે. પણ આવા વિચારો કરનારા પ્રભુના નામના મહિમાને સમજતા નથી હોતા. એમને સોધી પહેલાં તો શરત કરવી જ અને તેય ભગવાનની સાથે. ભે તમે મારું સારું કરો, મને શક્તિ આપો, લક્ષ્મી આપો, આ આપો, તે આપો, તો હું ભજન કરું. અથવા હું તમારું ભજન કરું તો તમારે એ બધું મને આપવું ભેદજે. આ વાત કબૂલ હોય તો હું ભજન કરું નહિ તો નહિ. બધું ભગવાનને ગરજ હોય તેમ!

આવી શરત કે માગણી અથવા ઇચ્છાથી ભગ

વાનતું બજન શરૂ કરી શકાય નહિ. આ તો એકાદ યુનેગાર હોય એ ન્યાયાધીશ પાસે જઈને એમ કહે કે-મારા લાભમાં તમે ન્યાય આપશે તો હું તમને આટલા રૂપીઆ આપીશ. અથવા એકાદ સત્તાધીશ હોય એની પાસે કોઈ ભાણસ જઈને કહે કે મારું અમુક અમુક કામ તમ્મરા અધિકારની રૂએ તમે કરી આપશે તો હું જિંદગી સુધી તમાગ ચુલ્લુ ગાંધશ, ને સેવક યધને રહીશ. એના જેવી વાત યધ. ભગવાનની સામે કોઈ શરત મૂકવી એ ભગવાનનું અપમાન કરવા જેવું કામ છે. કારણ કે ભગવાન એ જગત્ પિતા છે. બાપની સામે દીકરા કોઈ કાળે શરત મૂકી શકે નહિ. કેવળ ફરજ સમજીને જ સુપુત્ર હોય એ બાપની આજ્ઞા ઉઠાવે અથવા પિતાને ગમતાં કામ કરે. ધર્મની પક્ષ આ જ બ્યાખ્યા છે.

“ધર્મરને ઓળખવો, એને બજવો, અને એને ગમતાં કામ કરવાં એનું નામ ધર્મ.”

ભગવાનનું બજન કશા પક્ષ બદલાની આશા વગર કેવળ ફરજ માનીને જ કરે છે, એને અવરથ બજનના બળની ખાતરી થાય છે. શ્રદ્ધા બેસે યા ન બેસે, ભગવાન પ્રત્યે ભક્તિભાવ પ્રગટ થાય કે ન થાય, બજન કરવાથી ફાયદો મળે કે ના મળે, તો પક્ષ બજન કર્યા કરવું. એમ કરવાથી જ બજન ઉપર રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે, શ્રદ્ધા બળવાન બનેલી ભય છે, ને સમય જતાં આપોઆપ બજન કરનારને દિવ્યાનંદનો અનુભવ થાય છે.

હવે ભજન કરવા છતાં કંઈ ફેરફાર યોગ્ય નથી કે ચમત્કાર જણાતો નથી. અથવા પહેલાંના કરતાં સુખી જણાતા નથી, એવી જો ફરિયાદ કરવામાં આવે છે, એના ઉપર વિચાર કરીએ.

ખરું પૂછાવો તો આ પ્રકારની ફરિયાદ અણસમજી માણસ જ કરી શકે. જરાપક્ષ વિચાર ની જેનામાં શક્તિ છે, તે એકદમ ભજન

વિરુદ્ધ આવી ફરિયાદ કરવાનું સાહસ નહિ કરે. કારણ કે અગ્નિનો અગ્નિરે પક્ષ સ્પર્શ થાય તો તે પોતાનો પ્રભાવ જાત બ્યા સિવાય રહેતો નથી. તેમ શ્રદ્ધાથી, અશ્રદ્ધાથી, સમજીને કે સમજ્યા વગર જો કોઈ ભગવદ્ભજન કરે છે, એને એનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું જ નથી. ભતલબ કે ભજનનો જે આશ્રય લે છે, એનામાં કોઈ જુદા જ પ્રકારની શક્તિનો સચાર થાય છે. એ દીવા જેવી સ્પષ્ટ વાત છે.

પક્ષ ભજન કરવા છતાં તાત્કાલિક લાભ કેમ જણાતો નથી? એ વાત વિચારવા જેવી છે.

ભજન પાપનો ક્ષય કરે છે. ભજન કરનારનો પાપનો લઘાર જેટલો વધારે હોય તેટલો ભજનદ્વારા મળનાર મુખોનો અનુભવ મોડો થાય છે. કારણ કે ભજન પ્રથમ પાપના ભંડારને નષ્ટ કરે છે, અને પછી જ એનો આશ્રય લેનારને દિવ્ય મુખનો લાભ અપાવે છે. એટલે થોડા દિવસ ભજન કરી ‘કંઈ ફેરફાર જણાતો નથી. કંઈ મઝા આવતી નથી.’ એવું કહીને ભજન કરવાનું છોડી દેવું એ બરાબર નથી. એમ કરવું એ તો એક શાહુકારને ત્યાંથી કોઈએ હજાર રૂપીઆ ઉપાડ્યા હોય અને થોડા મહિના સુધી દર મહિને પેલો માણસ પાંચ પાંચ રૂપીઆ ભરે અને પછી કહે, ‘હજી ખાતું’ કેમ બંધ થતું નથી? હજી તો કેટલા રૂપીઆ આપવાના ‘લીકળે છે? કંઈ કેટલાય મહિના યથા હું નિયમિત દર મહિને રૂપીઆ ભર ભર કરું છું છતાં ખાતું લાંબાય જ કેમ કરે છે? માટે શાહુકારનું નાનું યોગદાં છે શાહુકાર અપ્રામાણિક છે. હવેથી કંઈ જ આપવું નથી.’ એવું વિચારી પૈસા ભરવાના બંધ કરે એના જેવી વાત યધ.

આપણા જગતના શાહુકારો તો કેટલીક વેળા અપ્રામાણિક બને છે. ને યોગદાં નાનું લાખી ગરીબ લોકોને ઠગે છે. પરંતુ ભગવાન તો સાચામાં સાચા ને મોટામાં મોટા ન્યાયાધીશ છે. એમનું નાનું,

ચિત્રગુપ્તને ચોપડો, જોડો લખાતો નથી. એટલે ભગવાનની વ્યવસ્થામાં ખાત્રી ભેધ શકાય નહિ.

કેટલાક હરિસ્મરણ કરવાનું ચાલુ રાખે છે, પણ સાથે સાથે જગતના પ્રપંચોને પણ એ ચાલુ રાખે છે. એટલે જોગનું ખાતું બંધ થતું જ નથી. વહેપારીને ત્યાં કોઈનું ખાતું હોય, એ ખાતા પેટે થોડા થોડા રૂપિયા એ માણસ જમા કરાવતો હોય પણ સાથે સાથે પાછો દુકાનમાંથી ઉધાર વસ્તુ ખરીદતો હોય તો વહેપારીને ત્યાંનું ખાતું બંધ થાય જ શી રીતે? પછી જો એ બખડાટ કર્યા કરે કે, “હજુ માગતું નીકળ્યા કરે છે. બળ્યુ આ જીવન!” તો એમાં દોષ કેનો?

આવી જ રીત ભજનની છે. એક બાળુ ભજન માણસના પાપના લંડારને દૂર કરતું હોય અને બીજી બાળુ માણસ જો પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને પોતાના પાપનો ભાર વધારતો જતો હોય તો પછી ભજનનો અમત્કાર સગળ્ય જ શી રીતે? અને આમ બને એટલે “ભજનમાં કંઈ ફેવત નથી, ‘રામ રામ રામ રામ’ કરીને કાળક્ષેપ કરવો એ વ્યર્થ છે,” એવો દેસલો આપી શકાય જ કેવી રીતે?

અહીં હવે ભગવાનનું ભજન કરવાનું શરૂ કરીએ તે વખતે કંઈ કંઈ બાબતો લક્ષ્યમાં રાખવાની છે એનો વિચાર કરવાની જરૂર પડશે.

‘ભગવાનનું ભજન એ ઓપધ જેવું છે. એક બતનું એ રસાયણ છે.’ એવું પણ ભક્તગુણોત્તર કથન છે. એટલે એવું સેવન કરતી વખતે પથ્ય તો પાળવું જ ભેધએ ને! પથ્ય પાળવામાં ન આવે તો દવાની અસર થાય શી રીતે? અને દવાની અસર થાય નહિ તો પછી રોગીનો રોગ નિર્મૂળ થાય કેવી રીતે? એટલે જેમ દરદી, જે ડોક્ટર કે વૈદ્યની દવા લેતો હોય તે ડોક્ટર કે વૈદ્યની સૂચનાનો ધાળણ રાખી અમલ કરે છે, તેવી જ રીતે ભવરોગથી પિડાતા માનવોએ ભગવદ્ભજનરૂપી ઓપધનું સેવન કરતી વખતે સાધુપુરોહી

ડાક્ટરોએ પથ્ય પાળવાની જે આજ્ઞા કરી છે એને જરા પણ અશ્રદ્ધા રાખ્યા વગર પાળવી ભેધએ. એમ કરવામાં જો નહિ આવે તો ભજનનું આહાત્મ્ય તેવા માણસથી સમજાશે નહિ અને ભજન દ્વારા જે અલૌકિક મુખ્ય અને શાન્તિ મળે છે એ એમને મળશે નહિ.

વારુ ત્યારે ભજનરૂપી ઓપધનું સેવન કરતી વખતે શું શું પથ્ય પાળવું ભેધએ તે સાથે સાથે ભેધ લઈએ.

સંત હરિદાસે કહ્યું છે :

“પહેલું પથ્ય અસત્ય ન વહવું,
નિંદા પરની થાય નહિ,
નિજ વખાણ કરવાં નહિ મુણ્યાં,
વ્યસન કશું જ કરાય નહિ.”

પહેલું જ પથ્ય ભારે છે નહિ? કહે છે કે કદી પણ અસત્ય બોલવું નહિ. હંમેશાં સત્ય જ બોલવું. આ એક જ પથ્ય પળાય તો ય યોગ્ય નથી. પણ માણસ અસત્યને છોડી શકતો નથી. સત્ય બોલવામાં એક પાઈનો પણ ખર્ચ થતો નથી કે મુખને કોઈપણ ભાવની તકલીફ પડતી નથી છતાં સત્ય બોલવામાં ભારે આપત્તિ આવી પડતી હોય એવું બાબના જમાનાના લોકોને લાગે છે. હા, ‘સત્ય સત્ય’ એ બોલશે ખરા, તમે કહેશો તો ‘સત્ય’ ઉપર વિદ્વાપૂર્ણ એક મહાનિબંધ પણ

એ લાખી આપશે અથવા હજારોની મેદનીમાં શ્રોતાઓને ચક્રિત કરી નાખે તેવું એ ભાષણ આપવાનું પણ શૂરાતન બતાવશે, તથાપિ એમના જ શબ્દોનું પાલન કરવામાં એમને મુશ્કેલી નહોતી. સત્ય એ બેલી શકશે નહિ. કેવી આશ્ચર્યની વાત છે !

પણ ભગવદ્ભજનમાં એ નહિ ચાલે. એમાં તો સાચું બોલવાની પહેલી શરત છે, જે સાચું બોલે છે અને એ નિયમને ટકાવી રાખે છે તે જ ભજનરૂપી ઔષધનું સેવન કરે તો તેનું દિવ્ય ફળ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ને અનેક આપત્તિઓને મુખેથી તરી જવાની જોનામાં શક્તિ આવે છે.

બીજું પચ્ચા-નિંદા પરની ચાચ નહિ. 'બીજાની કોઈ કાળે પણ નિંદા કરવી નહિ.' એ છે. આ પચ્ચ પહેલાના જેટલું અધર્મ નથી. સાચું જોવીસે કલાક ન બેલી શકાય એવું કોઈ શકે; પણ બીજાની નિંદા ન કરવાનો નિયમ ટકાવી રાખવો એ શું અધર્મ કાર્ય છે? એ તો ઝાઝા પરિશ્રમ વગર સાધ્ય થઈ શકે એવી હકીકત છે. પણ અકસોસ! એનું પાલન આપણાથી થઈ શકતું નથી. જરા પણ પરનિંદા કરવાની આપણને તક મળે તો તે આપણે જવા દેતા નથી.

હીક આગળ વધીએ.

'નિજ વખાણ કરવાં નહિ મુણવાં' એટલે પોતાનાં વખાણ પોતાને મુખે કરવાં નહિ અને કોઈને જોડે સાંભળવાં પણ નહિ. આ ત્રીજી શરત છે. એનું પાલન પણ લોકો કરી શકતા નથી.

આત્મપ્રશંસા સાંભળની આપણને બહુ ગમે છે. સૌ કોઈ પોતાનામાં છત હોય કે ન હોય, શુષ્ક હોય કે ન હોય તો પણ પોતાનાં વખાણ સાંભળવા હરહંમેશ તૈયાર હોય છે. અને એટલું જ નહીં જોઈ હોય તેમ પોતાના શુભોનું જાન પોતાના મોટે જ સમયે-સમયે દરેક જણ કરતું રહે છે. મતલબ કે જે પચ્ચ પાળવા સત્યરૂપી

ભાર દ્યને કહે છે એની આપણે ઝાઝી દરકાર રાખતા નથી.

જોથી જાબત 'વ્યસન કશું જ કરાય નહિ' એ આવે છે.

ખરેખર નિર્વ્યસની માણસ જ વધારે ઝડપથી આગળ વધી શકે છે. એક સાચા સતે કહ્યું છે કે 'જેને પ્રભુના માર્ગમાં આગળ ને આગળ વધવું છે, એણે વ્યસન માત્રના ત્યાગ કરવો જોઈએ.' આ શબ્દ સાવ સાચા છે; કારણ કે વ્યસનોના શુભાસ બનેલો માણસ પોતાની સ્વતંત્રતા શુભાસે છે એટલે એના આત્માના અવાજને એ સાંભળી શકતો નથી. કદાચ સંભળાય તો પણ એને એ માન આપતો નથી.

કેટલાક એવી શેષી કરે છે કે, 'વ્યસનોના અમે કંઈ શુભાસ નથી. અમારે એના વગર ચાલી શકે છે. અમે જે વખતે ધારીએ તે વખતે અમે એને કોડી શક્તિએ એવા છીએ.'

પણ ખરું પૂછવો તો એ બાપડાઓમાં વ્યસન છોડવાની તાકાત જ હોતી નથી. જેની છુદ્ધિ શુભ એને શાની ગમ?

પણ પ્રભુભજનમાં વ્યસનોને છોડવાં જ જોઈએ. વ્યસનથી જે મુક્ત હોય છે, તે જ પ્રભુભજનનો સાચો અધિકારી ગણાય છે.

હજી કેટલાંક પચ્ચે ગણાવવાનાં બાકી છે. શેઠ ભારે એટલે પચ્ચ પણ વધારે જ પાળવાં જોઈએ ને ?

સાંભળો !

'પરનારી માતા સમ લેખી
કદિ કુદરિ કરાય નહિ;
ત્યમ પરધન પાપાણુ ગણીને
ભૂલમાં પણ અડકાય નહિ.'

આને માટે તો તુલસીદાસ મહારાજ જામીન ચર્વા તૈયાર થઈ ગયા હતા.

ગોસ્વામીશુ કહે છે :

‘પરધન પઠ્યર માગીએ,
પરસી માત સમાન,
ધતને પર હરિ નવ મિલે,
તો તુલસીદાસ જમાન.’

‘આથી વધારે પુરાવો બીજો કયો હોઈ શકે ?
પણ સોનગઢી પઠ્યર જેવા આપણે આ સંતવચ-
નોને ગણકારતા નથી. માનતા હોઈએ, આચરણમાં
મૂકતા હોઈએ તો ભજન પ્રત્યે અશ્રદ્ધા યાચ
શાની ? ભગવાન ઉપર ભરોસો કેમ એસે નહિ ?

સંત હરિદાસની વાણી હલુ આગળ સાંભળવા
જેવી છે.

‘ધતર નામ સરખું સાધારણ,
હરિનું નામ ગણાય નહિ,
લોકિક નામની સાથે ‘નામ’ ને,
કહિયે સરખાવાય નહિ.’

પ્રભુનાં નામ દિવ્ય છે. એ પવિત્ર નામોના
ઉચ્ચારથી હૃદય અને વાણી બન્ને પવિત્ર થાય
છે. સાથે સાથે એના રટણથી પ્રભુની :જગત-
હિતાયે’ કરેલી લીલાઓના પ્રસંગો સ્મરણપટમાં
તરી આવે છે, ભજનનો આ જ એક મોટામાં મોટો
અમલકાર છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્માની લીલાઓના
પ્રસંગો મગજમાં હંમેશાં તાલ ને તાલ રહે તો
એથી વધારે શું બીજું શું હોઈ શકે ?

હવે એક વિશેષ મહત્વની વાત કહેવાની છે.

હું હરિનો હરિ છું મમ રક્ષક
એક બદોસો જાય નહિ;
જે હરિ કરશે તે સુજ હિતનું
એ વિશ્વાસ લ્યજાય નહિ.

‘હું ભગવાનનો છું અને ભગવાન મારા છે.
ભગવાન સાથે મારે પિતાપુત્રનો સંબંધ છે. એ
પિતા છે, હું પુત્ર છું. એ સ્વામી છે, હું સેવક છું.
અને કોયી એ જે કંઈ કરશે તો મારા ભલાનું જ
હશે.’ આવો બદોસો, આવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખનાર

માણસને દુનિયાનાં દુઃખો સતાવતાં નથી. કારણ
કે આવો વિશ્વાસ રાખનાર માણસ ભજનનો
ખરેખરો અધિકારી બને છે.

આ રીતે, ભજન કરનારને, પદ્ય પાળવાનું
છે. એ પાળીને જે મનુષ્ય ભજનરૂપી ઓપધનું
સેવન કરે છે, એનો ભવરાગ નષ્ટ થાય છે. ને
એ સાન્નેતાને બની દિવ્ય મુખનો અનુભવ કરી
શકે છે. અથવા એમ પણ આપણે કહી શકીએ
કે ઉપરના નિયમોનું પાલન જે કરે છે, એનામાં
ભજનરૂપી તલવારને ઉત્ક્રાંતિ અને એને વાપ-
રવાનું સામર્થ્ય આવી જાય છે.

ગમે તેવી પાણીદાર તલવાર પાસે પડી હોય
પણ ખાલક હોય કે નિર્બળ માણસ હોય એ એને
ઉત્ક્રાંતિ શકશે ખરો ? અને કદાચ ગળે ; એને
ઉત્ક્રાંતિ શકે તો પણ એનો એ ઉપયોગ કરી શકશે
ખરો ? નહિ જ. કારણ કે તલવાર ફેરવવામાં
કાંડામાં તાકાત ભેળેછે છીએ. ખાવડામાં ગળ હોય
તો જ માણસ તલવાર પારણ કરી શકે છે અને
વખત આવ્યે તલવારનું પાણી ઘટાવી શકે છે.

પણ આપણને આ સાદી વાત સમજતી નથી.
આપણને તો બગડાટ કરતાં આવડે છે. શક્તિ-
સંપાદન કરવી નથી અને તલવારનો કોય કાઢવામાં
આપણે ગોરવ અનુભવીએ છીએ.

આ ઠેકણે એક નાનું સરખું દાંતાં ચાહ આવી
જાય છે :

નહી કિનારે જીવો રહીને એક માણસ ખૂંસા
પાડતો હતો કે, ‘મને તરતાં આવડતું નથી. મને
તરતાં આવડતું નથી.’

કોઈ માણસે એને જવાબ આપ્યો કે, ‘ભાઈ !
નહીમાં પડ્યા સિવાય તને તરતાં કેવી રીતે
આવડે ? નહીના પાણીમાં તો પગ ઝાળતો નથી
ને બ્યર્થ ખૂમાખૂમ શું કરવા કરે ? કે-તરતાં
આવડતું નથી. તરતાં આવડતું નથી !’

પેલા મૂર્ખે જવાબ આપ્યો :

‘પણ ધારો કે હું પડું ને ફળી બહ તો?’

પેલા સમજી માણસે જણાવ્યું

‘કેઈ તરવાની કળા બણતો હોય એવાને સાથે
સાળીને તું તરવાનું શીખ પછી જો એની મળા !
દેશ નદીના જળમાં તરવાનું મન થયે’

‘પણ ધારો કે હું તરવાનું શીખું ને તરવામા
તમે કહો છો તેવી મોજ આવે નહિ તો?’

‘એવું બને જ નહિ જે કેઈ બણે છે એ
તો એના વખાણ જ કરે છે ઉપરાત તરવાનું
શીખવ થી પાતાનું શરીર સુધરે છે ને કેઈ વખત
કેઈને ફળે, પણ બચાવી શકાય છે’

પણ પેલા અણસમજી માણસના મગજમા આ
વાત ઉતરી નહિ એણે કહ્યું.

‘મને પ્રથમ ખાતરી થવી જોઈએ કે તરવાથી
મોજ આવે છે તરવાથી શરીર સુધરે છે તકવાથી
ખરાપકર કરી શકાય છે’

હસીને પેલા સજ્જને કહ્યું :

‘ભાઈ! તું જ્યાં સુધી જાતે તરવાનું શીખે
નહિ ત્યાં સુધી તને ખાતરી થાય શી રીતે?’

‘તો તો હું જો બધી તકરીફ બહાવું જ શા
માટે? હું તરવાનું શીખવા માટે ઘણી મહેનત
કરું અને દિવસો ગજાડું એને બદલે બીજો કામ
ધણી નહિ કરું કે પાંચ પૈસા દેખું ભલે તરવાનું
મને નહિ આવડે, કશી ફિકર નથી’

આ અણસમજી માણસના જેવી આપણી
હકીકત છે—આપણી મતિની ગતિ છે લજન કરવું
નથી ને કહેવું છે લજનમા શો અમલકાર છે?
લજન કરવાથી ભરોગ ટળી જશે કે દિવ્ય સુખને
અનુભવ થશે જ એની શી ખાતરી? અમને તો
પહેલાં એની ખાતરી થાય તો જ લજન કરવામા
સમય બગાડવું મન થાય!

આ સમજ, આલુ અસાન આપણામાથી જ્યારે
ટળી જશે ત્યારે જ લજનના મહિમાને આપણને
ખ્યાલ આવશે અને ત્યારે જ,

‘લજન બરી તલવાર,
રાધે ગોવિંદા !

લજનથી ઉતરે પાર
રાધે ગોવિંદા !’

આ શબ્દો આપણને સાચા લાગશે

(લેખક: શ્રી. જગમોહનદાસ જ. માદી એમ. એ., બી. ડી.)

‘ભગત જગત કૈ હગત હૈ’ ભગવાનના ભક્તને માટે જ્યારે આ કહેવત વપરાતી જેવામાં આવે છે ત્યારે રહેને વિચાર આવે છે કે જનસમાજને ભગવાનના ભક્તને માટે એવો અભિપ્રાય બાંધવાનું શું કારણ હશે? જગતને ભક્તોનો એવો તે કેવો અતુલ્ય થયો હશે?

ભગવાનનો સાચો ભક્ત હોય તે જગતને તો ‘શું’ પણ પોતાની જાતને ય છેતરી ચકનો નથી. નાના બાળકને પણ એ ઠગી ચકતો નથી તો પછી જગતને હગવાની એનામાં આવડત પણ ઈમાંથી હોય?

તો પછી ઉપરની કહેવત સમાજમાં પ્રચલિત થવા માટે ઈમાં કારણ હશે? કોનાં પાપે ભગવાનના ભક્તને માથે આ મિથ્યાવાદ ચોટ્યો હશે?

આજે સમાજમાં એવા માણસો હમલે અને પગલે જેવા મળશે કે જેઓ ધાર્મિકતાનો ડોળ કરે છે, ભક્તના જેવો ઠકારો કરે છે અને પોતાના સ્વાર્થને ખાતર સમાજને છેતરી રહ્યા હોય છે, ઠગી રહ્યા હોય છે. એમના બાહ્ય ડોળથી, દંભી આચારથી, ટીલાં ટપકાંથી, અત્ત જનો ધડીભર અંજળ જાય છે. એમના નિકટના સંપર્કમાં આવ્યા પછી જ્યારે એમની અપ્રત્ય

લીલાઓનો પ્રત્યક્ષ અતુલ્ય થાય ત્યારે સમાજનું હૃદય ધ્રુવ થાય છે. આવા વખતે હોદ્દો કહે છે કે ‘ભગત જગત કૈ હગત હૈ’ આવા બગ-ભગતો માટે આપણા આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાએ ઠીક કહ્યું છે કે-

શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજા થકી ?
શું થયું ઘેર રહી દાન લીધે ?
શું થયું ધરી જટા ભસ્મલેપન કરે ?
શું થયું વાળલોચન કીધે ?
શું થયું તપ અને તીર્થ કીધા થકી ?
શું થયું માળ ગ્રહી નામ લીધે ?
શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યો થકી ?
શું થયું ગંગજળ પાન કીધે ?
એક પરમંથ સહુ પેટ ભરવા તણ્યા,
આતમારામ પરિબ્રહ્મ ન જોયો,
ભણે નરસંથો કે તત્ત્વદર્શન વિના
રત્નચિંતામણિ જન્મ જોયો.

માત્ર સ્નાન, સેવા, તિલક, તુલસી અને માળાવટે જ પરમસંત કે પરમભક્ત થઈ શકાતું નથી. એ તો બધા બહારનાં સાધન માત્ર છે. એનીય જરૂર છે. સાધન વિના સિદ્ધિ નથી. પણ ખરેખર તો અંતરમાંથી સંતપણું કે ભક્તિ પ્રગટવાં જોઈએ તે મોટે ભાગે નથી થતું.

પણ આપણે જોઈએ છીએ કે સમાજમાં ભક્તની અને સંતની પ્રતિષ્ઠા છે. એવું વચન સૌ કોઈ માને છે. સંતને ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરી દેવા લોકો તત્પર રહે છે. આ બધાનું કારણ એ છે કે સંસારની માયાબળ, આલ્લુવિકા માટે સુરકેલી, આરે તરફની દુનિયા દારીની અશાંતિ એ બધાથી કંટાળીને જ્યારે મનુષ્ય શાંતિ જાણે છે, આત્માસન ભાગે છે ત્યારે એને સંતના કે ભક્તના સમાગમથી શાંતા વળી જાય છે. ઘડીબર એ પોતાનાં દુઃખ ભૂલી જાય છે. ઇશ્વરનો કાંઈક સાક્ષાત્કાર પામે છે. આમ સંસારમાં સંતો અને ભક્તોને સૌથી અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. એની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત થયેલી છે.

આ પ્રતિષ્ઠા અને તેનાથી મળતા લાભો જોઈને આજકાલ સમાજમાં સ્વાર્થસાધુઓ એટલા બધા વધી પડ્યા છે કે આજે સાચો સંત કયો અને ભગવત કયો તે ખાશનું પણ સુરકેલ થઈ પડ્યું છે. સાચા ભક્તને તો કશું જ જોઈતું નથી હોતું. ન તો એને સ્ત્રીવ્યવહારની લાલસા છે કે ન તો કીર્તિની. પણ એવા સંતોને નામે ચરી ખાનારા તો લોકોનાં ખીરસાં ખાલી કરે છે અને અનેક અનાચારો કરે છે. આ ટોળી ભક્તોને માટે ઉપરની કહેવત વપરાઈ છે. એવાઓનો તો સંગ પણ ન કરવો જોઈએ. એવાઓથી દૂર જ રહેવું. શિક્ષાપત્રીમાં કહ્યું છે—

મક્તિ વા જ્ઞાનમાલવ્ય સ્ત્રીદ્રવ્યરસલોભનાઃ ।
પાપે પ્રવર્તમાના સ્તુઃ કાર્યસ્તેષાં ન સંગમઃ ॥

ભક્ત અને જ્ઞાનનો આશ્રય લઈને સ્ત્રી, દ્રવ્ય તથા રસના લોભીઓ પાપમાં રચાપચ્યા રહે છે. તેમનો સંગ ન કરવો.

આજે તો આવા પેટ ભરવાના પરપંચ લઈ જોઈલાથી બિભરાતા જગતમાં સાચા સંતોને શોધી કાઢવાનું ઘણું સુરકેલ બની ગયું છે. ભગવાનના ભક્તો અને સંતો કદી પોતાની જાતને જાહેર કરવા નથી. એમને પ્રસિદ્ધિનો મોહ હોતો નથી તેઓ આત્મસ્વાધા કરતા નથી. ‘હીરા મુખસે ના કહે, લાખ હમાશ મોલ’ પરંતુ ડોળઘાણુઓ તો મોટી મોટી જાહેરાતો કરે છે. પ્રશંસકોની ટોળીઓ જમાવે છે. લોકોને લાલચો આપે છે. કોઈને સ્ત્રી, કોઈને દ્રવ્ય, કોઈને સદામાં ક્ષેત્ર, કોઈને પુત્ર, કોઈને આંકડા, એવાં એવાં પ્રલોભનો આપે છે અને જળમાં માખીઓને ફસાવે છે. અને લોભીઓ હોય ત્યાં પૂતારા કાંઈ ભૂખે મરે ? સાચા ભક્ત આવાં પ્રલોભનો આપતા નથી. એમની પાસે આપવા જેવું કાંઈ હોય તો એમનો પ્રેમ. એમના હૃદયમાંથી નિરંતર ધરતી કંપણ, એમના પ્રેમવાદિધિમાં અવગાહન કરતાં જ જગતની સર્વસંપત્તિ મળ્યાનો આનંદ મળે છે. એમની આશીષ ફળદાયી હોય છે.

આવા ભગવાનના ભક્તોને શોધવા ક્યાં ? એમનો વાસ આ જગતમાં જ છે. સાચા ભક્તો કદી જગતથી દૂર વસતા નથી. ભગવાનનો સાચો ભક્ત તો જગતમાં રહીને જ જગતને તારે છે.

ભગવાને આ સદિ રચી છે. એને સંસાર પણ કહેવાય છે. સંસાર એટલે સમન્સાર (સુખાતુ). સારી રીતે સચો કરે સરળતાથી ચાલે ત્યારે એ સંસાર કહેવાય. ભગવાને જ્યારે આ સદિનું નિર્માણ કર્યું ત્યારે એક વાત નિશ્ચિત હતી કે એને સારી રીતે ચલાવવાની છે. સંસારમાં વૈવિધ્ય છે, અસમાનતાઓ રહેલી છે, એકબીજાથી વિરોધી તરવો રહેલાં છે. એમાં દેવીસંપદ પણ છે અને આસુરી સંપદ પણ છે.

આ બધી અસમાનતાઓ વિવિધતા અન્યાયો અને અથડામણોના મહાઝંઘાવોમાં સંસાર અથડાઇને ભાંગીને ભુલ્લો ન થાય, ખરડો સાથે એ નાવ ટકરાઇને રૂખી ન બન્ય અને પાણી પર વહાણ જેમ સરળતાથી સયો કરે એમ આ સંસારને પણ સરળતાથી સરતો રહે એ મહાન કાર્ય ભગવાને પોતાના ભક્તોને માથે નાખ્યું છે. દેશ દેશમાં યુગે યુગે ભગવાનના ભક્તોએ આ જ કાર્ય કયું છે સંસારમાં પોતાના જીવનથી હાખલો બેસાડીને પોતાનાં વચનામૃતોથી ઉપદેશ આપીને જગતના જીવોને તાપો છે.

પરમ ભક્ત ભૂલેલાંને માર્ગદર્શન આપે છે, સદ્વર્તનને પોતાના જીવનમાં ભેટારે છે અને પોતાની અમૃતમય વાણી વડે દુઃખીયાંના દુઃખ દૂર કરે છે. જીસસ, બુદ્ધ અને ગાંધીજી જેવાએ દુનિયાનાં દુઃખોનું મૂળ કાઢવા પોતાના માથુ આપ્યું, એમણે જીવન જીવી પણ ભણ્યું અને મરી પણ ભણ્યું. જીવતાં એમણે અનેકોનાં કદમાં કદો અને મર્યા પછી પોતાના ઉપદેશોને ભંડાર જગતના માર્ગદર્શન માટે મૂકતા ગયા. પરમભક્ત વાલ્મીકિએ રામાયણ દ્વારા જગત સમક્ષ મહાન આદર્શો રજૂ કર્યા. તુલસીદાસજીએ રામાયણની ગંગા ધેર ધેર વહેવડાવી. નરસિંહે સંસાર ચલાવ્યા છતાં ઇશ્વર પર અટળ શ્રદ્ધા રાખી સંસાર કેમ નભાવાય એનો હાખલો બેસાડ્યો. કપીરે એકળીજા સાથે લડતી હિંદુ સુન્દરીમ દેવોમાં ભાઈચારો રચાવ્યો. પરમ પૂજ્યપાદ સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજે ગીતાને સરળ ભાષામાં હોઠોને સગબળીને ગીતાના ઉપદેશનું જગતમાં પ્રતિષ્ઠાપન કયું. આવા ભક્તોને પ્રતાપે જ જગત ટકી રહ્યું છે, અને માટે જ ભગવાને કહ્યું છે કે હું મારા ભક્તને પણ મર્યા ગયો છું.

સાચા ભક્તનો મોટામાં મોટો શુભ એ એની નિશ્ચીકતા-નીડરતા. જગતના ઝંઘાવોમાં, સંકટો, દુઃખો, અન્યાયો અને પ્રલોભનોથી એ નાસતો નથી. એ કદી કાયર બનતો નથી. જગતથી નાસી જનાર તો કાયર કહેવાય. કાયર કદી ભક્ત બની શકતો નથી. જગતને માર્ગદર્શન આપી સારે રસ્તે લઈ જવાની જવાબદારી ભગવાને જેને માથે નાંખી છે એવા ભક્તો જગત તણને દૂર એકાંતમાં

નાસી બાથ એ દેમ પાલવે? પરોપકારાય સ્વતાં વિમૂલયઃ એ ભક્તો તો જગનાં દુઃખો દૂર કરવાં જીવનભર ઝગૂં છે. એ કદી હાર સ્વીકારતા જ નથી. કાયરતા બતાવતા નથી. ભગવાનને સાચો ભક્ત જગતમાં રહીને જ જગતને તારે છે. ઉત્તમ તરવેયો જેમ પાણીથી ડગતો નથી કે ભાગતો નથી અને બીજાઓને તારે છે અને પોતે તરે છે તેમ ભક્તજન પણ ભવથી ભાગતો નથી કે દરતો નથી. એ તો અપસાગરને

પોતે તરી જાય છે અને બીજાને પણ તારે છે.

કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે જો ભક્તજન જગતમાં જ પસે છે તો શું સંસારીઓ જ ભક્ત થઈ શકે? સંન્યાસીઓ જેમણે માયાનો ત્યાગ કર્યો છે એ શું ભક્તો નથી? જે વિરક્ત થઈ ગયા તેઓ શું સંત ન કહેવાય? સંન્યાસીઓ અને વિરક્તો પણ સાચા ભક્તો જ છે. એમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો તે કાયર થઈને નહિ, એનાથી ડરી ભાગીને નહિ પણ પૂરી સમજણને આંતરે જ એમણે ત્યાગ સ્વીકારેલો હોય છે. એમના ત્યાગમાં પણ લોકાનુગ્રહકાંક્ષા ની ઉદાત્ત ભાવના રહેલી હોય છે. એમણે જેટલા સમાજ ઉપર ઉપકારો કર્યા છે એટલા તો કોઈએ નથી કર્યા. મહાન સંન્યાસી શ્રીશંકરાચાર્યજીએ સમાજ વિચિત્ર થતો અટકાવીને ચાર પક્ષ અને ચાર આશ્રમ સ્થાપ્યા. યોગવદ્કથે ત્યાગ લીધો ને સમાજને વ્યવસ્થિત કરવા સ્મૃતિ રચી. ભૃત્-હરિએ ભોખ ધારણ કરીને નીતિનો ઉપદેશ આપ્યો.

સાચો સંન્યાસી તો સંસારનો ત્યાગ કરે છે પણ એને તરછોડતો નથી. ત્યાગ લઈને એને પોતાના સુખ માટે કશું જ કરવાનું હોતું નથી અને માટે જ એ જગતનું વધુમાં વધુ કલ્યાણ કરી શકે છે. સંસારનાં હુન્નો નિવારવા માટે જ એમણે ત્યાગ સ્વીકાર્યો હોય છે. સંસારની ઉપાધિઓથી મુક્ત થઈને એ સંસારનાં પામર જીવોને સુખી કરવા પોતાનું જીવન અર્પણ કરે છે. વિરક્ત રહ્યા છતાંય એ જગતની નેતાગીરી સ્વીકારે છે અને લોકોને સન્માર્ગે વાળે છે. એવા પુરુષોને સાચા ભક્તો ન કહેવાય તો પછી કોને કહેવાય?

પરંતુ જેમ સંસારનો ત્યાગ કરીને પણ ભક્ત જન જગતને તારી શકે છે તેમ માત્ર ભગવાં ધારણ કર્યાથી જ ભક્ત બની શકાતું નથી. એવા પણ દેવતાય ભગવાધારીઓ આજે જગતમાં મળી આવશે કે જેમણે ત્યાગની ઉદાત્ત ભાવના સમજીને નહિ પણ સંસારથી કંટાળીને ભગવાં પહેર્યાં હોય, આવા સંન્યાસીઓ કે ત્યાગીઓ સંસારને તિરસ્કારની નજરે જુએ છે, જગતના લોકો પર વેરભાવ રાખે છે. કોઈની ભેરી મરી જાય, કોઈને ભેરી ન મળે, કોઈને ખાવા ન મળે, કોઈને ધંધામાં ખોટ જાય, કોઈને ગામગરાસ લૂંટાઈ જાય, કોઈની મિત્રકત કાકામામાએ પહાવી લીધી હોય એવા કંટાળીને કે તાસીને સાધુ બની જાય; અને સાધુ બન્યા પછી તો ઉપર કશું તેમ એક બતની પ્રતિષ્ઠા (સાચી કે ખોટી) મળી જાય એટલે એ ધંધો ફાવી જાય છે. પછી તો માલમલીદા મળે, પારકે પૈસે તાગડધીત્તા કરવાની તક મળે એટલે અનેક પ્રકારનાં પાપાંડો ચલાવે. આવા પાપાંડી સાધુઓને ઉદ્દેશીને જ નરસિંહ મહેતાએ કહ્યું છે કે 'એક પરપંચ સહુ પેટ ભરવા તણા'.

ભગવદ્ગીતાક્રીય નાટકીમાં શાહિદ્ય પોતાના ગુરુને કહે છે 'બાપજી, મારે તો મા નથી. બાપ નથી. ખાવાનાં કેકાણું નહોતાં. આપના એલા થઈને જે દંક પુરું ખાવાયું' મળશે માટે તો આપની પાસે આવ્યો છું. જો અહીં પણ મારે જૂને મરવા વારો હોય તો મારે તો તમારા શિષ્ય પણ થવું નથી અને અધ્યયન પણ કરવું નથી' આજે તો આવા ભોખધારીઓ ઘણા મળી આવશે.

સાચા ભક્તનો બીજો મહાન ગુણ એ એમનો પ્રેમ. ભગવાન ઉપર એને ભગવાનની

સૃષ્ટિ ઉપર. એમના હૃદયમાંથી નિરંતર પ્રેમ અને કરુણાનાં અમીઝરણાં વહ્યા કરે છે અને જગતને પાવન કરે છે. ભકત કદી કોઇને તિરસ્કાર કરતો નથી. એ તો બધાને એની પ્રેમગંગામાં નવડાવે છે. દુઃખીઓના દુઃખ ભેળવે એનું હૃદય દ્રવી જોઇ છે. સંસારીઓના પરિતાપ યોછા કરવા એ પોતાના સુખને વિચાર જ કરતો નથી. દીનજનેને એ દિલાસો આપે છે. એમના સાનિધ્ય માત્રથી સંતમજનેનાં દિલને શાતા વળે છે. બેટલો અખૂટ પ્રેમ એને ઇશ્વરપ્રત્યે ॥ એટલો જ અખૂટ પ્રેમ એને ઇશ્વરની આ સૃષ્ટિ ઉપર હોય છે. એનું હૃદય હંમેશાં આદ્રં રહે છે. મૃદુળિ કુસુમાવલિ એવાં એમનાં હૃદય જગતનાં છવેને સમઘટિથી ભુજે છે. એને મન કોઇ ઉચ્ચ નથી કોઇ નીચ નથી.

સાચા ભકતને ત્રીજો મહાન શુભ તે એમની ઇશ્વર પરની અચલ શ્રદ્ધા. કદાચ આ શુભ એમને સૌથી મહાન શુભ કહી શકાય. એની શ્રદ્ધા મૂઢની કે અધશ્રદ્ધાળીની નહિ પણ પૂરી સમજણપૂર્વકની હોય છે. ગીતાછમાં ભગવાને સ્વમુખે વચન આપ્યું છે તેવાં નિત્યામિષુકાનાં યોગક્ષેત્રં વદામ્યહમ્. એ વચન પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને ભગવાનને સાચો ભકત પોતાનું જીવન નિર્ગમન કરે છે. એને પણે પણે હવિત્ જ સ્મરણ થાય છે. એવો પરમભકત પદયન્ શૃણ્વન્ સ્પૃશન્ શિષ્યભક્તન્ ગચ્છન્ સ્વપન્ શ્વસન્.

મલપન્ વિચ્છન્ન ગૃહાન્તુન્મિપન્ નિમિપન્નપિ ॥
ગિપતાં કે જગતાં, સંસારી રહીને કે વિરક્ત થઈને ઇશ્વરમાં રમ્યરુદ્ધિ રાખીને પોતાનાં કમો કયે જાય છે. આવો ભકત સંસારી હોય

તો પણ જગતમાં રહી પરોપકારાથ પોતાનું જીવન નિર્ગમન કરે છે તે એક માત્ર ઇશ્વર ઉપર અચલ અટલ શ્રદ્ધાના પ્રતાપે. દયારામ ભાઈએ કહ્યું છે તેમ 'ચિત્ત તું શીદને ચિંતા કરે કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે;' એવી રીતે પોતાની સર્વ ચિંતાઓનો ભાર શ્રીકૃષ્ણને સોંપી દે છે. એમણે જીવનમાં એક વાત વણી લીધી હોય છે કે સૌને પાલનદાર ઇશ્વર છે. હું તો એક નિમિત્ત માત્ર છું.

આવા ભગવાનના ભકતોને જગત સાથે સંબંધ અનિર્વચનીય છે. એમના શુભોનો પાર નથી. એમના જગત પર ઉપકારો અપાર છે. એમનો અસીમ પ્રેમ અને - કરુણાનાં અરણ્ય જગતમાં નિરંતર વહે છે. આવા ભકતો સંસારી પણ હોઈ શકે. દુનિયાની દંધિએ સંસારમાં રહેલા ગણાતા મહાપુરુષો પરમભકતો જ હોય છે. જનક રાજ રાજ્ય ચલાવતા હતા છતાં વિદેહી ગણાતા. નરસિંહ મહેતા અને સુદામા-જીએ સંસાર માંજો છતાં પરમભકતો થઈ ગયા. અખા ભગતે કહ્યું છે કે 'સંસારમાં સરને રહે અને મન મારી પામ.' એમનું ધ્યાન હંમેશાં ઇશ્વરમાં જ લાગેલું હોય. ખાતાં કમાતાં પત્નીપુત્રાદિકનું પાલન કરતાં પણ એ ભકિતમાંથી દૂર થતા નથી. એવા માણસો પોતાનાં કમો જગતના ઉપકારાથે કયે જાય છે. ઘણીવાર તો ગાંઠનાં ગોપીચંદન કરીને પણ પારકાની વહારે ધાય છે.

આવા પરમ ભકતો સંસારી હોય કે સંન્યાસી હોય તોપણ પોતાના જીવનની સુવાસ જગતમાં ફેલાવે છે. સંસારમાં ધર્મનું પ્રતિષ્ઠાપન કરે છે. ઇશ્વરના માર્ગમાંથી ચૂકેલાઓને રસ્તો દેખાડે

છે. સંન્યસ્ત હો તો એક કુટુંબનો ત્યાગ કરીને આખા વિશ્વને પોતાનું કુટુંબ બનાવે છે. એમનું આખું જીવન પરોપકાર માટે જ સમર્પણ કરેલું હોય છે.

આ કસોટીએ પાર ભરે એવા પુરુષો હુનિયામાં કેટલા? એ સંતબકતો કયાં મળે? આને તો જ્યાં જોઈએ તો ટીલાં ટપકાંની ને મુલ ને જટાની હુનિયા વમી રહી છે. કેઈ છા છોમાંથી જિંદગી આવતા નથી, કેઈ માળાં ફેરવતાં બક ક્યાન ધરે છે, કેઈ સદાના આંકડા આપે છે, કેઈ ધર્મ અને ભક્તિના ઉપદેશોના ડોળ ઘાલીને ધતવિત્ત-હારાની પાછળ પડ્યા હોય છે. આવા લોકો જે આજે બૂમબરાડા પાડીને ચેતકેન પ્રકારેણ પ્રસિદ્ધિ મેળવવા હજાર ધર્તીંગ કરતા હોય છે. અણુસમજી અને સ્વાર્થમાં રચ્યોપચ્યો રહેનાર જનમમાજ એમનાં પાપાંડ સમજી શકતો નથી અને અંતે જ્યારે ફસાઈને કગાય છે ત્યારે એ બિચારો 'ભગત જગતકો ભગત હે' એમ ન કહે તો ખીજી કહે પણ શું?

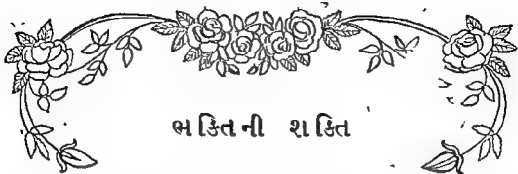
તો પછી સાચા ભક્તને જગતે બલુવા શી

રીને? સાચા ભક્તને શોધવા પડે છે. દંભી આપણને શોધતો આવે છે. સાચા ભક્ત પોતાની પ્રસિદ્ધિ કરતા નથી. દંભી પોતાની બહેરાત છાપરે ચઢીને કરે છે. સાચો ભક્ત જગત પર ઉપકાર કરે છે. દંભી હજાર પ્રલોભનો આપે છે. સાચા ભક્તના સમાગમથી કદાચ આપણાં ઐહિક સુખો પ્રાપ્ત ન થાય પણ ચિત્તને આનંદ થાય છે, આત્મા પ્રકુટિત થાય છે; હૃદયને શાંતા વળે છે. દંભીના સમાગમને અંતે દુઃખ જ હોય છે.

ધંધરની કૃપા અપાર છે. ભગવાને યુગે યુગે ઠેર ઠેર પોતાના ભક્તોને જગતના ઉદ્ધારાર્થે શોકદયા છે. એમને સંતો કહો, પયગંબરો કહો, મહાપુરુષો કહો જે કહો તે. એમના પ્રતાપે જ જગત ઉગરી શકે છે અને ઉગરશે. સમાજને એ જ ટકાવી રાખે છે. સંતો અને ભક્તોને આ શુભા વડે જોળખી શકાશે-પ્રેમ, નિર્ભીકતા, નિરભિમાનતા, સાદાઈ અને અચલ શ્રદ્ધા. એવા ભક્તો જગતમાં ઠેર ઠેર વસે છે. માત્ર આપણે શોધી કાઢવા પડે.

ભક્તિની શક્તિ

(લેખક : પ્રા. જયન્ત ઠાકરે એમ. એ., કાવિદ)

મનુષ્યને કોઈ વસ્તુ ગમે છે ત્યારે તેને તેમાં પ્રેમ જાગે છે. આ પ્રેમ ઉત્કટ થાય છે ત્યારે ભક્તિમાં પરિણમે છે. આવા પ્રેમની શુદ્ધિ જેમ વધારે તેમ તેની શક્તિ પણ વધારે હોય છે. છતાં ઘણીવાર મોઢુંને જ પ્રેમ ગણી કાઢવામાં આવે છે તેવું જોવા મળે છે. માટે મોઢું અને પ્રેમ વચ્ચેનું અંતર ભરાયર ખ્યાલમાં રાખવાની જરૂર છે. મોઢું એટલે સક્તિ અને પ્રેમ થાય છે ભક્તિ. આ સક્તિ-ભક્તિના અલેહની મિથ્યા ભાવનામાં આપણે ઘણીવાર ગોથાં ખાઈએ છીએ. સક્તિ એટલે આસક્તિ. કોઈ વસ્તુમાં ચિત્ત ચોંટવું, આકર્ષિત થવું તે. તેમાં સ્વાર્થ છે. બીજા બાબુ ભક્તિ એટલે તન્મયતા, તહીનતા. જેમાં શુદ્ધ પ્રેમ જાગ્યો હોય તે પદાર્થમાં મનુષ્ય લીન થઈ જાય છે. તેમાં સ્વાર્થને બિલકુલ અવકાશ નથી. ભજન-શ્રીર્તન તથા આત્મનિવેદનને એ મુલભ અને આદ્ર્ ભાગ છે. દેશભક્ત દેશને સર્વસ્વ ગણી તેના લાભ માટે સર્વલાગ કરવા તત્પર હોય છે. પિતૃભક્ત પુત્ર પિતાની એકતાનતાથી સેવા કરે છે, પોતાના સ્વાર્થને અંતરાયરૂપ થવા દેતો નથી. શવણની પિતૃભક્તિ તો આપણા સર્વની પરિચિત વસ્તુ છે. પતિવ્રતા પત્ની પતિથી બીજું કંઈ વધારે બિચુ માનતી નથી અને પરમતત્ત્વની જેમ તેની સેવામાં ચિત્ત પડેલ છે. તેમાંથી જે શક્તિ સાંપડે છે તે અદ્ભુત હોય છે. સ્ત્રીતાને રાવણ ઉપાડી ગયો, પરંતુ અશોકવનમાં બંધનમાં રાખ્યા પછી તેની સાથે અધટિત વ્યવહાર કરવાની એ પરાક્રમીની

હિમત ન હતી. તે જ પ્રમાણે સાવિત્રી પોતાની પતિભક્તિને પ્રતારે યશરાજને પણ હકારે છે અને પતિને પાછો મેળવે છે. અનસૂયાની પતિભક્તિના પ્રભાવને લીધે યુગ ધ્રુવ-વિધલુ-મહેશને પણ બાલક બની જવું પડ્યું હતું. અને વૃન્દાની પતિપરાયણતાની શક્તિ જ બલધરને અભાષિત રીતે વિચરતો રાખતી હતી. જગતમાંની નાની નાની વસ્તુઓની ભક્તિમાં સંકુચિતતા આવે છે. તે તે વસ્તુમાં જગન્નિયન્તા પરમ આત્માનું આદોષણ કરવામાં આ ભક્તિની ઉત્કટતા રહેલી છે. ભજનની ચીજ પ્રમાણે ભક્તિની કક્ષા માપી શકાય. પરંતુ પરમભક્તિ તે ઇશ્વરભક્તિ-જેમાં સર્વ પ્રકારની ભક્તિનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ભક્ત ભગવાનમાં જ લીન થઈ જાય છે ત્યારે તેને પોતાના અલગ અસ્તિત્વનું લાન જ ગંહેતું નથી, એકાકારતા બ્યાપી જાય છે.

પરાપૂર્વશી મનુષ્ય આ સ સારના હઃખસમુદ્રનું મથન કરી પરમ સુખના અમૃતની પ્રાપ્તિ માટે સતત મથ્યા કરે છે. આ મથનમાંથી વેદ-સાહિત્ય તથા સાંખ્યાદિ દર્શનો રૂપી રત્નો આપણે મેળવ્યાં છે. અને આ દર્શનોમાંથી જ વિવિધ ધર્મો અને પથો ઉદ્ભવ્યા છે. પથ એટલે જ રસ્તો. રસ્તા તો અનેક છે પણ ધ્યેય-સાધ્ય એક જ છે. આ પરમ આનંદ અથવા મોક્ષ અર્થાત્ અહીંનાં સર્વ હઃખો અને બંધનોમાંથી છૂટકારો મેળવવા માટેના મુખ્ય ત્રણ માર્ગો ગણવામાં આવે છે : જ્ઞાનમાર્ગ, કર્મમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ.

આમાંથી જ્ઞાનમાર્ગ અતિ વિકટ છે, કર્મમાર્ગ તો મુશ્કેલીથી જ ભરેલો છે, જ્યારે ભક્તિનો એક જ એવો ધારી રસ્તો છે જે બધાને માટે સરળ અને સુલભ છે. જ્ઞાનમાં ભુલિનો મહિમા છે, કર્મમાં આડંબર છે; જ્યારે ભક્તિમાં તો હૃદય-હૃદયની વાત છે, તેમાં હૃદયે હૃદયોં જોડાય છે. જ્ઞાન અને કર્મની અપેક્ષાએ વિનમ્રતા અને આત્મનિવેદન જેનાં મુખ્ય અંગ છે એવી સર્વ-સાધ્ય ભક્તિની શક્તિ અદ્ભુત છે. ભક્ત ઇશ્વરની સાથે સીધા સંપર્ક સાધી શકે છે, અને એમાં એની મહત્તા છે. ઊંડો વિચાર કરીએ તો જણાય છે કે જ્ઞાન અને કર્મની સિદ્ધિ માટે પણ ભક્તિ કાંઈક અશે આવશ્યક નીવડી છે!

કેવળ રામ કે કૃષ્ણ કે શિવની ભક્તિમાં સંકુચિતતા રહેલી છે જ. પરંતુ સાચો ભક્ત આ સંકુચિત ભાવનાથી પર હોય છે. પરમ ભક્તને મન રામ, કૃષ્ણ કે શિવમાં કાંઈ લેદ નથી. એટલું જ નહિ પણ દરેક પદાર્થમાં તે ઇષ્ટદેવનું આરોપણ કરે છે; સર્વત્ર તેને પરમ તત્ત્વનાં દર્શન થાય છે અને અહીં જ ભક્તિની પરાકાષ્ઠા આવે છે. નરસિંહ મહેતાએ પ્રથમ શિવને પ્રસન્ન કર્યા અને એમની કૃપા દ્વારા તે પરમ વૃંદુલ બની શક્યા. મહાલાદને ઊકળતા તેલમાં અને ધગધગતા સ્તભમાં પણ ભગવાનનાં દર્શન થયાં અને આંત્ર ન આવી ઊલટું, તે સ્તભમાંથી ભક્તરસિક નૃસિંહ ભગવાન પ્રકટ થયા.

ભક્ત કૌંઈનું બૂડુ ઇચ્છતો નથી જ. છતાં તેને કૌંઈની પરવાહ પણ હોતી નથી. તે પોતાની ધૂનમાં જ મસ્ત રહે છે. તેજોદેવી અને ટીજળી માનવજન્તુઓ ભક્તને હેરાન કરવાના સર્વ પ્રયત્ન કરી છૂટે છે, પરંતુ ભક્તિ અને શ્રદ્ધા સગી બહેનો જ છે, અન્યોન્યની પૂરક. ભક્તને પોતાના પ્રભુમાં અચળ શ્રદ્ધા છે, તેથી તેમાં નિર્ભયતા આવી વસે છે. પરિણામે આ સર્વ કસોટીમાંથી તે સહીસલામત પાર ઊતરે છે. કસોટીના ખતર પર ઘસતાં સોનાનું

સાચું મૂલ્ય સમજાય છે. અને તેને તપાવતાં તેમાંનો રહ્યોસહ્યો કચરો પણ નાશ પામે છે અને તે પરિશુદ્ધ સુ-વર્ણ બની જાય છે. તેવી જ રીતે ભક્ત પણ આ સર્વ મુશ્કેલીઓમાંથી વધારે પ્રતીપ્ત થઈને જ બહાર આવે છે, ત્યારે સમજી માણસો તેનું સાચું મૂલ્યાંકન કરી શકે છે, આ જગતમાં એવું જોવા મળે છે કે કુર્મ કરનાર વધારે મુખી અને સત્કાર્યપરાયણ વધારેને વધારે હુખી થતો જાય છે. આ ક્રમ બહુ સૂચક છે. ઇશ્વરની ઇચ્છા તેના ભક્તને પરિશુદ્ધ કરવાની છે. આથી જેમ જેમ તેને અધિક તાવવામાં આવે છે તેમ તેમ રહ્યાંમહ્યાં મલિન તત્ત્વો નાશ થાય છે અને તેનું પરિશોધન થતાં તેની પવિત્રતા તથા તેમાંથી ઉદ્ભવતી શક્તિ અણીશુદ્ધ બની જાય છે. આથી છેવટે તેને પરમ મુખ-શાન્તિ મળે છે; પેલાની વાત એથી જુદી જ છે. નરસિંહ મહેતા પિતાના શ્રાદ્ધ માટે ધી લેવા જાય છે ત્યાં ભજનમાં એવા લીન થઈ જાય છે કે તેમને તેમની વ્યાવહારિક પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન રહેતું નથી. પોતાના ભગવાનમાંની તેની શ્રદ્ધા એવી અઠગ છે કે તેની પરિસ્થિતિની તેને બહુ દરકાર પણ નથી. પરિણામે ભક્તાધીન ભગવાનને મહેતાનું રૂપ લઈ આવી શ્રાદ્ધની સર્વ ક્રિયાઓ પૂરી કરવી પડે છે. મહેતાની હૂંડી પણ 'શામળિયા'ને સ્વીકારવી પડે છે. આ નરસિંહની અનુપમ શ્રદ્ધાનું મુંઝવે ઉદાહરણ છે. કુવરબાઈના મામેશ વખતે ગરમ પાણીને ઠંડું કરતી વર્ષા અને છાંય ભર્યા પછી પણ રહી ગયેલી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ પ્રાર્થનાની અગાધ શક્તિ દર્શાવે છે. ભક્તિની ઉત્કટતા ભગવાનને ખેંચી લાવે છે. અને ભગવાનની સર્વશક્તિઓ ભક્તિ મેળવી લે છે. ભક્તિ જેવી શક્તિ બીજી કૌંઈ વસ્તુમાં નથી. અને એમાં ભક્તિની અદ્ભુતતા રહેલી છે. મીરાં-બાઈને 'ગિરધરલાલ'ની જે લગની લાંગેલી તે એટલી ઉત્કટ હતી કે રાણાના સર્વ ઉપાયો નિષ્ફળ ગયા. જ્યારે તે ઉરકેરાઈને તેને મારવા તૈયાર થયો ત્યારે ભક્તિની શક્તિએ તેને સર્વત્ર

ભક્તિની શક્તિ - દ્રૌપદી, પ્રહલાદ આદિની રક્ષા

મીરાં જ મીરાં દેખતો કરી મૂક્યો. હારેલા રાણાએ વિષનો ખ્યાલો ત્યારે મોકલ્યો, ત્યારે મીરાંનાઇ તે પોતાનો ભગવાનને પ્રસાદી અર્ધાપર્ણ કરી પી ગયાં. ભક્તિની અમાપ શક્તિએ એ હલાહલને પણ અમૃતસમ કરી મૂક્યું અને મીરાંનું કાંઇ મૂલ્યાંકન કરી રાણાએ તેની વિરુદ્ધના પ્રયત્નો છોડી દીધા.

આપણે સર્વને આપણી પોતાની કૃતપટ્ટીથી જ ગાળીએ છીએ. ભક્ત પણ ભગવાનને પોતાના જેવા જ ગણી લે છે. અને ભક્તની તનમયતાને પ્રતાપે ભગવાન પણ તેણે કંપેલા સ્વરૂપે જ પ્રકટ થાય છે. ભગવાનની ધૂનમાં ભક્ત સાથે જોનમૂલ્યો જ ઊની જાય છે. અને એમાં જ એનો ખરો આનન્દ છે અને ભક્તિનો પ્રભાવ છે. કેટકેટલા દિવસથી શબરી શ્રીરામની રાહ ભેટી હતી ! હતી તો સિલ્લે બાઇ, પણ રોજ ભગવાનના સ્વાગતની સ્વચ્છ, સુધક તૈયારી કરી રાખતી. ભગવાનને માટે લોજન પણ રોજ નવું તાણું રાખતી. રૂપેને જૂલથી ભગવાનને કોઇ ખાદું મોર આપી દેવાય, તેવા ખ્યાલથી ખૂબ કાળજીપૂર્વક આખી આખીને સારામાં સારા મોર તેણે શ્રીરામ માટે એકઠા કરી રાખ્યાં હતાં. અને રામ આવ્યા ! તેમને શો લેહલાવ હોય ? લક્ષ્મણ તો ક્યાં જ ગયા કે આ રામ ભીલકીનાં એકાં મોર કેમ ખાતા હશે !

સુદામા શ્રીકૃષ્ણના બાલસખા હતા. તે ભગવાનને મળવા ગયા તો તેમણે તેમના તાંદુલપણ લઈ લીધાં અને બદલામાં 'કાંઈ જ આપ્યું નહિ. સુદામા નિરાશ થયા. પણ ઘેર આવ્યા ત્યારે જો પરિવર્તન ભેળું તેણે તેમનાં માનસ ચક્ષુઓ ખોલી નાખ્યાં. મિત્રતાએ સુદામાને કંઈ જ ન આપ્યું, પરંતુ ભક્તિએ તો તેમને ન્યાય કરી દીધા !

શ્રીકૃષ્ણ વિઠિ માટે હસ્તિનાપુર ગયા. ત્યાં તેમના સ્વાંગત માટે અહારાજ દુર્યોધને અનેકવિધ

મિષ્ટ અને પકવ અન્નો રાખેલાં. પરંતુ ભક્તિ ભગવાનને જેવી ગઈ સીધા-ભક્તરાજ વિદુરને ત્યાં. રાજાનાં મંદિરોમાં કરતાં એ દ્વારકાધીરાને રાજના કાકા પરંતુ ભક્તિને કારણે ગરીબ એવા વિદુરની ભાજ વધારે મીઠી લાગી !

હનુમાન્ રામભક્તિની શક્તિથી વિશાળ સમૃદ્ધ ફૂલી ગયા અને સીતાની શોધ લાવી શક્યા. લક્ષ્મણને માટે સજીવની ઓપધિવાળો દ્રોણાચલ ઉપાડી લાવતાં રસ્તામાં ભરતના બાણથી તેમનો પગ વીંધાય ગયો. છતાં એ મહાભક્તે ભરતના બાણ પર ભેસી સમયમર પહોંચી જવાનું ઉચિત ન ધાર્યું. તેને પોતાની ભક્તિની શક્તિમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. ભરત ભેટા જ રહ્યા અને એ ઉપડી ગયા. દરેક ભક્તમાં ભક્તિની ખુમારી હોય છે. તે જ તેની મસ્તી છે. તેમાં અભિમાન કે અહં-કારનો અંશ પણ હોતો નથી, પણ અડગ આત્મ-શ્રદ્ધા હોય છે. પરંતુ આ શ્રદ્ધા અંધશ્રદ્ધા નથી, પણ સમજપૂર્વકની શ્રદ્ધા છે, એ જૂલવું ન ભેઇએ. ઉપનિષદનો મંત્ર છે કે :

‘યદેવ વિષયા કૃતોતિ ધ્યયોપનિવદ્વા
તદેવ યીર્યવત્તરં મયતિ ।’

અર્થાત્-જે ક્રિયા વિદ્યા, શ્રદ્ધા અને ઉપનિષદ વડે કરવામાં આવે છે તે જ અધિક શક્તિરાળી અને છે. વિદ્યા એટલે સમજ. આપણે કરીએ છીએ તે ચોખ્ખું છે જ, તેવી ખાતરી આપણને હોવી નેઇએ. આપણે લીધેલા માર્ગ સર્વથા વિચારતાં બરાબર છે જ તેવું જ્ઞાન હોવું નેઇએ. ખીલું તત્ત્વ છે શ્રદ્ધા. જે આવી સમજ હોય તો આપણને ઇશ્વરની સહાય મળવાની જ. ‘સત્યમેવ જયતે’-સત્યને જ મક્કળતા સાંપડે છે-માટે આપણા પ્રયત્નની મક્કળતા માટે શકા હોય જ નહિ, તેવી આત્મશ્રદ્ધા. આ શ્રદ્ધા એ મોટું ગુણ છે. ત્રીજું તત્ત્વ છે ઉપનિષદ એટલે ઉપાસના-ભક્તિ. આપણે નિરભિમાનપણે પ્રાર્થનાપૂર્વક અને તનમયતાથી

તેમાં એકતાનતા સાધીને કાર્ય કરીએ તો તેથી સવિશેષ ખલ પ્રાપ્ત થાય છે. આપણી ક્રિયામાં આપણે એક રસ થઇ જવું જોઇએ તેવો તેનો ભાવ છે. જે કાર્યમાં આ વિદ્યા-શ્રદ્ધા-ઉપાસનાનો ત્રિવેણીસંગમ થાય તે જ અધિક બલશીલ પ્રભાવશાળી-અસંકારક થાય છે. આ સત્રમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ભક્તિ ત્રણેનો મુંઝર સમન્વય કરવામાં આવ્યો છે તે તો સ્પષ્ટ જ છે. ભક્તની આર્થના આદ્ર્ડ હોય છે, તેમાં આ ત્રણે તરવોનાં ખલ ભરેલાં હોય છે અને તેથી જ તેની જાદુઈ અસર થાય છે.

કેળવણી અને પર્યટન દ્વારા દષ્ટિ વિશાળ થાય છે એ વાત સાચી. પરંતુ જે ભક્તિથી જે આધ્યાત્મિક તથા માનસિક વિકાસ સધાય છે તે જેવો તેવો હોતો નથી. સાચા ભક્તનાં આનંદ સદૃશ ખૂંટી ગયાં હોય છે અને પરમતત્ત્વના સાચા જ્ઞાનનો પ્રકાશ તેના અણુએ અણુએ વ્યાપી ગયેલો હોય છે. વર્ણવેલ અને આશ્રમલેહ તેને નડતા નથી. જેમ ભગવાન ભાવનાના ભૂખ્યા છે, તેમ ભક્ત પણ ભાવનાનો ભૂખ્યો હોય છે. સામાજિક અગર ખીજાં બધાનો તેને સ્પર્શી શકતાં નથી. તેણે તો પોતાની જાતને પ્રભુ આગળ ધરી છે, સમર્પી દીધી છે-સમ્પૂર્ણ આત્મનિવેદન કરી દીધું છે-એટલે તેના હાથના બંધન તરીકે વપરાવા માટે જ હવે તેની તત્પરતા રહી હોય છે. ઇશ્વર દોરે તેમજ તેને દોરાવાનું હોય છે. પરંતુ એ દોરવણીને સમજવી તે સહેલું નથી. તે પરમતત્ત્વ પ્રાણી માત્રમાં અનર્થામી ગની રહ્યું હોય છે. મનુષ્ય પોતાનાં કરતૂતમાં એવો રચ્યોપચ્યો રહે છે કે આ અનંતરાત્માનો નાદ સાંભળવાની પરવાહ પણ તેને હોતી નથી અને તેવી શક્તિ પણ ક્ષીણ થતી જ નાંચ છે. જેમ અનંતર વધારે શુદ્ધ તેમ આ અંદરના અવાજને સાંભળવા-સમજવાની શક્તિ વિશેષ આવે છે. આપણે મૂઢમતિ હોઈ આંધીલ જેવા પવિત્ર પુરુષની અનંતરના નાદની

વાતોને હસી કદીએ છીએ તે આપણી પામરતા છે. નિરભિમાન ભક્ત પોતાના અનંતકરુણી શુદ્ધિને પ્રતાપે આ અનંતરાત્માના સાદને પારખી શકે છે અને એ અનર્થામીની સાથે એ છૂટથી વાતો પણ કરી શકે છે. વેદની ક્રમ્યાઓ ક્રમિ-ઓના આવા વાર્તાલાપે જ છે ને ?

નરસિંહ મહેતા હરિજનવાસમાં પણ ભજન કરવા જતાં અચકાતા ન હતા. કેમકે ભક્ત તો કાન્તિવીર હોય છે, તેથી તેને સંમાજની રૂઢિઓનો વિરોધ કગલે ને પગલે કરવો પડે છે, પરંતુ ભક્તની શક્તિ અગાધિત હોવાથી તેવા સઘળા પ્રસંગમાં તેને માટે સાક્રદ્ય જ નિર્માયુ હોઈ છે. ક્વચિત્ પોતે જાગી જઇને પણ માનવજાતને આર્ગદર્શન કરાવતો હોયો બની રહે છે, જગન્નિ-ચન્તા તેના દ્વારા પોતાનાં કાર્ય સાધી લે અને તે માટે પોતાની શક્તિનો તેનામા સંચાર પણ કરે છે. અને ભક્ત ભગવાનના કેાઈ શુભ કાર્યની સાધના માટેના હૃદયાર રૂપ બનવામાં પોતાની કૃતાર્થતા સમજે છે.

ભક્તો ભક્તિના જે રસનો આસ્વાદ લીધો હોય છે. તે એટલો મીઠો હોય છે કે તેને મોક્ષ મેળ-વવાનો વૃત્તિ જ થતી નથી. મોક્ષ માટે મથવું તે તો સ્વાર્થ જ કહેવાય ને ? ભક્ત તે કેમ પસંદ કરે ? અને એ એક વખત મુક્તિ મળી ગઈ તો ભક્ત અને ભગવાનનો લેહ જ કેમ રહેશે ? અને તો પછી ભક્તિનું શું ? આ વિચારે ભક્ત નિસ્ત્રય પર આવે છે કે મોક્ષના કરતાં ફરી ફરી જન્મ લેવો તે જ સાડુ છે કે કંઈ એ ભક્તિનો અમૃત-રસ મુકાય જ નહિ ! તેથી જ નરસિંહે ગાયુ છે કે:-

“હરિનાં જન તો મુક્તિ ન માગે,
માગે જનમોજનનમ અવતાર રે !”

બલે સંસારની ઘટમાળનાં દુઃખ વારંવાર સહન

કરવાં પડે, પરન્તુ ભક્તિ તો જશે' નહિ ને !
ભક્તિને તે અનુપમ લહાવો માને છે, ભક્તને
મન તો—

“ ભૂતળ ભક્તિ પદારથ મોટું,
પ્રહલોકમાં નાહી રે ! ”

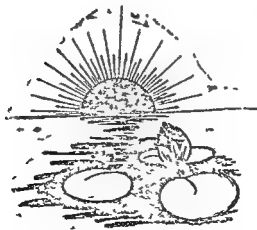
ભક્તિની અનુપમ ભેટ આ પૃથ્વીલોકને આપ-
વામાં આવી છે. આવી મોટી ચીજ પ્રહલોકમાં
પણ શોધી જડે તેમ નથી. ભલે ત્યાં સુક્તિ વસતી
ભક્તિના આવા માહાત્મ્યને સમજીને જેણે પચાવેલું
છે, તેવો ભક્ત તેની દરકાર કરતો નથી. અને,
પરિણામે આઠે મહાસિદ્ધિઓ વણખોલાવી તેને

આંગણે આવીને જાણી રહે છે અને સુક્તિ તો
તેની દારી થઇને આવે છે ! આથી મોટું માહાત્મ્ય
ખીજ કોનું હશે ? ! પરન્તુ પ્રીતમે ગાયુ છે તેમ,

“ હરિનો આશ છે શૂરાનો,
નહિ કાયરનું કામ જોને ! ”

અને જેમણે હિંમતથી એમાં ઝુકાવ્યું તેમની અને
હારીને જહાર રહી ગયેલાની મનાસ્થિતિ કેવી
હોય છે ?—

‘ માંહી પડ્યા તે મહામુખ માણે,
દેખાજાણ હાજે જોને ! ! ’

(લેખક : શ્રી. સુરેશચંદ્ર જો. કાંઠાવાળા એમ. એ.)

શ્રીભક્તિ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાના ઘણા માર્ગો બતાવવામાં આવ્યા છે, તેમાંનો એક ભક્તિ માર્ગ છે. ખીજા માર્ગો સામાન્ય માનવીને પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે અઘરા પડે છે, જ્યારે ભક્તિમાર્ગ સામાન્ય માનવીને સુલભ પડે છે. પ્રભુ માટે તલસત્તા હેવાને ભક્તિમાર્ગ શાંતિ આપે છે. આ માર્ગ ખીજા કોઈપણ અન્ય વસ્તુઓની સહાયની અપેક્ષા રાખતો નથી. ગીતાણમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રભુચરણે અધુ અર્પિત કરીને તેના આશરે ચાલવાનું છે. એક ઉપનિષદ કહે છે ભક્તની ચિન્તા પ્રભુને હોય છે, ભક્તે તે પછી કરી ચિન્તા કરવાની હોતી નથી. દૂંકામાં ભક્તિમાર્ગ એટલે પ્રભુરૂપી 'સેદ્ધીપેાલીટવોલ્ટ'માં પોતાની ભક્તિરૂપી રક્તમનો ન્યાસ કર્યા પછી પ્રભુરૂપી સદ્ગુણોને તે રક્તમનો રક્ષણની ચિન્તા હોય છે.

ભક્તિ શબ્દ મજ્ઞ ધાતુ ઉપરથી બને છે. અને મજ્ઞ ધાતુ સેવાના અર્થમાં છે. (મજ્ઞ સેવાયામ્) ઋગ્વેદમાં વરુણદેવને ઉદેશીને લખાયેલા સૂક્તોમાં ભક્તિની ભાવના જોવા મળે છે. ઉપનિષદકાળમાં જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિમાર્ગની વિચારધારાની સરિતાઓ જોવા મળે છે. ઉપનિષદોમાં કેટલેક સ્થળે જ્ઞાનમાર્ગનાં અને

યોગમાર્ગનાં શુદ્ધગાન ગાવામાં આવ્યાં છે, જ્યારે કેટલેક સ્થળે ભક્તિમાર્ગને ખીજા બે માર્ગો કરતાં સારો ગણવામાં આવ્યો છે.

સૂત્રસાહિત્યમાં નારદનાં બેને શાહિદ્યનાં ભક્તિસૂત્રો મળે છે. પુરાણોમાં ત્રણે વિભિન્ન ધારાઓનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ જોવા મળે છે. પૌરાણિક પાત્રોમાં ભક્ત અહિંસાદ જોવા અમર ભક્તો મળે છે.

પ્રભુ પ્રત્યે જરતા પ્રેમથી ભરપૂર એવું જોતો જ સાહિત્ય પણ આપણને મળે છે.

યોગ માર્ગને અતુસરતા સુસુક્ષ્મોને આહાર પ્રત્યાહાર વગેરે યોગની સાધનાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. જ્ઞાનમાર્ગને અતુસરતા સુસુક્ષ્મને પરમતત્ત્વના સ્વરૂપને સમજવાની જરૂર પડે છે. જ્ઞાન વિષયક વાક્યો દેક્ત ગાણવાથી અને અર્થવાથી સુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી; જ્યારે ભક્ત-જન બિદ્ધાટન કરતો હોય ત્યારે પણ પરમાત્મનું સુખ માણી શકે છે. ભક્તિ સંસારનાં પાપોનો નાશ કરનારી છે અને મુનર્ગ-મનો દેશ ટાળી સુક્તિ અપાવનારી છે. ભક્તજનની પ્રભુ પાસે તેના પ્રત્યે અન્વભિચારિણી ભક્તિની જ માગણી હોય છે અને જન્માન્તરમાં પણ પ્રભુપાદસેવાની જ માગણી કરે છે. પ્રભુ જેના ઉપર પ્રસન્ન થાય

છે, તે તેનો વિદેહ થતાં - પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરે છે. પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરને પોતાના ભક્ત માટે ઘણા જ પ્રેમ હોય છે અને તેથી પ્રભુને ‘ભક્તવત્સલ’ કહેવામાં આવે છે. પ્રભુ પોતાના ભક્તના સર્વં ભયનું વિહારણ કરે છે અને તેને ભયરહિત કરે છે અને બધા દોષો માફ કરે છે.

પ્રભુની ભક્તિ સ્ત્રી અથવા પુરુષ સરખી રીતે કરી શકે છે. ભક્તિ પરમેશ્વરના ગમે તે રૂપની થઈ શકે છે. કેટલાક વિષ્ણુની, તો કેટલાક દેવીની ન્યાયે કેટલાંક શિવ ઇત્યાદિની ભક્તિ કરે છે. મત્સ્ય પુરાણમાં કહેવામાં આવ્યું છે

કે જે કોઈ સ્ત્રી અથવા પુરુષ નક્ષત્ર પુરુષ વતઃ ઘણી ભક્તિથી કરે છે તેને મુરારિની બધી વિભૂતિનું રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભક્તાનું જીવન પ્રભુમય જ હોય છે અને પોતાની બધી ક્રિયાઓ તેને તે સમર્પે છે અને તેને શરણે જાય છે અને અન્તે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અન્તમાં એજ કહેવાનું કે “ભગવન્ મક્તિમવ્યગ્રાં ત્વચ્ચનન્યા ચિદાત્મવ મે ।”

(મત્સ્ય પુરાણ ૧૮૦-૬૩)

“હે પ્રભુ ! મને તારા પ્રત્યે અવ્યગ્ર અને અનન્ય ભક્તિ આપ !”

પ્રાર્થના

હે સ્વામી ! તમે જે ભક્તની પાસે રહો છો એ ભક્તને ત્યા સ્ત્રી, વિજ્ય, વિભૂતિ અને ધુવા નીતિ રહે છે. એટલા માટે મારી પ્રાર્થના છે કે તમે બધા ભક્તોની પાસે રહો. તમારા ભક્તોને એવી ચિન્તા ન થાય કે સંસારમા આમુરી અને વિરોધી શક્તિઓ ઉપદ્રવ પણ કરી શકે છે

પ્રાર્થના

હે પરમાત્મા ! આજના સંતો અને મહાત્માઓનુ એકું માનકું છે કે વિશ્વની વિપત્તિઓની અંદર પણ તમારો અનુબલ રૂપી સૂર્ય ઉદય પામી રહ્યો છે. ઘણા અધકારમાં જેમ અરુણોદય થાય તેમ,

જે આ તત્વને બાધી લે છે એ તમારું જાન ધેરથી ક્યાં કરે છે.

—શુરુદેવ સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદ.

ભ ક્તો નું જીવન—નામસ્મરણ

(લેખક : શ્રી રવિશંકર નરેન્દ્રભટ્ટાચાર્ય પાઠક)

આ જગતમાં આવ્યા પછી મનુષ્યે શું કરવું જોઈએ? ક્યાંક વધારવા જોઈએ? એક-બીજાનાં ગળાં કાપવાં જોઈએ? કાળાં બળર કરવાં જોઈએ? કે પોતાને મળેલી સંપત્તિને ને સત્તાને ઉપયોગ પરહિતાના કામમાં કરવાને બદલે, પરપીડનના કામમાં કરવો જોઈએ?

ના, ના, ક્યાંક વધારી એકબીજાનાં ગળાં કાપવાની પ્રવૃત્તિમાં મમ્મા રહેવું, એ તો માનવ-જાત ઉપર મોટામાં મોટું કલંક કહેવાય. કાળાં બળર કરવાં કે ભક્ષીનો દુરુપયોગ કરવો એ તો અધમતાની પરિસીમા કહેવાય. ‘પોતે મનુષ્ય છે’ એવું જરા પણ અભિમાન રાખવાની જેનામાં સફળ હોય છે, એનાથી અધમ આચરણ શી રીતે થાય?

તો આપણું શું કલ્પ છે? ચેનકેન પ્રકારે પેસા લેગા કરવા મયરું કે આજની પરિસ્થિતિ ઉપર બૂમરાણ કરી ચૂકવું?

પ્રભુની શક્તિ પર જેને ભરોસો છે, જગતના એ મહાન ન્યાયાધીશની ન્યાયપરાયણતા પર જેને વિશ્વાસ છે, એ ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિ ભેગી થાય તો પણ મૂંઝાઈ જશે નહિ. એ વ્યથા બખડાટ કરી જનતામાં અશાન્તિનો ફેલાવો નહિ કરે. એ એમ નહિ કહે કે ‘ભગવાન બહુ નિહાળુ છે, દંશ વગરના છે.’ એ

એમ નહિ કહે કે ‘પ્રલય હવે આવી રહ્યો છે.’ એ એમ નહિ કહે કે ‘આત્મારની હાડમારીઓ નરક સમાન છે.’

આવું કહેવાને બદલે એ ઉત્તમ વિચારવાળા એમ કહેશે કે બાઈઓ! બહારવ નહિ. ભગવાનને બધી વાતની ખબર છે. ભગવાન આપણાં હૈં સમજી શકે છે. ભગવાન સર્વસત્તાધીશ છે. જગતના ચાલક-પાલક છે. એમની ચોજનાઓ આપણે સમજી શકતા નથી, પણ એ જગતના ભલા માટે જ હશે. ભગવાન કષ્ટસાક્ષિ છે. એની દયા અપરંપાર છે. એ જે કંઈ કરશે એ ઠીક જ હશે. એની ઇચ્છા વગર બીજી કોઈ પણ શક્તિ જરા પણ કાંઈ સાધવા અસમર્થ છે. એટલે એના બદાસે રહી એની વિશ્વ શક્તિઓમાં વિશ્વાસ રાખી, બધી ચિંતાઓ છોડી દો અને ભગવાનના પરમ પવિત્ર નામનો જ આશ્રય સ્વીકારો.

વાત સાવ સાચી છે. જેને ભગવાનના મંગળમય નામનો આશ્રય છે, એ સુરક્ષિતોમાં પણ મળી લઈ શકે છે. એ નરકને પણ સ્વર્ગમાં પલટાવી શકે છે. પ્રલય આવવાનો હોય તો ભલે આવે, પ્રભુના નામની જેને છત્રછાયા છે, એને પ્રલય શું કરવાનો છે? અને મરવાની એ શું કરવા ઉતાવળ કરે?—ભગવદ્વાજનનો લાભ ગુમાવી દેવા? જેટલો કાળ આ પૃથ્વી

પર રહેવાની ભગવાને આજ્ઞા કરી હોય એટલે સમય થા માટે નિજાનંદમાં મસ્ત રહીને વ્યતીત ન કરવો ?

પોતાનું પ્રિય બાળક ખીમાર હોય છે ત્યારે એ પોતાને બહુ વહાલું હોવા છતાં મા એને ઠરવી દવા પાપ છે કે નથી પાતી ? ગળી ગળી મીઠાઈ રાજ બિડાવી હોય છે એટલે બાળકને ઠરવી દવા પીવી ગમતી નથી. એ રહે છે, પગ પછાડે છે, તોફાન કરે છે, પણ 'પોતાનું બાળક બટ સારું થઈ જાય' એ શુભ આશયથી મા મનને મજબૂત કરીને બાળકના બે હાથ પકડી રાખીને પણ દવા એના મોંઘામાં રહે છે. એ વખતે બાળકના રુદનને એ ગણુકારતી નથી. બાળકની આંખમાંથી વહી જતાં આંસુ તરફ એ ધ્યાન આપતી નથી. એના દયા ઉપબવે એવા શબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા કરે છે. ને પોતે કઠોર બનીને ઠરવી દવા પાયા જ કરે છે. દવા પીતી વખતે બાળકને મા કેવી લાગતી હશે ? અસાની બાળક માને દયા વગરની માને એમાં નવાઈ ખરી ?

આવી જ હકીકત આપણી છે. અત્યારની મુશ્કેલીઓ અને પરિસ્થિતિ એતાં આપણને એમ થઈ આવે કે ભગવાન જગતના પિતા છે તો, આવી અધાધૂધી કેમ ચલાવી લે છે ? જગતમા દિવસે દિવસે હુઝો ઘટવાને બદલે વધતા કેમ જાય છે ? પોતાનાં બાળકોનું રુદન ભગવાનને પ્રિય લાગે છે કે શુ ?—તો તે સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ જરા શાન્તિથી-સ્વસ્થ મનથી વિચાર કરીશું તો જણાશે કે આવા વિચારો આવવા એ આપણા અસાનનું જ પરિણામ છે. અસાની

માંડુ બાળક દવા પીતી વખતે માનું હૃદય અન્ એનો મુખ આશ્રય - મા નમણ શકતું નથી. તેમ આપણે માનનાં જ્ઞાનથી ભગવાનની યોજના સમજી શકતા ન. એટલે ભગવાનનો હોય ઠાટવાને બદલે આપણે આપણા અસાનને જ હોય ઠાલીએ, ને સત્ય વસ્તુનો વિચાર કરીએ.

‘આવો વિચાર કેવળ નામસ્મરણથી આવે છે ને ટકી રહે છે.’ એમ કહેવામાં આવે તો એમાં લેશ પણ ખોટું નથી.

જાની પુરુષોએ, મહાન સંત-સાધુઓએ અને કવિવરોએ ‘ભગવાનના નામસ્મરણનો મહિમા અપરંપાર છે’ એવું સુકતકંઠ કહ્યું છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભગવદ્ભજનને અને ભગવાનની પુણ્યલીલાના પ્રસંગોના સ્મરણને ‘અમૃત’ ની ઉપમા આપવામાં આવી છે ને નામસ્મરણ કરનારના ભાગ્યને વખાણવામાં આવ્યું છે.

અને વાત પણ ખોટી નથી. ભાગ્ય વગર નામસ્મરણ પ્રત્યે રુચિ થતી નથી. નામસ્મરણ પ્રત્યે રુચિ થાય ત્યારે સમજીશું કે ભગવાનેની કૃપા ઊતરવા લાગી.

નામસ્મરણ કરવાથી વાદમીકિ સામાન્ય આણુસમાધી ‘આદિકવિ વાદમીકિ’ બન્યા ને ‘ઋષિવર’ તરીકે પૂજાયા. નામસ્મરણના પ્રતાપથી નેત્ર વગરના હોવા છતાં ભક્ત સૂરઠાસણને પ્રભુની પુણ્યલીલાના પ્રસંગો દૃષ્ટિ સન્મુખ દેખાયા જ કરતા હતા. નામસ્મરણના ચમત્કારથી બેતન્ય મહાપ્રભુ સ્પર્શમાત્રથી પાપીને પરમભક્ત બનાવી દેતા હતા. નામસ્મરણના બળના પ્રભાવે કરીને ગોસ્વામી તુલસીદાસજી મહારાજની પરમ તેજસ્વી ઠલમમાંથી ભક્તિની ગંજા પ્રગટી નીકળી. ‘નામ-સ્મરણ એ જ જીવન છે’ એ સૂત્રને પોતાના

જીવનમાં વણી લેનાર ભક્ત નરનૈયાના ઉત્તરવળ નામને તો તમે જાણો જ છોને ? એનાં સાંસારિક તમામ કામ ભગવાન જાતે મલકતાં યુગે ઉઠેલતા હતા. એ કૈના પ્રતાપે ? અને અજબ મસ્તીથી તલ્લીન થઇને 'એરે તો ગિરિધર ગોપાલ, દૂસરા ન કોઇ' ગાનારી ભગવતી મીરાં હળાહળ વિષને અમૃતનો કટોરો ખાની પચાવી જયાં એ કંઈ હિંમત ઉપર ?

નામસ્મરણના મહિમાને ખતાવતાં આવાં સંખ્યાબંધ દુષાન્તો આપણે સારી પેઠે જાણીએ છીએ. આપણને એ ગમે છે પણ ખરાં, તથાપિ નામસ્મરણ પ્રત્યે અનુરાગ કેમ પેઢા થતો નથી ?

'આતું' એક જ કારણ હોઇ શકે. અને તે એ કે આપણે પોતે નામસ્મરણનો આશ્રય લેતા નથી, આપણે પોતે નામસ્મરણ કરતા નથી.

'લિડિયાબાબા' નામના એક પ્રસિદ્ધ સંત થઇ ગયા. એમણે એક ઠેકાણે એવી મતલબનું કહ્યું છે કે, 'નામસ્મરણ કરવાથી જ એના પર પ્રીતિ થાય છે ને અશ્રદ્ધા ટળી જાય છે.'

આમાંનો એક અક્ષર પણ ખોટો નથી.

એટલે દુઃખના સમયમાં પાસે નહીં દુઃખને સુખમાં પલટાવી નાખનાર, આકૃતના સમયમાં પણ સુખને હસતું રખાવનાર અને સદૈવ નિર્મળ વાતાવરણ અર્પણિત રાખનાર એવા નામસ્મરણનો આશ્રય આપણે લઇએ તો ઘમી આપણાંઓને સુખેથી તરી જઇએ.

'હરિને ભજતાં હંણુ કોઇની લાજ
જતાં નથી જાણી રે....'

એ ભક્ત પ્રીતમતાં વેણ કંઈ ખોટાં નથી.

ભક્ત અને ભગવાન

(લેખક : શ્રી. રાખનારાયણ ના પાઠક)

મનમના મય મદ્મકો મયાત્રી માં નમસ્કૃતઃ ।
મામેવેષ્યસિ સત્યં તે પ્રતિજ્ઞાને પ્રિયોડસિ મે ॥

ચૂની બધી પ્રતિજ્ઞા ભગવાને પોતાના
બહા આગળ શ્રીમુખે કરેલી છે. જ્ઞાનધાન,
આહારવિહાર, વિચાર, વાણી, વર્તન, ભગવદ્દેવ
જનતાં બહા અને ભગવાન વચ્ચેનો લેહ લુંસાય
છે. આવી તદ્દુપતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ભક્તની
કેવી કસોટી થાય છે, કેવી ભૂમિકામાંથી બહા
પસાર થાય છે, તેનું અનુભવ ગમ્ય વર્ણન અનેક
બકતોએ પોતાની બહિનબીની વિહ્વળતામાં
આપેલું છે.

રંગીલો જમીનદાર પુત્ર બિલ્વમંજળ, વિલાસી
જીવનમાંથી જાગે છે, કુમારોથી પાછો ફરે છે
અને બહિનમાર્ગે વળે છે ત્યારે; તેની ઇચ્છા
દર્શનની તાલાવેલી, તેના આત્મનાદમાં આપણને
સાંભળવા મળે છે.

“ જ્યોત્ષ્ણાં હરિં દરસનકી ખ્યાતી,
દેખ્યો આહત કમલનયનકો નિશદિન રહત ઉઠાસી

....

સુરદાસ પ્રભુ તિહારે દરસનિન, લેહુ કરવત કાસી,
જ્યોત્ષ્ણાં હરિં દરસનકી ખ્યાતી.....”

બહાકવિ પ્રભુદર્શન વિના દાશીએ જઈ

કરવન મૂકાવવાની તત્પરતા બતાવે છે. બહા
શિરોમણિ નરસિંહ મહેતાએ ગોપીબોના મનો-
ભાવ વ્યક્ત કરતું એક મુશળ દુહર્ષગમ ચિત્ર
એક કાવ્યમાં દોર્યું છે:

“ કહીં જાઉં રે વેરજી રાત મળી;
ચોરા જોયા મેં ચોટાં જોયાં,
જોઈ વળી સારી રાજગલી;
કાયા દુખે મારી પીંડીઓ કાટે,
દુઃખનાં ફળણાં ફળી રે ફળી;
નરસંધાના સ્વામીએ વેળુ વગડી,
તેવે સમે મારી આંખ મળી.”

અહોરાત્ર પ્રભુના નામનો તલસાટ, વિભો-
ગણની તાલાવેલી, ઘેલાં બનીને પ્રભુની પાછળ
પરિભ્રમણ. આખરે ઇચ્છારૂપા, આત્મદર્શન,
વેળુનાદ-અંતરનાદ શ્રવણ, જીવનમાં પરમ શાંતિ
પ્રભુ સાથે-ચેતન્ય સાથે-તદ્વૃત્તા! કેવું દુહર્ષ-
સ્પર્શી ચિત્ર !

આવા ભક્તનો ભગવાન દાસાનુદાસ છે તેનો
સ્વાનુભવ નરસિંહ મહેતા જ રજૂ કરી ગયા છે.
“ બેઠો બેઠો ગાય ત્યારે, ઉભો ઉભો સાંભળું;
ઉભલકો ગાય ત્યારે નાચું છરે.....”

ભગવાન કહે છે: “મારો ભક્ત બેઠો બેઠો ભજન ગાય છે ત્યારે હું તત્ત્વીન બનીને બિલો બિલો સાંભળું છું. પણ ત્યારે મસ્તીમાં આવીને ભક્ત ગાતાં ગાતાં બિલો થઈ જાય છે ત્યારે હું પ્રેમમગ્ન બનીને નાચવા લાગું છું.”

પણ ભગવાનને આવી રીતે વચ કરવા માટે ભક્તમાં કેવી અનાસક્તિ, વૈરાગ્ય અને એકાગ્રતા બેઠેલી? એક સુદીવાદી બકતે નાનકડી ચેરમાં એ બતાવ્યું છે.

‘સુલાતે હો તો તુમ ઉચ પદેનશીન કો,
ધર બી બનાયા હૈ ગિલ્લતકા,
ઉસકો ગિઠાનેકે લિયે?’

તમે એ પદેનશીન (ભાથક-ધથર) ને બોલાવો તો છો પણ તેને બેસાડવા માટે એકંતરેથી ધર તૈયાર રાખ્યું છે? જ્યાં સુધી તમારા હૃદયમંદિરમાં કામ-ક્રોધ, લોભ-મોહ, માયા-મત્સર વગેરે બેઠા છે ત્યાંસુધી ધથરને વાસ કેમ થઈ શકે?

ભકતની ધથર પ્રયેની ભક્તિભીની વિરહા-વસ્થાનું વર્ણન ત્રીરાંબાથએ અનેક પદોમાં ગાયું છે. તેમાં ભકતની કેવી કસોટી થાય છે તેનું ફૂળહૂ વર્ણન છે.

“સૂલી ઉપર સેજ પિયાદી,
મિલનો કિસ વિધ હોઈ
હરિ મેંતો પ્રેમ દીવાની, દીવાની ..”

અને પ્રભુપ્રેમની એ વેલને પ્રેમાશ્રુનું ચતત સિંચન કરવાનું છે એ વાત પણ ત્રીરાંબાથએ જ જગતને સીખાવી છે.

“ઝંસુઅન જલ સિંચ સિંચ. પ્રેમ બેલી બોઇ,
અબ તો બેલ ફેલ ગઇ, આનંદ ફલ હોઇ,
મેરે તો ગિરધર ગોપાલ, ફસરા ન કોઇ...”

કળીર પોતાની ધીર ગંબીર વાણીમાં પ્રેમના ઘરમાં પ્રવેશ કરવાની આકરી શરત મૂકે છે:

“વહ તો ઘર હૈ પ્રેમકા, ખાલાકા ઘર નાહી.
સિસ ઉતારે ખૂઈ ધરે, તબ પેઠે ઘરમાંહી.”

આ પ્રેમનું ઘર છે. માસીબાનું (ખાલા-માસી) ઘર નથી.

જે માથું ઉતારી પૃથ્વી પર મૂકશે તે જ એ દ્વારમાં પ્રવેશ કરી શકશે.

પ્રીતમદાસે એ જ વસ્તુ, લગભગ એ જ શબ્દોમાં કહી છે.

“સુત, વિત, દારા, શિશ સમરપે,
તે પાવે રસ પીવા ભેને.”

એવા એ રસનો સ્વાદ કોણે આપ્યો? કોણ આપી શકે?

“એ રસનો સ્વાદ શંકરે ભણે,
કે ભણે શુક ભેગીરે,
કંઈએક ભણે જળની રે ગોપી,
ભણે નરસૈયો લોગી રે...

જૂતળ ભકિત પદારથ મોહ,
બ્રહ્મલોકમાં નાહી રે

ભક્તિરસ એ પ્રધાન જીવનરસ છે. - પૃથ્વી ઉપરની તમામ રસિકતાઓમાં એ રસરાજ છે. ભક્તનું જીવન એટલે શુષ્ક, કંટાળેલું, ઉઠાસી, નીરસ જીવન એવા ખ્યાલોને ઉપરનું કાવ્ય ધક-કારક છે. ભક્તિમાં જે સૌંદર્ય છે, મસ્તી છે, નિબનંદ છે તે જીવન કયામાં નથી.

સુક્રાન્તંદ્ર સ્વામીએ ઉદ્ધવગીતામાં ભાવવાહી
દૃઢસ્વરથી વાણીમાં ગાયું છે.

“હસતાં રમતાં પ્રગટ હરિ દેખું રે,

મારું જીવું સક્ષણ તપ લેખું રે;

સુક્રાન્તંદ્રનો નાથ વિહારી રે.

એધા ! જીવનદોરી અમારી રે.”

જેમ ખરા ક્ષત્રિયને મન વજ્રમેહાન એ
જીવનનો લહાવો છે, તેમ ભક્તને મન ભક્તિ
‘શિશુતલ્લુ સાદું’ અને જીવનનો પરમ આનંદ
છે. એ સાધના છે, એમાં જીવનની કૃતાયતા
પણ છે.

ભક્તિ સ્વચ્છાનો, વિવાહનો વિષય નથી, વાણીનો
વિલાસ નથી, બુદ્ધિની પ્રક્રિયા નથી, લક્ષની
ચમત્કૃતિ નથી, એ તો સાધકનો જીવનસંગ્રામ
છે, ખંડાની ધાર છે, શૂરવીર અને સતીત્વની
જીવનકસોટીથી અનેકગણી વધુ કારમી કસોટી
માંથી પસાર થવાની જીવન સાધના છે. કળીર
કહે છે:-

સૂર સંગ્રામ હે, પલક દોઆરકા,

સતી ધમસાન પલ એક લાગે,

સાધ સંગ્રામ હે, રેન દિન જૂઝના,

રેહ પર્વત કા એલ લાઈ !

આવું સુદ્ધ શરૂ થયું છે કે કેમ તે જાણવા
માટે હરેક સીધુરૂપે પોતાના અંતરને તપાસવાની
જરૂર છે. આપણા જીવનમાં રસ ક્યાંથી મેળવાય
છે ? આપણા સુખનું સાધન બહાર છે કે અંદર ?
‘સંસારીનું સુખ અંજવાના નીર સમાન’ મીરાં-
બાઈએ કહેલું તે આપણને સાચું જળ લાગતું
હોય તો જાણવું કે આપણી તરસ કહી છીપવાની

નથી. અંજવાનું જળ તે જળ જ નથી. તે માત્ર
આશાસ છે. તેમ સંસારી સુખ તે સુખ જ નથી.
એ કેવળ વાસનાની શુદ્ધામી છે, શુદ્ધરાતનો
રંગીલો ભક્ત કવિ દયારામ કહે છે:-

“જગત તણી આશા છે ન્યાં લગી,

જગત શુરે તું કાસ,

વેળુવ નથી થયો તું રે, શીદ શુમાનમાં ધૂમે ?”

જગત તરફથી સુખ ફેરવ્યા પછી જ આત્મ
સુખ અનુભવાય છે. આત્મસુખ અનુભવ્યા પછી
જગતનાં સુખ તુલ્ય લાગે છે. તરકે ને છાંયો
બન્ને એક સાથે અનુભવી શકાતો નથી. સંસારનું
દુઃખ, ભવસાગરની વેદના કેમ ટળે ? આત્મ-
દર્શનની તાલાવેલી કેમ લાગે ? કયાં લાગે ?
એવો પ્રશ્ન જિજ્ઞાસુના અંતરમાં વારંવાર ઊઠે
છે, અર્જુને ગીતામાં એવો જ પ્રશ્ન શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્માને પૂછ્યો છે તેનો ઉત્તર સંત તુલસી-
દાસજીએ આપ્યો છે:

“જો સપને સિર કાટહિ કોઈ .

ચિત્તુ જાને ન દરિ દુઃખ દોઈ”

સ્વપ્નમાં કેઈએ માથું કાપી લીધું એમ
થાય અને માણસ દુઃખ અનુભવે, રાડો પાડે,
તે દુઃખ જગ્યા વિના ન ટળે. તેવી જ રીતે
સંસારનાં અનેક વિધ-ત્રિવિધ તાપનાં દુઃખો
જગ્યા વિના ટળવાનાં નથી.

આત્મબળવૃત્તિ એ જ દુઃખ મુક્તિનો ઉપાય
છે. સત્સંગ, સદાચાર એ જ કળિકાળમાં ભક્તિનું
(આત્મબળવૃત્તિનું) પરમ સાધન મનાયું છે.

“અનુભવ એવો રે, અંતર જેને ઉઠે થયો;
કૃત ટળ્યાં તેનાં રે, જેણે જેનો આત્મા લહ્યો.”

(લેખક : શ્રી. બાલકૃષ્ણ સુ. ભેરી)

લકતની વ્યાખ્યા-ભગવાનની ભક્તિ કરે, ભજન કરે, સેવા કરે તેનું નામ ભક્ત એમ સામાન્ય રીતે માનવામાં આવે છે; પરંતુ એનો વાસ્તવિક અર્થ જોઈએ તો સંસ્કૃત મન્-આશ્રય હોવો, શરણે જવું-એ ધાતુ પરથી ભક્ત શબ્દ થયેલો છે. ભક્ત એટલે જેણે પ્રભુની શરણાગતિ લીધી છે તે-અને એ શરણાગતિ-એનું જ નામ ભક્તિ.

ભક્ત, સંત, સાધુ, મહારામા, વૈષ્ણવ ઇત્યાદિ સર્વ શબ્દો પર્યાયવાચક છે.

સંત, સાધુ અને ભક્ત એ ત્રણે શબ્દોનો પ્રયોગ શમથરિતમાનસમાં પણ એક જ અર્થમાં થયેલો માલૂમ પડે છે. દેવર્ષિ નારદ કહે છે.

સંતનકે લલ્લન રુચીરા ।

કદ્દહ નાથ મય મંજન મીપ ॥

ભગવાન શમથર્દ્રણ ઉત્તરમાં કહે છે કે-

સુતુ મુનિ સાધુન્દકે ગુન જેતે ।

કદો ન સકહ સારદ શ્રુતિ સેતે ॥

વળી ન્યારે શ્રી રામચંદ્રણ સંતોનાં લક્ષણું પદ્ધિકાર-જિત અનઘ અકામા ઇત્યાદિ પક્તિ-ઓમાં વર્ણન કરે છે ત્યારે ગોસ્વામી તુલસીદાસણ પોતાના પ્રમ દ્વારા પૂછે છે કે અસ દીનવન્ધુ હપાલ અપને મગત ગુન નિજમુલ્ય કહે

(૨) ભક્તનાં લક્ષણો-ભક્તનાં ગુણ્ય દશ લક્ષણો છે : ભક્તિ, ભગવાનપર નિર્ભરતા-શ્રદ્ધા,

નીકરતા, જ્ઞાન વૈરાગ્ય, સરળતા, કરુણા, નિર્જન-પ્રિયતા એકંતવાસમાં પ્રીતિ, અનિદ્રા, શાસ્ત્રનિષ્ઠા.

ભક્તિ-ભક્ત ભગવાનની સાથે કોઈ એક પ્રકારનો સંબંધ જોડી દે છે અને તે સંબંધ અનુસાર તે પિતા (જેમકે દશરથ ક્રિવા નંદ અગર વસુદેવ), પતિ (જેમકે ગોપીબા, મીરાંબાઈ), સ્વામી (જેમકે નરસિંહ મહેતા), સખા (જેમકે અચ્યુત) ઇત્યાદિ ભાવથી ભગવાનને જુએ છે, સેવા કરે છે, જાણે છે. ઉચ્ચ અધિકારી ભક્તમાં આ સર્વ ભાવોનો આવિર્ભાવ થયેલો દેખાઈ આવે છે. તે કદી ભગવાનને પિતા, કદી પતિ, કદી સ્વામી તો કદી મિત્ર માની નાના પ્રકારથી પોતાની જાતને પ્રભુશરણમાં જોડે છે.

ભગવાન પર નિર્ભરતા-શ્રદ્ધા-ભક્તને હૃદયમાં ભક્તિનો અકુર પેદા થતાં જ પ્રભુ પર અટુટ શ્રદ્ધા ઉપજે છે. આર્થિક સંકેશમણ, ખીમારી, વિપન્ન ગમે તે પરિસ્થિતિમાં પણ તે ભગવાનના સાચું જ જુએ છે.

નિર્ભયતા-ભક્તપ્રિય ભગવાન કશલે ને પગલે ભક્તની અનેક રીતે રક્ષા કરે છે : મુવ, પ્રહ્લોદ, દ્રોપદી, મીરાં આદિ જોનાં પ્રલક્ષ ઉદાહરણ છે. ભગવાનની અનંત કૃપા આપત થતાં ભક્ત તદ્દન નિર્ભય બની જાય છે.

જ્ઞાન-જેમ ચંદ્ર વિના ચંદ્રિકા રહી શકતી નથી એમ ભક્તિ જ્ઞાન વિના રહી શકતી નથી.

ભગવદ્ભક્તિ દ્વારા ભક્ત નિમિષમાત્રમાં અનંત જ્ઞાનનો અધિકારી બને છે, બદ્ધે ત્રિકાલજ્ઞાની બની જાય છે.

વૈરાગ્ય-જ્ઞાન પાછળ વૈરાગ્ય આત્મ્યા વિના રહેતો જ નથી. જ્ઞાન થતાં વિષયોમાં અનિત્યતાનું જ્ઞાન થાય છે અને તેમ થતાં વિષયોમાં આપો-આપ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

સરળતા-ભક્તમાં જાલકના જેવી સરળતા હોય છે.

કરુણા-ભક્તનું સાતમું લક્ષણ કરુણા અથવા દયા છે અને તે પોતાના આત્મજનો પર નહિ પણ પ્રાણીમાત્ર પર હોય છે.

તુલસીદાસજીએ નો બાર મૂકીને કહ્યું છે કે
 દયા ધરમકો મૂલ દે પાપ મૂલ અમિમાન
 તુલસી દયા ન છોડિયે જય લગ ઘટમેં પ્રાન ॥

નિર્જનપ્રિયતા-એકાંતવાસમાં પ્રીતિ-ભક્તનું આઠમું લક્ષણ એકાંતવાસ છે. સાચા ભકતો ઘણા દાખો વખત સસારીજનોના મહાવાસમાં રહેવાનું પસંદ કરતા નથી; કેમકે તેમને સંગદોષનો ભાર બાય ગ્હે છે.

અનિદા-ભક્તનું નવમું લક્ષણ અનિદા અગર નિદાથી દૂર રહેવું એ છે. સાચા ભક્ત કોઈની નિદા કરતો નથી. ભક્ત વાસ્તવિક રીતે ઉન્નત છે, અને જ્યાં ઉન્નતિ છે ત્યાં નિદાને સ્થાન જ નથી. આ ઉન્નતિ તે સાંસારિક ઉન્નતિ નહિ પણ ભગવત્ચરણોમાં નત થવું-ભગવાનના ચરણોમાં આત્મસમર્પણ કરવું અને એ જ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે-એટલે એવા ભક્ત તો નિદા કરે જ કેમ?

શાસ્ત્રનિષ્ઠા-ભક્તનું દશમું લક્ષણ શાસ્ત્રનિષ્ઠા છે. શાસ્ત્ર અને વેદ ભગવાનનાં વાક્ય છે અને ભક્ત ભગવાનના વાક્યનો આનાદર, અસ્વીકાર કે ઉદ્ધેધન કરતો નથી.

બીજા ચપ્પોમાં કહીએ તો એ પ્રાણી માત્રનું હિન ઇચ્છે છે અને કરે છે, જેના મનમાં રાગ-દેવ નથી, જે જિતેન્દ્રિય નિષ્કામ અને શાંત છે, જે મન, વાણી અને શરીરથી કોઈને પીડા કરતો નથી, જે દાન લેતો નથી, જે પ્રભુનાં શુભગાન સાંભળવામાં આનંદ લે છે, જે માતાપિતાને ગળા અને શિવ સમાન માની તેમની સેવા કરે છે, જે પરનિંદા કરતો નથી, જે સૌના હિતમાં પ્રસન્ન રહી શુભ ગ્રહણ કરે છે, જે સર્વ પ્રાણીઓમાં સમખુદિ રાખે છે, જે શત્રુ અને મિત્ર પ્રત્યે સમદૃષ્ટિ રહે છે, જે સત્યવાદી છે તથા સંત, મહાત્માની સેવા કરે છે, જે ગોપ્રાદાણ તથા તીર્થોને પવિત્ર માને છે, જે બીજાઓની ઉન્નતિ જેમ્મ રાજ થાય છે, વૃક્ષો ઉગાડી તેમનું પરિપોષણ કરે છે, ફૂવા, તળાવ ખોદાવે છે, મંદિરો બંધાવે છે, ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરે છે, પુરાણો દિક્ક શ્રદ્ધાપૂર્વક વાંચે છે અને શ્રવણ કરે છે, પ્રભુનું નામ સાંભળતાં જ જેને અત્યંત આનંદ થાય છે-શરીરે રોમાંચ અનુભવે છે, જેને તુલસી-જીમાં ભક્તિ છે, જે અતિથિની સેવા કરે છે, ભગવાન શકરમાં પ્રેમ ભક્તિ રાખે છે, ફરદાશ અને ત્રિપુંડ્ર ધાગણ કરે છે, હરિનામ અથવા શિવનામનું દીર્ઘાન કરે છે, દેવાધિદેવ શિવ અથવા પરમાત્મા વિષ્ણુમાં અલેહભાવ રાખે છે.

જે પચાક્ષરી મત્ર (ॐ નમઃ શિવાય) નો, અથવા દ્વાદશાક્ષરી મત્ર (ॐ નમો ભગવતે વાણુ દેવાય) નો જપ કરે છે, જે એકાદશી મત્ર કરે છે, ગાયોનું દાન કરે છે અને સર્વ કર્મો દેવળ પ્રભુ પ્રીત્યર્થ કરે છે તે જ સૌથી શ્રેષ્ઠ ભક્ત કહેવાય છે.

ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાએ
 “વેષ્ણુવ જન તો તેને કહીએ
 જે પીકે પરાધ જાણે રે”
 એ અમરકૃતિમાં તેમજ ભક્ત કવિ દયારામ ભાઈએ,

વૈષ્ણવ નથી થયો તુરિ, શીદ ગુમાનમાં ધૂએ-

એ પદમાં પશુ એવાં જ વૈષ્ણવ કે ભક્તનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં ભગવાને ભક્તોનાં આલીશ લક્ષણો નીચે પ્રમાણે બતાવ્યાં છે-

૧ કૌંઠપશુ જીવ પ્રત્યે દેવ ન કરવો. ૨ સૌ સાથે મિત્રભાવ રાખવો, ૩ કૌંઠપશુ લેહભાવ વિના હુબી જીવોપર દયા કરવી, ૪ ભગવાન સિવાય બીજી કૌંઠપશુ વસ્તુમાં મમતા ન રાખવી, ૫ મન, વાણી અને શરીરમાં કયાંય હુંપદ ન રાખવું, ૬ ક્રુષ્ણ હુબમાં સમખુદ્ધિ રાખવી, ૭ આપણું ધૂરું કરનારને પશુ, પોતાનામાં સજા કરવાની શક્તિ હોવા છતાં ચિત્તમાં કોઈ કયાં વિના ક્ષમા આપવી, અને પ્રભુ આગળ તેના કસ્યાણ માટે પ્રાર્થના કરવી, ૮ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેમાં પશુ સતુષ્ટ રહેવું. ૯ ચિત્તને નિરંતર પરમાત્મા સાથે જોડેલું રાખવું. ૧૦ પરમાત્મામાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી, ૧૧ મન અને ધનિશ્ચયોને જીતી લેવી. ૧૨ મન અને બુદ્ધિને સર્વ ભાવે ભગવાન પાસે સમર્પણ કરી દેવાં. ૧૩ કૌંઠપશુ આચરણથી કૌંઠપશુ જીવને ઉદ્દેગ ન પહોંચાડવો. ૧૪ કૌંઠ તરફથી ગમે તેવો વ્યવહાર થાય તો પશુ ઉદ્દેગી ન રહેવું. ૧૫ સાંસારિક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાં આનંદ ન માનવો. ૧૬ બીજાની ઉન્નતિ જોઈ મનમાં દાઝવું નહિ. ૧૭ પરમાત્મા હંમેશાં સામે છે જોમ માની સદા નિર્ભય રહેવું. ૧૮ કૌંઠપશુ સંજોગોમાં અશાંત ન થવું. ૧૯ કૌંઠપશુ વસ્તુ મેળવવાની અપેક્ષા ન કરવી. ૨૦ મન, વાણી અને શરીરથી પવિત્ર રહેવું. ૨૧ અહિતને ત્યાગ કરવામાં અને હિતનો સ્વીકાર કરવામાં તત્પરતા તેમજ આતુર્ય બતાવવું. ૨૨ સર્વથી ઉદાસીન-એટલે અપેક્ષા રહિત બની રહેવું. ૨૩ માનસિક વ્યથા થવા જ ન દેવી. ૨૪ આસક્તિ અને કર્તૃત્વના અભિમાનથી કૌંઠ પશુ

વસ્તુનો આરંભ ન કરવો, સર્વ કોર્નોના આરંભ પરમાત્માની લીલાથી જ થાય છે જોમ માનવું. ૨૫ અનુકૂળની પ્રાપ્તિ અને પ્રતિકૂળના વિનાશમાં હર્ષ ન થવો. ૨૬ પ્રતિકૂળની પ્રાપ્તિ અને અનુકૂળના વિનાશમાં શોક ન થવો. ૨૭ કૌંઠપશુ સંજોગોમાં શોકાતુર ન થવું. ૨૮ કૌંઠપશુ વસ્તુની કામના ન કરવી. ૨૯ શુભ તેમજ અશુભ કર્મોના ફળો ત્યાગ કરવો. ૩૦ શત્રુ, મિત્રમાં સમભાવ રાખવો. ૩૧ માન અને અપમાનમાં સમાન ભાવ રાખવો. ૩૨ ધૈર્ય અને ગરમીનાં સમખુદ્ધિ રાખવી. ૩૩ મુખ દુઃખને સમાન ગણવાં. ૩૪ કૌંઠપશુ શોભિક પદાર્થમાં આસક્તિ ન રાખવી. ૩૫ નિંદા અને

સ્તુતિને સરખાં ગણવાં. ૩૬ વાણીથી ભગવત્ ચર્ચા સિવાય બીજી કૌંઠ વાત ન કરવી. મનથી સદા પ્રભુના સ્વરૂપનું મનન કરતા રહેવું. ૩૭ ઉદર નિર્વાહ માટે જે કાંઈ મળે તેટલાથી સતુષ્ટ રહેવું. ૩૮ ઘરખાર વગેરેને પોતાનાં ન માનવાં. ૩૯ હંમેશાં પરમાત્મામાં સ્થિર બુદ્ધિ રાખવી. ૪૦ શ્રદ્ધા અને તત્પરતાની સાથે ભાગવત ધર્મ રૂપી અમૃતનું સદા સેવન કરવું.

અન્યત્ર પશુ ભક્તનાં લક્ષણોનો નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ થયેલો માલુમ પડે છે:

શુદ્ધ, સત્ય અને પ્રામાણિક કમાઈવું પરિમિત અને નિયમિત અદ્ય લોજન કરવું, સત્ય છતાં નીકી વાણી બોલવી-અર્થાત્ સત્ય બોલવું અને તે પ્રિય બોલવું, અપ્રિય કહી બોલવું નહિ, સર્વની યથાચોગ્ય સેવા કરવી-પરંતુ મનમા મમતા કે અભિમાન ન આવવા દેવું, કોઈને શિષ્યપદ ન આપવું, પૂનઃ-પ્રતિષ્ઠા અને ખ્યાતિથી યથાસાધ્ય દૂર રહી બચી જવું, તર્ક-વિતર્ક-વાદવિવાદ-વિત્-કાવાદ-ખંડનમંડન અને કલહમાં કદી ન ઉતરવું, ચોતાના ઇષ્ટ અને સાધનને જ સર્વોપરિ માનવું પરંતુ બીજાના ઇષ્ટ અને સાધનને હલકુ ન મમજવું અગર તેની નિંદા કે તિરસ્કાર ન કરવો, શરીર-ઈન્દ્રિય-મન-બુદ્ધિ વગેરેને સદા શુદ્ધ આધ્યાત્મિક વાતાવરણમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, ભગવાનને સર્વદા સર્વત્ર વિરાજમાન થયેલા બોવા, હરદોજ ઓછામાં ઓછું બે કલાક એકાંતમા ભગવાનનું ધ્યાન ધરવું, કામ-ક્રોધ-લોભ-દમ-દર્પ-વૈર-ઈર્ષ્યા વગેરે આનસિક દોષોને હૃદયમાં કોઈ સ્થાન જ ન આપવું, મનને જ્યાં લાં કોઠવું અટકાવવું, ઇષ્ટ મત્ર અગર ભગવન્નામસ્તરણ અને ચિંતન જેટલું વધારેમાં વધારે થઈ શકે તેટલું શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવું, બને લાં સુધી આત્મો સાથે હળવા મળવાતું બધું રાખવું; ભક્તિભાવવાળી સ્ત્રીઓમાં પણ ભક્તપુરુષોએ વિનાકાળે અને વધુ વખત ન ભળવું, બનતા પ્રયાસે સાંસારિક વસ્તુ ઓનો સશ્રદ્ધ ઓછામાં ઓછો કરવો અને સશ્રદ્ધેલી વસ્તુઓ પર પણ એકમાત્ર પરમાત્માનો જ અધિકાર માનવો.

ભક્તની એક જ કામના:-ભક્ત પ્રભુની ભક્તિ કરી પ્રભુ પ્રાપ્તિની માત્ર કામના કરે છે. હુની-આમાં લોકો અનેક પ્રકારની કામનાઓ કે ઇચ્છાઓ કરે છે. પરંતુ માત્ર ઇચ્છા કરવાથી કંઈ જ મળતું નથી, બે કોઈપણ વસ્તુ ઇચ્છા કરવાથી જ મળતી હોય તો તે કેવળ ઇચ્છા છે. કારણ કે ઇચ્છા થાય, પ્રારબ્ધનો સંયોગ થાય અને પછી પ્રયત્ન કરવામાં

આવે તો ભૌતિક પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ પ્રભુને મેળવવા માટે તો ઇચ્છા માત્રથી જ કામ થઈ બાય છે. ભક્ત ઇચ્છા કર્યા પછી જે પ્રયત્ન કરે છે તે પ્રયત્નને પ્રભુ પોતે જ કરાવે છે, ભક્ત તો માત્ર નિમિત્ત જ બને છે.

એ જ પ્રમાણે ઇષ્ટની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્યની સિદ્ધિમાં પણ સર્વ કંઈ પ્રભુ જ કરી લે છે. ઇચ્છા કરનાર ભક્તને તો માત્ર નિમિત્ત જ બનાવે છે. ઉલટું જે લોકો ભગવત્ પ્રાપ્તિને પોતાના પુરુષાર્થથી સિદ્ધ થયેલી માને છે તેમને પ્રભુ દર્શન જ હેતા નથી. બલે કદાચ ઘણા પરિશ્રમ અને તપશ્ચર્યાથી તેમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પરંતુ તેમાં પણ તેમને શુરવું શરણ લેવું જ પડે છે.

પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે ભક્તનો પ્રભુ પ્રત્યેનો સંપૂર્ણ પ્રેમ જ કારણભૂત છે. એ પ્રભુપ્રેમની પીડા ભક્તોને ઘણીવાર અસહ્ય થઈ પડે છે અને તે વખતે તેઓ પ્રભુનું શરણ લે છે.

ભક્તકવિ દયારામભાઈ કહે છે કે-

પ્રેમની પીડા તે કોને કહીએ,
હો મધુકર પ્રેમની પીડા તે કોને કહીએ.

x x x

જોધવજી છે અળગીરે વાત એક પ્રેમ તણી
કોઈ અનુભવી બંધુ રે બીબાને ન બાંધે કહી,
(પ્રેમપરીક્ષા)

ભક્તકવિ ગીરાંબાઈ પણ કહે છે

વર્દકી મારી વનવન હોલું વૈદ મિલા નહિ કોહ
મીરાંકી પ્રમુ પોર મિટે જય વૈદ સાંવરિયા હોય.

અર્થાત્ પ્રભુપ્રેમના હર્દથી વનવન રખડી પણ કોઈ વૈદ ન મળ્યો. પણ બે શામળીયો વૈદ મળે તો ગીરાંની પીડા મટે.

ભક્તકવિ કેશવલાલ પણ કહે છે કે

અનાદિ વેદ આપ છે. સાચા,
કોઈ ઉપાય વિષે નથી કાયા;
દિવસ રહ્યા છે ટાંચા વેળા વાળજોરે-
મારી નાડ તમારે હાથ હરિ સંભાળજોરે-
(કેશવકૃતિ)

લક્ષ્મણ કપીર તો પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે હસવાનું દ્રર
કરી રૂઢન કરવા માંડે છે. તે કહે છે-

ફવોર હૈસના દુર કર રોનેસે કર પ્રોત્તિ ।
વિન રોયે વયોં પાઠ્યે પ્રેમ પિયાકી પ્રોત ॥

અર્થાત્ કપીર હસતું દ્રર કરી રૂઢન કરવામાં
પ્રીતિ રાખ કેમકે શાયા વિના પ્રેમસ્વરૂપ પ્રભુ
ક્યાંથી મળે ?

લક્ષ્મણ સુરદાસજી પણ પ્રભુ પ્રાપ્તિ બાદ વિયોગ
વખતે-હે પ્રભુ ! મારી આખોમાંથી સતદિવસ
આંસુ વહે છે. જ્યારથી પ્રભુનો વિયોગ થયો છે
ત્યારથી મારા પર વર્ષાઋતુ છનાઇ રહી છે.
આંખમાં આંજોલું કાજળ ટકતું નથી અને પાણી
આજે નીચે ઉતરી જતાં ગાલ કાળા થાય છે.
વસ્ત્ર તો ઝુકતું જ નથી. રૂઢન કરતાં કહે છે હૃદય
પર તો અશ્રુજળનો પ્રવાહ વહે છે. પગ થાકી
ગયા છે. સુરદાસજી કહે છે કે હવે તો મજ
ફળવાની તૈયારીમાં છે. પ્રભો, તેને કેમ અચાવી
લેતા નથી ?

લક્ષ્મણ અને ભગવાન !-જેમ લક્ષ્મણને
જાણે છે તેમ ભગવાન પણ લક્ષ્મણને જાણે છે.
ભગવાન પોતે જ કહે છે કે-

યે યયા માં પ્રપચન્તે તાન્સ્તથૈવ મજામ્યહમ્ ।
(ગીતા અ. ૮-૧૧)

અર્થાત્ જેઓ જે પ્રકારે મને જાણે છે તેમને
તેજ પ્રકારે હું પણ જાણું છું (કેળ આપું છું.)

આમ લક્ષ્મણ અને ભગવાન પરસ્પરને જાણવાથી
તેઓ ઉભય પરસ્પરની અંદર ઓતપ્રોત રહે છે.

ભગવાન કહે છે કે-

યે મજન્તિ તુ માં મક્તયા
મયિ તે તેષુ ચાવ્યહમ્ ।
(ગીતા અ. ૯-૨૯)

અર્થાત્ જેઓ મને ભક્તિથી જાણે છે તેઓ
મારામાં છે અને હું તેમનામાં છું.

અને એ સ્થિતિ આવતાં ભક્તને કથયિત ગર્વ
યાય છે. ત્યારે ક્યાંસિધુ ભગવાન તેની કસોટી
કરવા ભક્તને સંકટમાં નાખી તેમના ગર્વનું ગંજન
કરે છે. ભક્તપિ નારદજીને એકવાર મનમાં થયું
કે એમના જેવો પ્રભુનો અનન્ય ભક્ત જગતમાં
કોઈ જ ન હોઈ શકે. ગર્વગંજન ભગવાને તેમને
કષાળ પર રાધના દાણા મૂકી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી
આવવાની આજ્ઞા કરી. પણ તેમાં શરત મૂકી કે
એ પ્રદક્ષિણા દરમિયાન એક વાર પણ રાધના દાણો
જમીન પર પડવો ન જોઈએ.

નારદજીએ તો રાધના દાણામાં જ પાતાની
સંપૂર્ણ એકાગ્રતા કરી પ્રભુની આજ્ઞાનુસાર પ્રદક્ષિણા
પૂરી કરી પ્રભુ આગળ હાજર થયા. ભગવાને
પૂછ્યું

‘નારદ, આજે મારા નામનું સ્મરણ તે
કેટલી વાર કર્યું ?’

મિત્રાશ નારદજી કહે,

“ મહારાજ, આપની કપરી શરત ઓટલે
મારી જાદી એકાગ્રતા રાધના દાણા પર જ હતી,
તો આપનું સ્મરણ ક્યાંથી થાય ?” આમ કહેતાં
નારદજીએ શરમાઇને નીચું જોયું. અને પ્રભુએ
ભક્તના ગર્વનું ગંજન કરી તેમને વિશેષ
શુદ્ધ કર્યાં.

વાસ્તવિક રીતે લક્ષ્મણ કોઈપણ કાર્યનું કર્તવ્ય
માથે લેતા જ નથી. તે પ્રભુને સોંપે છે.

લક્ષ્મણ કવિ નરસિંહ મહેતાએ ગાયું છે કે:-

“હું કરું કરું એ જ અજ્ઞાનતા,
શક્ટનો ભાર જેમ થાન તાણે.”

ભક્તકવિ દયારામભાઈએ પણ એવું જ ગાય છે કે:
‘દોરી સર્વની એના હાથમા, બરાબર ડગલું બરે,
જેવો જ ત્ર વગાડે જ ત્રી તેવો સ્વર નીસરે,
કૃષ્ણને કરણ હોય તે કરે’—

* * *

ભક્ત જ્યારે અહંકાર છોડી સરળ ભાવ અને
સાચા હૃદયથી પ્રભુને શરણ થઈ જાય છે ત્યારે
પ્રભુ તેને અપનાવી લે છે.

એક ભક્ત કવિએ ઠીક જ ગાય છે કે
“દીનનો દયાળ છોડી કેને શરણે ભરે ?”
પ્રભુ કહે છે કે—

સહુદય પ્રપન્નાય તવાસ્મીતિ યાચતે ।
અમયં સર્વં ભૂતંમ્યો દદામ્યેતદવતં મમ ॥

અર્થાત્ જો એકવાર ભક્ત મારે શરણે આવી
કહે છે કે “હું તમારો છું (તમે મને અપનાવી
લો) તો હું તેને સર્વપ્રાણી માત્રથી અલય કરું
છું. એ મારું મત છે.

એક ભક્તે ભજનમાં ઠીક જ ગાય છે કે—

પ્રભુ તમે મારા ને હું તમારો,
-જાણી પોતાનો મને તારો રે—પ્રભુ તમે.

આમ ભક્ત અને ભગવાન એકરૂપ થઈ જતાં
દયાસાગર પ્રભુનો પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેનો દયાલાવ
ભક્તમાં પણ સહસા આવી જાય છે.

કેટલેક રથને ભક્તોને વિનોદમાં ભગવાનથી
પણ થીડીઆતા ગણાવ્યાં છે.

મહાત્મા ગુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે:

મોરે મન પ્રમુ અસ વિસવાસા ।
રામતે અધિક રામકર દાસા ॥

અર્થાત્ રામનો દાસ રામથી થીડિયાતો છે. આ
સંબંધમાં ભક્ત હનુમાનનો એક પ્રસંગ જોઈએ.

ભગવાન રામચંદ્રજી વાલાસથી પાછા ફરતાં
પુનઃ રાજ્યારુઢ થયા પાદ ચેકવાર દરબાર ભરાયો
હતો તે વખતે કાશીરાજ પધાર્યા; અને નારદજીએ
તેમને ઇશ્વરતથી સલાહ આપી કે વિશ્વામિત્ર
ઋષિને તમે વદન કરવા યોગ્ય નથી. કેમકે એ
પણ તમારા જેવા જ ક્ષત્રિય છે. તદનુસાર કાશી-
રાજે વિશ્વામિત્ર ઋષિને વદન ન કર્યું. તેથી ઋષિ
ગુસ્સે થયા, અને રામચંદ્રજીને આ વાત કરી.
હવે શુરુનું અપમાન કરનારને દેહાંત દઈ આપવો
એવો રાજ્યનો કાયદો હતો. તેથી રામચંદ્રજીએ
જાહેર કર્યું કે આવતી કાલે કાશીરાજનો શિર-
ચ્છેદ કરવામાં આવશે. કાશીરાજ બભરાયા અને
નારદજીનું શરણ લીધું. તેમણે સલાહ આપી કે
રામભક્ત હનુમાનજીને શરણે જાઓ તો તમારું
રક્ષણ થશે. કાશીરાજ હનુમાનજીને શરણે આવ્યા.
સમય થતાં રામચંદ્રજીએ શુન્દેગારને શોધી કાઢી
તેના ઉપર બાણ ચલાવવાની શરૂઆત કરી.

સાચા હનુમાનજી હતા. તેઓ માત્ર ગુણથી
શ્રીરામ નામનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા, અને રામ-
ચંદ્રજીનાં સર્વ બાણ નિષ્ફળ જવા માંડ્યાં. આખરે
રહસ્ય મમભયુ. રામચંદ્રજી ધર્મસ કટકમાં પડ્યા,
એક તરફ પ્રતિજ્ઞાપાલન અને બીજી તરફ ભક્તનો
મહિમા. નારદજીને પણ પોતે કરેલી બાબતનો
પસ્તાવો થયો, અને તેમણે કાશીરાજને સમજાવ્યા
કે તમે વિશ્વામિત્ર ઋષિની ક્ષમા માગી તેમને
વદન કરો—નેમણે તે પ્રમાણે કરતાં વિશ્વામિત્ર-
જીએ રામચંદ્રજીને વિનંતીપૂર્વક જણાવ્યું કે
કાશીરાજને મેં ક્ષમા આપી છે.

આમ ભગવાન કરતાં ભક્તનો મહિમા ભગ-
વાન પોતે જ વધારે છે.

એવું જ બીજું એક ઉદાહરણ ભક્ત મુરદાસ-
જીનું છે.

પૂર્વાશ્રમના ગિલ્લમ ગલ્લ-ચિંતામણી ગણિકાના
ઉપદેશથી ભક્ત બની ગયેલા મુરદાસજી આજો

વિના પશુ પ્રજાચક્ષુ થઈ પૃથ્વીપર પ્રભુસ્મરણ કરતાં ફર્યા કરતા હતા. જોકવાર ભગવાન નારદજી સહ પૃથ્વીપર ફરતા હતા. ત્યાં પ્રભુને નારદજીની ભક્તિની પરીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થઈ; અને તે અચાનક ચીસો પાડવા લાગ્યા કે “નારદ, નારદ, મારો જીવ ચાલ્યો, કાંઈ ઉપાય કર-જલદી-”

નારદજી ગભરાઈ ગયા. તે કહે-“પ્રભો, પ્રભો. કહો, કહો હું શું કરું?” ભગવાન કહે, “તો કોઈ જીવના મનુષ્યનું કાળજી મારી છાતીએ ઘસી આપે તો હું જીવી શકું.”

નારદજી તો હોડ્યા જીવતા માણસનું કાળજી મેળવવા-ગામમાં શેરીએ શેરીએ બૂમો મારે ‘પ્રભુને ખાતર કોઈ માણસ પોતાનું કાળજી આપે એવો છે?’

લોકો કેટલાક તેમને પાગલ તો કેટલાક અધારી ધાવે કહી તેમનું ટીખળ કરવા લાગ્યા. છેવટે સુરદાસજી લોકો દોડતા દોડતા પ્રભુભજન કરતા સામેથી આવતા હતા; નેમણે નારદજીની ટહેલ માંભળીને પાસે આવી કહ્યું-‘હા, બાપડા! પ્રભુને ખાતર હું મારું આખું શરીર પણ આપી દઉં-તમારી પાસે છરી હોય તો મારું કાળજી કાપી લો, મારા બાપડા!’

નારદજી તો કાળજી કાપી લઈ સુરદાસજીને જમીન પર તરફકંતા મૂકીમુખમા દોડી ઘઈ પ્રભુ પાસે દોડી આવ્યા; અને પ્રભુની તીક્ષ્ણ કાળજી ફેરવ્યું-પ્રભુ પીકા મટી ગઈ હોય એમ ‘હા-શી’ કરતા હીરીને ઝેલા થયા અને પ્રથમ તો જ્યાં સુરદાસજી પડ્યા હતા ત્યાં દોડી જઈ તેમના શરીરે પોતાના વરદ હસ્ત ફેરવીને જીવતા કર્યા.

તે પછી બીજે જ દિવસે તે ગામની એક ગરીબ વિધવાને એકનો એક યુવાન પુત્ર મરણ પામવાથી લોકો તેના મૃતશરીરને સ્મશાનમાં લઈ ગયા. માટે લઈ આવ્યા. માતા છાતીફાટ રૂંદન કરતી હતી; નારદને તે જોતાં દયા આવી. તેમણે

પ્રભુને કહ્યું, ‘મહારાજ, આ બિચારીના પુત્રને જીવતો કરો, એનું કલ્યાણ મારાથી જોવાતું નથી.’

ભગવાને હસીને કહ્યું:

‘ગાંડા, જન્મ અને મૃત્યુ એ તો નિશ્ચિત વસ્તુ છે; તે તેના સમય અનુસાર થયા જ કરે છે-તેમાં હું કંઈ ન કરી શકું!’

નારદજી કહે ‘મહારાજ, તમે ભગવાન-અને કાંઈ ન કરી શકો? અજબ વાત!’

પરંતુ પ્રભુએ તો પોતાની વાત જ મક્કમતાથી પકડી રાખી કે મારાથી એવા સંદેહના નિશ્ચિત કમમાં હાય ન ઘલાય.’

બીજી તરફ પેલી બાઈએ સુરદાસજીને સામેથી આવતા જોઈ તેમની પાસે દોડી જઈ તેમના ચર-જોમાં આઘોટી પડી કહ્યું કે, ‘મહારાજ, મારા પુત્રને જીવડો-જો પ્રભુ!’

સુરદાસજીએ ઘણું આશ્વાસન આપ્યું. જન્મે તેને મરણ આવે જ જો વગેરે ઘણું ઘણું સમ-

જાન્યું પણ તેમ તેમ બાઈનું આક્રંદ વધવા લાગ્યું. તે છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગી.

આખરે સુરદાસજીનું કોમળ હૃદય દયાથી દ્રવી ગયું. તેમણે પોતાની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ ઢાળતાં પ્રભુની પ્રાર્થના કરી કે 'પ્રભુ, ગમે તે થાય જાણે મારા પ્રાણને જાહેલે પણ આ બાઈનું કંઈ મટાડો-મારાથી એનું દુઃખી નથી બેવાતું.'

પ્રભુએ ભક્તની પ્રાર્થના સાંભળી અને બાઈનો મૃતપુત્ર જાણે નિદ્રામાંથી જાગ્યો હોય એમ આજસ મરડી બેઠો થયો.

નારદજીએ આ પ્રકાર જોતાં તેમને પ્રભુ પર ભારે રીસ થયી. કેમકે એ તો પ્રભુના લાડીલા હતા ને ?

ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે-નારદ, મારા માટે જીવતા માણસનું કાળજી શોષવા તું ગામમાં ગયો તો તારી પાસે તારું કાળજી નહોતું ? સુરદાસે તો મારા ખાતર એનું કાળજી કાઢી આપ્યું તો હું જે ન કરી શકું તે એ કરી શકે છે તે તે પ્રત્યક્ષ જોયું ને ? અને નારદજીતો શરમાઈ ગયા.

આમ ભગવાન કરતાં ભગવાનના ભક્તનો મહિમા ભગવાન પોતે જ વધારે છે. ભગવાન સર્વત્ર વિદ્યમાન છે; પરંતુ જ્યાં મુખી પરમાત્માના તરવને જાણનાર ભક્તો તેમના પ્રભાવનો સર્વ સ્વરોપે પ્રચાર નથી કરતા ત્યાં મુખી જગતના લોકો પરમાત્માને જાણી શકતા નથી. અર્થાત્ ભક્ત ન હોય તો ભગવાનના શુભેતુ ગોસ્વ અને મહિમાનો વિસ્તાર કોણ કરે ? તેટલા જ માટે ભક્ત ભગવાનથી પણ અધિક છે. એવા ભક્તો જગતના સર્વ જીવોમાં પ્રેમ, જ્ઞાન અને આનંદનો વિસ્તાર કરી સોને પ્રભુમય બનાવી દે છે. આટલા જ કારણથી ભક્ત નરસિંહ મહેતાએ જ્યારે આગ્રહ પૂર્વક સારંગી માયાનો ત્યાગ કરી પ્રભુના ચરણોમાં રહેવા માટે પ્રથમ દર્શને જ ઇચ્છા બતાવી ત્યારે પ્રભુએ પોતે જ તેમને આજ્ઞા કરી કે 'ભક્ત'

નરસિંહ તું સંસારી બની જગતના જીવોને મારાં શુભગાન સંભળાવી મારા અખંડ શરણના અધિકારી બનાવજે.'

ભક્તોના મહિમાનું જ્ઞાન કરતાં ખુદ ભગવાન કહે છે કે, જે આક્રિયન, જિતેન્દ્રિય, શાંત, સમ-બુદ્ધિવાળો ભક્ત અને પામીને સંતુષ્ટ થાય છે તેની આસપાસ આનંદ, આનંદ અને આનંદ જ ઉભરાય છે. મારામાં જ ચિત્ત લગાડી રાખનાર ભક્ત અને છોડી પ્રણામ, ઇન્દ્રપદ, ચક્રવર્તીનું રાજ્ય, પાતાળલોકનું રાજ્ય, યોગસિદ્ધિઓ કિંવા મોક્ષની પણ ઇચ્છા કરતા નથી.

ભક્તની ઇચ્છા અનિચ્છા નીચેના શબ્દોથી ઘણી સારી રીતે સમજી શકાય છે.

'યોગધ્યાનાદિધર્મ, ધનસંગ્રહ અને સાંસારિક વિષયલોગ એ સર્વ પદાર્થોમાં મારી જરા પણ રુચિ નથી. હે ભગવન, પૂર્વકર્મ અનુસાર જે કાંઈ થવાનું છે તે જાણે થાય, આપની સમક્ષ મારા અનાથના ભરદાર શબ્દોમાં એ જ પ્રાર્થના છે. આ જન્મમાં જ નહિ બલકે જન્મજન્મમાંતરમાં પણ સદા સર્વદા આપના ચરણયુગલમાં મારો અટલ પ્રેમ અને ભક્તિ આહુ રહે એટલું જ હું તો ઇચ્છું છું'

ભગવાનના સાચા ભક્ત ભગવાન પાસેથી પ્રેમ-ભક્તિ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા જ રાખતા નથી

ભક્તો મોક્ષ કરતાં પણ પ્રભુચરણમાં રહેવા માટે ભક્તિને વિશેષ ગણે છે.

ભક્ત નરસિંહ મહેતા કહે છે કે—

હરિના જન તો સુકૃત ન માગે,
માગે જન્મોજન્મ અવતાર દે,
નિત્ય સેવા હરિકીર્તન યોગ્ય,
નીરખવા નહુમાર રે—

મહાત્મા તુલસીદાસજી કહે છે કે—

યરય ન ધરમ ન કામ રુચિ, ઔ ન ચહૌ નિરવાન
જનમ જનમ રઘુપતિ અગતિ યહ વરદાન ન માન ।

અર્થાત્ મારે ધર્મ નથી જોઈતો, દ્રવ્ય નથી જોઈતું કામ-નથી જોઈતો, નિર્વાણ-મોક્ષ પણ નથી જોઈતો, જન્મો જન્મ રઘુપતિ રામની ભક્તિ હું માથું છું.

ભક્તનો કરુણાભાવ અને વિશ્વપ્રેમ-ભક્તો એટલા ક્યાણ છે કે અન્યત્ર દુઃખ જોઈ તેમણે હૃદય પીગળી જાય છે. તેમનામાં વિશુદ્ધ કરુણા-ભાવ ભરેલો હોય છે. ભક્તણું કેાઈ કાંઈ તેટલું ધૂરું કરે તો પણ તેમના હૃદયમાં તેના પ્રત્યે જરા પણ દ્વેષ થતો નથી. તેના વેરનો ખડલો લેવાની તેમના મનમાં જરા પણ ઇચ્છા થતી નથી. કવચિત્ તેમની કૃતિમાં ખડલો લેવાની વૃત્તિ જેવું જણાય તો પણ તે તેના હૃદયેા હઠાવી તેને પવિત્ર કરવા માટે જ હોય છે. પ્રહ્લાદ, અંબરીષ આદિ ભક્તોનાં ઉદાહરણ ઉપરની ઉક્તિના પ્રમાણ રૂપ છે.

જેમ ભગવાનનો જગત્ના જીવો પર હેતુ-રહિત પ્રેમ છે તેમ જ ભગવાનના ભક્તના હૃદયમાં પણ અખિલ વિશ્વ પ્રત્યે નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ રહેલો છે.

‘વસુદેવ કુટુમ્બકમ્’ એ ઉપર્યુક્ત ભાવાનુભૂતિ જ પ્રતિક છે.

ભક્તણું જીવન જગત્ના કદ્યાણ માટે હોય છે. તેથી જગત્પર તેમના એટલા બીજા કેાઈના ઉપકાર નથી. દેવ દાનવોનું સુદ્ધ યાત્ર, તેમાં કવચિત્ અમુકની જીત પણ યાય. છતાં ભક્તોનું અસ્તિત્વ અને તેમની સતત પરાપકાર વૃત્તિ સદ્સંસારને સ્થિર રહેવા દેતી નથી. કાલ જ્યારે નિરૂપાય યાય છે ત્યારે પોતાની આત્મશક્તિનો ઉપયોગ નહિ કરતાં પ્રભુની સહાય માગે છે. તે વખતે ભક્તના રક્ષણ માટે ભગવાનને અવતાર લેવો

પડે છે. વાસ્તવિક રીતે ભગવાનના અવતારનો સુખ્ય હેતુ ભક્તો અને સાધુસંતોની રક્ષા કરવા માટેનો જ છે. ભક્ત એ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો જ અંશ છે. બેશક ભગવાનને મેળવવા બહુજ કઠિન છે પરંતુ ભક્તો અને સાધુસંતો માનવ જીવોને મળવા માટે જગત્માં સર્વત્ર વિચરે છે-તેમની વચ્ચે જ રહે છે. કાશી, જગન્નાથજી, ગયા આદિ તીર્થો સ્થાવર તીર્થો છે-માનવો ત્યાં હાલીચાલીને જઈ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ત્યારે ભક્તો-સંતો જન્મ તીર્થો છે. તેઓ માનવોને ઘેરઘેર જઈ તેમના ઉદ્ધારનો માર્ગ બતાવે છે. આ તેમનો જગત્પર ઓછો કરુણા-ભાવ છે? ઓછો ઉપકાર છે!-એટલેજ ઘણીવાર જગત્માં ભગવાન કરતાં ભક્ત વધુ પૂજનીય મનાય છે. કહ્યું જ છે

શુરુ ગોવિન્દ્ વોનોં સદે કિનકુ લાગુ પાય ?
ચલિદારી શુરુવેચ્ચીં જીન્દે ગોવિન્દ્ વિયા મિલાય ॥

અર્થાત્ શુરુ અને પ્રભુ, ગોવિંદ ઉભય સાથે હમા છે હવે સાધક વિચાર કરે છે કે કેાને પગે લાગું, શુરુને કે ભગવાનને? કેમકે માટી કૃપા તો શુરુદેવની-ઉપદેશક ભક્તની કે જેણે પ્રભુ મેળવી આપ્યા । ભક્તોનો વેશ. કપડાં, લાપા, શિક્ષણ ઇત્યાદિ તરફ ન જોતાં અધિકારી મનુષ્યો તેમની સમભુક્તિ, અસાધારણ સરળતા અને પ્રશુભ્ય જીવનનો જ લાભ ઉઠાવે છે.

ભક્તો જગત્ના સૂર્ય છે, આકાશ છે. હૃદય છે, અવલંબન છે, બલકે તેના આત્મા છે. તે બધો વખત પોતે પરમાત્મામાં સ્થિર રહીને, હરેક પ્રતિ-કૃણતામાં સાક્ષાત્ આનંદસ્વરૂપ અનુકૃણતાનો નૈસર્ગિક અનુભવ કરવા છતાં જગત્ના પ્રાણીઓની દુઃખદાયક પ્રતિકૃણતાને અનુકૃણતામાં દેરવી નાંખવા માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે. તેમની વાણીમાંથી જ્ઞાનરૂપી અમૃત ઝરે છે. તેમનાં નેત્રમાંથી પ્રેમની શીતળ મુખદળ્યોતિ નીકળે છે. તેમના પ્રસ્તિષ્ઠમાં જગત્ના કદ્યાણનો અંકુર ફૂટે છે. તેમના હૃદયમાંથી

આનંદામૃતની ધારા વહે છે. જેઓ તેમના સંસર્ગમાં આવે છે તેઓ પાપતાપથી મુક્ત થઈ સ્વયં મુક્તના બક્ષ બની જાય છે.

બક્ષ જે દેશમાં રહે છે તે પુણ્યવીર્ય બની જાય છે. તેઓ જે ઉપદેશ કરે છે તે જ કર્મ સંકર્ષ માનવામાં આવે છે. જે દેશમાં, પ્રાંતમાં, શહેરમાં કે ગામમાં એવા બક્ષો સ્કે છે તે દેશ, પ્રાંત, શહેર અને ગામને ધન્ય છે. જે મનુષ્ય એવા બક્ષોવા સંસર્ગમાં આવે છે તેમની જનેતા માતાને ધન્ય છે. જે વાણી વટે તેઓ તેમનું સ્તવન કરે છે તે વાણીને ધન્ય છે. જેના વટે તે તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કરે છે તે કાનને પણ ધન્ય છે!

બક્ષના વર્ણ વિષયો—(૧) બક્ષો સજ્ઞા સમિતિઓમાં વખતોવખત સામેલ થતા નથી. તેમજ ધીન જરૂરી પુસ્તકો વાંચતા નથી. (૨) કોઈ પણ મનુષ્ય, પ્રાણી, ક્ષય કે વસ્તુમાં વધારે પડતી મમતા રાખતા નથી. (૩) શાસ્ત્રાર્થ કે વિતંકાવાદમાં ઉતરતા નથી. (૪) સાધનામાં આજ્ઞા, દીર્ઘ-સ્મૃતીપણું, પ્રમાદ, અશ્વદાને રાખતા નથી (૫) પોતાને બક્ષ માની ધીમને અબક્ષ માનતા નથી. (૬) ધીમજોના હોપ જોઈ તેમને ધુણા પાડતા નથી. (૭) કોઈપણ માણસનું અપમાન કે નિંદા કરતા નથી. (૮) અન્ન લોકોની ગેરહાજરીમાં તેમની ચર્ચા કરતા નથી. (૯) નાટક, સીનેમા આદિ જાહેર તમાશા જોતા નથી કિંવા અસત્ કે અસ્તિત્વ સાહિત્ય વાંચતા નથી. (૧૦) શાસ્ત્ર-વિરુદ્ધ કાર્યમાં રુચિ કરતા નથી. (૧૧) વયોવૃદ્ધ કે વૃદ્ધિભીની ઉપેક્ષા કરતા નથી. (૧૨) કોઈપણ જીવ પર તિરસ્કાર બતાવતા નથી. (૧૩) વિપત્તિમાં ગણરાધ જઈ સંમતિમાં આનંદથી ફૂલાઈ જતા નથી, કે કર્તવ્યહીન થતા નથી. (૧૪) સાંસારિક વિષયોની પ્રાપ્તિમાં જીવનની સફળતા માનતા નથી અને તે સફળતામાં ભગવાનની કૃપા કિંવા સાધન સિદ્ધિ ગ્રેયેલી પણ માનતા નથી. (૧૫) કોઈ કાશ્વવચ્ચાત કોઈક કાર્યની અકસ્માત સિદ્ધિ થાય અથવા કોઈ

બાળક સત્ય સાબીત કરે તોપણ પોતાને સિદ્ધ મનાવી લોકોને એવા અમત્કાર બતાવવાની ઇચ્છા કરતા નથી.

ઉપસંહાર—કોઈપણ બાળકમાં મહત્તા કે મહિમા પ્રગ્ન થવાનો આધાર વ્યક્તિની જવાબદારી પર રહેલો છે. અવધારમાં પણ જેમ મનુષ્યની જવાબદારી ઓટી તેમ તેની મહત્તા વધારે મનાય છે. બક્ષની બાળતવમાં પણ જો જ નિયમ લાગુ પડે છે. પ્રસ્તુત લેખમાં જણાવેલી સર્વ બાળતો બક્ષની સંપૂર્ણ જવાબદારીનો જ પરિચય કરાવે છે. બક્ષા યત્ન સહેલું નથી. ગમે તે દાદીમવાદી બક્ષ બની શકતો નથી—એકાક એમાં ન્યાતબલ કે વયનો અંતરાય નથી—મદ્દલાદ, મુવ બાલવયથી બક્ષ હતા. ગોત્રે, સેના બક્ષ, શબરી આદિ ઉતરતી વર્ણના જ હતા.

અર્થાત્ બક્ષ જેના આધારે ટકી રહે છે, તે પ્રેમ અને બક્ષિત સો કોઈને પચી શકતો નથી તેના માટે પાત્રતાની જરૂર છે,

બક્ષકવિ પ્રીતમદાસ કહે છે કે:
“હરિનો મારગ છે શૂરનો નહિ કષ્ટાર્થ કામલોને”
મુખપ્રેમનો રસ કોઈ વિરક્તા જ જીવની શકે છે.
બક્ષ કવિ ક્યારામજીએ એવા જ અર્થમાં ગાયું છે કે—

“જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે,
પ્રેમરસ તેના ઉરમાં કરે,”
બક્ષકવિ નરસિંહ મહેતાએ તો—
“એ રસનો સ્વાદ ચંકર જાણે,
જાણે શુક્રેવ જોગી રે;
કંઈએક જાણે મજની જોખી,
જાણે નરસેયો જોગી રે.”

ઈત્યાદિ ગાઈને પોતાની જાતને પણ પાન નહિ કરાવવામાં પોતાની મહત્તા સાબીત કરી છે,

અ ક ત ને

આધીન

ભગવાન

(લેખક શ્રી. રમેશ ભેળી)

યો મ્મં પદ્યતિ સર્વથ સર્વે ચ મયિ વદ્યતિ ।
તત્સાદ્ ન મળશ્વ્યામિ સ ચ મે ન મળશ્વ્યતિ ॥
(ગી. ૬-૩૦)

જે શાની માણસ જીવમાત્રમાં ભગવાનને
જાને ભગવાનમાં જીવમાત્રના વાસને જીએ છે
એનાથી ભગવાન જરાપણ દૂર નથી. ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણે ગીતાજીમાં કહ્યું છે તેમ જીવમાત્રને
પ્રસન્ન રૂપે જોવાવાળા શાનીને ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ
રૂપને દૂર નથી.

જાજના કાળમાં પ્રશ્ન એ થાય કે તો
પછી ભગવાન છે ક્યાં ? એનાં પ્રત્યક્ષ રૂપને
દેખ થતાં નથી ? યુગયુગ જીવ જા પ્રશ્ન કરીને
અકબી જાય કે પરંતુ એ પરમ પુરુષોચ્ચમને
પામવા માટેના માર્ગ કહી વિચારતો નથી.
યો માં પશ્યતિ સર્વત્ર....ગીતાજી એ મહા વાક્ય
જોલી જરૂર કેટલું સહેલું છે ? પરંતુ એને
આચરણમાં મૂકવા માટે આપણે કદી પ્રયત્ન કર્યો
છે ખરો ? પ્રાણી માત્રમાં ભગવાનનો વાસ છે
એમ તો માનવી યોગીજ્ઞા જ્ઞાનથી જોલી જાય
છે, પરંતુ એ ભગવાનનો વાસ ધરાવતા જીવને
દુઃખ ન થાય, એવું જૂઠું ન હોય એવો કદી
પણ કોઈએ વિચાર કર્યો છે ખરો ? અને એ

આપણે એ વિચારું ન હોય તો પછી આમ
સહેલાઈથી ભગવદ્ભાસિ થઈ જ કેવી રીતે શકે ?

મનુષ્યજ્ઞાં સદ્ભેદેષુ કશ્ચિદ્વ્યતતિ સિદ્ધયે ।
યસતત્તપ્તિ સિદ્ધાન્તં કશ્ચિન્માં વેતિ તત્તતઃ ॥
(ગી. અ. ૭-૩)

હજારો માણસોમાંથી કોઈ એક વિરક્ત
વ્યક્તિ જ સિદ્ધિ મેળવવા માટે યત્ન કરે છે
અને મનવાંચિત સિદ્ધિ મેળવવાનો પ્રયત્ન
કરનારા હજારોમાંથી કોઈ એક જ ભગવાનના
પરા સ્વરૂપને પામી શકે છે. પરિણામે જગતના
મોટા ભાગના જીવો ભગવાન માટેની વિવિધ
કલ્પનામાં જ રાજ્યતા હોય છે એ નિરંજન
નિરાકારનાં રૂપને તો કોઈ વિરક્ત જ પામી
શકે છે.

આમ છતાં પણ પ્રસન્નતા પરથી આપણે
જોઈ શકીએ છીએ કે માત્ર સાધારણ શક્તિથી
પણ ભગવાનને એના ભક્તોને સહાયતા કરી છે
એવું કારણ એકમાત્ર એ છે કે ભગવાન ભક્તને
આધીન છે. કેવળ નિષ્કામ શક્તિથી ભગવાન
પ્રસન્ન થાય છે. એમ ન હોત તો બાળક મહાદાહ
અને ધ્રુવ માત્ર રાગનામથી તરીને અમરપદ

દેવી રીતે પામત ? જ્યારે જ્યારે ભકતો પર આપત્તિ આવી છે ત્યારે ભગવાને પોતે એક યા પીળ સ્વરૂપે હાજર થઈને ભક્તની શીઠ ભાંગી છે અને ગીતામાં કહ્યું છે તેમ

घटिप्राणाय साधूनां यिनादाय च दुष्टताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

(મી. અ. ૪-૮)

યુગે યુગે અવતાર લઈને ભકતોની વહારે ધાયા છે.

મીરાંબાઈ અને નરસિંહ મહેતાના પ્રસંગો આ વાતને સમર્થન આપે છે. શામળીયા શું રનેહ બાંધી એને જ મનથી વરીચૂકેલી પ્રેમ-લક્ષ્મી શક્તિની પરમ ઉપાસક મીરાંબાઈના ભક્તિમાર્ગમાં લોકાવવાહના કાંઠા કાંઈ થોડા વેરાયા ન હતા. ગજરાણી મીરાં સામાન્ય સાધુમંડળમાં ફરે એ રાણાધી કેમ ચઢેન થાય ? પામર છવ રાણાજી છવમાત્રમાં ભગવાનના સ્વરૂપને ભેટી મીરાંને ક્યાંથી જોળખી શકે ? અને આપણે જાણીએ છીએ તેમ રાણાએ મીરાંના નાથ માટે વિષનો ખ્યાલો મોકલ્યો. પણ મીરાંબાઈએ જ પોતાના ભજનમાં કહ્યું છે તેમ—

વિષનો ખ્યાલો રાણાજીએ લેજ્યો
પીવત મીરાંહામી રે....પણે ધુધર બાંધ મીરાંનાચી.

અને એ હજાહજ વિષ ભગવાની કૃપાથી અમૃત બની ગયું આવા ઝેરના ઘુંટકા તો મીરાંબાઈ જેવાં વિરલ જ પી શકે અને પછી મત્ત બનીને ગાય કે ‘ઝેર તો પીધાં જાણી જાણી..’ પણ આમ ક્યારે બની શકે ? ભક્તને જ્યારે ભગવાન પર દૃઢ વિશ્વાસ હોય ત્યારે.

ભાણીનું મહેલું ખાઈ મરણવો બનેલો

નરસિંહ હાથમાં એકંતારો લઈ ભગવાનના આધારે આ ખારો સંસારસાગર તરવા નીકળે છે. દૃઢ વિશ્વાસથી નીકળેલા ભક્તને ભગવાન દૂબવા દેવી રીતે દે ? ભક્તને ખાતર ભગવાન ભક્તના લોકવ્યવહારમાં પણ સામેલ થાય છે અને....

મારી હુંડી સ્વીકારો મહારાજ રે
શામળા ગિરધારી....

એવી ભક્તની ટહેલ સાંભળીને એ શામળીયો ચોક નરાસહ મહેતાની હુંડીને સ્વીકાર કરે છે. એ જ શામળીયો વળી નરસિંહ મહેતાની પુત્રી કુંવરબાઈનું મોસાણું પૂરે છે....આ બધું શું છે ? કોઈ ભલે એને ચમત્કાર ગણે કે ગણાવે પણ સાદી મીધી એક જ વાત છે અને તે એ જ કે ભગવાન સદાય ભક્તને આધીન છે.

ભગવાન ભક્તને આધીન છે એના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માટે આપણે જગ પુરાણમાં વિગતે દિટિ નાખીએ. રામાવતારમાં કુંડલપુરના રાજા સુરથ રામભક્ત હતા. આ રાજા સુરથની પ્રભુભક્તિની કસોટી કરવા ચમરાજને ઇચ્છા થઈ અને પોતે બ્રાહ્મણરૂપે રાજા સુરથના ઘર-ખારમાં ઉપસ્થિત થયા. રાજાએ બ્રહ્મમુખે શ્રીરામના ગુણાનુવાદ સાંભળવા ઇચ્છા કરી. બ્રાહ્મણરૂપે આવેલા ચમરાજે રામસ્તુતિ કરવાને બદલે રામની નિંદા કરવા માંડી અને કહ્યું કે માણસ પોતાના કામ પ્રમાણે કળ મેળવે છે એમા રામનામ કાંઈ જ કરી શકતું નથી.

બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી રાજા સુરથે જણાવ્યું—શૂદ્રેવ ! આપ અતિથિ છો એટલે આપને હું હંડ તો દઈ શકતો નથી, બાકી

મારા રામના નિંદક માટે મારા નગરમાં કોઈ સ્થાન નથી. આપ કૃપા કરીને જઈ શકો છો. આપને કદાચ ખબર નહિ હોય પરંતુ ગમે તેવો શ્રેષ્ઠ દેવ કે માનવ પણ કર્મ કર્યા હોય તો રહેતાં જોને ફરી ફરી ઘટમાળમાં ફર્યા કરવું પડે છે જ્યારે શ્રી રામના ભક્ત તો અવિચળ પડે પાવે છે એ કેમ જૂલો છો ?

રામની ભાક્તથી પ્રસન્ન થઈને ચમરાબજો પરદાન માગવા રાજા સુરથને આગ્રહ કર્યો. રાજાએ

માત્ર ભગવાન રામનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી અને પછીની કથા તો દુઃકમાં ભેદાંજલિ તો ભગવાન રામે અન્ધમેધ યજ્ઞ કર્યો તેમાં રાજા સુરથે યજ્ઞના અન્ધને બાંધી રામના સેન્ય સાથે મુક્ત કરી પોતાનો ક્ષત્રિય ધર્મ બજાવ્યો અને અંતે ભગવાન રામે જાતે આવી રાજા સુરથને દર્શન દીધાં.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ ધરાવનારને ભગવાન કદી ભૂલતા નથી.

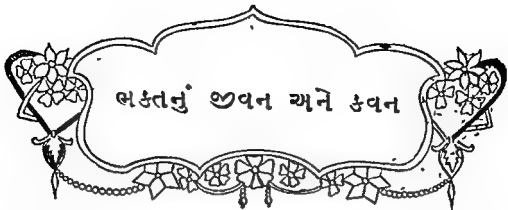

ભક્તની પ્રાર્થના

આળ્યો છું નાય । કૃપા કરજો, ભગવાન । તમારાં ચરણોમાં,
આળ્યો છું મનહુઝ સૌ હરજો, ભગવાન । તમારાં ચરણોમાં.
સંસારનું મુખ મેં તો ભ્રમ્યું, દુઃખને મુખ માની મન મોહ્યું,
હિ રામ । હવે નયનો હરજો, ભગવાન । તમારાં ચરણોમાં.
આ કપરા કાળ વિષે સ્વામી ! ના સ્થિર મન રે' અંતરભ્રમી,
આળ્યો છું, કર શિર પર ધરજો, ભગવાન । તમારાં ચરણોમાં.
કોઇના અવશુભ મનમાં ન વસે, શ્રદ્ધા અથવા જરીયે ન ખસે,
આળ્યો છું સ્વસ્થ હૃદય કરજો, ભગવાન । તમારાં ચરણોમાં.
વાલી શુભાન સદાય કરે, મુજ મન નિશ્ચિન તવ ધ્યાન પરે,
આળ્યો છું, એવી કૃપા કરજો, ભગવાન । તમારાં ચરણોમાં.
ઓ દીનબંધુ ! હું દીન 'રવિ', આ સત્ત્વ, ગયો નથી કંઈ લવી,
આળ્યો છું, દર્દી બધાં હરજો, ભગવાન તમારાં ચરણોમાં.

—રવિશંકર પાઠક

(લેખક : શ્રી શાંતિલાલ સી. રંગવાલા બી. ઇ. (સીનીય), એમ. આર. એસ. એચ. (લંડન), વિનીત)

ભક્ત એટલે ભગવાનને નિઃસ્વાર્થ હૃદયે આદરનાર વ્યક્તિ. પોતાના જીવનની દોર તે પરમાત્માના હાથમાં સોંપી દે છે અને આ દુનિયાનાં પોતાનાં કર્મો પતાવીને અંતમાં પ્રભુ શરણમાં જાય છે. તે કદી કોઈનું ખૂન ઇચ્છતો નથી. અર્ધાં મુખી થાવ એમ જ એ હંમેશાં ઇચ્છે છે. મસ્તક ઉપર ટીલાંટપકાં કરવાથી કે મંદિરોનાં પગથીયાં ઘસવાથી ભક્તની ઉપમા મળતી નથી. ભક્ત જન્મથી જ ભક્ત હોય છે; ભક્ત બનવામાટે કોઈ પણ જાતના નિયમો નથી. ભક્તના સંસ્કાર જન્મથી જ જણાઈ આવે છે. બાળ પશુથી જ તેને ભગવાનની લગની લાગેલી હોય છે અને ઉત્તરોત્તર તે વધતી જ જાય છે. ભક્ત પ્રહુદાહ અને ભક્ત મુવ ભગવાનના નાનપણથી જ અનન્ય ભક્ત હતા.

ભક્તનું જીવન દુનિયાદારીની દૃષ્ટિએ ભલે કઠિન અને મુશ્કેલીભર્યું લાગે પરંતુ ભક્તને તો પોતાનું જીવન સરળ અને સહેલું જ લાગે છે. ભગવાન પોતાનું કદી ખૂન કરે જ નહિ એવા સિદ્ધાંત ઉપર તેના જીવનનો પાયો રચાયેલો હોય છે. ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં તે ભગવાનને ભૂલતો નથી અને હિંમત પણ હારતો નથી. ભગવાનમાં તેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે. ગમે

તેવી આફત આવે તો પણ તે ભયભીતો નથી પણ તેનો હિંમતથી સામનો કરે છે. પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્વમુખે ઉચ્ચારેલા નીચેના ગીતાના શ્લોકમાં તેને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે, “તસ્માત્ચમુચ્ચિષ્ઠ યથો લમસ્થ

નિત્યા શત્રુમ્બૂદ્ધય રાજ્યં લખ્મ્બદ્ધા ।
મયૈવૈતે નિહતાઃ પૂર્વમેષ

નિમિત્તમાર્ગં ભવ લઘ્યસાચિન્ન ॥”

(ગી. અ. ૧૧ શ્લો. ૩૩)

પોતાના શત્રુઓને પરમાત્માએ પ્રથમથી જ જીતી લીધા છે અને પોતે તો ખાલી નિમિત્ત રૂપે જ આ દુનિયાનાં કર્મો કરવાનાં ॥ એવી તેની દૃઢ માન્યતા હોય છે. પોતે ગમે તે કશું તેમાં જરૂર તેને યશ જ મળશે અને ભગવાન તેની મુશ્કેલીઓને દૂર કરશે એવી ભક્તના હૃદયમાં ભાવના ભરેલી હોય છે.

ભક્તનાં લક્ષણો કેવાં હોવા જોઈએ? આનો જવાબ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતાના બારમા અધ્યાયમાં વિગતવાર રીતે આપ્યો છે. જે કોઈપણ પ્રાણીની ઇચ્છા કરતો નથી; જે સર્વને મિત્ર હોય છે, જે દયાળુ, મમત્વરહિત, અહંભાવ વિનાનો, સંતોષી, સ્થિર મનવાળો હોય છે; જેણે મન અને જીવિને પરમકૃપાળુ પરમાત્માના

ચરણકમળમાં અર્પણ કર્યા હોય છે; જેનાથી લોકોને ઉદ્ધવ થતો નથી અને જે લોકોથી ઉદ્ધિગ થતો નથી; જેને મન આનંદ કે શોક એક સરખા છે; જે ધૃષ્ટા રહિત, પવિત્ર નિઃસ્વાર્થી હોય છે; જે હૃષ્થી કુલાતો નથી તેમજ શોકથી દુઃખી થતો નથી; જે શુભાશુભને ત્યાગે છે; જે મિત્ર અને શત્રુને એકદંષ્ટથી જુએ છે; જે માન અને અપમાનને સરખાં ગણે છે; જે પ્રારબ્ધથી જે કાંઈ મળી જાય તેમાં જ સંતોષ માને છે એવો ભક્ત મને પ્રિય છે.

ભક્તવ્રત કવન તેના જીવનથી બિલકુલ જુડે હોતું નથી. તેના હૃદયમાં તેના ભગવાન વિષે જે કાંઈ ભાવ આવે તેને તે પોતાની કાલી ઘેલી ભાષામાં કવિતા રૂપે રજૂ કરે છે. તેની કવિતામાં તેની પરમાત્મા વિષેની અનન્ય ભક્તિ જુદી જ તરી આવે છે. તેની કવિતામાં સ્વાર્પણ અને સર્વાર્પણની ભાવના રહેલી હોય છે. તેની કવિતા સ્વયંસ્ફુરિત હોય છે. નરસિંહ અને મીરાંએ લખેલાં ભક્તિ કાવ્યો હજી પણ ઘણાં પ્રચલિત છે. નરસિંહ એ પરમકૃપાળુ ભગવાનને એક અનન્ય ભક્ત હતો. તેણે પોતાની કવિતામાં રામલીલા, બાળલીલા અને દાણલીલાના પ્રસંગો જણે પોતે જાતે જ લેખા હોય એવી રીતે વર્ણવ્યા છે. એ પોતે જ કહે છે તેમ, “જેવી લીલા નજરે હીઠી મુખડે તે ગાઈ તેહ” ગૂઢમાં ગૂઢ વાવવાન નરસિંહે બહુ જ સરળ રીતે રજૂ કર્યું છે. જેમકે,

“જ્યાં લગી આતમા તરવે ચીન્યો નહિ,
ત્યાં લગી સાધના સર્વ બંધી”

અને—

“નીરખને ગગનમાં કાણુ ધૂળી રહો,
તે જ હું તે જ હું શબ્દ બોલે;

સ્થામના ચરણમાં ઇચ્છું છું મરણુ રે,
અહીં કાઇ નથી કૃષ્ણ તોલે.”

એવી જ રીતે મીરાંની કવિતાઓમાં પણ તેની શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વિષેની અનન્ય ભક્તિ જણાઈ આવે છે. જેમકે—

“પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમની રે
મને લાગી કટારી પ્રેમની.”

❀

“અજ તો મેરા રામ નામ ફસરા ન કાઇ”

❀

“મુખડાની માથા લાત્રી રે મોહન તારા”

❀

“મેરે તો ગિરિધર ગોપાલ ફસરા ન કાઇ”

❀

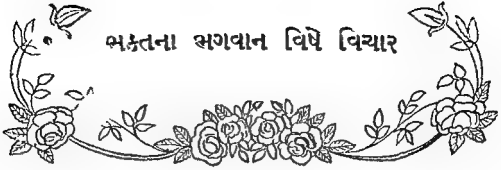
આ રીતે ભક્તવ્રત જીવન અને કવન રૂઢમાં જે રીતે સાકર બળી જાય તેમ એક ખીજમાં બળેલાં હોય છે. ભક્તના હૃદયમાંથી નીકળતા સૂર કવિતાવ્રત સ્વરૂપ લે છે અને તેની કવિતામાં કાંઈપણ બીજાના ભાષા આડંબર હોતો નથી. તેમાંથી તો ફક્ત ટપકવી હોય છે નરી હૃદયની ભક્તિ. તેના કવનની હૃદયસ્પર્શી અસર હોય છે.

“હુનિયા રૂઠે તો ભલે રૂઠે,
પણ તું ના રૂઠીશ મારા નાથ રે,
દશન દેખે છ રે”

અને—

“હોનાનાય દયાળ નટવર
હાથ મારો મૂકરો મા”

આ રીતે ભક્તની કવિતાના સૂરમાં બહુ રહેલો હોય છે. એકાદ જ ભગ્ન ગાવાથી કે તેનું રટણ કરવાથી કે અવળ કરવાથી ફિલના દુઃખને બાર જોડો થઈ જાય છે. ભક્તની કવિતાની આ એક સિદ્ધિ છે.

ભક્તના ભગવાન વિષે વિચાર

(ભેષક : શ્રી. રવિશંકર નરોત્તમદાસ પાઠક)

(૧)

ભગવાન છે જ.

ભગવાન જગતમાં છે, છે, છે.

પરમેશ્વર ખ્યારા છે, છે, છે;

ભગવાન જગતમાં છે, છે, છે.

ધર મંદિર પુસ્તક વસ્ત્ર અને

ઘડિયાળ કબાટ સુલોજનને,

નિરખી સહુ એવી કંઈ ઘીજને

ઝટ બચ ન શુ સમજાઈ મને ?

(કે) કતો સહુનો કોઈ છે છે છે;

ભગવાન જગતમાં છે છે છે;

ખસ એવી રીતે જાને સહુ આ,

સજનાર વિભૂતિ વસે જ મહા;

પરમેશ્વર ઇશ્વર વિષ્ણુ અને

વિધિ બ્રહ્મ સદાશિવ નામથી જે

જગમાંહી ગવાય પૂજાય જ છે;

ભગવાન જગતમાં છે છે છે

ઋષિઓ મુનિઓ વળી ભક્ત કહે,

હરિ છે હરિ છે, શ્રુતિ-વેદ વહે;

કંઈ તકથી એ કશુંયે ન કહે,

કરી દર્શન એ પછી એમ વટે.

રસક જાના હરિ છે છે છે;

ભગવાન જગતમાં છે છે છે.

રે પાવકમાં દાહક શુભ છે,

સમજે નહિ કોઈ કદાચિત એ;

અડકો સમજાઈ જશે પળમાં,

ત્યમ ચત્ન કરો હરિને ભજવા,

‘રવિ’ સાધન શાસ્ત્ર વિષે બહુ છે;

ભગવાન જગતમાં છે છે છે.

✽

(૨)

ભગવાન એક જ છે.

ભગવાન જગતમાં એક જ છે.

જગદીશ્વર હરિ તો એક જ છે;

ભગવાન જગતમાં એક જ છે.

તનમાં મનમાં જળ ને સ્થળમાં,

ફળ ને ફૂલમાં વનમાં ધનમાં;

સહુ પંખી અને પશુના તનમાં,

હરિ વ્યાપી રહે જડ-ચેતનમાં.

જગનો વળી સર્જક એક જ છે;

ભગવાન જગતમાં એક જ છે.

ચતુરાનન ને હર છે જ હરિ,

વળી શક્તિ સ્વરૂપથી એજ હરિ;

નથી રામ અને કંઈ કૃષ્ણ ભુદા,

સહુએ હરિનાંજ સ્વરૂપ અહા !

જગના પ્રિય પાલક એક જ છે;

ભગવાન જગતમાં એક જ છે.

ભગવાનથી કોઈ નથી વહિયો,
હરિનો નથી કોઈ સમોવહિયો;
ભગવાન સમો નથી કો જાણિયો,
ભગવાન સમો નથી કોઈ મળ્યો.
જગના હરિ ચાલક એક જ છે;
ભગવાન જગતમાં એક જ છે.

ભગવાનનાં નામ અનેક હીસે,
ભગવાનનાં કામ અનેક હીસે;
જે નામ ગમે બહુ જે જનને,
જે કામ ગમે બહુ જે જનને;
તે નામ ને કામનું જાન કરે,
કહી શે સમજ્યા વિણ ના અધરે;
કયમ કે હરિ તો 'રવિ' એક જ છે;
ભગવાન જગતમાં એક જ છે.

✽

(૩)

ભગવાન દેખાતા કેમ નથી ?

દાર કરીને બંધ દિવસમાં,
લોક કહે કે સૂર્ય નથી,
આંખ કરીને બંધ પૂનમની,
રાત વિષે કે' અંદ્ર નથી;
કયા વગર જાણું શિર ઘોલે,
ગગન વિષે કયાં તારક છે ?
એ જનને શી સમજ પડે કે,
મગટ સદા જગનાયક છે.

પાટા બાંધી આંખ ઉપર,
એ કોઈ કહે કે તેજ નથી,
અંધ જુલે કપાલમાં ને
કે' ભોવામાં કંઈ મોજ નથી;
એવાને સમજાય શી રીતે,
બધે ગીતાના ગાયક છે,

એ જનને શી સમજ પડે કે,
મગટ સદા જગનાયક છે.

દાર લિધાડો હૈયા દેરાં,
આંખ લિધાડો અંતરની,
માયાના પાટા ને આધા
કરો ખુમારી દર શિરની;
પછી તમે શ્રદ્ધાથી નિરખો,
મંગલ ભૂતિ માધવની,
પછી હૃદય ગટ ઘોલી ઉઠશે,
એ જ હ્રિમિ નટનાગરની.

દર્શન થાય ન શ્રીહરિનું,
એ દોષ કહો ભાધ કોનો છે ?
દેતાં દોષ હરિને પહેલાં,
દોષ જુઓ કે કોનો છે ?
સ્વચ્છ હૃદયદર્શણ વિણ
કામોદરનું દર્શન હલંભ છે,
સ્વચ્છ હૃદય ચાતાં 'રવિ'
હરિનું સુલભ સદા પ્રિય દર્શન છે.

✽

(૪)

ભગવાન કેવા છે ?

કેવા છે હરિ કેવા છે ?
કોણ કહે હરિ કેવા છે ?

સર્વેશ્વર છે અંતરયાત્રી,
અણિલ જગતના એ છે સ્વામી;
એનામાં છે ના કંઈ ખામી,
સર્જક એ જગના બહુનામી;
તક ન ચાલે તેવા છે,
કોણ કહે હરિ કેવા છે ?

‘નેતિ નેતિ’ કહી વેં વખાણે,
બ્રહ્મા પણ ના રૂપને જાણે;
નારદ શારદ શેષ વખાણે,
પાર ન પામે, એ સૌ જાણે;
આલે મતિ ના તેવા છે,
કેણુ કહે હરિ કેવા છે ?

અજર અમર ને અકલિત એ છે,
સર્વવ્યાપી સુંદરવર એ છે;
કેઈ ન બળ કળમાં કોઈ વાતે,
સરળા કે ચઢિયાતા છે.
હરિ ના જેવા તેવા છે;
કેણુ કહે હરિ કેવા છે ?

હમ્મ છે તેણું રૂપ ધરે છે,
હમ્મ છે તેણું કામ કરે છે;
દ્રિવ્ય ભવ્ય પરમેશ્વર પોતે,
હમ્મ છે ત્યાં પળમાં વિચરે છે;
મીઠડા એ તો એવા છે,
કેણુ કહે હરિ કેવા છે ?

ભક્ત ભાવના જેવી કરતા,
તેવાં રૂપ હરિ તો ધરતા;
સેવક જનનાં કામ સાધવા,
‘રવિ’ દીનબંધુ લીલા કરતા,
હરિ તો હરિના જેવા છે.
કેણુ કહે હરિ કેવા છે ?

(૫)

ભગવાન કેવી રીતે મળે ?

ભગવાન મળે છે શી રીતે ?
દીનબંધુ મળે એક જ રીતે;
ભગવાન મળે છે શી રીતે ?
ભગવાન જગતમાં છે છે છે,
બહતોને એ દર્શન દે છે;
મુજને પણ એ હરિવર મળશે,
શ્રદ્ધા દૃઢ એવી સદા કરશે;
ને હરિનું ધ્યાન સદા ધરશે,
વળી હરિનું નામ સદા જપશે,
ને શીર્ષન પૂજન જે કરશે;
એ જનને દીનબંધુ મળશે.
વળી સત્યનું પાલન જે કરશે,
શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમથી જે સાંભળશે;
ચિત્તશુદ્ધિ થશે આ સાધનથી,
ને પ્રેમ પછી તો પ્રગટ થશે.
એ પ્રેમથી વ્યાકુળતા વધશે,
મનને પછી એવ નહિ પડશે;
જગનાં સુખ એર સર્માં બનશે;
ને ‘હરિ’ હરિ’ મન જ્યારે રદશે,
ત્યારે ‘રવિ’ હરિની મે’ર થશે;
ને તુરત પછી પ્રિયતમ મળશે.

ભક્તનું હૃદય

(લેખક : શ્રી ત્રાંબકલાલ મા. શુક્લ)

ભક્તિ કરે તે ભક્ત; ભક્તિ કેવી? તો ભગવાનની, ભગવાન કોણ તો સર્વેશ્વર, સર્વ નિર્મતા, સચ્ચાચર વ્યાપ્ત, દિવ્ય શક્તિ જેવા દેશ અને અદેશ જગતનું સંચાલન કરે છે. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરે છે. જે અત્ય છે, ચિત્ત છે, આનંદ છે. એ પરમ પુરુષની ભક્તિ કરનાર તે ભક્ત. ભગવાને કહ્યું છે કે—

નાહં વસામિ વૈકુણ્ઠે યોગિનામ્ હૃદયે ન ચ ।

મદ્મુકા યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠામિ નારદ ॥

હૈ નારદ ! હું નથી વૈકુંઠમાં વસતો કે નથી યોગીઓના હૃદયમાં વસતો પણ હું તો મારા ભક્તો ન્યાં મારું ગાયન કરે છે ત્યાં વસું છું.

આવો ભક્તનો અને તેની ભક્તિનો મહિમા ગણાવો છે. ભગવાને સ્વમુખે ગાયો છે.

અને એમણે તો ભક્તને અભય દાન જ દઈ દીધું છે કે ન મે મક્તઃ પ્રણદ્યતિ મારો ભક્ત કરી નાશ પામતો નથી. તો યદી ભક્તને ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં શી ચિંતા છે? શી હેરકત છે, શી અડચણ છે? પણ માનવીનું મન કવચિત જ ભક્તિભાવભર્યું બને છે. કેટલીક લોકો જ તે જીવનમાં ભક્ત બને છે—બની શકે છે. આત્મ, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી અને જ્ઞાની જ ભગવાનને કળે છે.

ભક્તનું હૃદય આદ્ર હોય છે. તે પરદુઃખે દુઃખી થાય છે. તે દીન દુઃખી દરિદ્ર સીમાં

જીવતા જગતા હરિને જોળખે છે, જુએ છે તેની સેવા કરી છૂટે છે. નિષ્કામ સેવા જ માર તે પ્રભુપ્રીત્યર્થે કરી છૂટે છે. તે હૃદયથી માને છે કે ભગવાન શ્રીહરિ જો વનમાળા વિભૂષિત છે તો તે સુહામાનો બંધુ હુઃખ દરિદ્ર વિનાશન પણ છે જ ને. અને સાચો ભક્ત એક વા ખીજી રીતે ભગવાનના હૃદયિયાર રૂપે વર્તે છે. એ મંત્રી ને પોતે યત્ર, એ ન્યાયે તેમ ભક્ત નાથે છે, ગીતવાદન કરે છે, કીર્તન કરે છે. ભાવાવેશમાં તે પ્રભુની સાથે તનમય બની જાય છે. ને કેટલીકવાર આ ભાવ એટલો બધો વેગવાન બની જાય છે કે તે પોતાની જાત ઉપર પણ કાળુ રાખી શકતો નથી અને કેટલીકવાર તે જડવત્ ઉન્મત્તવત્ પણ વર્તેલો હોય છે. તેનું હૃદય તો તે વખતે પ્રભુના પ્રેમની મસ્તીમાં મસ્ત હોય છે અને 'કેટલીક' વાર હરિજોલ હરિજોલ ઇત્યાદિ શબ્દો તે બોલતો હોય છે. તેના ઘટઘટમાં રામ રમી રહ્યો હોય છે, તેનું રોમ રોમ ખડું થઇને ભક્તિરસથી તરજોળ બની રહ્યું હોય છે. તેનું હૃદય યનગન યનગન મોરલાની પેઠે નાચતું હોય છે અને તે કોઈપણ અલાતચકની જેમ ધૂમતો અને ધૂમતો જોવામાં આવે છે. આવી છે ભક્તના હૃદયની, ભક્તિની અને ભગવાનની લીલાની ભલિહારી. આવો ભક્ત પ્રગટ હરિને દેખતો હોય છે અને તે દર્શન, સ્પર્શન, વંદન, દાસ્ય અને આત્મ-

નિવેદન આદિ પ્રકારે પોતાની ભતને શ્રીહરિને સદા સમર્પીતો રહે છે. ભગવાન રામચંદ્રજીના ભક્ત શ્રી હનુમાનને ભગવાને પોતે જ રમેશ-ભેટરૂપે માળા અર્પણ કરી તમારે તેઓ તો મણકા તોડી તોડીને જોવા લાગ્યા કે જોમાં ક્યાંયે રામ છે ખરો? પણ તે ભતનાં દર્શન તેમને તેમાં ન થતાં તેમણે તે માળાને મણકા તોડી ફેંકીને ફેંકી ફીધાં. જોમના હૃદયમાં જ શ્રીરામ વિરાજમાન હતા એટલે તો તેઓ છાતી ધીરીને ભતાથી ચક્રા હતા કે 'યહાં લી રામ હે. આંધજે દેષ લીજીએ.' અને શું થયું? છાતી ધીરીને ખુલ્લી કરી ત્યાં તો તેમના જો પરમ પવિત્ર હૃદયમાં રામચંદ્રાચતનનાં દર્શન થયાં. ધન્ય છે જો ભક્તિ ને ધન્ય છે, જો ભક્તહૃદય.

આધુનિક યુગમાં ગાંધીજીની શ્રીમહાદેવ દેસાઈજી રામભક્ત હનુમાન જેવી સેવા કર્યો. દાખલો મોબીલ છે. પોતાના મહાન ગુણનાં આદર્શ અપૂર્ણ રહેલાં કાર્યો તેમના જ અનુયાયી શ્રી વિનોબાજી આજે ભણે તેમનો જ ત્યાગ ને તપસ્યા, સહકાર ને સહયોગનો ક્યજ લઇને પૂર્યા કરે છે અને ચમત્કારિક પરિણામો પણ આવે છે-આવી રહ્યાં છે. આત્મારે તો જોવું જોવામાં આવે છે કે 'ચેલા તેરા પણ કદાના કરું.' તે પ્રમાણે ભક્તિ અને ભગવાનને હૃદયે શેષ રહ્યો છે. ગિયાશ ભગવાન કદાચ તોબા પોકારી જતા હશે તેમના ભક્તોની વેવલી ભક્તિથી. તેઓ તો આજે જ 'ભક્તિ ચરવીરની સાચી' 'રે શિર માટે નટવરને વરીજે, રે પાછાં તે પગદાં નવ ભરીજે રે, રે ભરીજે તો કટકા થઇ પડીજે, રે શિર સાટે નટવરને વરીજે.'

જોવી વાત ભક્તિની. ભક્તપુત્ર હૃદય પણ વીરપુત્ર હૃદય છે, શૂરપુત્ર હૃદય છે, જો હંમેશાં કામ કોપ, લોભ મોહાદિ વર્ણિયો સાથે સદા

સર્વદા લડતું રહે છે અને નામ સમશેર તઈ ખૂબ બાળે.

ભગવાને પોતે જ કહ્યું છે કે મારાથીયે વિશેષ પ્રિય મને મારો ભક્ત છે. અને જોકે કવિએ તો એટલે સુધી ગાયું છે કે હું તો ભક્તોની પૂંકે પૂંકે એટલા માટે ફરું છું કે જેથી ભક્તોના ચરણોની રજ મારા ઉપર પડે ને હું પાવન થાઉં. ને જો જ ભાવનાએ વૃંદા-વનમાં લાલા બાળુના મંદિરમાં ભક્ત કંપતીની આરસપહાણની પ્રતિમાઓ સપાટીની જમીન ઉપર જ અંકિત કરવામાં આવી છે. આમાં ભક્તની પારાવાર નમ્રતા જોવામાં આવે છે. સંતનું હૃદય જગતનાં અનેક કથો ને ઝેર પથારી જઈને જગતને અમૃત ને અમૃતકળ આપે છે, આપવા કરે છે.

ભક્તપુત્ર હૃદય જો એક સાચા વૈષ્ણવજનનું, સાચા હિન્દુનું, સાચા ખ્રિસ્તીનું ને સાચા પારસીનું હૃદય છે. જો પારકાને હૃદયે હૃદયી થઈ કંઈક ઉપકાર કરે છે તેવું તે અભિમાન નથી રાખતો અને મન, વાલી ને કર્મ નિશ્ચય ને નિર્મળ રાજે છે જોવા ભક્તની, ભક્તહૃદયની જનેતાને ધન્ય છે ધન્ય છે.

જોવા ભક્ત હૃદયના સાધુ મહાત્માઓમાં આપણો આ બદરતપશ્વં પુણ્યવંતો છે. તેઓ આપણે ત્યાં નૃસિંહ ને શીરો રૂપે આપ્યા અંગાળમાં ચૈતન્ય મહાપ્રભુ ભક્ત રામપ્રસાદ અને ચંડીદાસ રૂપે આપ્યા, દક્ષિણમાં નામદેવ, તુકારામ ને જોકનાથ-જ્ઞાનેશ્વર રૂપે આપ્યા ને અર્વાચીન સમયમાં કિશુ અખંડાનંદ, મહાત્મા ગાંધી અને વિદ્યાનંદજી રૂપે પણ આપ્યા. રામકૃષ્ણ પરમહંસ ને સ્વામી વિવેકાનંદ રૂપે પણ તેઓ આપણી વચ્ચે વિચર્યા અને આપણને સાચા ભક્તો ને સાચા ભક્તોનાં હૃદય કેવાં હોય તેનો પરિચય કરાવ્યો.

ભક્ત હૃદય કેવું હોય?

(લેખક : શ્રી. શાંતિલાલ ઝાઝા એમ. એ; બી. ડી.)

“ક્યારે મળે મને શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર આરા રે !
ખાંદે છબિહો છેલ નંદનો હૃદારો રે !” ક્યારે.

આ બે પંક્તિઓમાં કવિએ ભક્તહૃદયની તાલાવેલીનો અશ્વેષ આપ્યો છે. આ જગતના ક્ષણિક પદાર્થો ભેધ, સુખદુઃખ ભોગવી અંતે વિરક્ત થવાથી ભક્તહૃદયને અવિનાશી આનંદમય સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને મળવાની તમજા લાગી જાય છે. એ જ સાચો ભક્ત છે. ભગવાનના નામનું સ્મરણ અને રટણ એને આસા-આસ જેવું સહજ થઈ જાય હોય છે. પ્રથમ તો એ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ કે છબી પાસે જાયો રહી તેની સાથે સાક્ષાત મિલનનું સુખ માગે છે. પછી તે જ્યાં જ્યાં ત્યાં સર્વત્ર મનમાં વારંવાર સ્ફુરી રહેલી આ મૂર્તિ સાથે એ ભક્ત-હૃદય તદાકાર વૃત્તિ અનુભવે છે. પછી વખત જતાં તેને દૈવ પ્રતીતિ થાય છે કે તે સર્વત્ર પ્રભુ પાસે જ જાયો છે. પણ અરેરે ! એ હજી પ્રભુથી જુદો કેમ રહ્યો ? શું હજી પ્રભુ મળ્યા નહીં ? શું હજી એ મિલનની આશા અધુરી અધુરી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરી આખરે ખોટી તો નહિ જ કરે ? પણ અરે ! એ સર્વશક્તિમાન, પ્રેમસ્વરૂપ કયા ? અને હું અદ્ય હવે કયાં ? મને એ ક્યારે મળે ? કયાં મળે ? એવી દીન ઝંખનાથી એ ભક્ત-જીવન વીતાવતો હોય છે અને ભાગવતના “ગોપીકા ગીત” માં કહેલ

વચન પ્રમાણે “સુદી યુગાયતે ત્વાં અપદ્યતામ્” (તને નહિ ભેવાથી એક ક્ષણ, યુગ જેવડી લાંબી લાગે છે.)-એવી નિત્યાનંદરૂપ પ્રેમજી ભાવનાને જીવર ભરી પોષતો તે ભક્તરૂપે હવે છે. તેના હૃદયમાં એક જાતની દીપ્તિ પ્રગટ થઈ છે. એ પ્રભુએ કરેલા ઉપકારથી વશ થયેલું હૃદય હંમેશાં સ્મરણ કરે છે. “કેમ જૂલું આરા કૃષ્ણ, તારી પ્રીતિની રીતિ” એવું બહાલ-સોયું હૃદય પ્રભુને આધીન છે; પ્રભુને આધીન એવું જીવન છે. કેમકે હૃદય અને જીવન-એ સાચા ભક્તનું એક જ હોય છે.

ભક્તહૃદયમાં દૈવ વિશ્વાસ હોય છે, સાચી જીવન આશા હોય છે. તે આ દેહમાં કે આ દેહનો વિલય થયા પછી ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. વૃત્તિમય કે ભક્તિમય ભાવનાનું ચિત્ત-દિવસ સતત આહુ રહેલું જીવન મન એ જ ભક્તના જીવનનું રહસ્ય છે. તેમાં પદોપકાર, સદાચાર, નમ્રતા, સત્ય અને પ્રભુમય ભાવનાઓ રૂપી કિરણોનો પ્રકાશ હોય છે, તેથી તે જીવનમાં કષ્ટો વેડીને દૈવતાથી સન્માર્ગમાં ચાલે છે. ભક્તકવિ દ્વારામ કહે છે:-“ત્રિલોક સુંદર સુગતમણિ, તમે રસિયા રાધાનાથ, શરણાગત પત્સલ શ્રીજી, તમે જાલો મારો હાય.”

શ્રી વૃન્દાવનચંદ્ર જેનો હાથ આદ્યો તે હંમેશાં સન્માર્ગમાં જ રહે છે, અને કમેકમે

તેનામાં દૃઢતા અને વિશ્વાસ વધે છે, અને એમ કરતાં તે ઉચ્ચ કોટિનો માનવ થાય છે; કેમકે તે દિવ્ય શાંતિ દ્વારા પ્રભુનું આગમન લઈ દરેક કામમાં આગળ વધે છે. આધુનિક સાક્ષર કવિ નરસિંહરાવ કહે છે:—“પ્રેમલ જ્યોતિ તારા દાખવી મુજ જીવન પંથ ઉઘળ.”

ભકતહૃદયમાં આટલી દૃઢતા શાની? વિશ્વાસથી. પ્રભુમાં વિશ્વાસ, તેના ન્યાયમાં વિશ્વાસ, તેની આશુન સહાયમાં વિશ્વાસ, પહેલાં થઈ ગયેલા સંતો નામદેવ, નરસિંહ, મીરાં, તુકારામ અને કબીર જેવા અનેક સંતાનો વચ્ચેનામાં વિશ્વાસ એ જોતાં ભકતને નીતિના રાહમાં દૃઢ વિશ્વાસ પ્રગટે છે. શંકાઓ, તર્કો અને સંકલ્પ વિકલ્પ ત્યજીને ભકતહૃદય હંમેશાં સમતા અનુભવે છે, તેથી ભકતહૃદય ઘણું જ બળવાન હોય છે.

ભકતરાજ નરસિંહ મહેતાએ કપરા સંભોગોમાં ભગવાન ઉપર હુડી લખી, અને ગયેલાં નાણાંથી સાધુસંતોને જમાડી સંતોષ આપ્યો; તેણે વિશ્વાસ રાખ્યો કે ભગવાનને પોતાની આબરૂ વહાલી હશે તો આ હુડી શિકારશે, અને આ તીર્થવાસીઓને તેટલાં નાણાં જરૂર મળશે. નરસિંહ મહેતાએ પરાપકાર અર્થે, અંગત સ્વાર્થ વિના, આ મહાન કાર્ય વિશ્વાસથી કર્યું:—

“હરિના પર હુડી લખનાના, જનમના જોગી રે નરસિંહ મહેતા.” એ પ્રભુના પરમ ભકત હતા. પ્રભુને ખાતર હરિજનને સંતોષવા તેમણે જીવનભર ઘણું કષ્ટો વેઠ્યાં હતાં તેમાંથી તે આખરે પ્રભુમય બની ગયા હતા. જે ભકત હોય તે જ ભક્તિથી પ્રગટતા વિશ્વાસ અને દૃઢતા અનુભવે છે; એવા અનુભવ સિવાય, માત્ર નરસિંહ મહેતાનું

અનુકરણ કરવા ખાતર જ કોઈ વ્યક્તિ બીજાને માટે પૈસા વાપરી નાંખે અથવા પ્રાણોને મિટાવે જમાડે અને પછી ચયેલા ખર્ચની હુડી શ્રી રણછોડરાય દારિકાધીશ પર લખી મોકલે તો હાલના સમયમાં દારિકાધીશ હુડી શિકારી રોકડાં નાણાં આપે? આ પ્રશ્નનો જવાબ આ નાસ્તિક જમાનામાં તો ‘ના’ જ હોઈ શકે; કેમકે જીવનપર્યંત નિઃસ્વાર્થ એવા અને પ્રભુભજન કરી, ઇશ્વરપરાયણ થઈ રહેલા, ભકતહૃદયની તાલાવેલી અનુભવતા નરસિંહ મહેતા આજે ક્યાં છે? અહીં! એ મહાનુભાવી આત્મા ક્યાં? અને તેનું અનુકરણ કરતો આજકાલનો - કુદ્ર, સ્વાર્થી, અલ્પ, સત્તાલોભી માનવી ક્યાં? એ જે વચ્ચે આસમાન જમીન જેટલું મોટું અંતર છે. હુડીની વાત તો ‘રામબાણ વાગ્યાં હોય તે બળે.’ દૃઢ વિશ્વાસ અને જનમેાજનમના સંસ્કાર ઉપર આ બાબતનો આધાર રહે છે.

પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને મળવા લેખકને તમન્ના લાગે છે એવો અર્થ સમજી કોઈ અત્યુક્ત પંક્તિમાં જ ભક્તિ મમાયેલી છે, એમ માનવાનું નથી. મહાદેવના ભકત, રાજાં ભટ્ટંકરિ રાજખાટ છોડી, યોગીં થયા અને વનમાં રહેવા લાગ્યા. સંસાર ઉપર તીવ્ર વૈરાગ્ય આંબ્યો અને તેમણે કવિત્વપૂર્ણ સંસ્કૃતમાં ૩૦૦-૪૦૦ શ્લોકો રચ્યા. તેમાં એક શ્લોકમાં તેમણે ભકતહૃદયની તાલા વેલી દર્શાવી છે. તે ભકત કવિ મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા ખૂબ જ આતુર થઈ રહ્યા છે. તેમાં મિલનની તમન્ના અને વૈરાગ્ય જોડ રહેલાં છે. શ્લોકમાં એ લખે છે—

કદા વારાણસ્યામમરતતિની રોષસિ વસન્
વસાનઃ કૌપીનં ચિરસિ નિદ્ધાનોઽજ્જિલ પુટમ્ ।
અયે મૌરીનાથ ત્રિપુરહર શંભો ત્રિનયન
પ્રસીદેત્યા શ્રોક્ષન્ નિમિષમિવ નેપ્યામિ દિવસાન્ ॥

(અર્થ:-કાશીમાં ગંગા નદીને કાંઠે રહેતા લંગોટ ધારણ કરી, મંસ્તકે બે હાથ બેઠી, હે ગાંડીનાથ, ત્રણ નગરનો નાથ કરનાર, ત્રણ નેત્ર વાળા, આપ પ્રસન્ન થાઓ-એમ બોલતો હું આંખના પલકારા જેટલા ટૂંક સમય પેઠે મારા બધા દિવસો કયાં રે વીતાડીશ ?)

છટ્ટદેવ ગમે તે હોય-શ્રીકૃષ્ણ, મહાદેવ, મહાલક્ષ્મી, રામ, વિષ્ણુ-પણ તેની પાસે રહી તેની પ્રેરણા મેળવીને એક બળવાન જ્યોતિ પોતાના આત્મામાં પ્રગટાવે, એમ દરેક સંત પુરુષ કહે છે. એ શક્તિને હું તાલાવેલી કે બહિત કહું છું, અને એજ ભક્તહૃદયનો અણમોલ વારસો છે. એમાં આપણે એ ભક્તનું હૃદય બેઠ શકીએ છીએ. ચોગીએ પણ ભજનીય છટ્ટદેવ સાથે મિલન અને સાનિધ્ય આપે છે. તેમને પણ ધંધરથી વિખ્યાત રહી, એકલા રહેવું બમતું

નથી ! ના, નથી જ બમતું. એક વખત ફરીથી મારા વાચકોને આદ આપું છું કે સાચા તત્ત્વ જ્ઞાનીનું હૃદય શુદ્ધ હોતું નથી, પરંતુ સંપૂર્ણ રસભર હોય છે. એ રસનું આલંબન બહુ જ ઉંચું હોય છે, અને સામાન્ય સંસારી માણસોથી એ દૈર્ઘ્ય વાર સમજતું નથી. 'ભક્તને લાગેલી તરસ હરિ દર્શનની હોય છે. તેથી મીરાંબાઈ કહે છે " મોરાં જનમ જનમની ખ્યાસી " અને એ હરિદર્શનની અણમોલ ખ્યાસ છીપાવવા માટે મીરાંબાઈ " પ્રેમ આંસુ ઠાર ઠાર અમર વેલ બોધ, મેરે તો સિંદર ગોપાલ, દુસરા ન કૈાધ " (પ્રેમના આંસુઓ રેડી રેડી અમરવેલ રોપી) આવી હરિદર્શનની ખ્યાસ છે; એ ઉમદા વસ્તુ છે, જીવનનું અવેશ છે, ખબનો છે. સંસારના કુદ્ર સંલિષ્ટ સુખદાયી પદાર્થો તરફ વેરાન્ય અને હરિરસની, હરિદર્શનની ખ્યાસ જેમને લાગી હોય એવા ભક્ત-હૃદયને હું વારંવાર વંદું છું.

(લેખક : શ્રી. મૂળજીભાઈ પી શાહ)

‘જીવતું જે શિવ કહે સંત
જોના હંકા બળવો ડુમ ડુમ
જય જય ભારતનો જય’

[સ્વ. શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યજી]

ભારતનો પુણ્ય ભૂમિમાં અનેક સંતો-પ્રભુના પયગંબરો યજ્ઞ ગયા છે એમણે પોતાનાં જીવન માનવજાતની સેવા માટે અને એ દ્વારા પ્રભુપ્રાપ્તિ અર્થે આપ્યાં છે. એમનો અમર સંદેશ આપણને અનેરી પ્રેરણા આપી રહ્યો છે.

એ સંતો જીવનની કલ્યાણયાત્રાએ નીકળ્યા હોય છે-સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને. તેઓ આત્માના આરોગ્યની ઔષધિ દૂટે છે-તપ અને ત્યાગથી-સંયમ અને શીલથી. મતપરિણાસન એ એમનો આધાર હોય છે. એ હંડને ટેકે ટેકે તેઓ જીવનપથ કાપે છે. એમને શ્રદ્ધાનો સહારો હોય છે. રામનાં રખવાળાં હોય છે તેઓ જીવનચુકત હોય છે. પરિવ્રાજક સમા સંતો જ્યાં જાય ત્યાં પોતાના કર્તવ્યથી માનવ જાતની સેવા સાધે છે. એ સમજે કે સેવામાં સિદ્ધિ છે-આત્મકલ્યાણ છે. નથી એ સોનાના ભૂખ્યા, નથી એ રૂપાના ભૂખ્યા, નથી એમને હીરામોતીની લાલસા કે નથી એમને મહેલમહેલાતોની અભિલાષા. નથી એમને માયાની ચોટિની કે નથી એમને રાગદ્વેષ. એમનું સોનું રૂપું સર્વેશ્વર છે. એનું સ્મરણ એ એમનાં હીરામોતી છે. એમની કુટિર એ એમની મહેલાતો છે.

જોવા ઉચ્ચ કોટિના મહાત્માઓ સંસારમાં તરે છે અને બીજાને તારે છે. કબીરજી કહે છે તેમ જોવા સાધુઓ સંસારમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાન સ્વરૂપ છે.

નથી એને કામ, ક્રોધ, મોહ-એ જીતેન્દ્રિય છે. સચમની અપૂર્વ પ્રતિમા છે. જોની પ્રતિભા અલોકિક હોય છે. જોના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ સસારીઓને ચકિત કરી મૂકે છે.

જોવા સંતોમાં સાંપ્રદાયિકતા નથી હોતી. વાઙ્માયો નથી હોતા. પરમ સત્યના એ ઉપાસકો. ધરતીની ચાદર અને આકાશના ઓઢણ પર જીવન નિર્ભર કરતા માનવજાતને સાચો ધર્મ ને કર્મનો અર્થ સમજાવે છે.

જોનાં સૌ કર્મો નિષ્કામ હોય છે. જોમાં નથી હોતી આસક્તિ કે નથી હોતો મોહ સદા તેઓ કર્તવ્યની કેડી ઉપર ચાલ્યા જાય છે. તેઓ પોતાનાં ધર્મમાં સતત મગ્ન રહે છે ને સેવા ને સ્વાર્થશુદ્ધી બીજાનાં કષ્ટો કાપે છે છતાં આત્મશલાધારી પર હોય છે.

જીવનજર એમને એક જ સશ્રામ જેલવાનો છે અને તે સુક્રિતસશ્રામ-અમલ સામે સત્યનો સશ્રામ, સસારની સો ધૂરાધ્વજોને ફર કરી માનવ જાતને એમાંથી એ ઉગારે છે. એને જ એ પોતાનાં ધર્મ માને છે.

સત્ય હયા તપ શોધ છે પણ ધર્મના ચાર,
જેના હૃદયમાં જો રહ્યા, ઉત્તમ એનો આચાર.

એવા ઉત્તમ આચારવાળા મહાન સંતો સૃષ્ટિની
શોભા છે—માનવજાતને શણગાર છે—સર્વેશ્વરની
પ્રસાદી છે, ભગવાનના સાચા ભક્ત છે. જીવનની
કલ્યાણચાત્રના સાચા યાત્રી છે, સન્નિધાનંદ જો
એનું મુખ છે—પરમ આનંદ છે.

એવા મહાત્માઓની જીવનસાધનાનો અભ્યાસ
કરવા જેવો છે, સ્વામી વિવેકાનંદજી કહે છે તેમ
તેમને મન 'આત્મા પૂર્ણ ઇશ્વર સ્વરૂપ છે. જડ
શરીર સાથે જો બંધાયેલા હોવાનો આભાસ થાય
છે ખરો પરંતુ જો આભાસને મટાડી દેવાથી જો
મુક્ત અવસ્થામાં હોખા દેશે. વેદ કહે છે કે
જીવન—મરણ, સુખદુઃખ, અપૂર્ણતા આદિનાં બંધ-
નોથી છૂટતું એનું જ નામ મુક્તિ છે. જો બંધન
ઇશ્વરની કૃપા વિના નથી છૂટતાં. અને ઇશ્વરની
કૃપા અત્યંત પવિત્ર હૃદય વિના નથી ઉતરતી.
ત્યારે અંતઃકરણ સર્વથા શુદ્ધ અર્થાત્ પવિત્ર થઈ
જાય છે ત્યારે એમાં પરમાત્માનો પ્રત્યક્ષ ઉદય
થઈ જાય છે અને ત્યારે જ આનંદી જનમ મરણના
ચક્રમાંથી છૂટે છે.'

સર્વધર્મોન્ન પરિવ્રજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।
ગીતાજીનું જો મહાન સૂત્ર હૃદયમાં તેજો રટે છે.
જગતની બધી જ જાળ છોડી ભગવાનનું શરણ
શોધે છે તે ભગવાન એમનાં બધાં બંધન કાપી
પાપમુક્ત કરે છે.

તેજો કર્તવ્યનિષ્ઠ હોય છે. એમની સાધના
અવિરત હોય છે. કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે મા ફલેષુ

કદાચન । એ જ એમનો જીવનમંત્ર હોય છે—સિદ્ધાંત
હોય છે.

એવા સંતોનાં દર્શન માત્ર સંસારીઓ માટે
અલભ્ય લાભ છે. એમની વાણીમાંથી અમૃતની
સરવાણીઓ વહે છે. તેજો માનવજાતને ધર્મનાં,
જ્ઞાનનાં, માનવતાનાં, સાધુતાનાં જીવનજીવન પાય
છે ને માનવમાંથી મહામાનવ—દેવ સર્જે છે.

એવા સંતોનું જીવન ધન્ય છે. એમની સાધના
અનન્ય છે. એવા સંતોને આપણાં જોનેક વંદન
હવે !

અંતમાં એવા સંતમહંતનું શબ્દચિત્ર દોરતાં
અત્યંત આનંદ થાય છે—

પુરણ હો ! સંત મહંત ; ૩૫૧૨.
ધન્ય હો ! જીવનપંથ.

કર્મની કંથા અંજો ઝોલી, ઝીલવા જગનાં દુઃખ,
પુણ્યની છાલક છાંટતા પ્રીતે, અર્પતા સોને મુખ,
અનહદ હો ! નાહ બજ તા : પુરણ હો !

નેહની નિર્મળી નીતરે નયને, પાવન થાયે લોક,
આનંદ વ્યાપે દર્શન કરતાં, ફર થતો સો શોક.
અગમગ હો ! તેજ અગંત : પુરણ હો !

સભ, હયા ને સેવા રગે, રંગિયે આતમ શમ;
પુણ્યને પગલે પાવન થઇએ, જેનાં નેશંદર નામ.
અમૃત હો ! નિત્ય અરતા : પુરણ હો !

તપની સિદ્ધિ અદ્ભુત સાધી, અનોખો ઉરસંદેશ;
અજર અમર જો એવી વિભૂતિ,
ઝીલીએ એનો આદેશ.
મધમધ હો ! વાસ મહેકંત : પુરણ હો !

લક્તનાં વચનામૃત

(સંપાદિત કુ. ભારતીયહેન ર. પાઠક)

લામસ્તેપા જયસ્તેપાં કુતસ્તેપા પરાજયઃ ।
યેવામિન્દીયરદ્યામો હૃદયસ્યો જનાર્દનઃ ॥

જેમના હૃદયકમળમાં ભગવન જનાર્દનનો—
લક્ષ્મીના પતિનો વાસ છે, એમને લાજ મળે છે,
એમનો જય થાય છે, એમનો પરાજય કેવો ?

—ભરદ્વાજ

તુલસીદાસ હરિચુર કરુના ત્રિતુ
નિમલ વિવેક ન હોઈ,
ત્રિતુ વિવેક સતાર ઘોર નિધિ,
પાર ન પાવે કોઈ.

x x x

પરહિત સરિસ ધરમ નહિ ભાઈ,
પર પીડા સમ નહિ અપમાઈ

—તુલસીદાસ

છાડિ મન હરિ ત્રિમુખન કો સગ
નિનકે સગ કુબુધિ ઉપજત હે,
પરત ભજનમે ભગ,
છાડિ મન હરિ ત્રિમુખન કો સગ

—સુરદાસ

ઇસ તન ધન કી કોત ભડાઈ,
દેખત નૈનો મે મિટ્ટી મિલાઈ.

x x x

મન લાગે મેરે યાર કહિરીમે,
મે મુખ પાવા નાગ ભજનમે,
સો મુખ નાહો અમીરીમે

—કબીર

નામ જપન કયો છોડ' દિયા ?
કોઈ ન છોડા, જૂઠું ન છોડા,
સત્ય બચન કયો છોડ દિયા ?
નામ જપન કયો છોડ દિયા ?

—નાનક

રૂખા મુખા રામકા દુકડા,
ચિકના ઓર સલોના કયા ?
કહત કમાલ મેમ કે મારગ,
સીસ દિયા ફિર રોના કયા ?

—કમાલ

ધન તણું ધ્યાન તું અહોનિશ આઠરે,
એ જ તારે અંતરાય મોટી,
પાસે છે પિયુ અલ્યા તેને નવ પરખિયો,
હાથથી બાણ ગઈ થયો રે મોટી
સકલ ક'વાણુ શ્રીકૃષ્ણના ચરણુમાં,
શરણુ આવે મુખ પાર નહોયે,
અવર વેપાર તું મેલ્ય મિથ્યા કરી,
કૃષ્ણ તુ નામ તુ રાખ મોએ

x x x

મુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ,
ઘટ સાથે રે ઘડીઆં;
દીન્યાં તે કોઈનાં નવ ટળે.
રઘુનાથનાં જડીઆં.
—નરસિંહ મહેતા

સંસારીનું મુખ કેલું ?
અંબવાના જળ જેલું,
એને તુલ્ય કરી ફરીએ રે,
મોહન તારા મુખડાની માયા લાગીરે.
—મીરાંબાઈ

સમધાનિયા સેવકા વક્ર પાહે,
અસા સર્વ ભૂમંડળી કોણ આહે ?
જયાથી લીલા વસિંતી લોક તીન્હી,
તુષેંદ્રી કહા રામદાસાભિમાની ?
—રામદાસ

વેદ અનંત પ્રેલિલા,
અર્થ હંતકાચિ સાધિલા;
વિઠોબાસી રૂશરણુ જાવે,
નિજ નિષ્ઠે નામ ગાવે.
—લુકારામ

સિંહણ કેરાં રૂધ હોય તે,
સિંહણ મુતને જરે,
કનક પાત્ર પાણે સહુ ધાતુ,
ફેડીને નીસરે.

જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે,
પ્રેમરસ એના ઉરમાં કરે.

x x x
જેને જેટલું જે જયમ કાળે,
તે તેને કર ઠરે,
એમાં ફેર પડે ન કોઈથી,
શીઠ કુટાખડું મરે ?
કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.
—દયારામ

હરિનો મારગ છે શૂરાનો,
નહિ કાયરનું કામ જોને,
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી,
વળતી લેવું નામ :જોને.
—પ્રીતમદાસ

ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિના.
કરીએ કોટી ઉપાય છ,
અંતર જાડી ધમ્મજ રહે,
તે તો કયમ ત્યજી જાય છ ?
ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિના.
—નિધુજાનંદ

સંત સભા ઝાંખી નહિ,
ક્રિયા ન હરિશુન ગાન,
નારાયણ ફિર કોન ગિધ,
તું આહત કદ્યાન ?
—નારાયણ સ્વામી.

(લેખક : શ્રી. પુરુષોત્તમ યુનીલાલ બટ્ટ)

સંત મહાત્માઓ જેઓ ઘણે ભાગે સ્થાવર તીર્થો તરફ વિચરે છે; અગર કેટલાક ત્યાં વાસ કરે છે તેઓ શા માટે તે તરફ વિચરી રહેતા હશે ? તેનું કારણ એ છે કે અનેક ભક્તો ભાવીકે પોતાથી બાંધે અબાંધે થયેલા પાપની નિવૃત્તિ કરવા સ્થાવર તીર્થોના આશરે લે છે તે પાપો તીર્થમાં એકત્ર થયેલાં તેનું નિવારણ સંત મહાત્માઓ જ કરી સ્થાવર તીર્થોને પવિત્ર રાખે છે. તેથી સંત મહાત્માઓ એ જંગમ તીર્થ કહેવાય. સ્થાવર તીર્થ અઠેક હોય તો નિવારણ કરી દેણ આપે છે, મૈયારે સંત મહાત્માઓમાં તેથી વધુ શક્તિ જતાવી છે. જુઓ,

ગંગા સ્નાને પાપ જ નાસે,
ઉચ્છ્વતા બધે ચંદ્ર ચક્રી,
ગરીબાઈનો નાશ થાય છે,
કલગતરૂં બે મળે કદી;
એ ત્રણ થઈને ત્રણ દેણ આપે,
પણ ત્રણ લોગાં કયાં યાયે ?
પણ બે મહાન સંત મળે તો,
ત્રણે દુઃખ લોગાં કાપે.

આ ઉપરથી આપણે સમજી શકીશું કે સ્થાવર તીર્થ કરતાં જંગમ તીર્થમાં અન્યને સુખી ને પવિત્ર કરવાનું વિશેષ બળ

હોય છે. મહાત્માઓ તેમજ ઉવટની કસાએ પહોંચેલા ઋષિમુનિઓ જંગમતીર્થ તરીકે ગણાઈ પોતે કરેલાં આચરણોનો બોધ દઈ પવિત્ર જીવન ગળાવવાનાં સદામતો ભારતભૂમિ માટે મૂકી ગયા છે. નારદજીએ અનેક સ્થાવરતીર્થો તથા અન્ય સ્થળે વિચરી બોધ આપવાનો પાઠ ભજવ્યો છે તે જંગમતીર્થ રૂપે જ છે. વ્યાસજીએ ગીતારૂપી દીપક આપણી આગળ મૂક્યો, વળી અહાર પુરાણોની રચના કરી. આ બધું જનતાના ઉત્કર્ષ માટે કર્યું. તે જંગમતીર્થ. એટલે બધા સંત મહાત્માઓ તે જંગમતીર્થ જ છે. સંત મહાત્માને નેતાનું સંસ્કારી મનુષ્યને આકર્ષણ થાય છે. આમ થવાના કારણમાં ભગવાં વચ્ચેમાં જ આકર્ષણ છે. તે સાથે સંત મહાત્માનું તપોગળનું તેજ પણ આકર્ષણ કરે છે પરંતુ પૂર્ણ સંસ્કારી હોય તે જ જંગમતીર્થનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. હવે સ્થાવરતીર્થ કરતાં સંત મહાત્મા અને ઋષિમુનિઓમાં વિશેષ ને તાત્કાલિક દેણ આપવાની મહાન શક્તિ છે તેનો બીજો પુરાવો આપણને શ્રીમદ્ ભાગવત દશમ સ્કંધ ઉત્તરાર્ધના અધ્યાય ૮૬ માંથી મળી રહે છે. અને તે વળી મહાન યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણના સ્વમુએથી જ. જ્યારે પ્રભુ પોતાના મહાન ભક્તો શ્રુતદેવ અને બહુલાશને એકીસાથે દર્શન આપવા બંનેને ત્યાં બધ છે. મીઠીલાપુરીમાં તે વખતે તેમની

સાથે વામદેવ, નારદ, અત્રિ, વ્યાસ, પરશુરામ, અસીત ને શુકદેવજી હતા.

પછી જ્યારે બંને ભક્તો પોતપોતાના સ્થાને પ્રભુની સ્તુતિ કરી રહ્યા તે પછી પ્રભુએ કહ્યું કે—બ્રાહ્મણો જન્મથી જ ઉત્તમ મનાયા છે. તેમાં વળી જેમાં વિદ્યા, સંતોષ, તપ અને ભક્તિ હોય તેના ભાગ્યનો પાર જ નથી. તે ચતુર્થજ રૂપથી પણ અધિક છે. બ્રાહ્મણ સર્વ વેદમય છે અને હું દેવમય છું. દેવની સિદ્ધિ વેદથી થાય છે તેથી બ્રાહ્મણને હું છેલ્લું છે. માટે બ્રાહ્મણોની પૂજા કરો ને આશયો. વગેરે શ્લોક પડ થી ૫૭ સુધીમાં કહેલું છે તેથી પણ સ્થાવરતીથો કરતાં આવા જંગમતીથો જ વધુ શક્તિશાળી છે. એટલે સંત મહાત્માઓ ઋષિ મુનિઓ એ જંગમતીથો છે. એથી આગળ વધુ સાળીતી માટે મહાન સંત શ્રી તુલસીદાસજી એ તો પોતે કહેલા રામાયણની શરૂઆતના ભાગે કૃપાદ જ કહી દીધું છે કે,

જો સહિ દુખ પરછિદ્ર દુરાવા,
વંદનીય જોહિ જગ જસુ પાવા;
મુદ મંગલમય સંત સમાજ,
જો જગ જંગમ તીરથ રાણુ.

આ ઉપરથી આપણને સંપૂર્ણ ખાતરી થાય છે કે સંતસમાજ એ જંગમતીથો જ છે.

વળી બ્રાહ્મણોનાં તથા ચાતુર્વર્ણનાં કર્તવ્યો ગીતામાં તેમ અન્ય શાસ્ત્રોમાં વિગતથી વર્ણવેલાં છે. તેમાં બ્રાહ્મણની પદવી પ્રથમ પંક્તિની અને મહાન બતાવેલી છે. ચાતુર્વર્ણ્યનું અન્ય નામ અને બળ દ્રુકમાં અહીં બતાવ્યું છે:—

ચાર વર્ણ	અન્ય નામ	બળ
બ્રાહ્મણ	શિક્ષક	શાસ્ત્રબળ
ક્ષત્રિય	રક્ષક	શસ્ત્રબળ
વૈશ્ય	પોષક	અર્થબળ
શૂદ્ર	સેવક	શ્રમબળ

કહેવાની જરૂર નથી કે અત્યારે તો બધું ઉલટી ગતિએ જ ચાલી રહ્યું છે. પણ આપણે તો જંગમતીથો સાથે જ સંબંધ છે.

સત્યયુગમાં સત્યયુગ જ, ત્રેતાયુગમાં મંત્રયુગ, દ્વાપરમાં યજ્ઞયુગ, અને હાલ કળિયુગમાં યંત્રયુગનો જમાનો ચાલી રહ્યો છે. ભારત સનાતન ધર્મભૂમિ, ઋષિમુનિઓનું તપોસ્થાન, તે અત્યારના વિજ્ઞાન અને યંત્રયુગના પ્રભાવમાં સનાતન આર્યધર્મ સંસ્કૃતિનો રક્ષાસ કરી રહી છે. ભારતભૂમિમાં પ્રભુ જોગબળનાં સાધનના, ધાર્મિક જીવન ગાળી પવિત્ર જીવન બનાવી દેવટે ઉધ્વગતિએ પહોંચવાના સંદેશ તથા આચરણ કરવાના માર્ગો તે જંગમ તીથો મૂકી ગયાં છે અને હાલ વિચરતાં જંગમ તીથોના પ્રતાપે સનાતન ધર્મ ટકી રહ્યો છે અને કેટલોક બંશે સંસ્કૃતિ કાષ્ઠમ રહી છે. તોપણ આજનો જમાનો ભક્તિભાવમાં ઢીલો તો પડી જ ગયો છે. તેને હાલનાં જંગમતીથો સમગ્ર અને કર્તવ્યમય થવા પ્રોત્સાહન આપી રહ્યાં છે. જમાનો જમાનાનું કામ કરે છે પણ મૂળથી જ ભક્ત ને જગતને વેર ચાલતું જ આવે છે. આ ભારતભૂમિમાં અનેક મહાત્માઓ ને ઉત્તમ ઠેઠીના ભક્તો યથ ગયા તેમને જગતે દુઃખ દેવામાં તથા હાંસી ઉઠાવવામાં બાદી રાખી નથી; નરસિંહ મહેતા સંસારી છતાં સંસારને અસાર સમજી

भक्तस्य पादरजसा सद्यः पुता वसुधरा ।

न हि पूतस्त्रिभुवने श्रीकृष्णसेवकात् परः ॥

ભક્તાની ચરત્રરજસી ધરતી પાવન થાય છે આ જગતમાં શ્રીકૃષ્ણના
(ભગવાનના) ભક્ત કરતા કોઈ પણ વિશેષ પવિત્ર નથી.

x

x

x

સંતચરિત્રે વાચિતા આધી, તરકાળ હોઈલ ચિત્તશુદ્ધિ,
કદાપિ ન રાહે દ્રેષણુદ્ધિ, તેણેચિ ભવાન્ધિ પાર હોય.

— મહીપતિ

गीताधर्मः—

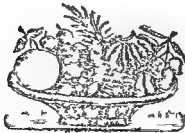
भगवती भीरां

રાત દિવસ પ્રભુને જ પોકારતા રહ્યા મટાક
 ચોરે પોતાના ન્યાતીલા તથા સગધીઓ કેવી
 ઠેકડી કરી રહેલા છે તેનું પણ જેને ભાન નહોતું,
 અને બધાની ઉન્નતિ ધમ્મિનારા હતા ત્યારે
 પ્રભુએ આવી તેમના સઘળા કાર્ય કયો ને
 દેખીશ્ચાએને લોહા પાડ્યા. ચિતન્ય મહાપ્રભુ,
 મીરાબાઈ, નામદેવ, તુકારામ, જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ,
 સ્વામી રામતીર્થ, સ્વામી રામદાસ વગેરેની
 ગણના જ ગમતીર્થ તરીકે જ થઈ શકે આવા
 મહાત્મા તથા ભક્તોમા માત્ર સર્વ શુભનો જ
 વાસ હોય છે રજ, તમનો અશ પણ નથી રેતો।

જે અસંસ્કારી હોય છે ને જેની વૃત્તિ પ્રભુ
 તરફ ગઈ જ નથી, તે ભક્તો પ્રત્યે દેવભાવ
 રાખી તેમને હેરાન કરવાની પ્રવૃત્તિમા જ
 રોકાયેલા રહે છે એવા દાખલા પ્રસિદ્ધ છે

પાડવો સાથે કૌતવને વેર, પ્રહ્લાદ ભક્ત
 સાથે ગાપને વેર, કૃષ્ણ સાથે ક સાદિકને
 વેર, રામ સાથે રાવણને વેર, મહાન ભક્ત
 રઘુનાથદાસ ભીખારી જન્યા સાસરીઆએ વિષ
 આપ્યું તે પણ પચાવી ગયા ને છેવટ સુધી,
 લક્ષ્મીભાવમા પવિત્ર જીવન જગન્નાથ ક્ષેત્રમા
 ગાળ્યું ને પ્રભુએ સહાય કરી ભક્તોના અનેક
 દાખલાઓથી ભક્તમાળો ઉમરાઈ જાય છે
 ભક્તોના યોગક્ષેમનું રક્ષણ કરવાનો કોલ
 પ્રભુએ અનુન દ્વારા આપી જ હીધો છે
 જ ગમતીયોના સીધો સાદો અર્થ એક જ
 કે સતમહાત્માઓ સ્થળે સ્થળે વિચરી જે
 અન્યના મળદોષ કાપી પાવન કરે અને ઉચ્ચ
 કોટીએ લઈ જવા પ્રેરણા કરે, પતિતને પાવન
 કરે તેવા બધાય જ ગમતીર્થ ગણાય

ભ ક્ત ક થા યો

(લેખક : શ્રી રંગિશંકર નરેત્તમદાસ પાઠક)

भक्तस्य पादरजसा सद्यः पुता वसुन्धरा ।

न हि पूनस्त्रिभुवने श्रीकृष्णसेवकात् परः ॥ .

ભક્તની ચરણરશ્મી ધરતી પાવન થાય છે. આ જગતમાં શ્રીકૃષ્ણના
(ભગવાનના) ભક્ત કરતાં કોઈ પણ વિશેષ પવિત્ર નથી. ।

x

x

x

સંતચરિત્રે વાચિતાં આધી, તત્કાળ હૃદય ચિત્તશુદ્ધિ;
કદાપિ ન રાહે દ્રેષણુદિ, તેણેચિ ભવાલિષ પાર હોય.

— મહીપતિ

ये भजति तु मां भक्त्या, मयि ते सेतुं चाप्यहम् ।

ગીતા, ૯-૨૬

સબસે ઉંચી પ્રેમ સગાઈ

—સુરદાસ

ભક્તિ વડે વશ થામ, રમાપતિ ભક્તિ વડે વશ થાય

—કેશવ ઢવિ

x

x

x

ઝૂકુણોદય થવાને ઘોડી વાર હતી. મંદમંદ થવન વાતો હતો. પક્ષીઓનો ચીઠો અવાજ ચાતા-વરણને મધુર બનાવતો હતો.

આવા વખતે એકાંત સ્થળે આવેલા નાના-સરખા એક મહિરનું દ્વાર ખુલ્યુ અને એમાંથી ઓઠ ઉમરને એક પુરુષ બહાર નીકળ્યો. એણે સ્વચ્છ પ્રવેત વસ્ત્ર પહેલું હતું. ગળામાં માળા લટકતી હતી. કપાળમાં, બન્ને બુલબુલો ઉપર અને હૃદય ઉપર તિલકની છાપ એના ઘાટીલા દેહને શોભાવતી હતી.

એના એક હાથમાં નાનીસરખી છાજડી હતી. ભગવાનની પૂજા માટે તુલસી અને ફૂલ લેવા દેવાલયને વીટળાઈને રહેલા બગીચામાં એ જતો હતો.

પાવડીઓ ખખડાવતો મહિરનાં પગથીયાં એ ઉતરવા લાગ્યો. ને એ સાથે એના કંઠમાંથી ભગવાનના મંગલમય નામની ધૂન સરી પડી:

“નારાયણ, જય નારાયણ,

જય નારાયણ જય હે !

નારાયણ, જય નારાયણ,

જય નારાયણ જય હે !”

એક વખત ભક્તના અખમાંથી હરિનામનો ઉચ્ચાર થયા પછી દીર્ઘ સમય ક્ષુધી બીલુ નામ ભક્તના કંઠમાંથી નીકળતું નથી. વારંવાર ભગ-વન્નામનો ઉચ્ચાર ભક્ત ન કરે ત્યાંસુધી એના હૃદયને તૃપ્તિ વળતી નથી. નાના બાળકને માનું સ્મરણ થતાં જેમ એની વહાલી માને ‘મા ! મા !’ કહીને જોલાવતાં એ યાકતું નથી, તેમ ભક્ત ભગવાનને જોલાવતાં—યાદ કરતાં કદી થાંકતો નથી. કદી કંટાળતો નથી, કશાય પ્રયોજન વગર, કશાય સ્વાર્થ વગર ભગવાનને યાદ કરવામાં—એનું નામસ્મરણ કરવામાં ભક્તને જે આનંદ આવે છે તેવો આનંદ એને જગતમાં બીજા કોઈ સીંચથી મળતો નથી.

હાવના છામડી લઈને ભગવાનના પૂતળી હરિનાન રટનો બગીચા માં ચાલ્યો 'નારાયણ ! જય નારાયણ ! જય નારાયણ ! - ય હે !'

વાતાવરણ હરિનામથી શુભ ભિકૃત્ય વૃક્ષ, વેલ પાન, પુષ્પ, પશુ પખી-ઓ હરિ-મનુ પાન કરવા દેવા મેલ ન ને / અરુણોદયના અરમામા પૂતળી વગીરના કૂતો હતો અને હરિનામ સંભળાવતો હતો. જ પછી એનો એ નિયમ ચાલુ હતો આસ્ત્રની પુષ્પને એ ચડકતો હતો અને મગલમય પરિનું નામ આબળતા પુષ્પ ભલે ઉછળીને પૂતળીની છામડીમાં આવી જતું હતું.

એ ડીવા-મા - ગમેરગી મધમધતા ફૂલે થી છામડી બરછ મધ

પૂતળી હવે તુલમીશ્વર અને મજરીઓ ભેગી કરવા તુલમીના વન તરફ ચાલ્યો બગીચાના એક ભાગમાં તુલમીનું વન મનાવવામાં આવ્યું હતું.

વૃક્ષ પગના પક્ષીઓએ આ વખતે હરિનામ શ્રવણ કરવા પોતા ને અવાજ ધીમો કરી નાખ્યો મદમદ વતા પવનદેવે પણ પોતાની ગતિ સહેજ ઝોલી કરી.

પૂતળીએ નજીક આવી દેરી તુલસીને એ હાથ ભેડી નમસ્કર કર્યા, ને તુલસીદળ લેવા હાથ લગાવ્યો.

એ જ વખતે ભક્તની નજર તુલસીકચારા તરફ ખેંચાઈ ને લબાવેલો હાથ એણે પાછો ખેંચી લીધો.

તુલસીકચારા આગળ કુમળા કુમળા પાનના ખીછાના ઉપર તરતનું જ-મેલું એક બાળક પડ્યું હતું.

એ કમળા પાછળ હઠી જઈ બકતે અંજો પહોળી કરી કચારા તરફ ભેડ્યું.

અરુણોદય થઈ ગયો હતો એના પ્રકાશ

પૂતળીને સમજાયું કે જે દરય એની આખોએ ભેડ્યું તે આવ્યું છે.

માથે જ એક નમણું બાળક તુલસી માતાના પગ પામે જરાપણ અવજ કર્યા વગર મુઠ મુઠ હતું.

'નારાયણ ! નારાયણ ! નારાયણ !' અટકી ગયેલી ધૂનને પુન શરૂ કરવા ભક્તના હૃદયે પ્રયત્ન કર્યો પણ કેવળ નારાયણના નામ સિવાય બ્યવસ્થા નીતે ધૂન એ શરૂ કરી શક્યો નહિ.

એણે આકાશ તરફ નજર કરી, સૂર્યોદય થવાના ચિહ્ન દેખાત હતા વૃક્ષો તરફ ભેડ્યું, પખીઓ પૂર્વવત્ કવરવ કરતા હતા ધીમા પવનથી મહેજ મહેજ ડોલતા ફૂલછોડ તરફ દષ્ટિ દેકી, રંગમેરગી પુષ્પો દમતા હતા પાછું વગીને મહિરના શિખર તરફ ભેડ્યું, ભક્તિનો વિજય સૂચવતી ધ્વજ ફરફટી હતી.

ઝડપથી ચાલેલાનું નજર ફેરવીને મહિરના પૂતળીએ પુન તુલસીકચારા તરફ નજર કરી.

આ વખતે પેલા બાળકે નાની નાની આંખો ઉઘાડી હતી પૂતળીની નજર પડતા એણે પોતાના નાના નાના એ હાથ અને પગ ઉઠાવવા માંડ્યા.

પૂતળી મહાત્માના મનમાં એક ક્ષણમાં અનેક વિચાર આવી ગયા, આ સોહામણું બાળક કોણ હશે ? આડીં એને કોણ મૂકી ગયું હશે ? એના માળાપ કોણ હશે ? આવા રૂપરૂપના અભાર સમા બાળકને જન્મ આપીને ત્યજી દેવા પાછળ એના મા-બાપનો શો હેતુ હશે ? અરે, હુરમતને પણ વહાલુ લાગે એવું આ મનોહર બાળક છે એને આમ કુદરતના જોખે મૂકી દેતા કોઈને જરાય કંઈ નહિ થયું હોય !

પણ ભક્તનું મન ભગવાન સિવાય બીજા વિચારોમાં લાગા સમય સુધી શુધાએતુ રહેતું.

નથી. ઝડપથી પાછું જો વિશ્વપતિના વિચારમાં લાગી જાય છે.

‘પૂજારીનું’ મન ક્ષણમાં પાછું સ્વસ્થ થઈ ગયું. ‘અહુ ભગવાનની ઇચ્છા મુજબ જાને છે. આ બાળકને તુળસીકથારા આગળ મૂકાવવા પાછળ ભગવાનની જ કોઈ વ્યવસ્થિત યોજના હશે એમ કેમ ના હોય ?’

પૂજારીએ હાથમાંની છાગડી એક સ્વચ્છ જગ્યાએ મૂકી દીધી. અને સહેજ નીચા વળી એણે બાલકના સુખ તરફ એવા માંડ્યું.

એ જ વખતે એના કાનમાં બહુ ધીમે છતાં સ્પષ્ટ અવાજ સંભળાયો:

‘વિશ્લુચિત્ત ! વિચાર ન કરીશ. બાળકને હાથમાં લઈ લે.’

પૂજારીનું નામ વિશ્લુચિત્ત હતું. કોઈ ધન્ય ક્ષણે જીવનમાં સંભળાતો અતરારમાંનો અવાજ સાંભળીને, વિશ્લુચિત્તે તરત હાથ લાગાવી બાળકને જાંચકી લીધું.

વિશ્લુચિત્તના હાથમાં આવતાં બાળકનું મુખ હસી ઊઠ્યું, વિશ્લુચિત્તે બાળકના શરીરે લપેટેલા મુદ્રાયમ વસ્ત્રના ટુકડાને સહેજ વ્યવસ્થિત કરી ‘નારાયણ ! નારાયણ !’ ના ઉચ્ચાર સાથે મંદિર તરફ ચાલવા માંડ્યું, જાણે પ્રભુપ્રભાદી મળી હોય એવા આનંદથી નાનકડા બાળકને લઈ એણે મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો અને ભગવાનની મૂર્તિ સામે બેસા રહી એણે કહ્યું:

‘ભગવાન ! આપની આજ્ઞાથી આ બાળક હવે આપના ચરણકમલમાં હાજર થયું છે. એના પર કૃપા વરસાનો !’

(૨)

અહીં વિશ્લુચિત્તના સંબંધમાં થોડી હકીકત જાણી લેવી જોઈએ.

મદ્રાસ પ્રાંતમાં વિદલીપુત્ર નામનું એક સ્થાન આવેલું છે. ઘણાં વર્ષ પહેલાં એમાં મુકુન્દાચાર્ય નામનો એક આદર્શ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એની પત્નીનું નામ હતું પદ્માદેવી. બંને પતિ-પત્ની ખૂબ પવિત્ર હતાં. ભગવાન વિશ્ણુની સેવાપૂર્વક કયાં વગર એ કદી પાણી પથ્થ પીતા નહિ. આ ભાગ્યશાળી દંપતીને ઘેર ભગવાનની કૃપાથી એક પુત્રનો જન્મ થયો. એ પુત્ર કંઈ વિલક્ષણ હતો. ખીન્ના બાળકો કરતાં એ વધારે આકર્ષક હતો, વધારે મીઠું બોલતો હતો, નાની ઉંમરે ચાલતાં શીખી ગયો હતો, એ

કારણે માળાપ બહુ પ્રસન્ન થયા હતા એવું કંઈ ન હતું. પરંતુ નાનપણમાં રમકડા રમવાને બદલે એ ભગવાનની મૂર્તિ સાથે રમતો હતો અને સામાન્ય બાળકો જેમ ‘મા ! મા !’ કરીને માનો આબુબાબુ કર્યા કરે છે તેમ કરવાને બદલે એ ‘વિષ્ણુ ! વિષ્ણુ ! નાલાયન ! નાલાયન !’-એવાં ભગવાન વિશ્ણુ નારાયણના પવિત્ર નામોનો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં એકલા એકલા રમતો હતો. એ જોઈને મા-બાપ બહુ સજી થતાં હતાં. બહુ નાનપણથી ભગવાન નારાયણમાં બાલકનું મન થોડી જાય એ

કંઈ જેવી તેવી વાત નથી. અનેક જન્મના સંસ્કાર હોય તો જ નાનપણથી ભગવાનની ભક્તિનો રંગ લાગે છે.

સુકુદાયાર્થ અને પતિવ્રતા પદ્માદેવીના પુત્રને ભક્તિનો રંગ લાગી ગયો હતો. એથી એના મનમાં ભગવાન વિષ્ણુ સિવાય બીજી નામ ગોઠવું ન હતું. આ બધું એમને પ્રાદાણ સુકુદાયાર્થે પુત્રનું નામ પાડ્યું વિષ્ણુચિત્ત.

વિષ્ણુચિત્ત જ્યારે ઉત્તરભાગ્યક થયો ત્યારે થોડા થોડા દિવસના અંતરે એનાં માતા-પિતાએ આ જગતમાંથી વિદાય લીધી. ભગવાનનું ભજન કીર્તન કરતાં કરતાં પ્રાદાણ કંપતી ભગવાનના ચરણકમલને પામી ગયાં.

જન્મ આપનાર માતાપિતા ગયાં પણ જગતનાં માતાપિતા વિષ્ણુચિત્તને છોડીને જાય એમ ન હતું. વિષ્ણુચિત્તની ભક્તિ અને વિષ્ણુચિત્તની સેવા એવી ઉચ્ચ પ્રકારની હતી કે ભગવાન એને ભૂલી શકે એમ ન હતું.

વિષ્ણુચિત્તને હવે જલે વિષ્ણુઃ રચલે વિષ્ણુઃ વિષ્ણુઃ પર્વત મસ્તકે એમ સર્વત્ર પોતાના ઇંદ્રદેવ જણાતા હતા. એનું મન સસારના પદાર્થો તરફ મિલકત બેસતું ન હતું. એથી જીવનની પગેપગ ભગવદ્ભક્તિમાં ગાળવા એણે નિશ્ચય કર્યો. પોતાની જે કંઈ મિલકત હતી તે એણે વેચી નાખી અને એ દ્રવ્ય દ્વારા ભગવાન વિષ્ણુનું એક આકર્ષક મંદિર બાંધી ભગવાનના પૂજન-અર્ચન અને ભજન કીર્તનમાં એ દિવસો વીતાવવા લાગ્યો.

ભગવાનની પૂજા માટે નિત્ય ફૂલોની તથા તુલસીદળની જરૂર પડે એથી મંદિરની આબુ-ખાબુ વિષ્ણુચિત્તે એક મલાનો બગીચો પણ બનાવ્યો. થોડા જ વખતમાં પોતાના સહચાર અને ભગવદ્સેવા વડે આબુખાબુ એક ખરા શક્ત તરીકે એ ઝાળખાવા લાગ્યો.

કેટલાક દિવસો વીતી ગયા પછી એક દિવસ મંદુરાના ધર્મિક રાજા બલદેવના સમાગમમાં વિષ્ણુચિત્ત આવ્યો. ભગવાનની પ્રેરણાથી જ એ રાજાના દરબારમાં ગયો હતો. ત્યાં રાજાની અનેક શંકાઓનું સમાધાન કરી એને ભક્તિનો ઉપદેશ આપ્યો. રાજાએ પ્રસન્ન થઈને વિષ્ણુચિત્તનો બારે સત્કાર કર્યો.

આ પ્રસંગથી દેશમાં સર્વત્ર વિષ્ણુચિત્તનું નામ બાળીતું થઈ ગયું.

ભગવાનની ભક્તિ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય એને એવી કંઈ ચીજ કે જે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત ન થાય ?

પણ ભક્ત વિષ્ણુચિત્ત લોકોની વાહવાહથી ફુલાઈ જાય તેવો ન હતો. એ તો કુખમાં કે કુઃખમાં, માનમાં કે અપમાનમાં-બધામાં શ્રીહરિની કૃપાને જ ભેટી હતો. એના મજબૂત મનને બીજી રંગ હવે લાગી શકે એમ હતો જ નહિ. એ ચૂપચાપ કયો આઈબર કે પ્રદર્શન કર્યા સિવાય ભગવદ્ભજન કરતો હતો. પોતે બધો ને પોતાનું મંદિર બાંધું. કમલનયન ભગવાન વિષ્ણુની સેવા-પૂજા એ જ એને મન સર્વત્ર હતું.

કેટલાંક વર્ષ આમ વીતી ગયાં.

એક દિવસ સવારના પહોરમાં બગીચામાં નિત્ય નિયમ સુજળ ભગવાનની પૂજા માટે ફૂલ અને તુલસીદળ લેવા એ ગયો ને એની અભયબી વચ્ચે તુલસીકવારા આગળથી પ્રારભમાં જણાયા સુજળ એક બાળક એને મળી આવ્યું

(૩)

જે નાનું બાળક વિષ્ણુચિત્તને મળ્યું હતું તે એક છોકરી હતી. કવચ ઋષિને જેમ શકુન્તલા મળી હતી અને જેમ પોતાની પુત્રી ગણીને ક્યાણ ઋષિએ શકુન્તલાને ઉછેરી મોટી કરી હતી તેમ ભક્ત વિષ્ણુચિત્તે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી બાળકીને ઉછેરવા માંડી.

છોકરી પણ કંઈ અજબ હતી. જાગવાન વિશ્વની મૂર્તિ નજરે પડે એ રીતે મંદિર આગળ ખેસાડવામાં આવતી તો એ આનંદમાં રમ્યા કરતી. પણ જો મૂર્તિ ન દેખાય એવે સ્થળે એને ખેસાડવામાં આવતી તો તરત એ રૂઢનનો આશ્રય લેતી. અને થગ પછાડી પોતાની નાપસઠગી બંદેર કરતી.

વિશ્વચિત્તે પહેલાં ગંભીરમાં છોકરીનું નામ પાડ્યું—ભક્તાણી; પછી પાડ્યું દેવી; અને એ પછી ખરું નામ પાડ્યું—રંગનાયકી. આ ઉદ્દેશ નામથી વિશ્વચિત્તની એ પાલક યુત્રી પછી પ્રસિદ્ધ થઈ.

રંગનાયકીનું પૂણિમાના ચત્ર જેવું સુખ હતું. હાઠમની કળી જેવા હાંત હતા. કાળી આકર્ષક આંખો હતી. રેશમ જેવા વાળ હતા. દેહબાંધો નાનુક હતો, ગોર વર્ણ હતો. દ્રંકમાં એટલું કહેવું બસ થશે કે એ સર્વાંગસુંદર હતી.

રંગનાયકી પાંચ વર્ષની થઈ ને વિશ્વચિત્તે પ્રેમથી એને જાગવાનની, એનાથી બની શકે એવી, સેવા સોંપવા માંડી:

‘બહેન! પેલાં ફૂલ અને તુલસી લઈ આવો!’

‘પેલો જરા પરસાદ અહીં લાવ!’

‘જો હું આરતી કરું છું. તું આ ઘંટડી વગાડજે. હાં!’

‘ઘેટા! લે, આ ફૂલનો હાર છે તે જાગવાને પહેરાવ!’

‘રંગી! જો બહેન! આ મંદિરમાં કયરો પડ્યો છે એને જરા વાળીને સાફ કરીશ કે?’

પિતાની બધી આજ્ઞાઓ રંગનાયકીને બહુ પ્રિય લાગતી. એ આનંદથી જાગવાનના સેવાકાર્યમાં સાથ આપતી. જેમ જેમ રસ પડવા માંડ્યો તેમ તેમ એણે આગવી સેવા શરૂ કરી.

આરતી વખતનાર એટલે પિતાજી એના હાથમાં ન આપે. તો એ સવારે, બપોરે, સાંજે કે રાત્રે—એમ ત્યારે વખત મળે એટલે મંદિરમાં ધુમતી

અને નાના નાના જે હાથ વડે આરતી ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરતી. મૂર્તિની બેઠક અને મૂર્તિ બંને ઉંચાં. પ્રભુના મસ્તક સુધી રંગનાયકીને હાથ ન પહોંચે એટલે એનાથી મુગટ ન પહેરાવાય. એથી એ ઘણા વખત પ્રભુને કહેતી:

‘તમે જરા નાના થઈ બાવને! મારા જેટલા! તમારે માથે મુગટ હું ઠેવી રીતે મૂકી શકું! ઉંચા આસન પર બેઠા છો તે!’

કેઈ વખત વળી પૂછતી:

‘સાચું કહેજો, આજની રસોઈ ઠેવી લાગી! શાક મેં બનાવ્યું હતું હોં! પિતાજી તો મને રસોડામાં પાસે ન આવવા દે. કહે—ઠગાવાય. પણ હું તો એ જરા બહાર ગયા એટલામાં રસોડામાં પંચી ગઈ ને શાકમાં મૂકી ભરીને સાકર નાખી દીધી. શાક ગર્યું ગર્યું લાગ્યું હતું ને!’

વળી કેકવાર એક મોટું ફૂલ પોતાના બાલમાં ખોસી મૂર્તિ પાસે જઈને ઊભી રહેતી અને કેટલાય મૂકી પૂછતી:

‘ગોલીજી, હું આજે ઠેવી ચોખું છું! તમે રૂપાળા છો, એમ અમે ચ રૂપાળાં છીએ. હોં કે!’

રંગનાયકીના પ્રમોના જવાબ દર વખતે મળતા હશે કે કેમ એ રંગનાયકી સિવાય બીજું કોણ કહી શકે? ન મળતા હોય તોય રંગનાયકીને એની જરૂર રી હતી! એને સાંભળવા કરતાં પોતાની વાણી પ્રભુને સંભળાવવાની બહુ ઇચ્છા હતી.

પણ આ બાવમાં જેમ જેમ એ ઘોટી થતી ગઈ તેમ તેમ દેર પડવા માંડ્યો. હવે એને એમ લાગવા માંડ્યું કે, પ્રમોના ઉત્તર મળવો જ નોંધવો. ના કેમ મળે! ઉત્તર મેળવવાનો પ્રયત્નથીને હક છે, એ હક્કને જતો કેમ કરાય? પ્રભુએ ખુલા દિલથી અને ખુશમિનજથી વાતો કરવી જ નોંધવો.

રંગનાયકીને હવે જગીયામાથી તુલસીની મંજરીઓ અને પુષ્પ લાવવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. પુષ્પ લાવી એ દરરોજ પ્રભુને માટે હાર બનાવતી. સદાતા પણ એને હવે આવડ્યું હતું. વિષ્ણુચિત્તને હવે એ રસોડામાં પેસવા દેતી નહિ. કહેતી—‘ગિતાછ ! તમે તમારી પૂજા કર્યા કરો. રસોડા તો હું જ કરીશ તમારા ભગવાનને શું શું લાવે છે એની મને ખબર છે.’

હસીને વિષ્ણુચિત્ત પૂછતા:

‘બેટા ! તને કેવી રીતે ખબર પડે છે કે ભગવાનને આજ અમુક લાવશે, અમુક નહિ લાવે.’

સુખ પર સ્થિત દરકાવતી રંગનાયકી કહેતી: ‘મને ખબર ન પડે તો કેને પડે ? એ મને બધું કહી જાય છે.’

‘વાહ, એ તો બહુ મજાનું !’ પુત્રીની ભગવદ્ ભક્તિ જોઈ મનમાં રાજી થતા થતા વિષ્ણુચિત્ત મંદિરમાં ચાલ્યા જતા.

સાંજની આરતી પછી, વિષ્ણુચિત્ત ધ્યાનમાં બેસતા. એ પછી સુના પહેલાં દરરોજ એ રાત્રે ભગવાનની કથા વાંચતા. રંગનાયકી ઓઠી થયા પછી એ શ્રોતા તરીકે બેસતી અને નિરતર કથા શ્રવણ કરતી.

એક વખત શ્રીમદ્ જાગવતના દશમ સ્કંધની કથા શરૂ થઈ. રંગનાયકીને આ કથામાં બારે રસ પડવા માડ્યો. ગોપાલકૃષ્ણની બાળલીલાઓનું વર્ણન સાંભળતાં સાંભળતાં એની આખમાં આનંદના આમુ આવી જતાં. ઘણીવાર એ હસી પડતી. ઘણીવાર ‘સારુ થયું, સારુ થયું’ એમ બોલી ઊઠતી. ઘણીવાર તાળીઓ પાડી પોતાનો હર્ષ વ્યક્ત કરતી. તો કેાઈવાર હોઠ વાકો કરી મોં પણ મચકોડતી.

એકલા એકલા શ્યામસુંદર ગોપીના ઘરમાં પેસીને માખણ આરાગી જાય ને રંગનાયકીને

એમાંથી લાગ ન મળે એટલે એ પોતાની નાપસંદગી બતાવે કે ના બતાવે ?

‘શ્યામસુંદર ! તમે બહુ પક્ષા છો. રોજ સારી સારી રસોઈ જનાવીને તમને જમાડું છું તો તમે તમને હું યાદ આવતી નથી ! તમને માંકડાં યાદ આવે, ગોવાળીઆનાં માંકડાં જેવાં છોકરાં યાદ આવે અને એમની સાથે મીઠી મીઠી તમે વાતોય કરો. પણ અમારી સાથે તો કેાઈ દિવસ ગોલવાનું જ નહિ ! પણ યાદ રાખો, આ રંગનાયકીને સતાવવામાં બહુ સાર નહિ કાઢો ! હું અગોલા લઈશ તો ભારે થઈ પડશે.’

રાત્રે કથા પ્રસંગો યાદ કરતાં કરતાં સુતી વખતે રંગનાયકી આમ મનમાં ને મનમાં શ્યામસુંદરને ઠપકો આપતી. પછી હસતી, પછી આખો મીઠીને કલ્પનાથી વૃદ્ધાવનમાં પહેાંચી જઈ શ્યામસુંદરની ક્ષમા માગવાનો અભિનય કરતી

મનમોહન બારે જાગ્રમર છે. એ સ્વપ્નમાં રંગનાયકીને દેખા દેતા, મીઠું મીઠું હસતા, અને બસી ભલવતા. પણ હજી પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થઈ વાતો નહોતા કરતા. રંગનાયકીને આ કંઈ ગમ્યું નહિ. એ મનમાં ને મનમાં જુમ અકળાતી.

‘વેલી ગોપીઓ કરતાં મારો પ્રેમ શી રીતે ઉતરતો છે ? પણ ના, શ્યામસુંદર નિષ્કુર છે. ગોપીઓના આંસુની અને ગોપીઓના પ્રેમની લગાર પણ દરકાર કર્યાં સિવાય રથમાં બેસીને મથુરા ચાલ્યા ગયા.’

પણ ‘વોતે નિષ્કુર નથી’ એ વાતની ખાતરી કરાવવા એક રાત્રે વૃદ્ધાવનવિહારીએ રંગનાયકીને સ્વપ્નમાં દર્શન દીધાં અને એનો હાથ પકડીને આખા વૃદ્ધાવનમા ફર્યા.

અહાહાહા ! શો આનંદ ! શી શોભા ! પણ સુવાળો સુવાળો શ્યામસુંદરનો હાથ રંગનાયકીને સ્વપ્નમાં અડક્યો ને રંગનાયકીના મનની સ્થિતિ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ. એને સમજાઈ ગયું કે, શ્યામસુંદર

નિષ્કૃત નથી પણ પ્રેમી છે. અને પોતાના હૃદયના સ્વામી છે.

સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થયા પછી રંગનાયકી એકાએક ગદલદાઈ ગઈ. એની ઝખના વધવા લાગી. સ્વામીને પ્રત્યક્ષ મળવા માટે એ અધીરી બની ગઈ. એ વિચારવા લાગી:

‘મારામાં એવી હજી શી ખામી છે તે ઘસીને એ હજી ચરણમાં સ્થાન નથી આપના ? મારામાં રૂપ નથી ? હૃદય નથી ?’

ભીડીને એ દર્પણ આગળ જઈને બેઠી. ખાલુમાં ભગવાનને અર્પણ કરવા માટે પુષ્પહાર બનાવીને મૂક્યો હતો તે લઈને એણે પોતાના ગંગામાં નાખ્યો, ને પછી દર્પણમાં પોતાના પ્રતિબિંબને જોવા લાગી.

ખરે, એ અચંત રૂપાળી હતી, એની પ્રતિબિંબે ખાતરી કરાવી આપી.

રંગનાયકીને સંતોષ થયો. એના મોઢા પર સ્થિત આવીને બેઠું.

એવામાં મંદિરમાંથી વિપ્લવિતે બૂમ પાડી; ‘ઘેટા ! હાર લઈને આવ. ભગવાનને ધરવીએ.’ પિતાને અવજન સાંભળી રંગનાયકી જાનમા આવી ગંગામાંથી હાર કાઢી નાખી એણે મંદિરમાં જઈ પિતાને આપ્યો.

પણ હાર ચુંચાયો હતો. એટલે વિપ્લવિતે તે પૂછ્યું :

‘આ હાર આવો કેમ ? કોઈએ બાણે એનો ઉપયોગ કર્યો હોય એમ લાગે છે. ભગવાનને આ હાર ન ચડે.’

રંગનાયકીને દુઃખ થયું. પોતાની બૂલને લીધે સ્વામી આજે હાર નહિ પહેરે.

એ વહેલી વહેલી ફરીથી ભગીયામાં દોડી, ફૂલ લઈ આવી ઝડપથી એણે હાર તયાર કરી દીધી.

અને પિતાજીને આપ્યો. પણ કોણ બાણે કેમ આ તાજે હાર પ્રભુ સ્વીકારના નહતા. વિપ્લવિત પહેરાવે ને થેડીજ વારમાં મૂર્તિ ઉપરથી ખસી એ નીચે આવી બચ. આખું હાર પહેરાવ્યા

સિવાય વિપ્લવિતે પ્રભુની આરાતી કરી સેવા કાર્ય પૂરું કર્યું.

બપોરે રંગનાયકી પેલા-પોતે પહેરેલા હાર સાથે છાનીમાની મંદિરમાં પેડી અને એ હાર

એણે ભગવાનને પહેરાવ્યો : ભગવાને : એને : ધારણ કરી લીધા.

સાંજે આરતી વખતે વિષ્ણુચિત્તે હાર ભેગો ભાદે એ રંગનાયકીનું જ કામ એમ સમજી એને યોલાવી કપડો આપ્યો :

‘ ભગવાનને કેાંઈએ પહેરેલો હાર પહેરાવાય ? પ્રભુને તો તાણ-ચોકળી વસ્તુઓ અર્પણ થાય. ’

પણ તે શરતે વિષ્ણુચિત્તને ભગવાને સ્વપ્નમાં દર્શન દઈ કહ્યું :

‘ વિષ્ણુચિત્ત ! ફૂલમાળા રંગનાયકીએ પહેરી હતી, એથી એ ચુધાએલી લાગતી હતી. પણ મને એ માળા જ ગમી એટલે એમાં રંગનાયકીને દોષ નથી. હવેથી રાજ રંગનાયકીની માળા જ ધારણ કરીશ તોલે હાર જે બને તે પહેલાં થોડી વાર રંગનાયકી પહેરે અને પછી એ જ હાર તમે મને પહેરાવજો. બીજો હાર પહેરાવશો : તો હું એનો સ્વીકાર નહિ કરું. ’

આલું જ સ્વપ્ન રંગનાયકીને દઈ ભગવાને કહ્યું :

‘ તું અને હું બુદ્ધાં નથી. એટલે હાર તું બે માટે માટે બનાવે તે પહેલાં થોડીવાર પહેરી લેજે. પછી જ મને પહેરાવજે. સમજ પડી ? ’

પ્રજ્ઞાતમાં પિતા-પુત્રીને બન્નેને આશ્ચર્ય થયું પણ પ્રભુની આજ્ઞા યદ્ય એટલે કંઈ ચાલે ?

પ્રભુએ દિવસથી રંગનાયકીની પહેરેલી માળા પહેરવા લાગ્યા.

પણ આ ફૂલમાળાના પ્રસંગથી તો રંગનાયકીની દશામાં એવર પલટો આવી ગયો. એને રયામણદરની યાદ સતાવવા લાગી. વારેવારે એ રૂદન કરવા લાગી. વારંવાર એ ‘ હે રયામ ! હે નારાયણ ! ’ એમ મુખથી ઉચ્ચાર કરવા લાગી. એને ખાવાપીવાનું પણ ભરાજરૂધ્યાન રહેતું નહિ. નિદ્રા એની ભાગી ગઈ.

વિષ્ણુચિત્તને રંગનાયકીની દશા ભેઠને સમજાઈ ગયું કે-રંગનાયકી એ ધરતી પરની કોઈ કન્યા નથી. એ દિવ્યલોકની છે, અને પ્રેમભક્તિને મહિમા સમજાવવા ખ તર પ્રભુએ એને પૃથ્વીપર યોલાવી છે.

હવે ભગવાને રંગનાયકીને પોતાના ચરણમાં સ્થાન આપવાનો વિચાર કર્યો.

એક દિવસ એમણે શ્રીરંગજી મંદિરના અધિકારીઓને સ્વપ્નમાં આજ્ઞા કરી કે ભક્ત વિષ્ણુચિત્તની પાલક પુત્રી રંગનાયકીને માનપૂર્વક મંદિરમાં તેડી લાવો. અને મારી સાથે એનું લગ્ન કરા.

આવી જ રીતે વિષ્ણુચિત્તને ભગવાન રંગનાથે સ્વપ્નમાં દર્શન દઈ આજ્ઞા આપી :

‘ વિષ્ણુચિત્ત ! શ્રીરંગજીના મંદિરમાંથી હું તમને યોલાવવા માણસો માંકું છું. એમની સાથે રંગનાયકીને લઈ સત્વર આવી પહેંચશો. રંગનાયકી મારાથી હવે દૂર રહી શકે નહિ. એનું મારી સાથે લગ્ન થશે. ’

રંગનાયકીને પણ સ્વપ્ન આવ્યું. મલકતા મુખે ભગવાને હાજર થઈ રંગનાયકીને કહ્યું :

‘ દેવી ! હાંખી બનવાનું કંઈ કારણ નથી, તારી ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થયો છું. તને શીઘ્ર યોલાવી લઉં છું. ’

બીજે દિવસે શ્રીરંગજીના મંદિર તરફથી પાલખીઓ સાથે રંગનાયકીને લેવા માણસો હાજર થયા. હસતા મોંએ ભક્ત વિષ્ણુચિત્ત અને રંગનાયકી પાલખીમાં બેસીને શ્રીરંગજી તરફ ચાલ્યાં.

આ બાબુ શ્રીરંગજીના મંદિરમાં બારે ધામ-ધૂમ થઈ રહી હતી. ભગવાન રંગનાયકી રંગનાયકી સાથે લગ્ન થવાનું હતું એના ઉત્સાહમાં

મંદિરમાં સવારથી લકતોનો લીક થઈ રહી હતી. ભગવાનની મૂર્તિ સાથે એક જુવાન છોકરી પરણવા આવે એ નવાઇ પમાડે તેવી વાત સાંભળી શ્રદ્ધા વગરના ધીબા લોકો. પણ મંદિરમાં ભેગા થયા હતા.

યથા સમયે રંગનાયકીની પાલખી શ્રીરંગજીના મંદિરમાં આવી પહોંચી. રંગનાયકી પ્રસન્નચિત્તથી પાલખીમાંથી ઉતરી. એનું સ્વરૂપ ફરી ગયું હતું. કેવાંગના, જેવી એ શોભતી હતી. જેવો એણે મંદિરના પગથીએ પગ મૂક્યો કે તરત દોલ વાગવા લાગ્યાં. શંખધ્વનિ થવા લાગ્યો અને બ્રાહ્મણો વેદોચ્ચાર કરવા લાગ્યા.

વાતાવરણમાં મધુરતા આપી ગઈ.

રંગનાયકી લલતી લલતી પૂલરીની પાછળ પાછળ મંદિરના દ્વાર આગળ આવી પહોંચી. અને ત્યાં વિદ્વાન પઠિતો દ્વારા ભગવાન રંગનાથ સાથે એનું વિધિસર લગ્ન થયું.

ફરી દોલ હમકવા લાગ્યાં. શંખધ્વનિ થવા લાગ્યો. અને ભક્ત લોકો જયજયકાર બોલાવવા લાગ્યા.

રંગનાયકી પરણીને ઊઠી. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને અને પાલક પિતાને એણે મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યાં. પછી મંદિરના ગર્ભદ્વારમાં પ્રવેશ કરી તરત ભગવાન રંગનાથની શેવશીઘ્યાપર ચઢી ગઈ.

સો રંગનાયકીના આ કાર્યથી એકદમ ચકિત થઈ ગયા. પણ એ સંબંધમાં કોઈપણ કંઈ બોલે ત્યાર પહેલાં એકાએક રંગનાયકીનું કમનીય શરીર પ્રકાશના પુંજમાં ફેરવાઈ ગયું ને ચમકતી વિજળી જેમ રયામ ધનમાં ચમકીને સમાઈ જાય તેમ ભગવાન રંગનાથની મૂર્તિમાં એ સમાઈ ગઈ.

આ ઘટનાનો ભક્ત વિશ્વચિત્ત ઉપર ઘણો પ્રભાવ પડ્યો. એ ભગવાન રંગનાથને પ્રણામ કરી પોતાના સ્થળે પાછા ફર્યા ને ભગવાન રંગનાથ

અને ભગવતી રંગનાયકીના સ્મરણમાં દિવસો વ્યતિત કરવા લાગ્યા. એ પણ મહાન ભક્ત હતા એથી અંત સમયે ભગવાને એમને પોતાના ધામમાં બોલાવી લીધા.

વિશ્વચિત્ત ને રંગનાયકી

એ બે પરમ પુનિત છે નામ;

અચલા ‘રવિ’ ભક્તિથી જેમની,

યાતા વશ પોતે ધનરયામ.

૬૬

ભક્ત વિશ્વચિત્તની પદાવલી

રંગનાયકીના ચરિત્રની સાથે ભક્ત વિશ્વચિત્તનું ચરિત્ર ભેડાએલું છે. પ્રભુના એ પ્રિય ભક્ત કવિ પણ હતા. એમણે સમયે સમયે અનેક સુંદર પદોની રચના કરી છે. એ પદોમાં ભક્તના હૃદયની નિર્મળ ભાવનાનાં અને એમની અચલા ભક્તિનાં દર્શન યાવ છે. નમૂના દાખલ એક પદનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ.

વિશ્વચિત્ત કહે છે—

“ભગવાન નારાયણની જે ઉપાસના કરતા નથી એ ખરેખર દયાને પાત્ર છે. એમણે એમની માતાને પ્રસવનું અર્થે કંઈ આપ્યું છે.

જે લોકો ભગવાન નારાયણના પરમ પવિત્ર નામનો ઉચ્ચાર કરતા નથી, એમનું જીવન પાપમય છે.

જે માધવ ભગવાનને પોતાના હૃદયસિંહાસન પર પધરાવતા નથી અને પ્રેમરૂપી પુષ્પોથી એમની પૂજા કરતા નથી, એ મૃત્યુપાશથી ક્ષાપિ છૂટતા નથી.”

× ગુજરાતમાં જેમ દરવર્ષે મંદિરમાં અને વૈષ્ણવ ધરમા વૃક્ષીવિવાહ થાય છે તેમ દક્ષિણાં વૈષ્ણવ મંદિરોમાં દજી પણ પ્રતિવર્ષે રંગનાયકીને લગ્નોત્સવ ઉજવાય છે.

મધ્યપિત મનોબુદ્ધિ યો મદ્મત્તઃ સ મે પ્રિયઃ ।

—ગીતા; ૧૨/૧૪

પુત્રવતી જુવતી જગ સોઈ, રઘુપતિ ભગત બામુ સુત હોઈ.

—તુલસીદાસ ।

કેરલ દેશના પ્રધાનમંત્રીના બવનમાં મંત્રી-મંડળના સભ્યો તથા રાજ્યના ખાસ ખાસ સરદાર સામંતો ભેગા મળ્યા હતા. પ્રધાનમંત્રીના આમંત્રણથી શુભ મંત્રણા કરવા બધા આવ્યા હતા. રાત્રીનો સમય હતો. મંત્રીશરના બવનના વિશાળ ખંડમાં પોતપોતાને આસને બેસીને બધા એકબીજા સાથે ધીમે ધીમે વાતો કરતા હતા. હીપકો પ્રકાશ વેરી રહ્યા હતા.

થોડો સમય બીતા બાદ મંત્રીશરે ધીમા પગલે ચોરડામાં પ્રવેશ કરી પોતાનું આસન સ્વીકાયું. બધા વાતો કરતા અટકી ગયા.

ચારે બાજુ એક ઉંડતી નજર ફેંકી મંત્રીશર ધીમા અવાજથી બોલ્યા:

‘મિત્રો! જાણે આપને બધાને એક અતિ મહત્વના કામે સલાહ લેવા બોલાવ્યા છે. આપ બધે છો કે, આપણા મહારાજા કુલશેખરે ઘણા વખતથી રાજકાજનો તમામ બાર અમારા માથે

નાખી દીધો છે. સેવકનો એ ધર્મ છે કે સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું. એથી મહારાજાની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી આપના બધાના સહકારથી વ્યવસ્થિત રીતે રાજકાજનું કાર્ય અમે કરીએ છીએ. પરંતુ છેલ્લા ટેટલાક મહિનાથી તો મહારાજાએ રાજગાદી સાથે પોતાના જાણે કંઈ સંબંધ જ ન હોય એ રીતે વર્તવા માંડ્યું છે. પહેલાં રાજસભામાં કોઈ કોઈ દિવસ પધારવાની, કૃપા કરતા હતા તેમ થોડા દિવસથી એમણે બંધ કરી શાળની વ્યવસ્થા કેમ ચાલે છે, એ બાબત કદી એ પ્રશ્ન કરતા નથી. અમે કેઈ મહત્વના કામે એમની ચલાહ લેવા કે આજ્ઞા માગવા જઈએ છીએ તો એ હસીને કહે છે—મંત્રીશર! તમે જે કરશો તે ઠીક કરશો. મને પૂછવાની જરૂર શી છે? છતાં કોઈ કામમાં સુરેકદી જેવું જણાય તો રાજાધિરાજને વિનંતી કરો. એ તમને જવાબ આપશે.’

એક સામંતે કહ્યું: ‘મંત્રીશર! રાજાધિરાજ

તો મહારાજ કુલશેખર પોતે છે. બીજા રાજધિરાજ કયા ?

મંત્રીશ્વર જોડ્યા:

‘અરે ભાઈ, મહારાજ ને રાજધિરાજની વાત કરે છે એ એમનાથી જુદા છે. એ તો રાજ રામને રાજધિરાજ કહીને જોળખાવે છે.’

‘રાજ રામ !’

‘હા, હા. રાજ રામ. સીતાપતિ રામ.’

સલાસદોના મુખ પર આછું ક્ષિપ્ત દેખાયું.

મંત્રીશ્વર આગળ જોડ્યા:

‘પણ મિત્રો ! ભગવાન રામચંદ્રજીને પૂછાય શી રીતે ? એ આપણને મળે શી રીતે ? મહારાજ તો કહે છે—આપણા રાજ્યના ખરા માલિક તો ભગવાન રામ જ છે. હું તો એમનો સેવક છું. એટલે સુરકેલીના પ્રસંગે એમને ધરણે જઈને બેઠા. અને એમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું એમને. આવી તો કંઈ કંઈ વારો એ કરે છે.’

વળી થોડીવાર અટકી એમણે આગળ ચલાવ્યું:

‘મહારાજ ભગવાન રામના ભક્ત છે એટલે એમનામાં વધારેમાં વધારે શ્રદ્ધા—ભક્તિ હોય એમાં કંઈ ખોટું નથી. પરંતુ જયે જ ભગવાન ઉપર છોડી દઈ નિઃશ્ચય મધને બેસી રહેવું એ કેટલી હદ સુધી ઠીક કહેવાય ?’

‘તે મહારાજ સાવ નિઃશ્ચય બનીને જીવન જીવીત કરે છે ?’ એક સલાસદે પૂછ્યું.

‘રાજકાજમાં ધ્યાન ન આપે ને આખો દિવસ ભજન—કીર્તન કયા કરે એ જીવન કેવું કહેવાય ?’

પ્રધાનને મન ભગવદ્ભજન એ નવરાનો ધંધો હતો. નિઃશ્ચય જીવન હતું.

આ સાંભળી એક મહે કહ્યું:

‘પ્રધાનજી ! મહારાજ કોઈની સાથે વાતચીત કરતા નથી ? બસ આખો દિવસ ને રાત ભજન—કીર્તન જ કયા કરે છે ! કોઈ મળવા જાય તો એને એ સુલાકાત આપે છે કે કેમ ?’

પ્રધાનજીએ જણાવ્યું:

‘આમ તો મહારાજ ને સુલાકાત મળે એને સુલાકાત આપે છે. પણ એમની વાતનો બીજો વિષય જ નહિ. એને એક જ વાત એ કહે છે—ભગવાનને જોળખો, એને યાદ કરો, એને ગમતાં કામ કરો. સંસારમાં રમ્યાપમ્યા રહેવાથી આત્મકલ્યાણનો માર્ગ નહિ મળે. ભગવાનનું ભજન એ જ સાચું છે. બાકી સર્વ મિથ્યા છે. નિરંતર ભગવદ્ભજન દ્વારા સાચા મુખને પ્રાપ્ત કરો. દેહનો ભરોસો રાખશો નહિ. એ દાણશંકર છે.’

આમ ભગવાન ને ભગવાનના ભજન સિવાય બીજી એ વાત જ કરતા નથી.’

મુખ્ય પ્રધાન લાગણીપૂર્વક બોલતા હતા. એમના મનમાં એવો ડર હતો કે, રાજાની ઘેલણની વાત ને બહાર ફેલાઈ જશે તો બીજા કુટિલ રાજાઓને રાજ્ય પર ચઢી આવવાની તક મળશે. એથી પાણી પહેલાં પાળ બાંધી લેવામાં જ ઠહાપણ છે એવું સમજીને કયો માર્ગ અહણ કરવો એનો નિર્ણય કરવા રાજ્યના રથના સમા સરદાર—સામંતો અને મંત્રીઓને એમણે આમંત્રણ આપી બોલાવ્યા હતા.

રાજાની ભક્તિ દિવસે દિવસે વધતી જતી હતી. એણે વેળવણ્યું જીવન દૂર કરીને સાદું જીવન શરૂ કર્યું હતું. આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે એની પતિવ્રતા રાણી પણ એના માર્ગને

અનુસરતી હતી. એથી રાજમહેલમાંથી બધો ઠાઠારો દૂર થયો હતો. અને એને સ્થાને સર્વેત્ર સાદાઈ નજરે પડતી હતી.

સાદાઈમાં સૌન્દર્ય નથી એમ તો ન કહેવાય. રાજાના મહેલનુ વાતાવરણ પહોંટાઈ ગયું હતું. રાજાનું જીવન વધુ સ્વચ્છ બન્યું હતું. રાજાના અંતરમાં દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ શાન્તિ સ્થપાતી હતી. રાજાનું 'મસ્તક વધુ ને વધુ પવિત્ર સંકલ્પો' કરતું હતું.

જેણે ભગવાનના ચરણકમલમાં મસ્તક મૂકી દીધું હોય એને કોણ અસુખી બનાવે ?

રાજા કુલશેખર પરમ સુખી બન્યો હતો. નિરંતર ભજનકીર્તન કરવામાં એને અપૂર્વ આનંદ આવતો. એ સાધુ-સંતોને આમંત્રણ આપતો, ભક્તાઓ સાથે ભગવચ્ચર્ચા કરતો, અને પંડિત-પુરાણીઓ પાસે ભગવાનની કથા શ્રવણ કરતો.

રાજાની ભક્તિ ખરા હૃદયની હતી. એ વિદ્વાન હતો, કવિ પણ હતો. ભગવાનની લીલાનાં મધુર મધુર પદો બનાવી એ જ્યારે મીઠા કંઠથી ગાતો ત્યારે વાતાવરણ ભક્તિરસથી ભરાઈ જતું. સંત-મહાત્માઓ અને સાધુઓ એ જોઈ ધન્ય ધન્ય બોલી ઊઠતા.

રાજા વીર પણ હતો. ભલભલા શૂરવીરોનું માન રણસંગ્રામમાં મૂકાવી દે એવી યુદ્ધકળા એણે પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી. પરંતુ પોતાની વીરતા એ અંતરના શત્રુઓને હઠાવવામાં વાપરતો. અને એથી તો ભક્તિમયિયાની એના પર મહેર થઈ હતી.

પણ રાજાની ભક્તિ મંત્રીશ્વરને અનુકૂળ ન આવી. રાજાની ભક્તિને એણે એક જાતની

ઘેલછા સમજી લીધી. અને એને દૂર કરવા માટે એણે વિવિધ પ્રયત્નો કરી એના પછુ રાજાના મનને એ જરાપણ ચલિત કરી શક્યો નહિ.

આખરે એણે પોતાના બવનમાં મંત્રીઓ અને સરદાર-સામંતોને બોલાવી સાચી પરિસ્થિતિ રજૂ કરી સૌની સલાહ માગી.

લાંબી ચર્ચા પછી સર્વાનુમતે એવો નિર્ણય થયો કે-મહારાજની ઘેલછા વધારવામાં બાબાઓ અને ભગતડાઓ કારણભૂત છે. રાજાની પાસેથી એમને હઠાવવા જોઈએ. એ સિવાય રાજા કોઈની સલાહ માનશે નહિ.

પણ એ કાર્ય અને શી રીતે ? સાધુસંતો તો રાજાને બહુ પ્રિય હતા. રાજા એમને જ પોતાના સાચા સગા માનતા હતા. એમને રાજમહેલમાં આવતા અટકાવવા માટે રાજા આરા કેવી રીતે આપે ?

અતુર મંત્રીશ્વરે એ કામ પોતાને માથે લીધું અને સહકાર આપવાનું વચન આપી બધા આસન પરથી ઊભા થવા.

(૨)

ઉપરના પ્રસંગ પછી બીજે કે ત્રીજે દિવસે એક ઘટના બની અને. સૌને રાજાના મનની સ્થિતિ દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે એની ખાતરી થઈ.

થોડા દિવસથી એક પંડિતજી રાજાની પાસે રામાયણની કથા વાંચતા હતા. રામભક્ત રાજા કુલશેખર પોતાના સ્વામી ભગવાન રામચંદ્રજીની કથા એકાગ્રતાથી શ્રવણ કરતો હતો. એના હૃદયમાં ભક્તિરસ ઉછળતો હતો. રામકથાને એકેએક પ્રસંગ એના હૃદયમાં જડાઈ જતો હતો.

કથામાં એક દિવસ ખર-ફૂલ સાથેના ભગવાન રામના યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો.

સામેથી અસંખ્ય રાક્ષસોના દળને લઈને આવતા મહાભગવાન ખર-ફૂલને જોઈ ભગવાન રામે લશ્મણને કહ્યું:

‘લશ્મણ ! તું સીતાજીને અહીંથી કોઈ સુરક્ષિત રથે લઈ જા. અને એમની રક્ષા માટે જ્યાંસુધી યુદ્ધ ચાલે ત્યાંસુધી, એ રથે જશે રહે. હું એકલો દુષ્ટોની સાથે સંગ્રામ જેલુ છું.’

સર્વશક્તિમાન ભગવાન રામચંદ્રજીની શક્તિ લશ્મણજીથી અબધી ન હતી. એથી ભગવાનને પ્રભામ કરી એમની આજ્ઞા યુજ્જન જનકદુલારીને લઈ એ ચાલ્યા ગયા.

આ બાળુ ભગવાન રામે ઝડપથી જટા બાંધી લીધી. કટી પર વસ્ત્ર કસીને બાંધ્યું. પછી ખભા પર અખૂટ બાણનો ભાથો લટકાવી હાથમાં વિજયી ધનુષ્ય ઉપાડી રાક્ષસોના સામનો કરવા એ જાણ.

એક બાળુ રામ એકલા હતા. બીજા બાળુ ચૌદ હજાર રાક્ષસો અત્યાચારથી સત્ત્વ થઈને ભયંકર ક્રીડીઆરી કરતા આવી રહ્યા હતા.

‘મારો ! મારો !’ કરતા વિકરાળ રાક્ષસો રામની સામે દોડ્યા.

ભગવાન રામની બ્રહ્મી જેવાઈ એમણે ધનુષ્યનો ટંકાર કરી ધનુષ્ય પર બાણ ચલાવ્યું.

પણ રાક્ષસો એમ ભાગી જાય એવા ન હતા. એકસામટા ભગવાન રામની ઉપર સૌ પડી પડ્યા.

પંડિતજીએ કથા જરાબર જગાવી હતી. રાજ કથામાં તત્તલીન થઈ ગયો હતો.

એકલા રામની ઉપર ચાલુ હજાર રાક્ષસો એક સામટા ધસી આવ્યા એ પ્રસંગ સાંભળતાં વેંત રાજ કોધથી ધ્રુજી ઊઠ્યો ને ઝડપથી આસન પરથી ઊભા થઈ જઈ એણે ગર્જના કરી:

‘દુષ્ટો ! જાણ રહ્યો, એમ નાં સમજશો કે મારા પ્રભુ રામ એકલા છે હું એમનો સેવક હાજર હોઉં અને તમે માન સ્વામી ઉપર હાથ ઉપાડવાનું સાહસ કરો જ શી રીતે ?’ આમ

કહીને તરત એણે શંખનાદ કરવા માંડ્યો. રાજાનો શંખનાદ સાંભળતાં બરોબર રામના સિનિકો દોડતા આવ્યા.

રાજા આવેશમાં આવી ગયો હતો. કથામાં આવેલો પ્રસંગ એ બધે પોતાની નજર ચંચુખ જ બની રહ્યો છે એવું એના મનમાં ઠસી ગયું હતું. એથી સિનિકોને બોલતા બરોબર એણે આજ્ઞા આપી:

‘નેઈ શું તથા છે ? તરી પડો રાક્ષસો
પર ! આપણા સ્વામી રામચંદ્રજી એકલા યુદ્ધ
કરે છે. એમની મદદે આવો, દોડો !’ કહેતાં
કહેતાં સમયેર ખેંચી રાજા મહેલનાં પગથીઆં
ઉતરવા લાગ્યો.

પંડિતજી કથા કરતાં કરતા અટકી ગયા
હતા. એમણે આવેશમાં આવી ગયેલા રાજાની
દશા જોઈ તુલજ પુલંડ અવાજથી કથા વાંચના
હાથ એ રીતે કાઢ્યું :

“ એક બાણુ થકી રામે,
હણ્યા ચોદ હજારને,
બાપડા રાક્ષસો સ્વામી
રામને શું કરી શકે ?
દષ્ટિથી જોહની સુદિ
બાપ થાય નિમિષમાં,
એમને ઠારવા રાજા !
કહો, કાણુ સમર્થ છે ? ”

મહારાજ ! એક જ બાણુથી ભગવાન રામચંદ્ર-
જીએ ચોદ હજાર રાક્ષસોને ભેગભેટમાં હણી
નાખ્યા. અને મહાબળવાન ખર-દ્રુપણને પણ
પલકવારમાં પરજોડમાં પહોંચાડી દીધા.

જેની ક્રોધભરી એક નજરથી સમગ્ર સુદિ
નિમિષમાત્રમાં ભરમ થઈ જાય છે એવા આ
વિશ્વની ઉત્પત્તિ, રિપત્તિ અને લવના કારણરૂપ
ભગવાન રામને કાણુ ઠારવી શકે એમ છે ?

રામ અમર છે. રામ અદિતીય છે. રાધવેન્દ્ર
રામચંદ્રનો જય ! જય ! જય !

ભગવાને એક જ બાણુથી રાક્ષસોના સંહાર
કરી નાખ્યો અને એમનો જયજયકાર થઈ રહ્યો
એ સાંભળીને રાજાનો આવેશ જોછો થઈ ગયો

એ બાનમાં આવી ચારે બાણુ એવા લાગ્યો.
પછી પંડિતજીની સાથે જઈ પૂછવા લાગ્યો :

‘ પંડિતજી ! ભગવાન રામ જીની ગયા ને ?
પંડિતજીએ કહ્યું :

‘ હા, હા, મહારાજ ! ભગવાન જીતી ગયા.
રાક્ષસો મરાયા. રામાયણની કથા હવે આગળ
ચાલે છે. આપ આસન પર વિરાજો. આ પ્રસંગ
તો ત્રેતાયુગમાં જની ગયો છે. ભગવાને તે
સમયે રાક્ષસોનો સંહાર કરી નાખ્યો હતો. ’

રાજા હવે બરાબર બાનમાં આવી ગયો.
આસન પર ભેગીને એ બોલ્યો :

‘ વાહ, ભગવાન ! આપની લીલા અપાર
છે. આપના સેવકને આપે વીરવેશનું દશન
કરાવી દુતાર્થ કયો. મારા સ્વામી ! આપની
મંગલમય છબી મારા અંતરમાં કાયમની હવે
જડાઈ રહે એવી કૃપા કરો. મારી બહિષ્તી તો.
હજી ઘણી અધુરી છે. તો પણ હું કદાચુ !
એટલી ભિક્ષા આપીને આ રંગની મનોકામના
પૂર્ણ કરો. ’ બોલતાં બોલતાં રાજા ગળગળો
થઈ ગયો. એણે જે હાથ ભેડી, મસ્તક નમાવી
ભગવાન રામને મનોમય પ્રણામ કર્યો. એની
બન્ને આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલતી હતી.

પંડિતજી સહિત બીજા શ્રોતાઓના હૃદય
ઉપર રાજાની ભક્તિની અસર થઈ. બધાંના
નયનમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. સૌનાં અંતર
રાજાનો પ્રેમ ભેઈ ‘ ધન્ય, ધન્ય ’ બોલવા લાગ્યું.

પણ પ્રધાન મંત્રી અને એના સાગરીતો
આ ઘટનાથી પોતાની યોજના સફળ બનાવવા
ઉતાવળા થઈ ગયા.

(૩)

થોડા દિવસો પછી.

એક દિવસ મંત્રીશ્રી સવારના પહોરમાં ઉતાવળા ઉતાવળા રાજમહેલમાં ગયા ને નમન કરી રાજને કહ્યું :

‘મહારાજ ! રાજ્યના જવાહરખાનામાંથી એક કીમતી હીંગનો હાર શુભ થયો છે.’

‘કયારે શુભ થયો ?’ રાજએ પૂછ્યું.

‘ગઈ કાલે રાત્રે.’

‘ચારનારનો કંઈ પત્તો મળે છે ?’

‘ચાર પકડાયો નથી પણ અમને વહેમ છે કે એ કામ રાજમહેલમાં નિત્ય આવનારામાંથી કોઈકનું હોવું જોઈએ.’

હસીને રાજ જોડ્યા :

‘અરે બાઈ, રાજમહેલમાં તો તમે થ આવો છો ને બીજા મંત્રીઓ પણ આવે છે.’

કાવકુ શુભ રાખી પ્રધાને કહ્યું :

‘મહારાજ ! અમે તો આપના સેવકો છીએ. રાજ્યની પ્રતિષ્ઠાની અને સંપત્તિની રક્ષા કરવી એ અમારો ધર્મ છે. અમારામાંથી તો કોઈની કાનત બગડે નહિ.’

‘તો તમને કોના પર વહેમ છે તે કહો.’

પ્રધાને કહ્યું :

‘મહારાજ ! ક્ષમા કરશો મહેલમાં રાજ રાજ સાધુ-બાવાઓની અવરજવર ખૂબ રહે છે. મને પાકો વહેમ છે કે એ બાવાઓની ટોળીનું જ આ કામ છે.’

આ શબ્દો સાંભળી રાજએ કહ્યું :

‘પ્રધાનશ્રી ! સંત-મહાત્માઓ જે સત્સંગ માટે અહીં આવે છે એમને હું જોવાનું છું માટે આવે છે. પોતાની મેળે કોઈ આવતું નથી.

અને એ બધા બગવાનના બકતો છે. એ આવું કામ કદાપિ ન કરે.’

‘મહારાજ ! લક્ષ્મી દેણી મુનિવર થયે. સવાલાખ રૂપિયાનો હાર જોઈને કોનું મન ન થયે ? બાવાઓને પછી જીવનભર પેટ ભરવા કશી મહેનત જ કરવી ન પડે.’

રાજને પ્રધાનની વાત ન ગમી. એમણે કહ્યું :

‘મંત્રીશ્રી ! સવારના પહોરમાં બગવાનનું નામ લેવાને બદલે ભક્તોની નિંદા કરવાનું તમને કેમ ગમે છે ? બગવદ્ભક્તોને તો બગવાન સિવાય બીજા કશાની જરૂર હોતી નથી. કાંચન બને કાચિનીને તો એ અડકે પણ નહિ.’

‘રાજધિરાજ ! આપની વાત સાચી છે. પણ એ તો કોઈ મહાન ભક્ત હોય તે એવો હોઈ શકે. બાકી આ તો ભગત નથી ભગત છે.’

રાજએ-કહ્યું :

‘તમે ગમે તે માનો. પણ મારું મન માનતું નથી. અહીં રાજમહેલમાં જે સાધુ-ભક્તો આવે છે એ બધા પવિત્ર છે. એ કરોડો રૂપિયાનો માલ હોય તોપણ ઉચ્ચ આંખ કરીને જુએ એવા નથી. એટલે બીજે તપાસ કરો. મળી આવે તો ઠીક, નહિ તો પછી જેવી રામજીની મરજી. બધું બગવાનની ઇચ્છા મુજબ બને છે. બગવાનને હાર રાજમહેલમાંથી લઈ લેવો હશે એટલે કોઈ ચારને એ-જે પ્રેરણા કરી ને ચાર ઉઠાવી ને.’

પ્રધાને દાવ નાખ્યો હતો. હવે બાજી બરાબર રમ્યા સિવાય એ ને ખરી બાજી તો બધી ચોજના મારી બાજ. એથી થોડીવાર રૂપ રહી એણે ફરીથી કહ્યું :

‘મહારાજ! આપ તો પરમબક્ત છે. આપને કદાચેટા રૂપિયા જતા રહે તોપણ કશું દુઃખ થાય નહિ. પણ અમારાથી રાજ્યને તુલક શાન થાય તે સહન થઈ શકતું નથી. આપે અમારા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી અધિકાર સોંપ્યો ને અમારા જ હારભારમા આવેા કીમતી હાર ઘોરાઈ જાય એ અમારી પ્રતિજ્ઞાને ધોકો પડેા-આઠે એવી હકીકત છે માટે અમે જે ફરિયાદ કરીએ છીએ એને આપે ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. અથવા તો અમને યોગ્ય તપાસ કરવા અને પગલાં લેવા અધિકાર આપવો જોઈએ.

અમને ઘણા વખતથી વહેમ છે સાધુઓની ‘મંડળી ઉપર. ‘અમને’ કહેવામાં મારા એક લાનેા અભિપ્રાય હું નથી કહેતો. પણ ખીજા મંત્રીઓ ને રાજ્યના સુખ સુખ સરદાર સામંતોના અભિપ્રાય પણ સાથે સાથે હું જણાવું છું.’

રાજા કુલશેખર મંત્રીનું ભાષણ સાંભળી રહ્યો. આ તો ભક્તમંડળ ઉપર આક્ષેપ આવ્યો. એને દૂર કરવામા જ પોતાની શોભા છે. એટલે વિચાર કરીને એણે કહ્યું:

‘પ્રધાનજી! એમ કરો, આજે સાંજના બહેર દરબાર ભરાવો. હું મારા ભક્તમંડળ સાથે એમાં હાજર રહીશ. તમારા મતને જે જે મળતા હોય એ સર્વને પણ ખાસ હાજર રહેવા સચના આપશો. દરબારમાં એ વાતનો આપણે નિર્ણય કરીશું.’

પ્રધાનને તો આ જ જોઈતું હતું. એટલે એણે લળીને નમન કરતાં કહ્યું:

‘જેવી રાજધિરાજની આજ્ઞા.’

(૪)

એ જ દિવસે સાંજે બહેર દરબાર યોજાયો.

નગરના પ્રતિષ્ઠિત રૂપરૂપે દરબારમાં આવીને અગાઉથી જોગી ગયા હતા. મંત્રીઓ અને સરદાર-સામંતો તો આવે જ.

યથા સમયે રાજા કુલશેખર ભક્તમંડળ સાથે દરબારમાં આવ્યો. બધાએ ઊભા થઈ રાજાને યોગ્ય માન આપ્યું.

સિંહાસન પર જોઈ રાજાએ પોતે જ વાત ઉપાડી.

‘સલામતો! રાજમહેલમાંથી એક કીમતી હીંગનો હાર શુભ થયો છે. પ્રધાનજી કહે છે, જે સાધુભક્તો ભજન-કીર્તન કરવા રાજા રાજમહેલમાં પધારે છે એમનું એ કામ છે. પરંતુ એ વાત અમારા મળે ઉતરતી નથી; અમારું દેહ માનવું છે કે, આમાં અમારા સાધુભક્તોના જરાય સંબંધ નથી....’

વચ્ચે એક મંત્રીએ કહ્યું:

‘મહારાજ! ક્ષમા કરશો. પણ તપાસ તો થવી જ જોઈએ.’

‘બરાબર છે, બરાબર છે.’ સરદાર-સામંતો માથી અવાજ આવ્યો.

હાથ ઈશો કરી રાજાએ સૌને ખીન રહેવા સૂચવ્યું. પછી એમણે આગળ કહ્યું:

‘તમારી વાત પણ સાચી છે. જ્યાં સુધી સૌને ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી માત્ર અમારા કહેવાથી સાધુ-ભક્તો નિરોધ કરતા નથી.’ આમ કહીને એમણે પાછું જોઈ એક સેવકને ઇશારો કર્યો. રાજસેવકે તરત જ એક મોટો દેગડો લાવી સભા વચ્ચે મૂકી દીધા. દેગડાનું મોંદું મજબૂત રીતે બંધ કરેલું હતું.

એ દેગડા તરફ નજર કરી મહારાજ.
કુલશેખરે કહ્યું:

‘સભાસદો! આ દેગડામાં એક વિષધર સર્પ છે, જેને ખાતરી કરવી હોય તે કરી લે. મધાનજીથી માંડીને જે કોઇને જોવો વહેમ હોય કે હીરાના હારની ચોરી અમારા ભક્તમંડળ-માંથી કોઇએ કરી છે એ આ દેગડામાં હિંમતથી પોતાનો હાથ ધાલે. જો એ આવો હશે તો સર્પ જોને કંઈ નહિ કે, અને જો તેવું બનશે તો અમારા ભક્તમંડળ ઉપર જે આરોપ છે તેને અમે સાચો માનીશું.’

બધા એકબીજાના મોંઠા સામે જોવા લાગ્યા. આયુ’ તે શી રીતે બને! વિષધર સર્પના મોંઠામાં હાથ રાખીએ અને જો ન કરડે એવું તે બને! મધાનજીને રાજાની આ સૂચના ન ગમી. આખરે એ જોડ્યા:

‘મહારાજ! આ તો બરાબર ન કહેવાય. સર્પનો તો સ્વભાવ જ છે કે જે કોઇ જોને છંડે અથવા અડકે જોને એ કરડે. આ દેગડામાં પુરાજોદો સાપ શું કંઈ કરડયા સિવાય રહે!’

હસીને રાજાએ કહ્યું:

‘તમને જો હર લાગતો હોય તો એ વાત રહેવા દો. તમારે બહલે અમે દેગડામાં હાથ નાખવા તૈયાર છીએ. જો ભક્તમંડળમાંથી કોઇનો પલ્લ ચોરીમાં હાથ હશે તો અમને સર્પ કરડશે. અને જો અમને સર્પ ન કરડે તો અમારા ભક્તો નિર્દોષ છે એમ માનવા તમે કબૂલ છો!’

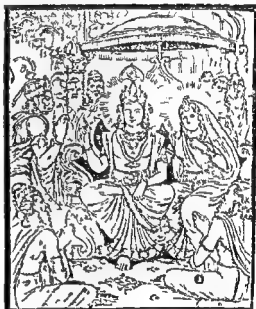
મંત્રીઓ જોડ્યો:

‘રાજાધિરાજ! આપ પલ્લ એવું સાહન ન કરો એવું અમે વિનવીએ છીએ.’

રાજાએ કહ્યું:

‘આ સાહેસ નથી. આ તો કસોટી છે. માત્ર વાણીવિલાસથી ફેંસલો આપી શકાય નહિ. સત્યની કસોટી હંમેશાં આકરી હોય છે. એમાંથી પસાર થયા સિવાય સાચી હકીકત બહાર ન આવે.’

આમ કહી રાજા સિંહાસનપરથી ઊભા થયા. ને પગથીયાં ઉતરી દેગડા પાસે ગયા. રાજસેવક

ત્યાં ઊભો જ હતો. એને સૂચના કરતાં એણે ઠાંકણું ઉઘાડ્યું.

એ જ વખતે આર્દ્ર કંઠથી ભક્તમંડળે પોતાના ઇષ્ટદેવને પોકાર કરવા માંડ્યો. બધાના કંઠમાંથી મંગલમય ભગવાન રામચંદ્રજીના પવિત્ર નામની મૂન એકસાથે સરી પડી;

“શ્રીરામ! જય રામ! જયજય રામ!
શ્રી રામ! જય રામ! જયજય રામ!”

રાજાએ પહેરણી બાંધ ઉઠે ચઢાવીને ભગવાનનું સ્મરણ કરી દેગડામાં હાથ નાખ્યો.

બધાના હૃદય અદ્ધર ઘર્ષ ગયા. હમણાં સર્પનો દંશ થયો ને રાજા ચીન પાડયો.

પણ આશ્ચર્ય! રાજાએ હાથ બહાર કાઢ્યો. સર્પદંશ થયો ન હતો.

લકતોની પુન આલી રહી હતી:

“શ્રી રામ! જય રામ! જયજય રામ!”

આરે ખાલુ નજર ફેરવી રાજા કુલશેખરે ફરીથી દેગડામાં હાથ ધાલ્યો. આ વખતે એકઢો હાથ બહાર આપ્યો નહિ પણ એ સાથે હાથે વીંટળાઈને સર્પ પણ બહાર આપ્યો.

આશ્ચર્યમાં બધાની આંખો ફાટી ગઈ. ભેતાં જ ઘીક લાગે એવો ભયંકર સર્પ રાજાના હાથે જેમ દોરડું વીંટાયું હોય એમ વીંટાય રહ્યો હતો. એને લગત ગભરા શરીરના સ્પર્શથી સુખ મળતું હોય એમ લાગતું હતું. આટલી વાર થઈ પણ એણે રાજાને દંશ દેવા જરાપણ પ્રયત્ન ન કર્યો.

હાથ ભેડી પ્રધાન આગળ આપ્યો :

‘મહારાજ! મહારાજ! સર્પને છોડો મૂકી દો. સર્પને દેગડામાં છોડી દો. અમને ખાતરી થઈ ગઈ. અપના સતો નિર્દોષ છે. રાજધિરાજા અમને ક્ષમા કરો. આપના શબ્દો ઉપર અ વિશ્વાસ લાવી અમે પાપ કર્યું છે એ અપરંધ ઘણું મોટું છે.’

પ્રધાનના સૂરનાં બધાએ સૂર પુરાવ્યો ને રાજાને હાથ ભેડી સૌ વિનંતી કરવા લાગ્યા.

રાજાએ પોતાનો હાથ દેગડામાં ફરીથી ધાલ્યો. ને વિષધર સર્પ તરત જ રાજાના હાથેથી છૂટી પોતાની એણે દેગડામાં બસાવ્યો.

એવઢે દેગડો બંધ ફરી દીધો.

મંત્રીશર સહિત બધા એક પછી એક ગભરા પગમા પડી ક્ષમા માગવા લાગ્યા.

લક્ષ્મણદાસના આનંદનું ઠેકાણું રહ્યું નહિ. એ સર્વ રાજાને વીંટળાઈ વળી ભગવન્નામનું ગાન કરવા લાગ્યા.

“શ્રીરામ! જય રામ! જયજય રામ!”

આખી સભાએ આ વખતે આ પૂન બીલી લીધી. સૌ પ્રેમમાં મગ્ન થઈને પ્રભુના નામને ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા.

વાતાવરણ મધુર બની ગયું.

x x x

સાધુમંડળને ગભરાની પાસેથી ખસેડવા માટે સુક્રિતથી હીરાનો હાર પ્રધાને શુભ કરાવેલો તે બીજે દિવસે એના સ્થાને પાછો આવી ગયો. પણ રાજા કુલશેખરનું મન હવે વધારે વિરક્ત થઈ ગયું.

વિશ્વાસુ પ્રધાન અને મંત્રીઓને ધર્મથી પૂર્વવત્ રાજકારભાર ચલાવવાની આજ્ઞા આપી સાધુમહારાજો સાથે એ તીર્થયાત્રા કરવા નીકળી પડ્યો.

ગોકુળ, વૃંદાવન, મથુરા, અયોધ્યા આદિ તીર્થોની બહુ પ્રેમપૂર્વક એણે યાત્રા કરી. દક્ષિણનાં દેવમંદિરોમાં પણ એ ફરી વળ્યો. શ્રીરંગક્ષેત્રમાં તો કેટલાય વર્ષો સુધી એણે વાસ કર્યો.

લાંબા સમય સુધી તીર્થયાત્રા કરી પાછો એ પોતાની રાજધાનીમાં આવતો પણ એક પ્રવાસીની જેમ થોડો સમય રહી ફરીથી એ યાત્રાએ નીકળી પડ્યો.

આવી રીતે તીર્થયાત્રામાં અને ભગવં

ભજનમાં આપું ચ છવન વીતાવી કુલશેખર
આખરે પ્રભુના ચરણકમળને પામી ગયો.

ઉરમાં રામ રહ્યા 'રવિ' સદાય જગદાધાર,
કુલશેખરની ભક્તિની, શક્તિ અપરંપાર.

ભક્ત કુલશેખરની ગીતગંગા

ભક્તરાજ કુલશેખરે ભગવાન રામ અને
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલાનાં સંખ્યાબંધ પદો
રચ્યાં છે. 'સુકુન્દમાલા' નામનો સંસ્કૃતમાં
રચેલો એમનો એક સ્તોત્ર અન્ય ઘણા પ્રસિદ્ધ છે.

કુલશેખરની વાણી હૃદયસ્પર્શી છે. નાસ્તિકને
પણ આસ્તિક બનાવે એવી એ શક્તિ ધરાવે
છે. નાતું બાલક એની વહાલી માતા સાથે
જેવી રીતે મીઠું મીઠું બોલીને વાતચીત કરે

છે, તેવી રીતે ભક્ત ભગવાન સાથે વાતચીત
કરે છે.

એમની હૃદયભાવના નીચેના શબ્દોથી જાણી
શકાશે:

“મા કોઈ કોઈવાર ચિદાધને પોતાના
બાલકને જોળામાંથી ઉતારી મૂકે છે. તે પણ
બાલક માના જોળા સિવાય રહી શકતું નથી..
માને યાદ કરી કરીને એ રૂવે છે, ખૂંસો પાડે
છે, ને મા વિના હુંખી હુંખી થઈ જઈ છે,
એવી જ રીતે હે નાથ ! તમે મારી ગમે તેટલી
ઉપેક્ષા કરશો અને મારાં હુંખો તરફ જરાપણ
ધ્યાન નહિ આપો તો પણ તમારાં ચરણકમળ
છોડીને હું જીજ્ઞે કયાંય જઈ શકું એમ નથી.
તમારાં પાદપદો સિવાય મારી બીજી ગતિ
જ નથી.”

1) ....ન મે ભક્તઃ પ્રણયતિ ।

ગી. અ. ૧-૩૧

હમ ભક્તન દે ભક્ત હમારે,
સુન અભુન પરિત્યા મેરી;
યહ પ્રત ટરત ન ટારે,
હમ ભક્તન દે ભક્ત હમારે.

—મૂરદાસ

એક આકર્ષક કોરડામાં જે યુવતીઓ બેઠી હતી. બાળને રૂપાળી હતી. પરંતુ એમાંની એક જ ઉમ્મરમાં મોટી જણાતી એક યુવતીની છટા કંઈ જોર હતી. કોઈ અચ્છે ચિત્રકાર એને જુએ ને પીછી હાથમાં ન લે એવું બને જ નહિ. કવિના હૃદયમાં તો આ નમણી નારીના દર્શનથી અવશ્ય ભાવની ભરતી આવે. પુરુષોની નજર તો એના તરફ જોયાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ સ્ત્રીઓ-રૂપાળી સ્ત્રીઓ પણ આ સુંદર યુવતીને જોઈને જે ઘડી થઈ જાય એવો એના દેખાવ હતો-એવું એનું આકર્ષણ હતું.

કોણ હતી એ ? એ હતી ભગવાન શ્રીરંજની દેવદાસી. નામ હતું દેવદેવી

દેવદેવી એક કીમતી આસન પર બેસીને કોરડાની બારી-પર લટકતા રેશમી પઢા તરફ જોઈ રહી હતી. આજે એ વિચારમાં પડી ગઈ

હતી. રૂપણું એને અભિમાન હતું, આજ એના અભિમાનને ધક્કો લાગ્યો હતો. પોતાના કંઈ માધુર્યને એ અદિતીય સમજતી; આજે એના કંઈમાંથી મધુરતા સરી ગઈ હોય એવું એને લાગ્યું હતું. એના ઘાટીલા દેહનો એને ગર્વ હતો; આજે એના એ ગર્વના ચૂરચૂરા થઈ ગયા હતા.

પેલી બીજી યુવતી દેવદેવીના મુખ તરફ જોઈ મનમાં ને મનમાં હસી રહી હતી. પોતાની બહેનના મુખપર વિષાદની છાયા જોઈને જોઈ વાતાવરણને બદલવા થોડીવાર મીન રહી એ બેઠી :

‘દેવીજી ! એમાં ગમગીન થવાનું કારણ શું છે ? રૂપનો મંજરો આપણે જોઈએ લીધો છે ? ભગવાન એનાં બીજાં બાળકોને પણ રૂપનું જાન કરે છે. આપણે એથી રાજ થવું જોઈએ.’

‘દેવીનું મીન તરખું. એ બેઠી :

‘તું તો મૂરખ છે. તારી રીતે હું વિચાર કરી શકું તેમ નથી. મારા કરતાં વધારે રૂપ ધરાવનારને હું હરમન લેખું છું.’

‘મારામા, બહેનબા ! આપના જેટલી અછલ-નથી એ હું કબૂલ કરું છું પરંતુ કોઈને હરમન લેખવાથી એનું રૂપ શું જોઈ શકે ? જવાબ છે ! એનો કંઈ શું બગડી જવાનો છે !

એના દેહતું આકર્ષણ શું નષ્ટ થવાનું છે ।
ઠાંધના પ્રત્યે દ્રેષ રાખવાથી તો મનમાં અશાન્તિ
વ્યાપી જાય છે. ’

‘ મારા મનમાં અશાન્તિ જ વ્યાપી ગઈ છે.
પરંતુ એને મારે હઠાવવી જોઈએ. ’

‘ સમજીને મનમાંથી દ્રેષ કાઢી નાખો તો
હંમણાં અશાન્તિ દૂર થાય. ’

‘ નહિ નહિ, ચપલા ! મારી અશાન્તિ તો
ત્યારે દૂર થશે, જ્યારે એ મિજાજી યુવકનું
મસ્તક મારાં ચરણોમાં ઝૂકી પડશે. ’

દેવદેવીની બહેન ચપલા હસી પડી

‘ એમાં હસવું શાનું આવે છે ? ’ દેવીએ
બહેનને ધમકાવી.

ચપલા બોલી.

‘ તું આમના તારાને ચૂંટવા જેવી વાત
કરે છો એટલે હસું નહિ તો શું કરું ? તું ધારે
છે એણે એ કામ સહેજું નથી. તું એને જોળજે
છે ખરી કે એ નવજુવાન ઠાણ છે ? ’

‘ એ એક ભગતઠો છે એથી વિશેષ એના
વિષે જાણવા જેવું શું છે ? ’

‘ એથી ઘણું ઘણું એના વિષે જાણવા જેવું
છે. એનું નામ છે વિપ્રનારાયણ. ભગવાનનો એ
મહાન ભક્ત છે. સંસારનાં મુખોની એને મન
જરાય પરવા નથી. એનું જીવન અત્યંત ચવિત્ર
છે. ત્યાગી તો એવો છે કે સિદ્ધિઓ સાથે
આવીને કહે કે-હો ભક્તરાજ ! અમે તમારી
સેવામાં હાજર છીએ. તો એ જવાબ દઈ દે-
તમારું કામ નથી. જ્યાંથી આવી હોય ત્યાં
ટૂંકા કરીને પધારી જાય । અને મનનો એવો
મજબૂત છે કે દેવદોહની અપસરાઓ આવીને

એને ઘેરી વળે તોય એક ક્ષણવાર પણ એ
ચલિત થાય નહિ. ’

‘ તે તો વિપ્રનારાયણની ભાટાઈ શરૂ કરી.
ચપલાના ચંપકો સાંભળી દેવદેવીએ કહ્યું. ’

‘ ભાટાઈ નથી પણ સત્ય હઠીકત છે, વિપ્ર-
નારાયણનો જોટો નથી. ’

‘ રહેવા દે, રહેવા દે. પુરુષજાતિનાં બહુ
વળાણ કરવાં રહેવા દે. ભલભલા પુરુષો સ્ત્રીશક્તિ
આગળ હારી જાય છે. વિશ્વામિત્ર અને પરાશર
ઋષિ જેવા તપસ્વીઓ નારીના મોહાશ્રથી હારી
ગયા તો પછી તારો વિપ્રનારાયણ શા હિસાબમાં
એની શક્તિ કેટલી ? ’

હસીને ચપલા બોલી :

‘ દેવીશ્રી ! વિપ્રનારાયણની શક્તિ કેવી અને
કેટલી છે એનો તો આપને અનુભવ થઈ જ
અથો છે. જ્યારથી આપને એનાં, દર્શન થયાં
છે, ત્યારથી તમારા હૃદયમાં ખગભળાટ મચી
અથો દે એ શું જેવી તેવી વાત છે । રૂપનો
તમને ગવં હતો. કંઈ માધુર્ય તમારું અદિતીય
મનાતું. વિપ્રનારાયણને જોવા પછી, અને પ્રભુનું
ભજન એ ગાતો હતો એ સાંભળ્યા પછી આપના
મિત્રતા અભિમાનના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા છે એ
નવાઈ જેવી વાત હોવા છતાં વિપ્રનારાયણની
શક્તિ પુરવાર કરે છે. ’

દેવદેવી ચિડાઈને બોલી :

‘ હવે જોઈ તને વિપ્રનારાયણની શક્તિ ।
એવા તો કેંકે જોઈ નાખ્યા. રાજા જેવો રાજા
પણ એની પ્રશામત કરતાં ચાકતો નથી એ આ
દેવદેવી છે એટલું જરા સમજી દે. ’

‘ અને તમે પણ જાહેન સમજી લો કે, એવી
દેવદેવી જેવી ઝુંદરીઓ ઘણા પ્રવત્ન કરે તોપણ

વિપ્રનારાયણ એના તરફ એક વખત આંખ ઉઠાવીને જોતો પણ નથી !'

દેવદેવીના હૃદયમાં આ શબ્દો તીરની પેઠે અસર કરી ગયા. એ સુરસે થઇને જોલી :

‘એકાદ વખત નહિ પણ હવે હજારો વખત એ મારા મુખ સામે જોશે. એટલું જ નહિ વારંવાર આ ચરણોમાં મસ્તક નમાવવાની એને ફરજ પડશે. તું મારો અમલકાર જો. ચપલા ! થોડા જ સમયમાં તારો વિપ્રનારાયણ મારો શુભામ બની જશે.’ જોલતાં જોલતાં દેવદેવી આસનપરથી ઊભી થઈ ગઈ અને ઝાંઝર અમકાવતી બાણુના ખંડમાં ચાલી ગઈ.

દેવીને મિળજ નેધ ચપલાએ એની પીઠ પાછળ મેં મચકેડયું અને પછી હસી પડી.

(૨)

વિપ્રનારાયણ એક ખાણજી સુવક હતો. પૂર્વ જન્મના પુરુષના પ્રતાપથી એને ભગવાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થઇ હતી. મા બાપ બન્ને પ્રભુના ધામમાં પહોંચી ગયાં હતાં એટલે વિપ્રનારાયણનું ચિત્ત નાનપણથી જ વિરક્ત બની ગયું હતું. એણે માથાનો સંબંધ તોડી ભક્તિમાતાનો આશ્રય લીધો હતો. ભગવાન રંગનાથની સેવા એ જ એને મન જીવનનું મહત્વનું કાર્ય બની ગયું હતું. એક દિવસ એણે પોતાનું વતન છોડ્યું. પોતાની પાસે જે કંઈ થોડી સંપત્તિ હતી એ લઈને શ્રીરંગધામમાં આવી પહોંચ્યો. અને ત્યાં રંગનાથજીના મંદિરથી થોડે છેટે એક નાનો સરખો બગીચો બનાવી ત્યાં કાચમનો સુકામ કર્યો. બગીચાની મધ્યમાં પોતાને રહેવા માટે એણે નાની સરખી એક મહુલી પણ બનાવી દીધી.

ભગવાનને સેવક ભગવાનથી દૂર શી રીતે

રહી શકે ? ભગવાનના ચરણકમલમાં રહેવામાં જે મુખ ભક્તને થાય છે એની કલ્પના બીજાને ભાગ્યે આવી શકે છે.

ભક્ત વિપ્રનારાયણ આખો દિવસ અને રાત ભગવદ્ભજનમાં અને ભગવદ્ચિંતનમાં વીતાવતો. નિદ્રા એને બહુ ઓછી આવતી. અને જે થોડો સમય એ નિદ્રામાં ગાળતો તેમાંય એનો હરિનામનો માનસિક જપ ચાલુ જ રહેતો.

પ્રાતઃકાળમાં જાગૃત થતા બરોબર એ પ્રાતઃવિધિ પરવારતો. પછી સ્નાન સંધ્યા અને પૂજા-પાઠ કરી લઈ બગીચામાં એ પુણ્ય વીણવા નીકળતો. એ વખતે ભગવાનની પરમ પવિત્ર લીલાનાં પદો મધુર કંઠથી એ ગાતો. બગીચાનું આખું વાતાવરણ વિપ્રનારાયણની મધુર સૂરાવલિથી પ્રસન્ન પ્રસન્ન બની જતું.

થોડીવારમાં રંગજેરંગી ફૂલોથી વિપ્રનારાયણની છાબડી ભરાઈ જતી. એ છાબડી લઈ એ પોતાની મહુલીમાં આવતો અને ફૂલનો એક મળનો હાર બનાવતો. પછી એ હાર લઈ એ ભગવાન રંગનાથના દર્શનને જતો. મંદિરમાં જઈ ભગવાનની પૂજા કરી હાર પ્રભુને અર્પણ કરી પ્રસન્ન થતો થતો એ પોતાના સ્થાને પાછો વળતો.

નિત્યનો આ એનો નિયમ હતો. એ નિયમનો ભંગ કદી થતો નહિ. પ્રભુને હાર અર્પણ કરવાનું કાર્ય વિપ્રનારાયણને બહુ ગમતું. એ હાર દ્વારા ભક્ત ભગવાનના ચરણકમલમાં નિત્ય પોતાના અંતરનો પ્રેમ અર્પણ કરતો અને કૃતકૃત્ય બનતો.

મંદિરના પૂજારીઓ, મંદિરમાં દર્શન આવતા ભક્તો, સૌ થોડા દિવસોમાં વિપ્રનારાયણની

ભક્તિથી પરિચીત થઇ ગયા અને મૌ મમજવા લાગ્યા કે—વિપ્રનારાયણ એ ભગવાનનો એક ઉચ્ચ દેહિનો ભક્ત છે.

એક દિવસ સવારના પહોરમાં પોતાના બગીચામાં નિત્ય નિયમ મુજબ સકત વિપ્ર નારાયણ પુષ્પો સુટી રહ્યો હતો એ વખતે દેવદાસી દેવદેવીએ બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો એની સાથે એની બહેન ચપલા હતી. દેવદેવી શ્રીરંગજીના મંદિરમાં આવેલી નવી દેવદાસી હતી. થોડા દિવસથી એ આવી હતી પણ બધી દેવદાસીઓને પોતાના સૌન્દર્યથી અને અનેરી છટાથી એણે નિર્દોષ બનાવી દીધી હતી. ભોતભોતામાં સમગ્ર નગરમાં અને વિશાળ ભક્તમંડળમાં નવી દેવ દાસી દેવદેવીની કીર્તિ ફરી વળી જ્યાં ત્યાં એના રૂપની અને નૃત્યની તારીફ થવા માડી. મોઢા મોઢા ધનપતિઓ એટું નૃત્ય નિહાળવા પડાપડી કરતા મોઢા મોઢા શૂરવીરો દેવદેવીના સુખના બે મીઠા શબ્દો માનવીને પોતાની જાતને ધન્ય ધન્ય માનતા.

આ દેવદેવીના કાને એક વખત ભક્ત વિપ્રનારાયણનું નામ અથડાયું. એ થે માથે એના રૂપની અને કંઠની પ્રશંસા પણ એણે સાંભળી.

એક આદમી અને તેજ ભક્ત રૂપાણો હોઇ ચક્રે ખરે! અને વળી એ સાંભળનારને મુગ્ધ કરી નાખે એવું કંઠભાણુયું પણ ધરાવી શકે! આ તે કેવી વાત!

દેવદેવીના મનમાં ચટપટી થઈ એ વિપ્રનારાયણને એક વખત ભેધ લેવો ભેધ્યો.

એમાંજ જ્યારે એણે બ્રહ્મું કે—વિપ્રનારાયણ બ્રહ્મમાં રહે છે છતાં ભગવાનસન્ન્યુષ થતા દેવદાસીઓના નૃત્યમાં એ કદી હાજરી આપતો

નથી. ત્યારે એ પોતાની બહેનને સાથે લઇ બીજે જ દિવસે સવારમાં વિપ્રનારાયણને નજરે ભેગા નીકળી પડી.

બગીચામાં પ્રવેશ કરતાં જ એના કાને વિપ્રનારાયણનો મીઠો અવાજ સંભળાયો. પુષ્પ વીણતાં વિપ્રનારાયણ એક ભજન ગાતો હતો:

‘દીનન દુઃખ હરન દેવ, સતનહિતકારી,
અભામિલ ગીધ વ્યાધ, ધનમે’ કહે કૌન સાધ,
પછીકે પદ્મ પદાન, ગલિકામી તારી.....
દીનન દુઃખ હરન દેવ, અંતનહિતકારી.’

દેવદેવી રહિત યશ ગઇ. આટલો મીઠો અવાજ પુરુષના કંઠમાંથી નીકળી શકે’ છે એ હકીકતે એને આશ્ચર્યમાં નાખી દીધી. બે ડગલાં અજણ ચાલી એક વૃક્ષની આડમાં એ બેસી રહી. વિપ્રનારાયણનું ભજન ચાલતું હતું. સૂર અને શબ્દ બંને મીઠા હતા.

‘ધ્રુવકે સિર છત્ર દેત, પ્રહલાદકે ઉગાર લેત,
ભક્ત હેત બાંધ્યો સેત, લંકાપુરી બરી....
દીનન દુઃખ હરન દેવ, સંતન હિતકારી.’

વૃક્ષની આડમાંથી નીકળી દેવદેવી બગીચામાં
આહી. થોડે છેટે ગઈ ને ચપલાએ એનો હાથ
એમ્થો:

‘આગળ જવાની જરૂર નથી. અહીંથી જેને
જોવા આવી છે, એને જોઈ લે. જો, આ સામે એ
ફૂલ વીણે છે.’

દેવી જાણી રહી. વિપ્રનારાયણ દેવદાસી જાણી
હતી એ દિશાએ જ આવતો હતો.

ખરે એ અત્યંત સુંદર હતો. એના ગોરા ગોરા
દેહને, વિશાળ ભાલને અને નમણી મુખપ્રતિને
દેવદેવી જોઈ જ રહી. એની આંખો, એની
નાસિકા, એના માંસલ બાહુ, વિશાળી છાતી,
એને ઠટિપ્રદેશ-કચુ અંગ અનાકર્ષક હતું.
અધુ સમગ્રાણુ બધુય સુંદર

વિપ્રનારાયણના કષાળમાં તિલક હતું.
ગળામાં માળા હતી. પગમાં પાવડીઓ-હતી.
કમરે ક્રૂટ એક વસ્ત્ર લપેટેલું હતું. બદન
પુલ્લું હતું. એક હાથમાં ફૂલની છાળડી રાખીને
ધીમે ધીમે હરિશયુ ગાતો ગાતો બગીચામાં એ
ફરતો હતો.

દેવદેવીની દષ્ટિ વિપ્રનારાયણ ઉપરથી ખસતી
ન હતી. જેમ જેમ વિપ્રનારાયણ પાસે આવવા
લાગ્યો તેમ તેમ પોતે આંખો પહોળી બંધ છે
એવું એ રૂપગર્વિતાને લાગ્યું.

પણ, ભક્ત તો પોતાના તાનમાં મસ્તાન
હતો. એને આનુબાનુ બોન ન હતું. એના
હાથ-પગ પોતપોતાનું કાર્ય કરતા હતા. પણ
મન તો મનમોહનમાં લાગી ગયું હતું.

ગાતો ગાતો, એ દેવદેવીની બાનુમાં ઘડને
પસાર થયો; પણ બનીકનીને રસ્તાની એકબાનુએ
જિભેલી દેવદાસી તરફ નજર ઊંચી કરીને એણે
એવું પણ નહિ. પછી એ વાતચીત તો કરે જ
યાત્રી. દેવદાસીના રૂપની, એના વસ્ત્રાલંકારની,
એની છટાની કે એણે ગોરા ગોરા પગે પહેરેલાં
કીમતી અંજરના અમકારની-કશ્યાબની અસર ભક્ત
ઉપર ન થઈ.

દેવદેવી પહેલાં તો સ્તબ્ધ બની ગઈ પછી
એના અભિમાને એને જાગ્રત કરી. જાગૃત
થતાં એને શેષ ચલ્યો. ફાંત વતી એણે નીચલો
હોંઠ ફાળાવ્યો. ને તરત બગીચાના દરવાજા
તરફ ચાલી.

બગીચાની બહાર આવતાં એના મુખમાંથી
શબ્દ સરી પડ્યા: ‘જડ! ગમાર!’

પણ એનો એ અભિપ્રાય વિપ્રનારાયણના
કાને પહોંચે એમ ન હતું. એ તો મસ્ત બનીને
ગાઈ રહ્યો હતો:

‘ગજકે જળગ્રાહ અર્યો, દુઃશાસન ચીર ખસ્યો,
સલા બીચ કૃષ્ણ કૃષ્ણ, શ્રીપદી પુકારી.....
દીનન દુઃખ હરન દેવ, સંતન હિતકારી.’

શુરસામાં ને શુરસામાં દેવદેવી પોતાના
મુકામ પર આવી. એના મનમાં દર્દ થતું હતું.
મુખ પર ઉદાસિનતા છવાઈ ગઈ હતી.

એવે વખતે ચપલાએ વિપ્રનારાયણનાં વખાણ
કરીકરીને એને જાગૃત બનાવી દીધી. કોધાવેશમાં
એણે વિપ્રનારાયણને નમાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

(૩)

ઉપરની ઘટનાને થોડા દિવસ પાંવી ગયા.

એક દિવસ સાંજના સમયે વિપ્રનારાયણની કુટીના દાર આગળ એક જીવાન સંન્યાસીની આવીને ઊભી

નજર પડતાં વિપ્રનારાયણ ડોહીને દાર આગળ આંખ્યા.

‘અરે આપ કોણ છો? અહીં કેમ આંખ્યાં? આપને કોણું કામ છે? અહીં કોઈ સ્ત્રી આવી શકતી નથી. કૃપા કરીને અહીંથી ખસી જાવ.’

હાથ ભેડીને સંન્યાસીની બોલી:

‘મહારાજ! મારી હકીકત સાંભળો, હું બહુ હાખી છું. આપણું નામ સાંભળીને અહીં આવી છું. આપ ત્યાગી છો. ભક્તજન છો. મારા જેવી સ્ત્રીના આવવાથી આપના કાર્યમાં વિચ્છિન્ન પડે એ હું જાણું છું. છતાં હાથાર બનીને હું આવી છું.’

‘પણ અહીં મારાથી તમને કંઈ મદદ થઈ શકે એમ નથી.’ વિપ્રનારાયણ બોલી બેઠ્યા. સ્ત્રીએ સાથે વાતચીત કરવી એમને ગમતી ન હતી.

‘મારે બીજી કંઈ મદદ ભેઠતી નથી. ફક્ત આપના બગીચામાં એક બાજુ એક બાંક તમે પડી રહેવાની પરવાનગી ભેંધીને છો. મારું કોઈ સજીવહાણું નથી. સંસારથી હું કંટાળી શ્રીરંગજીના શરણે આવી છું. જન્મ મરીને મેં કશું સુખ ભોગવ્યું નથી અને હવે ભોગવવાની ઇચ્છા નથી. હવે તો આપના જેવા સંતજનની સેવા કરવામાં અને શ્રીરંગનાથજી બજન કરવામાં શેષ જીવન વીતાવવું છે.’

‘એ બધું ખરું પણ અહીં તમે રહી શકો નહિ. તમે કોઈ બીજી જગ્યા યોગી હો.’

સંન્યાસીનીએ હથા ઉપજાવે એવી રીતે

વિપ્રનારાયણના સુખ સામે બેસ્યું. પછી ગળગળા અવાજથી કહ્યું:

‘મહારાજ! ભગવાનની પ્રેરણાથી હું અહીં આવી છું. મને નિરાશ કરશો નહિ. ભગવાન રંગનાથે સ્વપ્નમાં દર્શન દઈ મને આજ્ઞા કરી છે.’

‘ભગવાને આજ્ઞા કરી છે?’

‘હા,’ અવાજને વધારે મૃદુ બનાવી સંન્યાસીનીએ કહ્યું: ‘મારા ઉપર બહુ વીતી છે. એ બધાનું વિવેચન કરી આપને તકલીફ આપવાની મારે જરૂર નથી. માત્ર એટલું કહીશ કે હું ખરી કંટાળી બીજે દિવસે આત્મઘાત કરવાને નિશ્ચય કરી છું રાત્રે સુતી ત્યારે સ્વપ્નમાં રંગનાથજીએ દર્શન દઈ મને આજ્ઞા કરી કે— હે બાળા! હું ખી થવાનું કે આત્મઘાત કરવાનું કંઈ કારણ નથી. તું ભક્ત વિપ્રનારાયણના શરણમાં જા ને એમને શુભ બનાવ. એના ઉપદેશથી અને મારા સ્મરણથી તારે ઉદ્ધાર થશે. તારી તમામ પીડાઓ દૂર થશે. મહારાજ! પ્રભુનો એ મીઠો અવાજ હજી પણ મારા કાનમાં સંભળાયા કરે છે.’

વિપ્રનારાયણ વિચારમાં પડી ગયા. થોડીવાર રહી એ બોલ્યા:

‘બાઈ! કોઈના શુભ થવાની મારી પાત્રતા નથી. તેમ કોઈને ચિન્થ બનાવવાની મારી ઇચ્છા નથી.’

પણ સંન્યાસીની આવી જવા નહોતી આવી આંખમાં આંસુ લાવી એ બોલી:

‘મહારાજ! મેં તો પ્રભુની આજ્ઞા આપને સંભળાવી. હવે આપને કીક લાગે તેવી આજ્ઞા આપો. આપને મેં શુભદેવ તરીકે મનથી માની

લીધા છે એટલે આપની આજ્ઞા મુજબ હું વર્તીશ. આપ આદર્શ જવાનું કહેશે તો હું ચાલી જઈશ. અને દયા કરીને આશ્રય આપશે તો જગીયાના એક ખુલ્લે પડી રહીશ. મારા રહેવાથી આપની સાધનામાં જરાપણ વિક્ષા નહિ આવે. આપ કહેશે તો આપની કુટી તરફ કદી ચાલીશ પણ નહિ. મારું મુખ પણ આપ કહેશે તો હું આપને નહિ બતાવું.’

વિપ્રનારાયણને દયા આવી ગઈ. બક્ષત બહુ દયાળુ હોય છે. સંન્યાસિનીનાં આંસુ જો જોઈ શકયા નહિ. એમણે કહ્યું:

‘બાઈ ! હું કોઈને કદી ઉપદેશ આપતો નથી તેમ કોઈની સેવાનો હું સ્વીકાર કરતો નથી. એટલે મારે કે તમારે એકબીજાની જરૂર પડશે નહિ. પરંતુ આ બગીચામાં તમારે રહેવું હોય તો ફર એક ઝુલ્લામાં તમે રહી શકશો. એથી વધુ કોઈ જાતની મદદ હું કરી શકીશ નહિ.’

નીચા નમીને ચરણરજ લેવાનો અભિનય કરતાં જીવાન સંન્યાસિની બોલી:

‘શુરહેવ ! આપની એટલી કૃપા મારે માટે બસ છે. સંતજનોના સાનિધ્યમાં વસવું એ મેં ઓછું લાગ્યું નથી.’

(૪)

વિપ્રનારાયણની મેદુલીની સામે એક ઘટાદાર વૃક્ષની નીચે સંન્યાસિનીએ સુકામ નાખ્યો. પોતાની ઝોળી ઝાડની ઢાળીએ લટકાવી. વૃક્ષની નીચેની જગ્યા એણે સાફ કરી નાખી. પછી આસન બીછાવી એના પર બેસી ધ્યાનમાં લીન થઈ ગઈ.

દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. સંન્યા-

સિની કદી વિપ્રનારાયણની કુટી તરફ આવતી નથી. વિપ્રનારાયણને જાણે એ જોળાખતી જ નથી. નિત્ય બજન કીર્તન અને ધ્યાનમાં એ મગ્ન રહે છે. અલબત્ત બગીચાની મેવા એણે વગર કદો ઉપાડી લીધી છે. નિત્ય એ ફૂલઝાડને પાણી પાવે છે. બગીચાનો ગરતો સાફ કરે છે. રસ્તા ઉપર પાટી છાંટે છે ફૂલના ક્યારાને સાફ કરે છે.

કોઈ કોઈવાર રાત્રીની શાન્તિમાં એ ત્રીઠા કંઠથી બજન પણ ગાય છે. વિપ્રનારાયણના કાનમાં સંન્યાસિનીના સૂર અથડાય છે. સાચા બક્ષતના હૃદયની વેદના ઓતના સૂરેસૂરે પ્રગટ થતી ન હોય એમ સાંભળનારને લાગે છે.

વિપ્રનારાયણને કોઈવાર સંન્યાસિનીના વિચાર આવે છે: બીચારી કોઈ બહુ દુઃખી સ્ત્રી હોય એમ લાગે છે. ભગવાન ! એને સુખી બનાવો ! એ નારીને તમારા ચરણકમલમાં સ્થાન આપો ! એની વ્યથાને દૂર કરો !

ઠનાળો વીતી ગયો ને વર્ષોઋતુ આવી. આકાશમાં વાદળો ચઢી આવવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે વરસાદનાં ઝાપડાં શરૂ થયાં. રાત્રીના સમયે બીજાની આમકારા સાથે મેઘગજના થવા લાગી. ને કડાકા ધડાકા સાથે કોઈ કોઈ વાર ભેરદાર વરસાદ વરસવા માંડ્યો.

ઘોટા ઘટાદાર વૃક્ષની નીચે સુકામ રાખેલો હોવા છતાં સંન્યાસિની વરસાદથી હેરાન પડેશન થતી હતી. પણ એ ચૂપચાપ કંઈ સહન કરતી હતી.

એકવાર રાત્રીના સમયે ભેરદાર વરસાદ શરૂ થયો. વિપ્રનારાયણને સંન્યાસિનીનો વિચાર આવ્યો. બીચારી વરસાદથી હેરાન થતી હશે.

એમણે કુટીરું બારણું ઉઘાડી બગીચા તરફ નજર કરી. ત્યાં તે બાળુમાંથી ધીમે અવાજ આવ્યો:

‘શુરહેવ ! સમા કર્યો ! આજા વગર અહીં આવીને બિભી છું. વરસાદનું ભેર આજે બહુ છે.’

વિપ્રનારાયણે બહાર ઠોક કાઢી જોયું. સંન્યાસિની કુટીની ભીંતને અંદરોને મૂળતી મૂળતી બિભી હતી, વરસાદથી એ ભીંત ગંધ હતી. એના અંગ ઉપરથી પાણી નિતરતું હતું.

‘કોણ સંન્યાસિની ! આવો, કુટીમાં આવો. તમે ખૂબ ભીંત ગંધ્યાં છો.’ વિપ્રનારાયણ સંન્યાસિનીની દશા જોઈ બિભી બિભી.

સંન્યાસિની આવા જ આમંત્રણની રાહ જોતી હતી. એ જોઈયા વગર કુટીમાં દાખલ થઈ ગઈ. ને કુટીના દ્વારને બંધ કરી વિપ્રનારાયણની પાછળ આવી.

‘શુરહેવ ! એકાદ કેરું વસ્ત્ર મળ્યો ? મારી સાડી ભીંત ગંધ છે.’ કુટીની મધ્યમાં બિભી રહી સંન્યાસિની જોતી.

વિપ્રનારાયણે તરત એક મોટી ચાદર કાઢી આપી. સંન્યાસિનીએ ચાદર થરીરે લપેટી સાડી બદલી નાખી ને એને નીચાવી એક બાળુ મુકવી લીધી.

વરસાદનું ભેર હવે જોણું થયું હતું. પણ સૂસવાટા કરતો ઠંઠો પવન આવતો હતો. સંન્યાસિની હળુ પણ મૂંઝૂકેલી હતી.

વિપ્રનારાયણે કહ્યું:

‘જેસો, નીચે જેસો. હું સઘડી ચેતાવું છું. થોડું તાપશે એટલે તમારી ઠંડી આવી જશે.’

સંન્યાસિની મનમાં ને મનમાં હસીને જોતી:

‘મહારાજ ! આપ તરફી લો એ ઠીક નહિ. મને આજા કરો હું સઘડી ચેતાવું.’

‘અરે ના રે, એમાં તરફી યાની ! તમે જેસો.’

જેતજેતામાં વિપ્રનારાયણે સઘડી લાવીને સંન્યાસિનીની પાસે મૂકી. ‘દયા ધરમકા મૂલ છે’ સામાની તકલીફ નિવારવી એ સાધુ પુરુષનું લક્ષણ છે. ભક્ત વિપ્રનારાયણે સાધુધર્મ બળવ્યો. એમણે વરસાદથી હેરાન થતી એક નારીને કુટીમાં આશ્રય આપ્યો. પહેરવાને કેરું વસ્ત્ર આપ્યું. અને ટાઢ નિવારવા સઘડી ચેતાવી આપી.

તેમ છતાં સંન્યાસિની જતી બંધ થઈ નહિ. એટલું જ નહિ ચોરીવાર પછી એણે પોતાના બે હાથ વતી પોતાની આંખો ઢાંકી દઈ માથું નીચું નમાવી દીધું.

‘કેમ ? તમને શું થાય છે ?’ વિપ્રનારાયણે પૂછ્યું. પણ જવાબ આપવાને બદલે સંન્યાસિની જોડી હતી ત્યાં ને ત્યાં જમીન પર ગબડી પડી. અને બાજુ બેઠાન થઈ ગઈ હોય તેમ હાથ પહોળા કરી પડી રહી.

‘અરે શું થયું ! શું થયું !’ વિપ્રનારાયણ ગલસાઈ ગયા. એ દોડીને સંન્યાસિનીની પાસે ગયા અને એનો હાથ પકડી એને ઉઠાવવા લાગ્યા.

‘સંન્યાસિની ! શું થાય છે ?’

ધીરે રહીને આંખો ઉઘાડી, સંન્યાસિનીએ ઉઠા શ્વાસ લઈ કહ્યું:

‘છાતીમાં ગબરામણ થાય છે.’

વિપ્રનારાયણે હાથની નાડી જોવા માંડી.

રાત્રીનો સમય. એકાન્ત જગ્યા. જીવાની અંતે સૌન્દર્ય. ચંચળ મન આવા વળતે એકાળ પાને જ પાને.

વિપ્રનારાયણ જીવાન સંન્યાસિનીના દેહ-રૂપથી માન ભૂલવા લાગ્યા. સંન્યાસિની હતી. અંગ ગરહી એ બેઠી થઇ અને બોલાવ રૂંકાયું. જે લાણે વિશ્વામિત્ર હગ્યા એ લણ ફરી ઉપરિથત થઇ. વિપ્રનારાયણે ધર્મ શુભાળ્યો.

(૫)

બીજા દિવસનું સવાર થયું. વિપ્રનારાયણ બગીચાને બોલ્યા:

‘ સંન્યાસિની ! ’

સંન્યાસિનીએ હસીને કહ્યું:

‘ મહારાજ ! મારું નામ દેવદેવી. શ્રીરંગ મંદિરની હું દેવદાસી છું. સંન્યાસિની કહીને હવે મને બોલાવવાની જરૂર નથી. ’

‘ તું દેવદેવી ! દેવદાસી ! ’

‘ હા. ’

‘ તો સંન્યાસિની કેમ બની ? ’

‘ તમારે માટે. દેવદેવી રૂપે આવી હોત તો તમે બીધી રહેવા ન દેત. ’

વિપ્રનારાયણ હસ્યા. એમનું શાસ્ત્રજ્ઞાન શુભ થઇ ગયું. એમનો વેરાગ્ય બાગી ગયો, એમની તપસ્યા અલોપ થઇ ગઇ. દેવની ભક્તિ મૂકી એ દેવદેવીની ભક્તિ કરવા લાગ્યા, અને એને રીઝવવામાં જીવન સાફરૂપ માનેવા લાગ્યા.

જે દિવસ રહી દેવદેવી પોતાના સ્થાને ચાલી ગઇ. વિપ્રનારાયણ બેચેન બની ગયા.

પણ હવે દેવદેવીને એમની ગરજ ન હતી. વિપ્રનારાયણને દેવદેવીની ગરજ હતી.

ભક્ત ભગવાનના મંદિરમાં બધ તેમ વિપ્રનારાયણ દેવદાસીના મંદિરે જવા લાગ્યા. કુલટા દિવસે દિવસે ભક્તને ભગવાનથી વધારે ને વધારે દૂર લઇ જવા લાગી. ભક્ત ભગવાનથી વિમુખ થવા લાગ્યો.

પણ એકવાર ભગવાનના ચરણમક્ષનેા આશ્રય જેણે સ્વીકાર્યો હોય એને ભગવાન કદી ભૂલતા નથી.

ભગવાને ભક્તના ઉદ્ધારનેા વિચાર કયો.

એક દિવસ ભક્ત વિપ્રનારાયણના શરીરમાં એકાએક સખત તાવ ભરાયો. એથી એ નિત્ય નિયમ મુજબ દેવીનાં દર્શન કરવા જઇ શક્યા નહિ.

પણ ભક્તનેા નિયમ ભગવાને તૂટવા દીધો નહિ. એ વિપ્રનારાયણનું રૂપ ધરી દેવદેવીના આવાસમાં ગયા ને દેવદેવીના હાથમાં સોનાને થાળ મૂકી કહ્યું :

‘ દેવીના મંદિરમાં રોજ રોજ ખાલી હાથે ન આવાય. ભક્તે એક દિવસ તો લેટ રજૂ કરવી જ નેઇએ. ’

સોનાનો કીમતી થાળ નેઇ દેવદેવી પ્રસન્ન થઇ ગઇ. એ બોલી:

‘ નારાયણ ! તમે તો સાધુના વેશમાં કોઇ ધનપતિ છો. સાચું કહો, તમારી પાસે ધન કેટલું છે ? ’

‘ મારી પાસે ? મારી પાસે ઘણું ધન છે. તારે ચિંતા કરવાની રી જરૂર છે ? નેઇએ તો માગી લેજે. ’

‘ એમ ? ’

‘ હા. ’

‘તો તો મને એક ગજાનો હાર લાવી આપો.’

‘ઓહો, એજ કે બીજું. આવતી કાલે હાર. પણ યાદ રાખજો, બધી વાત શુભ રાખજો. નહિ તો છુટારાથી બચવું મારે માટે મુશ્કેલ થઈ પડશે.’

‘વાહ, હું છું એવી મૂર્ખ છું કે આપને મુશ્કેલીમાં મૂકું ?’ હસીને દેવદેવી બોલી.

બીજે દિવસે દેવદેવીને હાર મળી ગયો. વિપ્રનારાયણને બદલે નારાયણ એ હાર દેવદાસીને આપી ગયા. તાવને લીધે બીજે દિવસે પણ વિપ્રનારાયણ પધારીમાંથી છીડી ચક્રો ન હતો.

પણ ત્રીજે દિવસે દેવદેવીનો આનંદ છીડી ગયો, શ્રીરંગનાથજીના મંદિરમાંથી ભગવાનના ગજાનો કીમતી હાર, અને સુવર્ણનો તાટ શુભ થયાની પૂજારીએ જાહેરાત કરી. ભોતભોતામાં વાત બધે પ્રસરી ગઈ. જોળંજોળા ચરૂ થઈ. રાજાના શુભચરે ફરવા લાગ્યા. થોડા જ કલાકમાં બંને વસ્ત્રો દેવદાસીના ધરમાંથી મળી આવી.

દેવદેવીએ વિપ્રનારાયણનું નામ લીધું. વિપ્રનારાયણને બોલાવવામાં આવ્યા. પણ વિપ્રનારાયણે બારપૂર્વક કહ્યું કે-પોતે એ વસ્ત્રો દેવદેવીને આપી જ નથી.

વિપ્રનારાયણની એક સાચા ભક્ત તરીકેની પ્રતિષ્ઠા હતી. દેવદેવી સાથેનો અંબંધ પ્રગટ થયો નહતો. એટલે એના પર કોને વિશ્વાસ આવ્યો. છતાં જ્યાં સુધી સાચો ચોર જડી ન

આવે ત્યાં સુધી એમને નજરકેદમાં રાખવામાં આવ્યા ને ચોરીનો માલ રાખવા બદલ દેવદેવી પાસેથી ભારે દંડ વસૂલ કર્યો.

એજ રાત્રે રાજાને ભગવાને સ્વપ્નમાં દર્શન દઈ આસાં કરી-વિપ્રનારાયણ મારો ભક્ત છે. એણે ચોરી કરી નથી માટે એને છૂટો કરી દે. દેવદાસીના પાશમાંથી એને છોડાવવા માટે જ મેં આ લીલા કરી છે. યાજ અને હાર મેં જ મંદિરમાંથી ઉઠાવી દેવદાસીને આપ્યો હતો.’

સવારમાં જોડતાં બરોડાનર પ્રજાની આસાને માન આપી રાજાએ વિપ્રનારાયણને છૂટો કરવા હુકમ કર્યો.

વિપ્રનારાયણને સત્ય વસ્તુનું હવે જ્ઞાન થયું એને ઘણા પશ્ચાતાપ થયો. ધુંટણીએ પકીને આંસુભરી આંખે વારંવાર ભગવાનની એણે ક્ષમા માગી ને પોતાનો ઉદ્ધાર કર્યો બદલ જ્ઞાના એ સાગરના ચરણકમલને મનોમય પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

પ્રજા તો પહેલાં જ જસતા હતા, વિપ્રનારાયણે મોહમંદિરાનું પાન કર્યું ત્યારે જ હસતા હતા અને ઉદ્ધાર કરીને પણ હસતા હતા.

સેવો સદા ચરણારવિંદો

શ્રીહરિનાં ભાવથી,
બેની કૃપાથી વિપ્રનારાયણ

બચ્યો દુઃખજાળથી;
બેવી રીતે માતા સદા,

નિજ જાળની રક્ષા કરે,
તેવી જ રીતે શ્રીહરિ,

‘રવિ’ ભક્તના દુઃખને હરે.

યે યથા માં પ્રપચન્તે, તાંસ્તથૈવ મજામ્યદમ્ ।

ગીતા, ૪-૧૧

હરિની લીલાને હરિ જાણે, 'નેતિ નેતિ' કહી વેદ વખાણે;

હરિની લીલાને હરિ જાણે.

—દિનમણિ

દુષ્કિણમાં તિરુવાલિ નામનું એક શ્વેત આવેલું છે. એમાં એક ભગવદ્ભક્ત રહેતો હતો. એને એક પાલકપુત્રી હતી એ પુત્રીનું નામ હતું કુમુદવલ્લી.

કુમુદવલ્લીને ભગવાને રૂપ ઘણું આપ્યું હતું. એ જ્યારે ઉન્નમ્રલાયક થઈ ત્યારે એને માટે અનેક સ્થળેથી માગાં આવવા લાગ્યાં. પણ કુમુદવલ્લી તો બધાને નિરાશ કરવા લાગી. એ તો બધાને એકપરખો જવાબ દેતી—'મારે લગ્ન કરવું નથી, મારી હાલમાં ઇચ્છા નથી.'

પાલકપિતા સમજાવવા લાગ્યો:

'બેટા ! બધાને પાછા વાળવા એ ઠીક નહિ. કેકેના ઉપર તો પસંદગી ઉતારવી જ જોઈએ.'

કુમુદ જોલી.

'પિતાજી ! આપની વાત સાચી છે. પરંતુ મને કોઈ યોગ્ય લાગતો નથી. યોગ્ય જણાશે એટલે હું હા પાડતાં વાર નહિ લગાડું.'

'પણું છીકરા ! પસંદ નહિ પડવાનું કારણ શું ? તારા હાથની માગણી કરવાં કંઈ ચીથરેહાલ માણસો આવના નથી એમાન તો ઘણા લક્ષ્ય-ધિપતિ છે. ઘણા પરિતો છે. કેટલાક તો રૂપ,

શુભ અને લક્ષ્મી એ ત્રણેમાં ચઢિઆતા છે. તને ખબર નહિ હોય પણ એ ત્રણ રાજકુવરો તરફથી પણ તારા હાથની માગણી થયેલી છે. પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ આવા માણસો મળી આવે નહિ. પણ ભગવાનની કૃપાથી એ લોકો સામેથી માગણી કરે છે તે વખતે આપણે ના પાડી દઈએ તો પછી ચેલી કહેવત જેવું થાય.'

'કંઈ કહેવત જેવું ?'

'લક્ષ્મી ચાલેલો કરવા આવે ત્યારે કપાળ ધોવા જવું એ કહેવત જેવું.'

હસીને કુમુદવલ્લી જોલી:

'પણ પિતાજી ! મારા સંબંધમાં તો હજી એવું જન્મ્યું જ નથી. આપ વિશ્વાસ રાખો. લક્ષ્મીજી ચાલેલો કરવા આવશે તો હું કપાળ ધોવા નહિ જાઉં. લક્ષ્મીજીને હું ઝોળણુ છું.'

'બલે તારી તરજી. હું તને દુભવવા માગતો નથી. તારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ જવાની મારી હિમત જ નથી. મારા કહેવાનું એટલું કે મારી હવે વૃદ્ધાવસ્થા થવા આવી છે. ચોતાનાં ચરણકમલોમાં પ્રભુ ક્યારે જોલાવી લેશે એનો ભરોસો નથી.

એટલે મારી હયાતીમાં જ તું સુખી બને તે બેવા મારી ધૃષ્ટ છે.’

કુમુદવત્સી એના પાલક પિતાને બહુ ચાહતી હતી. એ પિતાશ્રીની પાસે બેસીને બોલી:

‘પિતાશ્રી ! તમે બહુ બહા છે. તમારો ઉપકાર કદી ભૂલાય એમ નથી. તમારી આજ્ઞા હું અચૂક પાળીશ. પણ તમે જો અને સુખી બનાવવા જ માગતા હોય તો બહુ ઉતાવળ કરશો નહિ. સાચું સુખ તો ભગવાનને સંસારવામાં અને એની પ્રીતિ સંપાદન કરવામાં છે. એ સુખ આપની કૃપાથી મને નાનપણથી પ્રાપ્ત થયેલું જ છે. હવે લગ્ન કરવાથી એ સુખમાં જો વિઘ્ન આવતું હોય તો એવું લગ્ન ન થાય તોય શી ફિકર છે ? સંસારતું સુખ એ કંઈ ખરું સુખ નથી.’

‘બેટા ! તારી સમજ ખરી છે, પણ ચોતાને ચોખ્ખ સાથી મળી આવે તો પ્રભુના માર્ગમાં વધારે ઝડપથી જઈ શકાય. ભગવાન સંસારને ત્યાગ કરવાનું કહેતા નથી. વાસનાને ત્યાગવાનું કહે છે. ભગવાનના એવા ઘણા મહાન ભક્તો થઈ ગયા છે જેઓ સંસારમાં રહ્યા છે, છતાં એમાં લેપાયા નથી અને ભવસાગરને તરી ગયા છે.’

કુમુદવત્સી જેવી રૂપાળી હતી તેવી જ શુભ વાળી હતી. અને એ કરતાં પણ વિશેષતા એ હતી કે એને પરમાત્માની ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. કુમુદવત્સી હરિદીલાતું જાન કરતાં કદી થાકતી ન હતી. ભગવાનનાં પરમ ચમિત્ર નામનો જપ કરવો, અને ભગવાનની કથા શ્રવણ કરવી એ જ એનું પ્રિય કાર્ય હતું.

આવી કુમુદવત્સી ગમે તેવા પુરુષ સાથે લગ્ન પ્રતિયથી શી રીતે બેઠાય ! રૂપ, શુભ કે લક્ષ્મી હોય એટલું બસ નથી. ભગવાનની ભક્તિ વગર ખીજ બધાની કિંમત નથી. કુમુદવત્સી માટે અનેકનાં માર્ગાં આવ્યાં હતાં એ વાત ખરી, પણ એમાં ભગવદ્ભક્ત એકપણ ન હતો. ભગવાનમાં

જેને શ્રદ્ધા ન હોય, ભગવાનને જે યાદ કરતો ન હોય, ભગવદ્વચ્ચા જેને ગમતી નહોય, એ ગમે તેટલો સોહામણો હોય, ગમે તેટલો લક્ષ્મીવાળો હોય, ગમે તેટલો મોટો ગણતો હોય, કુમુદવત્સીને મન એનો જરાય હિસાબ નહોતો.

પણ ભગવાનનો જેણે આશ્રય સ્વીકાર્યો હોય, એના માર્ગને ભગવાન ચોતે સરળ બનાવે છે.

એક દિવસ એક નવજવાન કુમુદવત્સીના રૂપ, શુભનાં વખાણ સાંભળીને કુમુદવત્સીના હાથનો અધિકાર મેળવવા તિરુવાલીમાં આવ્યો.

ભુવાન ખરેખર સુંદર હતો. એટલું જ નહિ એ કુલિત પણ હતો અને સહાચારી પણ હતો. એને ઘેર સંપત્તિ પણ ઠીક ઠીક હતી.

આવતા બરોળર, એણે કુમુદવત્સીના પિતાને વિનયથી પૂછ્યું :

‘આપની પુત્રીના હાથની માગણી કરનારમાં કેવા પ્રકારની ચોખ્ખતા જોઈએ ?’

પિતાએ કુમુદવત્સીને બોલાવી. કુમુદવત્સીને જોઈ પેલા નવજુવાને મનમાં ને મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો :

‘આ નારીરત્નને કોઈ પણ હિસાબે મેળવવું જ જોઈએ.’

કુમુદવત્સીએ આગતુંક સુવકને પૂછ્યું :

‘આપનો પરિચય આપવાની કૃપા કરશો ?’

સુવક બોલ્યો.

‘શા માટે નહિ ? નીલનું નામથી બધા અને જોળખે છે. એ લ દેશનો હું રહેવાસી છું. અને સેનાનાયક તરીકે એ દેશને મારી સેવા હું આપું છું.’

‘તો તો આપ લક્ષ્મી છે નહિ વારું ?’

‘સેનાનાયક શુદ્ધકળાવિશારદ તો હોય જ.’ સ્મિત કરીને નીલને કહ્યું.

‘માફ કરજો, પણ એક પ્રશ્ન પૂછું ?’ કુચુદ વલ્લી જાણે પરીક્ષા લેતી હોય એ રીતે બોલી.

‘ગમે તેટલા પ્રશ્ન પૂછો.’

‘સેનાનાયક તરીકે આપને યુદ્ધમાં તો જલુંજ પડતું હશે.’

‘વણીવાર.’

‘અને સમરાંગણમાં મારામારી ને કાપાકાપી પણ થાય ખરુંને ?’

નીલનં હસી પડ્યો. નાના બાળકની જેમ આ સુંદરી તો પૂછતી હતી.

‘કેમ હસતું આવ્યું ?’

‘યુદ્ધ આપે જોયું ન હોય એ બનવાભેગ છે, પણ યુદ્ધનું વર્ણન પણ આપે સાંભળ્યું હોય એમ લાગતું નથી.’

કુચુદવલ્લી બોલી:

‘યુદ્ધનું વર્ણન તો રામાયણમાં આવે છે ને મહાભારતમાં પણ આવે છે. ભાગવતપુરાણ મારા પ્રિય ગ્રન્થ છે, એમાં આવતાં યુદ્ધના દિલ ધડકાવે તેવાં વર્ણન મેં વાંચ્યાં છે. એટલે જ પૂછું છું કે યુદ્ધમાં તો કાપાકાપી જ હોય ને ?’

‘હારતો.’

‘એ કાપાકાપી તમને ગમે છે ?’

‘ગમે કે ન ગમે પણ કર્તવ્ય તો બજાવવું જ જોઈએ ને ? શત્રુઓના મુકાબલો ન કરીએ તો એમનું ચઢી જ વાગેને !’

‘સાવ સાચી વાત, પણ મને એમ સમજાય છે કે જે ખરા શત્રુઓ છે એના તરફ તો જીવનમાં કોઈ ધ્યાન જ આપતું નથી. એની બચકરતા કોઈને સમજતી જ નથી એ કેવું આશ્ચર્ય !’

‘એ શત્રુઓ કયા ?’

‘જોહ, આપ નથી જાણતા ? શત્રુઓ એવા બચકર છે કે સહેલાઈથી કઠી કાંઈને વશ

થયા નથી એમની માથે સતત બૂઝવાની તૈયારી હોય એ જ એમને જેર કરી શકે. કામ, કોપ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર-એ બધા કોણ છે ?’

‘આપે તો જ્ઞાનની વાત કરી.’

‘સમજવા જેવી તો આ જ વાત છે. આપે અનેક યુદ્ધ ખેલ્યાં હશે અને વિજય મેળવ્યો હશે. પણ આ શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવેા ત્યારે જ તમે ખરા શૂરવીર કહેવાઓ. અને મને એવો જ શૂરવીર ગમે.’

નીલનં વિચારમાં પડી ગયો. થોડીવાર રહી એ બોલ્યો:

‘આ શત્રુઓ ઉપર વિજય હજી મેં મેળવ્યો નથી. એ શત્રુઓ સાથે લડવા માટે જુદા જ પ્રકારનાં અસ્ત્રશસ્ત્રની જરૂર પડે. અને એ અસ્ત્ર શસ્ત્રનું હજી મને જ્ઞાન નથી. પરંતુ હું ખાતરી આપું છું કે, આપ માગો છો એવો શૂરવીર બનવા હું પ્રયત્ન કરીશ.’

‘એને માટે તો ભગવાનની ભક્તિ રૂપી શક્તિ મળી બચ તો બચ છે. તમે એ શક્તિ મેળવી શક્યો ? તમને એ રીતે શૂરવીર થવું ગમશે ?’

નીલને તત્કાળ કહ્યું:

‘સત-મહાત્માઓએ ભક્તિની શક્તિનાં બહુ બહુ વખાણ કર્યાં છે. તમે પ્રસન્ન થતાં હોય તો ભગવાનનો ભક્ત બનવા હું તૈયાર છું. હું નાર્સિક નથી એટલું તો હું આ ક્ષણે પણ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહેવા તૈયાર છું.’

‘આપના ચપ્પે સાંભળી હું બહુ રાજ થઈ, પણ વીર પુરુષ ! ભગવાનની ભક્તિ કરનારથી પછી મારામારી કે કાપાકાપી ન થાય એ જાણો છો ? ભગવાનનો ભક્ત સર્જન કરે, સંહાર ન કરે, મરે પણ મારે નહિ.’

નીલનં આ સુંદરીની મીઠી મીઠી વાણી એકદમ ગમી ગઈ, આજ ઉઘા વિચાર ધરાવનારી

અી શું કંઈ સામાન્ય હોય? એણે મલકતા મુજે જવાબ આપ્યો:

‘એટલે તમે એમ કહેવા માગો છો કે મારે મારા જીવનનો પથ બદલવો? લલે, હું તેમ કરવા પણ તૈયાર છું. લગવાને મને ઠીક ઠીક લક્ષ્મી આપી છે. જીવન, નિર્વાહ મારે પરિશ્રમ કરવાની મને જરૂર નહિ પડે.’

કુમુદવત્સી હસી. કોના હાસ્યનો મર્મ નીલન સમજી શક્યો નહિ.

થોડીવાર રહી એ બોલી:

‘વીર પુરુષ કહી જૂઠું બોલે નહિ. એટલે આપ હવે ભક્તિમાર્ગના પ્રવાસી બનશો એમ હું માની લઉં છું.’

‘જરૂર. બોલો, હવે બીજી કોઈ શરત છે?’

ઉત્સાહમાં નીલન બોલી બેઠો.

‘હા, એક શરત છે, પણ તે જરા અઘરી છે.’

‘શિકર નહિ. મમે તેટલી અઘરી હશે તો

પણ તમારી પ્રીતિ સપાઠન કરવા એ શરતોઈ

હું પાલન કરીશ.’

કુમુદવત્સી બોલી:

‘આપણું લગ્ન થાય એ પછી તરત જ એક

વર્ષ સુધી દરરોજ એક હંતર ને આઠ પ્રાણ્યોને

જમાડવાનો નિયમ તમારે લેવો પડશે. આ શરત

તમને મજૂર હોય તો પછી તમારી સાથે લગ્ન

અધિથી બેઠાવામાં મને જરાય વાધો નથી.’

નીલન હસીને બોલ્યો:

‘કબૂલ કબૂલ. આપની આ બીજી શરત પણ

મને મજૂર છે.’

(૨)

થોડા જ દિવસમાં નીલન અને કુમુદવત્સી

લગ્ન અધિથી બેઠાયાં. ને પિતાના આશીર્વાદ લઈ

કુમુદવત્સી સાસરે આવી.

બીજા જ દિવસથી નીલને પોતાની બન્ને

પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માંડ્યું.

કુમુદવત્સી સાથે ભગવદ્ભક્તિ એણે શરૂ કરી અને દરરોજ એક હંતર ને આઠ પ્રાણ્યોને એણે જમાડવા માંડ્યા.

ભગવદ્ભજનનો પ્રભાવ અલોકિત છે. ભગવાનની ભક્તિથી અને પ્રાણ્યોના આશીર્વાદથી થોડા દિવસોમાં નીલનનું હૃદય શુદ્ધ બની ગયું ને એમાં ભગવાનની ભક્તિનો ઉદય થયો.

હવે એને સસારનું મુખ મિથ્યા જણાવા લાગ્યું. હવે એને દ્રવ્યનો લોભ રહ્યો નહિ. કીર્તિની લાલસા એની ચાલી ગઈ. ભગવદ્ભજનના મુખ આગળ ધન્ડનો વૈભવ પણ એને તુચ્છ જણાવા લાગ્યો.

સ્વામીના હૃદયપરિવર્તનથી કુમુદવત્સીને અપાર આનંદ થયો. મનમાં ને મનમાં હંતરવાર ભગવાનનો એણે ઉપકાર માન્યો.

‘હે નાથ! આપની કૃપાનો પાર નથી. આજે અને ચોગ્ય સાથી શેજવી આપ્યો છે. તમારા એ સેવક ઉપર હવે આપ પ્રસન્ન રહેજો. આપના એ હાસના હૃદયમાં હવે કદી અઘરા ન જન્મે એનો ખ્યાલ રાખજો.’ કુમુદવત્સી આમ દરરોજ પ્રભુને વિનવે છે ને ઉપકાર માને છે.

દિવસોને જતાં કંઈ વાર લાગે છે. એક પછી એક દિવસો વ્યતિત થવા લાગ્યા.

ઘણા દિવસ વીતી ગયા પછી એક દિવસ નીલનને જણાયું કે—પ્રાણ્યોને જમાડવામાં અને હાન પુરવ કરવામાં એની પતિ લગભગ ખતાસ થવા આવી છે.

એણે કુમુદવત્સીને વાત કરી :

‘કુમુદ! વર્ષ પૂરું થવાને હજી વાર છે, ત્યાર પહેલાં સંપત્તિ પૂરી થવા આવી છે. શું કરીશું?’

કુમુદવત્સીએ હસીને કહ્યું:

‘બધી ચિંતા ભગવાન ઉપર છોડી દો. એના દ્વંદ્વરોએ આપણે કાર્ય ઉપાધ્યું છે એટલે એની

ફિકર ભગવાનને છે. આપણી જ્યાં સુધી શક્તિ હોય ત્યાં સુધી તો ભક્તિ કરવી જ પડે.'

નીલન સમજવાનું સમજી ગયો. એણે પોતાના અલંકાર, કીમતી વસ્ત્રો, સોનાડાનાં વાસણો અને ઘરની કીમતી ચીજો એક પછી એક વેચવા માંડી ને નિયમીત બ્રાહ્મણોની મોટી સંખ્યાને જમાડવા માંડી. અને એની સાથે છૂટા હાથે દાનનો પ્રવાહ પણ ચલાવવાં માંડ્યો.

પણ થોડા દિવસ પછી પાછી મૂળની સ્થિતિ આવીને ઊભી. કુમુદવદ્દીએ આ વખતે પણ વિન્યાસથી કહ્યું:

‘બધી ભગવાનને ફિકર છે. ભગવાન ઉપર છોડી દો.’

નીલન બોલ્યો:

‘દેવી! મેં તો બધું ભગવાન ઉપર જ છોડી દીધું છે. તમારે તારી ચિંતા અને સત્તાવે છે.’

‘મારી ચિંતા કરશે જ નહિ. તમારું રક્ષણ કરનાર ભગવાન તમારી કુમુદને નહિ ભૂલે.’

‘પણ હવે કાલેના દિવસ બ્રાહ્મણોને જમાડી શકાય એટલી મામત્રી છે. પરમ દિવસથી શું કરવું એનો મેં નિશ્ચય કરી લીધો છે.’

મંદ હમીને કુમુદવદ્દી બોલી:

‘સ્વામી! આપનો નિર્ણય એ જ મારો નિર્ણય છે. હરકત ન હોય તો જણાવો આપણે શી રીતે વતવાતું છે?’

નીલને કહ્યું:

‘દેવી! મેં તો એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે જ્યાં સુધી રાજ નિયમ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને હું જમાડી શકું નહિ ત્યાં સુધી મારે અનાજ લેવું નહિ.’

તત્કાળ કુમુદવદ્દી બોલી:

‘મારો નિર્ણય છે. હું પણ આપની સાથે છું.’ નીલન પ્રિય પત્નીના મુખ સામે જોઈ રહ્યો. ઉપવાસ ઉપર ઉતારવું એ મોટા આત્મદની વાત હોય એમ કુમુદવદ્દી હસી રહી હતી.

(૩)

ખરે ભક્તદ પતી અજબ હતાં. ત્રીજા દિવસથી એમણે અનાજ લેવું બંધ કર્યું. બ્રાહ્મણો ન જમે પછી પોતાનાથી મુખમાં અનાજ સુકાય શી રીતે?

સાત સાત દિવસના કઠાકા થયા પછી નીલનની કે કુમુદની શ્રદ્ધા ડગી નહિ. એ તો ભગવદ્ભજન કરતાં કરતાં દિવસ વીતાવવા લાગ્યાં.

ખીજી અઠવાડિયું પણ પસાર થઈ ગયું.

ત્રીજા અઠવાડિયાનો છેલ્લો દિવસ આવ્યો. ભગવાન સ્વસ્થ રહી શક્યા નહિ.

અનાજ વગર એકવીસ એકવીસ દિવસ સુધી એવનાજ ભક્તદ પતીનું કષ્ટ નિવારવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો.

એકવીસમા દિવસની રાત્રે ભક્ત નીલનને ભગવાને સ્વપ્નમાં દર્શન દીધાં ને કહ્યું:

‘નીલન! કાંચીનગરીમાં વેગવતી નદીના કિનારા ઉપર અમુક સ્થળે જઈને ખોદ. ત્યાંથી તને અદળક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થશે. તું ભુખ્યો રહે છે એથી સારું જાણ છાપન સોગ આવે છે છતાં એક ગ્રાસ પણ હું લઈ શકતો નથી.’

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં કુમુદવદ્દીને સ્વપ્નની વાત. કંઈ નીલન ભગવાને બતાવેલા સ્થળે પહોંચી ગયો.

ખરે, સ્વપ્નમાં જણાવ્યા મુજબ એક એક ત સ્થળેથી ખોદતા નીલનને અદળક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ.

નીલન એ દ્રવ્ય લઈ પાછો ફર્યો અને ખીજા દિવસથી બ્રાહ્મણોને જમાડવો નો નિયમ પાછો એણે શરૂ કર્યો.

રાજ પૂર્વવત્ એક હજાર ને આઠ બ્રાહ્મણો જમવા લાગ્યા.

વર્ષ જોતજોતામાં પૂરું થઈ ગયું. પણ નીલને મોટી સંખ્યામાં બ્રાહ્મણો જમાડવાનો નિયમ ચાલુ જ રાખ્યો. રાજ હજાર હજાર બ્રાહ્મણ જમવા લાગ્યા. ને એ સાથે દાનની સરિતા પણ વહેવા લાગી.

પ્રેમને જેમ સીમા નથી હોતી એમ દાનને
પણ સીમા ન હોય એમ બને ખરું ?

નીલને દાનની સીમા ન રાખી.

પરિણામે કેટલોક કાળ નીત્યા પછી નીલન
પાછો મૂળ સ્થિતિમાં આવીને બિલો.

એક પાછ પણ એની પાસે રહી નહિ.

પણ આ વખતે એના મગજમાં કંઈ જુદો જ
તરંગ આવ્યો. દ્રાક્ષણે રાજ જમવા જ બેઠાં.
એક પણ દિવસ ખાતી ન જવો બેઠાં એવો
મનમાં નિશ્ચય કરી એણે તણ દીધેલાં હથીઆર
પાછાં હાથમાં લીધાં. ને હથીઆરખ બાણસોની
એક નાની ટોળી જમાવી એ બહાર નીકળી
પડ્યો. એણે ધનવાનોને લૂટવા માંડ્યા, વધારે
પડતું ધન ધનિકે પોતાની પાસે રાખી મૂકે
એનો અર્થ શો ? એનો તો સદુપયોગ જ થવો
બેઠાં.

લૂટમાંથી નીલનને ઘણું ધન મળવા માંડ્યું.
ને એ ધનથી એ દ્રાક્ષણેને જમાડવા લાગ્યો.

પણ આ કામ કંઈ સારું ન કહેવાય. લૂટત
લૂટારો બને એ તે કંઈ શેણે ? કુસુદવલ્લીને ઘણું
આશ્ચર્ય થયું. સ્વામીની ભતિમાં આવો પલટો
કેમ આવી ગયો ? ભગવાનનો એના લજ્જતને
આવા અવળા માર્ગે વાળવામાં શો હેતુ હશે ?

કુસુદવલ્લીને વિચાર પર વિચાર આવવા લાગ્યા.
એ આંસુભરી આંખે ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા લાગી:

‘ભગવાન ! આ શો જેલ કરવા માંડ્યો છે ?
આવા કામથી તો તમારી ઇજ્જત પણ બચવી
મુશ્કેલ છે. તમારા માર્ગમાં આવ્યા પછી તમારા
લજ્જતું પતન થાય જ કેમ ? આશ્ચર્ય ગમે તેટલો
સારો હોય છતાં જે માર્ગ તમારા સેવકે સ્વીકાર્યો
છે એ સાચો નથી. દયાળુ દેવ ! એનો જલદી
ઉદ્ધાર કરે ! એને જલદી બચાવે !’

કુસુદવલ્લીની પ્રાર્થના ભગવાનના કાનસુધી
પહોંચી ગઈ.

(૪)

નિર્જન વનમાં કોઈ મોટા શિકારની શોધમાં
નીલન એના સાગરીતો સાથે ફરતો હતો. એવામાં
સામેથી એક રથ આવતો દેખાયો. એ રથમાં એક
શેઠ અને એક શેઠાણી બેઠાં હતાં. શેઠાણીના શરીર
પર લાખો રૂપિયાના હાગીના હતા. શેઠ ભારે
ધનવાન હતા. રથ પાસે આવતાં નીલન ને એના
સાગરીતો આજુબાજુ ફરી વળ્યા.

નીલને હથીઆર ઉઠાવી મોટા અવાજથી કહ્યું:
‘જીવવાની ધૃત્તિ હોય તો ચૂપચાપ બધા
હાગીના ઉતારી આપો.’

શેઠ રથમાંથી નીચે ઉતરી પડ્યા. શેઠાણીએ
મૂંઝતાં મૂંઝતાં એક પછી એક બધા હાગીના
ઉતારી આપ્યા હાગીના બહુ કીમતી હતા. એનો
અગ્રકટ આંખને આંજી નાખે તેવો હતો.

રાજ યતાં યતાં નીલને બધા હાગીનાં ભેગા
કર્વાં અને એક વસ્ત્રમાં ભેગા કરી એવું ‘પોટલું’
માંડ્યું. પણ શોય અમત્કાર થયો તે ‘પોટલું’
એનાથી વિચકાયું નહિ.

નીલનના સાગરીતો એની મદદ આવ્યા. પણ
હાગીનાની એ વજનદાર પોટલી કોઈ ઉચકી શક્ય
નહિ. હાગીનાની સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં હતી.
એની કિંમત પણ ઘણી હતી. પણ વીસ વીસ
માણસો ઉચકે છતાં એ ઉચકાતી ન હતી.

નીલનને ભારે આશ્ચર્ય થયું. એણે શેઠના
મુખ સામે જોયું. શેઠ સ્વસ્થતાથી એક બાજુ
બિભા હતા. નીલનના મનમાં વિચાર આવ્યો:
‘નહી આ શેઠ મંત્રતંત્ર વ્યવસ્થા હોવા બેઠાં.
અથવા તો ભદ્રનો એણે પ્રયોગ કર્યો હોવો બેઠાં.’

એ શેઠની પાસે ધસી ગયો. અને કરડા
અવાજથી બોલ્યો:

‘શેઠીઆ ! સીપે સીધી વાત કરો તમે કયા
મંત્રથી આ હાગીનાની પોટલીને વજનદાર બનાવી
દીધી છે ? એ મંત્ર મને બતાવો અથવા તો એ

મંત્રની શક્તિ પાછી જેવી લે, નહિ તો અહીંથી એક ડગલું પણ તમને હું નહિ ખસવા દઉં.’

શેઠે કહ્યું :
‘મંત્રની શક્તિ પાછી જેવવાનું હું જાણતો નથી. મંત્ર જાણુવો હોય તો આમ એક બાજુ આવો,’

નીલન શેઠની જોડે થોડે છોટે ગયો.
હસીને શેઠે નીલનના કાનમાં મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો :

‘ૐ નમો નારાયણાય.’

મંત્રના શબ્દો કાનમાં પડતા બરોબર નીલનની મનની સ્થિતિમાં ચમત્કારિક ફેરફાર થઈ ગયો. બે હાથ ઉંચા કરીને એ નાચવા લાગ્યો ને મુખથી ‘નારાયણ ! નારાયણ !’ એમ બોલવા લાગ્યો.

નીલનના સાગરીતો એની પાસે દોડતા આવ્યા. પણ નીલનને તો હવે મોટી મિલકત મળી ગઈ હતી. એને કોની પરવા !

એવામાં અજબબીમાં સોએ ભેયુ કે, પેલો રથ, શેઠ અને શેઠાણી-બંધુ અદશ્ય થયું હતું એટલું જ નહિ, અલકારની પેલી વજનદાર પોટલી પણ શૂન્ય થઈ હતી.

નીલનના સાગરીતો એકબીજાના મુખ સામે બેસી લાગ્યા. એવામાં નીલને ધૂમ પાડી :

‘જુઓ ! જુઓ ! આકાશમાં જુઓ !’

ગરુડ પર બેસીને જગવાન નારાયણ લક્ષ્મી-જીની સાથે આકાશ માર્ગે યઇને જતા હતા. જગવાનના મુખપર મંદમક સ્મિત રમતું હતું. માતાજી પણ મુખ મલકાવતાં હતા.

નીલન સમજવાનું સમજી ગયો. એણે જમીન પર પડીને પ્રભુને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. ને આંસુ ભરી આંખે પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

એનો આનંદ માતો નહતો. એના સ્વામીએ એનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો એને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી પાવન કર્યો હતો. એટલું જ નહિ મદ્દશુરુબની

મંત્ર પણ આપ્યો હતો : ‘ૐ નમો નારાયણાય.’

નીલનના સાથીઓને આકાશમાં કરું દેખાયું ન હતું. પ્રભુદર્શન જાગ્ય વિના ન થાય. એટલે તેઓ આશ્ચર્યથી નીલનની ક્રિયા જોતા હતા.

પ્રભુદર્શનનો આનંદ કંઈક શમતાં નીલને પોતાનાં હથીઆર વનમાં ફેડી દેતાં એના મિત્રોને કહ્યું :

‘ભાઈઓ ! આપણો ધધો બહુ ધૂરો હતો. જગવાનને જરા પણ અધમ’ ગમતો નથી. એમણે મારી આંખ ઉઘાડી છે. હવે તમે બધા વેરાઈ જાવ, આપણે કદી આતું કામ હવે કરવું નથી.’

આમ કહીને નીલને ઘર તરફ ચાલવા માંડ્યું મસ્ત બનીને એણે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. અને પ્રિય પત્નીને એણે ધૂમ પાડી બોલાવી :

‘કુમુદવત્સલી ! કુમુદવત્સલી !’

સ્વામીનો આનંદભર્યો કંદરવ સાંભળીને કુમુદવત્સલી બહાર આવી.

‘કુમુદવત્સલી ! કુમુદવત્સલી !’ નીલન અતિ આનંદમાં આગળ બોલી શકતો ન હતો. એણે પત્નીનો હાથ પકડી લીધો.

કુમુદવત્સલી બોલી :

‘આજ આપ ઘણા આનંદમાં છો. કહો, કાંઈને મોટો ખર્ચોનો હાથ લાગ્યો છે કે શું ?’

નીલન બોલ્યો :

‘એવી લૂટની વાત તું હવે યાદ ન કરાવીશ. હું પાપી બન્યો હતો. પણ પ્રભુએ મને પાવન કરી લીધો. એમણે મારા અવશુભનો ખ્યાલ ન કર્યો. એમણે મારો ઉદ્ધાર કર્યો. કુમુદ ! પ્રભુએ મને દર્શન દીધાં.’

કુમુદવત્સલીની બન્ને આંખમાંથી પતિના ઉદ્ધાર શબ્દો સાંભળતાં બરોબર આંસુની ધારા ચાલી પ્રભુએ આખરે પોતાની વિનંતી સાંભળી સ્વામીનું રક્ષણ કર્યું. એ અપરંપાર કરુણા બદલ, પ્રભુનો એ કેટલો ઉપકાર માને !

નીલન પોતાની ધૂનમાં મસ્ત હતો. એ બોલ્યો
‘કુમુદ! પ્રભુની દયાનો કંઈ પાર નથી.
એમણે દર્શન તો દીધા પણ ત્યાર પહેલા ચક્રચર
બની મને મત્ર પણ આપ્યો.’

પાલવથી આસુ લૂછતાં લૂછતા કુમુદવંદી
બોલી

‘મત્ર આપ્યો ? પ્રભુએ ?’

‘હા, જો, એ મત્ર આ છે—જે નમો નારાયણાય’
આમ કહીને નીલને વિસ્તારથી ગંધી હકીકત
કહેવા માડી.

વશુન કરતાં કરતા નીલનની આંખોમાં વાર-
વાર જળ ઉભરાવા લાગ્યું. એ પવિત્ર અનુભૂતિની
કિંમત કેમ આકી શકે ?

સ્વામીના મુખેથી પૂરેપૂરી હકીકત સાલળી
લીધા પછી કુમુદવંદીએ છુટણીએ થડી પ્રભુને

પ્રણામ કર્યા અને ગળગળા સ્વરથી એણે પ્રભુની
પ્રાર્થના કરી

“લક્ષ્મીકાન્ત કમલનયન યોગિભિધ્યાન ગમ્ય,
વન્દે વિષ્ણુ કાવભયહર મર્મલોકિક નાથમ્ ।”

દયાળુ પ્રભુ ભક્તિમતી કુમુદવંદીની ભક્તિથી
ખૂબ પ્રસન્ન હતા એ એને પોતાના દર્શનથી
વચિત શી રીતે રાખે ?

કુમુદવંદીએ માથું ઊંચું કરી આંસુભરી
આંખો ઊઘાડી કે તરત પીતામ્બરધારી એની
સમક્ષ પ્રગટ થયા.

કુમુદવંદીએ પ્રભુના પગ પકડી લીધા
અકથ પ્રીતિ જીવો ભગવાનની,
પ્રગટ થે ચરુમત્ર જ આપતા;
હૃદયમાં વળી નીલન ભક્તના,
‘રવિ’ અહો જગનાથ વિરાજતા.

ભક્ત ધનાજી જાત

પત્રં પુત્રં ફલં તોયં યો મે મક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

તદ્દદ્ ભક્ત્યુપદ્ધતમશ્વામિ પ્રયત્નાત્મનઃ ॥

ગી. ૧-૨૬

ધન્ય ધનાકે ભજનકે, બિનહિ બીજ અંકુર બયો.

—નાભાજી

❀

મા—દીકરા પાસે પાસે બેઠાં હતાં.

બાલકના પિતા એક ખેડૂત હતા. સવારના ખેતરમાં ગયા હતા. ને ખેતરમાંથી પાછા હજી ફર્યા ન હતા. મા-દીકરા એમની રાહ બેઠાં બેઠાં હતાં. સાંજ વીતી ગઈ હતી.

બાલકે પૂછ્યું:

‘મા ! તું સવારે બેઠે છે ત્યારે અને સાંજે મુઠે છે ત્યારે શું બોલે છે ? હે ?’

મા બોલી:

‘બેટા ! હું ‘શ્રીરામ, શ્રીરામ’ એવું બોલું છું.’

‘એ શ્રીરામ શ્રીરામ શું છે ?’

હસીને માએ કહ્યું:

‘એ ભગવાનનું નામ છે.’

છોકરાને પાંચ વર્ષ પછી હજી પૂરાં થયાં ન હતાં. માના પ્રુલાસાથી એના મનનું સમાધાન ન થયું. એણે ફરીથી પૂછ્યું:

‘ભગવાન એટલે શું ?’

મા ભગવાનની ભક્ત હતી. નાનપણથી એને ભક્તિનો રંગ લાગ્યો હતો. આજે એના પ્રિય બાલક એને સ્વાભાવિક રીતે ભગવાન સંબંધી પૂછી રહ્યો હતો. એના મનમાં આનંદ ઉભરાઈ

આવ્યો. પુત્રના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં એણે કહ્યું:

‘દીકરા ! આ આપું જગત જેણે બનાવ્યું છે એ ભગવાન નામથી બોળખાય છે. આખા જગતના એ બાપ છે, એમના કરતાં કોઈ મોટું નથી. એમના જેટલું કોઈ રૂપાળું નથી. એમના જેટલું કોઈ ભેરાવર નથી. એ કઠી મરતા નથી. એ કઠી ઘરડા થતા નથી.’

દીકરાએ પૂછ્યું:

‘ઓ ! ભગવાન તો ખરા છે કંઈ ? પણ મા !

એમનું નામ બોલવાથી શું થાય ?’

માએ જવાબ આપ્યો:

‘ભગવાનનું નામ લેવાથી ભગવાન રાજી થાય.’

‘તે ભગવાન નારાજ પણ થાય ખરા કે ?’

‘હા; જે એમને બુલી લાય એના પર એ નારાજ પણ થાય. તું મને બોલાવે નહિ તો મને કેવું ખરાબ લાગે !’

‘પણ મા ! હું તો તને બોલાવું છું ને ? તારા પગર તો મને ગમે જ નહિ.’

માના હૃદયમાં પ્રેમ ઉછળી આવ્યો. બાળકને એણે બોળામાં લઈ છાતી સરસો ચોંખ્યો.

‘બેટા ! તું તો બહુ કાઢ્યો છે. પણ કેટલાક એવા ખરાબ છોકરા પણ હોય છે જે એમનાં મા-બાપની દરકાર પણ રાખતા નથી. એવી રીતે મા જગતમાં ઘણાં માણસો એવાં પણ છે કે જે ભગવાનની દરકાર રાખતાં નથી અને એથી દુઃખી બને છે.’

માના મુખ સામે નજર કરી છોકરો બોલ્યો :
‘તે મા ભગવાનને જે યાદ ન કરે એ દુઃખી બને !’

‘હાસ્તો. મુખી બનવું હોય તો ભગવાનને નિલ સમારવા ભેધએ.’

‘તે મા ! તું એટલા માટે રોજ ‘શ્રીરામ ! શ્રીરામ !’ કરે છે ?’

‘હા ભાઈ. ભગવાન બહુ બલ્લા છે. એમને યાદ કરવાથી આપણા ઉપર એ રાજી રહે છે ને આપણી બધી ધન્યતાઓ એ પૂરી કરે છે.’

‘મા ! સાચું કહેજે, તે કોઈ દહાડો ભગવાન પાસે કશું માગ્યું છે ?’

મા હસી પડી. એણે કહ્યું :

‘હા, ભગવાનને મેં એક દહાડો કહેલું કે હે ભગવાન ! મને એક રૂપાળો દીકરો આપો. અને ભગવાને તરત તને મોકલી આપ્યો.’

‘તે મા ! હું ભગવાનની પાસે હતો ?’

‘હાસ્તો. ત્યાંથી જ તું આવ્યો.’

‘પણ મેં તો ભગવાનને ભેધા નથી. ભગવાનને હું ઓળખતો નથી.’

‘ભગવાનનું ભજન કર, ભગવાનનું પૂજન કર. એટલે ભગવાન તને દેખાશે.’

‘પણ ભગવાન દેખાય તો એમની પૂજ સાચ ને ?’

‘ભગવાનની મૂર્તિની પૂજ કરવાથી ભગવાનને તે પહોંચી જાય છે.’

‘ત્યારે તો હું મૂર્તિની પૂજ કરીશ. મારે એક મૂર્તિ ભેધએ. મને ભગવાનની મૂર્તિ લાવી આપ.’

માએ કહ્યું :

‘જરૂર બેટા. તું જરા મોટો થઈશ એટલે તારે માટે ભગવાનની એક મૂર્તિ જરૂર હું લાવી આપીશ. આપણે આંગણે ઘણા સંતસાધુઓ આવે છે એમની પાસે હશે તો એમની પાસેથી અપાવીશ. નહિ તો કોઈ મંદિરમાંથી તારે માટે મંગાવીશ હોં !’

આં જ વખતે બાળકના પિતાએ ઘરમાં પગ મૂક્યો. છેલ્લા શબ્દો સાંભળી એ બોલ્યા :

‘ધનાભાઈ શું માગે છે ? એમને માટે શું લાવવાનું છે ?’

પિતાને ભેધ બાળક માના બોલામાંથી જાણે થઈ ગયો. ને સામે જતાં બોલ્યો :

‘બાપાણ ! મારી બા મને ભગવાનની એક મૂર્તિ આપવાનાં છે. હું એની પૂજ કરીશ.’

‘વાહ ભાઈ વાહ, ત્યારે તો તું હવે ભગત થઈ જવાને કેમ ? અમારે તો તને હવે ધનાભગત કહીને બોલાવવો પડશે.’

મા-દીકરો હસી પડ્યાં.

ધનાનો બાપ બહુ બલ્લા આદર્શી હતો. સાધુ-સંતોનો સેવા સત્કાર એના બારણે હંમેશાં થતો એથી અવારનવાર એના આંગણે ભક્તજનો ધામા નાખતા હતા. ધનાનો પિતા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે એમની સેવા ઉઠાવતો અને સત્સંગને લાભ લેતો.

એક દિવસ એક માધુ મહારાજે ધનાણના બારણે આવ્યા. ધનાણ તા પિતાએ એમને સત્કાર કર્યો અને આગણામા એક બાણ આવેશ એક ઘટાદાર વૃક્ષની છાયાનાં સાધુમહારાજે સુકામ કર્યો. ઝાડને ફરતો ચોટલો હતો. એ ચોટલા ઉપર પોતાની ઝેળી, પાવડીઓ, પુસ્તકો અને કમડળ વગેરે સામગ્રી મૂકી સાધુમહારાજ આસન બીછાવી બેઠો.

દાદીવાળા બાપાણને ભેટાં અણુબાણના ઘરનાં છોકરાં ભેગાં થઈ ગયાં. ઘરમાંથી ધનાણ પણ

બહાર આવ્યો. બાવાજીએ ઇકાંતને ગોલાવી ઝોળી-માંથી પરસાદ કાઢી વહેચવા માંડ્યો.

બાવાજીની માટી ઝોળીમાં શું છે તે બલુવું હતું. એટલે ખીરે રહીને એણે પૂછ્યું :

બાળકો રાજરાજ થઈ ગયાં.

‘બાવાજી ! તમારી ઝોળીમાં શું છે ?’

થોડીવારે ધનાજીના પિતા અને આબુબાબુના માણસો બેગા થયા અને સત્સંગ કરવા લાગ્યા.

બાવાજી હસી પડ્યા :

ધનાજી પિતાજીની આબુમાં બેસીને ઘડીકમાં સાધુમહારાજની ઝોળી તરફ તો ઘડીકમાં એમના કમંડળ તરફ જોતો હતો. સાધુમહારાજનો ચહેરો ભવ્ય હતો. એમની સ્વેત કાઢી એમના મુખને વિશેષ દીપાવતી હતી. ભગવદ્ગુરુચર્યા કરતા કરતા બાવાજી વારવાર પોતાની કાઢી ઉપર હાથ દેર-વતા હતા.

‘ભવ્યા ! ઉસમે’ ભગવાન હૈ.’

‘ભગવાન ?’

‘હાં.’

‘મને જતાવો !’ બાળકે ઝટ માગવી રજૂ કરી.

સૌથી વિશેષ ‘ધનાજીને બાવાજીનું’ નિર્દોષ હાસ્ય ગમ્યું. નાના બાળકની પેઠે એ ભગવાનની વાતો કરતા કરતા હસતા હતા. બાળક એની વફાલી બાની વાત કરતાં કરતાં જેમ હર્ષ અનુભવે તેમ એ ભગવાનના સ્મરણથી આનંદ અનુભવતા હતા.

પિતાજીએ ચમચ પાડી :

‘બેટા ! કાલે સવારે મહારાજ એમના કાઠોર-જીની પૂજા કરશે ત્યારે દર્શન કરજો.’

બધાં બાળક વીખરાઈ ગયાં પણ પાંચ વર્ષનો ધનેા એના પિતાની સાથે પલાંડી વાળીને બેસી રહ્યો હતો અને માટા માણસના પેઠે શાન્તિથી ભગવાનની વાતો સાંભળતો હતો. એ સાધુમહારાજના લક્ષ બહાર નહતું. એમણે થોડીવાર પછી હસીને ધનાજીને પૂછ્યું :

બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં ધનાજી વહેલો વહેલો બેઠ્યો, ને કાતણ કરી, સીધા બાવાજીની પાસે પહોંચી ગયો.

સાધુમહારાજ આ વખતે નાહીપાંધેને કાઠોર-જીની પૂજા માટે તૈયારી કરતા હતા.

‘બેટા ! તેરા નામ કયા હૈ ?’

‘ધનાજી જોટલા પર જઈને બેસી ગયો.

ધનાજીએ ઝટ જવાબ આપ્યો :

બાવાજીએ પાણી છાંટી જોટલા ઉપરની જગ્યા પવિત્ર કરી. પછી આસન બીછાવી ઝોળીમાંથી શાલિશ્રામ કાઢી આસનપર નાની સરખી બેઠક બનાવી એ પર પધરાવ્યા. આગળ એક બાજુ શયન મૂક્યો ને બીજી બાજુ ઘંટડી મૂકી.

‘મેરા નામ ધના ભગત હે.’

પછી પૂજનો એમણે આરંભ કર્યો.

બધાં હસી પડ્યા. બાવાજીને વિશેષ આનંદ થયો. એ માં મલકાવી ગોલ્યા :

કાળા, લીસા, ચળકતા શાલિશ્રામને ભેધ ધનાજી બહુ પ્રસન્ન થયો. એ સાધુ મહારાજની ક્રિયા ભેધ રહ્યો

‘બહુત અચ્છ.’ પછી ધનાજીના પિતા તરફ જોઈને કહ્યું :

બાવાજીએ મત્ર લખીને પ્રભુને સ્વચ્છ જળથી સ્નાન કરાવ્યું. પછી એક સ્વચ્છ કપડાથી લૂછીને આસનપર પધરાવ્યા. એ પછી શાલિશ્રામને ચંદન કથું. ચંદન કથાં પછી લીલાં લીલાં તુલસીદળ મંત્ર લખીને ચઢાવ્યાં. પુરુષ તો પૂજનમાં ભેધએ જ, મહારાજને સ્લોક બોલતાં બોલતાં રંગબેરંગી

‘ભગતજી ! આપકા લડકા બડા ભાગ્યશાળી હૈ. વહ એક બડા ભગવદ્ભક્ત હોગા.’

ધનાજીને બહુ સમજ પડી નહિ. એને તો

દૂલો પણ પ્રભુને અર્પણ કર્યા એ પછી દીવક સળગાવ્યો. ધૂપસળીની સુગંધ પણ પ્રસરવા માંડી.

પૂજનની બધી ક્રિયા રમણીય હતી ધનાણ ધ્યાનથી એ ભેંધ રહ્યો

એવામાં બાવાણએ ભગવાનને ધરાવવા એક નાની થાળીમાં પ્રસાદ ઠાઢ્યો. અને એમાં તુલસી-પત્ર પધરાવી, પ્રભુની આગળ એને મૂક્યો. પછી મંત્ર ભણી થાળીની આલુબાલુ પાછી ફેરવી આખો મીથીને ભગવાનને પ્રસાદ ધરાવવા માડ્યો.

ધનાણએ પણ બાવાણનું અનુકરણ કરી આખો મીચી દીધો.

થોડીવાર જ્યારે એણે આખો ઉઘાડી ત્યારે સાધુમહારાજ શાલિગ્રામની આગળ આડું એક વસ્ત્ર ધરીને ઊભા હતા. વસ્ત્રને પડેલો ભેંધ ધનાણએ પૂછ્યું :

‘મહારાજ ! પડેલો કેમ કર્યો ?’

બાવાણએ કહ્યું :

‘ભગવાન જમે છે. જમી રહેશે એટલે પડેલો હડી જશે.’

થોડીવાર બાવાણએ પડેલો લઈ લીધો. અને ઠાંકેરણને જળ ધરાવી, આરતી પ્રગટાવી.

એક હાથમાં ઘંટેડી અને બીજા હાથમાં આરતી લઈ મહારાજે આરતી ઉતારવા માંડી.

ધનાણ નાના નાના એ હાથ વતી તાળીઓ પાડવા લાગ્યો.

ઘંટેડીના રણકારથી અને બાવાણના મધુર કંઠથી વાતાવરણ સુંદર બની ગયું.

આરતી પૂરી કર્યા પછી હાથ ભેંસીને મહારાજે પ્રાર્થના આરંભી. પછી પ્રસિદ્ધા કરી નમસ્કાર કર્યા. ને પછી જોટલા આજ્ઞા ભેગા થયેલા બાલ શકતોને પ્રસાદ વહેવ્યો.

પ્રસાદ હાથમાં લઈ ધનાણએ કહ્યું :

‘મહારાજ ! મારામી ભગવાનની પૂજા થાય ને ?’

‘હા, બેટા ! જરૂર થાય. તું પૂજા કરીશ ?’
ધનો તુરત બોલી બેઠ્યો :

‘હા, હા, હું રોજ પૂજા કરીશ. મને પૂજા કરતા આવડે. પણ મારી પાસે ભગવાન નથી. મને તમારા ભગવાન આપી દેશો ?’

હસીને સાધુએ કહ્યું :

‘આ શાલિગ્રામ છે એ તો અમારે રોજ પૂજા કરવા ભેંધેને ને ! પણ તને ભગવાનનું બીજું એક સ્વરૂપ હું લાવી આપીશ એની તું પૂજા કરજે.’

બીજે દિવસે બાવાણ ક્યાંકથી લાલણ મહારાજનું એક નાનું સ્વરૂપ લઈ આવ્યા, ને ધનાણને એમણે તે આપ્યું.

લાલણને હાથમાં લઈ ધનાણે પૂછ્યું :

‘આ તમારા ભગવાન જેવા ભગવાન છે ને ?’

‘હા બેટા, બન્ને એક જ છે. ભગવાનનાં ઘણાં સ્વરૂપો છે. ઘણાં નામ છે. તારા લાલણ મહારાજ અને મારા આ શાલિગ્રામ બુદ્ધા નથી. એક જ છે. તું રોજ પૂજા કરજે. પણ બાઈ, એક નિયમ જરા આકરો છે તારાથી એ પળાશે ?’

ધનાણ બોલ્યો :

‘હા, હા, કંઠો, મારે શું કરવાનું ?’

સાધુએ કહ્યું :

‘ભગવાનને જમાડ્યા સિવાય એના ભક્તથી જમાય નહિ. આ નિયમ તારે લેવો પડશે.’

‘જોહો, એ જ કે બીજું !’ હું ભગવાનને જમાડ્યા વગર કશું મોમાં મૂકીશ નહિ.’

સાધુને નાનો ભક્ત ખૂબ ગમી ગયો હતો. એની સાથે એ ઠાવકું મુખ રાખીને વાતો કરતા હતા પણ મનમાં ને મનમાં હસતા હતા.

પણ ધના ભગત કંઈ જેવા તેજા ન હતા.

લાલણ મહારાજ લઈ એ તો સીધા ગયા મારી પાસે અને ઉત્સાહથી વાત કરી. એક નાના જોરડામાં આસન બનાવી એના પર લાલણને

પધરાવ્યા. હવે એ ઝોરડો ધનાભગવના ભગ-
વાનનો બની ગયો. એમાં ધનાભગત સિવાય
એમની આજ્ઞા વગર બીજા કોઈથી જવાય નહિ
એવો નિયમ અમલમાં આવ્યો.

દીકરાએ પોતાની મેળે ભગવાનની મૂર્તિ
મેળવી લીધી એ ભેદને મા બહુ રાજ યથ ગર્ધ.
ધના ભગવના પિતા ધનાનો ઉત્સાહ ભેદ હસવા
લાગ્યા.

તે જ દિવસે ઝેળી અને કમડળ લઈ માધુ
મહારાજ આજ્ઞા ગયા. 'સાધુ તો ચલતા જાતા.'
(૩)

'મા ! મને સ્વદે વહેલો ઉઠાડો હો ! મારે
ભગવાનની પૂજા કરવની છે.' રાત્રે મુટી વખતે
ધનાજીએ માતાને જણાવી દીધું

હસીને માએ દીકરાની વત કમૂલ રાખી.
બીજે દિવસે સ્વરમાં ધનો વહેલો વહેલો
ઠીકથો. ઝટપટ દાતણ કરી લીધું. ને માને કહ્યું-
મને નવતું પાણી આપી દે !'

માએ ધનાને નવકડી ઘોઘેલા લૂગડાં પહે-
રાવ્યાં. હાથમાં પાણીની લોટી લઈ હરખાતા
હરખાતા ધનાભગત લાલજી મહારાજના ખડમાં
પેઠા.

લાલજી મહારાજના ધુટણીએ પરીને માખણ
આદેશતા હતા. આસન પર બિરાજેલા એમના એ
કુંદર સ્વરૂપને ધનો થોડીવાર પ્રનમનતાથી ભેદ
રહ્યો પછી પાણીની લોટીમાંથી થેડું ચારે બાજુ
જળ છાંટી જગ્યા પવિત્ર કરી લાલજીની સાથે
જમીન પર પલાડી વાળીને બેઠો.

'મહારાજ ! મને બાવાજી બોલતા હતા એવું
બોલતાં નહિ આવડે. પણ હું સેવા બરાબર કરીશ.
માટે ખોટું લગાડશો નહિ ચાલો પહેલાં હું તમને
નવકડું. જમવાનું તો પછીને !' આમ કહી ધના
ભગતે આસન પરથી લાલજી મહારાજને ઉઠવ્યા ને
એક નાની ઘાળીમાં પધરાવી ઉપર લોટીમાંથી
પાણી રેડવા માડ્યું.

થોડીવાર અભિષેક પૂરો થયો. એટલે પોતે
પહેરેલા ઝમટાની ડોર વટી બાલકૃષ્ણના અગને
લૂછી નાખ્યું ને આસન પર પધરાવ્યા.

પણ હવે એમના કપાળમાં કઈક ચોપડવાનું
તે શું ! પેલા બાવજીએ એમના ભગવનને કહ્યું
મહેદ મહેદ દશાશુ હતુ એ શું હશે !

બાળકે જરા વગ વિચાર કર્યો. પછી જીડીને
થેડી મારી લઈ આવ્યો ને પાણીમાં પલાળી
એનો લેપ લાલજી મહારાજના કપાળે કર્યો. અત્યંત જ
કઈ બાવાજી ચોપડતા હતા આવું નામ જ
ચંદન ને !

પણ બાવાજી તો ભગવાનના માથે લીલાં લીલાં
પાંદડાં પણ મૂકતા હતા. એ પાંદડાં શાનાં ? બાળક
વિચાર કરવા શેકાય એમ ન હતો. ભગવાનના
માથે લીલા પાંદડાં મૂક્યાં ભેદજીએ એટલી જ હકી-
કત એ સમજી ગયો હતો, એટલે એ લીલાં
પાંદડાં લેવા બીક્યો. આગણામાં લીમડાનું ઝાડ
હતું. એના પાંચ દમ પાંદડાં લઈ આપી એણે
ગોપાળલાલ ઉપર ચઢવી દીધાં.

બાવાજીએ તો નાનાં નાનાં પાંદડાં ચઢાવ્યાં
હતાં પણ પોતે તો મેટાં પાંદડાં લઈ આવ્યો
હતો. પોતાની બકિત કઈ ઝાણી નહતી. એ શું
કરવા નાની વસ્તુ પ્રણમે અર્પણ કરે !

નાના બકતને બે ચાર કરેણના ફૂલ પણ મળી
આવ્યાં. લાલજી લગણા હવે વધુ શોભવા લાગ્યા.

આ બધું કર્યા છતાં ધના ભગવનને એક વાત
સમજતી ન હતી પેલા બાવાજી દીવો શું કામ
કરતા હતા ! દિવના સમયે જીવાની જરૂર શી ?
રાત પડી હોય ને પૂજા કરીએ તો દીવો ભેદજી.

એણે કહ્યું : 'ભગવાન ! મારા ઘરમાં તો ઘણું
અજવળું આવે છે. દિવસે દીવો સળગાવવાની
જરૂર ખરી ? રાત્રે તમારા જોરકામાં અજવાળું
કરી દઈશ તમને અહીં જરા પણ તકલીફ નહિ
પડે હો !'

ધૂપની તો વાત જ ભક્તરાજ બૂલી ગયા. દીવાનું માંડી વાળ્યું.

હવે પરસાદ ધરાવવાનું કામ ખાકી રહ્યું. એ મહત્વનું કામ પૂરું થાય એટલે પૂજનનું કામ લગભગ પૂરું થયું ગણાય.

ધના ભગત માતાજી પાસે ગયા, આ રસોડામાં પેઠી હતી, એણે કહ્યું:

‘ઝેટા! રોટલા ઘડું’ હું. પહેલો રોટલો થાય કે તને બોલાવું હું, તારા ભગવાનને જમાડીને ખાજે.’

‘પણ મા! ભગવાનને ઘી અને દૂધ બહુ લાગે છે, એટલે રોટલા ઉપર જરા ઘી વધારે મૂકજે, અને દૂધના વાઢકામાં ખાંડ પણ ચોષી ન નાખીશ.’

મા હસી પડી, આ ભગત ખરે! એ બોલી: ‘લહે લહે.’

થોડી વરે રોટલો તૈયાર થયો એટલે માએ ધનાને સાદ પાડીને બોલાવ્યો.

ધના ભગત રસોડામાં પહોંચી ગયા. એક નાની રૂપાળી યાળીમાં ગરમ ગરમ રોટલો માએ મૂક્યો. ઉપર ઘીના લોચો મૂક્યો, અને વાઢકામાં તાજું દૂધ ભરીને, એમાં મૂકી ભરીને ખાંડ નાખી.

ધનાજી બોલ્યા: ‘એમ જ મા, બન્ન. હવે હું યાળી લઈ જઈ છું.’ એમ કહીને યાળી ઉપાડી ભગત ભગવાનના મંદિરમાં આવ્યા.

ખાજરીના તાલ-ગરમાગરમ રોટલા ઉપર ઘી બપે ફેલાઈ ગયું હતું. ઘીમા બોળીને જાણે રોટલો મૂક્યો ન હોય, એવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો.

ધના ભગતે યાળી ગોપાળલાલની સન્મુખ મૂકી અંદર લીમડાનું પાન નાખ્યું. પછી યાળીની આજુબાજુ પાણી ફેરવી બેઠ્યા:

‘ભગવન! હવે તમે જમવા માંડો, રોટલો

રાંટો થઈ જશે તો પછી મળ નહિ આવે.’

પણ લાલજી મહારાજે હાથ લંબાવ્યો નહિ.

‘કેમ મહારાજ જમતા નથી? જમો! રોટલા જેઠે દૂધ પણ મૂક્યું છે. બીજો રોટલો ભેંધશે તો બીજો પણ લેતો આવીશ. મારાં માએ રોટલા ઘડવા માંડ્યા છે.’

ભગવાન તો લાવના બૂખ્યા, નાનકડા ભક્તને! લાવ ભેંધ એ તમિ અનુભવતા હતા. એટલે રોટલાને એ શું કામ ચડકે!

પણ ધના ભગતને એની સમજ ન હતી. એ તો પોતે જેમ જમે છે તેમ ભગવાને રોટલાનું બટકુ લઈ મોમાં મૂક્યું જ ભેંધ્યું અને વાઢકી ઉપાડી એમાંથી દૂધનો ઘુંટો લારવો જ ભેંધ્યો, એવું માનીને એકા હતા.

એવામાં એમને યાદ આવ્યું, પેલા બાવાજીએ ભગવાનની પાસે પ્રસાદ મૂકી આડો પડેલો રાખ્યો હતો. ભગવાન જમવા એસે ત્યારે કોઈથી નેવાય નહિ.

‘ઓ! હું તો બૂલી ગયો. તમે જમવા બેસો ત્યારે સામે બેસાય નહિ ખરું ને ભગવાન!’ બિલા થતાં ધનાજી બેઠ્યા. ‘પણ મહારાજ!’ અહીં ઘરમાં પડેલો નાખવાડી જરૂર છે! હું ચોરડાની બહાર જઈને બિલા રહું છું ને ખારણું બંધ કરું છું. તમે જગી રહેશો એટલે પાછો આવીશ. ચાલો, ત્યારે હું જઈ છું. તમે તમારે કરો ચરૂ.’

ધના ભગત ચોરડાની બહાર આવ્યા ને ચોરડાનું ખારણું બંધ કરી બિલા રહ્યા.

પાંચ દસ મિનિટ પછી ખારણું ઉઘાડી એ પાછા મંદિરમાં પેઠા. પણ અરે! આ શું! ગોપાળજી જમતા કેમ નથી? રોટલાની કોઈ ઠેર પણ એમણે તો ભાગી નથી. દૂધનો વાઢકો પણ એમને એમ છે.

ધના ભગતને આશ્ચર્ય થયું. એમણે કહ્યું:

‘કેમ મહારાજ ! જમતા કેમ નથી ! રોટલો ટાંઢો થઈ જાય પછી એને ખાવામાં મળે શી ! તમે એકવાર રોટલો ચાખો તો ખરા ! મારી મા રોટલા બહુ સરસ બનાવે છે. મારા બાપાજી તો રોજ એના વખાણ કરે છે. મને પણ મારી માનો રોટલો બહુ ભાવે છે. એક વખત મારે ઘેર મહે-માન આવ્યા હતા. એમણે પણ વખાણી વખાણીને રોટલા ખાધા હતા. માટે ખાવા માટે, તમને ભાવશે. દૂધમાં મૂઠી ભરીને ખાંડ પણ નાખી છે. દૂધ મોણું નથી, સમજ પડી ?’

ભગવાનને સમજ તો પહેલેથી જ પડી હતી. પણ આ નાના બક્ષતની વાણી સાંભળવી એમને બહુ ગમતી હતી એટલે બીજી વાર પણ એ રોટલાને અડક્યા નહિ.

હવે બક્ષતને ખોટું લાગ્યું. એ બોલ્યા :

‘મહારાજ ! તમે જ્યાંસુધી ન જાઓ ત્યાંસુધી મારાથી જમાય નહિ ને મને તો ખરેખરી ભૂખ લાગી છે. તમને ભૂખ ન લાગી હોય તો થોડો રોટલો આશોગો. બાકીનો હું ખાઈશ.’

પણ ભગવાન તો બાંહેધી કંઈ સાંભળતા જ ન હતા.

અડધી કલાક આમ વીતી ગયો

હવે ધના ભગતને મિત્તજ ગયો. એ બોલ્યા :

‘ભગવાન ! હું હવે બહુ ખોટી નહિ થાઉં. જમવું હોય તો જમી લો. નહિ તો પછી થાળી ઉચકી લઉં.’

થાળી રહે કે જાય એની લાલજ મહારાજને પરવા ન હતી એ તો ગાદી ઉપર નિરાત બેઠા હતા.

ધના ભગત હવે ખીરજ ખેંચ બેઠા. એમણે થાળી ઉચકી લીધી. અને એમથી રોટલો લઈ બહાર દેડી દીધો. દૂધને પણ બહાર ડોળી આવ્યા.

‘જવ મારે પણ આજ જમવું હરામ છે.’ બબડતા બબડતા એ થાળી અને વાડકી રસોડામાં મૂકી આવ્યા.

મા સમજ કે છોકરાએ એના ભગવાન પાસે બેસીને જમી લીધું છે.

રાત્રે ‘પેટમાં સારું નથી’ એમ કહીને ધનાજીએ જમવાનું ટાળી દીધું.

બીજે દિવસે સેવાપૂજા કરી ધનાજી ફરીથી થાળી લઈને લાલજ લટકાળા પાસે હાજર થયા. પણ બક્ષત કરતાં ભગવાનનો મિત્તજ જરાય, એાછો ન હતો. ધના ભગતે ઘણું ઘણું કહ્યું પણ એમણે ન તો હાથ લંબાવ્યો કે ન મુખમાંથી એક શબ્દ કાઢ્યો.

તેવની પ્રતિભામાંથી કેવ સહેલાઈથી પ્રગટ થતા નથી. ધનાજી બીજે દિવસે પણ ભોજન બહાર દેડી આવ્યા ને ભૂખ્યા ગયા.

પાંચ વર્ષનો બાળક ગળે દિવસથી અનાજ લેતો નથી. પણ એથી એમ સમજવાનું નથી કે એના એના ભગવાન પ્રત્યે પ્રેમ એાછો થયો છે. એને હંખ એક જ વાતવું થઈ રહ્યું હતું કે એના ઘરમાં આવીને ભગવાનને શું વાંકું પડ્યું છે કે એ જમતા જ નથી !

ત્રીજા દિવસે પણ બક્ષતે ઉપવાસ કર્યો. થોથો દિવસ પણ એ રીતે પસાર થયો. બાળક માત્ર પાણીના આધારે રહેતો હતો. એ હંમેશાં બેઠો હતો.

પાંચમા દિવસે બક્ષત ધનાજી અશક્ત થઈ ગયા. મા-બાપને ચિંતા થઈ. બાપે કહ્યું :

‘બેટા ! તારું શરીર બગડ્યું હોય તો એકાદ દિવસ કંઈ ખાઈશ નહિ.’

ધનાજીને તો એ જ ભેધવું હતું. પિતાની આજ્ઞાનું એણે બરાબર પાલન કર્યું.

છઠ્ઠે દિવસે જ્યારે થાળી લઈને ધનાજી ભગવાનને જમાડવા ગયો ત્યારે એના હાથ મૂજતો હતો. કદી એક કલાક પણ ભૂખ્યો ન રહેનાર મા-બાપનો લાડકવાંચો દીકરો પાંચ પાંચ દિવસથી ભૂખ્યો રહ્યો હતો એટલે એના શરીરમાં અશક્તિ વ્યાપી ગઈ હતી.

કોઠારણ પાસે યાળી મૂકીને એ નીચે બેસી પડ્યો. એ જ રહે એની આખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી.

‘ભગવાન તો બહુ કંપાળુ કહેવાય છે. છતાં મારી સાથે આટલા બધા કઠણ કેમ થયા છે! એમને મારી દયા કેમ નથી આવતી! ખાધા વગર હું મરી જઈશ તો મારાં મા-બાપને કેટલું બધું દુઃખ થશે એનો એમને વિચાર કેમ નથી આવતો?’ આવા આવા વિચારથી બાળક આંસુ સારતો હતો.

એના જેટલી જ ઉમરના ભક્ત ધ્રુવજીને ભગવાને છ મહિના પછી દર્શન દીધું હતું. પણ આ ધના ભગત તો વધુ ભાગ્યશાળી નિવડ્યો છ દિવસમાં એણે ભગવાનના હૃદયને હલાવી નાખ્યું. નાનકડા ભક્તના પ્રેમથી પ્રભુ પ્રસન્ન થઈ ગયા. ભૂતિમાંથી પ્રગટ થઈને જે હાથથી આંસુ લૂછતા પોતાના ભક્તના મસ્તક ઉપર એમણે વરદ હસ્ત મૂક્યો.

કેમળ કર્નો સ્પર્શ થવાથી ધના ભગતે ઊંચું જોયું ને આનંદમાં એ ત્રીસ પાડવા ગયો....

‘ભગવાન! ભગ...’

નાક ઉપર આંગળી મૂકી ભગવાને ધનાજીને ચૂપ રહેવા ઇશારત કરી. પછી મીઠા સ્વરથી બોલ્યા:

‘ધના! પહેલાં તું ચોરડાનું બારણું બંધ કરી દે. પછી જે કંઈ બોલવું હોય તે બોલજે.’

ભગવાનની મનોહર ભૂતિનાં દર્શન થતા બરોબર ધનાજીના શરીરમા સ્ફૂર્તિ આવી ગઈ. એણે દોડીને ચોરડાનું બારણું બંધ કરી દીધું. પછી ભગવાનની પાંચે આંખો.

ભગવાન મદ મદ હસતા હતા

આંસું રૂપ કદી જોયેલું નહિ હોવાથી આશ્ચર્યમાં ધના ભગવાનના મુખકમલ તરફ જોઈ રહ્યો. બોલવાનું ઘણું હતું પણ એક શબ્દેય એ બે લી શક્યો નહિ. પગે લાગવાનું પણ એ તો બૂલી ગયો.

ભગવાને પુનઃ ભક્તના, મસ્તકે સ્પર્શ કરી એને ભગૃત કર્યો:

‘ધના! તને બહુ ભૂખ લાગી છે ખરું?’

ધના હવે ભગૃત થયો એ બોલ્યો:

‘ભગવાન! ભૂખ તો લાગી છે. પણ તમે જ્યો ત્યારે હું જમું ને! આટલા બધા દિવસ કેમ જમ્યા નહિ!’

‘અરે ભાઈ, તારો પ્રેમ કેટલો છે તે હું જોતો હતો.’ હસીને ભગવાને કહ્યું:

‘તે હવે જોઈ લીધો?’ ધનાએ પૂછ્યું.

‘હા, હવે ખાતરી થઈ કે તું મારો સાથો દોસ્ત છે.’

‘હું તમારો દોસ્ત કે ભક્ત?’

‘દોસ્ત હોય તે ભક્ત બની શકે છે. તું બન્ને છે.’

‘ઠીક ત્યારે, હવે આપ રાજ થયા હોય તો ચાળીમાંથી જમવા માટે. આજે તો રાતલા સાથે થી અને ગોળ બન્ને છે.’

‘વાહ ભાઈ, વાહ’ ભગવાન હસ્યા. પછી એમણે ‘રાતલાનું’ બટકુ લઈ મોંઢામાં મૂક્યું. મુઠામાના પીચા આરોગતા અને વિહરજીમી બાજુ જમતા જે સ્વાદ ભગવાનને આપ્યો હતો તેવો જ સ્વાદ ભક્ત ધનાજીના રાતલામાં પ્રભુને આપ્યો. રાતલો એમને બહુ મીઠો લાગ્યો. દ્રવ્ય પણ પ્રભુને પસંદ પડ્યું. અમૃતનો બળે પુટડો ભરતા ન હોય એમ ધનાજીએ અર્પણ કરેલું દ્રવ્ય ભગવાન પ્રેમપૂર્વક પીતા હતા.

જોતજોતામાં પોણા બાજનો રાતલો ભગવાન આરોગી ગયા. ને ધના ભગતે જોયિતો એમને હાથ પકડી લીધો.

‘કેમ? કેમ?’ ભગવાને પૂછ્યું. ‘હાથ કંમ પકડી લીધો!’

‘મહારાજ! તમારી પેટે હું પણ ભૂખ્યો છું. બધું તમે જમી જાવ એ કંઈ આવે! મારે માટે

તો થોડું રહેવા દો ! દૂધ પશુ તમે તો બહુ પી ગયા છે. હવે એટલું મારે માટે રહેવા દો.’

લગવાને હસીને લોજન પૂરું કર્યું ને ધના ભગતે-લાગ્યશાળી ધનાએ પ્રભુની પ્રસાદી આરોગવા માંડી. એ રોટલાના વધેલા ટુકડાના સ્વાદનું વર્ણન દોણ કરી શકે!

કકડા રોટલાથી ધનો તુમ થઇ ગયો. એની અશક્તિ ચાલી ગઈ. એનામા નવા બળને સચાર થયો. એ પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઇ ગયો.

દૂધ પીને એણે ભગવાનના મુખ સામે જોયું. ‘મહારાજ ! આવી રીતે હવે તમે રોજ આવો.’

‘અરે એણું તે કંઈ બને ?’ ભગવાને કહ્યું.

‘ના કેમ બને ? તમે નહિ આવો તો પછી મારાથી જમાય શી રીતે ?’

ભગવાન પ્રેમને વશ થઇ ગયા. એ વચનથી બધાઇ ગયા. એમણે કહ્યું :

‘સારું સારું હું રોજ આવનો રહીશ હોં !’

ધના ભગતને આખા જગતનું બધું રાજ્ય મળી ગયું.

(૪)

હવે ભગવાન અને ભક્તની વચ્ચે સારો સંબંધ બંધાઇ ગયો હતો. રોજ ભગવાન લોજન સમયે

ધનાજીની સામે પ્રકટ થતા હતા અને લોજનનો સ્વીકાર કરી ચાલ્યા જતા હતા.

ઘણા દિવસ આમ વીતી ગયા. ધના ભગત હવે મોટા થયા છે. મા-બાપને ધરકામમાં થોડી થોડી મદદ પણ કરે છે.

ધનાજી બારેક વર્ષની ઉંમરના થયા ત્યારે એમના પિતાએ એમને ગાય દોહતાં શીખવાડ્યું. ઘેર ચાર પાંચ ગાયો હતી. ધના ભગત સવાર સાંજ ગાયોને દોહવા બેસતા. પણ એમને કંઈ ભરાબર ફાવતું નહિ. એક વખત દૂધનું પાત્ર ઢળી ગયું. મા નારાજ થઇ ગઈ. એથી ધનાજીને મનમાં બહુ ડુંબ થયું. દૂધ ઢળી ગયું એનું તો એમને કંઈ લાગ્યું નહિ પણ મા પોતાના કામથી નારાજ થઇ ગઈ એનું એમને લાગી આવ્યું.

ભક્તવત્સલ ભગવાન ભક્તનું ડુંબ સમજી ગયા. બીજે દિવસે એમણે ધનાજીને કહ્યું :

‘ધના ! આજથી તારું કામ હું કરીશ. સવાર સાંજ બન્ને વખત ગાયોને હું દોહી આપીશ. મને એ કામ આવડે છે તું ચિંતા કરતો નહિ.’

ધના ભગત પણ ખરા હતા. ભગવાન તો વિવેક કરવા ગયા પણ ભગતે તો એમને કામ સોંપી જ દીધું. ભગવાન એ દિવસથી ધનાજીની ગાયો દોહવા લાગ્યા. ભેતભેતામાં દૂધનાં પાત્ર ભરાઇ જતા. દૂધ પણ દિવસે દિવસે વધારે ને વધા મીઠું નીકળતું હતું.

સેવકના સેવક બનવાનું-ભક્તના ભક્ત બનવાનું શ્યામસુંદર વગર બીજા કોઈને ગમે ખરું ?

ધનાજી જેમ જેમ મોટા થતા ગયા તેમ તેમ એમના પિતા એમને ખેતીનું કામ શીખવતા ગયા. અઢારમું વર્ષ એકા પછી એક દિવસ એમના પિતાએ ધનાજીને ખેતરમાં ઘઉં વાવવા માટે એકદમ વાવણીના દિવસે આજ્ઞા હતા. ખેડૂનોએ પોતપોતાના ખેતરમાં વાવણી શરૂ કરી હતી. ધના ભગત પણ પિતાની આજ્ઞા મુજબ પોતાના ખેત-

રમાં ઘડે' ઓરવા ચાલ્યા. જોઈતું જીયાડ' સાથે રાખ્યું' હતું.

પણ એ અનાજ ખેતરમાં પહેંચ્યું નહિ રસ્તામાં ધના ભગતને કેટલાક સાધુઓ મળ્યા. સાધુઓ બૂખ્યા હતા એમણે લિક્ષા માગી. આગળ પાછળનો વિચાર કર્યાવગર ભક્ત ધનાણએ પોતાની પાસેના બધા ઘડે સાધુઓને આપી દીધા.

આશીર્વાદ હઇ સાધુઓ ચાલ્યા ગયા.

પણ હવે ખેતરમાં જઇ ઓરવું શું? બીજું અનાજ લેવા ઘેર જાય તો પિતાજી નારાજ થાય ને એમનો દપકો મળે. ધના ભગત જરા મુંઝવણમાં પડ્યા. પણ પછી રામનું નામ લઇ એ ખેતરમાં પહેંચ્યા અને ખેતરમાં ખાલી હળ ફેરવીને પાછા ફર્યા. હળ ફેરવતાં ફેરવતાં એ પોતાના પ્યારા પ્રભુને યાદ કરતા હતા ને લલ્લન રાખવાતું વિનવતા હતા.

ભક્તની નાની મોટી, ખરી જોટી બધી માગણીઓ ભગવાન મંજૂર કરે છે તે પ્રમાણે ધના ભગતની માગણી પ્રભુએ મંજૂર કરી. ખેતરમાં એક પણ દાણો અનાજનો નાખ્યો ન હોવા છતાં ધના ભગતના ખેતરમાંથી આ વર્ષે દર વર્ષે કરતાં ચાર ગણું અનાજ પાક્યું. મા-બાપ બન્ને પ્રસન્ન થયાં. છેકરાતાં વખાણ થવા લાગ્યાં. પણ ખરી વાત ધનાજી સિવાય બીજું કાંઈ બાણતું નહતું.

ધનાની આંખમાં આસુ આવી બધાં. પ્રભુની મૂર્તિ પાસે જઇ ગળગળા સ્વરથી એ બોલ્યો:

'સ્વામી! તમારી લલિત જોઈએ એટલી નથી થતી છતાં આટલી બધી કૃપા વરસાવે છે એથી મને બહુ લજ્જા આવે છે. નાથ! બાળકને આપે નાનપણથી જ અપનાવ્યો છે એ મારા કયા જન્મનાં પુણ્ય હશે?'

પ્રભુએ પ્રગટ થઇને મીઠું હસીને કહ્યું:

'ધના! તારી સેવા સાચા હૃદયની છે. તારી

ભક્તિ નિર્મળ છે. તારું હૃદય પવિત્ર છે. માટેજ તું મને બહુ ગમે છે. પણ હવે તું મારી વાત સાંભળ. આ મંસારમાં કંઈ સાર નથી એવું સમજીને એમાં આસક્તિ રાખતો ના. સંતર્ક કરીને પણ ફળની ઇચ્છા રાખતો ના. પરાપકાર કરતો, હુ:ખીને મદદ કરતો, પણ બદલાની કે ધન્યવાદની કે આશીર્વાદની આશા જરાય રાખીશ નહિ. આમ કેવળ ફરજ સમજીને મને સંસારતાં સભારતાં જીવન વીતાવીશ તો તારા જીવનમાંથી બીજાં ઘણાં પ્રાણીને પ્રેરણા મળશે અને એમનું જીવન સુખરી જશે. મારા ખરા ભક્તો હોય છે તે આવી રીતે જ જીવન વીતાવે છે.'

ધનાજીએ પ્રભુના બે પગ પકડી લીધા. આંસુથી ભગવાનના પગ પખાળતાં એ બોલ્યો:

'નાથ! આપને અને આપના ઉપદેશને હું ન ભૂલું એવું વરદાન આપો!' ભગવાને ભક્તના મરતક પર હાથ મૂક્યો. વરદાન મળી ગયું.

કહેવાય છે કે ધનાજીએ પોતાનાં મા-બાપને પણ ભગવાનનાં દર્શન કરાવ્યાં હતાં. પોતાના ઉપર ભગવાનની આટલી બધી કૃપા હોય અને પોતાને જન્મ આપનાર માતાપિતા પ્રભુના દર્શનથી વિમુખ રહે એ ધનાજી જેવા ભક્તને કેમ ગમે? એટલે એણે એક દિવસ પ્રભુને ખૂબ આશ્ચર્ય કર્યો પરિણામે ભગવાને ધનાભગતનાં મા-બાપને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન આપી એમના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું.

પરંતુ ભગવદ્ભક્ત હોય છે, એ આખા કુટુંબને અને કુળને તારે છે. એવા ભક્તોનું સ્મરણ કરવાથી પણ પ્રભુનાં ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

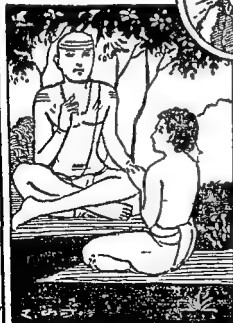
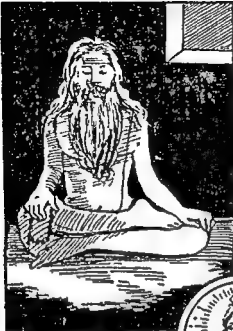
ધના ભટની કેવી શક્તિ!

બાલક પણ કેવે ભગવાન!

ધના ભટની કેવી, ભક્તિ!

'રવિ' એના પર રીંછના રયામ,

यो मामजमनावि च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
मत्समूढः स मर्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

ગી. મ. ૧૦-૩

હરિના જન તે તો શુકિત ન માગે, માગે જનમોજનમ અવતાર દે,
નિત સેવા, નિત કીર્તન યોગ્ય, નિરખવા નંદકુમાર દે.

—નરસિંહ મહેતા.

સુનરી મેરે નિર્જલ કે ગલ રામ, પિછલી સાખ લરું સંતનકી આડે સંભારે દામ.

—ગુલસીદાસ.

મંદિરના યોટલા પર એક વૃદ્ધ અને એક
છોકરી બેઠાં હતાં. છોકરીની ઉમ્મર બાઝી ન
હતી. સાત આઠ વર્ષ થયાં હશે. પણ એની
સમજ અદ્ભુત હતી. સાઠ વર્ષના એના બાપ
સાથે એ પંદરપુરની જાત્રાએ આવી હતી. ચાર
વર્ષ પહેલાં એણે માતા ગુમાવી હતી. પિતાએ
એને માની યોટ જણાવા દીધી ન હતી. પણ
પિતા બિચારા બહુ નિર્ધન હતા. એકલા હોત
તો એમને કશી ચિંતા ન હતી. પણ નાની
સરખી પુત્રીની જવાબદારી એમને જીકાવવાની
હતી. છોકરી મોટી થાય એટલે એને માટે
સારું ઘર યોગવાતું હતું. સારું ઘર મળે એટલે
એને પરણાવવાની હતી. એ પછી પોતે છૂટાં હતા.
પેત્લી હતી ત્યારે તો બન્ને જણાં મહેનત
મજૂરી કરી પોતાનું ગાડું ગણકાવતાં હતાં. પણ
પેત્લી આલીસ વર્ષની ઉમ્મરે ત્રણ ચાર વર્ષની

પુત્રી સાંપીને યોગિતી સ્વર્ગવાસી થઈ ગઈ
એટલે પુત્રીના પિતા જાણે એકલા પડી ગયા.
શરૂઆતમાં થોડા દિવસ એમને ઘણું દુઃખ થયું.
પણ પછી ધીરે ધીરે એ સ્વસ્થ થતા ગયા.
ભગવાનની એમણે બે ભક્તિ કરી હતી એ
એમની વહાલે ધાઈ. 'ભગવાન હીનખંડુ કહેવાય
છે. એ સર્વનું રક્ષણ કરે છે. અનાથના એ
નાથ છે. હીન દુઃખિયાં એમને વહાલાં છે. એ
બે કરશે તે સારું જ કરશે.' આવા આવા વિચાર
કરી વૃદ્ધ પિતાએ બધી ચિંતા ભગવાન પર
છોડી દીધી. અને જૂઠા શ્રદ્ધાથી પહેલાનાં કરતાં
પણ વિશેષ એ ભગવાનનું ભજન કરવા લાગ્યા.

એક વખત રાત્રે સ્વપ્નમાં એમના કાનમાં
અત્યંત મીઠો સ્વર સંભળાયો :-

‘વત્સ ! તારા મનની વાત હું સમજી ગયો
છું. તારે તીર્થયાત્રા કરેલા બધે દરબું છે, પણ

પુત્રીની ચિતા તને તેમ કરતા બટકાવે છે, ખરુંને! પણ બધી ચિતા-બધી જવાબદારી જ્યારે તે' મને સોંપી દીધી છે ત્યારે આ બાબતની ચિતા કરવાની જરૂર શી છે? હું સીધો પંદરપુર ચાલ્યો આવ. તારી પુત્રીની જવાબદારી હું ત્યાં સ્વીકારી લઉંશ. તારી પુત્રી મારી મહાન ભક્ત થશે.'

ખરે, થોડા દિવસથી વૃદ્ધના મનમાં તીર્થ યાત્રા કરવાની ઇચ્છા બળત યથા હતી પણ નાની પુત્રીનો વિચાર એને સતારતો હતો. પુત્રીની જવાબદારી કોણ સ્વીકારે! એને એકત્રી મૂકવી ક્યાં? તીર્થયાત્રામાં કદાચ ટેક પડી જાય તો પછી પુત્રીનું શું થાય? આવા આવા વિચારો જે દિવસે વૃદ્ધને આવ્યા તેજ રાત્રે ઉપર સુજાગનાં શબ્દો એના કાનમાં સંભળાયા.

શબ્દો સંભળાતા બંધ થયા ને વૃદ્ધ સહસા જાગી ઊઠ્યો. આખો યોગીને એણે ચારે બાજુ જોયું. બાજુમાં નિર્દોષ બાળકી ધસધસાટ ઉંઘતી હતી. ઉંઘમાં પણ એના મુખપર સ્મિત રમતું હતું. વૃદ્ધ સહેક પુત્રીના મુખ સામે જોઈ રહ્યો. એવામાં બાળકીએ પડખું ફેરવ્યું ને એ સાથે ઉંઘમાં એના મુખમાથી શબ્દો સરી પડ્યા: 'પાંદુરંગા! પાંદુરંગા!'

વૃદ્ધના કાનમાં હજુ નિદ્રામાં સાંભળેલા શબ્દો શુંજતા હતા:

'વત્સ! તારા મનની વાત હું સમજી ગયો છું. સીધો પંદરપુર ચાલ્યો આવ!... તારી પુત્રી મારી મહાન ભક્ત થશે.'

વૃદ્ધને હવે વધુ વિચારવાની આવશ્યકતા ન હતી. એને સ્પષ્ટ સમજાઈ ગયું હતું કે ભગવાને એની અરજ સ્વીકારી છે.

(૨)

ત્રીજે દિવસે વૃદ્ધ 'વિઠ્ઠલ! વિઠ્ઠલ!' કરતો કરતો પોતાની નાની પુત્રી સાથે પંદરપુર જવા નીકળ્યો. છોકરીને ખૂબ આનંદ થયો. રસ્તામાં એણે પૂછ્યું:

'બાપાણ! આપણે ક્યાં જઈએ છીએ?'

પિતાએ કહ્યું:

'જેટા! ભગવાનનાં દર્શન કરવા પંદરપુર.'

'આટલા દિવસ મુખી આપણે કેમ ગયાં નહિ?'

'ભગવાન જોલાવે ત્યારે જવાબને?'

'તે હવે ભગવાન આપણને જોલાવે છો!'

'હાસો. ભગવાને કહેવડાવ્યું છે કે-આલ્યા આવો, આલ્યા આવો.'

'વાહ બાઈ વાહ. ભગવાનને આપણે ચાહ આવ્યાં ખરાં! બાપાણ! હું રોજ ધણા દિવસથી પાંદુરંગ! પાંદુરંગ! એવું જોલ્યા કરું છું એટલે પાંદુરંગ ન જોલાવે તો ક્યાં જાય? એક વખત ન સાંભળે, બે વખત ન સાંભળે, પણ રોજ રોજ જોલાવ્યા કરીએ એટલે એમને સાંભળવું જ પડે!'

વૃદ્ધ પુત્રીના મુખ સામે જોઈ હમી પડ્યો પછી જોલ્યો:

'સાચી વાત બહેન. ભગવાનને તું બહુ ગમે છે.'

'તમે શી રીતે જાણ્યું બાપાણ! હે?'

'જેટા! મને ભગવાને કાનમાં કહ્યું છે.'

'કાનમાં? એ ક્યારે તમારી પાસે આવ્યા હતા?'

'પરમ દિવસે રાત્રે નિદ્રામાં એ મારા કાનમાં કહી ગયા.'

છોકરીના મુખપર આનંદ છવાઈ ગયો.

ભકતોની વાતો એણે ઘણી સાંભળી હતી. ભકતોની સાથે ભગવાન આ જગતનાં મનુષ્યોની પેઠે વાતો પણ કરે છે ને એમનાં હુઝો પણ હરે છે. પોતે ય ભક્ત બને અને ભગવાન હસતા હસતા પોતાની સામે આવી વાતો કરે એવી નાની છોકરીની ઇચ્છા હતી. એથી એના પિતાના મુખે જ્યારે એણે સાંભળ્યું કે ભગવાન પોતાના પર બહુ રાજી છે ત્યારે એનું મન નાચી ઊઠ્યું.

બાપ-દીકરી પંદરપુરમાં પહેલપહેલાં આવતાં હતાં. બન્નેના હૃદયમાં ભક્તિનો ઉદય થયો હતો એટલે ભગવાન પંદરીનાથનાં દર્શન કરતાં એમના હૃદયને અપાર સુખ થયું. બન્નેએ મંદિરમાં પગ મૂક્યો તે વખતે ભગવાનની આરતી થતી હતી. ભકતોથી મંદિર ભરાઈ ગયું હતું. એ ભક્તોમાં બધી જ પિતા-પુત્રીએ ભગવાનનાં પ્રેમપૂર્વક દર્શન કર્યાં. આરતી પછી ભગવાનનો પ્રસાદ પણ મળ્યો. એ આદોગી મંદિર ભેટાં ભેટાં એટલા પર આવીને એક જણ એકાં. ભકતો દર્શન કરીને એક પછી એક મંદિરમાથી નીકળી પોતપોતાના નિવાસસ્થાન તરફ જતા હતા.

છોકરીએ એના પિતાને પૂછ્યું :

‘બાપાજી ! આ જગ્યા તો ઘણી રમણીય છે. અહીંથી જવાનું ગમતું જ નથી. આપણે અહીં જ રહીએ તો કેમ ?’

વૃદ્ધે કહ્યું :

‘અહીં શી રીતે રહેવાય ?’

‘કેમ ? બધા લોકો રહે છે ને !’

‘એ લોકોનાં ઘર અહીં છે. એ લોકો અહીં ધર્મો રાજગાર કરે છે એટલે એ અહીં જ રહેને !’

‘તો આપણે પણ ઘર લઇને રહીએ.’

‘રહેવાનું તો મનેય ગમે છે. પણ આપણી એવી શક્તિ નથી બહેન !’

‘કેમ આ બધા ભજન કરે છે તેમ આપણે ભજન કરીશું. અને રહીશું.’

‘પણ અન્ન અને વસ્ત્ર ભેદએ તે કેવી રીતે મળે ?’

‘એ તો ભગવાન આપશે. તમે કહો છોને ભગવાને જોલાભ્યાં છે તો પછી એ તો એમનું કામ.’

વૃદ્ધની આંખમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. નાની છોકરી કેટલું શ્રદ્ધાપૂર્વક બોલે છે !

છોકરી ચતુર હતી. પિતાની આંખમાં આંસુ ભેદ એ જોલી ઊઠી :

‘બાપાજી ! તમે હુઝો. શા માટે થાવ છો ! હું અહીં મંદિરમાં કામકાજ કરીશ. અથવા કોઈ ભક્તને ત્યાં કામ કરીશ. એક ટંક ખાવાનું તો મળી જશે. આપણે વધારે શું ભેદએ ?’

વધારાની જરૂર તો વૃદ્ધને ય ન હતી. પણ કામના બદલામાં એકટંક યોજન આપે એવાને જોખવો કયાં ?

થોડે છેટે જોસો જોસો એક માણસ બાપ દીકરીની વાત સાંભળતો હતો. એ હવે વૃદ્ધની નજીક આવ્યો. વિકૃત ભગવાનનાં નિત્યનિયમ પ્રમાણે દર્શન કરીને એ પોતાને ઘેર જતો હતો.

‘કયાં રહેવું ભગત !’ વૃદ્ધને પેલા અનાદ્યા આદગીએ પ્રશ્ન કર્યો.

હાથની હથેલી વતી આંખમાં આવેલાં આંસુને લૂછી વૃદ્ધે જવાબ દીધો :

‘રહેવું તો દૂર ગામડામાં.’

‘પંદરીનાથનાં દર્શન આપ્યા હશે.’

‘હા, બાપ.’

‘આ દીકરી તમારી છે?’

‘વૃદ્ધે નિસાસો નાખી કહ્યું:

‘હા.’

‘છોકરી નાની છે પણ બહુ સમજી છે. ઘણું મીઠું મીઠું બોલે છે. મેં તમારી વાત થોડી ઘણી સાંભળી છે.’

‘વૃદ્ધે હવે ધ્યાનથી આમંત્રુક તરફ જોયું.

‘બાપ! આ છોકરીને ભગવાનનું આ ધામ ઘણું ગમી ગયું છે. ને એથી એ હઠ પકડીને બેઠી છે કે આ ગામમાં જ રહી જવું.’

‘તો એમાં-ખોટું શું છે? ભગવાન અહીં સાક્ષાત વિરાજે છે. એમનાં નિત્ય દર્શનનો લાકાવો મળે એ કંઈ જેવા તેવા-ભાગ્યની વાત નથી.’

‘તમારી વાત સાચી છે. પણ ખરી વાત તો એ છે કે હું નિર્ધન છું. અને વળી અહીંના અભણો છું. મને કામધંધો અહીં કેણ આપે? એાછામાં એાછું એકટંક ખાવાનું તો જોઈએ ને?’

‘માફ કરજો પણ એક વાતનો સુલાસો કરો?’

‘પુરીથી.’

‘તમે પોતાને નિર્ધન ગણાવો છો. પણ નિર્ધન તો ભગવાનની ભક્તિ જેને પ્રાપ્ત થઈ નથી તેને કહેવાય. તમે તો ભક્ત જણાવ છો. ભક્તને ભક્તિરૂપી અમૂલ્ય ધન પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે. એ નિર્ધન શાનો? જે ભક્ત છે એણે એના ઉદરનિર્વાક માટે ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ? ભક્તની ચિંતા ભગવાન કરે છે.’

આ સાંભળી નાની છોકરી તાળી પાડીને બેઠી બેઠી:

‘જુઓ ખાપાણ! મારું કહેલું કંઈ ખોટું હતું? આ કાકાણ પણ એવું જ કહે છે. ભગવાન આપણને જુઓ નહિ રાખે.’

વૃદ્ધના મ્હાન મુખ ઉપર આહું સ્મિત દેખાયું.

આ વખતે મંદિરમાંથી એક પ્રૌઢ ઉત્તમરની બાઈ બહાર નીકળી. વૃદ્ધ સાથે વાતો કરતા પેલા ગૃહસ્થે એને પાસે બોલાવી.

‘કેમ?’

‘આપણને ઘરકામમાં મદદ કરે એવાં એક બે માણસ જોઈએ છે ને?’

‘હા; બે માણસની તો ખાસ જરૂર નથી. એકાદ હોય તો ચાલી શકશે. અને તે કાંઈ બાઈમાણસ હોય તો જ મારે ઉપયોગી છે.’

પેલી છોકરી વચ્ચે બોલી બેઠી:

‘કાકીમા! મને ઘરનું બધું કામ આવડે છે. મને તમારે ત્યાં રાખી લેશો તો હું ઘણું કામ કરીશ. મને પૂતો વાળતાં આવડે છે. વાસણ સાંજતાં આવડે છે, પાણી ભરતાં આવડે છે, ને રાંધતાં પણ તમે શીખવાડશો તો આવડી જશે.’

પેલી બાઈની નજર છોકરી તરફ ખેંચાઈ. છોકરી વહાલી લાગે તેવી હતી. એણે પૂછ્યું:

‘તારું નામ શું બહેન?’

‘મારું નામ જનાબાઈ’ છોકરીએ જવાબ આપ્યો.

‘તે જનાબાઈ! તને મારે ઘેર હું રાખું પણ અમારે પગાર તને શો આપવાનો?’

‘પગાર? પગારમાં બે વાર રોજ ભગવાનનાં દર્શન કરવાની છૂટ આપવાની અને બે ટંક ખાવાનું. એક ટંક આપશો તોપણ ચાલશે.’

બાઈ છોકરીનાં મુખ સામે જોઈ જ રહી. એને આ નાનકડી છોકરી તરફ વહાલ ઉભર. આવી જ છોકરીની એને જરૂર હતી. પોતે ગર્ભવતી હતી. થોડા દિવસ પછી ભગવાન એને સંતાન આપશે. તે પછી બચ્ચાને હોંચકે નાખવા, રમાડવા, ઘરનું સાધારણ કામકાજ કરવા આવી નાની એકાદ છોકરી હોય તો કેટલી બધી સરળતા થાય ! એણે બાળુમાં જોડેલા પતિના મુખ સામે જોયું. પછી એણે છોકરીને હાથવતી પોતાની પાસે ગ્રેમથી ખેંચી એને માથે હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું :

‘જેટા ! તું મને બહુ વહાલી લાગે છે. તને હું મારે ઘેર મારી દીકરીની પેઠે રાખીશ. ને તું જે માગીશ તે આપીશ હોં.’

‘અને આ તારા બાપાજી છેને એમને પણ જ્યાંસુધી રહેલું હોય ત્યાંસુધી અમારે ત્યાં તારી સાથે રહી શકશે. એમને કામ જોઈશે તો કામ આપાવીશું ને જત્રા કરવા જવું હશે તો એની વ્યવસ્થા કરી આપીશું.’ સીના પતિએ કહ્યું.

ટૂંક અને છોકરી પ્રસન્ન થઈ જતાં. એમણે મંદિરના દ્વાર તરફ દૂરી જો હાથ બેઠી. ભગવાનને પ્રણામ કર્યાં ને પેલા પુરુષની સૂચનાથી એની પાછળ પાછળ ચાલવા માંડ્યું.

(૨)

જે જલ્દા આદમીએ જનાબાઈ અને એના પિતાને પોતાને ઘેર આશ્રય આપ્યો એનું નામ દામોદર. ભગવાન પંઢરીનાથના મંદિરની સામે જ એનું મકાન હતું. ઘરનો એ સુખી હતો. ભગવાનના ભજનકીર્તનના દિવસને ઘણો સમય એ વીતાવતો હતો. એની પતિવ્રતા સી પણ ભગવાનની ભક્ત હતી. જને પતિપત્ની ગરીબ-

સુરભાનિયથાશક્તિ મહદ કરતાં અને સંતસાધુઓની સેવા કરતાં.

ભક્ત દામોદરના ઘરમાં જનાબાઈ જોત-જોતામાં બાળી ગઈ-બણીતી થઈ ગંધ. એના પિતાને પણ આરામ મળ્યો. એ ઘરનું પરચુરણ કામ કરતા. બજારમાંથી ‘કોઈ ચીજ લાવવી હોય તો તે લઈ આવતા અને ભગવાનનું ભજન કરતા. ભગવાનની કેવી કૃપા ! ભક્તને ભક્તને આશ્રય મળ્યો. ઘરનું વાતાવરણ અતિ મંગલ હતું. ભક્ત-દામોદર અને તેની પત્ની ધર્મ અને શ્રદ્ધાનો અવતાર હોય તેવાં હતાં સંસારના મુખની તો એમને લેશ પણ પરવા ન હતી કારણ કે સાચા મુખનો ભાગ એમને મળી ગયો હતો. ભગવાન-સાથે એમને સંબંધ બંધાઈ ગયો હતો. એથી પૂજ-પાઠ ભજન-કીર્તન, અને કથાવાચન એમના ઘરમાં નિરંતર ચાલુ જ રહેતું.

જનાબાઈને તો લાણે સ્વર્ગ મળ્યું. ઘરની સામે જ પાંડુરંગનું મંદિર. દહાડામાં દસ વાર-દર્શન કરવાં હોય તો દર્શન થઈ શકે. વળી ઘરમાં પણ ‘વિકૃત, વિકૃત’ સિવાય બીજી વાત નહિ.

ભગવાનની કૃપા એના ઉપર થાય છે એને બધી અનુકૂળતા મળી આવે છે. દામોદરની પત્ની મા વગરની જનાબાઈની મા બની હતી. એને એ ગરીબ નોકરડી તરીકે ગણતી ન હતી. જનાબાઈને તો એ રાત્રે પોતાની પાસે જ સુવાડતી. રાજ એનું માથું પણ એ હોળી આપતી. ને ગ્રેમથી ઘરકામ બતાવતી. જનાબાઈ પણ એને સગી મા જેવી જ ગણવા લાગી ને ખૂબ ઉત્સાહથી કામ કરવા લાગી.

થોડા દિવસ વીત્યા પછી જનાબાઈનું કામ

વધુ. ઘરમાં એક રૂપાળા બાળકનો વધારો થયો. ભક્ત હામોદરની પત્નીએ એક કુંદર સવારે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. ભવિષ્યમાં એક મહાન ભક્ત તરીકે પ્રસિદ્ધ થનાર એ બાળકનું નામ પડ્યું નામદેવ નામદેવની સેવા માટે, ને નામદેવને જન્મથી જ હરિનામનું સ્મરણ કરાવવા ખાતર જનાબાઇને ભગવાને નામદેવના ઘરમાં લાવીને મૂકી હતી. જનાબાઇનો આનંદ માતો ન હતો. નામદેવને પાતણમાં સુવાડી એને ઝૂલાવવાનું કાર્ય એને મન બહુ મહત્વનું હતું. નામદેવને નવકાવવામાં, નામદેવને હાથમાં લઈ ફેરવવામાં, નામદેવના નાના નાના વાળને બ્યવસ્થિત કરવામાં, ને નામદેવને 'વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ' બોલીને સ્મારકવામાં જનાબાઇને અપૂર્વ સંતોષ થતો હતો. નાનો નામદેવ પણ જનાબાઇને બહુ હળી ગયો હતો. એની માના કરતાં પણ વિશેષ સમય એ જનાબાઇની પાસે રહેતો. બૂખ લાગી હોય તો જનાબાઇ ગાંધનું દૂધ પીવડાવે ત્યારે પીવે, ઉંઘ આવી હોય ત્યારે જનાબાઇ ઝૂલાવે તો જ એને ગમે. ફરવું હોય તો જનાબાઇની ઢેઢે ચઢીને ફરે તો જ એનું મન પ્રસન્ન રહે. સહેજ બોલતાં આવડ્યું એટલે જનાબાઇએ એને બે હાથે તાલીઓ પાડતાં અને 'પાંડુરંગા ! પાંડુરંગા ! વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ !' એવાં પ્રશુનાં પવિત્ર નામ બોલતાં શીખવડાવ્યું. જરા જરા ચાલતાં આવડ્યું એટલે એને આંગળીએ વળગાડી જનાબાઇ એને મંદિરમાં લઈ જવા લાગી. ભક્ત અને ભગવાનનો આમ જનાબાઇએ સંબંધ બાંધી આપ્યો.

નામદેવ પણ બડો ચતુર હતો. આખો દિવસ એ જનાબાઇની પાછળ પાછળ ફરતો ને 'જની ! જની ! વિચ્છલ ! વિચ્છલ' એમ બોલતો.

એટલે કે, હે જનાબાઇ ! તું વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ ! બોલ. એવું એવું સાંભળવું મને બહુ ગમે છે.

નામદેવનાં માતાપિતા જનાબાઇની સેવાથી અને ભક્તિથી બહુ રાજી રહેતાં હતાં.

એવામાં જનાબાઇ ઉપર ભગવાને એક વિશેષ કૃપા કરી. એના વૃદ્ધ પિતાને ભગવાને એક દિવસ પોતાની પાસે બોલાવી લઈ જનાબાઇને નિશ્ચિત બનાવી દીધી. હવે જનાબાઇની રહીસદી મમતા પણ નષ્ટ થઈ ગઈ. વિઠ્ઠલ ભગવાન એનું સુવંદવ બન્યા.

એની ઉમ્મર જેમ જેમ વધતી ગઈ તેમ તેમ એની ભક્તિ પણ વધતી ગઈ. પરિણામે નિરંતર એના હૃદયના તાર વિઠ્ઠલના સ્મરણથી ગચ્છગચ્છવા લાગ્યા. ઉંઘમાં પણ વિઠ્ઠલ નામનો ઉચ્ચાર એનાથી થઈ જતો. નામસ્મરણનો પ્રભાવ અવરુધ્ધ છે. જનાબાઇ અખંડ નામસ્મરણના પ્રતાપથી ભગવાનને અત્યંત પ્રિય બની ગઈ.

સ્વપ્નમાં ભગવાન એને વારંવાર દર્શન દેવા લાગ્યા. પૂજ, યમિત થઈ હોય તેવા સમયે ભગવાનનો કોમળ હાથ એના માથા પર અને શરીર પર જાયે ફરતો હોય એવો એને અનુભવ થવા લાગ્યો. બિમારી થઈ આવતી ન હતી એવું તો એના સંબંધમાં બન્યું ન હતું પરંતુ બિમારીમાં જનાબાઇની સેવા, કે એનું કામકાજ અટકતાં નહિ. સેવા એના જીવન સાથે વણાઈ ગઈ હતી. પૂજ-પાઠ, દેવદર્શન અને ભજન કીર્તન વગર એને જીવવું બારે થઈ પડતું.

(૩)

નામદેવે મોટા ચર્તા ખરેખર નામ કાઢ્યું. એના બાપ કરતાં ભગવદ્ભક્તિમાં એ ઘણો આગળ વધી ગયો. જનાબાઇ એના જેટલી જ

અડપે દોડી રહી હતી. નામદેવને જનાબાઇમાથી પ્રેરણા મળતી ને જનાબાઇને નામદેવમાથી.

એક દિવસ જનાબાઇના લગ્નની વાત નીકળી. નામદેવે એ પ્રશ્નખર સૌથી પહેલાં જનાબાઇને સંભળાવી. જનાબાઇએ હસીને કહ્યું:

‘ભાઇ! માને કહેએ કે એ અટપટમાં ઉતરે નહિ, જની કદી પરણવાની નથી.’

‘પણ જનીએન! તને વાંધે શો છે?’

‘આરે ભાઇ, હું તો આ ઘર અને આ નગર છોડીને કયાપ જનાર નથી. મને વિઠ્ઠલની સેવાપૂજમાં બધું સુખ મળે છે.’

નામદેવનાં મા-બાપે જનાબાઇને ખૂબ સમજાવી પણ એ એકની એ ન શક્ય. ‘મારી ભક્તિમાં ભંગ પડે.’ એ એક જ વાત એણે વારંવાર કહ્યા કરી.

આખરે જનાબાઇની છૂત થઈ. નામદેવનાં માતાપિતાએ એનો સાંત્વિક બાપ જોઈ એને આશ્રહ કરવો મૂકી દીધો.

પણ થોડા સમય પછી નામદેવજીના લગ્ન માટે વિચાર થવા માંડ્યો ત્યારે એને સમજાવવાનું કામ જનાબાઇને માથે આવ્યું. નામદેવ પણ હઠ પકડીને બેઠો: ‘મારે પરણવું નથી. જે પરણે છે એ પસ્તાયા છે.’

જનાબાઇએ કહ્યું:

‘ભાઈ! તમારે તો પરણવું જોઈએ.’

‘પણ જનીએન! તું તો કહેતી હતી કે પરણવાથી ભક્તિમાં ભંગ પડે.’

‘મારે માટે એ વાત સાચી છે. તમારે માટે નહિ. તમે તો પ્રભુને બહુ વહાલા છે. તમારી ભક્તિમાં ભંગ કદી ન પડે. તમારા સંગથી તો અભક્ત પણ ભક્ત બની જશે.’

નામદેવ હસી પડ્યા:

‘બહેન! તને ભવિષ્ય જોતાં આવડે છે?’

‘બીજાનું ભવિષ્ય જોતાં ન આવડે. તમારું તો ભવિષ્ય હું કહી શકું છું.’

‘તો કહે, મારું ભવિષ્ય કેવું છે?’

‘તમારું ભવિષ્ય બહુ ઉજ્જવળ છે.’

‘જોઈલા ચંદ્રોથી કંઈ સમજ ન પડે.’

‘તમારે તું ભણવું છે તે કહો.’

‘મને ભગવાનનાં હથેન થયો કે નહિ?’

જનાબાઇએ નામદેવની આંખ સાથે આંખ મેળવી કહ્યું:

‘આનો જવાબ તમે મને એક વચન આપો તો હંમણાં જ કહું.’

‘પરણવાનું વચનને?’

‘હા.’

‘પહેલાં કહે, પછી વચન.’

‘તો સાંભળી લો, ભગવાનનાં તમને એક વાર નહિ, પણ અનેકવાર હથેન થયો.’

નામદેવનું હૃદય નાચી ઊઠ્યું. એ આનંદમાં ઊભી ઊઠ્યો:

‘જની! આ તું સાચું કહે છે? તું જેમ મારી સાથે વાત કરે છે તેમ ભગવાન મારી સાથે વાતો કરશે?’

‘હા, ભાઇ, તમારી ભક્તિ એવા પ્રકારની છે કે ભગવાન પ્રગટ થયા સિવાય નહિ રહે. ભગવાન ભક્તિ વડે વચ થાય છે.’

નામદેવની આંખમાં આનંદનાં આંસુ આવી ગયાં. જનાબાઇના જોવાને એ બહુ વજન આપતો. એની વાત માની જ હોય છે એવી એને શ્રદ્ધા હતી.

યોડીવાર રૂઢી એ બોલ્યો:

‘જની ! તારું કહેવું મારે માનવું નોંધ્યું
તેં તો મને માની પેઠે ભગવાન નોંધે સંબંધ
બાંધી આપ્યો છે. પણ કહે તો ખરી મને
પરણાવવા પાછળ આટલો બધો આશંક શા
માટે શયે છે ?’

જનાબાઈએ સ્મિત કરીને કહ્યું:

‘જુઓ ભાઈ, તમે તો બહુ મોટા બક્ત
થનાર છો. અને બક્ત થયો એટલે ભગવાનની
બહિતનો પ્રત્યાર કરવા તમારે બધે ફરવું પડશે.
એવા સમયે ધરમાં તમારી વહુ દોષ તો મને
મહે ને ? મારે આ સ્વાધ છે. અને મા-બાપની
સેવામાં કંઈ ખામી ન આવે એ પણ બીજો
સ્વાધ છે.’

નામદેવ જનાબાઈની વ્યુત્સાહ બેધ હસી
પડ્યા.

(૪)

આખરે નામદેવની હિતવિધિ નહી થઇ.
હિત પ્રસંગે સગાંસંબંધીઓ આબ્યાં સાધુસંતોને
પણ આમંત્રણ આપ્યું હતું એટલે નેઓ. પણ
પ્રધાનો, ઘણા માણસોની રસોઈ કરવાની હતી.
જનાબાઈએ આગલે દિવસે ઘઉં દળવાનું સ્વી-
કાંચું, એ દળવા બેઠી. પણ એક માણસ તે
ઠેરતું હતી શકે ! એની મદદમાં એ ચાર જણ
આબ્યાં પણ જનાબાઈએ સૌને સાફ ના પાડી.

‘આ સેવા તો મારે જ ઉકાવવાની છે.’

‘અરે પણ તું એકલી આખી રાત બેસીસ
તોપણ નહિ હતી શકે.’

‘તમારે હોટ તો સવારે નોંધ્યોને !’

‘હા.’

‘તો મવારે બધો જ ઘઉંનો હોટ મળી
જશે. નિશ્ચિત રહે.’

સૌના મનમાં તો ખાતરી જ હતી કે જના-
બાઈનાથી આ કામ બની શકવાનું જ નથી. પણ
સવારે જ્યારે બધો જ ઘઉંનો હોટ તૈયાર ભેર્યો
ત્યારે સૌની આંખ આશ્ચર્યમાં ફાટી ગઇ.

‘અરે જની ! આ બન્યું શી રીતે ? તું
આખી રાત બગી હતી કે શું ?’

જનાબાઈએ કહ્યું:

‘આખી રાત જગાણું હોત તો તો ચારું જ
થાત. ભગવાનનું વિશેષ ભજન થાત. પણ આખી
રાત તો માગથી જગાણું નહિ. રાત્રીના બાર
સાડાબાર થયા પછી મારી આંખ ખૂલ બારે
થઇ ગઇ. મેં ખીલકા ઉપર માથું ટેકવી સહેજ
આરામ લેવા વિચાર કર્યો એવામાં મારી આંખ
મીચાઇ ગઇ તે સવારે જ ઉઘડી.’

‘તો આ હોટ તૈયાર થયો શી રીતે ?’

‘ભગવાનની લીલા ભગવાન બલે.’ જના-
બાઈએ એક જ વાક્યમાં રહસ્યની વાત જણાવી
દીધી

મધ્યરાત્રી પછી ઉઘટી જનાબાઈની આગળ
સ્વામહુંદર એક મુંદર ઓતું રૂપ બ્રહ્મને આબ્યાં.
એમણે જનાબાઈને ઘંટીથી દૂર કરી પથારીમાં
સુવાડી દીધી અને પોતે જનાબાઈની જગ્યાએ
હળવા બેઠા.

સવાર થતાં જમાબાઈની આંખ ઉઘડી.
બગતાં બરોબર એ પથારીમાં બેઠી થઇ ગઇ.

‘અરે, આ બાઈ કેણ હશે ?’ ઘંટી તરફ
નજર જતાં જનાબાઈને આશ્ચર્ય થયું. ઘંટી
આગળ બેસીને એક જી કંકણ ખજાડાવતી
ખજાડાવતી હતી રહી હતી.

‘અરે બહેન ! તમે શા માટે તકલીફ ઊઠાવો છો ?’ ઘંટી પાસે-જઈ દળનારીનો હાથ પકડી એને દળતી અટકાવી જનાખાઈએ કહ્યું.

ઘંટી અટકાવી દળનારી ખાઈએ જનાખાઈના સુખ સામે જોયું.

‘અરે એમાં તકલીફ કયાંથી આવી ? એકબીજાને મદદ કરવી એ તો સીઆનો ધર્મ છે.’

‘ના ના, પણ હવે તમે રહેવા દો.’ જનાખાઈએ આશ્વ કયો.

‘બહે, કળવાતું તો પૂરું થયું છે. હોટ વાળી હોયો.’ આમ બોલીને પેલી સ્ત્રી ઊભી થઈ.

જનાખાઈએ આવી રૂપાળી સ્ત્રીને ઘરમાં જોઈ ન હતી. લગ્ન અવસરે આવેલી સ્ત્રીઓ પેકીની પથ્થુ એ ન હતી. એટલે એને કેવલકલ થતું. એણે પૂછ્યું.

‘બહેન ! તમે નામદેવનાં કોઈ સગાં માવ છો ?’

પેલી રૂપાળી સ્ત્રી જરા હસી. પછી ઉત્તર વાળતાં બોલી.

‘હા.’

‘કયારે આવ્યાં ?’

‘ગઈ કાલે રાત્રે.’

‘હીક હીક, તમારું નામ શું ?’

‘મારું નામ ?—મારું નામ રયામા.’

‘બહેન ! તમે ઘણી તરફ લીધી છે. હવે આરામ કરો.’

રયામા હસતી હસતી ખારણા તરફ ચાલી. ત્યાં એણે ઉખરા બહાર પગ મૂક્યો કે જનાખાઈને કંઈ વિચાર આવ્યો. એ દોડી.

‘રયામાબહેન ! રયામાબહેન !’

પણ રયામાબહેન તો જવાબ આપવા બેઠાં રહ્યાં નહિ. જનાખાઈના આક્ષય વચ્ચે એ અદમ્ય થઈ ગયાં.

જનાખાઈએ જમીન તરફ જોયું. જમીન ઉપર કોમળ પગની છાપ હતી.

જનાખાઈ તરત ત્યાં બેસી પડી. ઘુંટણીએ પડી એણે પ્રભુામ કયાં ને પગલાં પડ્યાં હતાં ત્યાંની પૂજ લઈ માથે ચઢાવી. પગલાં અદમ્ય થઈ ગયાં.

‘ચાંદુરંજ ! ચાંદુરંજ ! આ લીલા કેવી ! રયામ ! રયામા જમીને આપતાં આપને સંકોચ પણ ન થયો ? અરે આ ઘંટીના પથરા તમે જેઆ શ્રી રીતે ? તમારા કોમળ હાથને કેટલી વેદના થઈ હશે ?’

જનાખાઈની બેઠ આંખોમાંથી આંસુની ધાર ચાલવા લાગી.

(૪)

નામદેવ પરવ્યા. સંસારી થયા પણ એમની ભક્તિ અટકી નહિ. એનો પ્રવાહ તો દિવસે દિવસે ખૂબ જોરથી વહેવા લાગ્યો. પહેલાં આલુણાલુના ને પછી દુરદુરના લોકોમાં નામદેવની ખ્યાતિ પહોંચી ગઈ. નામદેવ કીર્તન કરવા લાગ્યા. ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. અને ભજનો રચવા લાગ્યા.

નામદેવની સાથે જ ચાલનારી જનાખાઈનાં પણ કવિવશક્તિ પ્રગટ થઈ. એણે પણ પદાવલી રચવા માંડી. સીંદુરની કોમળતા અને મધુરતા જનાખાઈનાં ભજનોને સીંધાવતી. લોકો નામદેવનાં ભજનોની પેઠે જનાખાઈનાં ભજનો પણ રચથી ગાવા લાગ્યા.

જનાળાઇએ થોડા દિવસથી એક નિયમ લીધો હતો. રાત્રે ઘરમાં બધા સુઈ જાય ત્યારે એ વિઠ્ઠલમંદિરમાં જતી ને વિશાળ મંદિરની એક બાજુ એસીને ભગવાન પંડરીનાચનું ક્યાન ધરતી. રાત્રીની શાન્તિમાં જનાળાઇની સાધનાને સારો વેગ મળવા લાગ્યો. એટલે એનો આ નિયમ વજ્રઅટકચો ચાલવા લાગ્યો.

પણ ભગવાનનો વિચાર જનાળાઇને હંબુ વિશેષ પ્રસિદ્ધ કરવાનો હતો. એટલે એમણે એક લીલા કરી. એક દિવસ એમના ગળાનો કીમતી હાર એકાએક શુભ થયો. સવારમાં પૂજારીઓએ ખૂમાખૂમ કરી મૂકી.

‘આવો કીમતી હાર જાય શી રીતે ?’
‘મંદિરનો બંદોબસ્ત સારો છે પછી ચોરી થાય જ નહિ.’

‘પણ આ હાર ગયો છે એનું છું ?’
‘તપાસ કરો, રાત્રે મંદિરમાં કોઇની અવર-જવર છે ખરી ?’

‘મંદિરમાં રાત્રે તો આરતી પછી કોઇ આવતું નથી.’

‘અરે પેલી એક ભક્તાણી આવે છે ને ?’
‘કંઈ ભક્તાણી !’

‘આ પછે દામા દરજીને ત્યાં રહે છે તે !’
‘પેલી જની તો નહિ ?’

‘હા, હા, જી. હામોદરની નોકરડી.’
‘પકડી લાવો એને મંદિરમાં. ને કઢાવો હાર એની પાસેથી.’

‘પણ એ બીચારીને હારની શી જરૂર હોય ?’
‘હારની જરૂર ન હોય પણ પૈસાની તો હોય ને.’

‘પૈસા કેને ન ગમે ? લક્ષ્મી દેખી મુનિવર થયો.’

‘તો જોલાવો એને.’

જનાળાઇને મંદિરમાં જોલાવવામાં આવી ને એના પર હાર ચોચાનો આક્ષેપ મૂકાયો.

જનાળાઇએ કાને હાથ રાખી કહ્યું:

‘વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ કરો.’ એના હારની વાત એ બણે. ‘હું શું બાણું ?’

પણ આવો જવાબ ચલાવી લેવા કોઇ તૈયાર ન હતું. સૌએ જનાળાઇને કોષિત કરાવી હાર લાવી આપવા જણાવ્યું.

પણ જનાળાઇ હાર લાવે ક્યાંથી ? બધે હોડા થઇ ગઇ. હંબરો માણસો મંદિરમાં ભેગા થઇ ગયાં. ને ભગવાનના ગળાનો હાર ચોર નારને નિહવા લાગ્યાં. કેટલીક સ્ત્રીઓ તો જનાળાઇની પાસે જઇ એને કડવાં વેણ સંભળાવા લાગી.

‘અભાગણી ! તને બીજી કોઇ જગ્યા ન જડી તે’ મંદિરમાં પેસી ચોરી કરી ?’

‘તું તો ભક્તિનો પૂજ ડોળ કરતી હતી. ભક્ત ચોર બને નહિ ને ચોર હોય તે કહી ભક્ત થાય નહિ.’

‘ઓ ભક્તાણી ! હાર લીધો હોય તો છાનો માનો આપી દે નહિ તો શિક્ષા થશે.’

‘અરે બાઈ ! તું જેના ઘરમાં રહે છે એ બીચારા, હામોદર ભગતનો તો વિચાર કરવો હતો ! તારે લીધે એની અપકીર્તિ થઇ.’

પૂજારીઓએ હામોદરને મંદિરમાં જોલાવ્યો. એમની સાથે એમની યત્ની પણ આવી. મા બાપ જેવાં એ બેને જોઇ જનાળાઇ રડી પડી. જના-

બાઈના સહુણને જાણનાર એ ભક્તદંપતી હકીકત જાણી સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. સુખ્ય પૂજારીએ કહ્યું:

‘હાથોદર, આ તમારા ઘરની નોકરડીએ મંદિરમાંથી ચોરી કરી છે. મૂર્તિના ગળાનો કીમતી હાર ચોરી લીધો છે.’

‘એ ચોરી કરે એવી નથી.’ હાથોદરે સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું.

‘એના સિવાય આરતી પછી મંદિરમાં કોઈ આવતું નથી. એણે ચોરી ન કરી હોય તો બીજું કોણ ચોરે?’

‘એ બોળવાતું કામ તમારું છે.’
પૂજારી શુરસે થઈ બોલ્યો:

‘અમને ખાતરી થઈ છે કે તમારી જનીએ જ હાર ચોરી છે. એને સમજાવો ને હાર રજૂ કરો નહિ તો એને શિક્ષા થશે.’

હાથોદર વિચારમાં પડી ગયો. એણે જના બાઈને એકબાજુ લઈ જઈ પૂછ્યું:

‘બહેન! હકીકત શી છે? આવો આરાધ શી રીતે આવ્યો?’

‘પિતાજી! એ તો વિદુલ બાણે. મને લાગે છે કે પોતાનાં ચરણોમાથી સ્વામી મને દૂર કરવા માગે છે. નહિ તો...’ જનાબાઈ આગળ બોલી ચકી નહિ. એ રડવા લાગી. પણ એનાં આંસુની કોઈના ઉપર કશી અસર થઈ નહિ.

લોકો શિક્ષાના પ્રકાર રજૂ કરવા લાગ્યા:

‘એને ફટકા મારીને કબૂલ કરાવો.’

‘ના રે ના,, એના કરતાં એને કોટડીમા પૂરી રાખો. એની મેળે કબૂલ કરશે.’

‘અરે એના કરતાં એને નગરમાં પથરા

મારતાં મારતાં ફેરવો. મંદિરમાં ચોરી કરવાથી શું ફળ મળે છે એની સૌને ખબર પડે’

‘અમને તો લાગે છે કે આવા ગુનેગારને તો શૂળી પર ચઢાવી દઈએ તો ય ઓછું છે.’

આખરે પૂજારીએ એ મંદિરની એક ચોરડીમાં જનાબાઈને પૂરી દીધી.

જનાબાઈએ અન્નજળને ત્યાગ કર્યો હાથોદર અને એની પત્ની બહુ દુઃખી થયાં પણ શું કરે! નામદેવ કીર્તન કરવા બહાર આવ્યા ગયા હતા. જનાબાઈના વતીનું ભારપૂર્વક પાંડુરંગને એ જ કહી ચકે એમ હતો. જનાબાઈએ કોટડીમાં પુરાવા પછી આંખમાં આંસુ સાથે સતત વિદુલ વિદુલ જપવા માંડ્યું. એનો અર્થ એવો હતો કે, હે વિદુલ! આવો અન્યાય તને કેમ ગમે છે! તું કેમ કંઈ બોલતો નથી!

સાત સાત દિવસ વીતી ગયા. આખા નગરમાં હારની ચોરીની વાત ફેલાઈ ગઈ હતી. એથી લોકોનાં ટોળેટોળાં રોજ મંદિરમાં આવતાં ને શું પરિણામ આવે છે તે બેવા ઉત્સુક રહેતાં.

આઠમે દિવસે સવારના પહોરમાં જનાબાઈએ સુખ્ય પૂજારીને કહ્યું:

‘મને ગર્ભદારની સામે આવવા દો તમારો હાર મળી જશે અથવા તો છેવટનું પરિણામ આવી જશે.’

છેવટના પરિણામની પૂજારીએને કંઈ સમજ પડી નહિ. એ જનાબાઈને ગર્ભદાર સન્સુખ લઈ આવ્યા. માણસોની ઠંઠ ભરાઈ ગઈ હતી. જનાબાઈ હાથ બેડી બોલી:

‘હે વિદુલ! તું તો અંતપોમી છે. તારી બાજુ બહાર કંઈ જ હોતું નથી છતાં સાત સાત દિવસથી કેમ તાલ બેસા કરે છે? તારે

મત્સ્યના ભવ મદ્મકતો મધાજી માં નમસ્કુર ।

મામેવૈષ્યસિ સત્યં તે પ્રતિજાને પ્રિયોસિ મે ॥

ભરતખંડ ભૂતળમાં જન્મી જેણે ગોવિંદના શુભ ગાથા રે,
ધન ધન રે એનાં માત પિતાને, સફળ કરી એણે કાયા રે.

—નરસિંહ મહેતા

ઉગ્ગલમાં કોઢળી મારી સેના નાઇ મકાનનાં
પગથીઆં જીતયો. 'વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ' કરતાં એણે
રાજમહેલ તરફ ચાલવા માંડ્યું. રાજનો એ
વાળંડ હતો. રાજ રાજમહેલમાં એને જવું
પડતું. રાજને એની સેવા પસંદ પડી હતી.
સવારના પહોરમાં સેના નાઇ જ્યાંસુધી આવી
રાજાજીના માથે તેલતું માલિય ન કરે ત્યાંસુધી
રાજને એન પડતું નહિ. ને સેનાનો અસો
જ્યાંસુધી રાજાની હાડી ઉપર ન ફેરે ત્યાંસુધી
રાજને સ્નાન કરવાનું અમતું નહિ.

સેના નાઇ એના કામમાં ભારે કુશળ
હતો. એનો હાથ બહુ હલકો હતો. હાડી પર
એનો અસો ફરતો હોય તો હાડી કરાવનારને
બધું પીછી ફરી રહી જોતું જ લાગે. એક
વખત જેણે સેના પાસે હજમત કરાવી એને
પછીથી બીજા વાળંડ પાસે બેસવું ગમતું જ
નહિ. પણ સેનાનો એક નિયમ બહુ વિચિત્ર
હતો. સવારના બે પ્રહર સુધી એ પોતાનો
ધંધો કરતો પછી એ હાથમાં અસો કે કાંતર

ઝાલતો નહિ. ગમે તેટલો મોટો માણસ હોય
કે ગમે તેટલું દ્રવ્ય મળતું હોય તોપણ બે પ્રહર
પછી ગયા પછી એ પોતાનો ધંધો ચલાવતો
નહિ. પછી તો એ નારાયણનું નામ લેતો, દેવ-
દર્શન કરતો અને કથાવાતાં સાંભળવામાં સમય
વીતાવતો.

પોતે રાજનો વાળંડ છે એટલે બીજાની
હજમત કોણ કરે? એવું સેનાના મનમાં કદી
અભિમાન આવ્યું ન હતું. એ તો જે કોઈ એને
ગાલાવે એને ત્યાં જતો ને જેટલી કુશળતાથી
રાજાજીની હજમત કરતો એટલી જ કુશળતાથી
એક સામાન્ય માણસની પણ હજમત કરતો.
ચંતસાધુઓ પાસેથી કે ગરીબ માણસો પાસેથી
હજમત કર્યા બદલ એ કદી એક પાઇ પણ
લેતો નહિ. આથી સૌમાં સેના નાઇનું નામ
પ્રિય થઈ પડ્યું હતું.

જેને જાગવાન વહાલા છે એ જશ્વતને વહાલો
કેમ ન લાગે ?

રાજમહેલમા પહોંચી સેનાએ રાજાજના માથે તેલતું માલિશ કર્યું પછી ખુશમિજાજથી હાંડી બનાવી. ને પછી જવાની રજા માગી.

‘અધ્યા સેના ! એક વાત પૂછું ?’ જવાની પરવાનગી આપવાને બદલે રાજાએ સેનાને પ્રશ્ન કર્યો.

હાથ ભેડી સેનાએ કહ્યું :

‘મહારાજ ! આપે તો પૂછવાતું હોય નહિ. આજ્ઞા કરવાની હોય. કહો, શી આજ્ઞા છે ?’

‘તું હજમત કરતો હોય છે ત્યારે એક અક્ષરેય જોલતો નથી તેમ છતાં તારા હોઠ સતત હાલ્યા કરે છે એવું શું કારણ ? તું શું મનમાં ને મનમાં કંઈ જોલતો હોય છે ?’

‘મહારાજ ! જેટલું લેવાય એટલું નારાયણનું હું નામ લઉં છું એટલે જ હોઠ હાલતા હશે.’

‘અહોહોહો, ત્યારે તો અધ્યા તું ભગત છે નહિ વાકું ?’ હસીને રાજાએ પૂછ્યું.

‘કૃપાનાથ ! હું તો ભક્તોના ચરણની રજા છું. આ તો જગતના મનુષ્યોનું કે પન્થોનું ચિંતન કરવું એના કરતાં ભગવાનનું ચિંતન કરવું એ વધારે સારું છે એમ માનીને યાદ આવે છે તેટલીવાર હરિસ્મરણ કરું છું. બાકી ભગવાનના ભક્તો જેવું ભજન હલુ થતું નથી.’

રાજાજી જોલ્યા :

‘ભગવાનના વાકતો દેવું ભજન કરે ?’

‘ભગવાનના ભક્તો હોય ॥ એને ભગવાન સિવાય બીજો વિચાર જ ન આવે. બીજી વાતો કે લમણાઝીક એ કહી કરે નહિ સંસારના કામોમાં એનું હીલ જોઈ જ નહિ.’

‘ઠીક ઠીક, પણ જો જે તું એવા ભક્તો

જેવો બની જતો નહિ. નહિ તો તારું દિલ બે સંસાર પર કોઠી ગયું, તો તું અહીં આવવાનું શૂઢી જઈશ. ને તું આવતો અટકી ગયો તો પછી મારી નિત્યની સેવા કોણ કીધાવશે ?’

‘અસહાતા ! મારા જેવા આપને તો એક નહિ પણ એકવીસ મળે. ’

‘પણ તારા જેવી હજમત કરવાની આવડત કેનામાં હોય ?’

‘મહારાજ મારામાં તો કોઈ જાતની આવડત નથી. છતાં આપને જો એવું કંઈ જણાતું હોય તો તો મારા ભગવાનની કૃપાનું કૃણ છે.’

ભગવાનની કૃપાનું સ્મરણ થતાં સેનાના અવાજમાં તરત ફેરફાર થઈ ગયો. ભક્તોનાં હૃદય એવાં જ હોય છે ભગવાનની કૃપાનું સ્મરણ થતા બરોબર એ દ્રવી બન્ય.

પણ રાજા કંઈ ભક્ત ન હતો. એ તો ગંભીરતાં જોલતો હતો.

સેનાને જવાની રજા આપી એ આસનપરથી સ્નાનગૃહમાં જવા માટે બેઠ્યો.

(૨)

શોક દિવસ પીતી ગયા

એક દિવસ રાજાના કાને કોઈએ વાત કરી :

‘ મહારાજ ! પેલો હજમત તો બારે ટેકીલા છે ’

‘ કયો હજમત ? ’

‘ પેલો સેના નાઈ ’

‘ એવું શું છે ? ’

‘ એનો ટેક એવો છે કે બપોર પછી એ કોણની હાથમાં ઝાલતો નથી. ’

‘ તે આજો દિવસ પછી એ કરે છે શું ? ’

મને હડસેલી મૂકવી હતી તો બીજો કોઈ રસ્તો
 હોવો હતો. આવો આશ્વેષ મૂકાવાની જરૂર
 શી હતી ? આવા પ્રસંગથી તો તારી ભક્તિની
 કિંમત ઘટી જાય છે. હે સ્વામી ! હું નિર્દોષ
 છું છતાં તમે મારા પર આરોપ મૂકો છો તો
 હુંય તમારા પર આરોપ મૂકું છું અને કહું
 છું કે-હાર લાવી દો. તમારો હાર તમે જ
 શુભ કયો છે. જો ધડીના છૂટા ભાગમાં હાર
 તમે લાવશો નહિ તો તમારા જ ચરણમાં
 માથું પટકીને હું મરીશ. તમારી ભક્તિની નિંદા
 થાય એના કરતાં મારા જેવી મરી જાય એ
 જ ઠીક છે.’ આટલું બોલી જનાબાઈએ બે હાથ
 જોડ્યા કરી ઉચ્ચ સ્વરથી બોલવા માંડ્યું :

‘વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલા ! હરિ હો વિઠ્ઠલા !
 માઇ બાપા વિઠ્ઠલા ! હરિ હો વિઠ્ઠલા !’

જનાબાઈના ફકનભર્યા અવાજથી એક જ
 ક્ષણમાં આખું વાતાવરણમાં પલટાઈ ગયું. લોકો
 ધડીમાં જનાબાઈ તરફ તો ધડીમાં વિઠ્ઠલમૂર્તિ
 તરફ ભેવા લાગ્યા. ભક્ત અને ભગવાન વચ્ચે
 તકરાર શરૂ થઈ હતી. સૌનાં હૃદય ધડકવા
 લાગ્યાં. જનાબાઈના અવાજ ઉપરથી એની દંડતા
 સાબિત થતી હતી. જો ભગવાન નહિ સાંભળે
 તો આ સ્ત્રી જરૂર માથું પટકશે એવી ઘણાના
 મનમાં ખાતરી થઈ ગઈ. બીજી એક ક્ષણ પસાર
 થઈ ગઈ ને લોકોના ગળામાથી પણ વિઠ્ઠલ
 નામની ધૂન નીકળવા લાગી.

‘વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલા ! હરિ હો વિઠ્ઠલા !’

એકાએક જનાબાઈની આંખો પહોળી થઈ.
 એના ગળામાથી નીકળતા ચઠકો અટકી ગયા.
 એ ગર્જાદારના ઉંબરા તરફ દોડી. હરિએ હાર

હવું આપ્યો ન હતો. જનાબાઈ સહન કરી
 શકી નહિ. ઉંબરા ઉપર માથું પટકવા એ દોડી.
 પણ એ માથું પટકવા જાય ત્યાર પહેલાં મુખ્ય
 પૂજારીએ એને અટકાવી દીધી. પૂજારીની નજર
 મૂર્તિ તરફ હતી. જનાબાઈ ઉંબરા નજીક
 પહોંચે ત્યાર પહેલાં એણે મૂર્તિના ગળામાં
 ચોરાએલો હાર, પાછો લટકતો ભેંચો.

‘કેમ અટકાવો છો ! મૂકી દો !’

‘અરે બાઈ એક વખત ભગવાનના ગળા
 તરફ જો.’

લોકોની નજર જનાબાઈ તરફ હતી તે
 હવે મૂર્તિ તરફ ફરી ને હારને જોતાં બધા
 એકસાથે બોલી જાયા :

‘પાંડુરંગા ! પાંડુરંગા !’ એટલે કે ભગવાન !
 ભગવાન ! તમે સારું કયું, સારું કયું !

જનાબાઈ ચિત્રવત્ જીવી રહી. મૂર્તિ તરફ
 એ નાનું બાળક જેમ એક સુંદર રમકડા તરફ
 તાકી રહે એમ એ ટગર ટગર ભેવા લાગી.
 એની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલવા
 લાગી.

પૂજારી સ્થિતિ સમજી ગયો. જનાબાઈનું
 બાહ્ય જ્ઞાન જતું રહ્યું હતું. એને ભગવત કરવાની
 જરૂર હતી. એણે લોકો તરફ જોઈ જમલો
 હાથ ઉઠાવે કરી ધૂન ઉપાડી.

‘જય જય પાંડુરંગ હરિ !

જય જય પાંડુરંગ હરિ !’

લોકોએ ધૂન ઉઘાડી લીધી.

ધીરે ધીરે જનાબાઈ ભગવત થઈ. એણે
 ઘુંટડીએ પડી ભગવાનને પ્રણામ કર્યાં. એના
 માથા પર અને પીઠ પર અદ્વય રીતે પ્રભુનો

કેમજ હાથ એ વખતે ફરતો હતો. એ હસ્ત સ્પર્શથી જનાબાઈ સ્વસ્થ બની ને એનામાં નવ-ચેતન્યનો જન્મ થયો.

એ જીભી ધધ.

સુખ પૂજારીએ તરત પોતાનું માથું જના-બાઈના પગમાં મૂક્યું:

‘માતાજી ! ક્ષમા કરો.’

પગ પાછા ખેંચી લેતાં જનાબાઈ જોણી:

‘મને પાપમાં ન નાખો. આપ તો પ્રજા-દેવ છો, પૂજ્ય છો. પ્રભુમ પ્રભુને કરો !’

પણ જનાબાઈની સૂચનાનો કોઈએ સ્વીકાર ન કર્યો. બધા પસ્તાતા હતા. સૌ પગે લાગવા લાગ્યા. જનાબાઈ બહારાઈ ગઈ. આ તો અધર્મ. આજુબાજુ ભેંધ એણે મંદિરના સુખ દ્વાર તરફ દોટ મૂકી. એ સીધી પોતાના નિવાસસ્થાને પહોંચી ગઈ.

એનાં પાલક માતાપિતાના આનંદનું ટેકાણું રહ્યું નહિ. માતાએ પુત્રીને હૃદય સાથે દબાવી દઈ કથાય સુધી આનંદનાં આંધુ વહાવ્યાં.

એ દિવસથી જનાબાઈનું ધર્મિત્રનામ સર્વત્ર ફરી વળ્યું ને ભગવાનના એક સાચા ભક્ત તરીકે એની ગણના થવા લાગી.

જનાબાઈની સામે ધંટી

પર દળવા બેસે ધનશ્યામ;

છે વચ ભક્તિને ‘રવિ’ જૂધર,

કરે સ્વામી સેવકનું કામ.

જનાબાઈની વાણી

જનાબાઈએ એના દીર્ઘજીવનમાં સંખ્યાબંધ અભંગની રચના કરી છે. એમાં સોહૃદયની કેમળતાનાં અને સરળતાનાં દર્શન થાય છે. નમૂના હાખલ બે ચાર અભંગ નીચે રજૂ કર્યા છે.

(૧)

ગાતાં વિદેખાચી કીર્તિ, મહાપાતકે જળતી:
સર્વે સુખાચા આગર, જીભા અસે વિદેવર.
આઠવિતાં પાથ ત્યાયે, મગ તુમ્હાં બધ કેએ
કાચાવાચામને ભાવ, જની મ્હણે ગાવા દેવ.

(૨)

ચેરે ચેરે માજયા શામા, મનમોહન મેઘશામા.
અંતમિસે લેટી, દેઈ દેઈ કૃપા ગોટી.
આમચી ચુકવી જન્મબંધાધી,
આમ્હાં દેઈ હો સમાધી.
જની મ્હણે અકપાણી, કરીં ઐસી હો કરંણી.

(૩)

પંઠરીઆ શાચા માઝી વિનવણી પાયા.
કાચ વણું હરિઆ ગોટી,
અનંત પ્રજાંટે માયે પોટી.
સેનાન્હાવીયાયે ઘરોં, અખંડ રામે વિકુલ હરિ.
રામ ચિંતા ક્યાનીં મનીં, મ્હણે નામચાચી જની.

(૪)

દ્વારકેઆ રાચા, ભુદિ કે ગા નામ ગાયા.
મતિમંદ તુઝી દાસી, કાવ દેઈ અરણાપારી,
તુજે પઢરીં પઢલેં ખરી, આતાં સંભાળ કરીં હરી.
ન કળે હરિચી કરણી, મ્હણે નામચાચી જની.

મમ્મના મધ મદ્મપતો મઘાજી માં નમસ્કુર ।

મામેવૈવ્યસિ સત્યં સે પ્રતિજાને પ્રિયોઽસિ મે ॥

ભરતખંડ ભૂતળમાં જન્મી જેણે ગોવિંદના શુભ ગાયા રે,
ધન ધન રે એનાં માત પિતાને, સફળ કરી એણે કાયા રે.

—નરસિંહ મહેતા

ખુંગલમાં ઠાઘળી મારી સેના નાઇ મકાનનાં
પગથીઆં ઊતર્યો. 'વિકુલ વિકુલ' કરતાં એણે
રાજમહેલ તરફ ચાલવા માંડ્યું. રાજાનો એ
વાળંદ હતો. રાજ રાજમહેલમાં એને જવું
પડતું. રાજાને એની સેવા પસંદ પડી હતી.
સવારનાં પહોરમાં સેના નાઇ જ્યાંસુધી જાવી
રાજાજીના માથે તેલનું માલિય ન કરે ત્યાંસુધી
રાજાને એન પડતું નહિ. ને સેનાનો અણો
જ્યાંસુધી રાજાની હાડી ઉપર ન ફરે ત્યાંસુધી
રાજાને જ્ઞાન કરવાનું ચમતું નહિ.

સેના નાઇ એના કામમાં ભારે કુશળ
હતો. એનો હાથ બહુ હલકો હતો. હાડી પર
એનો અણો ફરતો હોય તો હાડી કરાવનારને
બળે પીછી ફરી રહી છે એવું જ લાગે. એક
વખત જેણે સેના પાસે હજમત કરાવી એને
પછીથી બીજા વાળંદ પાસે બેસવું ગમતું જ
નહિ. પણ સેનાનો એક નિયમ બહુ વિચિત્ર
હતો. સવારના બે પ્રહર સુધી એ ચાતાનો
કરતો પછી એ હાથમાં અણો રે.

હાલતો નહિ. ગમે તેટલો મોટો માણસ હોય
કે ગમે તેટલું દ્રવ્ય મળતું હોય તોપણ બે પ્રહર
વધી ગયા પછી એ ચાતાનો ધંધો ચલાવતો
નહિ. પછી તો એ નારાયણનું નામ લેતો, દેવ-
દશન કરતો અને કથાવાતાં સંભળવામાં સમય
વીતાવતો.

ચોતે રાજાનો વાળંદ છે એટલે બીજાની
હજમત ઠાણ કરે? એવું સેનાના મનમાં કદી
અભિમાન આવ્યું ન હતું. એ તો જે કોઈ એને
બોલાવે એને ત્યાં જતો ને જેટલી કુશળતાથી
રાજાજીની હજમત કરતો એટલી જ કુશળતાથી
એક સામાન્ય માણસની પણ હજમત કરતો.
સંતસાધુઓ પાસેથી કે ગરીબ માણસો પાસેથી
હજમત કર્યા બહલ એ કદી એક પાઇ પણ
લેતો નહિ. આથી સૌમાં સેના નાઇનું નામ
પ્રિય થઇ પડ્યું હતું.

જે વહાણ એ જરૂરને વહાલો
કેમ

રાજમહેલમાં પહોંચી સેનાએ રાજાજના માથે તેલતું માલિથ કર્યું. પછી યુદ્ધમિજબજ્યા દાઢી બનાવી. ને પછી જવાની રજા માગી.

‘અદ્યા સેના ! એક વાત પૂછું ?’ જવાની પરવાનગી આપવાને બદલે રાજાએ સેનાને પ્રશ્ન કર્યો.

હાય બેડી સેનાએ કહ્યું :

‘મહારાજ ! આપે તો પૂછવાનું હોય નહિ. આજ્ઞા કરવાની હોય. કહેા, શી આજ્ઞા છે ?’

‘તું હજમત કરતો હોય છે ત્યારે એક અક્ષરેય બોલતો નથી તેમ છતાં તારા હોઠ સતત હાથ્યા કરે છે એવું શું કારણ ? તું શું મનમાં ને મનમાં કંઈ બોલતો હોય છે ?’

‘મહારાજ ! જેટલું લેવાય એટલું નારાયણનું હું નામ લઉં છું એટલે જ હોઠ હાલતા હશે.’

‘અહોહોહો, ત્યારે તો અદ્યા તું બગત છે નહિ વારું ?’ હસીને રાજાએ પૂછ્યું.

‘કૃપાનાથ ! હું તો ભક્તોના ચરણની રજા છું. આ તો જગતના મનુષ્યોત્તર કે પદાર્થોત્તર ચિંતન કરવું એના કરતાં ભગવાનનું ચિંતન કરવું એ વધારે સારું છે એમ માનીને યાદ આવે છે તેટલીવાર-હરિમરણ કરું છું. બાકી ભગવાનના ભક્તો જેવું ભજન હજી થતું નથી.’

રાજાજ બોલ્યા :

‘ભગવાનના ભક્તો કેવું ભજન કરે ?’

‘ભગવાનના ભક્તો હોય છે એને ભગવાન સિવાય બીજી વિચાર જ ન આવે. બીજી વાતો કે લમ્બાગીક એ કદી કરે નહિ સંસારનાં કામોમાં એનું દીલ ગોઠે જ નહિ.’

‘હીક હીક, પણ એ જે તું એવા ભક્તો

જેવો બની જતો નહિ. નહિ તો તારું દિલ એ સંસાર પર કોટી ગયું, તો તું અહીં આવવાનું ભૂલી જઈશ. ને તું આવતો અટકી ગયો તો પછી મારી નિત્યની સેવા કેાણ બિઠાવશે ?’

‘અભદાતા ! મારા જેવા આપને તો એક નહિ પણ એકપીસ મળે. ’

‘પણ તારા જેવી હજમત કરવાની આવડત કોનામાં હોય ?’

‘મહારાજ મારામાં તો કેાંઈ જાતની આવડત નથી. છતાં આપને એ એવું કંઈ જણાતું હોય તો તો મારા ભગવાનની દયાનું ક્ષણ છે.’

ભગવાનની દયાનું સ્મરણ થતાં સેનાના અવાજમાં તરત ફેરફાર થઈ ગયો. ભક્તોનાં હૃદય એવાં જ હોય છે. ભગવાનની કૃપાનું સ્મરણ થતાં બરોબર એ દ્રવી જાય.

પણ રાજા કંઈ ભક્ત ન હતો. એ તો ગંભીરમાં બોલતો હતો.

સેનાને જવાની રજા આપી એ આસનપરથી સ્નાનગૃહમાં જવા માટે બિઠ્યો.

(૨)

થોડાંક દિવસ વીતી ગયા.

એક દિવસ રાજાના કાને કોઈએ વાત કરી :

‘ મહારાજ ! પેલો હજમત તો બારે ટેકીલો છે ’

‘ કયો હજમત ? ’

‘ પેલો સેના નાઈ ’

‘ એવું શું છે ? ’

‘ એના ટેક એવો છે કે બરોર પછી એ કાથળી હાથમાં ગાલતો નથી. ’

‘ તે આખો દિવસ પછી એ કરે છે શું ? ’

‘ ભજન કીર્તન કરે છે, સંતસાધુઓની સેવા કરે છે, અને મંદિરોમાં કથાવાતા સાંભળવા કરતો કરે છે. ’

‘ પણ ધારો કે, કોઈ એને બપોર પછી બોલાવે તો એ બંધ્ય કે નહિ ? ’

‘ ના; એ તો કહે છે, બપોર પછી બધો સમય ભગવાનને અર્પણ કર્યો છે એટલે એ સમયમાં બીજાની સેવા ન થાય. ’

‘ બલે બીજાની સેવા એ ન કરે, પણ મારી સેવા કરવા એ આવે કે નહિ ? ’

‘ હું ધારું છું આપને પણ એ ના જ પાડી દેશે. ’

‘ અરે ના શું પાડે ? એને મારા રાજ્યમાં રહેતું છે કે નહિ ? ’ રાજાએ દમામથી કહ્યું.

બીજે દિવસે સવારમાં સેના આવ્યો. રાજાએ એનું નમન સ્વીકારતાં કહ્યું:

‘ અરે સેના ! આજથી તું રાજ બપોર પછી આવવાનું રાખ. સવારનો સમય હમણાં મને અનુકૂળ નથી. ’

સેનાએ નમ્રતાથી કહ્યું:

‘ મહારાજ ! ક્ષમા કરશો. બપોર પછી આવવાનું મારાથી બનશે નહિ. ’

‘ કેમ ? ’

‘ બપોર પછી હું મારો ધર્મ કરતો નથી. ઘણા વખતનો મારો એવો નિયમ છે. ’

‘ ચાલ ચાલ હવે, મોટો નિયમવાળો ન જોયો હોય તો ! મારી આગળ નિયમ કેવો ? જા, બપોર પછી આવજે. ’

સેના ‘ નારાયણ નારાયણ ’ કરતો ચાલ્યો ગયો. નારાયણ નારાયણ એટલે ના. ના.

(૩)

‘ કેમ રે, તારા ધડ પર કેટલાં માર્યા છે ? ’ બીજે દિવસે સવારમાં સેના રાજાની હજુરમાં હાજર થયો એટલે રાજાએ સેનાને ધમકાવ્યો.

‘ મહારાજ ! હું શું કરું ? આપની આજ્ઞા સુજળ મારાથી આવી ચકાસું નથી. મેં ઘણો વિચાર કર્યો પણ મારું મન માન્યું નહિ. ’ લગીને સેનાએ કહ્યું.

‘ પણ તને લાન છે ખરું કે રાજાની આજ્ઞા ન માનવાથી પરિણામ શું આવે ? ’

‘ રાજધિરાજ ! આપને નારાજ થવાનું મેં કારણ આપ્યું છે એ બદલ હું બહુ દીલગીર છું પણ હું સાચું કહું છું, બપોર પછી હું જસાને કે કાતરને અડકતો જ નથી. ’

‘ તો તું પછી કરે છે શું ? ’

‘ ભગવાનનું બની શકે એટલું ભજન કીર્તન કરું છું. ’

‘ એ ભજન કીર્તન પછી ન થાય ? ’

‘ મહારાજ ! એક વખત નિયમ તુટ્યો એટલે પછી ભજનમાં ભંગ પડે. ખરી રીતે ભજન તો ચોવીસે કલાક કરવું જોઈએ. અખંડિત ભજનનો અર્પણ મહિમા છે. પણ સસારીઓના ગળ ઉપરની એ વાત છે. પેટને માટે, પરિવારને માટે કંઈને કંઈ ધંધો કરવો જ જોઈએ એટલે અખંડિત રીતે ભજનકીર્તન બનતું નથી. ’

રાજાને આ જ્ઞાન ગમ્યું નહિ. એણે રોક્યો કહ્યું:

‘ તારા બાપણની મારે મન કંઈ કિંમત નથી. હું તો એટલું સમજું કે મારી આજ્ઞા

તારે માનવી જ નોંધ્યો. કાલે ન આવ્યો તે
શુના ખદલ આળે તો જવા હઉં છું પરંતુ
આળે નહિ આવે તો પછી કાલે તારી વાત છે.’

સેના નાથએ રાજાના મુખ સામે નોંધ
મેધક કહ્યું:

‘કૃપાનાથ! મારી એક વિનંતી છે.’

‘શી?’ મૂંછાના આંકડા અદાવતાં રાજા
એ પૂછ્યું.

‘આપ મને આપની સેવામાંથી છૂટા કરો.’

‘એટલે?’

‘બીજા કોઈ વાળંદને આપની સેવા માટે
રાહો.’

‘એ નહિ બને. તારે જ આવવું પડશે અને
તે મેં જીવવેલા સમયે જ.’

હવે વધુ બોલવામાં સાર નથી એમ જાણી
બગલમાં ઘેડી દબાવી સેના નાથ રાજામહેલનાં
પગથીઆં ઉતરી પડ્યો.

ઘેર આવી સેનાએ સજ્જત નયને રથામરુંદરને
દરિયાઈ કરી:

‘નારાયણ! નારાયણ! શું કરવા ધાયું’
છે? તમારી આ દેવી રીત? નજીવા કારણે
તમારા ભજનમાં બંજ પાડવા કેમ તૈયાર
થયો છો? રાજાને સફળુદ્ધિ આપો! સ્વામી!
હું તો બાળક છું. તમારા મોટા મોટા બકતોની
બહે તમે કસોટી કરી, એ તો જળરા હતા.
તમારી કસોટીમાંથી એ તો અણીશુદ્ધ પાર
ઉતર્યો, પણ નાથ! મારામાં એવી શક્તિ
નથી. હું તો ભેતભેતામાં હારી જઈ! મારી
કસોટી કરવાનો વિચાર કર્યો હોય તો માંડી
વાળાએ.’

(૪)

નગરના પ્રસિદ્ધ શિવાલયમાં એક સંત
આવ્યા હતા. ઘોડા દિવસથી એ રોજ સાંજે ભગ-
વાનની કથા નગરજનોને સંભળાવતા હતા. ઘણા
માણસો સંતની મીઠી વાણી થવણ કરવા શિવા-
લયમાં સાંજે લેગા થતા હતા. મહાત્મા પ્રેમથી
ભગવદ્વચ્ચો કરતા અને વાંદિતની ગંગા વહાવતા.

સેના નાથ આ કથામાં નિયમિત હાજરી
આપતો. આજે સમય થતા પ્રેરણર એ ઘેરથી
નીકળી શિવાલયમાં આવી પહોંચ્યો. રાજાની
ધમકી કથાનો સમય થતાં એ વિસરી ગયો.
પરિણામ આવવાનું હોય તે આવે, એવો નિશ્ચય
કરી એ શ્રોતાઓમાં જઈ બેઠો ને પ્રેમથી કથા
શ્રવણ કરવા લાગ્યો.

આ બાળુ સાંજના ■ વાગવા આવ્યા છતાં
સેના આવ્યો નહિ એટલે રાજાનો મિનાજ ગયો.
એમણે અનુચરને હુકમ કર્યો:

‘જાવ, સેના હંજમને જ્યાં હોય ત્યાંથી
પકડી લાવો. આવતાં આનાકાની કરે તો મારતા
મારતા લાવો.’

રાજાની આજ્ઞા થતાં હાથમાં ડંડા લઈ
હસ વીસ અનુચરે ઉપડ્યા. બોળતા બોળતા
શિવાલયમાં આવી પહોંચ્યા શ્રોતાઓની વચ્ચેમાં
મેસીને સેનાનાથ કથા સાંભળતો હતો, એની
પાસે જઈ એક અનુચરે એનું બાવડું પકડી
ખેંચ્યો.

સેનાએ ચમકીને પાછળ ભેડ્યું.

‘ચાલો, બેઠો, રાજાજો બોલાવે છે.’ અનુ-
ચરે ઘોઘરા ઘાંટાથી કહ્યું.

સેના વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો. એણે બઠ-
વાની અનિચ્છા બતાવી એટલે તરત એના
બરડામાં રાજાના સેવકે ડંડો ફટકાર્યો.

શ્રોતાઓમાં ખળભળાટ થઇ ગયો.

‘કેમ રે! કેમ આ ભગતને મારે છે? ઠાણ છું તું? શરમ નથી આવતી?’ શ્રોતાઓએ પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવવા માંડી. ઠાણાહલ થતાં કથાકારે કથા અટકાવી. કેટલાક ઊભા થઇને રાજસેવક અને સેનાનાધીને વોંટળાઇને ઊભા.

આ જોઇ બીજા અનુચરોએ પાસે આવી રાજની આજ્ઞા સંભળાવી.

ઢોકાને આશ્ચર્ય થયું. રાજાજનો તો સેના માનીતો વાળંદ હતો. આજે એનો એવો શો અપરાધ થયો છે કે રાજાજ એને પકડી મંગાવે છે!

રાજાની આજ્ઞા સંભળી ધીરે ધીરે ઢોકા ખમવા લાગ્યા. પોને જો વધુ વાર શિવાલયમાં ઊભો રહેશે તો કથામાં ભંગ પડશે એવું સમજીને સેનાએ પોતાની મેળે રાજસેવકો સાથે ચાલવા માંડ્યું.

રાજમહેલમાં આવતાં રાજાએ શરસાથી પૂછ્યું:

‘કેમ રે હજમ! બહુ ઘરબી ચઢી છે કંઈ! ત્રણ ત્રણ વખત તેં મારી આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો છે, એ તું જાણે છેને?’

‘મહારાજ! મેં મારી લાચારી તો પહેલે જ દિવસે જણાવી હતી’ સેનાએ નમ્રતાથી કહ્યું.

‘એટલે હજુય તું તારા મિલજ પ્રમાણે વર્તવા માગે કેમ?’

‘મહારાજ! આપ અવળું સમજો છો. મિલજ કરવા જેવું મારી પાસે છે જ શું!’

‘તો પછી મારી આજ્ઞા પ્રમાણે અહીં હાજર થતાં તને યાચ છે શું?’

‘મહારાજ! આપ નહિ માને! પણ હું સાચું કહું છું કે બપોર પછી હું જાણે મારું કામ જૂલી જતો હોઈ એવું લાગે છે. મારું ધ્યાન કામ કરવામાં બિલકુલ રહેતું નથી.’

‘એ તો હું જોઈશ કે તારું ધ્યાન કેવું રહેતું નથી. જરા પણ ગફલત થઇ તો બરડામાં ફેરડો પડશે સમજ્યો! એક નોકરને ફેરડો લઇ તારી પીઠ પાછળ ઊભો રાખું છું.’

સેનાએ જવડું કે મમતે ચઢેલો મળ માને એવો નથી. એ પોતાનો નિયમ આજ સુકાળ્યા વગર રહેનાર નથી. એથી વિચારીને એ બોલ્યો:

‘મહારાજ! આપ સત્તાધીશ છો. આપની સાથે માગ જેવાથી હઠ કરાય નહિ. બોલો, મારે શું કરવાનું છે!’

સેનાને ઢીલો પડેલો જોઇ રાજના મનમાં આનંદ થયો. એણે કહ્યું:

‘તારે અત્યારે તો મારી હાઠી બનાવવાની છે. પહેલા બનાવ પછી બીજી વાત.’

‘જલે, પણ મહારાજ! મારી ઠાથળી અત્યારે મારી પાસે નથી. તે લઇ આવવાની આજ્ઞા આપો તો ઘેરથી લઇ આવું.’

‘પણ પાછો તું શુભ થઇ જાય તો?’

‘ના, હું ઘેર જઈને પાછો અહીં જ આવીશ છતાં જરૂર જેવું આપને લાગતું હોય તો એક બે અનુચરોને મારી સાથે મોકલો.’

રાજાએ સેનાના મુખ સાથે જોઈ કહ્યું:

‘માણસોને મોકલવાની કશી જરૂર નથી. તારા ઉપર હું વિશ્વાસ રાખું છું. જા, જલદી ઘેર જઈને આવ. તું ચાલાકી કરે એવો તો નથી છતાં ખ્યાલમાં રાખજે આ વખતે મારી

સાથે જો કંઈ રમત રમ્યો તો ઘડ ઉપર માથું સલામત નહિ રહે. ’

નમન કરી ધીમા પગલે સેનો નાઈ ઘર તરફ ચાલ્યો.

થોડુંક આદ્યા પછી એના કાને ઘંટારવ સંગળાયો, માથું ઉંચું કરી ભેટું તો સામે શિવાલય ઊભું હતું. ધૂનમાં ને ધૂનમાં એ ઘર તરફ જવાને બદલે શિવાલય તરફ આવી ગયો હતો. કથા હંબુ ચાલતી હતી, પ્રસંગ પણ મળતો ચાલી રહ્યો હતો. સેનો નાઈ પોતાની પરિસ્થિતિ બૂલી ગયો. ‘વિઠલ વિઠલ’ કરતો એ કથામાં પાછો ખેંચી ગયો.

પણ રયામંત્રુદર હવે શાન્તિથી ખેંચી શકવા નહિ. અનન્ય ભાવથી જે એમને બંધે છે એની પ્રતિબ્ધાની રક્ષા કરવાનું કામ એ કયાં સિવાય રહેતા નથી.

એમણે સેનાનો એલ અજવાનો વિચાર કયો. સેનાનું રૂપ લઈ એ રાજમહેલમાં પહોંચ્યા રાજ ભગવાનને કયાંથી ઓળખી શકે ? એ તો એમ જ સમજ્યો કે પોતાની ધાકથી સેનો કોથળી ભડને પાછો ખાંચ્યો છે.

સેનાનો વેશમાં ભગવાનને આવેલા જોઈ રાજ ઓલ્યો :

‘કેમ ! આવી ગયો ?’

— ‘મહારાજ ! આપ નારાજ થઈ ગયા એટલે કંઈ ચાલે !’ ભગવાને ધીમા અવાજથી કહ્યું.

‘ઠીક, ચાલ હવે ઉતાવળ કર. જલદીથી દાદી બનાવી નાખ. મારે બગીચામાં ફરવા જવાનો વખત થયો છે.’

ભગવાન રાજની સામે બેઠા. કોથળી ખોલી એમાંથી અસો, આરસી, નરેણી, કાતર વગેરે

એક પછી એક કાઢી બાણુ પર મૂક્યું. પછી વાડકીમાં પાણી ભરી રાજની દાદી પર સાણુ લગાડવાનું કામ શરૂ કર્યું.

આ નવા નાઈની કોથળી પણ અફસુત હતી. અને એમાંની થીજે પણ જોઈ રહેવાનું મન થાય તેવી હતી.

રાજએ નાની સરખી આરસી હાથમાં ઉપાડી. એનો ઠાથ એટલો બધો નિર્મળ હતો કે એકવાર એમાં મુખ ભેળા સિવાય ચેન પડે જ નહિ.

‘આદ્યા ! આ આરસી નવી આણી કે શું ! પહેલાં તો આ ન હતી !’ રાજએ આરસી હાથમાં લઈ પૂછ્યું.

ભગવાને કાવડું મુખ રાખીને કહ્યું :

‘હા, હા.’

‘કાચ એનો બહુ સારો છે.’ આમ બોલીને રાજએ આરસીને પોતાના મુખ સામે ધરી. પણ એમાં એ પોતાનું મુખ બરાબર જોઈ લે ત્યાર પહેલાં એને પોતાની આખો બંધ કરી દેવાની ફરજ પડી.

આરસીમાં એક લયકર સ્વરૂપનું એને દર્શન થયું.

દાનવરાજ હિરણ્યકશિપુને મારવા ભગવાને જે સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું તે નરહરિ સ્વરૂપનું દર્શન આ દર્શન થતાં રાજ અમી કંઈક બોલ્યો. આરસીને જમીન પર મૂકી દઈ એ આલુબાણુ ભેળા લાગ્યો.

‘કેમ શું છે મહારાજ !’ ભગવાને મનમાં હસીને રાજને પૂછ્યું.

‘કંઈ નહિ કંઈ નહિ.’

‘આરસીનો કાચ કેવો લાગ્યો ?’

‘હીક છે, સારો છે.’

‘જો કાચ અને મારા કાકા તરફથી મળ્યો હતો. બહુ ઉંચી જાતનો છે. જુઓ તો ખરા ! જો દેટલો જાડો છે !’ કહીને ભગવાને આરસી ફરીથી રાજના સુખ સામે ધરી

રાજ ભયમાં થીસ પાડી જાડ્યો. એને હાથમાં એના તરફ દોડતો જોક જળદળસ્ત વારાહ દેખાયો હતો.

રાજની થીસ સાંભળી સેવકો ડોહી આવ્યા. રાજ આસન પરની જિલો થઇ આરે બાજુ ભેવા લાગ્યો.

‘મહારાજને શું થયું ?’ સેવકોએ ભગવાનને પૂછ્યું. અરીસો લઇ દાઢી કરવાની તૈયારી કરતા ભગવાને કહ્યું :

‘ઠાણુ જાણે !’ પછી રાજ તરફ ફરી જાણ થઇ ભગવાને પૂછ્યું :

‘મહારાજ ! આપ જિભા કેમ થઇ ગયા ! આસન પર ખીરાલો ! આપને ફરવા જવાનું પાછું મોઢું થયો.’

સેવકોને જોઇ રાજ પાછો આસન પર બેઠો.

ભગવાને પાણીથી છસોછલ બરેલી વાડકી પોતાની પાસે ખેંચી રાજની નજર એના પર પડે એવી રીતે ગોઠવી દાઢી કરવા અસ્થાવાળો હાથ ઉંચો કર્યો પછી રાજનું માથું સહેજ નીચું નમાવી એમણે અસે કાન આગળ અડકાડયો.

માથું નીચું થતા રાજની નજર પાણીની વાડકી પર પડી ને તરત ભયમાં માથું એણે ઊંચું કરી ઘીધું વાડકીના જળમાં પાછું કેક દેખાયું. એક પ્રચંડ કપી હાથમાં ગાંઠનું ચઠ ઉંચકી રાજના માથામાં મારવા આવતો ન હોય એવું દરય કટોરીના જળમાં ભેતાં રાજનું હૃદય

ધડકી ઊઠ્યું. આજે ચમકી જવાય એવાં દરયો એને હજમની આરસીમાં અને કટોરીમાં દેખાયાં. એણે અસ્થાવાળો ભગવાનનો હાથ પકડી લીધો.

‘મહારાજ આજે અસ્વસ્થ હોય એમ લાગે છે.’ ભગવાને રાજને કહ્યું.

રાજ જોલ્યો :

‘હા, સેના આજે હજમત કરવી રહેવા દે. કાલે તને જોલાંડું ત્યારે આવજો. આજે હવે ન’

અસો કોયળીમાં મૂકતાં ભગવાને કહ્યું :

‘મહારાજ કાલે આ વખતે આવું કે સવારે આવું ?’

‘આ વખતે નહિ. સવારે આવજો.’

‘થલું સાડુ થયું મહારાજ કે સવારે આવવાની આજ્ઞા આપી. જયેર પછીના સમયે જેની હજમત કરવા બેસું છું, જેની તબિયત એકાએક બગડી જાય છે. મહારાજ આપના જેવી સ્થિતિ આ પહેલાં ધણીની થઇ ગઇ હતી એટલે પછી મેં જયેર પછી કોઈને હજમત નહીં કરવાનો નિયમ લીધો હતો.’

રાજએ ભગવાનના સુખ સામે જોયું. પછી એ જોલ્યો :

‘તે’ પહેલેથી આવી વાત કેમ કરી નહીં ? અને જયેર પછી જેની ડું હજમત કરવા બેસે છે એની તબિયત કેમ બગડે છે ?’

‘મહારાજ ! જેની તો મને પણ ખબર નથી.’

‘હીક, જા હવે.’

કોયળી બગલમાં મારી હસતા હસતા ભગવાન રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળ્યા.

(૫)

‘અન્યુતં કેશવં રામનારાયણં
કૃષ્ણ દામોદરં વાસુદેવં ભજે....’

શિવાલયના સંતે કથા બંધ કરી ને સેનો નાથ કથાની પૂનર્માંથી જાગૃત થયો. જાગૃત થતાં જોને રાજની આરા ચાહ આવી. અંધારું થઈ ગયું હતું. રાત પડી હતી. રાજની પાસેથી નીકળ્યે ઘણો સમય થઈ ગયો હતો. હવે !

વહેલો વહેલો જો ઘેર પહોંચ્યો પત્નીને પૂછ્યું :

‘રાજજી તરફથી કોઈ આવ્યું હતું ?’

પત્નીએ ટોડું હલાવી ના પાડી. સેનાને આશ્ચર્ય થયું. રુકિમણીવલ્લભ વહારે ધાયા હતા જોનો ખાલ જોને શાનો આવે !

‘હરિ વિકૃત !’ હરિ વિકૃત ! કરતો કરતો જો નિદ્રાધીન થયો.

સ્વપ્નામાં ભગવાને દર્શન દઈ કહ્યું :

‘સેના ! મારા ભક્તનો વાળ પશુ વાંકો કરવાની કોઈની તાકાત નથી. તું નિશ્ચિત રહેજે. રાજ હવે તારું નામ નહિ લે. તારો દેક જળવાયો છે.’

ભગવાનના મીઠા શબ્દો સાંભળી સેનાના હૈયાને ટાંકક વળી.

ખીલે દિવસે સવારે નાહી ઘોઈ માળા ફેરવી સેના નાથ કોથળી લઈ ગજમહેલમા ગયો.

રાજએ પ્રેમથી જોને જોલાવ્યો. પશુ જોની આરસી ને કટોરી કોથળીમાંથી નહિ કાઢવાની જ્યારે જોણે સૂચના કરી ત્યારે સેનાને આશ્ચર્ય થયું. જોણે વિનયથી પૂછ્યું :

‘મહારાજ ! આપને જોવી આજ્ઞા કરવાની કેમ જરૂર પડી ?’

રાજએ કહ્યું :

‘કેમ ? કાલે સાંજે તું આવ્યો’ તો તે વખતનો પ્રસંગ બૂલી ગયો ?’

‘મહારાજ ! હામા કરો ! મારો અપરાધ થયો છે કાલે આપની આજ્ઞા લઈ ગયો. પણ પછી મારાથી અવાયુ નહિ.’

રાજએ કહ્યું :

‘અલ્યા બહુ જોલતાં ક્યારથી શીખ્યો ? કાલે તો તું ચોડીવારમાં જ પાછો આવ્યો હતો.’

સેના આશ્ચર્યથી રાજના મુખ સામે જોઈ રહ્યો. જોને કરી સમજ પડી નહિ પણ જ્યારે રાજએ વિગતવાર બધી વાત કરી ત્યારે જોના મગજમાં જોકાજોક પ્રકાશ પડ્યો.

‘રુકિમણીવલ્લભ ! રુકિમણીવલ્લભ ! આ તમે શું કહ્યું ! આજું તે તમારાથી થાય ! મારા નાથ ! જોની જરૂર શી હતી ?’ રાજની વાત સાંભળી સેના નાથ જોલતાં જોલતાં રડવા લાગ્યો.

રાજના આશ્ચર્યમાં વળી વધારો થયો.

‘અરે ભાઈ ! તું રૂવે છે શા માટે ?’ રાજ પૂછવા લાગ્યો.

સેના નાથએ રાજના બે પગ પકડી લીધા.

‘મહારાજ ! તમને ધન્ય છે. તમારો અવતાર સફળ થઈ ગયો. તમે બહુ ભાગ્યશાળી છો.’

‘હું ભાગ્યશાળી કેવી રીતે ?’

‘જો સિવાય મારા સ્વામી તમારી સામે આવે શી રીતે ?’

‘તારા સ્વામી કોણ ?’

‘મારા સ્વામી—મારા નાથ—રુકિમણીવલ્લભ.

‘તું ભગવાનની વાત કરે છે ? એ કયારે આવ્યા ?’

‘મહારાજ ! મહારાજ ! તમે હજી અંધારમાં ક્યાંમુધી રહેશો ? ગઈ કાલે સાંજે બીજી વખત ઠોણ તમારી પાસે આવ્યું હતું ?’

‘હું.’

‘ના રે ના, હું તો મહાદેવના હહેરામાં કથા સાંભળવા બેઠો હતો. મને ત્યાં ઠાંધ બજે એંથી ગયું હતું.’

‘તો તારે બહે...’

‘મારે બહે મારું રૂપ લઇને મારા સ્વામી તમારી સામે પધાર્યા હતા. રાજન ! તમે એમને ન ઓળખ્યા ?’

રાજના મનમાં ગઈ કાલથી જ ભારે ફેરફાર થઈ ગયો હતો. ભગવાનના હાથનો સ્પર્શ મસ્તકને અને કોનને થયો હતો એ અસામાન્ય ઘટના હતી. એ સેના નાઇના ખુલાસાથી એકાએક ભગ્યત થઈ ગયો. એની આંખમાં આંસુ ધારાઈ આવ્યાં. ગળગળા અવાજથી એ બોલ્યો :

‘સેના ! ભગવાનને તું ઓળખી શક્યો. પણ એ મારી સામે આવ્યા તો ય હું હબોગી સમજી શક્યો નહીં. એ ઠાંધ મહાપાપનું ફળ હોવું જોઈએ. મને લાગે છે કે તને કંઈ શબ્દો કહી મેં હબોગ્યો હતો એવુંજ એ પરિણામ છે.’

‘મહારાજ ! એવું ઓછું લાગશે મા. ભગવાન તો બહુ દયાળુ છે. અભિમાન ત્યજીને,

બાલક જેમ માને પોકારે એવી જ સરળતાથી અને સ્વાભાવિકતાથી આપણે જો ભગવાનને યાદ કરીએ તો એ કરુણાસિંધુ આપણા ઉપર જરૂર કૃપા કરે.’

સેના નાઇના શબ્દો રાજના અંતરમાં ઉતરી ગયા. એણે એ જ દિવસથી ભગવાન સાથે સંબંધ બેઠી દીધો. રાજ એ ભગવાનનું ભજન કરવા લાગ્યો, સંત-સાધુઓને સેવવા લાગ્યો અને તીર્થસ્થાનોમાં ફરવા લાગ્યો.

ઘણાં વર્ષો પછી એક દિવસ રાજની ભક્તિ દંડ થતાં ભગવાને સેના નાઇની સાનિધ્યમાં પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું રાજને દર્શન આપ્યું. સેના નાઇ ઉપર તો ભગવાનની પહેલેથી કૃપા હતી જ. આ વખતે સવિશેષ થઈ. એના મસ્તક ઉપર ભગવાને ગ્રેમથી હાથ મૂકી કહ્યું :

‘સેના ! ઉચ્ચ નીચનો લેઈ હું જોતો નથી હું તો નિષ્કપટભાવથી મારા ભક્તોની જે સેવા કરે છે ને નિસ્વાર્થ બુદ્ધિથી મને જે બજે છે એના પર પ્રસન્ન થાઉ છું. તું મને પ્રિય છે કારણ કે તું મને જિંદગીભર સંકારતો રહ્યો છે.’

સેના નાઇ ભગવાનના અશ્વક્રમણમાં ઢળી પડ્યો.

વિઠ્ઠલને બહુ બહાલથી ભજતાં કરતો કામ; એથી સેના નાઇનું, અમર થયું ‘રવિ’ નામ.

ભક્ત નરહરિ સોની

सद्गुणां शंकरश्चास्मि ।

ગી. ૧૦-૨૩

શંકરપ્રિય મમ ક્રોહી, શિવક્રોહી મમ દાસ, તે નર કન્હો કલ્પભગ, ઘેર નગ્નમેં બાસ,
—ભગવાન રામ

હરિ—કર એક સ્વરૂપ અંતર નવ ગણુશો, લોખા-ભૂપરને ભજતાં ભવભાગર તરશો.

‘નરહરિ ! ઓ નરહરિ !’

‘કાણુ હશે ?’

‘આરે બાધ, દાર તો ઉઘાડો.’ નરહરિ
સોનીએ ધરતું આરણું ઉઘાડયું.

‘ઓહો, શેઠજી આપ ? પધારો ! પધારો !
સવારના પહોરમાં આપનાં ફર્શન કર્યાંથી !’

હસીને શેઠે કહ્યું :

‘જરા તમારું કામ પડ્યું છે.’

‘ફરમાવો.’ શેઠને દુકાનમાં બેઠાડી સોનીએ
વિવેકથી કહ્યું.

પંઢરપુરના જાણીતા ધનપતિએ ગજવામાંથી
સોનાને એક કીમતી હાર કાઢી સોનીના
હાથમાં મૂકતાં કહ્યું :

‘આ હારની એક સેર તૂટી ગઈ છે એને
જરા ભગભગ કરી દેવાની છે.’

‘કરી દઉં, આપ ધડીવાર બેસો’ સોનીએ
હારની તૂટેલી સેર તરફ નજર કરતાં કહ્યું.

‘કેટલીવાર લાગશે ! મારે વધારે વાર

ખોટી થવું પાડવે એમ નથી. ભગવાનનાં કથન
કરીને પછી પેઢી પર જવું છે.’

‘શેઠજી ! આપને વધારે વાર ખોટી થવું
નહિ પડે. પરંતુ....’

શેઠે પ્રછયું :

‘શું પરંતુ ?....’

‘મારો નિયમ તો આપ જણો છો ને !’

‘તમારો શો નિયમ છે ? તમે કહેશો

એટલી મજૂરી મળી જશે.’

‘મજૂરીની વાત નથી. જો તો આપને
ચોગ્ય લાગે તો આપશો.’

‘તો પછી બીજો કયો નિયમ છે ? હું તો
તમારી દુકાને પહેલી વાર આવું છું. કંઈ કામ
હોય તો સુનિમ આવી જાય છે. આ તો
શેઠાણીનો હાર છે. કાલે રાત્રે જ તૂટી ગયો
એટલે મનમાં થયું કે ચાલો, તમારી દુકાન
આજળ થઈને નીકળું.’

‘આપ પધાર્યાં તેથી મને ઘણું આનંદ
થયો, સવારના પહોરમાં આપના બેવા લાગ્ય.

શાળી મારે આંગણે પધારે એ તો મારું સહ-ભાગ્ય કહેવાય. પણ મારો નિયમ એવો છે કે હું જોલાણું તે પ્રમાણે ભગવાન શંકરનાં પરમ પવિત્ર નામનો ઉચ્ચાર જે કરે એનું જ કામ સંવારતા પહોરમાં હું સ્વીકારું છું. સૌથી પહેલાં આજે આપ કામ લઇને આગ્યા છો એટલે....'

'નિયમ તો સારો છે. ભગવાનનાં નામ જોલવામાં કોઇને વાંધો શો હોય ? પણ એક વાત પૂછું ?'

'પૂછો.'

'શંકર ભગવાનનાં જ નામ જોલવાં ભેધએ. એમનું જ રમરણ કરવું ભેધએ એવો આશ્ર્વક સાખવાનું શું કારણ ? ભગવાન પંદરીનાથનું નામ જોલીએ તો કંઈ વાંધો છે ?' શેઠે સહેજ હસીને પ્રશ્ન કર્યો.

'હા, વાંધો છે.

હર હર મહાદેવ શંભો, કાશી વિશ્વનાથ ગંગે !—એ શબ્દો જ જોલવા ભેધએ. એવો મારો નિયમ છે.'

'અરે ભલા માણસ,

જય જય પાંડુરંગ હરિ ! એમ કોઈ જોલે તો એમાં બગડી શું જાય ? પંદરપુરમાં તો પાંડુરંગની જ આજ્ઞા ફરે છે.'

શંકરભક્ત સોનીએ માથું હલાવી કહ્યું :

'પંદરપુરમાં ભલે પાંડુરંગની આજ્ઞા ફરતી હોય, પણ મારા હૃદય ઉપર તો ભગવાન સદાશિવની સત્તા ચાલે છે.'

'તમારી વાત ઠીક છે. પણ એ તો સમજાવો કે હરિ ને હરમાં ફેર શો છે ? હરિ એટલે

હર. ને હર એટલે હરિ. તમે એ જાણો છો કે નહિ ?'

'નારે, એવું જાણવાની મારી ઇચ્છા નથી. હરની તોલે કોઈ આવી શકે નહિ. મહાદેવ એમનું નામ છે. મહાદેવ એટલે મોટા દેવ. બધા દેવ કરતાં મોટા. એટલે એ જ ખરી રીતે ભગવાન છે. જીભ એમના કરતાં નાના.'

શેઠ ખડખડાટ હસી પડ્યા.

સોનીએ કહ્યું :

'માફ કરશો. હસવાની કંઈ જરૂર નથી. તમને મારી વાત રુચતી ન હોય તો આપનેા હાગીનેા પાછો લો.'

ચતુર શેઠે હસતું ખાળી મીઠાશથી કહ્યું :

'નરહરિ ! તારી શંકરભક્તિ ઉંચા પ્રકારની છે એ ભેધ હું રાજી થયો છું. પણ આવી રીતે સેદ્ધાવ જણવો એ તો બાઈ, ઠીક નથી. મહાદેવ મોટા અને જીભ બધા છોટા એવું તો કોઈ ભક્ત સ્વીકારે નહિ.'

'ન સ્વીકારે તો મારો કંઈ આશ્ર્વક નથી.'

'પણ આવી રીતે તું કંઈ કરે તો પછી તને કામ કોણ આપે ? ભગવાનનાં બધાં નામ પવિત્ર છે, જેને જે નામ રુચે એ નામનું એ કરવું કરે.'

'શેઠજી ! ચચો કરતાં મને આવડતી નથી. હું તો મારી રીતે કામ કરું છું.'

શેઠ સોનીના ઝુખ તરફ કણેક ભેધ રદ્યા.

પછી જોલ્યા :

'અને કોઈ તું કહે તે પ્રમાણે ન જોલે તો ?'

'તો એનું કામ હું સ્વીકારતો નથી.'

‘પણ એવી હઠ પકડવાથી તને કોઇ વખત મોઢું કામ ન પણ મળે એ તું બલે છે ?’

‘ન મળે તો કાંઈ નહિ.’

સોનીને ચોતાની કારીગરીમાં વિશ્વાસ હતો. એણે એપરવાઈથી શેઠને સંભળાવી દીધું.

પણ શેઠજી આજે હેતુપૂર્વક આવ્યા હતા. સોનીના હરિ-હર વચ્ચેના લેહલાવની વાત એમના કાને આવી હતી. સોનીના મગજ ઉપર સવાર થયેલી ખૂન આખા પંદરપુરમાં જાણીતી થઈ હતી. શેઠજીને એ ખૂન ખોટી લાગી. સોનીને સાચા માર્ગની સમજ પાડવા પંદરીનાથના એ બક્ષા સોનીની ડુકાને ઢાંગીને લઈને આવ્યા હતા. છેલ્લા શબ્દો સાંભળી મનમાં હસીને એ બોલ્યા:

‘નરહરી ! ચંકરજીના નામની ખૂન જોલવામાં મને કંઈ વાધો નથી. પણ તારી સમજ બરાબર નથી એ કારણે હું ચર્ચા કરું છું. સમજ તો ખરો કે તું મોઢું કામ ન સ્વીકારે તો બધા ખર્ચમાં પછી મારા તરફથી કોઈ કામ તને મળે ખરું ?’

‘ક્ષમા કરશો શેઠજી ! કોઈની દયા ઉપર હું જીવતો નથી. મારે તો ભગવાન સદાશિવનો આધાર છે. એમનો મેં આશ્રય સ્વીકાર્યો છે. એ મારો ધંધો ચલાવે છે. તમારું કામ નહીં મળે તો બીજા કોઈનું એ કામ આપાવશે.’

‘ઠીક ઠીક, આ કામ કરી આપે તો એની મજૂરી તું કેટલી પાડે ?’ એકાદ સોનામહોર તો મજૂરી બદલ તું માગી શકે નહિ કેમ ખરું ને ?’

એટલી બધી મજૂરી હોય ખરી ? માસુલો રકમની આશા રાખી શકાય.’

‘બરાબર. પણ હું તને પાંચ સોનામહોર તારી મજૂરી બદલ આપવા તૈયાર છું. ચર્ચા બાબત પર મૂકીને તું કામ કરે તો.’

સોની શેઠની વાત સમજી ગયો એણે દંડતાથી કહ્યું :

‘પાંચને બદલે પાંચસો સોનામહોરો આપો તો જ મારી ચરતનું પાલન ન થાય તો હું કામ કરી આપું નહિ.’

હસીને શેઠજી એક ઉપરથી ઊભા થયા.

(૨)

નરહરિ સોની પંદરપુરનો વિખ્યાત સોની હતો. આબુગાલુના પ્રદેશમાં પણ એના કામનાં વખાણ થતાં હતાં. એનાં બે કારણ હતાં. એક તો એની કારીગરી અને બીજું એની પ્રામાણિકતા. એ દિલનો સાચો હતો. એવું હૃદય પવિત્ર હતું. આચાર વિચાર ઉંચા હતા. અને કેમ ન હોય ? નાનપણથી ભગવાનના મંગલમય નામનું રટણ કરવાનું એને વ્યસન પડ્યું હતું. એની મા મહાદેવજીની અનન્ય ભક્ત હતી. મહાદેવજીનાં દર્શન કર્યો સિવાય, પંચાક્ષરી મંત્રનો લાંબા સમય સુધી જ્વર કર્યો સિવાય મોઢામાં પાણીનું એક ટીપું પણ એ મૂકતી નહિ. નરહરિ ઉપર એની આવી માતાના સંસ્કારો નાનપણથી જ પડ્યા હતા. અને જેમ જેમ એ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ એ પ્રબળ થતા ગયા. પરિણામે ભગવાન સદાશિવની ભક્તિનો રંગ એના હૃદય ઉપર દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે ઘાટો થતો ગયો.

હરતાં કરતાં, ઊઠતાં બેસતાં, ખાતાં પીતાં

‘નમઃ શિવાય, નમા શિવાય’ એ મનનું રહસ્ય એ કરતો હતો. મોટા થયા પછી પોતાનો ધર્મ એણે શરૂ કર્યો ત્યારે પણ પોતાના ઇષ્ટદેવને એ બૂરથો ન હતો. કામ કરતાં કન્યાં પણ એ લોળા શંભુનાં પરમ પવિત્ર નામોને ઉચ્ચાર કરતો હતો. એમની ભક્તવત્સલતાને યાદ કરી કરીને આનંદ પામતો હતો. ઘણીવાર ગળગળો પણ થઇ જતો હતો.

લોળાશંભુ પણ એની ભક્તિથી આનંદ પામતા હતા. પણ એક વાત નરહરિ સોનીની ભગવાન શંકરને ગમતી ન હતી. નરહરિ બીજા કોઇ દેવને માનતો ન હતો. એટલું જ નહિ ભગવાનનાં બીજાં બધાં નામના કરતાં મહા દેવશનું નામ વધારે પવિત્ર છે. બીજા બધા દેવતાઓ કરતાં મહાદેવ મોટા છે. ભગવાનના અવતારો ભલે ઘણા થઇ ગયા હોય પણ એ બધાનું મૂલ્ય મહાદેવશનું ચારિત્ર આગળ કંઈ કિંસાબમાં નહિ આવી અવળી સમજ નરહરિના મનમાં ઘર કરીને બેઠી હતી. એથી એ બ્રહ્મા, વિશ્ણુ, શમ, કૃષ્ણ, આદિ ભગવદ્સ્વરૂપોની અવગણના કરતો હતો. અને આ જ કારણથી પંડરપુરમાં એ રહેતો હોવા છતાં ભગવાન પંડરીનાથનાં દર્શન કરવા એ કઢી ગયો નહતો હરિ અને હર વચ્ચેનો આવો લોહ અણાની સિવાય બીજો કોણ રાખી શકે ? પણ નરહરિને અણાની કહી શકાય નહિ. જે અજ્ઞાન હોય તે જ ખરી રીતે અણાની છે. નરહરિની સમજ બરાબર ન હતી એ જ એક એનામાં ગ્રાંથી ખામી હતી ભગવાનના એક સ્વરૂપને સેવવું અને બીજા સ્વરૂપની અવગણના કરવી એ ભગવાન રાજી થાય એવું કામ ન કહેવાય નરહરિ સોની સમજવા માગતો ન હતો.

પોતાની અન્યતા જ ખરી છે એમ એ મનથી માનતો હતો અને લીને મનાવવા માગતો હતો.

પોતાના ભક્તનું આ અજ્ઞાન દૂર કરવા એક દિવસ ભગવાને નિશ્ચય કર્યો. સમજ વગર અવળા માર્ગે એ કોઇ બાળક જાય તો માખાપ એને હાથ પકડીને સીધા માર્ગે લાવે છે કે નહિ ? બરાબર એ જ રીતે હયાણુ શંકરે, ભક્તના લોળા ભગવાને નરહરિને સીધા ન્હતા પર આણુવા એક પ્રમંગ યોજ્યો. નરહરિનું અજ્ઞાન એ પ્રસંગથી ટળી ગયું.

(૩)

‘હરહર મહાદેવ શંભો ! કાશી વિશ્વનાથ ગંગે ! કાશી વિશ્વનાથ ગંગે ! કાશી વિશ્વનાથ ગંગે ! કાશી વિશ્વનાથ ગંગે ! કાશી વિશ્વનાથ ગંગે !’

સવારના પહોરમાં એક દિવસ પોતાની હુકાનમાં બેઠો બેઠો નરહરિ સોની હથોડી વતી સોનાને ટીપતો હતા અને માથે માથે ઉપરની પૂન ગ્રેમપૂર્વક એ લેતો હતો, એ વખતે પંડરી નાથના મંદિરનો દોહારી એની હુકાનના પગથી આ ચઢ્યો.

‘ભકતરાજ ! જય જય !’

‘જય શંભો ! જય શંભો ! પધારો !’ નરહરિ સોનીએ દોહારીને આવકાર આપ્યો કારભારી હુકાનમાં આવીને બેઠો.

‘જોલો મહેરમાન ! શી આજ્ઞા છે ?’ કામ અટકાવી નરહરિએ દોહારીના મુખ સામે બેસ્યું.

‘સોની ભગત ! પંડરીનાથ ભગવાનનો કેહનો કંદોરો તમારે જનાવી આપવાનો છે, પ્રતિમાની કેહનું માપ હું લાગ્યો છું તે લુગ્યો

સગવાન સદાશિવ

નરહરિ સોનીના ધ્રુવદેવ

અને તે સુજળ સોનાનો કંદોરો તમે બનાવી આપો.'

સોનીએ માપ લીધું. સોતું લીધું અને કેવા ઘાટનો બનાવવાનો છે એ બાણી લઈ કહ્યું:

'આઠ દિવસમાં કંદોરો તૈયાર થઈ જશે. મંગાવી લેશો.'

આઠ દિવસમાં કંદોરો તૈયાર થઈ ગયો. લોકો બે ઘડી બેઠી રહે એવો કંદોરો સોનીએ બનાવ્યો હતો. કોઠારી મજૂરી આપી કંદોરો લઈ ગયો પણ બીજે દિવસે સોનીની દુકાને આવી કંદોરો સોનીના હાથમાં મૂકતાં કહ્યું:

'નરહરિ ! કંદોરો તો બહુ મળ્યો. થયો છું પણ ચાર આંગળ મોટો થઈ ગયો છે. અગવાનની કમર ઉપર રહેતો નથી.'

'કંદોરો મોટો બન્યો છે ? તમે માપ આપવામાં ભૂલ તો નથી કરીને ?'

'ના, ના, જગમ ભૂલ નથી કરી.'

'તો પછી કંદોરો ચાર આંગળ મોટો શી રીતે થાય ? તમે આપેલા માપ પ્રમાણે જ એ કંદોરો બનાવ્યો છે ?'

'એ જમે તંની ભૂલ હોય પણ કંદોરો મોટો પડે છે એ વાત સાચી'

'તો એને ચાર આંગળ નાનો કરી આપું ?'

'હારતો, એ માટે તો હું કંદોરો પાછો લાવ્યો છું.' કોઠારી બોલ્યો.

નરહરિ સોનીએ કંદોરો ચાર આંગળ નાનો કરી આપ્યો.

કોઠારી કંદોરો લઈ આવ્યો ગયો.

ત્રીજે દિવસે મંદિરનો કોઠારી પાછો સોનીની દુકાને આવ્યો.

'કેમ ? આજે પાછું શું થયું ?' કોઠારીને જોતા બરાબર નરહરિ સોનીએ પૂછ્યું.

'અરે ભાઈ, આજે કંદોરો ચાર આંગળ નાનો પડ્યો.'

નરહરિ સોનીએ કોઠારીના સુખ સામે જોયું.

'જેયુને ? કાલે મેં શું કહ્યું હતું ? તમે કંદોરો બરાબર ધરાવ્યો નહિ હોય. મારા કામમાં ભૂલ આવે જ નહિ. કંદોરો તમારા માપ પ્રમાણે જ બનાવ્યો હતો. તમે નાહકનો ચાર આંગળ બોલો કરાવી નાખ્યો.'

'સોની ભગત ! તમે નહિ માનો, પણ હું સાચું કહું છું કે ગઈ કાલે કંદોરો ચાર આંગળ મોટો પડ્યો હતો. અમે માપ બરાબર લીધું હતું. આજે પણ ક્યાનથી ધરાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ ચાર આંગળ નાનો પડ્યો એટલે કંદોરો પાછો લાવ્યો છું. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે આવું શી રીતે બન્યું ?'

હસીને નરહરિ બોલ્યો.

'ઠીક કોઠારીજી ! લાવો ત્યારે કંદોરો. ચાર આંગળ પાછો મોટો કરી દઉં.'

કોઠારીએ કંદોરો પાછો આપ્યો.

પણ બીજે દિવસે કોઠારી પાછો સોનીની દુકાને હાજર થયો.

સોનીએ હથેલી હાથમાંથી મૂકી દીધી.

'કેમ ? આજે પાછી કંઈ ભાંજગડ છે કે ?'

'હા.'

'શું થયું ?'

'આજે કંદોરો ચાર આંગળ પાછો નાનો પડ્યો.'

નરહરિ આશ્રમથી કોઠારીના યુગ સામે
લેઈ રહ્યો.

‘કેમ મારા શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ નથી
આવતો ?’

‘તમે ખોટું જોલો છો એવું કહેવાનો મારો
આશય નથી. પણ એક દિવસ ચાર આંગળ
કંઠારો મોટો પડે છે અને બીજો દિવસે ચાર
આંગળ નાનો થઈ જાય છે એવું કારણ શું ?
શું મૂર્તિ એક દિવસ ચાર આંગળ બની થાય છે
ને બીજો દિવસે ચાર આંગળ પાતળી થઈ
જાય છે ?’

‘એ વાત તો મને પણ સમજાતી નથી.’

‘તો કશું શું ?’

‘એક વખત તમે જાતે મંદિરમાં આવી
જાવ. તમે જાતે માપ લેશો એટલે સાચી
વાત શી છે તે તમને સમજશે.’

‘હા, એ વાત ઠીક છે. મારે જાતે જ
મંદિરમાં આવવું પડશે. ચાલો, આપારે જ આવું.
વધવટનું રહસ્ય શું છે તે તો જાણવું જ લેઈએ
ને !’ નરહરિએ કહ્યું:

‘હા, ચાલો.’ કોઠારી નરહરિને લઈને
પંદરીનાથના મંદિર તરફ આવ્યો.

(૫)

મંદિરના દરવાજામાં પેસતાં નરહરિએ ગજ-
વામાંથી રૂમાલ કાઢી પોતાની બન્ને આંખોએ
બાંધી દીધા.

‘અરે, આ આંખે પાટો કેમ બાંધ્યો ?’
કોઠારીએ પૂછ્યું. સોનીનું આ વર્તન જોને ન
સમજાયું.

હસીને નરહરિ જાલ્યો:

‘કોઠારીજી ! હું આ મંદિરમાં કદી આવ્યો
નથી. આજ પહેલી વાર આવું છું. મારા ઇશ્વરે
શંકર છે. એમના સિવાય બીજા કોઈ દેવનાં
દર્શન કરવાની મને ટેવ નથી. એટલે આંખે
પાટો બાંધ્યો છે. મંદિરની બહાર આવીશ
એટલે છોડી નાખીશ.

‘પણ તમે માપ થી રીતે લેશો તે તો
કહો !’

‘માપ તો હાથ વતી લેવાનું હોય છે ને !’

‘તે જોયા સિવાય માપ લેશો ?’

‘મને એમાં વાંધો નહિ આવે.’

‘ભલે, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો. હો
મારો હાથ પકડો. તમને ભગવાનની પ્રતિમાની
પાસે લઈ જઈ.’

નરહરિ કોઠારીને હાથ પકડી મંદિરના
ગર્ભદ્વાર યુધી પહોંચ્યો.

‘સોની ભગત ! જુઓ, તમારી સામે ભગ-
વાન પંદરીનાથ ઊભા છે. તમે જરા આગળ
વધી ભગવાનની કમરનું માપ લો.’

નરહરિ સોની ધીમે ધીમે આગળ વધ્યો
પણ જ્યાં એ ભગવાનની પ્રતિમાને અડકવા
જાય છે ત્યાં એની સામે ભગવાન સ્વાશિવનું
સ્વરૂપ ખડું થયું.

ગૌરવર્ણ, માથે જટા, કપાળમાં ચંદ્ર, ગળે
સર્પ, કટીએ વ્યાઘ્રાંબર, એક હાથમાં ત્રિશૂળ,
બીજા હાથમાં ડમરૂ-આવા વેશે મંદ સ્થિત
કરતા ભગવાન શંકર ઊભા હતા. એ દિવ્ય
સ્વરૂપને જોઈ નરહરિએ આંખ પરનો પાટો
ખસેડી નાખ્યો.

પાટો હઠી જતાં બીજું દ્રશ્ય દેખાયું.

કેડ પર હાથ મૂકી, પ્રથમિભજથી જાણે બકતોના બય હરવા ઊભા હોય એવી રીતે ભગવાન પંઢરીનાથ ઊભા હતા.

જેમનાં દર્શન કરવાની નરહરિની ઇચ્છા ન હતી એમનાં દર્શન થઇ ગયા એ નરહરિને બિલકુલ ગમ્યું નહિ. એણે તરત આંખો મીંચી દીધી. આંખ બંધ કરતાં બરાબર ભગવાન સદાશિવની મનોહર મૂર્તિ પાછી એનાં નયન સમક્ષ ખડી થઇ ગઇ. એ જ પ્રસન્ન વહન. એ જ દિવ્ય સ્વરૂપ.

પ્રથમ આશ્ચર્યમાં સોનીએ પુનઃ આંખો ઉઘાડી. ભગવાન વિઠ્ઠલ મંદમંદ હસતા સામે ઊભા હતા. જાણે એમ કહેતા ન હોય કે—અરે મૂરખ! તારે ખાતરી કરવી હોય તેટલી કરી છે.

નરહરિએ પાછી આંખો મીંચી દીધી. તરત દૃશ્ય પલટાયું. શંકરજી વિઠ્ઠલ ભગવાનના સિંહાસન ઉપર વિઠ્ઠલજીની મૂર્તિની જગ્યાએ જ બેઠા હતા. એટલું જ નહિ બાજુમાં જગદંબા પર્વતી પણ ગિરાજમાન હતાં.

‘અરે! આ શું? મારા પ્રભુ વિઠ્ઠલ મંદિરમાં! વિઠ્ઠલજીના સિંહાસન ઉપર!’

ત્યાં તો લોળાશંકુનો મીઠો અવાજ એના કાનમાં અથડાયો:

‘નરહરિ! તારું આ કેવું અજ્ઞાન! તું મને સેવે છે, મારું ભજન કરે છે પણ મારા જ બીજા સ્વરૂપને નિંદે છે એ ઠીક નથી. વિઠ્ઠલજી પણ મારું જ સ્વરૂપ છે. એ અને હું અભિન્ન છીએ-એક છીએ. એટલું જ નહિ પણ રામ, કૃષ્ણ આદિ જે દિવ્ય અવતારો થયા છે એ પણ મારાથી જુદા નથી. રામ, કૃષ્ણ અને હું એક

જ છીએ જુદા નથી. નામ જુદાં છે એટલું જ.’

નરહરિ આંખો ઉઘાડવા ગયો પણ ઉઘડી નહિ. એથી હાથ ભેડીને એ બોલ્યો:

‘પ્રભુ! અત્યાર સુધી મારી સમજ જુદી હતી. હરિ અને હર વચ્ચે હું ભેદ ભોનો હતો. મારે એ અપરાધ સમા કરો. આજે આપના મુખેથી અભેદની વાત જાણી હવે મારે સંશય દૂર થયો છે. પણ નાથ જેવું દર્શન અત્યારે આપે છે તેવું જ દર્શન હું યુદ્ધલી આંખે ભેઠું એવી કૃપા કરો. મને પૂરેપૂરી ખાતરી એથી થશે.’

સોનીની આંખ તરત ખુલી ગઇ. આંખ ખુલતા બરાબર પંઢરીનાથની મૂર્તિની જગ્યાએ એણે શંકર પાર્વતીની મનોહર મૂર્તિ જોઇ.

હવે શું સમજવાનું બાકી રહે!

નગ્નહરિએ ઢોડીને પ્રભુના પગ પકડી લીધા અને ધૂરકે ધૂરકે રડવા લાગ્યો.

‘નાથ! મારે અપરાધ સમા કરો! હું પામર છું. હું મૂખ છું. અજ્ઞાની છું. આપના સ્વરૂપનો ખ્યાલ મને શી રીતે આવે?’

ઉવટના ચબ્દો નરહરિ બોલી રહે ત્યાર પહેલાં શંકરજી અલોપ થઇ ગયાને એમની જગ્યાએ વિઠ્ઠલજી આવીને ઊભા રહ્યા. ના, આમ કહેવું બરાબર નથી. શંકરજી વિઠ્ઠલજી સ્વરૂપે ઊભા એમજ કહેવું જોઇએ.

નરહરિએ માથું ઊંચું કર્યું. વિઠ્ઠલ ભગવાન હસી રહ્યા હતા.

એમના મનોહર મુખકમલ તરફ નરહરિ દયાંય સુધી એડીનજરે જોઇ રહ્યો. પછીહાથ ભેડી માથું નમાવી બોલ્યો:

‘જય જય શંકર-પાંડુરંગા!’

દર્શનનો હવે સમય થયો હતો એટલે
મંદિરનાં દ્વાર ખુલતાં બહારો ગર્ભદ્વાર તરફ
ધસ્યા. ને એમણે સોની ભગતની ધૂન ઉપાડી
લીધી:

‘જય જય શંકર-પાંડુરંગા !’

જય જય શંકર-પાંડુરંગા !

જય જય શંકર-પાંડુરંગા !’

ભગવાનને હવે સોનાનો કંઠોરો પહેરવામાં
કશી હરકત નહતી. કંઠોરો એમણે ઝટ પહેરી
લીધો. નરહરિ સમજી ગયો કે પોતાને મંદિ
રમાં જોલાવી જ્ઞાન આપવા ખાતર જ પ્રભુએ
કંઠોરો પહેર્યો ન હતો. એ પ્રભુની ભક્તવત્સલતા
નોઈ ગળગળો થઈ ગયો.

x

x

x

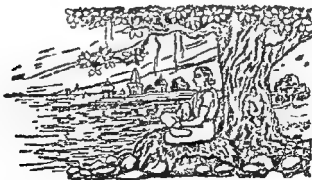
હવે નરહરિ સોનીની દૃષ્ટિ પસટાઈ ગઈ છે.
એ હરિ-હરમાં હવે અલોહ જોતાં શીખ્યો છે.
અને ઓથી ઓની ભક્તિ પણ પહેલા કરતાં ઘણી
વધી ગઈ છે. હવે એ રાજ પંઠરીનાથના મંદિ-
રમાં જઈ છે ને લાંબા સમય સુધી મંદિરમાં
ભજન કીર્તન કરી ભક્તિનો પ્રચાર કરે છે. હવે
‘જય જય પાંડુરંગ હરિ !’ કહેવામાં એને
કંઈ હરકત આવતી નથી.

હરિ ને હરમાં ભેદ નથી,

શિખરે નરહરિને જગડાધાર;

અંધારે અથડાયો ના ‘રવિ,’

શાશ્વ કહે પવ્ય પારંવાર,

ભક્ત રાંકાજી

મ્યાગાચ્છાન્તિરનન્તરમ્ । ગી. ૧૨૧૨

આશ્રય એક હરિનો જેને, પરવા દુઃખની હોય ન એને;
દુઃખ છે મુખ સમ મનમાં તેને, હરિને એ ગમતો.

—દિનમણિ

❀

❀

❀

એ સરખી હમ્મરની ઓકરીઓ મામસાચી બેઠી હતી. એમાંની એક જરા બિંચી અને સ્થુલ દેખાતી હતી અને બીજા મધ્યમ પ્રકારની અને ગોર વર્ણની હતી. સ્થુલશરીરવાળી ઓકરી જરા સ્થામ હતી પણ હસમુખી ભાદે હતી.

રાત્રીનો સમય હતો. આંગણમાં બન્ને બેનપણીઓ બેઠી બેઠી વાતો કરતી હતી. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર આકાશમાં હસી રહ્યો હતો. કંડો પવન ધીમે ધીમે આવતો હતો.

હાથમાં હાથ રાખી સ્થામા બોલી:

‘બાદી ! તને કેવો પતિ મળે તો ગમે ? તારા વિવાહની વાતો સંભળાય છે એટલે પૂછું છું.’

બાદી જેનું આજુ નામ ભાકજી હતું તે બોલી

‘સખી ! ભગવાન જેવો પતિ મને આપ્યો તેવો મને ગમશે. બધું ભગવાનની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે છે.’

‘અરે બાઈ ! બધીય વાતમાં ભગવાન ભગવાન થું કરે છે ? બધુંય ભગવાન ઉપર નાખી દેવામાં આવે તો પછી મનુષ્યની ઇચ્છા જેવું થું ?’

‘ખરું પૂછાવે તો બહેન ! મનુષ્યે પોતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છા જેવું કંઈ રાખવું જ નહિ. બધીય ઇચ્છાઓ, બધીય કામનાઓ, બધીય જવાબદારીઓ ભગવાન ઉપર નાખી દઈ નિશ્ચિત બની જવું ભેધએ.’

‘પણ આ જમાનામાં એવું ન ચાલે.’

‘શા માટે ન ચાલે ? આ જમાનામાં શું ભગવાન નથી ? ભગવાન બધાય મુગમાં, બધાય જમાનામાં અને બધાય કાળમાં છે.’

‘તું તો બાઈ પૂરી બક્ષાણી થઈ ગઈ છે.’ હસીને સ્થામા બોલી. પછી પૂછ્યું. ‘પણ પાર કે ભગવાનની ઇચ્છા ઉપર બધું નાખી દઈ તું નિશ્ચિત બનીને બેસે અને તને ચોગ્ય પતિ ન મળ્યોતો ?’

‘ચોગ્ય એટલે કેવો ?’

‘રૂપાળો.’

બાદી હમી પડી.

‘ગોરી ચામડી ઉપર તું કંઈ મોઢી પડું એવી નથી. પેલા ગોકૃત વૃંદાવનના રાજા કંઈ ગોરા ગોરા ન હતા છતાં એ મુંદર લાગતા હતા. એ વાત તો તું બંધે છે ને ?’

‘બીજા પશુ કેટલાક શુભ ચોગ્ય પતિમાં હોય છે.’

‘ક્યા ક્યા ?’

‘એ વિદ્વાન હોય છે, કૃત્રિમ હોય છે, ધનવાન હોય છે, બહોળા કુટુંબવાળો, અને વિમલ કીર્તિવાળો હોય છે.’

‘શ્યામા ! તે’ ગણાવ્યા છે તે બધા શુભવાળો આદર્શ હોય છતાં એક શુભ ને તેનામાં ન હોય તો એના બધા શુભોનાં કંઈ કિંમત નથી.’

‘એ શુભ કયો ?’

‘એ શુભ તે ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ, ભગવાન ઉપર જેને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા નથી, ભગવાનનો જે ભક્ત નથી તે ગમે તેટલો ધનવાન હોય, ગમે તેટલો ભગવાન હોય, ગમે તેટલો કૃત્રિમ હોય, વિદ્વાન હોય, તોપણ એની કશી જ કિંમત નથી.’

‘એટલે બીજા બધા શુભો ન હોય પણ ભગવાનનો એ એ ભક્ત હોય તો એની કિંમત તારે મન વધારે છે કેમ ખરું ને ?’

‘હા, હું દંડપણે એવું માનું છું.’

‘શ્યામાને હસવું આગ્યુ.’

‘મારી માન્યતા તને હમ્મવા એવી લાગે છે કેમ ?’ બાંકાણે પૂછ્યું.

‘તું એવું એવું બોલે છે કે હમ્મવું ન આવતું હોય તોય આપે.’

‘મારા બોલવામાં હસવા જેવું શું છે ?’

‘અધુર હસવા જેવું છે.’

‘જરા સમજાય એવી રીતે કહે.’

‘અરે બાઈ, તું ભગત હોય એને પસંદ કરે પણ ભગત તો જગતમાં બુદ્ધે મરે છે.’

‘ભગતને બુદ્ધે મારવામાં પણ ભગવાનની કોઈ સારી ચોજના હશે.’

‘તારો આટલો બધો વિશ્વાસ હોય તો તું કોઈ ભગતને જ તારા વર તરીકે પસંદ કરજે.’

આ સાંભળી બાંકીએ કહ્યું:

‘બહેન ! મારા સાથી તરીકે મને ભગવદ્ભક્ત મળે એવી મારી પ્રભુને પ્રાર્થના છે. એ કોઈ અનક્ષત મળે તો તો મારાથી એક દિવસ પણ ન જીવી શકાય. એ તો મારા પ્રમુખી અને વિમુખ કરવા મથે. એ મને મદદરૂપ ન બને.’

શ્યામા બાંકીના સુંદર સુખ તરફ જોઈ રહી, પછી અશીર્વાદ આપવાનો આભિનય કરતાં હસીને બોલી :

‘ભગવાન તારી મનોકામના પૂર્ણ કરે !’

(૨)

બાંકાણે પંઢરપુરના એક નિર્ધન બ્રાહ્મણની કન્યા હતી. ઉન્નતસ્થાનક થઈ એટલે એના પિતાએ એને માટે પતિની શોધ કરવા માંડી. પણ નિર્ધનની કન્યાને ઝંઝ સ્વીકાર કોણ કરે ? બ્રાહ્મણો તો પંઢરપુરમાં ઘણા હતા પણ નિર્ધનની કન્યાને સ્વીકાર કરવાથી ચોતાની ડાંઘા એાછી થઈ જાય એવી માન્યતા વળા અ હતા એટલે બાંકાણના પિતાજીનું કામ સહેલાઈથી પતી જાય એવું ન હતું.

પરંતુ બ્રાહ્મણો-બાંકીના પિતાનો-ભગવત ઉપર દંઢ વિશ્વાસ હતો. એની પાસે પૈમા ટંકા ન હતા પણ એનું હૃદય ઘણું સુસજ્જ હતું ભગવાનની બક્ષિત એને પ્રપત થઈ હતી એથી એ નિર્ધન હોવા છતાં બાગ્યશળી હતો. પૂર્વજન્મના પુન્યથી એને પત્ની પણ બહુ સુશીલ મળી હતી. એ પણ હિન્દી શુભ ગાતા અને હિન્દીભાષા જાણ કરતાં ચાકતી ન હતી.

આ બન્ને-માતાપિતાના સંસ્કાર એમની એકની એક પુત્રી-બાકી ઉપર પડ્યા હતા અને જેમ જેમ એ મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ એ દંઢ થતા ગયા હતા.

માતાપિતા એથી રાજ થતાં હતાં. બક્ષિતરૂપી ધન પુત્રીને મળ્યું છે એ એમને મન મોટી દોલત મળી ગઈ હોય એટલા આનંદની વાત હતી. અને બાંકી હતી પણ તેવી. નાનપણથી જ મોહમાયા પ્રત્યે એને મુગ્ધ હતી. જગતનાં મુખો ભોગવવા તરફ એને તિરસ્કાર હતો. એને મનુષ્ય જીવનની કિંમત સમજાઈ ગઈ હતી. એટલે એ જીવનને વ્યર્થ જવા કે તેવી ન હતી.

એક દિવસ રાત્રીના સમયે બાંકીનાં માતાપિતા પધારીમાં બેઠાં બેઠાં બાંકીના વિવાહ સંબંધી વાતો કરતાં હતાં. ઘણો પરિશ્રમ કર્યા છતાં બાંકી માટે કોઈ મુપાત્ર મળ્યું નથી એ વાતનો વિષય હતો.

‘ભગવાનની શી ઇચ્છા છે તે સમજી શકતી નથી. આપણે એવાં તે શાં પાપ કર્યો છે કે એકની એક પુત્રી માટે કોઈ ઠેકાણું મળતું નથી.’ બાંકીની માતા બિન્ન સ્વરથી બોલી.

‘ભગવાનની ઇચ્છા તો સારી જ હશે, આપણને સમજ પડતી નથી પણ એણે તો નક્કી કરી જ રાખ્યું હશે. એનો સમય આવશે ત્યારે એ બતાવશે.’

‘સમય ક્યારે આવશે ? ઓકરીની ઉંમર હવે નાની ન હોવાય.’

‘મને એ ખબર છે પણ મને તેની સાથે તો પરણવી દેવાય નહિ ને ? કોઈ નાસ્તિકની ઠોટે બાંધીએ તો એ ઝેર ખાઈને મરી જાય એવી છે.’

‘તમારી વાત સાચી છે. મારા અને તમારા કરતાં બક્ષિતમાં બાકી થતી જાય એવી છે. એની શ્રદ્ધા બક્ષિતમાં વધારો કરે એવો એને માટે જીવનસાથી જોઈએ.’

‘એવો સુવાન મળવો મુશ્કેલ હોય છે એટલે વાર તો લાગેજ ને !’

માતા ચૂપ રહી પણ એના અુખ પર વિવાદ છવાઈ ગયો.

ચોટે દૂર ઓરડામાં બાકી સુતી હતી એ ઉધી ગઈ છે એમ સમજીને માતાપિતાએ એના વિવાહની વાત આરંભી હતી પરંતુ બાંકી જાગતી હતી. એણે માતાપિતાનો વાર્તાલાપ સાંભળ્યો પણ તે વખતે બોલ્યાન્યાલ્યા સિવાય પડી રહી.

સવારમાં ઊઠતા બરોબર એણે પિતાજીને કહ્યું :

‘પિતાજી ! મહાભારતના યુદ્ધની શરૂઆતમાં અર્જુન જ્યારે ખરેખરો મુંઝાઈ જાય છે ત્યારે ભગવાનને એ શું કહે છે એ શ્લોક આપને યાદ છે ?’

‘હા.’
‘કાર્પણ્યવ્યોપોપદતસ્વભાવઃ ....એ શ્લોકને !’

‘હા, એ જ.’
‘તે એવું શું છે ?’

‘મને એમ લાગે છે પિતાજી ! કે માણસ પણ જ્યારે કોઈ કામમાં અર્જુનના જેવી મુંઝવણ અનુભવે ત્યારે એણે આ શ્લોક યાદ કરવો જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ એ એ રાત્રે સુતી વખતે ભગવાનનું સ્મરણ કરી એ શ્લોકની એક માળા ફેરવી મુઠ જાય તો સ્વપ્નમાં ભગવાન એને રસ્તો બતાવે છે.’

બ્રાહ્મણ પુત્રીના અુખ સામે જોઈ રહ્યો.

‘બેટા ! તારી વાત સાવ સાચી છે ભગવાને જ તારી મારફત મને રસ્તો બતાવ્યો છે, હું એ મત્રનો જપ કરીશ.’

બાંકી હસીને અદરના ઓરડામાં ચાલી ગઈ એ રાત્રે બાકીના પવિત્ર પિતાએ સુતા પહેલાં ગીતાના ઉપરોક્ત શ્લોકની એક માળા ફેરવી, ‘પ્રણુના ચરણકમલનુ’ ધ્યાન ધરતાં ધરતાં ઉશીકે માથું મૂક્યું. ને નિદ્રાધીન થયો.

સવારમાં ઊઠતા બરોબર એણે પત્નીને બોલાવી.
‘કેમ ? શું કહે છે ?’ બ્રાહ્મણીએ પૂછ્યું.

‘આપણું કામ થઈ ગયું. સ્વપ્નમાં ભગવાને મને બાંકીના વરને બતાવી દીધો છે. જેવો જોઈએ તેવો જ એ છે.’

‘પણ એ ક્યાંનો છે ?’

‘અહીંનો જ-પંદરપુરનો.’

‘તે અત્યારસુધી કેમ નજરમાં ન આવ્યો ? આપણું પંદરપુર તો ખોળી વળ્યા !’

‘એ તરફ નજર નાથ તેમ ન હતી. પણ હવે આજે જ હું તે દિશાએ જાઉં છું. ભગવાને ઘર અને વર બન્નેને બતાવી દીધાં છે. મારે કોઈને પૂછવું જ નહિ પડે. સીધો પહોંચી જઈશ સમજ !’

સ્વામીની અનન્ય શ્રદ્ધા જોઈ સતી પ્રસન્ન થઈ.

(૩)

બાંકીના પિતાનું સ્વપ્ન ખરું પડ્યું. એમને મુયોગ્ય જમાઈ મળી આવ્યો. પંદરપુરના એક પવિત્ર બ્રાહ્મણને એ બાળક હતો. માતાપિતા બન્ને મરી ગયાં હતાં. સંપત્તિમાં એક જીર્ણ મકાન સિવાય બીજું કંઈ એની પાસે ન હતું. પરંતુ એની પરવા બાંકી કે બાંકીનાં મા-બાપ કરે તેમ ન હતાં જેના ઉપર એ વિશેષ ભાર મૂકતાં હતાં એ તો આ બ્રાહ્મણ સુવાનને પ્રાપ્ત હતું. ભગવાનની ભક્તિથી એનું હૃદય ભરપૂર હતું અને એ શુભવૃત્ત જ વિશેષ મૂલ્ય હતું.

પ્રસન્નચિત્તથી બાંકીનાં મા-બાપે આવા બ્રાહ્મણ સુવકને બાંકીનું કન્યાદાન આપ્યું. પરણીને બાંકી સાસરે આવી.

ઘરમાં ગરીબાઈ છવાઈ ગઈ હતી. બીજી નારી પતિગૃહની આવી હાલત જોઈ દુઃખ અનુભવે પણ બાંકી દુઃખી યવાને બદલે હતી. મુરઠેલીનું પણ મૂલ્ય છે. એ ન હોય તો મનમોહનનું સતત સ્મરણ ન થાય. પેલાં કુતા માતાએ ભગવાન પાસે શું માગ્યું હતું ? પાંડવો વિજયી બન્યા

પછી શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકા જવા તૈયાર થયા ત્યારે હાથ ભેડી કુતાજી કહેવા લાગ્યા : ‘હે ભગવાન ! સુખના દહાડા આવ્યા ત્યારે તમે તો અમને મૂકીને ચાલ્યા માંડ્યું. આના કરતાં તો દુઃખના દહાડા સારા હતા કેમકે તે દિવસોમાં તમે અમારી સાથે ને સાથે જ રહેતા હતા અને અમારી સહાય કરતા હતા. હે સ્વામી ! તમારું દર્શન દુઃખમાં મુલબ બને છે મુખમાં નહિ. એ હકીકત હવે અમને સમજાય છે. અને એથી હું આજ માથું છું કે અમને હંમેશાં કષ્ટો પડે કે જેથી આપનું સ્મરણ અમારાથી છૂટાય નહિ.’

બાંકીની ભાવના અને માતા કુતાની ભાવના એકસરખી હતી એટલે એને દરિદ્રતા જોઈને ગમગીની શી રીતે થાય ? દુઃખ પડ્યે એવા વિચારથી એ દુઃખી શા માટે થાય ?

બાંકીના પતિનું નામ હતું રાંકાજી. બાંકી પોતાના ઘરમાં આવતાં એના મનની શાન્તિમાં વધારો થયો. સાથે એને કર્તવ્યનું પ્રશ્ન જાન થયું.

પારકા ઘરની છોકરી પોતાના ઘરમાં લક્ષ્મી બનીને આવી છે. એ હસતી રહે એને માટે પ્રયત્ન તો કરવો જોઈએ ! એને ખાવા અન્ન અને પહેરવા વસ્ત્ર સમયસર મળી જવાં જોઈએ. અત્યારસુધી તો રામભરોસે બધું ચાલતું હતું પરંતુ હવે એ રીતે ચાલી શકે નહિ.

આવા વિચારથી બીજો જ દિવસે સવારના પહોરમાં સ્નાન સંધ્યા કરીને રાંકાજી નગરમાં જવા તૈયાર થયો.

બાંકીએ પૂછ્યું :

‘સ્વામી ! અત્યારના પહોરમાં ક્યાં ચાલ્યા ? પંદરીનાથનાં દર્શન કરવા ?’

રાંકાજીએ ધીમેથી કહ્યું :

‘ના, ભગવાનનાં દર્શન એક વાર કરવાનો નિયમ છે તે અત્યારે નહિ થાય તો સાંજે કરીશું. અત્યારે તો બીજા કામે જવું છે.’

ખાંડી સમજી ગઈ કે પોતાના આવવાથી સ્વામીની ચિંતામાં વધારો થયો છે. એ અર્થપ્રાપ્તિ કે અન્નપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવાં તૈયાર થયા છે. પ્રયત્નમાં સફળ નહિ થાય તો એ દુઃખી થશે સફળ થશે તો એમાં જ લાગ્યા રહેશે ને એમનાથી ભગવદ્ભજન અને ભગવદ્વિચિત્તન બરાબર નહિ થાય.

આમું વિચારી એ બેલી:

‘લાગે છે કે આપ કોઇ દાતાને ત્યાં જાય છે. મારું અનુમાન ખરું છે?’

જરા નીચું જોઈ રાંકજીએ જવાબ આપ્યો:

‘તારું અનુમાન સાચું છે. મારે કંઈક પ્રયત્ન તો કરવો જ જોઈએ ને! ધન્ય ધનિકો આ નગરમાં વસે છે. એમને ભગવનની જે કંઈ બાબતો સંજ્ઞાવીશ એટલે તેઓ કંઈક તે ત્રિજ્ઞામાં આપશે ને!’

ખડીએ આના જવાબમાં કહ્યું:

‘ભિક્ષા માગવાનો વિચાર કરવો એ ઠીક નથી. આપણે શાની ખોટ છે, તે માગવા જઈએ?’

રાંકજીને હસવું આવ્યું. આ નિર્દોષ યુવતીને જરા પણ વિચાર નથી આવતો કે પહેલા વસ્ત્ર અને ખવા અન્ન એટલું તો દરેકને જોઈએ જ! એના વગર ચાલે શી રીતે? અને આ ઘરમાં તો એની ત્રેવડ થાય એવું કંઈ છે નહિ. પછી બ્રાહ્મણનો દીકરો માગવા જાય તોમા ખોટું શું છે?

એણે કહ્યું:

‘ભગવાનની ભક્તિ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય એને કશી ખોટ લગતી જોઈએ નહિ એ વાત સાચી છે. પરંતુ પુરુષાર્થ તો આદર્શીએ કરવો જોઈએ ને!’

‘પુરુષાર્થ કરવાની કોણ ના પાડે છે? ભગવાનના ભજનમાં મગ્યા રહો! એથી ચંદીવાતો ખીજો કયો પુરુષાર્થ છે!’

‘અત્યાર સુધી એમ જ ચાલતું હતું.’

‘તો હવે શો વાંધો આવ્યો? આ દારીને ભગવાનનું ભજન કરવું જાહેર ગમે છે.’

‘હું એથી બહુ રાજી છું ખાંડી! તારા આવવાથી મારા હૃદયને બહુ સુખ અને શાન્તિ મળ્યાં છે. પણ અન્ન, વસ્ત્ર માટે કંઈક તો કરવું જોઈએ ને? અત્યાર સુધી તો બધું રામભરેસે ચાલતું હતું પણ હવે....’

વચ્ચે ખાંડી બેલી બીડી:

‘હવે શું રામમાં આપનો ભરોસો રહ્યો નથી? અરે રામ જેવો દાતા કોણ છે? જેના ભરોસે અત્યાર સુધી તમે રહ્યા એના જ ભરોસે હવે પછી પણ રહેવાનું છે. આપણે બ્રાહ્મણ છીએ, યાચના કરવાનો પ્રહરણનો ધર્મ છે. એ ધર્મનું પાલન કર્યા સિવાય આપ રહી શકતા ન હોય તો ભગવાન પાસે યાચના કરો. જે કંઈ જોઈએ ને એની પાસે માગો. સ્વામી એક જ હોય બે નહીં.’

રાંકજીની આંખોમાં હર્ષના આંસુ આવી ગયાં. ભગવાનની ઠેવી અસીમ કૃપા છે! પોતને જેવી જોઈતી તો એવી જ પત્ની મેળવી આપી છે. જુવાનીમાં તો હજી હમણાં પગ મૂક્યો છે ત્યાર પહેલાં એની સમજ કેટલી ડંચી છે! એની શ્રદ્ધા કેવા અચળ છે!

ત્રેમથી એણે કહ્યું:

‘ખાંડી! તારી વાતને જુદી કોણ કહે! એ સાવ સાચી છે. ભગવાનમાં મને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા છે. એ જ મારા સ્વામી છે, એમના સિવાય હું બીજા પાસે નહિ માગું બસ!’

ખાંડી પ્રમન્ન થઈ ગઈ.

(૪)

ભગવાન વિઠ્ઠલનાથના મંદિરમાં રાજ સવારે રાંકજી હવે નિવૃત્તીત જાય છે. દર્શન કરીને પ્રભુની મનોહર મૂર્તિ દેખાય એવી રીતે મંદિરમાં એક બાજુ આરામવાળીને બેસી જાય છે અને હરિનામનો જપ કરે છે. એક કલાકનો એનો નિયમ છે. એક કલાક પૂરો થતા જરાબર એ આસન બગલમાં મારી ઘર તરફ ચાલ્યો જાય છે. આ કલાકની

સમય દરમિયાન ભક્તજનો તરફથી કળ-કૃત્ર
યા પાઈ પસો જે કંઈ મળે છે એ પ્રભુમંદી
તરીકે ઘેર લઈ જાય છે ને એનાથી પતિ પત્ની
દિવસ શુભરે છે.

મંદિરમાં રોજ થોડી સંજ્યામાં લોકો આવે
છે ને જાય છે. શરૂઆતમાં તો શંકાજને ભક્ત-
જનો તરફથી ઠીક ઠીક મળવા લાગ્યું પણ થોડા
દિવસ પછી એકાએક બંધ થઈ ગયું.

લોકો તો દર્શન કરવા રોજની પેઠે ઘણા
આવતા જતા હતા પણ શંકાજ તરફ ઠોક નજર
કરતું નહતું.

શંકાજ ખાલી હૃદયે પાછા આવવા લાગ્યા.

ત્રણ દિવસ લાગલગતે આમ થયું.

થોથે દિવસે બંધીએ કહ્યું:

‘સ્વામી ! ભગવાનનાં દર્શન કર્યા પછી હવે
આજથી ત્યાં બેઠવાનું રાખ્યો નહિ.’

‘તો કયું શું ?’

‘એ સંબંધી આજ રાત્રે વિચાર કરીશું.’

એ રાત્રે બંધીએ શંકાજને સૂના પહેલાં
‘કાર્પણ દેવો... એ મત્ર જપવાની વિનંતી કરી.
શંકાજએ એ મત્રનો જપ કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે બંધીએ પૂછ્યું:

‘રાત્રે કેાઈ સ્વપ્ન જેવું આંખું હતું ?’

શંકાજએ કહ્યું:

‘હા; સ્વપ્નમાં એક ભદ્ર ભગવાન પુરુષનાં
મને દર્શન થયાં. એના હાથમાં એક કુહાડી હતી.
મને જોઈને એ કુહાડી આપતા બોલે કહ્યું-આ,
બચ્યા ! મોજ કર.’

‘પછી તમે શું કર્યું ?’ એ કુહાડી લાંબી કે
નહિ ?’

‘કુહાડી તો હાથમાં લીધી. પણ એ હાથમાં
લીધા પછી જ્યાં હું એને પૂછવા જઈ છું કે,

આને શું કરવાની ? ત્યાં તો પેલો કઠાવર પુરુષ
અદૃશ્ય થઈ ગયો.’

બાંકી હસીને બેઠી:

‘આપને એમાં કંઈ સમજ પડી !’

‘બરાબર સમજ પડી છે એમ તો ન કહેવાય.
પણ પરિશ્રમ કરવાની એમાં કંઈ સૂચના હોય
એવું લાગે છે.’

‘આપની વાત માગી છે. પેલો બળવાન પુરુષ
એ સમરેવતા છે. ને એણે જે કુહાડી આપી એ
કુહાડી વર્તી સમ ઊડાવવાનો છે.’

‘કુહાડી તો આપણા ઘરમાં છે.’

‘તો બસો રામતું નામ લઈ એને ઉઠાવો.
ને જંગલમાં ચિત્રૂત (ચિત્રૂત કરતાં) આશ્વા જાવ.
ત્યાં જઈ મુકાં લકડાને કાપી બારા બાંધી લાવો.’

‘આ તો કઠિયારાતું કામ.’

‘કામ તો કઠિયારાતું ખરું, પણ ભગવાન-એ
રીતે જીવન નવું કરવાનું કહે છે. આપણે એ
કામ કરવું જોઈએ. એના આગવાની વાત નથી.
ભિષ્મ આગવા કરતાં હજાર દરજ્જે આ કાર્ય સારું
છે.’

ત્રણ દિવસના કડાકા થયા હતા. શંકાજએ
પત્નીની વાત સ્વીકારી કુહાડી ઊડાવી. એની
પછગ બાંકી પણ તેયાર થઈ.

‘તું ક્યાં જાય છે ?’

‘તમારી સાથે.’

‘મારી નાથે જંગલમાં ?’

‘કેમ, ના અવાય ?’

‘અરે પણ તારું ત્યાં કામ શું છે ?’

‘હું ત્યાં મુઠ્ઠા લાકડા એમાં કરવામાં મદદ
કરીશ અને એને કાપીને તમે સરખાં કરશો ત્યારે
બારીએ બાપીશ.’

‘ના, ના, તારે આવવાની કશી જરૂર નથી.’
હસીને બાંકી બેઠી:

‘પતિ અને પત્નીએ એકબીજાને સહકાર આપવો જોઈએ એવું ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે. આપણે શાસની આજ્ઞા માનવી જોઈએ. અને અહીં ઘરમાં મારે કામે ય શું છે? ભગવાનના ગુણ ગાતાં ગાતાં આપણે વનમાં જઈશું અને જોતજોતામાં લાકડાં લઈ આવીશું. ખૂબ મજા આવશે.’

બાંકી પ્રેમથી એવું મીઠું મીઠું બોલતી કે રાંકાજી ના પાડી શકતો જ નહિ. એણે પત્નીને સાથે લીધી.

એ દિવસથી બ્રાહ્મણનો દીકરો કઠિયાથો બન્યો.

(૫)

દિવસો ઉપર દિવસો વીતવા લાગ્યા. ભક્ત કપતી લાકડાં વેચીને જે કંઈ મળતું એનો કાંઠો-રજીને લોગ ધરાવતાં અને પ્રસાદ લઈ ખૂબ આનંદથી જીવન વીતાવતાં.

ઋષિના આશ્રમમાંથી રાજ સવારે શિષ્યો ફળફૂલ અને સમિધીઓ લેવા વનમાં જતા હતાં. બરાબર તેવા જ પ્રેમથી રાંકાજી અને બાંકાજી રાજ જંગલમાં જતાં અને લાકડાં લઈ આવી વેચતાં. આ કામમાં એમને જરાય નાનમ લાગતી નહિ.

ભગવાનની લીલા અજબ છે. સહજ ઉકળાટ થાય અને તરત કંઈ વરસાદ આવતો નથી. ઉનાળામાં ખૂબ તાપ પડે, ધરતી ધખી જાય, લોકો ગરમીથી આકળવિકળ થઈ જાય. જન-જનાવર ઉકળાટથી ફફડી ઊઠે ત્યારે મેઘ મહારાજ મહેર કરે છે. અને આકાશમાંથી અમૃતસ્રુ ખળ વરસાવી ડીને અને ધરતી પર વસનાર જડ જોતન-સોને તૃપ્ત કરે છે.

ઘનશ્યામની પછુ આવી જ કંઈ ટેવ હોય છે. પોતાના ભક્તની સુરેલીઓથી એ અબણુ હોતા નથી. છતાંય એમની મહેર તરત થતી નથી. અનેક કળેટો દંઢતાથી ભક્ત લાંબા સમય સુધી સહન કર્યા કરે એ પછી એમના હૃદયમાં એના

પ્રત્યે લાગણી જન્મે છે. ના, ના, આવું ન કહેવાય. ભગવાન તો દયાળુ છે. પોતાના ભક્ત બાળકમાં પૂરેપૂરી આત્મચક્તિ ખીલી ઊઠે માટે જ એ તરત દોડી જતા નથી, એ વાત જ સત્ય છે.

રાંકાજી અને બાંકાજીની રાજની કમાણી બહુ અદૃષ્ટ હતી પૂરું પેટ ભરાતું ન હતું. તેમાંય ચોમાસાના દિવસોમાં તો અનેકવાર ઉપવાસ કરવા પડતા હતા. આમ છતાં બન્ને પતિપત્નીના મુખ પર કદી દુખની છાયા કોઈએ જોઈ ન હતી. બન્ને જણ જેમ જેમ કુઝ પડે, તેમ તેમ વધારે ન વધારે પ્રસન્ન રહેતાં હતાં. મુશીબતમાં મજા લેવાની એમને ટેવ પડી ગઈ હતી એમ કહીએ તો ચાલે.

ઘણો સમય પસાર થયા પછી એક વખત સવારના પહેારમાં ખભે કુહાડી મૂકી ભક્ત રાંકાજી લાકડાં લેવા વનના માર્ગે જઈ રહ્યો હતો. જેહની પાછળ જ્યમ છાયા જાય તેમ સતી બાંકી પછુ પતિની પાછળ ઝડપથી પગલાં ભરી રહી હતી.

સૂર્યનો ઉદય હતું હમણાં જ થયો હતો. એનાં કોમળ કિરણો જંગલમાં ધીમે ધીમે ફેલાતાં હતાં. ઝાડ પર પખીઓ મીઠાં સ્વરથી ગીત ગાતાં હતાં. વનસ્પતિ ખીલી રહી હતી ફળ, ફૂલ અને વેલા પાંદડાંથી ચારે બાજુ વન શોભી રહ્યું હતું. ચારે બાજુ નવજ ફેરવતાં ફેરવતાં લીલા લીલા ઘાસ પર ખુટલા પગથી જે ચાલ્યો નથી એને જંગલમાં પછુ મગલ હોઈ શકે એનો જ્યાલ આવશે સુરહેલ છે.

રાંકાજીના પગ આજે ઝડપથી ઉપડતા હતા. એના હૃદયમાં આનંદ ઉછળતો હતો. આજે એને ગાવાની ઊર્મિ થઈ આવી. ચાલતાં ચાલતાં એણે ગાવા માંડ્યું:

“જે જગમે રહુ તો એસે રહું
જ્યાં જલમે કમલકા ફૂલ રહે,
મેરે અવગુણ દોષ સમર્પિત હો,
કરતાર તુમ્હારે હાથો મે.

અખ સોંપ દિયા ઇસ જીવનકા
સખ ભાર તુમહારે હાથોં મેં.
હે જીત તુમહારે હાથોં મેં,
ઓર હાર તુમહારે હાથોં મેં. "

પાછળ ચાલતી બાંકીતું મન પણ હસી બેઠું.
એણે ગીતની બીજી કડી બિપાડી. નિર્જન વનમાં
એના મધુર કંઠરવ ફર ફર સુધી ફેલાઇ ગયો :

'મેરા નિશ્ચય જાસ એક ચઢી,
ઇક વાર તુમહેં ખા જાઉં મેં,
અર્પણ કર ફૂં દુનિયાભરકા,
સખ ખ્યાર તુમહારે હાથોં મેં.
અખ સોંપ દિયા ઇસ જીવનકા
સખ ભાર તુમહારે હાથોં મેં.
હે જીત તુમહારે હાથોં મેં,
ઓર હાર તુમહારે હાથોં મેં.

બજનની ધૂનમાં ચાલ્યા જતા ભક્તના પગમાં
સહસા કરું અથકાચું.

રાંકાજીએ અટકીને નીચે નજર કરી. રસ્તામાં
સોનામહોરોની એક પોટલી પડી હતી. પોટલીની
ગાંઠ છૂટી ગઇ હતી અને એમાંની સોનામહોરો
રસ્તા ઉપર વેરાઇ હતી.

'ઓહ, અહીં રસ્તામાં આ સોનામહોરો
ક્યાંથી ?' રાંકાજીને સોનામહોરો જોઇ આશ્ચર્ય
થયું. આટલી સોનામહોરો તો વર્ષો સુધી ભક્ત-
દંપતીને નિર્ભય કરી છે, એટલી કિંમત ધરાવતી
હતી. પણ લીડના વખતે બીજાની વસ્તુ તરફ
ભક્તાની નજર ન જાય. ભક્તને મન તો જેવો
પથર તેવું પરધન.

રાંકાજીએ આશ્ચર્યને દબાવી દઇ એનામહોરોની
પરવા કર્યા સિવાય આગળ જવા ડગલું બધું.
પણ તરત કંઈ વિચાર આવતાં એ પાછો ફર્યો ને
સોનામહોરોની પોટલી ઉપર પોરોપોરો ધૂળનાખી
એને ઢાંકી દીધી.

બાંકી જરા પાછળ પડી ગઇ હતી. પણ ફરથી

એણે પતિની ક્રિયા જોઇ હતી. ધીમે ધીમે એટ-
લીવારમાં એ નજીક આવી ગઇ.

'કેમ ? શું હતું ? આ ધૂળને દગલો રસ્તો
વચ્ચે કેમ કર્યો ?' જરા હસીને સતીએ પતિને
પૂછ્યું.

'અમસ્તો. તું જરા પાછળ પડી ગઇ હતી
એટલે તારો સંગાથ કરવા હું બીલો-રહ્યો. 'રાંકા-
જીએ વાત ઉઠાડવા પ્રયત્ન કર્યો.

'એ તો સારું થયું. આવી રીતે જ મારી
રાહ ફરેક કાર્યમાં ભરેશો. એકલા એકલા ચાલ્યા
જશો નહિ. હું પાછળ પડી જાઉં તો મને સાથે
રાખીને ડગલું ભરેશો. પણ હું તો આ ધૂળના
દગલા સંભળી પૂછું છું. શું તમને તમારું બાલ-
પણ યાદ આવી ગયું ? બાલપણમાં ધૂળમાં રમવાનું
અને એના દગલા કરવાનું બાળકોને બહુ ગમે
છે.'

રાંકાજી હસી પડ્યો. બાંકીને હવે સાચી વાત
કહ્યા સિવાય ચાલે એમ ન હતું. એટલે એ બોલ્યો :

'બાંકી ! બાલપણ યાદ નહોતું આવ્યું
પણ બીજું કંઈ યાદ આવ્યું હતું.'

'એ શું ?'

'પહેલાં આ દગલા નીચે શું છે તે જાણી લે.'

'શું છે એ ધૂળના દગલા નીચે ?'

'એની નીચે સોનામહોરોની પોટલી છે.'

'સોનામહોરોની પોટલી !'

'હા, અને સોનામહોરો પણ પાંચ દસ નથી,
ઘણી છે. આપણી આખી જિંદગી સુધી ચાલે
એટલી ઘણી.'

'જોહો એમ ? પણ તમે એના પર ધૂળ કેમ
નાખી ?'

'બાંકી ! જોજો, માડું ન લગાડતી. તું તો
મારા કરતાં પણ વધારે અજ્ઞાત છે. છતાં મને
એવો વિચાર આવ્યો....'

‘દે....’

‘દે, સોનામહોરો ભેધને કદાચ વારી
વૃત્તિમાં ફેરફાર થઈ જાય.’

‘શા માટે ફેરફાર થઈ જાય ?’

‘લક્ષ્મીમાં એવું આકર્ષણ છે અને આપણને
એની આ સમયે ખૂબ જ જરૂર છે એથી.’

‘તે હું સોનામહોરો લઈ લઉં અથવા એનો
સ્વીકાર કરવા આમંત્રણ કરું એવા બંધની તમે આ
સોનામહોરો ઉપર ધૂળ નાખી ખરું ?’

‘હા, તારું મન ધન ભેધને લે. જાણ નહિ
એટલે જ એને ઢાકી દીધું.’

‘એ તો તમે ઉચિત જ કર્યું છે. પણ એક
વાત પૂછું સ્વભી !’

‘શી બાંકી !’

‘ધૂળમાં અને સોનામહોરમાં આપને ફેર કેમ
જણાયો ? ધૂળ અને ધનમાં ફેર જ ક્યાં છે ?
જેવી ધૂળ તેવું ધન. ધૂળથી ભે આપણું મન
લલચાતું ન હોય તો ધનથી શા માટે લલચાતું
ભેધએ ? છતાં ભે એવી વૃત્તિ જાગે તો આપણી
ભક્તિ એટલી કચી.’

રાંકાણ પત્નીના મુખ સમક્ષે ભેધ રહ્યો ખરે !
એ તો પોતાનાથી આગળ વધી ગઈ હતી. એની
સ્વામીજીના અજબ હતી.

‘બાકી ! તરી ભક્તિ મારા કરતાં ચઢી ચાલી
છે.’ ચાલતાં ચાલતાં રાંકાણ બોલવા લાગ્યો.
‘તરું સાન....’

‘બસ, બસ. દાસીની બહુ પ્રશંસા ન કરવી
ભેધએ એવું શાસ્ત્ર કહે છે.’ હસીને બંકીએ
વાતને કાપી નાંખી.

‘અને ધાર કે પ્રશંસા થઈ જાય તો શું
થાય ?’

‘પાપ લાગે સાંભળનારને.’

‘ખરું તારું શાસ્ત્ર અને ખરી તું.’ હસીને
રાંકાણએ કહ્યું.

(૬)

એ દિવસે આઠ કલાક મુખી જંગલમાં પતિ
પત્ની આથડયાં પણ એક ય મુકું લાડું એમના
હાથમાં આપ્યું નહિ.

‘ભેયુ ?’ રાંકાણ બેઠ્યો.

‘શું ?’ બાંકાણએ પૂછ્યું.

‘આજે એકપણ લાડું ન મળ્યું તે.’

‘એ તો ભેયું. પણ એથી નિરાશ થવાની
શી જરૂર છે ? આજે એકાદશી છે એમજ માની
લઈશું. ભગવાન જ્યાં તો પીતાને આપશે જ. એ
પીતે નિવન ખેચી કાઢીશું કલની વાત કાલે.’
બંકીએ આશ્વાસનના શબ્દો કહ્યા.

‘હું નિરાશ થતો નથી તેમ ખાવાનું નહિ
મળે એથી હું કસતો નથી, પરંતુ આજે એક પણ
લાડું ન મળ્યું તેવું કારણ શું છે તે તું જાણે છે ?’

‘શું કારણ છે ?’

‘કેમ ? રસ્તામાં આવતાં પેલી સોનામહોરોની પોટલી નહોતી મળી ?’

‘હા, તેનું શું છે ?’

‘અરે, તેનું જ બધું છે એ ધન આપણું તો ન કહેવાયને ?’

‘નારે, આપણું શાનું ? એ તો પારકું ધન.’

‘ખરાબર. એ પારકા ધન તરફ નજર પડ્યાનું આ પરિણામ છે. હવે સમજ પડી ?’

‘હા, હા, સમજ પડી. સારું થયું કે તમે એને અડક્યા નહિ અને એને લેવાની આપણા મનમાં વૃત્તિ જાગી નહિ. નહિ તો સત્યાનાશ વળી જાત.’

‘હું પણ એ જ કહેવા માગતો હતો. આજે જ એનું ફળ મળી ગયું. એ ધનને અડક્યા હોત તો આપણું ભક્તિરૂપી ધન ચાલ્યું જાત.’

‘ભગવાન છે ને ! આપણને એ અલિપ્ત થવા ન દે. આપણું એ ખરા વખતે રક્ષણ કરે છે. એ તો સર્વવ્યાપી છે. એનું ભગવાન કેવા કયાણ છે ?’

આમ વાતો કરતાં કરતાં ખાલી હાથે પતિ પત્ની ઘર તરફ આવવા લાગ્યાં.

હવે ભગવાન વધુ વખત શુદ્ધ રહી શક્યા નહિ. એ પોતાના પ્રિય ભક્તોની સામે સહસા પ્રગટ થયા.

રાંકાણ અને ખાંકાણ એક ઘટાઠાર વૃક્ષની છાયામાં આવીને બેઠાં હતાં. પોતાની સામે એકાએક રયામચ્છદરને અણુધારી રીતે પ્રગટ થયેલા જોધને બંનેની અજબબીને પાર રહ્યો નહિ એ ચિત્રવત

બેસી રહ્યાં. શું બોલવું એનું બેમાંથી એકેને લાન રહ્યું નહિ. બંનેનું ટગરટગર જોધ રહ્યાં.

આ જોધને ભગવાન જરા હસ્યા. કેણું જાણે કેમ પણ એ હાસ્યથી બંનેને જગૃત થયાં. અને દોડીને એમણે : પોતાનાસ્વામીના ‘ચરણકમલ’ પકડી લીધા. એ સાથે આંખમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલી. પ્રભુના પાદપદ્મ ભક્તોની આંસુધારથી ભીના થઈ ગયા.

‘બેટા ! જોડાં સ્વસ્થ થાવ. તમારી ભક્તિથી અને શ્રદાથી હું પ્રસન્ન થયો છું. તમે બંને મને બહુ પ્રિય છો.’

હાથ જોડી રાંકાણ અને ખાંકાણ પ્રભુની સામે બેઠાં રહ્યાં.

એમના માથા પર હાથ મૂકી ભગવાન મધુર કંઠથી બોલ્યા :

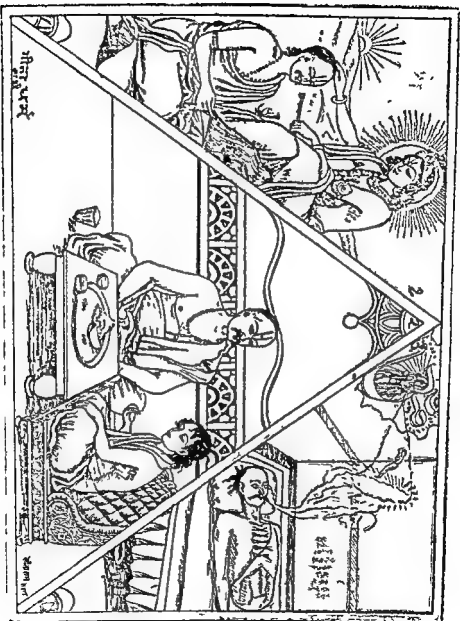
‘હવે તમારે લગાદેય ચિંતા કરવાની જરૂર નથી તમને હવે કંઈ ભાતવું કંઈ પડશે નહિ. જાવ, તીર્થસ્થાનોમાં ફરતા ફરતા લોકોમાં ભક્તિનો પ્રચાર કરો તમારે જયજયકાર થશે.’

રાંકાણ અને ખાંકાણના નેત્રમાં આનંદનાં આંસુ આવી ગયાં.

એ ફરીથી પ્રભુના ચરણમાં ઢળી પડ્યાં.

આધાર જેને હરિ નામનો છે,
આધાર એ અન્ય તણો ન રાખે;
રાંકાણનું જીવન એ જણાવે,
‘રવિ’ ખરા ભક્તની લાવનાને.

‘ਧਾਰੇ ਰੇਖੇ’ ਲੇਖੇ ਨੇ ਕੀ ਰੇਖੇ’ ਪਾਏ.’

માં હિ પાર્થ ક્વપામિત્ય ચેડવિ સ્વુ: પાપયોગય: ।
લિયો વૈદ્યાસ્તપારાદ્રાસ્તેડવિ યાગિવ પવં ગતિમ્ ॥

ગી. ૧-૩૨

ભૂતળ ભક્તિ પદારથ મોહું બ્રહ્મલોકમાં નાહી રે.

—નરસિંહ મહેતા.

નગરની મધ્યમાં હવેલી હતી. આમ તો નગરમાં બીજી પણ ઘણી હવેલીઓ હતી, આકર્ષક ધમાસ્તો હતી, શેક શાહુકારનાં ઊંચાં ઊંચાં ભવન હતાં. પણ આ હવેલીનું આકર્ષણ અજબ હતું. હતી તો બેઠા કાઠની, પરંતુ કરચોજ હંબરો આંખો એના તરફ ખેંચાતી.

શું એ સત્તાધીશનું મકાન હતું ? કોઈ ધનપતિનું નિવાસસ્થાન હતું ? ના. ના. એ ધમાસ્તમાં ન તો કોઈ સત્તાધીશ રહેતો હતો કે ન તો કોઈ ધનપતિનો એમાં મૂકામ હતો. પરંતુ સત્તાધીશો પોતાની સત્તાનું અભિમાન ભૂલીને નમ્ર બનીને અહીં આવતા હતા એ વાત સાચી હતી. તેવી જ રીતે લક્ષ્મીનંદનો પણ પોતાની લક્ષ્મીનો ગર્વ આ મકાનને એતાં ભૂલી જતા અને મકાન માલિકના ચરણે લક્ષ્મી રત્ન કરવામાં જીવનની સફળતા માનતા, એ વાત પ્રસિદ્ધ હતી.

એ હવેલી, એ મનોહર ભવન એક વારાંગનાનું હતું. વારાંગના પોતાની કલામાં બહુ ચતુર હતી. આળુઆળુના પ્રદેશમાં એની આંખ ફરતી હતી. સંગીત અને નૃત્ય કલામાં એનો જોડો જડવો મુરકેલ હતો. રૂપ તો બ્રહ્માએ આંખો મીચીને આપ્યું હતું. અને જવાની ! એક વખત એનો મીઠો શબ્દ એના કાનમાં પડ્યો એ કદી એને ભૂલી શકતો નહિ.

આવી વારાંગનાને પણ ઝાંખી પાડી દે એવી એક નારી હતી. એનું નામ કાન્હુ પાત્રા. વારાંગનાની એ પાલક પુત્રી હતી. બાલપણમાં નિરાધાર અવસ્થામાં એ વારાંગનાના હાથમાં આવી પડી હતી. એનું રૂપ અને નમણી આકૃતિ જોઇને વારાંગનાએ એને બહુ પ્રેમથી ઘેરી હતી. ભવિષ્યમાં પોતાનું સ્થાન જાળવી રાકે એને માટે કોઇને તૈયાર તો કરવું જોઇએ ને !

કાન્હુપાત્રાને વારાંગનાએ નાનપણથી જ સંગીત અને નૃત્યની તાલિમ આપવા માંડી હતી. ચૌદ વર્ષની 'ઉમર' યથાઃ એ: પહેલાં તો કાન્હુપાત્રાએ બન્ને કળાઓ સાધ્ય કરી લીધી હતી. વારાંગનાને હવે પોતાનો પરિશ્રમ સફળ થતો જણાયો.

કાન્હુપાત્રા સોળ વર્ષની યથાઃ હવે એ બહેરમાં નૃત્ય પણ કરે છે. સંગીતની રસિકોને લઠાણ પણ કરે છે. અને 'વાહ વાહ' સાથે વિવિધ પ્રકારની અમૂલ્ય બક્ષિસો ય મેળવે છે.

રૂપ હોય, યોવન હોય, કળા હોય, કીર્તિ અને લક્ષ્મી હોય પછી માણસને ધીલું શું ભેષ્યે ! જગતનાં મનુષ્યો આને મુખ માને છે. સ્વર્ગતું મુખ એટલે યોનન, કીર્તિ અને વૈભવ. પણ સંતોનો મત જુદો છે.

લક્ષ્મીને મન આ મુખ નથી. એ તો એને દુઃખ તરીકે ઓળખાવે છે. સાચું મુખ તો આનાથી તદ્દન બુદ્ધ છે. એ છે પરમાત્માની સ્મૃતિ. એ છે હરિનું નામસ્મરણ, લજ્જન-કીર્તન. પ્રભુને સભા-શ્યા અને એની સાથે નિરંતર સંબંધ ભેડી રાખવો એમાં જે દિવ્ય મુખ મળે છે એ માનવનું કલ્યાણ કરે છે. જ્યારે સારી જોના જેને મુખ ગણાવે છે એ અકલ્યાણના માર્ગે મનુષ્યને લઈ જાય છે.

કાન્હુપાત્રાને આનો ખ્યાલ ન હતો. એ પોતાની માતાથી-પાલક માતાથી સવાઈ થવા માગતી હતી અને દેશ વિદેશમાં પોતાના રૂપથી અને કલાથી પ્રસિદ્ધ થવા ઇચ્છતી હતી.

દિવસમાં દસ વાર એ વસ્ત્ર બદલતી. પદર વાર અલ કાંચમાં એ ફરકાર કરતી. વારંવાર બુદ્ધી ભુરી રીતે કેશશુદ્ધ કરતી. કાંઈ કાંઈ અરિસામાં એ મુખ નિહાળતી. એની સેવામાં ચાર દાસીઓ હતી. રાજાની રાણી કરતાં પણ વિશેષ એનો ઠાઠ હતો. વારાંગના હવે એને પોતાનું સ્થાન આપવા માગતી હતી. એટલે એનાં માનપાનઃ ઘણાં વધારી દીધાં હતાં.

પણ એવામાં એક નાનો પ્રસંગ બની ગયો. રૂપગવિતા કાન્હુપાત્રા ભજૂત બની ગઈ. એના પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર ઉદય પામ્યા. એના જીવનમાં પલટો આવ્યો.

(૨)

'કાન્હુ ! બેટા !....' એક દિવસ વારાંગનાએ કાન્હુપાત્રાને સવારના પહેારમાં બોલાવી.

કાન્હુપાત્રા માતાની પાસે પહોંચી ગઈ અને બોલી 'કેમ મા !'

વારાંગનાએ કહ્યુંઃ

'બેટા ! આવ, અહીં મારી પાસે બેસ.'

કાન્હુપાત્રા માતાની બાજુમાં બેઠી બેઠી. એના બરડે પ્રેમથી હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં વારાંગના બોલીઃ

'કાન્હુ ! હીકરા ! બે ચાર દિવસથી હું ભેથા કેતુ છું કે તું ઉઠાસ રહે છે. એતુ શું કારણ ? તારુ શરીર તો સારુ છે ને !'

'હા, મા, માતું શરીર સારું છે ' કાન્હુ-પાત્રાએ જવાબ આપ્યો.

'તો પહેલાંની પેઠે આનંદથી તું હસતી હસતી કેમ નથી ? પહેલાં તો જ્યારે ભોઈએ ત્યારે હસતી ને હસતી દેખાતી હતી અને હવે ભણે ગમગીન રહેતી હોય એમ જણાય છે. પહેલા તો અનેક-વાર વસ્ત્ર બદલતી હતી, શણગાર સજતી હતી, પણ હવે તને ભણે શરીરને શોભાવવામાં રસ ન હોય એવું જણાય છે. બેટા ! નિસકોચ કહે, હકીકત શી છે ? તારા મનમાં કંઈ દુખ તો નથી ને !'

'ના મા ! તું નકામી ચિંતા કરે છે. મારી તબિયત બિલકુલ સારી છે '

'તો તુ આવી કેમ થઈ ગઈ !'

'કેવી યથઃ ગઈ !'

'અરે પગલી ! તું તો સાવ બદલાઈ ગઈ છે. જરા હર્ષણમાં તારું મોંડું નો. અથવા તારી

હાસીએને પૂછી જો. ચાર દિવસ હું બાદશાહના દરબારમાં નૃત્યગાન માટે ગઈ એટલામાં તો તારામાં ભારે ફેરફાર થઈ ગયો.’

પ્રીતુ હસી કાન્ડૂપાત્રાએ કહ્યું:

‘તે મા! આખો દિવસ નાચ્યા કરું અને ગાયા કરું તો તને ગમે! અને કોમ કરું તો હું બહાઈ ગઈ નથી એવું તને લાગે?’

‘હાલ્તો બળી. નાચવું અને ગાવું એ તો આપણે ધર્મ છે. સાચું કહે, તને એનો પણ કંટાળો આવી ગયો છે કે નહિ?’

કાન્ડૂપાત્રા જરાક હસી ને ચૂપ રહી

‘બોલ, કેમ કંટાળો આવી ગયો છે?’

‘મા! એની તો ખબર નથી. પણ એવા વિચાર આવે છે કે, લોકોને રીઝવવા પાછળ અમૂલ્ય જિંદગી ગુમાવી નાખવી એ બરાબર નથી.’

વારાંગના ખડખડાટ હસી પડી.

‘અરે હું તો સાપુડી જેવું બોલે છે. આ તને શીખવ્યું હોય? આવા વિચાર કરવાની આપણે કશી જ જરૂર નથી.’

‘મા! મને લાગે છે કે, મહારાષ્ટ્રે આપણી પ્રવૃત્તિ ઉપર વિચાર કરવાની ખાત જરૂર છે. મનુષ્યની જિંદગી અમૂલ્ય છે. એને જેમતેમ વેંટકી નાખવી ભ્રમ છે નહિ.’

‘અરે પણ મૂરખ! લોકોને આપણે રીઝવીએ નહિ તો ધન કયાંથી મળે? અને ધન ના મળે તો આપણે જે મુખ ભોગવીએ છીએ, એ ભોગવાય શી રીતે?’

‘મા! જે લોકો અહીં આવીને ધન આપી જાય છે એ અધર્મી છે. એમના પરિવારને એ બેવડા બનીને આવે છે એટલે અધર્મીનું ધન, આપણને ખરું મુખ આપી શકે નહિ. સાચા મુખનો માર્ગ કંઈ બીજો જ હોવો જોઈએ.’

વારાંગના પુત્રીના મુખ સામે જોઈ રહી. પછી મુખ મલકાવીને બોલી:

‘કાન્ડૂ! તું ધારે તો વ્યાખ્યાન સારું આપી શકે. તું ગોરી ગોરી છે. સુંદર છે. ગળામાં માળા ને કપાળમાં ભસ્મ ધારણ કરી હાથમાં ‘મંજરા’ સાથે જો તું નીકળી પડે તો લોકો ઘણા પૈસા આપે. એટલું જ નહિ તને બધા પૂજે પવન પરા, પણ બહેન! એવા બેલમાં અલંકાર ન પહેરાય. અને અલંકાર વગરની તને જોવાં અને બહુ હાથ યાય.’

કાન્ડૂપાત્રા હસી નહિ. એણે ધીરથી કહ્યું:

‘મા! હું તો હસે છે. પણ મેં કહ્યું છે તે તને સાચું છે અને એવા એવા વિચારો આવે છે ને એથી મારું મન ભારે થઈ ગયું છે.’

પુત્રીના માથાને પોતાના હૃદય સાથે દબાવતાં વારાંગનાએ મીઠા સ્વરથી કહ્યું:

‘ચાલ ચાલ હવે, એવા ગાંડા વિચાર શા માટે લાવે છે? એવા વિચાર તને આબ્યા કયાંથી? મેં ભૂલ કરી કે તને મારી સાથે હું લઈ ગઈ નહિ. પણ હવેથી તને મારી સાથે ને સાથે જ રાખીશ. બેટા! મારે તો તને મારા કરતાં વધારે મોટી બનાવવી છે. મોટા મોટા રાજાઓ પણ તારી પ્રુથામત કરતા આવે એવા સ્થાન પર મારે તને બેસાડવી છે. સમજી!’

કાન્ડૂપાત્રાએ જવાબ આપ્યો નહિ. પણ જ્યારે એણે મોંડું ઉઘું કરી વારાંગનાએ એના સામે જોયું ત્યારે એ ચકિત થઈ ગઈ.

કાન્ડૂપાત્રાની આખમાં અમુ આવી ગયાં હતાં એણે મુખ દીન બની ગયું હતું.

‘અરે, અરે, કાન્ડૂ! હું તો રૂંધે છે! બેટા! આ તો બહુ વિચિત્ર કહેવાય!’

(૩)

રૂપાળી કાન્ડૂપાત્રાના મનમાં સદ્વિચારોનો

ઉદય થયો. અને એ સાથે એના (દલમાં) ખગમળાટ થઈ ગયો. એની પાછળ થોડી હરીકત છે.

નિત્યના નિયમ મુજબ અરૂપમાં સાંજના સમયે બનીઠનીને એ એક દિવસ બેઠી હતી. એ વખતે આઠ દસ સાધુઓનું એક ટોળું રસ્તા ઉપરથી ભજન કરતું કરતું જતું હતું. એના પર એની નજર પડી.

સાધુઓએ 'અંગ પર દેહની પહેરી હતી. ગળામાં માળા હતી અને લલાટમાં તિલક હતું. હાથમાં મંજરા લઇને હરિ નામની ધૂન મચાવતા એ જતા હતા. એમના મુખપર આનંદ જણાતો હતો. ભગવાન પંડરીનાથના દર્શન કરીને એ પાછા જતા હતા. કાન્હુપાત્રના ગામમાં જે દિવસ વિશ્વાંત માટે એમણે મુકામ રાખ્યો હતો. બન્ને દિવસ નગરમાં ફરીને હરિનામની ધૂન મચાવવાનો એમનો કાર્યક્રમ હતો.

સાધુઓના પવિત્ર હૃદયમાંથી ભગવાનાં, પવિત્ર નામો નીકળતાં હતાં. એ સાથે ભગવાનના રૂપનાં અને લીલાનાં પદો પણ ગવાતાં હતાં. કાન્હુપાત્ર પધાનથી સાધુઓનાં ભજન સાંભળી રહી.

‘ભગવાન સિવાય કોઈ મોટું નથી. ભગવાન જેવું કોઈ હયાળું નથી. કોટિ કમઢેવને લખવે એવું એવું સ્વરૂપ છે. એના ચરણકમલના સેવનથી ત્રિવિધ તાપ મટી જાય છે. એટલું જ નહિ ઇચ્છિત વસ્તુ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. હે માયાવી છાવે ! તમે સસારનાં મિથ્યા મુખો પાછળ શા માટે દોડો છો ! એ તો મૃગજળ જેવાં છે. સાચું મુખ તો શ્રીહરિના ભજનમાં છે. જાગો ! આજસને ત્યાગો ! તમારું રૂપ, તમારો દેહ, તમારી કલા, તમારી મોટાઈ, બધું ભેતભેતામાં નષ્ટ થઈ જશે. તમે અભિમાન રાખો નહિ. તમે હરિને ભજો ! હરિને ભજો !’

સાધુઓ આવા ભાવાર્થનાં ભજનો ગાતા હતા. બન્ને દિવસે કાન્હુપાત્રએ સતવાણી શ્રવણ કરી અને એના હૃદયમાં પ્રકાશ ફેલાયો. એને પોતાના જીવન તરફ તિરસ્કાર દૃષ્ટ્યો. લોકોને અધર્મના

માર્ગમાં પ્રેરવા પોતાના રૂપનો ઉપયોગ કરવો એ તો મહાપાપ છે એવું એને સંમત થયું. એની કલા, એની ચતુરાઈ, એનાં વચ્ચાલકાર, એનાં સંગીત, નૃત્ય, એ બધા લોકોના લલા માટે કામમાં આવતાં નથી. લોકોના મનમાં વમેલા મોહને એ તો વધારે છે. એ તો લોકોનું અકલ્યાણ કરે છે. એનાથી પરમાત્મા રાજી શી રીતે થાય ? એના ચાંદીના દૂકડા ખાતર દેહને વેચવો, અને સમાજનું સત્તાનાથ વાળવું એ ચોખ્ખો આધર્મ છે. એવા અધર્મની કમાણીથી મિટાન આશંગનાં કે રાણી જેવા કાઠમાઠથી રહેવું એના કરતાં બીજા માર્ગને ખોલવું અને ઝાઝ તળે પડી રહેવું એ લાખ દરજ્જે સારું છે. સાચા મુખની ઝાંખી ધર્મના પાલનથી થાય છે, અધર્મના આશ્રયથી નહિ.

આવા આવા વિચારોએ કાન્હુપાત્રના મનનો કબજો લઈ લીધો. જોગજોખમાં અને ગાનતાનમાં ઉછરેલી વારાગનાની એ પુત્રીને હવે સસારનાં મુખોમાં કંઈ સાર જણાયો નહિ. મુખનો માર્ગ તો કંઈ જુદોજ છે એવું એને સંમત થયું. એ ઉદાસ બની ગઈ. અને કોઈ વિશેષ પ્રકાશ માટે ઝંખી રહી.

આ વખતે એની માતા બાહરાહના હરબારમાં નૃત્યગાન માટે ગઈ હતી. ચાર દિવસ પછી એ પાછી આવી ત્યારે કાન્હુપાત્ર બહુલાઈ ગઈ હતી. એને આશ્ચર્ય થયું. કાન્હુપાત્રને બોલાવી પૂછ્યું પણ બરાબર હકીકત જાણી શકી નહિ. આખરે દાસીઓએ બધી વાતનો ખુલાસો કર્યો. અને વારાંગના ચમકી ઊઠી !

‘સાધુ ભગતડાંના ભજનથી મન ફરી ગયું ! કાન્હુપાત્રને આવી સાહ્યો છોડીને જિખારી બનાવાની ઇચ્છા થઈ છે ? અરે, એ તે કંઈ બને !’

હાત વતી નીચલો હોઠ ઢળાવી એણે મનમાં કંઈ નિશ્ચય કર્યો.

પણ એ રૂપગવિતાને ખબર ન હતી કે ‘ધાર્યું ધરણીધરનું થાય.’

(૪)

ઉપરની વાતને આઠ દિવસ વીતી ગયા. ને એક દિવસ વારાંગનાએ કાન્હૂપાત્રાને કહ્યું :

‘કાન્હૂ ! આવતી કાલે બાદશાહની હજુરમાં તારે નૃત્યના જલસો યોજાયો છે. બાદશાહ સલામતના કાનમુખી તારા રૂપનાં અને નૃત્યનાં વખાણ પહોંચી ગયાં છે. એ તને નજરે નિહાળવા ઇચ્છે છે. કાલે જો તું તારી કલા બરાબર બતાવીશ તો તારું ભાગ્ય ખુલી જશે.’

આ સાંભળી ધીમા કંઠથી કાન્હૂપાત્રાએ જવાબ આપ્યો :

‘મા ! મને હવે નાચગાન ગમતાં નથી. મારું મન એના ઉપરથી હવે ઊઠી ગયું છે.’

‘અરે એવું તે કંઈ ચાલે ? તારા ઉપર તો મે મોટી મોટી આશાઓ બાંધી છે.’

‘આશા તો પરમાત્મા ઉપર રાખવી જોઈએ.’

‘એવા જ્ઞાનની આપણે કરી જરૂર નથી,

આપણા પરમાત્માનો. એ આપણી, કંઈ કરે તે. એ આપણા સોનામહેાદશી સત્કાર કરે તે.

કાન્હૂપાત્રાને વારાંગનાના વિચાર ગમ્યા નહિ. એણે મોન રહેવામાં હતાપણુ માન્યુ. પણ વારાંગના એના માનસને પલટાવવા માગતી હતી. એટલે એણે વિવિધ રીતે કાન્હૂપાત્રાને સમજાવવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પણ કાન્હૂપાત્રા તો વારાંગનાના જીવનને ધિક્કારતી હતી. એથી એણે, જરા પણ ઉત્સાહ બતાવ્યો નહિ. ધીરથી છતાં મક્કમપણે હર વખતે એણે એછી એક વાત ઉચ્ચારવા માંડી- મા ! આ જીવન મને ગમતું નથી. કારણ કે એ બદલોથી ભરેલું છે. હું એમાંથી છૂટવા માગુ છું.’

વારાંગના આજરે ગુસ્સે થઇને બોલી :

‘આ જીવન ખરાબ લાગે છે તે પછી બીજો કયો ધર્મ કરશે ? પેટ ઝાનાથી ભરશે ? પાંચ પેમા કેવી રીતે મેળવશે ?’

આને જવાબ પણ કાન્હૂપાત્રા પાસે હાજર હતો. એ બોલી :

‘મા ! પેટ ભરવાની મને તો કંઈ ચિંતા નથી. અને પૈસાની મને જરૂર પડે એમ નથી.’

‘તને જરૂર ન પડે પણ મને પડે તેનું કેમ ? તને ઉછેરીને મોટી કરી છે તે મારે ધર્મ આજુ રહે માટે. સમજી !’

કાન્હૂપાત્રાએ નકારમાં માથું હલાવ્યું.

વારાંગના ચિડાઈ ગઈ થટો પાડી એણે કહ્યું :

‘માથું હલાવવાથી મુક્તિ મળી જશે એવું રજો માનતી. મારી પાસે રહેવું હશે તો મારા કહેવા પ્રમાણે ચાલવું જ પડશે. આઠ આઠ હજાર મુઠ્ઠી પડી રહેવાનું મને પોતાય એમ નથી.’

ચોડીવાર ચૂપ રહી કાન્હૂપાત્રા બોલી :

‘મા ! હજુ મારું મન સ્વસ્થ થયું નથી, હું ક્ષીણી વિચાર કરીશ.’

‘જો વિચાર કરવા હોય તો આજની રાત

કરી લે. આવતી કાલથી નૃત્ય કરવું પડશે અને ગાન પણ કરવું પડશે.’

‘કાલે હું બાદશાહ સલામતની સેવામાં હાજર ન થાઉં તો ન ચાલે ?’

‘શી રીતે ચાલે ? તારી તો મેં મોટી રકમ કરાવી છે, તું ન આવે તો બાદશાહ ગુસ્સે થાય અને મને મોટી રકમ ન મળે.’

કાનહૂપાત્રાને કોઈના ગુસ્સાની પડી ન હતી. છતાં વધુ ચર્ચા કરવાનું એને ઠીક લાગ્યું નહિ. એ ચૂપચાપ થોડીવાર બેસી રહી. પછી ઊઠીને પોતાના ખંડમાં ચાલી ગઈ

બીજે દહાડે સવારે વારાંગના કાનહૂપાત્રાનાં છાત્રાં હેતી હતી. કાનહૂપાત્રા રાતના અધકારમાં વારાંગનાનું મકન છોડીને ચાલી ગઈ હતી. જતાં જતાં એ ચિટ્ટી મૂકી ગઈ હતી. ચિટ્ટીમાં લખ્યું હતું-મા ! મારી શોધખોળ કરશે નહિ. હું હવે પાછી આવીશ નહિ. મારો માર્ગ બદલાયો છે. હવે મારું સ્થાન પાંડુરગના ચરણમાં છે. પાંડુરગનાં ચરણકમલ છોડીને હું પાછી સંસારમાં હવે આવવા માગતી નથી. જય વિઠ્ઠલ ! જય વિઠ્ઠલ !’

ચિટ્ટીમાંથી વારાંગના ગુસ્સાથી સળગી ઊઠી. એણે તરત બેઠરના બાદશાહને સંદેશો મોકલ્યો. એમાં જણાવ્યું કે-કાનહૂપાત્રાને મેં આપને અર્પણ કરી છે છતાં એ ગઈ કાલે રાત્રે ઘર છોડીને બાગી ગઈ છે માટે એની સત્વર તપાસ કરાવી જ્યાં હોય ત્યાંથી એને પકડી મગાવી ઘટિત કરશે.’

સંદેશો મળતાં બાદશાહે સૈનિકોની એક ટુકડીને કાનહૂપાત્રાની શોધખોળ માટે રવાના કરી. એ ટુકડીએ થોડા દિવસ પછી પંઢરપુરમાં કાનહૂપાત્રાને પકડી પાડી.

વારાંગનાને ઘેરથી નીકળી કાનહૂપાત્રા પંઢરપુરમાં આવી હતી. પંઢરનાથ ભગવાનનો આશ્રય એણે સ્વીકાર્યો હતો. એના મનને ભગવાનનાં દર્શનથી

ખૂબ જ શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી અત્યંત સાદા પેશમાં એ રહેતી હતી. ને મહિરની હલકામાં હલકી સેવા બબલવી બદલામાં જે કંઈ આર્થ પાતળું પ્રમાદ રૂપે ખાવાનું મળે એનાથી એ સતોષ માનતી હતી. પૂર્વ જન્મના સંસ્કારના બળે એની પુત્તિઃ ઝડપથી ફરી ગઈ હતી. સંસારમુખની વાસના એની નજીક ગઈ હતી. રાત્રી દિવસ બજનના આનંદમાં એ ગરકાવ રહેતી હતી. ભગવાનના ચરણમાં આવીને એ ધન્ય બની હતી.

એક દિવસ સવારના પહેરમાં મહિરનો કચરો એ બાળતી હતી એ વખતે મહિરની એક સેવિકા દોડીને એની પાસે આવી ને બોલી.

‘કાનહૂ ! મહિરની બહાર બાદશાહનાં સૈનિકો આવ્યા છે. ને તારા નામની એ પૂછપરછ કરે છે. મને લાગે છે કે તને એ પકડી જવા આવ્યા છે. બાદશાહકા હૂકમ હે, બાદશાહકા હૂકમ હે-એવું એણે બોલે છે.’

એવામાં કેટલાક માણસો એની આસપાસ લેગા થઈ ગયા. ને પૂછવા લાગ્યા.

‘અરે ભાઈ ! તે કંઈ શુંને કહ્યો છે ? બાદશાહનાં સૈનિકો કેમ આવ્યા છે ? જે હોય તે કહી દે. નહિ તો મહિરની પ્રતિષ્ઠા જશે.’

માથુ ઊંચું કરી કાનહૂપાત્રાએ ‘મોલનારની સામે બેઠું. પછી દહતાથી એ બેલી.

‘આપ ખાતરી સખશે. મારે ક્ષીધે મહિરની પ્રતિષ્ઠા નહિ બંધ.’

એવામાં ખાતરી થતાં મહિરની આબુબાલુ સૈનિકો ગોઠવી ટુકડીનો નાયક મહિરના દરવાજામાં દાખલ થયો ને સત્તાપાહી અવાજથી બોલ્યો.

‘કાનહૂપાત્રા કોવ હે ?’

કાનહૂપાત્રા હાથમાંની સાવરણી નીચે મુકી કંઈ આગળ આવી ને પૂછ્યું.

‘હું કાનહૂપાત્રા કેમ ?’

નાયકે કાન્હુપાત્રાના મુખ સાથે જોયું. પછી બોલ્યો:

‘આપકો બાદશાહ સલામતકી સેવામે ઉપસ્થિત હોના પડેગા. બાદશાહ સલામતકા હુકમ હે. હમ લે જાને કે લિયે આયે હે.’

કાન્હુપાત્રાએ પૂછ્યું:

‘નાયક! મારો કંઈ અપરાધ થયો છે?’

નાયક બોલ્યો:

‘અપરાધકી તો કોઈ ખાત નહીં હે.’

‘અપરાધ નથી તો પછી મારે ત્યાં આવવાનું પ્રયોજન શું?’

નાયક બોલ્યો:

‘બાદશાહકા હુકમ હે. બાદશાહ આપકા નૃત્ય દેખના આહતે હે’

કાન્હુપાત્રાએ કહ્યું:

‘હું નૃત્ય કરતી નથી. બધું મેં છોડી દીધું છે.’

નાયક બોલ્યો:

‘ફિરબી આપકો ચલનાહી પડેગા.’

કાન્હુપાત્રા આટલી વાતચીત ઉપરથી સમજવાનું સમજી ગઈ. પણ એનો નિશ્ચય અફર હતો એ બાદશાહનું મુખ જોવા આહતી ન હતી. કાલ-વર્ષામાં પ્રભુએ કૃપા કરી કાઢી હતી. ફરી કાલવર્ષામાં પડવા એ માગતી ન હતી. પણ બાદશાહના સૈનિકો આઠ્યા હતા એ ખાલી હાથે પાછા જાય એવા ન હતા. એકાદ ક્ષણમાં કાન્હુપાત્રાને હજાર હજાર વિચાર આવી ગયા.

આખરે એણે નાયકને કહ્યું:

‘નાયક! બાદશાહનો હુકમ છે એટલે ના શી રીતે પડાય? છતાં તમારી સાથે આવતા પહેલાં મારા ભગવાનનાં હું દર્શન કરવા ઇચ્છું છું. એકવાર મને દર્શન કરી લેવાડો, પછી તમારી સાથે આવવામાં મને કંઈ વાંધો નથી.’

નાયકે સંમતિ આપતાં કહ્યું: ‘અચ્છા.’

કાન્હુપાત્રા ઝડપથી પગ ઉપાડતી મંદિરમાં

આવી. ને પંદરીનાથની મૂર્તિ સાથે હાથ જોડી બેઠી રહી. દર્શન કરતાં કરતાં એની આંખો બીની થઈ ગઈ. અઘઘ કંઠે એ બોલી:

‘નાથ! હું આપની સેવિકા છું. અંધકારમાંથી હાથ પકડી આપે જ મને પ્રકાશમાં ખેંચી આણી છે. હવે એવો કેવો અપરાધ થઈ ગયો કે પાછા અંધકારમાં ફેંકવા તૈયાર થયા છો? એકવાર ચરણ-કમલમાં આશ્રય આપ્યા પછી મને હંમેસેલી મૂકવા શા માટે વિચાર કર્યો? સ્વામી! હું અનાથ હતી. આપનાં ચરણકમલને પાગી સનાથ બની છું. મને તમારો જ આધાર છે. તમારા ચરણમાંથી જરા પણ દૂર થવાની મારી ઇચ્છા નથી. છતાં બાદશાહના સૈનિકો મને ખેંચી જવા આઠ્યા છે. હું શું કરું? મને શી આજ્ઞા છે?’

કાન્હુપાત્રા ખરા હૃદયથી બોલતી હતી. ભગવાન એના હૃદયના મીઠા મીઠા ભાવથી અભણ નહતા. એની લક્ષિત અને ક્ષણ ભગવાનને પ્રસન્ન કરતાં હતાં એટલે લક્ષતની સુઝવણ એમનાથી અભણી શી રીતે રહે? કાન્હુપાત્રાનાં નયન પોતાના નયન સાથે મળ્યાં કે તરત પંદરીનાથે કેવળ કાન્હુપાત્રા જ સાંભળી શકે એવી રીતે ધીમા સ્વરથી કહ્યું:

‘કાન્હુ! તારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ તને મારી પાસેથી લઈ જવાની કોઈની તાકાત નથી. તું ચિંતા શા માટે કરે છે?’

ભગવાનની સ્પષ્ટ વાણી સાંભળતા બદાબર કાન્હુપાત્રાના મનની ચમત્કારિક સ્થિતિ થઈ ગઈ. એના મુખ પરનો વિશાદ હટી ગયો. એ બોલી બીઠી:

‘સ્વામી! સ્વામી! મને તમારા ચરણમાં જ રાખો. મારે અહીંથી અસવાની જરાય ઇચ્છા નથી.’

ભગવાન પોતાનો કરકમળ લંબાવીને બોલ્યા:

‘તારી મારી પાસે જ રહેવાની ઇચ્છા હોય તો આવ. મારી પાસે આવી આવ.’

કાન્હુપાત્રાને મૂર્તિમાં ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન થયાં. એ મદ મદ હસી રહ્યા હતા.

કાન્હુ હવે શેઠાય કે ? એ મૂર્તિની સામે ઢોડી. ભગવાન સિંહાસન પરથી ઊતરીને એને લેવા સામે આંખ્યા. એ જ વખતે પગને ઠોકર વાગવાથી કાન્હુપાત્રા ગભડી પડી. પડતા બચેબર ‘વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ !’ એવા ઉચ્ચાર સાથે એના બ્રાહ્મ યાદ્યા ગયા. નિર્જિવ ખોળીઈ માત્ર મંદિરમાં પડી રહ્યું.

ભગવાને ભક્તને પોતાની પાસે બોલાવી લઈ પોતાના હયાળુ સ્વભાવની ખાતરી કરાવી

આ બ્રાહ્મ બાદશાહનાં સિંપાઈએ નીચાઈયા

થતા હતા એમના નાયકની પણ ધીરજ ખુટવા આવી હતી એ મંદિરમાં જવા તૈયાર થયો હતો એવામાં સમાચાર આંખ્યા કે જેને પકડી લઈ જવા એ આંખ્યો હતો એનો દેહ મંદિરમાં જ છૂટી ગયો છે.

નાયક સ્તબ્ધ થઈ ગયો! ને હવે કશું વળે એમ નથી ‘એમ બાણી સૈનિકો માથે પાછો વળી ગયો.

તે શક્તિ તો અજબ અતરની બતાવી, બાગી છૂટી સમજીને, ‘રવિ’ પકમાથી; રૂ ધન્ય છે હરિની લાડિલી કાન્હુપાત્રા ! તે તો કરી સફળ જીવન કેરી યાત્રા.

સમઃ શાસ્ત્રી ચ મિત્રે ચ, તથા માનાપમાનયોઃ ।
 શીતોષ્ણસુખદુઃસ્વેષુ સમઃ સદ્વિચિન્તિતઃ ॥
 તુલ્યનિન્દાસ્તુતિર્મૌની સંતુષ્ટો યેન કેનચિદ્ ।
 અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્મકિમાન્મે પ્રિયો મરઃ ॥

ગી. ૧૨, ૧૮-૧૯

જનકીનાથ સહાય કરે જખ, કૌન બિગાર કરે નર તેશે ?

—સુલસીદાસ

×

×

×

“વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલા હરિ હો, વિઠ્ઠલા !
 માધ બાપા વિઠ્ઠલા, હરિ હો વિઠ્ઠલા !”

• હ્રીયમાં સાવરણી લઈને ધરને કચરે
 સાફ કરતાં કરતાં એક યુવતી વિઠ્ઠલ નામની
 ધૂન મચાવી રહી હતી. પોતાની વહાલી માતાના
 નામનું રટણ કરતાં કરતાં નાના બાળકનું મુખ
 આનંદથી જેમ ખીલી જોઈ છે, તેમ હરિનામનો
 ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં યુવતીનું મુખ ખીલી જોઈયું
 હતું. ભગવાન વિઠ્ઠલનાથ આ લાગ્યશાળી યુવ
 તીના આરાધ્યદેવ હતા. નાનપણથી ભગવાન
 સાથે એનો સંબંધ જોડાયો હતો. જગતના
 ચાલક પાલકે ભગવાન આ યુવતીનું સર્વસ્વ
 બનીને જોડા હતા.

મૂયોદય થવાને હંજુ વાર હતી. ઉધોગી
 લોકો ભગૃત થતા હતા. પ્રભાતને શીતળ
 પવન ધીમે ધીમે વાતો હતો. યુવતીના હાથની
 સાવરણી બઢપથી ફરતી હતી. ધરના ઝોરડા
 સાફ કરીને યુવતીએ દાર ઉઘાડ્યું. ઘર આગ-
 જાની નાની નાની બે ઝોટલીઓ અને પગથીયાં
 સાફ કરવા એ બહાર આવી. એની ધૂન તો
 ચાલતી જ હતી. બહાર નીકળતા બરોબર
 એનો અવાજ જરા મોટો થઈ ગયો:

“વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલા, હરિ હો ! વિઠ્ઠલા !
 માધ બાપા વિઠ્ઠલા, હરિ હો વિઠ્ઠલા !”

સાંભળનારના કણને પ્રિય લાગે તેવો મીઠો
 સ્વર હતો.

એકાએક ઘરમાંથી એક કંઈ અવાજ
સંભળાયો:

‘સખુ !’

સુવતીનું નામ સખુબાઈ હતું. ‘અવાજ
કાનમાં પડતાં બરોબર ધૂન અટકાવી એ બોલી:

‘હા, મને બોલાવી ?’

‘હા, હા, તને. સવારના પહોરમાં રાગડા
કેમ કાઢવા માંડ્યા ? કહી કહીને જીભનો કુચો
વળી ગયો તોય તારામાં સમજ કેમ આવતી
નથી ? ઘરની બહાર જીભી રહીને વિઠૂલ ! વિઠૂલા
કરીને રાગડા તાણતાં તને લાજ આવે છે કે
નહિ ?’

સખુબાઈની સાવરણી અટકી ગઇ. સાસુમાના
મિલજનો પાદો ભેતભેતામાં ચઢી જતો એટલે
સામે જવાબ નહિ આપવામાં જ સલામતિ છે
એમ સમજીને એ ચૂપ રહી. પણ સખુબાઈની સાસુ
કંઈ સામાન્ય સ્ત્રી નહતી. પોતાના દીકરાની વહુને
જરા ભેટલો શુનો. એની નજરમાં વસી ગયો
કે એ ઉકળી ઊઠતી. ને પુત્રવધૂ ઉપર ગાળોનો
વરસાદ વરમાવતી, કંઈશા સ્ત્રીઓના શણગાર
રૂપ આ સાસુમાં હૃદય જેવી કોઈ ચીજ નહતી.
એના કઠોર હૈયામાં લાગણી ભાગ્યે જન્મતી
સખુબાઈ પરણીને સાસરે આવી તે દિવસથી તે
આજસુધી આ ભયંકર સ્ત્રીએ એને ગળે આનાજ
ઉતરવા દીધું નહતું. પુત્રવધૂ એટલે શુભામંડી. ને
શુભામંડી તો મતાવ્યા કરીએ તો જ પાંસરી
રહે. નહિ તો માથે છાણાં ચાપે.’ આવી સમજ
આ સાસુ નામના વિચિત્ર પ્રાણીમાં ઘર કરીને
બેઠી હતી.

સખુબાઈને સમરાજી પણ સારા ન હોતા
મળ્યા. જેવાં સાસુજી તેવા સસરાજી સાસુની

સાચી કે ખોટી બધી વાતને સસરાજી આંખે
મોંચીને મંબૂર કરી દેતા. એટલું જ નહિ
એને ભેરદાર સમર્થન પણ આપતા. સખુબાઈની
સાસુ કહે-‘વહુ સાવ ગમાર છે.’ તો સસરાજી
તરત બોલી ઊઠતા-‘તારી વાત બરાબર છે.’
વહુ માથે પડી છે. અક્કલનો છાંટોય નથી.’

વળી સાસુ જો કહે કે, ‘આ વહુએ તો
ઘરને લજળ્યું છે. મારા દીકરાના જીવનને ધૂળ
કરી નાખ્યું છે. ક્યાંથી એ અહીં બટકાઈ
પડી ! હું તો / એનાથી થાકી ગઈ છું.’ તો
દીકરાનો બાપ તરત માથું હલાવીને સંમતિ
આપતાં કહેતો કે-‘બરેબર, આ વહુને તો
હાથ ભેડવા જેવા છે. આ તો કોઈ ખરાબ
પગલાંની સ્ત્રી છે. જ્યારથી એ આવી ત્યારથી
આપણે દુઃખી દુઃખી થઈ ગયાં છીએ.’

આ તો થઈ સખુબાઈનાં સાસુ અને સસ-
રાની વાત. પણ સખુબાઈના પતિદેવતા કેવા
હતા ?

‘બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા’ એ
કહેવત સાર્થક કરે એવા સખુબાઈના પતિદેવ
હતા. મા-બાપના પૂરેપૂરા સંસ્કાર એમણે લીધ્યા
હતા સતી સખુબાઈ ઉપર આ ગૂરવીર પતિ
પોતાનો પ્રભાવ પાડવા વારંવાર હાથ ઉપાડતા.
એટલું જ નહિ મુખને લગતે એવી કદુ વાણી
ઉચ્ચારી એ મા-બાપના નામને દોશન કરતા.

ગરીબ સખુ સાસુ-સસરાનો અને પતિદે-
વતાનો જીવન મુગા મોઢે સહન કરતી. જીવન
જ્યારે માઝા મૂકતો ત્યારે એ વિઠૂલનાથને સાદ
કરી છાનાં છાનાં આંસુ સારતી. વિઠૂલ ભગવાન
સિવાય એની ખબર હોનાર બીજું કોણ હતું ?
પાંડુરંગ સિવાય એ બીજા કોના શરણે બંધ ?

સવારથી બેઠે ત્યારથી માંડીને તે મોડી રાત્રે સુવે ત્યાંસુધી એક શ્વામડીની પડે ઘરનું એ બધું કામકાજ કરતી તોય એના કપાળે જથ્થા હપાયો ન હતો. કોઈ દિવસ એક મીઠો શબ્દ એણે સાંભળ્યો નથી. અનેક વર્ષો વીતી ગયા છતાં કરીને ઘડીવાર બેસવાનો એને અવસર મળ્યો નથી. છતાં સખુબાઈ કઠી ભાગ્યને રાવા બેઠી નથી. ‘હરો, પ્રભુને એવું ગમતું હશે.’ આમ મનમાં વિચારી એ હુંખના દિવસે વીતાવતી હતી.

એક દિવસ સખુબાઈના શરીરમાં સવારથી તાવ ભરાયો. જેમ તેમ કરીને આખો દિવસ એણે ઘરનું કામકાજ કંઈ પણ રાત પડી એટલે એ શિથિલ થઈ ગઈ. તાવનું જોર વધ્યું હતું. શરીર અંગારા જેવું ધબતું હતું. આખો બળતી હતી. દેહમાં કળતર થતી હતી. ‘વિકૂલ ! વિકૂલ !’ કરતી એ પથારીમાં જઈને પડી.

પણ રોજના નિયમ કરતાં સખુબાઈ વહેલાં સુતી હતી. સાસુજી કંઈ એ અપરાધ જવા દે ? ઉપરાંત નિત્યની ક્ષરજ સુજળ સુતા પહેલાં સાસુમાના પગ દબાવવા વહુ આવી ન હતી. એ કંઈ જેવી તેવી વાત ન હતી એટલે બીજા ખંડમાંથી સાસુ ગઈ જાડી :

‘ક્યાં ગઈ સખુડી !’

સખુબાઈ પથારીમાં બેઠી થઈ ગઈ બીડીને ધીરેધીરે સાસુના ઝોરડામાં ગઈ. રાત્રીના અગિયાર થયા હતા.

‘કેમ રે, ક્યાં હતી તું ? શું કરતી હતી ? અત્યારસુધી કેમ આવી નહિ ?’ સાસુએ સખુ બાઈને ધમકાવી.

સખુબાઈએ ધીરથી કહ્યું :

‘મા ! મને સખત તાવ આંચો છે. હું પથારીમાં સુતી હતી.’

‘ઓહોહો ! તાવ શાનો આવે ? એવું તે શું જોર પડે છે તે તાવ આવે ?’

‘આખું શરીર ડુઝે છે. આંખો બળે છે. અને ગભરામણ થાય છે.’

‘ઝેરભયું’ હસી કટાક્ષમાં સાસુમાએ કહ્યું :

‘હં, ગભરામણ તો થાય જ ને ! સાસુના પગ દબાવવા પડે એટલે ગભરામણ ન થતી હોય તોય થાય. અને આંખો ય બળે, અને શરીર પણ ડુઝે.’

‘મા ! હું સાચું કહું છું. તમારી સેવા ઉઠાવવામાં મને જરાય ડુઝ થતું નથી. એ તો મારો ધર્મ છે પણ આજ તાવને લીધે ન આવી શકી.’

‘સાચી વાત, સાચી વાત. મારા ઘરની લક્ષ્મી ! તારો અક્ષરે અક્ષર સાચો છે. તને તારા ધર્મનું જ્ઞાન છે એ તો બહુ આનંદની વાત છે.’

અહીં સસરાજી વચ્ચે ટપકી પડ્યા સખુ-બાઈને શિખામણ આપતાં એ પ્રોત્સાહ :

‘વહું ! આટલી વાર સુધી જીવા રહીને સવાલ-જવાબ કર્યો કરો છો એના કરતાં આવીને તમારી સાસુનું શરીર જરા દબાવી આપ્યું હોત તો કંઈ વાધો આવત નહિ.’

સસરાના શબ્દો સાંભળી સખુબાઈ સાસુના પગ પાસે બેસી ગઈ. ને મુજબતા હાથે સાસુ-માના પગને એણે સ્પર્શ કર્યો.

બાળે પગે અંગારો અંપાયો હોય તેમ સખુબાઈના હાથનો સ્પર્શ થતાં સાસુએ પગ પાછો ખેંચી લેતાં કહ્યું :

‘રહેવા દે રહેવા દે. તારી સેવા પહોંચી ગઇ. જા, જઇને પધારીમાં પડ.’

સપ્તબાઈમાં સાસુમાના શબ્દોનો મર્મ સમજવાની શક્તિ હતી. એણે પોતાની જગ્યાએથી ઊઠવાને બદલે સાસુમાના ખીજ પગને દબાવવા એને સ્પર્શ કર્યો.

પણ સાસુજીની પગ દબાવવાની ઇચ્છા આજે મરી ગઇ હતી. સપ્તબાઈનું શરીર તાવને લીધે ધીંકી ઊઠ્યું હતું. એટલે સપ્તના હાથનો સ્પર્શ અંગારા સમાન એને લાગતો હતો.

એણે ઘોઘરા ઘાંટાથી સપ્તબાઈને લાત લગાવતાં કહ્યું:

‘સાંભળતી નથી! બહેરી છે! જા, હટ અહીંથી. મારે આજે પગ દબાવવા નથી.’

સપ્તબાઈ સાસુના લત્તાપ્રહારથી બેઠી હતી ત્યાં ગબડી પડી. સાસુજીએ ટીકા કરી:

‘અહોહોહો, ખેલ કરતાં કેવો આવડે છે! જરા પગ અડક્યો એટલામાં બાઈ સાહેબ ગબડી પડ્યાં! શી ડેમબ કાયા છે!’

સપ્તબાઈ ધીમેથી ઊઠી ને પાલવવતી આંખો લૂછતી લૂછતી પોતાના જોરડામાં ચાલી ગઇ.

આવા બનાવ તો લગભગ રોજ બનતા.

સપ્તબાઈ હવે આવા જીવનથી કંટાળી હતી. વિઠૂલ ભગવાન પોતાના પર ક્યારે કયા કરશે? ક્યારે એમના ચરણકમલમાં પોતાને સ્થાન આપશે? ક્યારે એમનો વરહ હસ્ત પોતાના મસ્તક પર એ હયાનિધિ મૂકશે? એવા એવા વિચાર એને હવે વારંવાર આવતા હતા. આંસુ-બરી આંખે એ ભગવાનને રોજરોજ વિનવતી હતી: ‘હે નાથ! આ સંસારમાં મને હવે રસ નથી. તમારા સિવાય આ જગતમાં માત્ર કોઇ

સત્ય નથી. તમે જ મારું સર્વસ્વ છો. મને-આપના ચરણકમલનું શરણ આપો! મારાં નેત્રોને દર્શન દઈ સફળ બનાવો. મારો ઉદ્ધાર કરો! મારું રક્ષણ કરો!’

સપ્તબાઈની ભક્તિ સાચા હૃદયની હતી. એટલે એનો કરુણ પોકાર કરુણાસિંધુના કાને અથડાતાં વાર લાગી નહિ.

(૨)

કૃષ્ણાનદીના કિનારે સપ્તબાઈનું ગામ આવેલું હતું. એક દિવસ સવારના પહેરમાં બે મોઠા દેગડા લઇ સપ્તબાઈ નદીએ જળભરવા આવી. સતી કૃષ્ણાના નામને ધારણ કરનાર કૃષ્ણા નદીના દર્શનથી સપ્તબાઈને કૃષ્ણનું સ્મરણ થતું અને એ સાથે દ્વારકાવાસી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે સતી કૃષ્ણાની (દ્રૌપદીની) ગરે વખતે જે લાજ રાખી હતી એ પ્રસંગ એને યાદ આવતો.

ખજ કૌરવોની સલામાં પાંચાલીના ચીરે એંચાચા તે વખતે બે હાથ ઉંચા કરી આંસુબરી આંખે એ સતીએ જ્યારે પોતાના આરાધ્યદેવ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને યાદ કર્યા ત્યારે એક જ વખતના પુકારે એ સર્વજ્ઞાપી કૌરવોની સલામાં હાજર થઇ ગયા હતા. અને એમણે સતીના સતીત્વની રક્ષા કરી હતી. આ પ્રસંગને સપ્તબાઈ વારંવાર યાદ કરીને ગળમળી થઇ જતી. તે મનમાં વિચારતો કે, જે હયાળુ શ્રીકૃષ્ણે પાંચાલીનું રક્ષણ કર્યું એ શું એમને નિરંતર યાદ કરનાર એમની દાસી સપ્તને બૂઝી જશે? ના રે, એવું કદાચ નહિ બને.

નદીએ આવી સપ્તબાઈએ પ્રથમ સ્નાન કર્યું. પછી વચ બદલી નદીના જળથી દેગડા બાંધે અને ઘર તરફ જવા માટે એ તૈયાર થઈ.

પણ એ જ વખતે એના કાન પર ભગવાનનાં મંગલમય નામોનો ધ્વનિ અથડાયો.

કેટલાક હોકા ભગવન્નામનું સંકીર્તન કરતા કરતા એક બાળુથી આવતા હતા.

“જય જય પાંડુરંગ હરિ !

જય જય પાંડુરંગ હરિ !”

સમુબાધ ઊભી રહી. થોડી વારે ભક્તોનું મંડળ પાસે આગ્યું. પૂછપરછ કરતાં એના બાલુવામાં આગ્યું કે ભક્તો પંડરપુરની જાત્રાએ જઈ રહ્યા છે.

પંડરીનાથનાં દર્શન કરવાની સમુબાધને નાનપણથી તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પણ અત્યારસુધી કોઈ યોગ આવ્યો ન હતો. આજે એકાએક સુયોગ પ્રાપ્ત થઈ ગયો. યાત્રાળુઓના સંઘ ભેગી પોતે સરળતાથી પંડરપુર પહોંચી શકશે એમ એને સમજાયું. ઘેર જઈ પાછા આવવા જેટલો સમય ન હતો. અને કદાચ ઉતાવળી ઉતાવળી ઘેર જાય તોપણ ઘરનાં માલુસો સમુબાધને ચાત્રા કરવા જવા કે એવી કોઈ જ શક્યતા ન હતી. એટલે સમુબાધએ નહીએથી જ ખારેખાર પંડરપુર જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

‘વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ !’ કરતાં એણે હાથમાંના ઢેગડા નહી કિનારે મૂકી દીધા અને પંડરપુરના માતીઓના ટોળામાં એ હાજલ થઈ ગઈ.

‘અરે સમુ ! તું કયા જાય છે ? તારી સાસુને પૂછ્યું છે કે એમને એમજ ?’ એક જોળખીલી સ્ત્રીએ સમુબાધને જતી એઇ ચોટેથી પૂછ્યું. પણ સમુબાધના કાન પર વિઠ્ઠલ સિવાય ખીન્ન કોઇનો અવાજ હવે અથડાય એમ હતું નહિ. એણે તેા નિબનંદમાં મગ્ન બનીને ચાત્રાળુઓ સાથે સંકીર્તન કરતાં કરતાં પંડરપુરના માર્ગે આગળને આગળ વધવા માંડ્યું.

(૩)

‘કાકી ! એ કાકી !’

‘કોણ હશે ?’

‘કાકી ! એ તો હું....’

‘કોણ ? મંગળા ?’

‘હા, કાકી...’ એક સ્ત્રીએ સમુબાધના ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં કહ્યું.

મંગળા સમુબાધની પડોશણ હતી. ઘરમાં હાજલ થઇ સમુબાધની સાસુને એણે પૂછ્યું :

‘કાકી ! સમુ કયાં ગઇ છે ?’

સમુનું નામ કાનમાં પડતાં સમુની સાસુનું મોં ખગડી ગયું. મોંદું અઢાવી એણે જવાબ આપ્યો :

‘સમુ નહીએ ગઇ હશે પાણી ભરવા.’

‘ક્યારની ગઇ છે ?’ પડોશણે પૂછ્યું.

‘બહુ વાર થઇ. બાઈ ! હું તો એનાથી થાકી. એના કોઇ કામમાં બસીવાર નહિ. શું કરું ! એનાં માબાપે અમારા માથે મારી છે. સવારની ઊઠી છે ત્યારથી અહીંથી ગઇ છે પણ હજી પાછી આવી નથી.’

‘તે તમે કંઈ એને વઢયાં હતાં ?’

‘કેમ એમ પૂછે છે અહીં ? હું ક્યાંથી આવે છે ?’

‘પહેલાં હું પણ એટલું કહો. પછી હું તમને સમાચાર જણાવુ.’

‘એનો વાક હોય તો અમે એને વઢીએ પણ ખનં એમા ખીજને શું ? તારે કહેવું હોય તો કહે નહિ તો તારા સમાચાર તારી પાસે રાખ. સમુ ખીજે કયાં ટળવાની છે. થોડી વાર પછીય અહીં આવ્યા સિવાય એનો છૂટકો કયાં છે ?’

પડોશબુને સપ્તબાઈની સાસુનું અભિમાન ન ગમ્યું. એણે કહ્યું :

‘કાકી ! સપ્ત થોડીવાર પછી પણ પાછી આવે એવો સંભવ નથી.’

‘કેમ ? કેમ ? એવું શું થયું ? એ ક્યાં છે ?’

‘સપ્તબાઈ નદીએ પાણી ભરવા આવી હતી તે વખતે ત્યાં આગળ થઈને પંદરપુરની બત્રાએ એક સંધ જતો હતો. એ સંધને જોઈ સપ્તબાઈ એમાં ફાગલ થઈ ગઈ એને જતી જોઈ મેં પૂછ્યું—અહીં ક્યાં જાય છે ? તારી સાસુને પૂછ્યું કે નહિ ? પણ કાકી ! એણે તો કયો જવાબ જ ન આપ્યો.’

‘હા !’

‘હા.’

સાસુજી હવે ગભરાઈ ગયાં. એમણે ખૂબ પાકીને એમના પ્રાણપ્રિયને બોલાવ્યા :

‘એ ! તમે સાંભળો છો કે !’

સપ્તના સસરાએ એમના જોરકામાંથી જવાબ આપ્યો :

‘હા, હું સાંભળું છું. બોલો ! શું કહે છે !’

‘અરે તમે જલદી અહીં આવો. આ મંગળા સમાચાર લાવી છે કે સપ્ત બાવાઓની સાથે બાગી ગઈ છે.’

સપ્તબાઈના સસરા વહેલા વહેલા રસોડા આગળ આવ્યા. અને પત્નીને પૂછવા લાગ્યા :

‘તમે શું કહ્યું ! સપ્ત શું થયું ?’

મંગળાની કાકીને ભિલજ એટલીવારમાં જતો રહ્યો હતો. બહેણ ચીસ પાડતી હોય એ રીતે એણે કહ્યું :

‘શું થયું, શું થયું, શું પડે છે ! સત્યાનાથ વળી ગયું ! પેલી કબારબાએ ધરત્ર નામ બેળ્યું ! આપણું નાક કાપી નાખ્યું.’

‘કઈ કબારબા ?’

‘કઈ તે તમારા દીકરાની વહુ. આ મંગળા કહે છે કે નદીકિનારેથી બાવાઓ સાથે એ બાગી નીકળી છે.’

મંગળાએ ખુલાસો કર્યો :

‘કાકી એવું મેં કહ્યું નથી.’ સપ્તબાઈ તો પંદરપુરની બત્રાએ એક સંધ જતો હતો એ સંધ સાથે બત્રા માટે ગઈ છે.’

‘અરે એ બધું એકતું એક. ધરના માણસોની પરવાનગી વગર ચાલી જાય એ ‘બાગી’ નીકળી છે’ એમજ કહેવાય. અને ભજન કરતા હોય તેમને બાવા ન કહેવાય તો શું કહેવાય ?’

મંગળાને આ ખુલાસો વિચિત્ર લાગ્યો પણ સપ્તબાઈની સાસુના વદકણા સ્વભાવને એ સારી પેટે બહુતી હતી એટલે એ મૌન રહી.

સપ્તના સસરાજી વિચારમાં પડી ગયા. પછી ઝટપટ વશ બહલી, બેપાથ આટોશી પાટોશીને લઈને પોતાનું નાક સલામત રાખવા પંદરપુરનો માર્ગ એમણે લીધો. એમણે વાહન કરી લીધું હતું. એટલે જોતજોતામાં એ સંપત્તિ હચોટાજ આવી પહોંચ્યા.

સસરાને દ્રવ્યી આવતા, જોઈ સપ્તબાઈના પેટમાં ફાગ પડી. ‘પાંડુરંગ ! પાંડુરંગ !’ આ શો ખેલ માંડ્યો છે ! પાસે બોલાવીને ધકેલી મૂકવાનો વિચાર શા માટે કરવો પડ્યો ! સપ્તબાઈને હવે તારો જ એક આધાર છે મા—બાપ નમેરાં થશે તો પછી બાળકની શી કથા

થશે ?' કરુણ સ્વરે એ પોકાર કરવા લાગી.

એવામાં સખુનો સસરા સંઘની નજીક આવી પહોંચ્યો, ને ક્રોધભરી નજરથી સખુબાઈને યોગવા લાગ્યો.

સખુબાઈએ પોતાના મુખ પર વચ્ચે ઢાંકી દીધું, પણ એ યોગબાયા વગર રહી નહિ. સસરાજીએ એને યોગબી લીધી. એતાં બરોબર એણે બરાડો પાડ્યો.

‘સખુ ! કુળકલંકિની !’

સખુબાઈ પ્રભુ ભીડી. એણે ભયમાં આંખો મીંચી દીધી. ને મનમાં ને મનમાં વિઠ્ઠલને સહાય માટે બોલાવવા લાગી.

‘વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલા, હરિ હો વિઠ્ઠલા !
માઈ બાપા વિઠ્ઠલા, હરિ હો વિઠ્ઠલા !’

ભગવાન ભક્તની વહારે ધાયા.

હંમણાં કાંડું પકડીને સંઘમાંથી સસરાજી પોતાને ખેંચી જશે એવો ભય સેવતી સખુબાઈએ થોડીવાર પછી મુખ હંચું કરીને એથુ તો સસરાજી એમના સાગરીતો સાથે પાછા વળી ગયા હતા.

સખુબાઈ મૂંઝતી બંધ થઈ. એણે આભુ-બાહુ એથુ. આકાશ તરફ નજર કરી અને ભગવાનની કથાનું રસરસ કરી આંસુ સારવા લાગી. એ આંસુ હુઃખનાં ન હતાં.

(૪)

ભક્તને માટે ભગવાન અનેક ખેલ જેલે છે. અચૂનને માટે એ સારથી બન્યા. નરસિંહ મહેતા માટે વાહુયા બન્યા. અને પેલા ભક્ત દામાજી માટે સેવક બનવામાં એમને આનંદ આવ્યો. ભક્તના આ ભગવાને સખુબાઈ માટે

સખુબાઈનો જ વેશ ધારણ કર્યો અને સખુબાઈના સસરાની આંખમાં ધૂળ નાખી એને ઘર ભેગો કર્યો.

ક્રોધથી રાતાપીળા થઈ ગયેલા સખુબાઈના સસરાએ જ્યારે ત્રાસ પાડી ત્યારે એક ક્ષણેના પણ વિલંબ કર્યા વગર ભગવાન તરફાળ સખુબાઈ જની મંઘમાં દાખલ થઈ ગયા. ને અસલ સખુબાઈની આગળ ખડા થઈ સખુબાઈના સસરાનું ધ્યાન પોતાના તરફ ખેંચ્યું.

સખુબાઈના સસરાએ ભગવાનને જ સખુબાઈ સમજી કહું વચન સંભળાવ્યાં. અને પોતાની સાથે આવવા હુકમ કર્યો. ભગવાન એમ જ ધમ્મતા હતા એટલે તુર્ત એ સખુબાઈના રૂપે સખુના સસરાજી સાથે ચાલી નીકળ્યા. ને અસલ સખુબાઈ સંઘની સાથે પ્રજુની અસીમ કૃપાનું રસરસ કરતી કરતી પંઢરપુરની દિશામાં આગળ વધવા લાગી.

આખા રસ્તે સસરાજીએ દીકરાની વહુને સંભળાવવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહિ તેમ છતાં ભક્તને ખાતર ભગવાને બાણે પુષ્પની વૃષ્ટિ થતી હોય એ રીતે પ્રયત્નિતજથી સસરાજીની વાણી શ્રવણ કરી.

પણ હંણુ સામુભાના પ્રહારો સહન કરવાના હતા. જ્યાં ભગવાને સખુબાઈના રૂપે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો કે વાઘણની પેઠે એ સામે ધસી આવી વહુનું હાથ વતી પૂજન કરવા લાગી. વાક્યપુષ્પો તો સાથે સાથે અર્પણ થતાં જ હતાં.

એ પૂજની રીત નિરાળી હતી. પ્રથમ તો સામુમાએ વહુના ગાલમાં ભેરથી બે તમાચા થોડી કાઢ્યા. પછી બરડામાં મુદિપ્રહાર કરવા માંડ્યા. એથી પણ આવેશ ન થયો એટલે

વહુના વાળ ખેંચવા માંડ્યા પછી હીકરાની વહુનો શુનો નાનોસુનો નહતો. એથી પૂજની વિધિ લંબાવવામાં આવી. ગડદા પ્રહાર પછી લત્તાપ્રહાર થવા માંડ્યા.

પ્રભુ મનમાં ને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ એક તો ભારે પડી ગયો. આ પાવાણુ હૃદયની ત્રી સાવ નિર્દય છે સખુખાઈને એણે ખરેખર ભારે પરેશાન કરી છે. એની શાન ઠેકાણે લાવવી જ નોઈએ.

પછી પ્રભુ સખુખાઈની સાસુની શાન ઠેકાણે લાવે ત્યાર પહેલાં સાસુમાએ હીકરાની વહુને ઘરના થાંભલા સાથે ઢોરડા વતી ખાંધી હીધી. ને પછી હાંત પીસીને ઝોલી:

‘કુલટા ! જા હવે બજારાણી થવા ! જા તારા પાંડુરંગ પાસે ! હાજ તો એવી ચઢે છે કે તને જોભી ને જોભી સળગાવી દઉં ! પછી શું કરું ! લોકલાજને લીધે તને જવા દઉં છું.’

જગતના નાય બગવાન થાંભલે બંધાયા ને નીચું માથું કરી દુહાની કંઠની વાણી સાંભળી રહ્યા.

ત્રણ દિવસ સુધી એ સ્થિતિમાં રહ્યા પછી પ્રભુ થાંભલેથી છૂટયા. સાસુમાએ ઉદારતા બતાવી થોડું ખાવાનું પછી આપ્યું. પછી પહેલા કરતાં આઠ ગણું ઘર કામ માથે નાખ્યું.

પ્રભુ એક સુશીલ સ્ત્રીની પેઠે ઘરનું કામ કરવા લાગ્યા.

થોડા દિવસ વીતવા દઈ પ્રભુએ એક અમત્કાર કર્યો. એક દિવસ સપારમાં પયારીમાંથી ઊઠતા બરોબર સખુખાઈની સાસુને ખબર પડી કે એના હાથ પગમાં સખત દર્દ થઈ રહ્યું છે. અને ગળામાં એવી સખત ગરમી આવી ગઈ છે કે થુંકે ગળતાં પછી એને દર્દ થાય છે. એ

પછી ઓછું હોય તેમ એની બન્ને આખો સખત દુઃખવા માડી છે.

સાસુજી બગાનઈ ગયાં.

જે હાથ અને પગ વતી સખુખાઈના સ્વરૂપે રહેલા પ્રભુની એણે પૂજ (!) કરી છે એ હાથ પગમાં બચકર પીડા ન થાય તો શું થાય ! જે આખો વતી શુરસાથી એણે પ્રભુના મુખ તરફ જોયું હતું એ આંખોમાં આજે અસહ્ય પીડા થાય એમાં દોષ કોનો ? અને જે ગળામાંથી કહું વાણી મોટા અવાજથી પ્રગટ થઈ હતી એ ગળું સખત રીતે દુઃખવા માટે તો એમાં નવાઈ શી !

‘એ મા.....રે.....’ સખુની સાસુ દુઃખથી રૂઠન કરી ઊઠી. એનાથી પયારીમાંથી ઊભું પછી થવાતું ન હતું હાથ ઉંચો કરવામાં ભારે દર્દ થતું હતું. હવે એનાથી ચલાશે શી રીતે ? અને ખવાશે કેવી રીતે ? કદાચ કોઈ કોળીઓ મુખમાં મુકે પછી ગળે ઉતરે તોને ! ગળામાં તો ગરમી આવી ગઈ છે. આ એક સામટાં દર્દો એક જ દિવસે કેવી રીતે આવી ગયા !

બગવાને શાક વધારતા વધારતા રસોડામાંથી પૂછ્યું :

‘મા ! મને ઝોલાવી ?’

‘અરે હા, અહીં આવ. મારું તો આપ્યું’ શરીર ખણે રહી ગયું છે.’

બગવાન સાસુ પાસે આવ્યા. સાસુમા દુઃખથી આકુળબાકુળ થઈ ગયાં હતાં. વહુને જોઈ એ બોલ્યાં :

‘સખુ ! મારા પગે હાથ ફેરવ. મારો ઠેકા દબાય. મારો હાથ જરા ઉંચો કર.’

બગવાને સાસુમાની ઠેકા દાખવા માંડી. પછી એથી તો દર્દ ઘણું વધી ગયું. પગે હાથ

ફેરવ્યો અને શરીરમાં અગન અગન થઈ રહી.
હાથ ઉંચો કરવા પ્રયત્ન કર્યો અને સહુકા
આવવા શરૂ થયા :

‘હાય હાય ! આ મને શું થઈ ગયું !’
બોલવામાં પણ ગળામાં ફર્ક થતું હતું.

સાસુજીની દશા જોઈ નટવરનાગરે કહ્યું :

‘મા ! મનમાં વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ ! કહો. એ
તમારું દુઃખ મટાડશે.’

વિઠ્ઠલ નામ ઉપર સાસુમાને બહુ ચીડ
હતી. અને એથી વધારે ચીડ સપ્તબાઈ ઉપર
હતી. પણ આ અસહ્ય દુઃખમાં વહુતું માનવાથી
કંઠાય ફર્ક મટી જાય તો ઉગરી જવાય એમ
સમજીને શ્રદ્ધા ન હોવા છતાં પણ એણે
મનમાં ને મનમાં ભગવાન વિઠ્ઠલનાથના પવિત્ર
નામનો જપ કરવા માંડ્યો.

એ ત્રણ ક્ષણમાં વિઠ્ઠલ નામના જપે ચમ-
ત્કાર ખતાવ્યો. સાસુજીનું બધું ફર્ક અલોપ થઈ
ગયું. પણ ફર્ક અલોપ થઈ ગયું તે સાથે
વિઠ્ઠલ નામનું રટણ પણ અટકી ગયું.

ભગવાન મનમાં ને મનમાં હૃદયને રસોડા
તરફ આપ્યા. રસોડાનું કામ હજી બાકી હતું.

પણ જમવાના ટાણે પાછું સપ્તબાઈની
સાસુને પહેલાં જોઈ ફર્ક શરૂ થયું. ક્યા તૈયાર
હતી. વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ કરવાથી શોડીવારે ફર્ક શરૂ.

વહુના વચન ઉપર સાસુને હવે શ્રદ્ધા એટલી
ફરી ફર્ક ન થાય એટલા માટે ભયથી એણે
આખો દિવસ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ કયાં કર્યું.

અંધારા ચોરડામાં દીવો સળગે અને જેમ
સર્વત્ર પ્રકાશ ફેલાઈ જાય તેમ સપ્તબાઈની
સાસુના મનમાંથી ‘વિઠ્ઠલ’ના રટણથી અંધારું
અદૃશ થવા માંડ્યું. ધીમે ધીમે એવું મન

શુદ્ધ થવા લાગ્યું. ધીમે ધીમે એને સમજ
પડવા લાગી કે, ક્યા રાખવાથી લીનબંધુ રાજી
થાય છે. હવે એને સપ્તબાઈનો કંઈ મધુર
લાગવા માંડ્યો. હવે સપ્તબાઈમાં એને સફળ
જણાવા લાગ્યા. ફુટાતું હૃદય પલટાવા માંડ્યું.

ભગવાન મનમાં ને મનમાં પોતાના ખેલની
સફળતા ઉપર હસવા લાગ્યા.

(૫)

હવે અસહ્ય સપ્તબાઈની હકીકત જોઈએ.
યાત્રાગુઓના સંઘ સાથે ભજન કીર્તન કરતી
કરતી એ પંદરપુર પહોંચી. એના મનની
અશાન્તિ તો ક્યારની ય લાગી ગઈ હતી.
હૃદયમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો હતો. ઘણું
વધે પછી ફર દેશથી મા-બાપને મળવા હીકરી
આવે અને મા-બાપને ભોળાં જોયો. આનંદ
એના હૃદયમાં ઉછળે એથી પણ વિશેષ આનંદ
ભગવાનના મંદિરમાં પગ મૂકતાં સપ્તબાઈને થયો.

હરિનામની પૂન મચાવતાં મચાવતાં યાત્રા-
ગુઓએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. ને ભક્તવત્સલ
ભગવાનનાં પ્રેમપૂર્વક દર્શન કર્યાં. આજે એમનાં
નેત્ર સફળ થયાં હતાં. આજે એમનું હૃદય
સ્વચ્છ થયું હતું. જીવનનું સાદૃશ્ય આજે
એમને જણાયું હતું.

સપ્તબાઈ હાથ જોડીને મૂર્તિની સામે બેઠી
હતી. એવું યુગ હસુ હસુ થઈ રહ્યું હતું.
આંખોમાંથી આનંદાશુ વહેતાં હતા. હૃદયમાં
અપૂર્વ આનંદ ઉછળતો હતો. શ્રદ્ધા અને
ભક્તિથી એણે દેવપ્રતિમાને પ્રણામ કર્યા અને
એ ધીરું ધીરું ગજગણવા લાગી.

‘વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ ! હરિ હો વિઠ્ઠલ !
માઈ બાપા વિઠ્ઠલ હરિ હો વિઠ્ઠલ !’

ખૂબ ભેરથી બોલવાની એની ઇચ્છા હતી પરંતુ હૃદય આનંદથી એનું ભરાઈ ગયું હતું કે વધુ બોલી શકાતું ન હતું. ભક્ત અને ભગવાનના મિલનનું એ દરશ અલૌકિક હતું. એનું વર્ણન કલમથી થઈ શકે જ નહિ.

આઠ દિવસ ભેતભેતામાં વીતી ગયા. ભક્તોના મંડળે હવે પાછા ફરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. સખુબાઈને સંઘના માણસોએ જણાવ્યું- સખુબાઈ! ભગવાનનાં ધરાઈ ધગઈને દર્શન કરી લો. આવતી કાલે ભગવાનની રજા લઈ અહીંથી નીકળવાનું છે. આજે ખૂબ ભજન કીર્તન કરી લો.'

પણ સખુબાઈને નિશ્ચય લુહો જ હતો. એ હવે ભગવાનથી દૂર થવા માગતી ન હતી. એને પોતાના ગામમાં હવે પાછા જવું જ નહતું. એણે જવાબમાં કહ્યું- 'ભાઈઓ! ભગવાન રજા આપશે તો જવાનું છે.'

બીજે દિવસે મંધા જવા તૈયાર થયા. પણ સખુબાઈ ભગવાનની મૂર્તિ આગળથી ખસતી જ ન હતી.

'આલો, સખુબાઈ, આલો. આઠ આઠ દિવસ સુધી દર્શન કર્યો તોય ધરાયા નહિ!' સંઘના ભાઈ બહેનો સખુબાઈને બોલાવવા લાગ્યાં. પણ સખુબાઈ જાણે સમાધિ લાગી ગઈ હોય એમ સ્થિર ઊભાં હતાં જવાબ ન મળ્યો એટલે ફરીથી સખુબાઈને ચાલવા માટે ભક્તો બોલાવવા લાગ્યા. પણ સખુબાઈ આ લોકમાં હતી જ ક્યાં? એના હૃદયને તાર ત્રિભુવનપતિના ચરણ-કમલમાં લાગી ગયો હતો. એ જવાબ કેવી રીતે આપે? એણે જાણી આજ કરીને એણે પણ નહિ.

એવામાં 'હે બાપ' હે વિકુલ! હે પાંડુ રંગ! એમ બોલતી બોલતી સખુબાઈ હાથ ભેડી જમીન પર લાંબી થઈને પડી મૂર્તિને

એણે સાથાંમ દંડવત પ્રણામ કર્યા પણ પછી એ ઊભી થઈ ચડી નહિ. પ્રભુએ એનો હાથ પકડી પોતાની પાસે બાણે બોલાવી લીધી નહોય તેમ એની શ્વાસગતિ એકાએક અટકી ગઈ ને એને દેહ છૂટી ગયો

મા બાપનો બોલો મૂકીને બીજે જવાનું ક્યા બાળકને ગમે? સખુબાઈ માતા-પિતાના ખોળામાં જઈને બેઠી.

ભક્તજનો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયાં. સૌ સખુબાઈના ભાગ્યને વખાણવા લાગ્યાં. પ્રભુનાં દર્શન કરતા કરતા દેહ છૂટી જાય એ બોલો ભાગ્યની વાત નથી.

જવાને તૈયાર થયેલા ભક્તો સખુબાઈને દેહ છૂટી જતાં અટકી ગયા. સખુબાઈના દેહને અંતિમ સંસ્કાર કર્યા સિવાય જવાય શી રીતે? એથી એ લોકો રામ નામ લેતાં લેતાં સખુબાઈના દેહને ઉપાડી સ્મશાનમાં ગયા ને દેહને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો. બીજે દિવસે સંઘે પંદરપુરને રામરામ કહ્યો.

(૬)

અસલ સખુબાઈને તો હવે કાઈ જાતની ચિંતા રહી નહિ. પ્રભુના પામમાં એ પહોંચી ગઈ હતી. તેવી જ રીતે સખુબાઈનો સાસુને પણ ચિંતા કરવાનું કંઈ કારણ રહ્યું નહતું કારણ કે દીકરાની વહુ તો ઘરમાં જ હતી અને વળી હવે એને સખુ ઉપર પહેલાંની પેઠે ગુસ્સો આવતો ન હતો. એટલે એ સુખી હતી. 'પણ હવે એક જગને ખરેખરી ચિંતા થઈ એ હતાં લક્ષ્મીદેવી. પોતાના સ્વામી સખુબાઈનું રૂપ ધરીને એને ઘેર કામ કરે છે અને આ બાળુ સખુબાઈ તો સુખ થઈ ગઈ છે. એ પાછી શી

રીતે જાય? અને એ પાછી ન જાય તો સખુ-
બાઈનો ખેલ બજવતા નટવર નાગર છટે શી રીતે?

આખરે મન સાથે નિશ્ચય કરી લક્ષ્મીમેયા
સ્મશાનમાં પહોંચ્યાં ને સખુબાઈની ચીતામાંથી
હાડકાં જોવાં કરી એના પર અમી દિધ નાખી.
એક જ પળમાં એ હાડકાંની ઢગલીમાંથી આળસ
મરડી સખુબાઈ બેઠી ધધ. માતાજીએ એને
સજીવન કરી.

સામે લક્ષ્મીદેવીને ઊભેલાં બેઠ સખુબાઈએ
એમના ચરણમાં માથું મૂકી કહ્યું:

‘મા! મા! મને પાછી સંસારમાં આ
માટે ઘોલાવી?’

હસીને માતાજી જોઈયાં:

‘સખુ! તારે હવે તારે ઘેર જવાનું છે.
હજુ ઠેટલાંય વર્ષો આ જગતમાં રહી તારે
ભક્તિનો પ્રચાર કરવાનો છે. એ પછી તને પાછી
અમારી પાસે ઘોલાવી લઈશું. માટે નિર્ભય થઇને
તું તારા ગામમાં જા. ત્યાં વાતાવરણ બહુ
પલટાઈ ગયું છે. તને જરા પણ દુઃખ નહિ પડે.’

‘બહે મા! જેવી આપની આજ્ઞા.’ કહીને
સખુબાઈએ ફરીથી પોતાનું માથું લક્ષ્મીદેવીના
ચરણમાં મૂક્યું

શેઠી વારે જ્યારે એણે પોતાનું મરતક ઉંચું
કયું ત્યારે પરમ આશ્વર્થમાં એણે જોયું કે
પોતે પોતાના ગામને માઢરે વહેલી કૃષ્ણા નદીના
કિનારે બેઠી છે.

મનોમય માતાજીને પ્રલામ કરી એ ઊભી
થઈ. ને ઘડ તરફ ચાલી

ઘરમાં પ્રવેશ કરતા બરોબર રથામતુઢરે
પોતાની લીલા સમેટી લીધી. એ અદશ્ય થઈ ગયા.

સખુબાઈની સાસુને સાચી સખુ કોણ અને
બૂઠી કોણ તેની ગત પડી નહિ. એણે સખુ-
બાઈ સાથે પ્રેમથી વાતો કરવા માંડી.

(૭)

ઉપરના પ્રસંગને ચાર પાંચ દિવસ વીતી
ગયા. ને એક દિવસ પંઢરપુરથી પાછો વળેલો
પેલો સંઘ સખુબાઈના ગામમાં આવી પહોંચ્યો.
એ સંઘમાં એ ત્રણ માણસો એવાં હતાં જે
સખુબાઈનાં સાસુ સસરાને જોળખતાં હતાં.
નજીકના ગામનાં રહીશ હતાં. તેઓ સખુબાઈના
સમાચાર જણાવવા માટે સખુબાઈના ઘેર આવ્યાં.

આવીને એમણે સખુબાઈ દેવલોક પાત્રી
જે એવા સમાચાર આપ્યા.

સખુબાઈની સાસુ ચોટેથી હસી પડી.

‘અરે બાઈ! તમે જાત્રા કરીને આવો
છો. એટલો તો ખ્યાલ રાખો. મારી વહુ તમને
બારે રી પડી કે એને તમે મારી નાખો છો!’

હકીકત કહેનારને આશ્ચર્ય થયું. એ
જોઈયો:

‘અરે બહેન! હું સમાચાર આપુ છું એ
ખોટા નથી. આ હાથે સખુબાઈનો અગ્નિ
સંસ્કાર કરી પંઢરપુરથી નીકળ્યો છું.’

‘એ સખુબાઈ કોઈ બીજા હશે. મારા
હીકરાની વહુ તો મારા ઘરમાં છે. અને તે
સંઘમાંથી પાછી આવી છે. પંઢરપુર પહોંચી જ
નથી.’ આમ કહી એણે સખુબાઈને ખૂમ પાડી.

સાસુનો અવાજ સાંભળી સખુબાઈ રસોડા-
માંથી બહાર આવી

જાત્રાળુઓની આંખો ફાટી ગઈ.

‘અરે સખુબાઈ! તમે અહીં કયાંથી?’

હે ! તમે તો પંદરપુરમાં દેવદોષ પામ્યાં હતાં ને ?

સપ્તભાઈએ હસીને સાસુના મુખ સામે બેઠું.

‘મા ! આ ભાઈએ સાસું કહે છે.’

‘એટલે ?’

‘એટલે એ કે હું પંદરપુર ગઈ હતી અને ત્યાં મારો દેહ છૂટી ગયો હતો તે વાત સાચી.’

‘તો પછી આ સામે તું જીવતી બિભી છે એ શી રીતે બન્યું ?’

જવાબમાં સપ્તભાઈએ વિગતવાર બધાં વાત કહી બતાવી.

પણ એ સાંભળીને તો સપ્તભાઈની સાસુ ચક્કરમાં પડી ગઈ. એણે કહ્યું :

‘તો પછી આ ઘરમાં સપ્તભાઈ હતી તે કેણું ?’

સપ્તભાઈ સીધી પહેલાં રહસ્ય સમજી ગઈ. એણે ધીમા સ્વરથી કહ્યું.

‘મા ! બીજું કોણ હોઈ શકે ? જેનું રંદણું હું નાનપણથી કરતી આવી છું અને જેને સંભારતાં તમને પણ હવે સુખ થાય છે એ જ હોઈ શકે તમારા ઉપર અને મારા ઉપર કૃપા કરવા ખાતર એમણે મારું સ્વરૂપ ધારણ કરી ખેલ બજાવ્યો. ‘મા ! શું કહું ?’ સપ્તભાઈ આગળ બોલી શકી નહિ. એનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું પાલવવતી એ આંસુ લૂછવા લાગી.

સપ્તભાઈનાં સાસુ સસરા ચિત્તવત બની ગયાં. સાંભળનારા સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

થોડીવારે સપ્તભાઈની સાસુ એકાએક મોટેથી રડી બેઠી :

‘હાય હાય ! મેં ભગવાનને જોળપયા નહિ. મેં તો એમને દીકરાની વહું સમજીને

ઘણાં કડવાં વચન સંભળાવ્યાં ને ત્રાસ આપ્યો છે. એ પાપમાંથી હવે છુટાયે ક્યારે ? એ સખુ ! મને કંઈ રસ્તો બતાવ ! તારા ઉપર વિઠ્ઠલાદેવી મહેર છે. મેં તો હાથ પણ ઉપાડ્યો હતો. એ મારા બાપરે....’

સપ્તભાઈએ સાસુમાને પ્રયત્ન કરી રહતાં અટકાવ્યાં પછી એ બોલી :

‘ભગવાનનાં આપણે બધાં બાળકો છીએ છોડ કે છોડે થાય પણ માતા જેમ કુમાતા બનતી નથી તેમ દયાનિધિ ભગવાન કહી કહોર બનતા નથી. એમની સાચા હૃદયથી ક્ષમા માગી નિરંતર એમને વાદ કરતાં રહેવાથી તમામ પાપ નાશ થઈ જશે.’

જેતજેતામાં સપ્તભાઈની ભક્તિની અને પ્રભુના ચમત્કારની વાત સર્વત્ર ફેરી વળી. સૌ સપ્તભાઈનાં દર્શને આવવા લાગ્યાં ને આશીર્વાદ માગવા લાગ્યાં. સપ્તભાઈનાં સાસુ સસરા પણ એકઠમ પડતાઈ ગયાં. સખુને પૂછવા વગર હવે એ ધાણી પણ થીતાં નથી. અને એ બતાવે છે એ રીતે હરિભજન કરતાં થાકતાં નથી.

‘સપ્તભાઈ સૌને એક જ વાત કહે છે—અનન્ય ભાવથી વિઠ્ઠલને આરાધો. પૂજું પ્રેમથી એના નામનો જપ કરો. ગમે તે થાય, એનો આશ્રય છોડો નહિ. ભગવાન બહુ દયાળુ છે. એનાં બાળકોથી એ જરાપણ દૂર નથી. એ સૌની રક્ષા કરે છે. બોલો,

વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલા હરિ હો ! વિઠ્ઠલા !
માઈ બાપા વિઠ્ઠલા, હરિ હો વિઠ્ઠલા !

* * *
સંત સંખુના ચરણકમલમાં,
નમસ્કાર હો વારંવાર;
ભક્તહૃદયની ભવ્ય ભાવનાનો
મહિમા ‘રવિ’ અપરંપાર.

अनन्यचेताः सततं, यो मां स्मरति नित्यशः ।

तस्याहं सुलभः पार्थ, नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥

— ગી. દારૂ

સુખ પિત કારા શિશ સમર્પે,

એ પામે રસ પીવા ભોને ।

—પ્રીતમ

+

+

+

ગોરા ભગત શરીરે કંઈ ગોરા ન હતા પશુ એમનું હૃદય ગોરાં હનું—રવચ્છ હનું અને ભક્તિમાતા એમાં આસન જમાવીને બેઠા હતાં એટલે એ ગોરા ભગત તરીકે ઓળખાતા હતા એવી આપણે કલ્પના કરીએ તો કંઈ એટલું છે ?

પશુ આપણે કલ્પના કરીએ કે ન કરીએ, ગોરાજીનું ચરિત્ર એમના હૃદયને ઓળખાવી દે તેવું છે. શ્યામસુદરની ગોરા ભગત ઉપર પ્રીતિ હતી. પ્રભાપતિ—પ્રદ્યાએ આ દુનિયાના પ્રભાપતિ ભગતને ઘડતી વખતે અવશ્ય હરિને જયજય-કાર બોલાવ્યો હશે. એ સિવાય નાનપણથી જ ગોરાજીના કંઠમાં 'જય જય રામકૃષ્ણ હરિ !' એ પ્રજ્ઞાના નામની ધૂન બેસી બધા નહિ

ગોરા ભગત બંને કુંભાર હતા. માટીનાં વાસણ બનાવવાની કલા એમને બહુ સરળતાથી સાધ્ય થઈ ગઈ હતી. ઘડા, દેગડા, ગાગર, માણ, ચંચુ, નાના મોટા આકારના લોટવા વગેરે એ એવા ધાટીલા બનાવતા કે ભોનારને એ લઈ લેવાનું જ મન થતું. અને એક વખત જે ગોરાકુંભાર પાસેથી વાસણ ખરીદતું એ એનું કાયમનું ઘરાક બની જતું. મજબૂત અને દેખાવડાં વાસણ કેાને ન ગમે ? ઉપરાંત કેાઇ ઘરાક સાથે ગોરાજી વાસણને ભાવ દરાવતા નહીં.

‘આ વાસણ આપને ગમ્યું ? લઈ જતું છે ?’ આવા બે પ્રશ્નો એ ઘરાકને મીઠાચથી પૂછતા.

ધરાક જે દા કહેતું તો તરત ધરાકે પત્ર
કરેલું પાત્ર ઉચ્ચીને ધરાકના હાથમાં ગોરાણ
મૂકી દેતા.

‘પણ આના કેટલા પૈસા આપવાના ?’
પ્રાશ્નક પૂછતો.

‘જે આપવા હોય તે આપો, રાણ થઈને !’
ભગત જવાબ આપતા અને ધરાક મરજીમાં
આવે તેટલા પૈસા આપે તે લઈને એ પોતાના
કામમાં લાગી જતા.

ગરીબ માણસ પાસેથી અને પ્રાશ્નકો પાસેથી
તો એ એક પાઈ પણ લેતા નહિ.

‘મારું ભાગ્ય ક્યાંથી દે હું જે પાત્ર
ખનાવું તે આપના કામમાં આવે’ એ હાથ
ભેડીને પ્રાશ્નકોને કહેતા.

‘તમે તો મારા ભાઈ જેવા છો ભાઈ પાસેથી
કશું લેવાતું હશે ! રામ રામ કરો !’ કોઈ
ગરીબ માણસ સંકોચ અનુભવના હોય એને
ગોરાણ આવાં મીઠાં વચન સંભળાવતા અને
એને જે ભેડીએ તે પાત્ર વગર વિલંબે આપી
દેતા.

પણ ગોરાભગતનો આવો વ્યવહાર એમનાં
પત્નીને ગમતો નહિ.

‘આવા ઉદાર થઈ જશે તો પછી ધંધો
ચાલશે નહિ.’ કોઈ વખત એ પતિને કહેતાં.

‘ધંધો તો સારો ચાલે છે. ને નહિ
ચાલે તો માલિકની મરજી. આપણે તો એના
નોકર છીએ ને એની આજ્ઞા મુજબ કામ
કરવા બંધાયેલા છીએ.’ ગોરાણ પત્નીને
સમજાવતા.

‘એ વાત ખરી પણ જધાને મક્કત આપવા
મીઠો અથવા નામનાં પૈસા લઈ વેપાર કરો

તો પછી જે ટંક ખાવાનું થ નહિ મળે. આપો
દિવસ મહેનત કરીએ ને પાંચ પૈસા ભેગા થાય
નહિ તો પછી ધંધો કરીએ એનો અર્થ શો ?’

‘અરે સંતી ! પૈસા ભેગા ન થાય તેજ
સારું છે. એ તો ભગવાનના આગમાં વિન નાખો.’

ભગનની પત્નીનું નામ સંતી હતું. એ
આવા જવાબ સાંભળીને ચૂપ રહેતી સ્ત્રી સ્વભાવ
અનુસાર એને મુખ વૈભવમાં મહાલવાના ઠોડ
હતા. પણ આ બાલુ ગોરાણને તો સાદાઈ
ગમતી હતી મનીષાઈમાં જીવન ગાળવામાં જ
ચિત્તવૃત્તિઓ સ્થિર રહે છે ને ભગવાનનું ભજન
થઈ શકે છે એવો એમનો ખ્યાલ હતો. એટલે
જે જેટલું કમાતા એટલું પ્રભુના માર્ગે ખર્ચી
નાખતા. સૌ કોઈવાર બહુ અકાળાતી ત્યારે
મીઠાશયી એને સમજાવતાં કહેતા :

‘જે ભગવાનનું બીજું નામ લક્ષ્મીપતિ છે.
એટલે આપણને જે કંઈ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય તે
આપણે ભગવાનના કામમાં-ભગવાનની સેવામાં
રજી કરવી ભેડીએ આપણા કામમાં એનો ઉપ-
યોગ થાય નહિ. મમજ પડી ? અને આપણને
ભગવાન ખાવા જેટલું તો આપે જ છે. પછી
ફિકર શું કામ કરવી ?’

ભગત જેવા ભજન કરવામાં શૂરા હતા તેવા
સાધુ સંતોની સેવા કરવામાં પણ શૂરા હતા.
ગામમાં કોઈ સાધુ સંત આવ્યા હોય અને
ગોરાણની જાણમાં આવે એટલે એ તરત કામ
અટકાવીને ઘોડે અને પોતાને આંગણે સાધુ
સંતોને તેડી લાવીને ગ્રેમપૂર્વક એમને ભોજન
આપી એમના સત્સંગનો લાભ લેતા. સાધુ
ભગનો પણ ટેવાઈ ગયેલા એટલે સીધા ગોરા
જીના આંગણે આવીને બેસા રહે.

સવારમાં જિંદે ત્યારથી ગોરાબગત હરિનામ લેવાનું શરૂ કરે. ફરતાં ફરતાં કે બિઠતાં બેસતાં એમનો 'જય જય રામકૃષ્ણ હરિ' નો જય ચાલુ જ રહેતો. ઠોઠની સાથે વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ આવે તેટલા પુરતું ભજન અટકે પણ વાત પૂરી થઈ કે પાછું ભજન શરૂ. એમનું ખરું સ્વરૂપ તો પોતે ચાકડા આગળ બેઠા હોય ને ચાકડા ઉપર કામ કરતા હોય ત્યારે એવા મળતું. એક એકથી ચઢીઆતાં ભજનો એ એક પછી એક લલકારતા લલકારતા ચાકડો ફેરવતા ને વિવિધ ઘાટનાં માટીનાં વાસણો ઉતારતા. એ વખતની તલલીનતા પણ અજબ રહેતી. કેટલીકવાર ભોજનનો સમય થઈ જાય એવું પણ એમને ભાન રહેતું નહિ. એમનાં શ્રી રસોડામાંથી 'ખાવા ચાહો, ખાવા ચાહો' એવી બૂમો પાડે પણ અમૃતના ઘુંટકા પીવાના મૂકીને જિંદે એ બીજા, આખરે થાકીને ઘરની બહાર આવીને ખૂમ પાડીને એ જ્યારે કહેતી ત્યારે ભગત સમાધિમાંથી ભગતા ને પૂછતા:

‘શું કહ્યું?’

‘હો, હજી શું કહ્યું! શું કહ્યું! પૂછે છે. બહાર એક વાગવા આવ્યો તોય હજી બિઠવું છે કે નહિ? ક્યારની બૂમો પાડું છું? પણ સાંભળે કોણ?’ હજુકે કરી ભક્તાણી ગોલતાં.

‘હો, આ બંધ કયું. ખાવાનું થઈ ગયું?’

‘હા, એને માટે તો ગોલાવું છું.’

‘એ....આ આવ્યો. ‘આમ કહીને ભગત હોય થોડાં ઘરમાં જતા ને ભગવાનનું નામ લઈ પ્રભુનો પ્રસાદ આરોગતા.

પણ પ્રથમ શ્રાસ મોંઢામાં મૂકતા ત્યાં સુધી એમને બાહ્ય જ્ઞાન રહેતું. બીજો શ્રાસ બિઠાવતા

બરોબર એ પાછા પ્રભુચિંતનમાં તલલીન થઈ જતા. હોય હોયનું કામ કરે, મુખ મુખનું પણ ભગતનું મન તો મનમોહનના ચરણકમલમાં લાગી જતું.

‘કેમ કાળ કેવી થઈ છે?’ સંતીબાઈ પાસે પીરસવા બેઠાં હોય તે ભગતને પૂછતાં. પણ ભગત ભાનમાં હોય તો જવાબ આપેને! એમને કાળ શાક કેવાં થયાં છે એ બહુવાની જરૂર શી!

‘એ....રોટલો મૂકે? ભાત મૂકે?’ જવાબ ન મળવાથી ભક્તાણી જરા જોશથી પૂછતાં. ને ભક્તારાજનો તાર તૂટતો.

‘શું કંઈ મને કહ્યું?’ એ પૂછતા.

‘ના તમને નહિ. બીજા કોઈને!’ ભક્તાણી વાંકું ગોલતાં.

‘અહીં કોણ છે બીજું?’

‘તમારો ભગવાન.’

ભગત આ જવાબથી એકદમ ખુશ થઈ જતા. ને ગોલી બિઠતા:

‘વાહ વાહ, ભક્તાણી! મારા પ્રભુ સાથે તું વાતો કરે છે એ બહુ મને બહુ આનંદ થયો. મારો સ્વામી તો બધે બાપી રહેલો છે.’

પતિની સરળતા જોઈ સંતી હસી પડતી ને એ સાથે કાળ, શાક, રોટલો, ભાત વગેરે જે કંઈ પ્રસાદી બની હોય તે તમામ ભગતની શાળીમાં પીરસી દેતી.

(૨)

એક વખત સવારના ચહોરમાં ગોરાજી પગ વડે માટી ગોલતા હતા. માટી ગોલતાં ગોલતાં એમણે હરિનામ લેવાનું શરૂ કર્યું થોડી વારમાં

બજને ભગતના મનનો કળજો વર્ષ લીધો. એ બજનમાં તદલીન બની ગયા. આંખો બંધ કરીને એ ‘જય જય રામ કૃષ્ણ હરિ’ નો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ પૂન જામતી ગઈ તેમ તેમ ભગત બહારતું ભાન જૂલવા લાગ્યા. એમના પગ ઝડપથી જાંયાનીચા થવા લાગ્યા. એ જ વખતે એમનો નાનો સરખો બાળક છુટછીઆં ખેંચતો ખેંચતો એમની પાસે આવ્યો. પિતાજીને નાચતા અને માતા જોઈ બાળકને ખૂબ આનંદ થયો. થોડીવાર સ્થિતભયો મુખે ગોરાજીની કિંમતો જોઈ રહ્યો. પછી નાના નાના બે હાથ વડે એ તાળીઓ પાડવા લાગ્યો. ને કિલકારીઓ કરવા લાગ્યો. પણ ગોરા ભગતનું ધ્યાન એના તરફ ખેંચાયું નહિ. એ તો પોતાની પૂનમાં મસ્ત હતો.

નાનાં બાળકે થોડીવાર તાળીઓ પાડી આનંદ વ્યક્ત કર્યો પણ પિતાનું ધ્યાન ખેંચાયું નહિ એટલે એ વધુ નજીક ગયો. ગોરાજીના પગ પકડી જીભા થવાનો એનો વિચાર હતો. પણ જોવો પાસે સરી પગ પકડવા એણે પ્રયત્ન કર્યો તેવો જ ગોરા ભગતનો પગ બાળકના શરીર પર પડ્યો.... બાળકે ધીમી ચીસ પાડી. એવામાં ખીજે પગ એના માથા પર પડ્યો ને ‘જય જય રામકૃષ્ણ હરિ’ ના ઉચ્ચાર સાથે ભગતે બાળકને માટી સાથે ફગાવી દીધો....

એક જ ક્ષણમાં કુમળા બાળકના રામ રમી ગયા.

‘અરે અરે, આ શું કર્યું?’ ભગતની પત્ની સંતી ચીસ પાડી પાસે દોડી આવી. એણે બે હાથ વતી ગોરાજીના હાથ પકડી એમને હલાવ્યા.

ગોરાજી ભાનમાં આવ્યા, એમણે આંખો ઉઘાડી ચારે બાજુ જોયું.

‘કેમ શું છે? ચીસો કેમ પાડે છે?’

રહતા અવાજે સંતી બોલી:

‘જરા નીચે જુઓ. પછી મને પૂછો. તમારી ચેલછાએ મારા બાળકના પ્રાણ લીધા છે.’

‘હૈં?’ ભગત ફૂંદીને ગારામાંથી બહાર આવ્યા.

‘આવું તે બજન હોય! તમને એટલી પણ ખબર ન રહી કે પગ તળે માટી કચરાય છે કે ખીજું કંઈ? હાથ હાથ! તમે મારા એકના એક બાળકનો જીવ લીધો. તમે પિતા થઈને બાળકના હત્યાકા બન્યા.’ બોલતાં બોલતાં સંતીએ આકંઠ કરી મૂક્યું.

ગોરા ભગતને હવે પરિસ્થિતિને ખ્યાલ આવ્યો. ક્ષણેક એ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. પછી એકાએક એ નીચા વળ્યા ને માટીથી રગદોળાએલા બાળકના દેહને પોતાના બે હાથમાં લઈ ‘હરિ હરિ! હરિ હરિ!’ એમ મોટેથી બોલતાં બોલતાં એ ફરીથી નાચવા લાગ્યા.

સંતીના માતૃહૃદયે બંડ જીકાવ્યું. એણે ભગતના હાથમાંથી પુત્રના દેહને ખેંચતાં ખેંચતાં ચીસાચીસ કરી મૂકી:

‘છાડો, મારા બાળકને છાડો. ‘હરિ હરિ’ કરવાથી હવે એ પાછો આવનાર નથી. છાડો, જો નિહુર! તમે તો બાપ છો કે રાક્ષસ?’

ભગતે બાળકના દેહને એની માતાને સ્વાધીન કર્યો ને અપરાધીની માફક એ ધીમેથી બોલ્યા:

‘સંતી! હવે શોક કરવો નકામો છે. બાળક ભાગ્યશાળી હતો....’

‘હા, હા, પૂરો ભાગ્યશાળી. તમારા યગ નીચે એ કચડાઈ ગયો એટલે પૂરો ભાગ્યશાળી.’ સંતી આંખમાંથી આંસુ વહાવતાં બોલી.

‘ભાગ્યશાળી એટલા માટે કે ભગવાનનું નામ સાંભળતાં સાંભળતાં એણે ઠેક ઊઠી દીધો. સંતી ! તું જરા ભાનમાં આવ. બહુ ભગવાનની ઇચ્છા મુજબ બને છે.’

‘હું તો ભાનમાં જ છું. તમારે ભાનમાં આવવાની જરૂર છે. તમે ભાન શુભાખ્યું ને હું પુત્ર વગરની થઈ ગઈ....’ સંતી પુત્રના ઠેકને ખોળામાં લઈ છાતીફાટ રહવા લાગી.

સંતીનું આકંઠ સાંભળી આડોશી પાઠોશી ભેગાં થઈ ગયાં. ને હકીકત જાણી આશ્ચર્યમાં એકબીજાના ચોંકા સામે એઈ ગણગણવા લાગ્યાં.

‘છોકરાને કયરી નાખ્યો એ ભક્તિ કેવી?’

‘એ તે કંઈ ભક્તિ કહેવાય ? એ તો એક જાતની ગાંડછા.’

‘અરે પણ આ તે કંઈ જાતની ગાંડછા ? ફૂલ જેવો છોકરો યગ નીચે આવી બાથ તોય ખપ્પર ન પડે ?’

‘બીચારી સંતી છોકરા વગરની થઈ ગઈ.’

‘આવી ચેલછા વધાર્યા કરવાથી કંઈ ભગવાન મળે ?’

‘અરે રામ રામ કરો. ભગવાન કંઈ રસ્તામાં પડ્યા છે તે એમ નાચવા ફૂંકવાથી સાચે આવી બાથ ?’

‘જુઓ તો ખરા આ બીચારી સંતી કેવું હેવાફાટ રહે છે ને ભગત તરફ જુઓ ! છે એની આંખમાં એક પણ આંસુ ?’

‘અરે એ તે કંઈ માણસ છે ! પથ્થર છે પથ્થર.’

‘ના, ના, સાવ એવું ન કહેવાય. ગોરાળ આમ જોવા જઈએ તો બહુ ભલા છે. એમની આંખમાં આંસુ નથી કારણ કે એમની સમજ બહુ ભંચી છે.’

‘અરે શાની સમજ પૂળની !’

‘તમે ગમે તે માનો. પણ એમના જેવી શ્રદ્ધા ભાગ્યે બીજામાં હશે.’

એ રાત્રે ગોરાળએ પત્નીની પાસે બેસી મૂઠું સ્વરથી કહ્યું:

‘એ સંતી ! આ જગતની દોઈ પણ વસ્તુનો ખેદ કરવો એવું નામ અજ્ઞાન છે. આ તમામ જગતના માલિક ભગવાન છે. એટલે બધાની માલિકી ભગવાનની છે. અને એથી એની ચીજને એ ફાવે તે પ્રમાણે એક દેકાણેથી લઈને બીજે દેકાણે મૂકે. આપણે જેને આપણો ક માનતાં હતાં તે આપણો નહિ પણ ભગવાનનો હતો. એની ચીજને એ ગમે ત્યારે લઈ શકે છે. જરા સ્વસ્થ બનીને આપણે વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આંસુ વહાવવાની કિંયા ખોટી નથી. ફૂંક કરવું એ પણ નકાસું નથી. પણ પ્રભુનું ભજન ન થાય ત્યારે આંસુ વહાવ્યાં હોય કે પ્રભુના વિચોગના દુઃખથી ફૂંક કરવું હોય તો તે સાચું છે. એવા ફૂંકની કિંમત છે.’

પણ સંતીના મગજમાં ભગતજીનું જ્ઞાન ઉતર્યું નહિ એણે ચીડાઈને કહ્યું:

‘તમારું જ્ઞાન તમારી પાસે રાખો. અને કૃપા કરીને મને એકલી રહેવા દો.’

હિંબા થતાં ગોરાળ બોલ્યા :

‘જાલે, હું જાઉં છું. તું આરામ કર. પણ એ વાત માનવી લે. તારા પુત્ર માટે તને

જો ખરેખર પ્રેમ હોય તો આસુ સારવાને બદલે મન મજબૂત કરીને ભગવાનના નામનો જપ કર. ભગવાનના મંગલમય નામનો ઉચ્ચાર કર. પુત્રની સફળિતિ યથે અને તારા જીવને શાન્તિ મળશે.’

પણ આ શબ્દોથી તો સંતી વધુ ચિડાઈ ગઈ. એણે કહ્યું :

‘મારે તમારું કે તમારા ભગવાનનું કામ નથી, તમે ભલે તમારા ભગવાન સાથે સંબંધ રાખો. હું તો એમની સાથે અને જોડે જોડે તમારી સાર્થે પણ હવેથી સંબંધ રાખવા માગતી નથી.’

ગોરાજી પ્રજુની માથાને મનોમય પ્રહાર કરીને ત્યાંથી ખસી ગયા.

(૩)

સંતી આમ ઘણી સારી સ્ત્રી હતી. ધીરે ધીરે પુત્રના શોકને એ ભૂલવા લાગી પૂર્વવત્ કામકાજમાં ધ્યાન આપવા લાગી. પણ ગોરાજીના વર્તનમાં ફેરફાર થયો હતો. એ સંતીની સાથે બહુ ઝોણું બોલતા હતા. હરિભજનના વેપારને એમણે ધીમે ધીમે ખૂબ વધારી દીધો હતો. સંતીએ થોડા દિવસ તો ચૂપચાપ તાલ બેસાડ્યો પણ પછી એક દિવસ એણે ગોરાજીને પૂછ્યું :

‘તમે કેમ આવા થઈ ગયા છો ?’

‘કેમ કેવો કંઈ ગયો છું ?’ ગોરાજીએ પૂછ્યું.

‘જાણે કે ઘરમાં કોઈ બીજું માણસ જ નથી એ રીતે હરોહરો છો.’

‘આ સાબળી ભગતે કહ્યું :

‘સતી ! ભગવાનની પ્રીતિ જેને સંપાદન કરવી હોય એણે મોહ માયાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. મારામાં એ કંઈ ઉદામીનતા જેવું તને જણાતું હોય તો તેનું આ જ કારણ છે. મોહ માયામાંથી હું છૂટવા માગુ છું.’

‘તે તમે છૂટેલા જ છો ને ! ત્યાગીના જેવું તમારું જીવન છે. તમારે મોહ-માયાથી ડરવાનું કારણ શું છે ?’

‘ભગવાનની માયાથી બચવું એ સહેલી વાત નથી એ તો જેના પર ભગવાનની કૃપા યાય એ જ માયાના ચક્કરમાંથી છૂટી શકે. મારામાં હજી ઘણું અધુરપણું છે.’

‘અધુરપણું છે ? તમારામાં ?’

‘હા.’

‘તો તેને દૂર કરો.’

‘હું એને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરું છું ને ભગવાનને સહાય કરવા વિનવું છું.’

‘તમારા પ્રયત્નમાં હું ઉપયોગી થઈ શકું ખરી ?’

‘શા માટે નહિ ? તારી મદદ મળે તો ઝડપથી મારું કામ થાય.’

‘જોલો, હું શી રીતે ઉપયોગી થઈ પડું ?’

‘હું જેમ ભગવાનનું ભજન કરું છું તેવી જ રીતે પ્રેમપૂર્વક તું પણ ભજન કરતી થાય તો મને ઘણું બળ મળે.’

‘ભજન કરવાનું મેં પણ ગમે છે. પણ માગ મનનો ભાર ઓછો થતો નથી એટલે એકધારું પ્રેમપૂર્વક ભજન હું કરી શકતી નથી.’

‘મનનો ભાર ઓછો કરવાનું સાધન ભજન જ છે. ભગવાનનો આશ્રય જેણે લીધો એનું

ગમે તેટલું મોટું દુઃખ હોય તો પણ એ ટપી શકતું નથી. તું ભજન કરવાનું શરૂ કર. તારા મનનો ભાર અવશ્ય દૂર થશે.’

સંતીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં, એણે કહ્યું:

‘વાત તો સાચી છે. પણ મને લાગે છે કે મારું દુઃખ તો તમારાથી જ દૂર થઈ શકે એવું છે.’

‘હરિ હરિ ! ભગવાનનું ભજન સૌથી મોટું છે. એની ભક્તિ આગળ મનુષ્યની શક્તિ કંઈ વિસાતમાં નથી. છતાં તું કહે, મારાથી તારું દુઃખ શી રીતે દૂર થાય ?’

સંતી બોલી :

‘પુત્રના દુઃખથી ગાંડી બનીને મેં આપને ઘણાં કરવાં વચન કહ્યાં છે એ બદલ તમે મને માફ કરો. અને પહેલાંની જેમ મારી સાથે પ્રેમથી વર્તો તો મારું દુઃખ દૂર થાય. મને લાગે છે કે મેં મોટામાં મોટો અપરાધ કયો છે.’

કરુણાથી ગોરાભગત બોલ્યા :

‘તારો અવશ્ય ભારા મનમાં વરસે નથી એટલે માફ કરવા જેવું શું છે ? અને ખીલ ખાખતમાં પણ તારે દુઃખી બનવાનું જરાપણ કારણ નથી. પુત્ર વિયોગના દુઃખમાં તું જે કંઈ બોલી હતી તે તું બોલી નથી, એ તો તારા મુખે ભગવાન બોલ્યા છે એમજ સમજ. ભગવાને આપણને નિર્ભય બનાવવા ખાતર તારા મુખે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી છે એને મિથ્યા થવા દઈએ તો ભજનમાં ભંગ પડે. એટલે આપણે સંબંધ હવે પ્રભુના ભક્ત તરીકેનો રહે એ જ ઇચ્છું છે. પતિ-પત્ની તરીકેનો આપણે સંબંધ બંધ થાય એમાં નારાજ થવા જેવું શું છે ?’

સંતીએ આવો જવાબ આપ્યો નહિ. સાચી

વાતને દલિલથી જાહેરી પાડવાનું એનામાં સાહસ નહતું. એને એ જમતું પણ નહિ.

પણ એ ચતુર હતી. ખીજા દિવસથી એણે ભક્તને ગમતા કામમાં પોતાનું મન જોડ્યું. એણે પોતાના પતિની જેમ હરિસ્મરણ કરવા માંડ્યું. ભક્તનાં, ભક્તનાં, ભક્તનાં, ભક્તનાં, ખીતાં, એણે પ્રભુના મંગળમય નામનો ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યો. પ્રભુના નામની ધૂન મચાવવા માંડી. પ્રભુની મંગળ લીલાનું ગાન કરવા માંડ્યું. ને એ રીતે પતિની સાથે સાથે એણે ભગવાનની પ્રીતિ સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

ગોરાભ મનમાં ને મનમાં બહુ શણ થયા. એમણે સંતીની સાથે એકીને ભગવદ્ભક્તિ કરવા માંડી. ને એ રીતે સંતીની ભક્તિને વધુ મજબૂત કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ પૂજા પ્રસન્ન થઈને એમણે સંતીને કહ્યું :

‘સંતી ! તારી ભગવદ્ભક્તિ બેઠું હું બહુ શણ થયો છું.’

સંતીએ હસીને કહ્યું :

‘જે શણ થાય તે વરદાન પણ આપે.’

ગોરાભ બોલ્યા :

‘વરદાન તો ભગવાન આપે.’

‘ભગવાનમાં ને તમારામાં મને કંઈ ફેર જણતો નથી.’

‘એવું ન બોલ સંતી ! એવું ન બોલ. ભગવાન તો મારા સ્વામી છે, હું એમનો બાળક છું.’

સંતી બોલી :

‘આપની દૃષ્ટિથી આપની વાત સાચી છે,

પણ મારી દિગ્ધિ તો આપ જ મારા સ્વામી છે, આપે મને જગતના સ્વામી સાથે સંબંધ બાંધી આપ્યો છે એ કેમ જૂલો છે ?

ગોરાજી કોળા બાવથી બોલ્યા:

‘બલે બલે, બેલ, તારી શી ઇચ્છા છે ?’

‘પહેલાં વચન આપો તો કહું.’

‘વચનની જરૂર શી છે ? છતાં વચન ભેષ્ટું હોય તો જ હું વચન આપું છું. તારે યાત્રા કરવાની ઇચ્છા હશે તો હું તને યાત્રા કરાવીશ ખસ.’

સંતી સહેજ નીચું જોડને બોલી:

‘આપની કૃપા છે એ મારે મન ધણું છે. પણ હું તો ખીચું કંઈ ભગવાની ઇચ્છા રાખું છું.’

‘એ ઇચ્છા કઈ ?’

‘સ્વામી ! મારે એક નાની બહેન છે. એ ઉમ્મરલાયક થઈ છે. એની સાથે તમે લગ્ન કરો.’

‘હરિ હરિ ! સંતી ! આ શું માગ્યું ? હજી હજીને તે તો કુલદીમાં વાળ્યું. માયામાંથી છૂટવાને તો આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ ને તું તો અને એમાં પાછો નાખવા માગે છે.’

સંતીએ નમ્રતાથી કહ્યું:

‘સ્વામી ! આપ માયામાં નહિ સપડાવ, મારી બહેન રામી ઘણી સુશીલ છે. એ આપની ભક્તિની આટે આવે એવી નથી.’

‘પણ એને મારી સાથે પરણાવવાનું કારણ શું ?’

‘આપની સેવા માટે એને હું આ ઘરમાં લાવવા માગું છું.’

‘અરે સેવા તો ભગવાનની હોય.’

‘ભગવાનની સેવા પણ એ કરે એવી છે. એક બીજે પણ મારો સ્વાર્થ છે.’

‘શો સ્વાર્થ છે ?’

‘મારે આપણા ઘરમાં એક ભક્ત બાળક રમતો જોવાની ઇચ્છા છે.’

નિયાસ નાખી ગોરાજી બોલ્યા:

‘સંતી ! તારા દૃઢ ઉપર ભક્તિનો હજી બરાબર રંગ લાગ્યો નથી કે શું ? ભક્ત બાળકની જરૂર એ ભગવાનને જણાઈ હોત તો એના બાળકને એ બોલાવી શું કામ લેત ?’

‘ભગવાને બાળકને બોલાવી લીધો માટે જ બીજા બાળક માટે આપણે ભગવાનને પ્રાર્થના કરીશું. અને એને માટે જ મારી બહેનને આ ઘરમાં લાવવા હું માગું છું. પુત્ર વગર માતાપિતાને પિંડકાન કેણું કે ? પુત્ર વગર સદ્ગતિ કેવી રીતે થાય ?’

‘સદ્ગતિ સારાં કર્મથી થાય. ભગવાનના ભજનથી થાય.’

‘એ બધું ખરું પણ મારી વિનંતી સ્વીકારવાથી મને અને મારાં મા-બાપને ઘણો આનંદ થશે. હું ખાતરી આપું છું કે મારી બહેન આપણા પંથમાં ભળી જાય તેવી છે.’

સંતીની આશ્વહારી વિનંતીથી ગોરાજી આખરે સંમત થયા. ને એમનું લગ્ન સંતીની નાની બહેન રામી સાથે થઈ ગયું.

પણ લગ્ન પછી પત્નીને લઈ ગોરાજી ન્યારે ચોતાને વેર આવ્યા ને એમણે ન્યારે ખાનગીમાં સંતીને રહસ્યની વાત કરી ત્યારે સતી બહુ ડુંખી થઈ ગઈ.

ગોરાજીએ સંતીને કહ્યું:

‘સંતી ! તે ખુબ આશ્વહારી કરી મને પરણાવ્યો પણ ભગવાનને રચતી વાત નથી.’

‘કેમ ?’

‘તારી બહેનને વળાવતી વખતે તારા પિતાએ મને ભલામણ કરતાં કહ્યું કે-મારી શોટી પુત્રીને

જે રીતે તમે રાખો છે અને જે રીતે એની સાથે વર્તો છો બરાબર એવી જ રીતે મારી આ બીજી સુશીલ પુત્રી સાથે વર્તજો.’

‘તે એવું તો એ કહેજ ને! આપણે એને ઘણું સારું બનવું હતું તે મારા પિતાની બધું બહાર નથી.’

‘એ વાત ખરી પણ એમણે તારી જેઠે તારી બહેનને રાખવાની અને એની સાથે વર્તવાનું મને કહ્યું છે એનો અર્થ તને સમજાય છે?’

‘તમે શો અર્થ કાઢ્યો?’

‘અર્થ મરણ છે, તારી સાથે જેમ હું ત્યાગીની જેઠે વર્તું છું તેમ એની સાથે પણ મારે વર્તવું પડશે.’

‘અરે એવું તે બને?’

‘જરૂર બને. ભગવાને જ તારા પિતાને જોડે એવા શાન્દો બોલાવ્યા છે ને મેં એ કબૂલ કર્યું’ એટલે હવે બીજો રસ્તો નથી.’

સાંતી થું બેલે?

એણે પોતાના પતિના અને બહેનના સુખ માટે પ્રયત્ન કર્યો પણ ભગવાને બાળ ફેરવી નાખી.

(૪)

ઉપરના પ્રસંગને સાત વર્ષ વીતી ગયાં. એ સાત વર્ષ દરમિયાન ગોરાજી સાથે એમની બન્ને પત્નીઓ ભગવદ્ ભાગ્યમાં ઠીક ઠીક આગળ વધી ગઈ હતી. હવે એમના અતઃકરણમા દિવ્ય પ્રેમનો ઉદય થયો હતો. હવે એમને સાચા સુખનો માર્ગ પ્રાપ્ત થયો હતો, સસારનાં મુખો એ તો મૃગચ્છં સમાન છે એવી એમને ખાતરી થઈ ગઈ હતી. પણ સર્વજ્ઞ ભગવાનની લીલા સમજી શકાય નહિ એવી છે. મહત્તરી નાનામાં નાની ઇચ્છા એમના ખ્યાલ બહાર હોતી નથી. અને એથી યથા સમયે એને ન્યાયે એ પૂરી કરે છે ત્યારે જ એમને મેન પડે છે.

સંતી અને ગમીની ઇચ્છા ઘરમાં એક બાળક રમતો એવાની હતી. બે કે એ ઇચ્છા સમયના વહેવા સાથે એમના હૃદયમાંથી હ્રસ્ત થઈ હતી પરંતુ દયાળુ ભગવાન કંઈ બૂલે કે? એમણે એક લીલા કરવાનો વિચાર કર્યો.

એક દિવસ એક સાધુના વેશમાં પોતે ગોરાજીના ઘર આગળ આવીને ઊભા.

‘સંતને ભેતાં ગોરાજી રાજરાજ થઈ ગયા. વહેલા વહેલા ચાકડા આગળથી ઊઠી એ ઢોડ્યા ને સાધુ મહારાજના પગમાં જઈને પડયા.

‘મહારાજ! આપ પધાર્યાં એથી બહુ આનંદ થયો. મારું આંગણું આજે પાવન થયું.’

સાધુના વેશમાં રહેલા ભગવાને કહ્યું:

‘ભગત! આજે તમારે આંગણે અમે સુકામ નાખ્યું અને પ્રસાદ લઈશું.’

ગોરા ભગતને તો બાજે સ્વર્ગ મળી ગયું. હાથ ભેડીને એમણે કહ્યું:

‘મહારાજ! મારા મનની વાત આપે કહી દીધી. આપ અહીં રહેશો એથી સત્સંગનો અને આપની સેવા ઉકાવવાનો મને લાભ મળશે. આપ ખુશીથી અહીં સુકામ નાખવાની કૃપા કરો.’

સાધુ મહારાજને કંઈ વાર હતી? એ તો એક જાડ નીચે આસન બીછાવીને બેઠા. ને સામે ધૂણી ધીખાવી.

જોડો સમય વીત્યા બાદ રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે ગોરા ભગતે હાથ ભેડીને સાધુને કહ્યું:

‘મહારાજ! બોજન તૈયાર છે. પ્રસાદ લેવા પધારો.’

સાધુ મહારાજ હાથમાં કમંડળ લઈ પાવડીઓ ખખડાવતા ખખડાવતા ચાલ્યા. ને ભગતના ઘરની અડાળીમાં આવીને બેઠા.

રાત્રી થાળ લઈને આવી. એના તરફ એક નજર નાખી ભગવાને કહ્યું:

‘ભગત! તમારા છોકરાને ગોલાવો અને તમે પણ સામે આવીને જોમો.’

આ સાંભળી ભગતે કહ્યું:

‘મહારાજ! બાળક તો પ્રભુના ધામમાં બિરાજે છે. અને હું આપની સેવામાં હાજર છું.’

‘શું કહ્યું? તમારા ઘરમાં બાળક નથી?’

‘નાહી; હાલમાં કોઈ બાળક નથી.’

‘તો તમે મને પહેલથી કેમ કહ્યું નહિ? મારો નિયમ એવો છે કે જે ઘરમાં કોઈ બાળક ન હોય એને ઘેર પ્રસાદ લેવો નહિ.’

‘પણ મહારાજ! આપના નિયમની અમને કંઈ ખબર હતી?’

‘ખબર ન હતી તો હવે થઈને! લઈ જવ યાગી, અમે તો આ ચાલ્યા.’ આમ બોલી સાધુના વેશમાં રહેલા ભગવાન આસન પરથી ઊભા થયા.

ગોરાણ મુશ્કેલીમાં આવી ગયા. પોતાના આંગળે આવેલ સાધુ આસન પરથી ઊઠીને ચાલ્યો જાય એ એમને અસહ્ય લાગ્યું. પણ સાધુ તેજ હતો, એ માને એમ ન હતો. એટલે ઝડપથી મન સાથે કંઈ નિશ્ચય કરી ગોરાણએ સાધુને કહ્યું:

‘મહારાજ! આપ ધડીવાર ઊભા રહો. હું ઘરમાં જઈ આવું. પછી જવું હોય તો જાઓ.’

સાધુ મહારાજ ઊભા રહ્યા ને ભગત ઘરના અંદરના ઝોરડામાં ગયા. પોતાને આંગળેથી જન્મ્યા સિવાય સંત ચાલ્યા જાય એના કરતાં મરવું સાડુ એવો વિચાર કરી એમણે ઘરના એકાંત ભાગમાં જઈ ગળે કુંસિ નાંખી દેહ છોડી દીધો.

થોડીવાર થઈ છતાં ભગત ઘરની બહાર આવ્યા નહિ એટલે સાધુએ બૂમ પાડવા માંડી:

‘અરે ભગત! કેટલી વાર?’

ચતુર સતીને કંઈ વહેંચ આવ્યો. એ ગોગળ જે ઝોરડામાં ગયા હતા તે ઝોરડામાં ગઈ ને ભગતની દશા જોઈ કંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર

એણે પણ તરત સ્વામીની પાછળ પ્રાણ આપી દીધો.

થોડી વાર વીત્યા છતાં કોઈ આવ્યું નહિ એટલે છેવટે નાની રાત્રી ઝોરડો ઉઘાડી અંદર ગઈ. પણ ત્યાંનું દશ્ય જોઈ એ સ્તબ્ધ બની ગઈ.

ગોરાણ ને સતીને ચીર નિદ્રામાં પોઢેલાં જોઈ એ રહી શકી નહિ. એણે પોતાનું કંતબ્ધ નક્કી કરી લીધું ભીંત સાથે માથું અક્ષાળી ભેતભેતામાં એ ગોરાણના પથે પડી.

સાધુના સ્વરૂપે બહાર ઊભેલા ભગવાન તો બધું જાણતા હતા. એ હવે ઘરમાં પેકા ને જ્યાં ત્રણ બક્તોના દેહ પડ્યા હતા ત્યાં આગળ આવીને ઊભા ને એમના ઉપર પોતાની અમૃત દષ્ટિ નાખી.

ભગવાનની નજર પડતાં જડમાં ચેતન આવી ગયું. આજસ મરહીને ગોરાણ બેઠા થઈ ગયા. સતી અને રાત્રીના પ્રાણ પણ પાછા આવી ગયા. ત્રણે જણ પ્રભુના પગમાં પડી ગયાં.

ભગવાને એ જ સણે પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન કરાવી કહ્યું:

‘ગોરાણ! તમારી ભક્તિને અને તમારા ટેકને ધન્ય છે. તમે તમારી ભક્તિ હીપાવી છે. હું તમારો ટેક જોઈ બહુ રાહ થયો છું ને એથી આજા કરું છું કે રાત્રી તથા સતીનો તમે હવે સ્વીકાર કરો.’

‘પણ મહારાજ! મારી પ્રતિજ્ઞા?’ ગોરાણએ હાથ ભેડીને કહ્યું:

ભગવાન બોલ્યા:

‘તમારી પ્રતિજ્ઞાને હવે કરો. વધો આવશે નહિ. તમે હવે નવે અવતારે અવ્યા છો એટલે તમારી સ્ત્રીએને સ્વીકારવામાં કરો વાંધો નથી.’

માથું નમાવી ભગતે ભગવાનની આજ્ઞાને સ્વીકાર કર્યો. ને તરત ભગવાન અદ્ભુત થઈ ગયા.

સતી ને રાત્રીને ભગવાનનાં વચન સાંભળી ઘણું આનંદ થયો. એ આનંદ થોડા સમય પછી

રામીને જ્યારે પુત્રનો જન્મ થયો ત્યારે ખૂબ વધી ગયો. ભગવાનની દયાનું સ્મરણ કરીને એ વધારે ને વધારે ભગવદ્વિતન કરવા લાગ્યાં.

(૫)

એક વાર ગોરા ભગતના આંગણે જ્ઞાનદેવ, અને નામદેવ આદિ કેટલાક ભક્તો પધાર્યા.

ગોરાજીએ એમનો ભાવભર્યો સત્કાર કર્યો.

સાંજે સોજન વગેરે ચરવારી આંગણમાં સૌ ભક્તો એકા હતા. તે વખતે મુક્તાબાઈએ ગોરાજીને પૂછ્યું :

‘કાકાજી ! પેલું આકાશ પાસે પડ્યું છે એનું નામ શું ?’

ગોરા ભગતે કહ્યું :

‘બહેન ! એનું નામ થાપી છે.’

‘થાપી ? એટલે ?’

‘થાપી એટલે ટપલું. ઘડો કાચો છે કે પાકો એ એનાથી જાણી શકાય છે.’

‘ઘડા પર ઠોકરીને તમે નિર્ણય કરો છોને કાકાજી ! કે કયો ઘડો કાચો છે ને કયો પાકો ?’

‘હાકતો.’

મુક્તાબાઈ જ્ઞાની હતી. એમણે ભગતનો જવાબ સાંભળી ટૂંત પૂછ્યું :

‘હે કાકાજી ! આ અમે બધા માણસો છીએ એ પણ એક રીતે જોવા જઈએ તો ઘડા જ કહેવાઈએ ?’

‘હા’ સ્મિત કરીને ગોરાજીએ જવાબ આપ્યો.

‘તો તમે કહી શક્યો કે અમારામાંથી કોણ કાચો છે ને કોણ પાકો છે ?’

‘શા માટે નહિ ? હમણાં જ જણાવી દઉં’ આમ કહીને ભગતે ટપલું હાથમાં લીધું. ને લાઈન-બધ બેઠેલા ભક્તોના માથા પર અનુક્રમે એને ઠોકવા માંડ્યું.

એના માથા પર ટપલું લાગે તે વિચાર પડે કે

ગોરાજી આજે આમ કેમ કરે છે ? પણ ગોરાજીની પ્રતિષ્ઠા ભક્તમંડળમાં ઘણી હતી એટલે હેતુ વગર કંઈ એ આમ કરે નહિ એમ સમજીને એ ચૂપચાપ જોલ જોયા કરતા હતા. પણ નામદેવને ગોરાજીની રીત ગમી નહિ. આ તો સતોતું અપમાન છે, એવું એમને લાગ્યું.

પણ ગોરાજી ક્યાં કોઈની પરવા કરે તેવા હતા ? એમણે તો નામદેવજીની પાસે આવતાં એમના માથા પર પણ ટપલું ઠોક્યું ને નામદેવનો મિતજ ગયો. એમણે માફ લાગ્યું હોય એ રીતે ગોરાજીના મુખ સામે ભેંધ પોતાની નાપસંદગી બતાવી.

ગોરાજી નામદેવજીની મુખાકૃતિ ભેંધ બોલ્યા :

‘આ બધા ઘડાઓમાં આ એક ઘડો કાચો છે.’

ભક્તો માન-અપમાનથી પર હોવા ભેંધજી, મુખદુઃખનાં દર્શો એમને સ્પર્શી ન શકે. છતાં જો કોઈનામાં આજા વત્તા અથો એ જોવા મળે તો એટલો જો કાચો.

આ ન્યારે ગોરાજીનો નિર્ણય સાચો હતો, પણ નામદેવજીને જો ઠીક લાગ્યો નહિ. એથી જ્યારે જો યાત્રામાંથી પાછા પઢરપુરમાં પહોંચ્યા ત્યારે ભગવાન પંડરીનાથની પાસે જઈને એમણે આ સંબંધી ફરીઆદ કરી.

નામદેવજી પણ ભગવાનને વડાલા હતા. એટલે ભગવાને કેવળ નામદેવજી સાંભળે એવી રીતે કહ્યું :

‘નામદેવ ! ગોરાનો ફેસલો સાચો છે. મારા ભક્તને માન શું ? અપમાન શું ? મારો ભક્ત હોય એ તો ખૂબ નમ્ર હોય.’

એ દિવસથી ‘નમ્રો’ એ પ્રભુને ગમ્યો’ એ શબ્દોનું રહસ્ય નામદેવજી સમજી ગયા. ને ગોરા ભગત સાથે બહુ પ્રેમ રાખવા લાગ્યા.

ગોરાનું ગેરુ છે હેડ્યું,

ગોરાની ભક્તિ ન્યારી;

ગોરાજીની હૃદયલાવના,

પર રીઝ્યા ‘રવિ’ ગિરધારી.

ભ ઉત રૈ દા સ

મય્યેય મન આઘત્સવ, મયિ હુદિ નિવેશય ।
નિવસિપ્પસિ મય્યેય, મત ઉર્ધ્વે ન સંશયઃ ॥

ગી. ૧૨૮

ધતર નામ સરંધુ' સાધારણ હરિનું નામ ગણાય નહિ.

—હરિદાસ

ક

ક

ક

રૂઝીના અગિયાર વાગ્યા હતા. કાશીના એક ગરીબ લત્તાના મકાનની ઝોસરીમાં 'બેઠો બેઠો એક વૃદ્ધ હૂંહો ગગડાવતો હતો. એવામાં એક જીવાન આવ્યો અને ઝોસરીમાં થઈ ઘરમાં જવા લાગ્યો.'

વૃદ્ધની આંખો અમકી. એણે હૂંહાની નળી મોંમાંથી કાઢી ઘોઘરા ઘાંટાથી કહ્યું:

'એ...આમ આવ.'

ચુલક વૃદ્ધની પાસે આવ્યો.

'કેમ બાપા !'

ઠાસાએ પૂછ્યું.

'ક્યાં ભટકતો હતો અત્યાર મુખી ?'

'બાપા ! ભજનમાં ગયો હતો.' હીકરાએ ધીમેથી કહ્યું.

ભજનનું નામ સાંભળી ઠાસો ઊઠ્યો.

'મે તને ભજન ફજનમાં નહિ જવા કેટલી વાર કહ્યું છે ? એ તો નવરાનો ધધો. છતાં તારા કાન તો જાણે બેરા થઈ ગયા છે કેમ ?'

'બાપા ! ભજનમાં જવું એ શું ખરાબ છે ?'

'હા, હા. આપણા જેવાને એ ન ખાલવે. સાધુભગતડા તો નવરા. એ તો એવા તાલકા રોજ કરે.'

'પિતાણ ! બધા એવા નથી હોતા.'

'અરે બધાય એવા એમ તાલીઓ પાડવાથી ને કૂદવા નાચવાથી કલ્યાણ થતું હોય કે જ્ઞાન મળતું હોય તો બધાય નાચે કૂદે.'

'બાપા ! વાત એમ છે....'

'મારે તારી વાત નથી સાંભળવી. હમણાં હમણાં તારી જીવાન બહુ ખુદી ગ્રાઇ છે. બે શપ્તો સાંભળતા પહેલાં બાપણ કરવા મંડી પડે છે. પણ હવે હું એવું ચલાવી લેનાર નથી, આ ઘરમાં તો હું કરું તેજ કાયદો છે ને તેને સોએ માનવો પડે છે.'

'પણ પિતાણ ! આપની વાત જો ક્યારે નથી માની ?'

'મારી વાત માનતો હોય તો આમ રોજ રજળવા જાય નહિ. ને ચિત્ત ઠેકાણે રાખી કામકાજ કરે. પણ તે તો ભાઈના મગજમાં બિતરતું નથી. અઠ્ઠાવીસ વર્ષ થયાં પણ પાંચ પૈસા ટેવી રીતે પેદા કરવા તો આવડે છે ? બે ટંક રોજ ખાવા નેમણે ને ગ્રાધુગ્રાવાના સંગમાં ભટકવા નેમણે એ સિવાય બીજી તને સુઝ પડે છે ખરી ?'

'બાપાણ ! મહેનત મજૂરી કરવી એ મને પણ ગમે છે અને તે હું કરું છું પણ ફળને

આપનાર તો ઇશ્વર છે. એની દયા વગર કશુંય મળે નહિ. આપણે ભગવાનને યાદ કરીએ અને જગતનાં સુખ મેળવવા કાંકાં મારીએ તો કેવી રીતે યશ મળે ?

પણ આ પુણ્યસાથી તો ઠેસાનો ચિન્તન સાતમા આસમાને પહોંચી ગયો. એણે મોટા અવાજથી કહ્યું :

‘છોકરા ! તારે તારો કામો ખરો કરવો છે કેમ ? મારા ઘરમાં એ નહિ ચાલે. શું સમજ્યો ? તારે આ ઘરમાં રહેવું હોય તો બહાર રજળવાનું બંધ કરવું પડશે. ને સાધુ ભગતડાંને સજ છોડવો પડશે.’

‘પિતાજી ! આપ બતાવ્યો એ કામધંધો હું જરૂર કરીશ. પણ મને ભજનમાં જતાં અને સંતસંગ કરતાં અટકાવ્યો નહિ. મારાથી એ વગર નહિ રહેવાય.’

‘તારાથી રજળ્યા વગર નહિ રહેવાય તો આ ઘરમાં પણ નહિ રહેવાય. તું કહે તે ખરું ને હું કહું તે ખોટું. કેમ ?’

‘એમ હું નથી કહેતો બાપાજી !’

‘એમ જ કહે છે. એવું જ કહેવાની તારી મતલબ છે. મને તું મૂરખ નહિ બનાવી શકે. મારા ઘરમાં ધતિગ હું નહિ ચાલવા હઉં. સાધુ બાવાઓનો મને અર્નુભવ છે. એ તો કૂતારા હોય છે. એમની બાળમાં તને હું ફસાવા હઉં તો તું તો આ ઘરને પણ વેચી દે.’

‘હું આ ઘરની કોમ ચીજ કોઈને નહિ આપું તો પછી કંઈ વાંધો છે ? હું મહેનત મજૂરી કરીને જે કંઈ મેળવું તેમાથી સાધુસંતોની સેવામાં ખર્ચું તો એમાં આપને કંઈ હરકત ન હોવી જોઈએ’

‘નહિ નહિ, એ નહિ બને. એક પાઇ પણ તું એલેલે રીતે ખર્ચી શકે નહિ. તારે સીધી રીતે મજૂરી કરીને ઘરમાં રહેવું પડશે. ને ઘરની જવાબદારી ઉઠાવવી પડશે.’

‘પિતાજી ! જવાબદારી તો ભગવાનને સોંપવી જોઈએ. આપણે તો એની સેવા કરવાનો અને એનું નામ સ્મરણ કરવાનો અધિકાર.’

ઠેસાએ વધુ ઉકળીને કહ્યું :

‘તારું ટાયલું રહેવા દે, મને સાંભળવાની કુરસહ નથી. હું તો એક જ વાત સમજું. માથુંસે બધું છોડીને પાંચ પૈસા રળવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. બોલ. એ રીતે તને રહેવું પાલવશે કે નહિ ? ૨૫૦૮ કહી દે. વણા કિંવસથી હું તને સમજાવું છું પણ તારી મતિમાં ઉતરતું નથી એટલે આજે તો મારે ફેંસલો કરી નાખવો છે.’

સુવકે કહ્યું :

‘સમા કરો પિતાજી ! પૈસા પેલા કરવા એ જ કંઈ લવનનું મુખ્ય કાર્ય નથી. લવનનું મુખ્ય કાર્ય તો પ્રભુનું ભજન કરવું એ છે. ને એ કામ મને ગમે છે.’

‘તને જલે ગમે પણ મને નથી ગમતું તેનું કેમ ?’

‘તો આપ ઠીક લાગે તેવી આજ્ઞા કરો.’ સુવકે દબતાવી કહ્યું.

‘એટલે તારે તારો વિચાર ફેરવવો નથી કેમ ? તારે મરણ મુજબ વર્તવું છે ખરું ને ? પણ એ મારા ઘરમાં નહિ ચાલે. આ ઘરમાં તો હું કહું તે રીતે રહેવું પડશે. એ રીતે રહેવું ન ગમે તો અત્યારે જ ચાલ્યો જો.’ વૃદ્ધે ઉઝ યઇને સંભળાવી દીધું.

સુવકે આનો જવાબ ન આપ્યો. એણે આગળ વધી ઠેસાના પગમાં માથું નમાવ્યું ને પછી પીઠ ફેરવી મકાનનાં પગથીયા ઉતરી ગયો.

રસ્તા પર આવી એણે એકવાર ચારે બાજુ જોયું. પછી સમનું નામ લઇને એક દિશા તરફ ચાલવા માંડ્યું.

ગીતાધર્મ

૨૪૪

રાનીનો અધકાર જાગી ગયો હતો. ચારે બાજુ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય છવાઈ ગયું હતું. જન જનાવર સૌ જ પી ગયાં હતાં. ક્યાં જવું અને શું કરવું ? એનો વિચાર કર્યાં સિવાય જીવાન કદમ ઊઠાવી રહ્યો હતો.

થોડે દૂર ગયા પછી એકાએક એ ઊભો રહ્યો. પાછળ ધીમા પગલે કોઈ આવી રહ્યું હતું.

‘કોણ છે ?’ જીવાને પાછળે જોઈ પૂછ્યું.

‘એ તો હું.’ એક સ્ત્રીનો કંઈ સંભળાયો.

‘કોણ રતન ?’

‘હા.’

‘અરે, તું કેમ આવી ? આ અધારી રાતે ઘર છોડવાનું તે સાહસ કેમ કર્યું ?’

‘એમાં સાહસ જેવું છે શું ? મેં તો મારો ધર્મ ખજાળો છે. સતીની પતિ વગર બીજી ગતિ હોતી નથી. જ્યાં પોતાનો પતિ જાય ત્યાં સતીએ જવું જોઈએ.’

‘પણ રતન ! હું ક્યાં જઈ રહ્યો છું એનીય મને ખબર નથી. પિતાજીએ ઘરમાંથી રજા આપી એટલે હું તો નીકળ્યો. પણ તે એકાએક ઘર શા માટે છોડ્યું ? તને તો પિતાજીએ કશું કહ્યું નથીને ?’

‘સીતાજીને ક્યાં કોઈએ કશું કહ્યું હતું ? પણ એ પ્રભુ રામજીની પાછળ વનમાં નહોતાં ગયા ? ક્વામી ! મારી ચિંતા તમે કરશો નહિ. જે સ્થિતિમાં તમે રહેશો એ સ્થિતિમાં હું રહીશ. મેં તમારી ને પિતાજીની વાતચીત સાંભળી છે. તમારા વિચાર મને ગમે છે. એટલે હું ઘર છોડીને આવી છું.’

જીવાને કશો જવાબ આવ્યો નહિ. એણે હાથ લાખો કરી રતનનો હાથ પકડ્યો ને પ્રેમથી કહ્યું :

‘બલે ચાલો, બગવાનના રાજ્યમાં હું ખેલું ? બગવાનના માર્ગમાં ભય કેવો ?’

મુંગાં મુંગાં પતિ-પત્ની ચાલવાં લાગ્યાં. નદી કિનારા તરફ જતાં માર્ગમાં એક જીર્ણ શિવાલય આવ્યું. એમાં રાતે આરામ કરવાનો વિચાર કરી યુવક અને યુવતી ઝાંખામાં દાખલ થયાં.

શિવાલયના એટલા ઉપર દાદીવાળો એક બાવો બેઠો બેઠો ચલમ કુંકતો હતો ને કણે કણે ઉધરસ ખાતો હતો. એણે પૂછ્યું :

‘કોન હે ?’

જીવાને જવાબ આવ્યો :

‘બાપજી ! હું છું.’

‘ક્યા નામ હે નુમ્હારા ?’

‘બાપજી ! આ સેવક રૈદાસ નામથી જાણખાય છે.’

બાપજી આગંતુકની નમ્રતાથી ખુશ થયા. એમણે રૈદાસ અને રતનને શિવાલયમાં આરામ કરવા દેવાની ઉદારતા બતાવી.

(૨)

રૈદાસ નીચલા ઘરમાં જન્મ્યો હતો. પણ એની બાવના બહુ ઊંચી હતી. એના આચારવિચાર શુદ્ધ બ્રાહ્મણ જેવા હતા. નાનપણથી એને હરિનામની લગ્નની લાગી હતી પ્રભુભજન ક્યાં સિવાય એ રહી શકતો નહિ. સત્સંગ કરવાનું એને વ્યસન પડી ગયું હતું. કોઈ વખત ખાવાનું ન મળે તો એના વગર એને ચાલી શકતું પણ સંતસમાગમ વગર ચાલી શકતું નહિ. પ્રભુ કૃપાથી એને પત્ની પણ ઘણી મુશીબ મળી હતી. રતન સ્ત્રીઓમાં રત્ન જેવી હતી. એના પતિની ભક્તિભાવના એને બહુ ગમતી. ને પોતે એના કાર્યમાં રસ લેવા પ્રયત્ન કરતી. એથી રૈદાસ ઘરમાંથી જ્યારે ચાલી નીકળ્યો ત્યારે એ પણ ઘર છોડીને એની પાછળ પાછળ ગઈ.

રૈદાસે પિતાના ધધામા પ્રવીણતા મેળવી લીધી હતી એના પિતા બેઠા ચીવવાનો ધધો કરતો.

એ કામ રૈદાસને આવડતું હતું એટલે નગરના છેવાડા ભાગમાં નાનું સરખું મકાન રાખીને એણે પોતાની સ્વતંત્ર દુકાન શરૂ કરી. શરૂઆતમાં દુકાન કંઈ બરાબર ચાલી નહિ પણ પછીથી ધીરે ધીરે રૈદાસની પ્રામાણિકતાએ અને એની ધર્મ-ભાવનાએ લોકોને ખેંચવા માંડ્યા. ને રૈદાસને પેટ પુરતી આવક થવા માંડી. રૈદાસ જાજનો લલકારતો લલકારતો બેઠા શીવતો, કોઈ લક્ષ્મણ કે સાધુસંત આવી ચઢે તો કામ ચટકાવી એમની સાથે ભગવાનની વાતો કરતો. ને એ રીતે પોતાની આજીવનના મધુર વાતાવરણને અખડિત રાખતો. એના વર્તનની એવી છાપ પડી ગઈ હતી કે એની સાથે ભગવદ્વચ્યાં સિવાય બીજી વાત કોઈ કરી શકતું નહિ.

સવારમાં જીડીને રનાનાદિથી નિવૃત્ત થઈ એ ધ્યાનમાં બેસતો. પછી હરિનામનો જપ કરતો. એ પછી ભગવાનની લીલાનાં મધુર પદો ગાતો ગાતો પોતાના કામ પર ચઢી જતો. બપોરે જમવા માટે જીકતો ને બે ઘડી આરામ કરી પાછો કામ પર ચઢતો. રાત્રે દુકાન બંધ કરી સત્સંગ માટે નીકળતો. આવે એનો સામાન્ય નિયમ હતો.

ધીરે ધીરે આજીવનના લોકોમાં એ ભગત તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. લોકો એના તરફ આકર્ષી નજરથી જોવા લાગ્યા ને ધર્મસંબંધી કંઈ પ્રશ્ન પૂછવો હોય તો એની પાસે આવવા લાગ્યા. રૈદાસને ભગવદ્વચ્યાં કરવા કોઈ આવે એ બહુ ગમતું. એ આવનારની શંકાનું સમાધાન બહુ સરસ રીતે કરીને એની લક્ષિતને વધારવામાં મદદ કરતો. ને એવી રીતે લક્ષિતમાર્ગને પ્રચાર કરતો.

કેટલાંક વર્ષ આમ બીતી ગયાં. એ સમય દરમિયાન રૈદાસને અનેકવાર અરેલીઓનો સામનો કરવો પડ્યો. કોઈવાર અનાજ ખુટી પડતું ને તે લાવવા પાસે એક પાઇ પણ મળતી નથી. મહેનત કરીને ઉત્તરના વેડીને એ બેઠા તૈયાર કરતો તો

સવારના પહોરમાં જ કોઈ દુકાનમાં ઘુસી નવી બેઠા ઉઠાવી જતું. કેટલીકવાર ઘરમાંથી કપડાં પણ ચાલ્યાં જતાં.

અનાજનો દાણો ઘરમાં રહેતો નહિ તે વખતે હસીને રૈદાસ ગૃહિણીને કહેતા:

‘રતન! અગિયારસનું માહાત્મ્ય ઘણું છે. આપણે આજે અગિયારસ કરીએ તો શેા વાંધો?’

‘પણ આજે તો આઠમ થઈ. અગિયારસને હજી વાર છે.’

‘ગણતરી પ્રમાણે આજે બહેને અગિયારસ ન હોય પણ અગિયારસ માનીને કરીએ તો આજે પણ અગિયારસનું પુણ્ય મળે.’

રતન હસી પડતી:

‘વાહ, ખરું શાસ્ત્ર કહાડયું.’

સહેજ ગંભીર બનવાનો હેખાવ કરી રૈદાસ કહેતા:

‘અગિયારસ એટલે શું તે તું જાણે છે?’

‘હસમ પછી જ આવે તે અગિયારસ. એમાં જાણવા જેવું શું છે?’

‘એટલું જાણવાથી અગિયારસનું રહસ્ય સમજાય નહિ. અગિયારસ-એકદશી એટલે દસ ઇન્દ્રિયો ને અગિયારમું મન-એ અગિયારને વિષયોમાંથી જે જીને પ્રભુમાં બેઠવામાં આવે એણે સાચા અર્થમાં અગિયારસ કરી કહેવાય. અગિયારસને દિવસે ચોવીસે કલાક પ્રભુમય બનીને પસાર કરવા બોધ્યે. એવું જ કરે એની અગિયારસ સફળ થઈ કહેવાય. હવે એવું પ્રભુમય જીવન વધારે ને વધારે ગાળવાનું મળે તો તે ભાગ્ય કહેવાય કે દુર્ભાગ્ય?’

‘ભાગ્ય.’

‘અને પ્રભુમય જીવન ગાળવાની જેને ટેવ પડી હોય એને આહાર, નિદ્રા, ભય કે શોકનો ખ્યાલ રહે બરો કે? એને બૂખ તરસનું દુઃખ સતાવે ખરું કે?’

રૈદાસ શું કહેવા માગે છે એ રતન આટલા વિવેચન પહેલાં સમજી જતી અને એથી એ પ્રસન્ન વદનથી કહેતી:

‘આજે સુઢો સળગવાનો નથી એ જાણીને સમાધાન અર્થે આવું ભુંદર બાપણુ કર્યું’ તે મને બહુ ગમ્યુ. પણ એ બાપણુ ન કર્યું હોત તોય અમારું મુખ ઉદાસ બનત નહિ સમજ્યા કે ? અમે આવી અજિયારસો કરવામાં શૂરાતન બતાવી શકીએ છીએ. આપ ધીરજ રાખજો.’

રૈદાસ હસતો હસતો દુકાનમાં કામ કરવા બેસી જતો. પતિ પત્ની બન્ને પ્રભુ પ્રેમમાં મસ્ત હતાં. જેને પ્રભુનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય છે જેની ભગવાન ઉપર અચળ શ્રદ્ધા હોય ॥ એને સંસારનાં દુષ્પો જરાય સતાવતાં નથી. એ તો એમની આગળ આવતાં મુખમાં પલટાઈ જાય છે.

(૩)

એક વખત રૈદાસ ભગત દુકાનમાં બેસીને નેહા રીવતા હતા તે વખતે એક વૃદ્ધ સાધુ ત્યાં આવ્યો. ને નીચું માથુ કરી કામ કરતા રૈદાસને એણે કહ્યું :

‘ભાઈ ! મારે માટે મારે પગરખાં જોઈએ છે. એક સારી નેહ મારા પગના માપની કાઢી આપો.’

રૈદાસે સાધુના પગ સાથે એકવાર નજર કરી તૈયાર નેહમાંથી એક નેહ કાઢી સાધુ આગળ મૂકી. સાધુ મહારાજે નેહાને પગમાં પહેર્યા. ને પૂછ્યું :

‘આની કેટલી કિંમત આપવાની ?’

રૈદાસે જવાબ આપ્યો :

‘મહારાજ ! એના પૈસા લેવાના નથી.’

‘કેમ ?’

‘સાધુ ભક્તો પાસેથી હું પગરખાંની કિંમત લેતો નથી. મારો એવો નિયમ છે.’

પોતાની શ્વેત દાઢી પર હાથ ફેરવતા ફેરવતા મંદ સ્મિત કરતાં સાધુએ કહ્યું :

‘પણ મારો નિયમ એવો છે કે એમ ને એમ કોઈ ચીજ લેવી નહિ એનું શું ?’

રૈદાસે સાધુના મુખ સાથે જોઈ કહ્યું :

‘તો આપને ઠીક લાગે તેટલી કિંમત આપશો.’

સાધુએ ખભે બરવેલી ઝોળીમાં હાથ નાખ્યો ને નાનો સરખો એક પથ્થર બહાર કાઢ્યો. પછી રૈદાસને કહ્યું :

‘ભગત ! હું દિલગીર છું કે તમને રોકક રકમ આપી શકતો નથી. કારણ કે મારી પાસે હાલમાં એક પાઈ પણ નથી. પરંતુ આ એક પથ્થર છે તે તમારી-પાસે રાખો. તમારા કામમાં અવરો.’

રૈદાસે કહ્યું :

‘મહારાજ ! મારે કોઈ ચીજની જરૂર નથી. મેં તો પ્રથમથી જ આપને કહ્યું હતું કે આપની પાસેથી પૈસા લેવાના નથી.’

‘એ વાત ખરી પણ મારાથી એમ ને એમ તમારી પાસેથી પગરખાં લેવાય નહિ એટલે આ પથ્થર આપું છું. એ સામાન્ય પથ્થર જેવો પથ્થર નથી પણ કોઈ જુદી જ ભાતનો છે. એ તમને ઘણો જ ઉપયોગી થઈ પડશે.’

રૈદાસે આ સાંભળીને કહ્યું :

‘મહારાજ ! પથ્થરની મારે કંઈ જરૂર પડે એવું મને લાગતું નથી.’

‘અરે જ્યાંસુધી તમે એ પથ્થરમાં શો શુષ્ક રહેલો ॥ એ જાણતા નથી ત્યાંસુધી જ તમને એની ઉપયોગિતા નહિ સમજાય.’

‘એમાં શો શુષ્ક છે ?’ રૈદાસે પૂછ્યું.

‘આ પથ્થર દિવ્ય છે. એનો સ્પર્શ લોહાને થાય તો લોહાને એ સોનું બનાવી દે છે.’

‘ઝોહા ઝેમ ?’

‘હા, ખાતરી કરવી હોય તો કરો. લાવો લોહાની કોઈ વસ્તુ.’

પણ રૈદાસ તો બુદ્ધી માટીનો ઘડાએલો હતો. એ બોલ્યો :

‘મહારાજ ! મારે સોનાની કંઈ જરૂર નથી. સોનું ભેશું કરીને હું કરું શું ?’

સાધુએ કહ્યું :

‘કેમ ? સોનાની તો બધાય ઇચ્છા રાખે. સોનાથી તો તમે સુખી થઈ જશો. તમારી બધી ઉપાધિ ટળી જશે.’

રૈદાસ બોલ્યા :

‘મહારાજ ! સોનાથી ઉપાધિ ટળે કે વધે ? સોનું ભેશું કરવાથી તો બજનમાં બંધ પડે. એ તો મારે મુરકેલીમાં મૂકી દે.’

સાધુએ હસીને કહ્યું :

‘બલ્લા માણસ ! તમને હજી હુનિયાનો અનુભવ નથી. લોકો તો સોના માટે મરી પડે છે. રાખી લો આ પથ્થર. તમારી દરિદ્રતા એનાથી દૂર થઈ જશે.’

હાય ભેડી રૈદાસે કહ્યું :

‘ના બાપજી ! આપનો પથ્થર આપની પાસે રાખો. મારાથી એને ન અડકાય.’

પણ સાધુ પોતાની વાત મૂકી કે તેવો ન હતો. એણે પથ્થરને બારણાની સાકળને તથા કાંને અડકાડ્યો ને બન્ને સાંકળ ને કડાં સોનામાં પલટાઈ ગયાં.

‘ભેશું ? ભેતભેતામાં લોહાનું સોનું થઈ ગયું કે નહિ ? હવે ખાતરી થઈ ? લો આ પથ્થર હું પુરુષ થઈને તમને આપુ છું.’

માયું હલાવી રૈદાસે કહ્યું :

‘ના રે, મારાથી આપનો કીમતી પથ્થર ન રખાય.’

સાધુએ બીજો રસ્તો કાઢ્યો :

‘બલે તમારે ના લેવો હોય તો ન લેશો. પણ મારો આ પથ્થર તમને હું મૂકવા આપું છું. તે તમે એને થોડા દિવસ સાચવી રાખશો કે નહિ ? હું હિમાલયના પ્રવાસે જાઉં છું. પાછા વળતી વખતે લઈ જઈશ.’ પ્રવાસમાં આવી કીમતી વસ્તુ રાખવામાં ભયમ છે એટલે કહું છું.’

આના જવાબમાં રૈદાસે કહ્યું :

‘તમારી એવી જ ઇચ્છા હોય તો બલે એ પથ્થર દુકાનમાં મૂકી જાવ. પણ શરત એટલી કે તમારે હાથે એને તમારે જે સ્થળે મૂકવો હોય તે સ્થળે એને મૂકો.’

હસીને સાધુ દુકાનનાં પગથીયાં ચઢી દુકાનમાં આવ્યો ને પથ્થર એક પોટલીમાં બાંધી એને દુકાનના માળીઆમાં ખોસ્વો. ને પછી ‘નારાયણ, નારાયણ’ કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો.

બગત તો ભણે કશું બન્યું જ નથી એ રીતે પાછા ભેડા શીવવાના કામમાં લાગી ગયા.

થોડા મહિના વીત્યા પછી ફરતો ફરતો આ સાધુ પાછો રૈદાસની દુકાને આવ્યો ને પથ્થરની માગણી કરી

રૈદાસે કહ્યું :

‘મહારાજ ! પહેલાં જ્યાં તમે પથ્થર મૂક્યો હોય ત્યાંથી લઈ લો. હું એને અડક્યો નથી.’

સાધુએ દુકાનમાં ચઢી મૂળ જગ્યાએથી પોતાનો પથ્થર લઈ લીધો અને પ્રસન્ન થતો થતો રસ્તે પડ્યો

થોડે છેટે ગયા પછી એના સ્વરૂપમાં આચિતો ફેરફાર થઈ ગયો. એની સ્ફેદ દાંડી ઊઠી ગઈ. માથાની જટાને ઠેકાણે મોરપિચ્છનો મુગટ આવી ગયો, ને ભગવાં વચ્ચેને બદલે પીળાં રેશમી વસ્ત્ર એના દેહને શોભાવવા લાગ્યાં.

પણ એક દાણ પછી બધું જ અદૃશ્ય થઈ ગયું.

(૪)

ઉપલા પ્રસંગ પછી ભગવાનની કૃપા ભક્ત રૈદાસ ઉપર પ્રગટ રીતે ઊતરી. ગમે તે સ્વરૂપમાં પણ ભગવાનનું દર્શન વ્યર્થ જતું નથી. રૈદાસનું જીવન સત્યમય હતું—પ્રભુમય હતું એટલે એ જે કંઈ બોલતા તે સાચું પડતું. કંઈ પણ વિચારતા તો એમને સત્ય હકીકત સમજાઈ જતી. એમને ભવિષ્યદર્શન સ્પષ્ટ રીતે થતું. એ કંઈ પણ સંકલ્પ કરતા તો તે સિદ્ધ થયા સિવાય રહેતો નથી.

ભગવાન સાનુકૂલ થયા હતા. ભક્તની શ્રદ્ધા અને અનન્ય ભક્તિથી પોતે પ્રસન્ન થઈ ગયા હતા. એટલે એમણે ભક્તના માહાત્મ્યને ચારે બાજુ વધારી દીધું. લોકોમાં રૈદાસ એક સિદ્ધ સંત તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

આમ છતાં રૈદાસ પોતાને તો દાસાનુદાસ સમજતા. ને અત્યંત સાદાઈમાં રહેતા. ગરીબાઈમાં જીવન વ્યતિત કરવામાં એમને એક ભતનો અદ્ભુત આનંદ આવતો.

એકવાર સવારના પહેરમાં એક બ્રાહ્મણ રૈદાસની દુકાને આવ્યો. એને ભેડા ખરીદવા હતા. રૈદાસ તે વખતે દુકાનમાં બેસીને શમન્દામ લેતા લેતા પોતાનું કાર્ય કરતા હતા.

બ્રાહ્મણ રૈદાસ તરફ જોઈ રહ્યો. રૈદાસને દેખાવ તે વખતે જેવા જેવા હોતો ઈંચણ સુધીની એક પોતડી એણે પહેરી હતી અને ચરીર પર ત્રણ યોગસંવાળું એક પહેરણ શોભતું હતું. મોંઢા પર હાલમત વધી ગઈ હતી. તદ્દન સામાન્ય પ્રકારના અબણ ગામડીઆ જેવા રૈદાસ દેખાતા હતા.

બ્રાહ્મણને થયું. ‘આવા તદ્દન સામાન્ય માણસની પાસે સિદ્ધિ ક્યાંથી હોય ? ભગવાનની કૃપા એના પર ઉતરી હોય તો એ આતું કંગાલ જીવન જીવે ? એના યુગ્મપર તેજ તો દેખાતું નથી.

ના ના, લોકો તો ગાંડા છે. એ રૈદાસનાં વધારે પડતાં વખાણ કરે છે.’

સંજુવારમાં બ્રાહ્મણને આવા આવા અનેક વિચાર આવી ગયા.

એવામાં રૈદાસે ઉંચું બોલ્યું.

‘પધારે મહારાજ !’ હાથ ભેડી એણે બ્રાહ્મણને કહ્યું. ‘બોલો, શી આસા છે ?’

બ્રાહ્મણ બોલ્યો :

‘મારે ભેડા ખરીદવા છે.’

‘બહુ સારું ; આ દુકાનમાં તૈયાર જે ભેડ છે એમાંથી આપને પસંદ આવે તે સ્વીકારો.’

બ્રાહ્મણે પોતાના પગને અનુકૂળ આવી એવી એક ભેડ પસંદ કરી.

‘આપને ભેડા પસંદ પડ્યા ?’ રૈદાસે બ્રાહ્મણને પૂછ્યું.

‘હા, આ ભેડ પસંદ છે. એના કેટલા પૈસા આપવા બેઠાં છે ?’

‘મહારાજ ! બૂદ્ધે પાસેથી તો કેવળ હું આશીર્વાદ લઉં છું. આપ ભેડા લઈ જાવ ને આશીર્વાદ આપતા જાવ.’

બ્રાહ્મણ બોલ્યો :

‘એમ મક્કત તે ભેડા લેવાતા હશે ?’

‘મક્કત શાના ? આપ આશીર્વાદ આપશોને ?’

‘અરે આશીર્વાદની તે કંઈ કિંમત હોય ?’

બ્રાહ્મણ વિદ્વાન હતો. એણે ચર્ચા કરવા માંડી.

‘મહારાજ ખરી કિંમત તો આશીર્વાદની જ છે.’

‘પણ આશીર્વાદથી કંઈ પેટ ભરાતું હશે ?’

‘પેટ ન ભરાય પણ પવિત્ર પુરુષના આશીર્વાદ મળે તો એનાથી મન અવશ્ય તૃપ્ત થાય.’

બ્રાહ્મણે બોલ્યું, રૈદાસ ગમ્માર નથી. છતાં એણે વિવેક કર્યો :

‘ભગત ! થોડા થવા તો પૈસા લો.’

‘મહારાજ ! આપની પાસેથી હું પૈસા લઉં તો મારો નિયમ બાજો. છતાં તમારા મનને જો અમુખ થતું હોય તો બદલામાં મારું એક નાનું સરખું કામ કરી આપશો.’

‘કહો, મારે શું કરવાનું છે ?’

‘આપ રાજ ગંગાસ્નાન માટે તો જાવ છોને ?’

‘હા, રાજ.’

‘તો આવતી કાલે જ્યારે જાવ ત્યારે મારી એક સોપારી ગંગાજામાં પધરાવશો ?’

‘ઓહો, એમાં તે શું મોટું કામ છે ? લાભો સોપારી, કાલે હું અવશ્ય પધરાવીશ.’

ભગતે એક સોપારી પ્રાદ્યક્ષને આપી. ને કહ્યું :

“એક બીજી કૃપા કરશો ?”

‘શી ?’

‘સોપારી પધરાવ્યા બદલ મને ખબર આપશો ?’

‘સોપારી હું જરૂર ગંગાજામાં પધરાવીશ. એમાં કહેવા આવવાની જરૂર શી છે ? છતાં તમારી ખાસ જાણ હશે તો આવીશ. આ રસ્તેથી આવતી કાલે એક ટેકાણે હું જનાર છું.’

‘તો તો બહુ કૃપા.’

પ્રાદ્યક્ષ બેઠા પહેરી વિદાય થયો.

(૫)

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પ્રાદ્યક્ષ નદીએ સ્નાન કરેલા ગયો. મંત્ર લઘુતાં લઘુતાં એણે ગંગાજામાં સ્નાન કર્યું. પછી સૂર્યને અર્ધપ્રકાશ કર્યું ને ત્યાર બાદ ગંગાજાની પ્રાર્થના કરી ચોતે આવેલી સામગ્રીથી પૂજન કર્યું ને નિત્યનિયમ પ્રમાણે ફેલ, પાન, સોપારી વગેરે ચઢાવી પ્રણામ કર્યા.

જો પછી ભક્ત રેદાસે આપેલી સોપારી હાથમાં લઈ એણે કહ્યું :

‘હે ભગવતી ! આ સોપારી રેદાસ નામના એક

માણસે આપને અર્પણ કરવા આપી છે તે રજૂ કરું છું. સ્વીકારો’ આમ બોલીને જ્યાં પ્રાદ્યક્ષે રેદાસવાળી સોપારી ગંગાના જળમાં ફેંકી કે તરત જ ગંગાજળમાંથી એક હાથ બહાર આવ્યો ને પેલી સોપારીને એણે ઝીલી લીધી.

જો હાથ તરફ નજર જતાં પ્રાદ્યક્ષ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. ભગવતી ગંગાને એ હાથ હતો. સાક્ષાત પ્રગટ થઈ ગંગામૈયાએ રેદાસની સોપારીને સ્વીકાર કર્યો હતો.

કંઠજકાંથી ચોભતા હાથનું એ સોન્દર્ય અપ્રતિમ હતું. એ હસ્તદર્શનથી પ્રાદ્યક્ષ ધન્ય થઈ ગયો. એના હૃદયમાંથી અજ્ઞાનનો પડકો હટી ગયો ને તરત જ આનંદની ધારા વહેવા લાગી.

અત્યારસુધી કંઠી પણ નહિ અનુભવેલું એવું મુખ એના હૃદયને યતું. એણે સજ્જત નયને ગંગા-મૈયાને સાક્ષાત પ્રણામ કર્યા ને જે રમણીય હાથ વડે રેદાસની સોપારીને માતાજીએ ગ્રહણ કરી હતી એ હાથનું સ્મરણ કરતો કરતો પ્રાદ્યક્ષ ચોતાના ઘર તરફ જવાને બદલે સીધો રેદાસના મુકામ તરફ દોડ્યો. ને રેદાસને જોતાં દોડીને એના પગમાં પડ્યો.

‘હં, હં, મહારાજ ! આ શું કરે છે ?’ રેદાસ બેઠા થઈ ગયા.

પ્રાદ્યક્ષની આંખોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું હતું. એ બોલ્યો :

‘રેદાસ ! તમે સાચા ભક્ત છો. તમારી સોપારી મેં ગંગાજામાં નાખી ને માતાજીએ પ્રગટ થઈ ચોતાના હાથમાં એનો સ્વીકાર કર્યો.’

‘એમ ?’ ભક્તની આંખો પહોળી થઈ ગઈ.

‘હા, રેદાસ ! હું એ સમાચાર કહેવા જ સીધો અહીં આવ્યો છું.’

રેદાસ આનંદમાં નાચી બેઠ્યો. પ્રભુની અસીમ કૃપાનો જ્ઞાત અપવંત એ જળમળો થઈ ગયો ને

પ્રાદ્યુષે સાક્ષાત પ્રભુ જ પધાર્યા છે એમ માની
અત્યંત પ્રેમથી પ્રાદ્યુષના પગને વગગી પડ્યો.

પ્રદ્યુષને દરે બળના હૃદયનું દર્શન થયું.
એ બક્ષતને બેટી પડ્યો.

બક્ષિત્રેયા પામે ઉચ્ચ કોણ ? નીચ કોણ ?

નિર્લેખી, હરિદાસનો હાથ બક્ષત રૈદાસ,
હતો એકના હૃદયમાં, 'પિ' રામનો વાસ.

રૈદાસની બળનપ્રમાદી

હૃદયમાં છે કે રૈદાસ ૧૨૦ વર્ષે મુધી છાંયા
હતા કબીરના એ સમકલિન હતા એમણે સરળ
બાવામાં ઘણા મિષ્ટ પદો બનાવ્યા છે. એમાના
એક જે નીચે પ્રમાણે છે —

(૧)

નરહરિ ! ચચલ હે મતિ મેરી,
દેખી બક્ષિત કરે મેં તેરી.

તૂ મેં હિ દેખે, મેં તે હિ દેખૂ.
મીનિ પરસ્પર હોઈ,

તૂ મેં હિ દેખે ત હિ ન દેખૂ,
વહ મતિ નમ છુપે એઈ.

સબ ઘટ અતર રમનિ નિરતર,
મેં દેખત નહીં જાના,

શુન સળ તોગ, મોર સબ ઓગુન,
કૃત ઉપકર ન ગાના.

મેં તે તોરિ મેરિ અમમજિ ઓ,
દેખે હરિ નિરતારા,

કહ રૈદાસ કૃષ્ણ ! કરુનામય !
જ જે જગત આધાર.

(૨)

આજ દિવસ લેટ બલિહારા,
મેરે ગૃહ આપા રામકા ખારા.

આંગન, બગલા, બવન બયો પાવન,
હરિજન બેઠે હરિજસ ગાવન,

કરે હડવત ચરન પખરે,
તન મન ધન કૃન પર વારે;

કયા હૈ અરુ અર્થ બિચારે,
આપુ તરે ઓરન હો તારે;

કહે રૈદાસ નિલે હરિદાસ,
જનમ જનમ કે કાટે પાસ.

(૩)

પ્રભુજી ! તુમ ચદન હમ પાની,
બાઠી અગ અગ બાસ સમાની

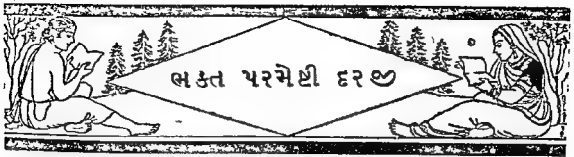
પ્રભુજી ! તુમ ધનબન હમ મોર,
જેસે । તવ । ચદ્યકોર.

પ્રભુજી ! તુમ હીપક હમ બાટી,
બાઠી એતિ બરે દિનરાટી

પ્રભુજી ! તુમ મેટી હમ ધાગા,
જેસે સોના હિ મિલત મુહાગા

પ્રભુજી ! તુમ સ્વામી હમ દાસ,
એસી બક્ષિત કરે રૈદાસા.

यो न हृष्यति न द्वेष्टि, न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान् यः स मे प्रियः ॥

ગી. ૧૨:૧૭

વધુલોભી ને કપટરહિત જેણે કામ ક્રોધ નિવાર્યા રે,
ભણે નાસ્યેયો એનાં દર્શન કરતાં કુળ ધકાતેર તાર્યા રે.

—નરસિંહ મહેતા

કે

કે

કે

‘જય જગદીશ હરે !

દીનજનોંકે સંકટ છિનમે દૂર કરે....

જય જગદીશ હરે !’

સ્વારમાં ઊઠે કે તરત પરમેષી દરજી ‘જય જગદીશ હરે’ ની પૂન શરૂ કરે. એ પૂન પછી આખો દિવસ થોડા થોડા સમયના અંતરે એના ગળામાંથી વહેતી રહે. પોતાના ઇંદ્રદેવને સંભારતાં કથા ભક્તને અણગમે આવે ? માને સંભારતાં બાલકને કહી શાક લાગે છે ?

આડોશીપાડોશી સૌ દરજીભગત બગે એટલે સવાર થયું એમ સમજે. બરાબર ચાર વાગ્યે એ પથારીમાંથી ઊઠી બય. પછી પ્રાતઃવિધિ પરવારી ઠંડા જળથી સ્નાન કરે. ચોમાસું હોય કે શિયાળો હોય પરંતુ ઠંડા પાણીથી જ એ રોજ નહોવાતું પસંદ કરે. તાજા પછી ધોણેલાં વસ્ત્ર પહેરી જગન્નાથ ભગવાનની છબી પાસે દીવો કરીને આસન નાખી બેસે. ને હરિનામની માળા ફેરવે. એ પછી થોડીવાર આંખો મીંચીને ભગવાનનું ધ્યાન ધરે. ત્યાર બાદ ભજન ગાતા

ગાતા એ ઘરના આગલા ભાગમાં આવે. એ આગલો ભાગ દુકાન તરીકે ઓળખાતો. દરજી ભગત એમાં માઠી નાખીને બેસે ને કપડાં સીવે. મધ્યાહ્નકાળ સુધી એ પોતાનું કામ કરે. પછી પ્રસાદ લેવા (જમવા) ઊઠે. જમ્યા પછી બેઘડી વિશ્રાન્તિ લઈ, હરિસ્મરણ કરતા કરતા પાછા દુકાનમાં આવીને બેસે, ને સંધ્યાકાળ થાય ત્યારે ઊઠે.

પછી દેવદર્શન કરવા નીકળે. કોઈ મંદિરમાં કથા ચાલતી હોય તો ત્યાં સાંભળવા બેસી બય. મંદિરથી આવી હાથપગ ધોઈ માળા લઈને ફેરવવા બેસે. સુવાનો વખત થાય ત્યાં સુધી માળા ફર્યા કરે.

દિલ્લી શહેરના રહેવાસી દરજી ભગત-પરમેષીદાસનો આ નિત્યનો કાર્યક્રમ. એ કાર્યક્રમ કદી બદલાતો નહિ. અનેક વર્ષોની ગયાં હતાં છતાં એ નિયમ અખંડિત રીતે ચાલતો હતો.

પરમેષીદાસ પ્રભુના સાચા સેવક હતા.

એમનું હૃદય પવિત્ર હતું એમને બચકાર ચોખ્ખો હતો. સૌની સાથે એ પ્રેમથી વાત કરે. સૌને આદર આપે.

એમના આવા વર્તનથી લોકો એમના તરફ આકર્ષાતા. ને ‘ભગતજી’ ના ચીકા નામથી ઓળખાતા.

ભગતજી પોતાના ધંધામાં પણ બહુ કુશળ હતા. એકવાર જેનું કામ એમણે કરી આપ્યું હોય એ ફરીથી ખીજે ઠેકણે ન ભય, કંઈપણ નાનું મોટું કામ હોય કે સીધો એ ભગતજીની હુકાને આવી પહોંચે.

દરજી ભગતમાં ખીજે પણ એક ચુલ્લું હતો. એ પોતાના કામ બદલ રકમ ઠરાવતા નહિ. ઘરાકની ઇચ્છા ઉપર છોડી દેતા. પ્રેમથી ઘરાકને જે આપવું હોય તે આપે. એમના આવા બચકારથી લોકો એમને બહુ ચાહતા ને પરિણામે દરજી ભગતની હુકાનમાં રોજ રોજ નવું નવું ઘણું કામ આવ્યા કરતું.

તમે કહેશો-રોજરોજ જેને ખૂબ કામ મળતું હોય એની પાસે પૈસા તો સારા ભેગા થાય પણ આ પરમેશ્વર પાસે પૈસા ભેગા થતા જ નહિ. પાંચ પૈસા ભેગા થાય કે સંત સાધુઓ એમને પાઠ આવી બલ ને એમની સેવામાં એ ખર્ચી નાખે. ગરીબ કે નિરાધાર માણસોને પણ સમયે સમયે એમના તરફથી મદદ મળતી. એટલે એ ઘણું કમાતા હોવા છતાં લક્ષ્મીને સંગઠ એમનાં ઘરમાં એ થવા દેતા નહિ.

એકવાર એમના એક જોળખીતાએ પરમેશ્વરને કહ્યું:

‘ભગતજી ! તમે મહેનત કરીને જેટલું

કમાવ છો એટલું બધું કેમ ખર્ચી નાખો છો ? થોડું થોડું બચાવતા હોય તો !’

ભગતે કહ્યું:

‘અરે ભાઈ બચાવીને મારે કરવું છે શું ? ખાવા જેટલું તો ભગવાન આપ્યા કરે છે.’

‘તોય થોડા ઘણા રૂપિયા બચાવ્યા હોય તો કોઈવાર કામમાં આવે.’

‘બ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે ભગવાન નહિ આપે ? એની ચિન્તા આપણે શું કામ કરવી પડે ? ભગવાન તો અંતર્યામી છે. ઘટઘટની વાત એ બાજુ છે. એને કહેવાની પણ જરૂર નહિ પડે.’

‘ભગત ! તમારી શ્રદ્ધા વખાણવા યોગ્ય છે. તમારા જેવા પ્રજુના ભક્તોની આવી જ ભાવના હોય. પરંતુ થોડા રૂપિયા એકઠા કર્યા હોય તો તમે તીર્થયાત્રા કરી શકો કે નહિ ? તીર્થયાત્રાનો આનંદ લુટો છે.’

પરમેશ્વર પાસે મનમાં વિચાર કરીને બોલ્યા:

‘ભાઈ ! તમારી વાત સાચી છે. જગન્નાથજીની યાત્રાએ જવાની ઘણા દિવસની મારી ઇચ્છા છે.’

‘તો જતા કેમ નથી ?’

‘એવો કંઈ થોગ આવ્યો નથી. એટલે જ ગયો નથી.’

‘અરે ધરમના કામમાં દીલ કેવી ? થોડા રૂપિયા ભેગા કરીને ઉપડો ને !’

‘ભગવાનનો હુકમ થશે તો વાર નહિ લાગે’ શ્રદ્ધાથી પરમેશ્વરને કહ્યું.

પણ એ પછી ભગવાનનો હુકમ લાંબા સમય સુધી થયો જ નહિ. દરજી ભગત પાસે પૈસા ભેગા થાય તો એ જઈ શકે ને !

ઘણા દિવસ પીતી ગયા.

એક દિવસ પુરીની યાત્રા કરીને ચાર પાંચ સાધુઓ ફરતા ફરતા દિલ્હીમાં આવ્યા. ને પરમાત્માની કૃપાથી પરમેષ્ઠીદાસની અને એમની સુલાકાત થઈ. સાધુ પાસે બીજી શી વાતો હોય ? સંતો જગન્નાથ ભગવાનની યાત્રાનું વર્ણન કરવા લાગ્યા ને સાથે સાથે પુરીના માહાત્મ્યને પણ કહેવા લાગ્યા. ‘જગદીશનાં જેણે જન્મ ધરીને એકવાર પણ દર્શન કર્યો નથી એનું જીવન બ્યથા ગયું છે. ભગવાન સાક્ષાત પુરીમાં બિરાજે છે ને ભક્તોની મનો-કામના પૂર્ણ કરે છે.’ સાધુઓના લાંબા વર્ણનને આ સાર હતો.

પણ આ શબ્દોએ તો દરજી ભગતના મનને ખરેખર ઉશ્કેરી મૂક્યું. દરજી ભગતને જગદીશનાં દર્શન કરવાની તાલાવેલી લાગી. હવે એક એક દિવસ એમને એક એક વર્ષ જેવડો લાગવા માંડ્યો. ખાતાં પીતાં, ફરતાં ફરતાં, બેઠાં બેસતાં એ ‘જગદીશ ! જગદીશ !’ જાપવા લાગ્યા. ને વારંવાર પ્રભુને વિનવવા લાગ્યા : ‘હે નાથ ! હે જગતના સ્વામી ! મારા પર ક્યારે કૃપા કરશે ? હું આપનો અજ્ઞાની બાળક છું. મને દર્શન દઈને પાવન કરો. હે સ્વામી ! મેં તો આપને જ સ્ત્રાવ્યા સગા ગણ્યા છે. આપજ મારું સર્વસ્વ છો. મારી મનોકામના પૂર્ણ કરો. એકવાર આપને ત્યાં મને તેડાવો.’

ઘણાં વર્ષોથી નિયંત્રીત હરિનામનો જાપ પરમેષ્ઠીદાસ કરતા હતા. એના પ્રતાપથી એમના હૃદયમાં ભક્તિ દદ થઈ હતી. એ ભક્તિ હવે ભક્તને ભગવાન તરફ ખેંચતી હતી. દરજી ભગતના મનમાં હવે બીજો વિચાર આવતો ન હતો. એમનું ધ્યાન હવે જગદીશમાં જ વિશેષ

લાગવા માંડ્યું. કામ કરતાં કરતાં પણ સોય કે કાતર હાથમાં રહી જતી ને દુકાનમાં બેઠા બેઠા ભગત ભગવાનના ધ્યાનમાં લીન થઈ જતા એ વખતે એમને બાહ્ય જ્ઞાન રહેતું નહિ. ઘણી વાર એ સ્થિતિમાં એ બેઠા હોય ને, સરસર એમની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલ્યા કરતી. એવે વખતે જો કોઈ ઘરાક આવી બઠતો તો તે ભગતનાં દર્શન કરીને ધન્ય ધન્ય થઈ જતો.

આવા પ્રેમીભક્તને ભગવાન બહુ દિવસ કંઈ વેગળો ન રાખે. ખરી રીતે એવા જાદુએ તો ભગવાન એમના ભક્તથી જરાપણ દૂર હોતા નથી. એમનો વરદ હસ્ત ભક્તના માથે હમેશાં એમણે ધરેલો જ હોય છે. પરંતુ અહીં સમ-જવાનું એ છે કે ભગવાન ભક્તને પોતાના હૃદય સાથે આંધીને એની મનોકામના પૂર્ણ કરે છે.

(૨)

પરમેષ્ઠીદાસના સમયમાં દિલ્હીમાં બાદશાહનો અમલ હતો. એક દિવસ સવારના પહોરમાં બાદશાહ દરબાર ભરીને બેઠો હતો. તે વખતે એની નજર પોતાના સિંહાસન તરફ ગઈ. સિંહાસન ઉપર બાદશાહની આબુબાબુ બે તકિયા હતા. એ તકિયા આમ તો આકર્ષક હતા પરંતુ બાદશાહને એ ઘણા વખતના હોવાથી બૂના જેવા લાગ્યા ને એથી નવા તકિયા બનાવવાનો એને વિચાર આવ્યો. વિચાર આવતાં એણે પોતાના અંગત મંત્રીને બોલાવ્યો ને નવા તકિયા બનાવવાની સૂચના આપતાં કહ્યું :

‘જુઓ મંત્રી ! નવા તકિયા બહુ જ સુંદર બનાવ બોધાએ. કાપડ ઉંચામાં ઉંચું લાવશે.’

ને એમાં જે રૂ બરે તેમાં કાશ્મીરનું અત્તર છંટાવશે.’

લળીને મંત્રી બોલ્યો:

‘જહાપનાહ ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે બધું થશે.’

‘હાં, વળી તકિયા ઉપર જરીનું કામ પણ થવું જોઈએ. મોતી, પણ એના પર ટંકાવશે. શું સમજ્યા ?’

‘હા હા.’

‘મારા સિંહાસન પર જે તકિયા હોય તે જેવાતેવા ન હોવા જોઈએ. સિંહાસન જેવું કીમતી છે તેવા જ કીમતી તકિયા બનાવવા જોઈએ. જોનાર ઘડી બે ઘડી એને જોઈ રહે એવાં એ થવા જોઈએ.’

મંત્રીએ નમન કરી આજ્ઞા સ્વીકારી લીધી. મોજાલા બાદશાહના શોખને એ જાણતો હતો. એટલે એ જ દિવસે એણે પરમેશ્વી દરજ્જાને બોલાવ્યો. પરમેશ્વીદાસનું કામ દિલ્હીમાં વખણાતું હતું. ઉપરાંત એની પ્રામાણિકતા પ્રસિદ્ધ હતી. એટલે બાદશાહના મંત્રીએ એને કામ સોંપવાનો નિર્ણય કર્યો. અપ્રામાણિક માણસને લાગે કામ સોંપાય શી રીતે ?

‘જુઓ પરમેશ્વીદાસ ! બાદશાહ સલામત માટે તમારે બે ફક્કડ તકિયા બનાવવાના છે. ખર્ચની સામે જોશે નહિ. ખૂબ જ આકર્ષક બનાવવાના છે. તમે તમારે જે જે વીજોની જરૂર હોય તે તે માગો. ને બાદશાહ સલામતને ગમી જાય તેવા તકિયા બનાવો.’

દરજી બગતે કહ્યું:

‘મંત્રીજી ! તકિયા હું બનાવી આપું પણ

કેવા પ્રકારના એ બનાવવાના છે એનો આછો ખ્યાલ આપ આપો.’

‘હા. હા, જુઓ. તકિયામાં બહુ ઉંચી બતનું રૂ બરવાનું છે. એ રૂ માં કાશ્મીરનું ઉંચામાં ઉંચું અત્તર છાંટવાનું છે. અત્તરની બાટલીઓ અહીંથી લઈ જશે. ઉપરાંત ભારેમાં ભારે કપડાના તકિયા બનાવવાના છે.’

‘હાજી; કાપડ આપ મને પૂર્ણ કરીને આપશે.’

‘હા, કાપડ આપીશું ને તે સાથે મોતી પણ આપીશું.’

‘મોતી ?’

‘હા, હા, બાદશાહ સલામતના તકિયા ઉપર સાચી મોતી ટાંકવાનાં છે એટલા માટે તો તમને જ ખાસ બોલાવ્યા છે. બોલો અહીં રાજમહેલમાં બેસીને કામ કરશે કે તમારી દુકાનમાં ?’

‘મને તો મારી દુકાનમાં કામ કરવાનું કાવશે. આપને હરકત ન હોય તો.’

‘ના, તમારી પ્રામાણિકતા હું જાણું છું એટલે તમે તમારી દુકાનમાં બેસીને કામ કરશો તો પણ ચાલશે. પણ બહુ દિવસ લગાડશે નહીં હો ! બની શકે એટલા વહેલા તકિયા તૈયાર થવા જોઈએ. તમારા કામથી બાદશાહ સલામત મુશ્કેલી થઈ જશે તો પછી તમારી કદર કરવામાં એ પાણું વાળીને નહિ જુએ સમજ્યા !’

‘પ્રજ્ઞની દયા છે.’ હસીને દરજી બગતે મંત્રી સામે નમ્રતાથી હાથ નેચ્યા.

(૩)

બીજે દિવસે પરમેશ્વરીશક્તિની દુકાને કાપડ, રૂ, અત્તર, અને મોતી પહોંચી ગયાં. ને ભગતજીએ 'જય જગદીશ હરે।' એ જોમની મ્યાની પૂત મચાવતાં મચાવતાં કામ શરૂ કર્યું.

થોડા દિવસમાં બન્ને તકિયા ભગતજીએ તૈયાર કર્યા. એ એટલા બધા આકર્ષક બન્યા હતા કે ભગત પોતે પણ પોતાની કંઠાને જોઈને ઘડીબર મંત્રમુગ્ધ બની ગયા.

તકિયા તૈયાર થઈ ગયા એટલે એને સાથવીને દુકાનમાં એક બાણુ મૂકી દરજી ભગત 'ગાદી પર જઈને બેઠા. ને વિચાર કરવા લાગ્યા :

'બાદશાહનું કામ તો પ્રભુની હયાથી સારું થયું છે. પણ આવા ઉત્તમ તકિયા તો ખરી રીતે જગનના બાદશાહના કામમાં આવવા જોઈએ. એની સેવામાં એને ધરી દેવા જોઈએ. અને એમ થાય ત્યારે જ ઉચિત થયું ગણાય.

પણ એ બને શી રીતે ? તકિયા બાદશાહના છે, મોરી તો એમાં એક પણ વસ્તુ નથી. ફક્ત મહેનત મારી ને તે બદલ બાદશાહ પાસેથી પૈસા લેવાના છે એટલે આ પારદી સ્ત્રીજ ઉપર મારો અધિકાર કેટલો ? મારાથી કેવી રીતે એ મક્કને અર્પણ થાય ?' વળી થોડીવાર અટકી પાછા વિચારે જઈતા :

'ભલા ભગવાન ! એ' ઘણાં વર્ષો સુધી કે' કે કામ કર્યું' છે પણ આતું બેનમૂન કામ આ પહેલું જ છે. ને તે હવે બાદશાહના ઉપયોગમાં આવશે. તારી સેવામાં નહિ આવે એથી અને ઘણું દુઃખ યાવ છે પણ હું શું કરું ? મને

કંઈ રસ્તો બતાવ ! કાલે તો આ મુંદર તકિયા બાદશાહની પાસે જશે....'

પણ ભક્તને વધારે મુંઝવણમાં નાખવા પ્રભુ માગતા ન હતા. એમણે રસ્તો બતાવ્યો.

ગાદી પર બેઠા બેઠા ભગત પ્રભુના વિચારમાં ને વિચારમાં તદ્દલીન બની ગયા. એમની આંખો સ્વાભાવિક રીતે મીંચાઈ ગઈ. ને એમણે બધું સમાધિ સુખ અનુભવ્યું.

પણ આ સુખ કંઈ જુદા પ્રકારનું હતું. ધ્યાનમાં ભગતને જગન્નાથપુરીનાં દર્શન થયાં. ઘણા દિવસથી પુરીના દર્શનની એમની ઝંખના હતી. એ ઝંખના ફળી. પુરીમાં પ્રભુનું ભવ્ય મંદિર દેખાયું. ને એ મંદિર આગળ એક ચોટો રથ પણ એમણે જોયો.

રથચાત્રાનો દિવસ હતો. જગદીશ પ્રભુ પોતાના વિચારણ રથમાં ભિગળ્યા હતા. હજારો માણસો આલુબાણુ વોટળાઈને જયજયકાર ગજવતા હતા ન પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરતા હતા. દશ્ય બહુ મનોહર હતું.

પોતાના આરા પ્રભુનાં દર્શન કરવા દરજી ભગત પણ દોડ્યા. ધ્યાનમાં એ જગન્નાથપુરીમાં પહોંચી ગયા હતા.

પણ ઉછળતા માનવ મહેરામણમાં એમને ગજ ખાતો ન હતો.

આખરે એ એક બાણુએ સહેજ ઊંચાણવાળા ભાગ ઉપર જઈને બિસા.

એવામાં ભગવાનને રથ ચાલ્યો. હજારો માણસોના જયનાદથી ગગનમંડળ ગાળી ઊઠ્યું.

વિચારણ મેદનીતે સ્ત્રીરતો ધીમી ગતિએ રથ આગળ વધતો હતો.

પરમેષીદામ એડીએ જાવી કરીને પ્રભુના દર્શન માટે જિભા હતા.

એવામાં રથ ખરાબર સામે આવ્યો.

ને ભગતે એ હાથ ઉઠાવી કરી ખૂબ પાડી:

‘જય જગદીશ ! જય જગદીશ !’

ઘણાં વરોની મનોકામના આને પૂર્ણ થઈ હતી. પ્રભુએ સામે આવીને દર્શન આપી નેત્ર સદૃશ થયાં હતાં. પ્રભુની ઠેવી ઠરણા ! આનંદથી ભક્તનાં નેત્રમાં આંસુ આવી ગયાં એમણે એ હાથ ભેડી માથું નમાવી પ્રભુને પ્રણામ થયાં.

સહસા એની નજર ભગવાનની ગાદી તરફ ખેંચાઈ. રથમાં એ ગાદી પર પ્રભુ બિરાજ્યા હતા એ ગાદીની ત્રણે બાજુએ મોટા કુદર તકિયા હતા. એ તકિયામાંનો ભક્ત જિભા હતા તે બાજુનો તકિયો એના મૂળ ઠેકાણેથી દૂર ખસી ગયો. ને ભક્તે ભેયુ કે તકિયાનો નીચેનો ભાગ જોયો થઈ ગયો છે ને એનો ઉપરનો ભાગ સહેજ ફાટ્યો પણ છે.

‘અરે ! આવો તકિયો પ્રભુને પચાંદ ઠેવી ફીટે આવે ?’ ભક્તનું હૃદય ઝોલી ઊઠ્યું. ને પ્રભુને પચાંદ ન આવે તેને પ્રભુ દૂર જ કરી દેને ! આ તકિયાને પ્રભુએ જ અસેડી મૂક્યો છે. એમને બીજા સાથે તકિયો ભેળ્યો છે.’

આ વિચાર આવતાં દરજી ભગતને બાદશાહ માટે તૈયાર કરેલા એ તકિયા યાદ આવી ગયા ને એથી જરાપણ વિચાર ક્ષય સિવાય એ ઝોલી ઊઠ્યા:

‘ભગવાન ! હો, હો, આ નવો તકિયો મેં આપને માટે જ બનાવ્યો છે. આપને તે ગમશે.’

મહત્ત દિલ્હીમાં પોતાની દુકાનમાં બેઠા બેઠા ધ્યાનાવસ્થામાં જમનાથપુરીની રથયાત્રાનું દર્શન

કરતા હતા. અને એ જ દશામાં એમણે બાદશાહને માટે તૈયાર કરેલો તકિયો પ્રભુને અર્પણ કરી દીધો.

ભગવાન પણ ખરા. ભક્તની હોટ એમણે તરત જ સ્વીકારી લીધી ભક્તે ભેયુ કે એક સણમાં પેલા ખસી ગયેલા તકિયાની જગ્યાએ એણે તૈયાર કરેલો તકિયો ગોઠવાઈ ગયો છે.

આનંદમાં એણે ફરીથી જમનાથ ગળવ્યો. એટલા જ આનંદથી એકઠા થયેલા માનવસમૂહે એનો જમનાથ ઝીલી લીધો.

વાહ વાહ, બારે આનંદની વાત !

‘જય જગદીશ હરે !’

ભક્તજનોએ સંકટ છિનમેં દૂર કરે....

જય જગદીશ હરે !’

(૪)

એકાએક દરજી ભગતની આંખ ઉઘડી ગઈ. આંખ ઉઘડતાં પુરીનું મનોહર દરથ અદૃશ્ય થઈ ગયું. ને પરમેષીદાસે પોતાને પોતાની દુકાનમાં ગાદી પર ઢળેલા ભેયા, એ બાવરાની પેઠે ચારે બાજુ ભેવા લાગ્યા પછી જ્યારે એમને બરાબર સમજ પડી કે હરિચિત્રનામાં એ મમ થઈ ગયા હતા ને એમાં એમને પ્રભુએ પોતાની રથયાત્રાનું દરથ દેખાડ્યું હતું ત્યારે એ શણ શણ થઈ ગયા. ને એમાં જ્યારે ઊડીને એમણે નવા તૈયાર કરેલા તકિયામાંનો એક જ તકિયો ભેયો ત્યારે તો એ આનંદમાં આવી જઈને નાચવા લાગ્યા

‘અહા ! પ્રભુએ મારી સેવાનો સ્વીકાર કર્યો પ્રભુએ ત્યા રહે રહે મારી મનોકામના પૂર્ણ કરી વાહ પ્રભુ વાહ ! વાહ મારા સ્વામી ! વાહ ! હું આજે ધન્ય ધન્ય બની ગયો.’

‘પણ બીજે દિવસે સવારે જ્યારે બાદશાહના મંત્રીનો સંદેશો આવ્યો કે તકિયા લઇને આવો ત્યારે ભક્તરાજ જશ મુંગવણમાં પડી ગયા. બીજે તકિયો લાવવો ક્યાંથી ?’

આખરે એક જ તકિયો લઇને બાદશાહની હજૂરમાં પહોંચ્યા.

તકિયો ભેંધ બાદશાહ ખૂબ પ્રસન્ન થયો. ને ભાલ્યો :

‘દરજી ! કામ તો સરસ કયું’ છે. તને હું ધનામ આપીશ.’ પછી યાદ આવતાં ભાલ્યો : ‘પણ બીજે તકિયો ક્યાં છે ? બે તકિયા કરવાનું તને કહ્યું હતું ને !’

‘જી હા, તકિયા હુકમ મુજબ બન્ને તૈયાર કર્યા હતા.’ પરમેષ્ઠીદાસે કહ્યું.

‘તો બીજે કેમ આવ્યો નથી ?’

‘જહાંપનાહ ! બીજે તકિયો હવે મારી પાસે નથી.’

બાદશાહને આશ્ચર્ય થયું. એણે પૂછ્યું :

‘બીજે તકિયો નથી તો ક્યાં ગયો ?’

‘બીજે તકિયો જગન્નાથપુરીમાં છે. ભગવાને એનો સ્વીકાર કર્યો છે.’

‘ભગવાને સ્વીકાર કર્યો છે ? કેવળ ભગવાન ?’

‘નામદાર ? ભગવાન એટલે જીવ, અદ્વિત’ બાદશાહ હસી પડ્યો.

‘અરે ભદ્રા માણસ જીવને તકિયાની થી જરૂર પડી ? એને યાની જોટ છે ?’

પરમેષ્ઠીદાસે કહ્યું :

‘જીવને જોટ તો કશાની નથી. પણ ભક્તની ભેદ એ પ્રેમથી સ્વીકારે છે.’

‘પણ ભક્ત ભેટ પોતાની ચીજની આપે કે બીજાની ? તે તો મારો તકિયો આપી દીધો.’

‘જહાંપનાહ ! સમા કરો. મારો એ અપરાધ ખરો પણ મને એનું કંઈ જ્ઞાન રહ્યું ન હતું. પ્રમુને તકિયાની જરૂર પડી ને મેં તરત આપી દીધો.’

ચોડીવાર અટકી વળી એ બાલ્યો :

‘જહાંપનાહ ! નાશજ યવાનું કંઈ કારણ નથી. આપના ઉપયોગમાં’ એ આવત એના કરતાં ભગવાનના ઉપયોગમાં એ આવ્યો છે એ સર્વ સાચું થયું છે. આપણાં એવાં સદ્ભાગ્ય ક્યાંથી કે પ્રભુ આપણી વસ્તુનો અંગીકાર કરે !’

બાદશાહ કંઈ ભજન નહતો કે એને ભગવાનની વાત કયો, એટલે એણે આંખ ફેરવીને કહ્યું :

‘દરજી ! હવે બસ થયું. તારી આલાદી જવા કે ને તાકિયો કંઈ આવોપાછો કર્યો હોય તો બોળીને લઈ આવ.’

‘નામદાર ! હું સાચું કહ્યું છું તકિયો મારી પાસે મેં રાખ્યો નથી.’

‘તારી પાસે જ હોવો ભેદજો. તારી બનાવટી વાત માનવા હું તૈયાર નથી.’

‘મારી વાત બનાવટી નથી.’

‘બનાવટી નથી તો શું સાચી છે ? અદ્વિત, તું અમને એવકૂફ બનાવવા માગે છે ? તને ખબર છે તકિયો નહિ આપે તો એનું શું પરિણામ આવશે ?’

‘નામદાર ! તકિયો મારી પાસે નથી એટલે હું લાભ્યાર છું.’

‘એમ ? અરે કેવળ છે ?’

બાદશાહનો અવાજ થતા બદોબર ચાર સૈનિકો ઝોરડામાં ધસી આવ્યા. ને માથું નમાવી બોલ્યા :

‘આજા જહાંપનાહ !’

‘આં એવકૂશને જેલખાનાના સળીઆ પાછળ ધકેલી દો.’ બાદશાહે પરમેશ્વીદાસ તરફ આગળી કરી શુભ્રાર્થી કહ્યું.

સૈનિકો દરજી ભગતને પકડીને લઇ ગયા.

(૫)

ભગવાનના જે ખરા ભક્તો હોય છે એ સુખથી છલકાતા નથી ને આકૃતથી ગભરાતા નથી. કારણ કે એમને પરમાત્માની શક્તિમાં વિશ્વાસ હોય છે. પ્રભુ જે કંઈ કરે છે તે સારા માટે જ કરે છે એવું એ માનતા હોય છે એટલે સામાન્ય માણસ આપત્તિથી જ્યારે ગભરાઇ જાય છે ત્યારે ભક્ત સ્થિર રહે છે.

જેલખાનાની કોટડીમાં દાખલ થઇને દરજી ભગતે આસન જમાવ્યું ને બાજે પોતાની દુકાનમાં જ બેઠા છે એવી રીતે આરામથી બેસી એમણે જગન્નાથને યાદ કરવા માંડ્યાં.

‘જય જગદીશ હરે !

ભક્તજનોદે સંકટ છિનત્રે’ દર કરે :

‘જય જગદીશ હરે !’

વિપત્તિના સમયે ભક્તનું મન જલદી એકાગ્ર થઈ જાય છે. જગદીશનું સ્મરણ થતા બદોબર પરમેશ્વીદાસ તદ્દલીન બની ગયા. એમને પોતે ક્યાં હિ કેવી સ્થિતિમાં છે એની ખબર રહી નહિ.

‘પણ પ્રભુ હવે સ્થિર રહી શક્યા નહિ એ પોતાના ભક્તની વહારે ધાયા.

મધ્યરાત્રીનો સમય થયો હતો. જનજનાવર

સી જાંપી ગયાં હતાં જેલખાનામાં લોખંડી દરવાજા આગળ પહેરેગીરો પહેરે ભરી રહ્યા હતા. કેટીઓની કોટડીએને મજબૂત તારખાં વાગી ગયા હતાં

એવા સમયે શ્યામભુંદરે બાદશાહના જેલખાનામાં પ્રવેશ કર્યો

પ્રભુ દરવાજામાં દાખલ થયા ને વાતાવરણ પલટાઇ ગયું. પહેરેગીરો ફરતાફરતા અટકી ગયા ને જ્યાં અટકી ગયા ત્યાં જ બેઠી ગયા. એમની આંખો ઘેરાઇ ગઈ. ને અરધો ક્ષણમાં મૌ ધાડ નિદ્રામાં પડ્યા.

પ્રભુ સ્થિત કરતા કરતા જે કોટડીમાં દરજી ભગતને પૂચી હતા તે કોટડીની પાસે આવ્યા.

તરત કોટડીનું તાળું આપોઆપ ખુલી ગયું. ને દ્વાર ખુલ્લું થતાં પ્રભુએ કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો.

ભક્ત પરમેશ્વીદાસ આંખો મીચીને ધ્યાનમાં બેસી ગયા હતા.

શીડીવાર હસિત વદનથી ભક્તના મુખ સામે જોઈ રહી પછી પ્રભુએ ભક્તનાં મસ્તક પર પોતાનો હાથ મૂક્યો. ભગવાનના હાથનો સ્પર્શ થતાં દરજી ભગતની આંખો ઉઘડી ગઈ.

સામે સાક્ષાત પ્રભુને જોઈ એ પગમાં પડી ગયા.

‘પરમેશ્વી ! તારી ધર્યા મારા ખ્યાલ બહાર નથી. આવતી કાલે સવારે તને હું પુરીમાં બોલાવી લઈશ નિશ્ચિત રહેજે ! તારે હવે મારી પાસે જ રહેવાનું છે.’

ભક્તને બોલવાનું શું હોય !

ફરીથી એણે પ્રભુના પગમાં માથું મૂકી દીધું :

‘નાથ ! આપની દયાનો કંઈ પાર નથી.’

હસતા હસતા પ્રભુ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

કોટડીનાં દાર પાછાં હતાં તેવાં ને તેવાં થઈ ગયાં.

આ બાળુ પરમેષીદાસને દર્શન દઈ ભગવાન સીધા બાદશાહના મહેલમાં પહોંચ્યા. બાદશાહ ઘસઘસાટ જોયતો હતો. એને લત્તા-મઠાર કરી જગાડ્યો અને અદૃશ્ય રહી પહેલાં એને સારી પેઠે જોખરો કયો પછી કંઠક અવાજથી પ્રભુએ કહ્યું:

‘બાદશાહ! મારા ભક્તને તે’ બંદીખાને નાખ્યો છે એને આવતી કાલે સવારે એકઠમ માનપૂર્વક છોડી દે. જો મારી આસા પ્રમાણે નહિ વતે’ તો તને અને તારા રાજ્યને હુ નષ્ટ કરી નાખીશ.’

બાદશાહ ધ્રુણ બિડ્યો. ને ધુંટણીએ પડી બોલ્યો:

‘ઓ યુદ્ધ! મારા શુના માફ કર. હુ તારા બંદાને માનપૂર્વક છોડી મૂકીશ.’

હમીને પ્રભુએ બાદશાહના મહેલમાંથી વિકાસ લીધી.

બીજે દિવસે સવારે દરજી ભગતને મુક્ત કરવામાં આવ્યા.

દરજી ભગતને હવે ઘરની કે પોતાના ધંધાની પડી ન હતી. એમણે સીધું જગન્નાથ પુરીના રસ્તે ચાલવા માંડ્યું.

થોડેક છેડે ચાલ્યા ને વટોળીઓ શરૂ થયો. ચારે બાળુ ધૂળ ઉડવા લાગી પરમેષીદાસ આજો બંધ કરી એક સ્થળે ઊભા રહ્યા. થોડી વારે તોફાન શમ્યું ને જ્યારે એમણે આંખો ઉઘાડી ત્યારે એ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા. કારણ કે પોતે પુરીમાં જગન્નાથ ભગવાનના મંદિરની સામે ઊભા હતા.

પછીની વાત દૂધી છે. હરખાતા હરખાતા ભગતજી મંદિરમાં ગયા ને પ્રભુના ચરણમાં માથું નમાવ્યું.

પ્રભુની કૃપાથી મંદિરની એક ચોરડી રહેવા માટે એમને મળી ગઈ ને ખાવા માટે પ્રસાદનો પ્રબંધ થઈ ગયો.

હવે ભક્તને ધીનું શું જોઈએ!

એ હંમેશાં ભજનમાં મસ્ત રહેવા લાગ્યા ને પ્રભુનો જ્યજ્વકાર બોલાવતા ગાવા લાગ્યા:

‘જય જગદીશ હરે!

દીન જનોં કે સંકટ પલમે’ દર કદે
જય જગદીશ હરે!

સંકટમાં સેવક છે—ભણી,

દોડે ‘ગવિ’ જગના આધાર,
મુક્ત કરીને પરમેષીને,
કરુણા કીધી અપરંપાર.

ભક્ત તુલાધાર*

હર્ષામર્ષમયોદ્દેગેર્મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ।

મી. ૧૨૧૫

છોડીને 'રવિ' સર્વ કામના, નિરપેક્ષ થઈ ફરનાર,
અહંકાર મમતા ના-જેને, એ શાન્તિ વરનાર રે,
બાઈ, મોહન સુખ આધાર.

—દિનમણિ

તુલાધારને રામનો આધાર હતો. ગામમાં

ધર હતું થયું બૂંધડી કરતાં એને સારું ન કહે-
વાય. પહેરવા વસ્ત્ર હતાં પણ એકેય સાબું નહિ.
ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર ચીંગડાં કંઈકને લાગેલાં હતાં.
મહેનત મજૂરી કરી બે મૂઠી અનાજ મેળવતો.
પણ તે પેટપુરતું ન કહેવાય. આમ છતાં
તુલાધાર પોતાને ગરીબ કે દુઃખી માનતો નહિ.
પોતે રાજા રામનો સેવક છે ને રામના સેવકને
વળી દુઃખ કેવું ? એવું એ માનતો. બગવાનની
કૃપાથી એને પત્ની પણ બહુ ચારી મળી ગઈ
હતી. મંગળા બીથારી બહુ શાન્ત અને સુશીલ
હતી. કોઈ વાંતને કદી પણ એ અસંતોષ
બતાવતી નહિ. 'રામને ગમે તે ખરું, એ જે
કંઈ કરશે તે સારું જ કરશે' એ વચ્ચેના ઉપર
એને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા હતી. એથી એ હંમેશાં
પ્રસન્ન રહેતી અને પોતાના પતિના કાર્યમાં
મદદ કરવા પ્રયત્ન કરતી.

એક વખતે તુલાધારે પત્નીને પૂછ્યું:

'મંગળા ! સાચું કહેજે, તને આંત્રું જીવન
ગમે છે ખરું ?'

મંગળા બોલી:

'આંત્રું એટલે કેવું ?'

'દુઃખી.'

'સુખ અને દુઃખ એ તો મનનાં કારણ
છે. પણ રાખો તમે જીવનને દુઃખી કેમ
બોલો છો ?'

'હું પોતે તો દુઃખી નથી જ. મને તો
મારા રામની બક્તિ કરવામાં ઘણો આનંદ
આવે છે.'

'તમે દુઃખી નથી ત્યારે હું દુઃખી છું
એવું તમને કહેણું કહ્યું ?'

'કહ્યું તો કોઈએ નથી પણ હું ધારું છું
કે તને આ ઘરમાં આવ્યા પછી જગતના લોકો
જેને સુખ કહે છે એવું સુખ ઘણું કરીને
મળ્યું નથી.'

હસીને મંગળા બોલી:

'એવો વહેમ મનમાં હોય તો કાઢી નાખા.
મને આ ઘરમાં જરાય દુઃખ નથી મને તો
તમારી સાથે રામનું નામ લેવામાં અપૂર્વ

આનંદ આવે છે. જગતનું સુખ એ કંઈ સાચું સુખ નથી. સાચું સુખ તો શમના નામમાં છે. અને તે મને દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ પ્રાપ્ત થાય છે. હું તો આ ઘરમાં આવીને અને પોતાને બહુ ભાગ્યશાળી માનું છું.

તુલાધાર આ જવાબથી પ્રસન્ન થયો ને પ્રેમથી બોલ્યો :

‘તારા વિચાર બહુ સારા છે મંગળા ! પતિ અને પત્ની એ એક જ ભાગે જતાં હોય તો હાખને એ સુખમાં પલટાવી શકે છે’

‘મારો તો સદા એક જ ભાગે છે. અને તે એ કે તમારા પગલે પગલે ચાલવું. સતીનો પણ એ જ ધર્મ છે. એટલે આપણા ભાગે કદી ભૂંડા પડવાના નથી. પછી ગમે તે થાય.’

મંગળાએ પોતાની ભાવના વ્યક્ત કરી.

પ્રભુને સ્વભાવ જરા વિચિત્ર છે. જે ભક્ત ઉપર વિશેષ કૃપા કરવાનો એમનો વિચાર હોય છે, એ ભક્તને પહેલાં અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓમાં એ મૂકી દે છે. એમાં જે અઠગ રહે છે ને પ્રભુના ભરોસે જીવન તૈકા હંકાર્યા કરે છે એને પ્રભુ સહાય કરે છે. એટલું જ નહિ એના મહિમાને પણ વધારે છે.

ભક્ત તુલાધારનાં અનેક વર્ષો નાના પ્રકારની વિપત્તિઓમા પસાર થયાં. છતાં એ ભક્તદંપતી પોતાના માર્ગથી જરા પણ વિચલિત થયાં નહિ. એથી પ્રભુએ આખરે પોતાના એ ભક્તની લીડ ભાગવાનો વિચાર કર્યો.

‘તુલાધાર રાજ સવારે સૂયોદય પહેલાં નદીએ નહાવા જતો હતો. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે એક દિવસ એ સ્નાનના પહોરમાં નદીએ જવા નીકળ્યો. નદીએ જઈ એણે સ્નાન કર્યું. પછી

ધોળિયું વસ્ત્ર પહેરી લીધું વસ્ત્ર નીચોવી ખસે નાળી એ રામનામનો ઉચ્ચાર કરતો કરતો પોતાના ઘર તરફ આવવા નીકળ્યો.

ભગવાનને આ વખત અતુલ્ય લાગ્યો. એ રસ્તા ઉપરના એક ઝાઝ પાછળ સંતાઈને ઊભા, ને ભક્ત તુલાધારની રાહ જોવા લાગ્યા. એવામાં આવેથી ભક્તને આવતા જોયો એટલે પ્રભુએ તરત રસ્તા ઉપર નવાં વસ્ત્રની બે જોડ મૂકી દીધી ને વૃક્ષની પાછળ સંતાઈને પૂર્વવત્ જાણા રહ્યા.

તુલાધારનાં વસ્ત્ર સાવ ફાટી ગયાં હતાં. બીનાં વસ્ત્ર લેવાનો કેટલાય દિવસથી એ મનો-રથ સેવતો હતો પણ ખાવાની જ જ્યાં મુશ્કેલી હતી ત્યાં વસ્ત્ર માટે કયાંથી સવલત કરે ? એટલે જેમ તેમ કરીને એ ચલાવતો હતો.

આજે એકાએક રસ્તામાં નવાં વસ્ત્રોની બે જોડ જોઈ એ ખંચકાઈ ઊભો રહ્યો. ‘અરે, અહીં આ વસ્ત્ર કોણે મૂક્યાં હશે ?’ એને વિચાર આવ્યો. પણ આભુભાભુ કોઈ જોવામાં આવ્યું નહિ એટલે એ પૂઠે કોને !

વસ્ત્રો બહુ આકર્ષક હતાં. તરત નવાં હતાં એ પોતીયાં હતાં ને એ સાડીઓ હતી. ભગવાને જ બાણે ખરા વખતે ચોકલાબ્યાં હોય એવું પ્રથમ તુલાધારને લાગ્યું પરંતુ પછી તરત એણે મનને સમજાવી દીધું કે આ વસ્ત્ર ગમે તેણે અહીં મૂક્યાં હોય, આપણે એના પર અધિકાર નથી. એ વસ્તુ પારકી છે.

આમ વિચારી વસ્ત્રને અડક્યા સિવાય ભક્તે ઘર તરફ ચાલવા માંડ્યું.

ભગવાન મનમાં ને મનમાં હસવા લાગ્યા. વળી ચાર દિવસ જ્યાં હઈ ભગવાને ફરી પાછો એક ખેલ કર્યો.

તુલાધારના રસ્તામાં એમણે હાગીનાની એક પોટલી મૂકી દીધી. એમાં સોનાનાં કડાં, ખંગડીઓ, કુંડળ, હાર, બાબુખંધ, વીંટીઓ વગેરે વગેરે અનેક અલંકારો હતા.

તુલાધાર નદીએ નાહીને આવતો હતો. સૂર્યોદય હતો થયો ન હતો. એના પગમાં હાગીનાની પોટલી અથડાઈ.

‘અરે શું છે આ ?’ એમ બોલીને નીચા વળીને તુલાધારે પોટલી હાથમાં લીધી. હાથમાં લેતાં પોટલી આપોઆપ છૂટી ગઈ ને એમાંના હાગીના તુલાધાર સામે અમકી ઊઠ્યા.

‘જોતારીની ! આટલા બધા હાગીના અહીં રસ્તામાં ક્યાંથી ?’ આત્મગત બોલી તુલાધારે આબુબાબુ ભેટું પલ્લુ ડોઢ, કરતાં ડોઢ નજરે પડ્યું નહિ.

ખીલે ડોઢ હોત તો અનાયાસે મળેલા હજારોના હાગીના ભેઈ રાણ રાણ થઈ જત અને પોટલીને બગલમાં મારીને ઘરનો રસ્તો પકડત. પણ ત્યાં તો તુલાધાર હતો. લક્ષ્મીના કરતાં લક્ષ્મીના પતિની એને મન વિશેષ કિંમત હતી એટલે નાનું બાળક જેમ વમકડાને ફેંકી દે એટલી જ સરળતાથી હાગીનાની પોટલીને ફેંકી દઈ તુલાધારે ઘર તરફ ચાલવા માંડ્યું.

ત્રણ દિવસના ઠંડાકા થઈ ગયા હતા. આજે ચોથો દિવસ હતો. પરંતુ પરંધનને ઘડલું કરવાનો વિચાર સરખેયા તુલાધારને આવ્યો નહિ એથી કર્ણામિત્ર બહુ પ્રસન્ન થઈ ગયા. એમણે વૃક્ષની નીચે ઊંડાં ઊંડાં જામણે હાથ સહેજ ઉંચો કરી વરદ મુદ્રિકાથી બજાને આશીર્વાદ

આપ્યા: ‘નિશ્ચિંત હો !’ તારી ચિંતા હવે મારી ચિંતા બને છે.’

(૩)

ઉપરના પ્રસંગને કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. એક દિવસ તુલાધારના ગામમાં એક ભેંસી આવ્યો.

એ બહુ હોશિયાર હતો. જે ડોઢ એને હાથ ખતાવે એવું એ બવિધ્ય ભેંસી, ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ એ ત્રણે કાળનું એને જ્ઞાન હતું. હાથ ખતાવનારનો સૌથી પહેલાં એ ભૂતકાળ કહેતો. એ અક્ષરે અક્ષર ખરો પડતો. પછી વર્તમાનકાળની વાત કરતો. અને પછી ભવિષ્યમાં શું બનનાર છે એની હકીકત તિથિ વાર અને ઘડી પણ સાથે કહી ખતાવતો.

વળી કેટલાકના મોંઠા સામે ભેંસને જ એ એવું ભવિષ્ય બાણે ડોઢ ચોપડીમાંથી વાંચતો હોય એ રીતે સદસદાટ કહી ખતાવતો.

આંધી ભેંસેલામાં આખા ગામમાં આ નવા ભેંસી મહારાજ એકદમ બાણીતા થઈ ગયા. એ વિશેષ બાણીતા થઈ ગયા એવું એક ખીલું પણ કારણ હતું. હાથ ભેંસા બદલ એ અમુક રકમ કરાવતા નહિ. જેને જે આપવું હોય તે આપે, ન આપવું હોય તો ન આપે એમને કથો વાધો ન હતો. એ તો ગામના લોકોનું ભવિષ્ય ભેવા આવ્યા હતા એટલે નાનામોટા સૌનું એ ભવિષ્યકથન પ્રેમથી કરતા.

એમનો દેખાવ પૂજ્યભાવ પ્રેરે તેવો હતો. સાદા પોતીઆ ઉપર એમણે પહેરણ પહેર્યું હતું. અને એ ઉપર ખેસ નાખ્યો હતો. માથા ઉપર લાલ પાવડી હતી. કપાળમાંનું ત્રિપુડ અને

ગળામાંની રુદ્રાક્ષની માળા એમના પ્રતાપમાં વધારો કરતાં હતાં.

ફળીએ ફળીએ એ ફરતા હતા ને એક પછી એક સૌનો હાથ શન્તિથી જોઈ બવિવ્ય-કથન કરતા હતા.

ફરતા ફરતા જોશી મહારાજ તુલાધારના ફળિયામાં આવ્યા. તુલાધાર એ વખતે મજૂરી ખોળવા ઘરની બહાર નીકળ્યો હતો.

ફળિયામાં આવતાં જોશી મહારાજને સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકો વોટગાઈ વળવા ને પોતાના હાથ બતાવવા લાગ્યાં.

શાંતિથી જોશી મહારાજ એક ઝોટલા પર બેઠા ને હસીને હુકમ છોડ્યો:

‘બાઈઓ અને બહેનો ! એક પછી એક હાથ બતાવો તો જોતાં મને કાંઈ એક સાથે તમે હાથ મારી સામે ધરો તો હું કેવી રીતે જોઈ શકું ?’

બધાંએ પોતાના હાથ પાછા ખેંચી લીધા. પછી એક પછી એક બધા હાથ બતાવવા માંડ્યા.

મંગળા પોતાના બારણામાં બેઠી હતી. તેના કાને જોશી મહારાજની પ્રયાતિ પહોંચી હતી. પણ હાથ બતાવ્યા બદલ જોશી મહારાજને કંઈ આપણું જોઈએ તે તો પોતાની પાસે હતું નહિ એટલે હાથ શી રીતે બતાવે ? એથી એ સૂપસૂપ પોતાના ઘરના બારણામાં બેઠી હતી.

એવામાં એની પડોશની એક સ્ત્રી વહેલવહેલી એની પાસે આવી અને બોલી:

‘મંગળા ! અલી, આ મહારાજ તો ખરો હાથ જુએ છે હોં ! રત્નેરજ વાત કહી દે છે. મેં તો મારો હાથ બતાવ્યો. બધી વાત, બરા-બર નીકળી.’

‘એમ ?’

‘હા; તું બતાવને ! જા, અહીં કેમ બેઠી છે ?’

‘ના બહેન ! મારે તો કંઈ બતાવવો નથી.’

‘કેમ ? બધા બતાવે છેને !’

‘બધાં બહે બતાવે. મારી ઇચ્છા નથી.’

‘અરે આ મહારાજ તો બહુ સારા છે.

હાથ જોવડાવ્યા બદલ એમને કંઈ ન આપે તોય આલે. એ તો માગતા જ નથી સમજ !’

‘એ બહા હશે પણ આપણી એમને એમ ન બતાવાય’

‘ના રે એમને એમ બવિવ્ય જોવડાવવાની ઇચ્છા ના હોય તો જે ગમે તે કૈંક આપજો.’

‘પણ કૈંક આપવાની સવડ ન હોય તેનું શું ?...’

‘આલ, તારા વલીનું હું આપીશ પણ તું હાથ તો બતાવ. જો તો ખરી, તમારા નસીબમાં સુખ છે કે નહિ ? કે પછી આવી રીતે જ જિંદગી આખી વીતવાની છે ? મહારાજ જે કહે છે તે ખરું જ હોય છે. સમજ !’

પડોશનું મંગળાને જોશી મહારાજ પાસે ખેંચી ગઈ. જોશી મહારાજે ક્યાનથી મંગળાના હાથની રેખાઓ જોઈ પછી ઠાવક સુખ રાખી કહ્યું:

‘કહે, બહેન ! તમારે શું જાણવાની ઇચ્છા છે ? તમારો જૂતાકાળ તો બહુ કદમાં વીત્યો છે.’

મંગળા બોલી:

‘મહારાજ મારે ખીણું કંઈ જોવડાવવાની ઇચ્છા નથી. માત્ર એટલું કહેા કે અમારું જીવન અત્યારે છે એ રીતે જ પૂરું થશે કે આથી વધારે સારું બનશે ?’

જોશીએ હાથની રેખાઓ તરફ નજર કરી કહ્યું:

‘તમારું જીવન તો સારું છે. શવિધ્યમાં તમારી-મનોકામના પૂર્ણ થાય.’

‘મહારાજ ! મારી મનોકામના પૂર્ણ થાય તો તો હું તમારો પાઠ માનું. આ જિહ્વામાં અત્યાશુધી કંઈ હાનધરમ પુન્ય થયું નથી. કંઈ તીરથયાત્રા થઈ નથી. એ બધાની અતુલ્યતા મળી જાય તો પછી મારે બીજા કશાંની ઇચ્છા નથી.’

જેશી મહારાજે સહેજ હસીને કહ્યું :

‘બહેન ! તમારા શ્રદ્ધ તો બધા સારા છે. તમારી મનોકામના તો કથારનીય પૂર્ણ થઈ ગઈ હોત પણ....’

‘પણ....શું મહારાજ !’

‘પણ વાત એમ છે બહેન ! કે તમારા પતિના શ્રદ્ધ સારા નથી. ને એથી જ તમારી કુશલ્લીઓ ઘટતી નથી.’

‘મારા પતિના શ્રદ્ધ કેવા છે ?’ જેઆ આસે મંગળાએ પૂછ્યું.

‘શ્રદ્ધ એવા છે કે ભગવાન જ્યારે એમને કંઈ આપવા જાય છે તે વખતે જ તમારી પતિની મતિમાં ફેરફાર થઈ જાય છે ને એ મોંઢું ફેરવી આપવા માટે છે. લક્ષ્મી ચાંદલો કશા આવે ત્યારે જેમ મોંઢું ધોવા કોઈ જાય, બરાબર તેવી જ રીતે તમારા પતિ વતે છે.’

‘મને સમજાયું નહિ મહારાજ ! આપ તો સર્વજ્ઞ જેવા છો મારા પતિએ કેવી બૂલ કરી છે તે આપ જણાવો તો મને સમજ પડે.’

જેશી મહારાજે કહ્યું :

‘જો બહેન ! આજથી થોડા દિવસ ઉપર નહીંએથી આવતાં હારા પતિને કપડાંની બ

નવી જોડ મળતી હતી પરંતુ એનો અનાદર કરી એ તો ઘેર આવ્યા આવ્યા.’

‘કપડાંની જોડ ?’

‘હા, હા, નવાં કપડાંની જોડ એ સાદીઓ ને એ ધોતીયાં લઈ નવાં.’

‘હા, પછી ?’

‘તેવી જ રીતે રસ્તામાં એમના પગે ટાંગી-નાની એક પોટલી અથડાઈ હતી. હજારોના એમાં ટાંગીના હતા. પરંતુ તમારા પતિએ એની પણ દરકાર કરી નહિ. ડોકર મારી એ તો ઘેર આવ્યા આવ્યા.’

‘હું તો આમાંનું કંઈ જાણતી નથી.’

‘તમે ન જાણતાં હોય એ બનવાભોગ છે. પણ જ્યોતિષમાં એવું આવે છે. તમે તમારા પતિને પૂછી જોજો.’

‘પણ મહારાજ ! એમના શ્રદ્ધ જો સારા ન હોય તો એને સુધારવા શું કરવું ?’

‘એનો વિધિ હું તમને કાલે બતાવીશ. એ પહેલાં તમે ખાતરી કરી લો. હું હજી બે ચાર દહાડા આ ગામમાં રહેનાર છું. કાલે પાછો આ ક્ષિયામાં આવીશ.’

મંગળા વિચારમાં ને વિચારમાં ઘેર આવી.

(૪)

‘તમે તો ખરા છો.’ સાંજે ઘેર આવતાં તુલાધારને મંગળાએ કહ્યું

‘કેમ કેવો છું ?’

‘અમને અધારમાં રાખો તેવા.’

‘અધારમાં ? તને ? કેમ આવે આવું બોલે છે ?’

‘હું ખરું કહું છું. મને ખબર નહિ કે તમે મારાથી છુપાવો છો.’

‘અરે પણ તું ક’ંઈ સમજાય તેવું તો જાણ ! મેં તારાથી શું છુપાવ્યું છે ? આપણે છુપાવવા જેવું છે શું ?

‘કહું ?’

‘કહે.’

‘તમને યોગ દિવસ ઉપર હાગીનાની એક પોટલી મળી હતી કે નહિ ? અને નવાં વસ્ત્રની એ ભેડ મળી હતી કે નહિ ? નહીંએથી આવતાં ?’

‘હા, પણ હું જોને અડક્યો નથી.’

‘તુલાધારે કહ્યું.’

‘એ તમે ભૂલ કરી. ભગવાન જ્યારે આપતા હોય ત્યારે હેવામાં શો વાંધો ?’

‘મંગળા ! ભગવાન એ રીતે ન આપે. ભગવાનને આપવું હોય તો એ આપણી મહેનત મજૂરીમાં બરકત પૂરે. અથવા બંને આવીને આપે. એવી રીતે કોઈ પણ વસ્તુ મળે એના ઉપર આપણાથી અધિકાર ન કરાય. એ તો ખીજની વસ્તુ ગણાય. એનો સ્વીકાર કરવાથી અધર્મ થાય. આપણી ભક્તિમાં વાંગ પડે.’

‘પણ આપણને કેટલી બધી મુશ્કેલી પડે છે ? હોકા દાન ધરમ કરે છે, તીર્થયાત્રા કરે છે, આપણાથી એવું કર્યું બને છે ખરું ?’

‘અરે ગાંડી, દાન ધરમ ને તીર્થયાત્રા કરવાનો હેતુ શો એની ક’ંઈ સમજ પડે છે ? પરમાત્માની પ્રીતિ સંપાદન કરવાનો જ હેતુ છે. એ હેતુ ઘેર બેઠાં રામનું નામ હેવાથી સરતો હોય તો પછી અધીર બનવાનું કારણ શું ? અને પેલું તું જાણતી નથી ?’

‘શું ?’

‘મન થંગા તો કથરાટમાં ગંગા ?’

‘એ તો બાલું છું.’

‘તો બસ, સંતોષ રાખ. પ્રભુમાં થતો રાખ. પણ..... હાગીનાની કે વસ્ત્રની વાત મેં તને કરી નથી છતાં તેં બહુ શી રીતે ?’

‘પહેલાં તમે મને કેમ વાત ન કરી તે કહો, પછી હું કહું.’

‘મેં બહુ જોઈને તને વાત નહોતી કરી. કારણ કે મુશ્કેલીને લીધે કદાચ તારું મન લલચાઈ બય ને તું મને એવા ધનને થકણ કરવાનો આશય કરે એટલે હું રૂપ રચી હતો. આ જોને, મોડું મોડું પણ તેં બરું ત્યારે કેવી થયો કરવા માંડી ?’

‘મંગળા શરમાઈ ગઈ. એણે ધીમિથી કહ્યું :

‘હવે મારી વાત સાંભળો. આપણા ગામમાં એક જોશી મહારાજ આબ્યા છે. આજે એમણે કહ્યું કે-મંગળા ! તારા પતિના થક સાસા નથી એટલે તમે ડુંગળ પામો છો.’

‘ઓહોહો, એવો તે દેવો જોશી આબ્યો છે ? ક્યાં છે એ ? હાવ એને હું મળું. મારા થક સાસા નથી એમ કહીને તને એણે ખરેખર બડકાવી જ મૂકી છે. અરે આપણા થક સાસા ન હોય તો ભગવાનનું ભજન થાય તો થાય જ શી રીતે ? જરા વિચાર તો કર !’

‘જોશી કાલે સવારે આપણા ફળીઆમાં પાછા આવવાના છે.’

‘ઠીક, તો કાલે સવારે વાત.’

ખીજે દિવસે સવારમાં જોશી મહારાજને જોતા બેઠાબેઠા તુલાધારે કહેલો.

‘અરે મહારાજ ! તમે કેવા જોશ લુઓ છો ?’

‘કેમ બાઈ ! હું તો શાસ્ત્ર પ્રમાણે જોઈ છું,’

‘અરે શું પણ લુઓ છો મહારાજ ! ગંધ કાઢે તમે હાથ જોઈ આપ્યો ને મારા ઘરમાં અશાન્તિ ઊભી કરી દીધી.’

જોશી મહારાજ બધું સમજી ગયા. એમણે કંઠા કહેલો કહ્યું :

‘બાઈ ! તમારા શ્રદ્ધ સાનુકૂળ બને એટલા માટે તમારે થોડો વિધિ કરવાનો છે.’

‘મારે કોઈ વિધિ કરવાની જરૂર નથી. મારા બધા શ્રદ્ધ સાનુકૂળ છે. રામનું નામ લેવાથી બધા શ્રદ્ધ સીધા થઈ બંધ છે.’

જોશી મહારાજની આસપાસ પાંચ પચીસ માણસ લોગા થઈ ગયા હતા. બહારમાં વધુ અચ્ચો કરવાથી પોતાની પ્રતિષ્ઠા જોખમારો એમ માની ચતુર જોશીએ તુલાધારને કહ્યું :

‘બાઈ તમે ચાલો તમારે ઘેર. ત્યાં હું તમને બરાબર સમજાવું. ને ત્યાં તમારે જે કહેવું હોય તે કહેશો.’

‘બહે, ચાલો’ કહીને તુલાધર જોશી મહારાજને લઈને પોતાને ઘેર આપ્યો.

ઘરમાં પ્રવેશ કરી જોશી મહારાજે કહ્યું :

‘બાઈ ! ઘરનું બાનહું જરા બંધ કરીને મારી પાસે બેસો.’

તુલાધારે બાનહું બંધ કરી પાછળ નજર કરી તો એના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો

જોશી મહારાજનું રૂપ ભલેલાઈ ગયું હતું એમની પાધડીને ઠેકાણે સુગટ ને બેસને ઠેકાણે

વનમાળા શેણી રહ્યાં હતાં કોટી કંદર્પની કાન્તિને લગવે એવું પીતામ્બરધારીનું રૂપ જોઈ તુલાધર દોડીને પગમાં પડી ગયો.

‘મહારાજ ક્ષમા કરો ક્ષમા કરો.’

મંગળા પણ પ્રભુના રૂપને નિરખી પ્રેમચેતી બની ગઈ હતી. પ્રભુના ચરણક્રમજને પકડી એ આનંદમાં આંસુ સારવા લાગી.

અણધારી રીતે એકાએક હરિદશન થતાં ભક્ત દર્પતીને સ્વર્ગથી પણ અધિક સુખ પ્રાપ્ત થયું હતું.

થોડીવારે બન્નેના માથા ઉપર પોતાનો વરદ હસ્ત મૂકી ભગવાને કહ્યું :

‘તુલાધાર ! મંગળા ! તમે બન્ને મને બહુ પ્રિય છો. તમારી શ્રદ્ધા અને ભક્તિની કસોટી કરવા તમને ઘણા સમય સુધી મુશ્કેલીમાં મેં રહેવા દીધાં પણ હવે તમારો ભાગ સરળ થઈ ગયો છે. તમારી મનોકામના પૂર્ણ થશે.’

તુલાધારે ગદગદ કંઠે કહ્યું :

‘ભગવન્ ! તમારું સ્મરણ નિરંતર થયા કરે એજ અમારી મનોકામના છે. હયાણું કેવું અમારો એ ઇચ્છા પૂરી થાય એવું વરદાન આપો.’

ભગવાને હસીને કહ્યું : ‘તથાસ્તુ’

તુલાધારને હરિ ન મનો

હતો એક મોટો આધાર,

એથી એના પર ‘રવિ’ હરિને

કરેણા કરતાં લાગી નવાર.

* તુલાધાર નામના એ ભક્ત થઈ ગયા છે. એક તુલાધાર વંશ અને બીજો તુલાધાર મુન અને બીજા ભક્તની કથા વર્ણવી છે.

બ ક ત ર સ ખા ન

અન્યેનૈષ યોગેન માં ધ્યાયન્ત ઉપાસતે ।
તેપામ્નદં સમુક્તાં મૃત્યુસંચારસાગરાત્ ॥

ગી. ૧૨૬-૭

અમુઅન જલ સિંચ મિંચ, પ્રેમબેલ ઘાઈ,
મીરાં પ્રભુલગન લંગી, હોની હો એ હોઈ.

—મીરાંબાઈ

‘સ્વારનો સમય હતો. પલંગમાં સુતો સુતો
એક જીવાન ઝોરડાની બારીમાંથી આકાશ તરફ
એક રહી હતો. એવામાં ઠાઠર ચઢી એક બીજા
જીવાને ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

‘અરે રસખાન! તું બીમાર પડ્યો છે?’
આવતા બરોબર પલંગમાં સુતેલા જીવાનને
સંબોધી આગ તુક જીવાને પ્રશ્ન કર્યો.

રસખાને હુખ્ખુ હસી જણાવ્યું:

‘બીમાર પડતું એ હું શુનો છે?’

‘હા, એ શુનો છે-મોટો શુનો છે. બીમાર
પડીને માણસ ઘણાને પરેશાન કરે છે.’

‘પણ મારી બીમારી એવી નથી કે જે બીજાને
પરેશાન કરે.’

‘કેમ પરેશાન ન કરે? આ હું બધું કામ
પડતું મૂકીને દોડતો આંચો કે નહિ? અને હું
દોડતા આવવામાં આનંદ થયો હશે?’

‘મિત્રને મળવા આવે એ આનંદનો જ
વિષય છે.’

‘પણ તે ક્યારે? મિત્ર મુખમાં હોય ત્યારે.

એ બીમાર પડ્યો હોય, સંકટમાં આવી પડ્યો
હોય, કે હજમી થયો હોય ત્યારે કંઈ આનંદ ન
થાય. ત્યારે તો હાજ થાય-શોક થાય.’

‘ઠીક ભાઈ ઠીક, તારી વાત કબૂલ.’

‘વાત સાચી હોય એટલે કબૂલ કરવી જ પડે.
ઠીક, હવે કહે ક્યારનો બીમાર પડ્યો છે? અને
તો હમણાં જ ખબર પડી.’

રસખાને ક્ષીણ સ્વરથી કહ્યું:

‘કરતારસિંહ! મારી બીમારી જુદા પ્રકારની
છે. એ બહુ ન્યૂની છે.’

‘ન્યૂની છે એટલે?’ કરતારસિંહે પૂછ્યું.

‘ઘણા સમયની છે.’

‘તો એનો ઇલાજ કેમ કર્યો નહિ?’

‘ઇલાજ તો કર્યો હતો પણ એની અસર ન
થઈ.’

‘એવું તે કયું ઈર્દ છે કે ન મટે? આપણા
શહેરમાં-દિલ્હીમાં તો મોટા મોટા હકીમો છે. એ
બલભલાં હકીમો દવાને પણ દવાથી હઠાવી દે છે
એમની જગ્યા તે લીધી છે કે નહિ?’

રસખાને સહેજ હસીને કહ્યું:
 'કરતાર! મારું દર્દ હસીમાથી મટે એવું નથી.
 હસીમા તો તનતું દર્દ હોય તો મટાડે. મનના
 દર્દને ઇલાજ કોઇ કરી શકે એમ નથી.'

કરતારસિંહે છેવટના શબ્દો સાંભળી રસખાનની
 આંખો સામે આંખો માંડી કહ્યું:

'રસખાન! તું કહેવા શું માગે છે? જે હોય
 તે સ્પષ્ટ કહી દે. મનની વાત મિત્ર પાસે કહેવાથી
 દર્દ હળવું પાને છે.'

રસખાન બોલ્યો:

'જવા દેને ચાર, એમાં કંઈ ખાસ જણવા
 જેવું નથી. દરેકના નસીબમાં જે કાળે જે બનવાનું
 હોય છે તે બને જ છે. એમાં કોણ કોને દોષ દે?'

થોડીવાર ચૂપ રહી કરતારસિંહ બોલ્યો:

'રસખાન! તને શાનું દુઃખ હોઈ શકે તે જ
 મને સમજતું નથી. ઉચ્ચ કુળમાં તારો જન્મ
 થયો છે. તારા પિતા સારી મિલકત તારા હાથમાં
 મૂકીને જુહાના દરખાસમાં પહોંચી ગયા છે. તારે
 માથે બીજી કોઈ જવાબદારી નથી. ખાતું, પીવું
 ને મોજ કરવી એ મિવાય તારે બીજું 'કરવાનું'
 શું છે કે તારા મનને દુઃખ ધોય? હા, એક વાતની
 ખાત્રી છે, તારે હવે એક જૂગસૂરત 'યુવતી' સાથે
 શાદી કરી લેવી જોઈએ.'

મંદ હસીને રસખાને કહ્યું:

'જાઈસહિબ! આપની સૂચના સ્વીકારવા જેવી
 પણ મારાથી હવે જિંદગીમાં શાદી નહિ થઈ
 શકે.'

'કેમ? કેમ?'

'મારું મન ભ્રી હોય છે.'

'અરે હજી તો તું જીવાન છે. અત્યારથી
 વૈરાગ્ય કેમ આવી ગયો? છે?'

વૈરાગ્ય તો હજી આવ્યો નથી. એ જાગ્ય તો
 જ્યારે મળવાનું હશે ત્યારે મળશે.'

'વૈરાગ્ય નથી આવ્યો ત્યારે શાદી કરવાનું મન
 કેમ થતું નથી?'

'મન તો થયું હતું. શાદીની તૈયારી પણ મેં
 કરી હતી. પણ છેલ્લી ઘડીએ જે યુવતીને મેં
 પસંદ કરી હતી તે ફરી બેઠી. એટલું જ નહિ
 પણ એણે મારો તિરસ્કાર પણ કર્યો.'

'હં, હવે કંઈક સમજ પડી. તમારી બીમા-
 રીને અને આ વાતને થોડો ઘણો પણ સંબંધ
 છે કેમ?'

'થોડાઘણો નહિ પૂરપૂરો. જેને મેં મારું
 હૃદય અર્પણ કર્યું હતું, જેના ચરણે મારી તમામ
 સંપત્તિ અર્પણ કરી દેવાની મેં તૈયારી બતાવી
 હતી એ સુંદરીએ લાંબા સમય સુધી મારી સાથે
 નાટક કર્યું. ને છેવટે મને મૂંઝવણ બતાવી દરવાજો
 બતાવી દીધો. હવે તું જ કહે કરતાર! હૃદય પર
 પ્રબળ આઘાત લાગે કે ના લાગે?'

કરતારસિંહ હસી પડ્યો.

'અરે જનાબ! આ બધી વાત આપે મને
 પહેલાં જણાવી હોત તો આનો કંઈ માર્ગ નીકળત.
 હીક, હવે જે સુંદરીની તમે આરાધના કરી હતી
 એ ભાગ્યશાળી છે કોણ એ જણાવી શકશે?'

'જણાવવામાં વાંધા નથી પણ એ વાત જ હવે
 હું મૂકી દેવા માગું છું.'

'એ તો સારી વાત છે. પણ એક વાત પૂછું?'

'પૂછ.'

'જગતમાં બીજી કોઈ યુવતી તને નહિ મળે?
 જેને તારા માટે પ્રેમ ન હોય એની જખના શા
 માટે કરવી?'

'બીજી એક નહિ પણ અનેક યુવતીઓ મળે.
 પણ લાઇ! હૃદય એક જ વખત ઢળે છે. વળી
 આની વાત જ જુદી છે.'

'જુદી છે એટલે?'

‘એટલે કે એ અનુપમ છે. એના જેવી આ પૃથ્વી પર ખીલ સુંદરી મળવી મુશ્કેલ છે.’

‘અરે બાઈ, એવું તે કંઈ હોય ?’

‘એવું જ છે. અને માટે જ શાહીનું મારા જીવનમાં હવે સ્થાન નથી.’

કરતારસિંહ રસપ્રાનના મુખ સામે જોઈ રહ્યો.

(૨)

રસપ્રાન જાતનો પકાણું હતો. એને કરતારસિંહ સાથે નાનપણથી મિત્રી હતી. જાને મિત્રો એક બીજા પ્રત્યે બહુ સારો સહભાવ રાખતા હતા. જાનેને કલા અને સંગીતનો ઘણો શોખ હતો. કલાકોના કલાકો મુખી એ ઘણીવાર સાથે યેસીને ચર્ચા કરતા કે સહેલ કરવા નીકળી પડતા. વખત જતાં લગભગ રોજ મળવાનો એમનો કાર્યક્રમ બદલાયો. કરતારસિંહ કામઘણે લાગી ગયો એથી એ રોજ બળી શકતો નહિ. પરંતુ સમયે સમયે જાને મિત્રો એકબીજાને યાદ કર્યાં ચિવાય રહી શકતા નહીં.

એકવાર કરતારસિંહને એક જોગબીતા તરફથી સમાચાર મળ્યા કે રસપ્રાન બીમાર પડી ગયો છે. છેલ્લા કેટલાક દિવસથી જાને મિત્રો મળી શકેલા નહતા એટલે સમાચાર જાણતા જરોબર પોતાનો કામઘણો મૂકી દઈ કરતારસિંહ રસપ્રાનની ખબર લેવા દોડયો. પણ રસપ્રાનની બીમારી જુકા પ્રકારની નીકળી. એવું દર્દ તનતુ નહિ પણ મનતું હતું. એ મનના દર્દને મટાડે એવો હકીમ કોઈ હતો નહિ. હવે શું થાય ? રસપ્રાન, જીવાન અને હસમુખો રસપ્રાન નિસ્તેજ બની ગયો હતો. એની આખો ઉડી ઉતરી ગઈ હતી, ગાંઠે ખાકા પડી ગયા હતા. મુખ સ્વાન થઈ ગયું હતું. વાણી મોંઢી બની ગઈ હતી

પોતાના પ્રિય મિત્રની આ દશા જોઈ કરતાર-સિંહનું મન રડી ઊઠ્યું. એણે રસપ્રાનના મન

દુઃખને દૂર કરવા યુક્તિપૂર્વક ઘણી ઘણી વાતો કરી, ઘણાં ઘણાં દયાનંતો સંભળાવ્યાં પણ એની જરાય અસર રસપ્રાનના હૃદય પર થઈ નહિ. એથી કૃત્રિમ રીતે ચિકિત્સાનો દેખાવ કરી એણે કહ્યું:

‘રસપ્રાન ! તું તો મૂર્ખ છે.’

‘હું મૂર્ખ કેવી રીતે ?’ રસપ્રાને પૂછ્યું.

‘મૂર્ખ નહિ તો તને બીજું શું કહું ? જેને સ્વાભિમાન ન હોય, જેની છાતી વજ્ર જેવી ન હોય, જે એક નાની સરખી ધટનાને લીધે આખું જીવન બરબાદ કરવા તૈયાર થયો હોય એની મૂર્ખમાં નહિ તો જી કાઠામાં બજારી થાય ?’

‘કરતાર ! તને કહે તે તું કહી શકે છે. તારો મને કંપકો દેવાનો પ્રેરપ્રેર અધિકાર છે. પણ બાઈ ! જે ધટનાને તું નાની સમજે છે એ મારે મન બહુ મોટી છે.’

‘મોટી શાની ? એ તો તુચ્છ છે. જે નારી અર્થિક હોય, તારા પ્રત્યે જેને લાગણી ન હોય, તારો જે તિરસ્કાર કરતી હોય એને સંભારી સંભારીને દુઃખી થયા કરવું એ ક્યાંની રીત ? એણે તારો તિરસ્કાર કર્યો, તો તારે એનો કરવો જોઈએ. તારે એને મનમાંથી કાઢી નાખવી જોઈએ.’

મહ સ્વરથી રસપ્રાને કહ્યું:

‘બાઈ ! એ બધું જાને ક્યારે, જ્યારે એ સુવર્ણ પ્રત્યે મને પ્રેમ ન હોય ત્યારે.’

‘પણ તારો જેવો પ્રેમ છે તેવો એનો પણ હોવો જોઈએ ?’

‘પ્રેમના માર્ગમાં બદલાની આશા નહિ રાખવી જોઈએ, જ્યાં બદલાની વાત આવી ત્યાં પ્રેમ નથી કંઈ બીજું જ છે.’

‘વાહ, તું તો ખરો પ્રેમી નીકળ્યો !’

રસપ્રાનને બોલવાથી શ્રમ પડ્યો હતો. એણે આંખો મીંચી આરામ લેવા પ્રયત્ન કર્યો.

(૩)

કરતારમિંહ હવે રોજ રસખાનની પાસે આવવા લાગ્યો. રસખાનના છવને એના વાર્તાલાપથી ઠીક ઠીક આરામ મળવા લાગ્યો.

થોડા દિવસ વીત્યા પછી એક દિવસ કરતારસિંહ એક પુસ્તક સાથે રસખાનને ઘેર ગયો. પુસ્તક ભેંધ રસખાને પૂછ્યું.

‘ કરતાર ! તું લઈ આવ્યો ? ’

‘ હવા. ’

‘ હવા ! કેને માટે ! ’

‘ તારે માટે. ’

સ્મિત કરીને રસખાને કહ્યું.

‘ બહા માણસ ! એ ભાંજગડમાં તું કયાં પડ્યો ? ’

‘ કેમ ? તારે સારા થયું નથી ? ’

‘ સારા થવાની હવા તારે મળી ગઈ છે એવું ખાતરીપૂર્વક તું કહે છે ? ’ રસખાને સામે પ્રશ્ન કર્યો.

કરતારસિંહે કહ્યું.

‘ હા, મને ખાતરી છે કે જે હવા હું લાગ્યો છું એવું શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવન કરીશ તો તારી બીમારી ભેતભેતામાં દૂર થઈ જશે. ’

‘ ઠીક, ખતાવો તમારી હવા. ’ રસખાને કહ્યું.

કરતારે બમણમાંથી પુસ્તક કાઢી રસખાનના હાથમાં મૂક્યું. શ્રીમદ્ ભાગવતનો શરણીમાં એ અનુવાદ હતો.

‘ અરે આ તો પુસ્તક છે હવા કયાં છે ? ’

‘ જેવો રોગ તેવી હવા. તારો રોગ સામાન્ય નથી, અસામાન્ય છે. એટલે હવા પણ એવી અસામાન્ય જ ભેંધજેને ! ’ હસીને કરતારસિંહે કહ્યું.

‘ પણ લાઇ, આટલું મોટું પુસ્તક વંચવાની અને કુરસદ નથી. મારું માથું હજી ઠેકાણે આવ્યું

‘ આના વાચનથી માથું ઠેકાણે આવશે ને બધી અશાન્તિ ટળી જશે. એકદમ પુસ્તક પૂરું કરી નાખવાની જરૂર નથી. થેડું થોડું વંચીશ તો ચાલશે. પણ ચરત એટલી કે શ્રદ્ધાથી અને પ્રેમથી જે કંઈ વચે તે વાંચજે. ’

‘ બલે, બલે, હું એને બહુ પ્રેમથી વંચીશ. પણ કહે તો ખરો, આ ભાગવત નામના પ્રથમાં શું ? ’

‘ એ તો તું વંચીશ ત્યારે ખબર પડશે. વર્ણવી ન શકાય એવું એવું બધું એમાં છે. ’

કરતારસિંહની સૂચના મુજબ રસખાને ભાગવતને લઈવા માંડ્યું. જેમ જેમ એ વાંચતો ગયો તેમ તેમ એક જાતનો દિવ્ય આનંદ એને મળવા લાગ્યો. અને ધીમે ધીમે અજ્ઞાનનો પડકો હઠવા લાગ્યો. ભગવાનના લીલાના પ્રસંગો કેના મનને શાન્તિ ન આપે ? કેના હૃદયના ઝખમને ન મટાડે ?

વાંચતાં વંચતાં દશમ સ્કંધ આવ્યો. ને રસખાનનું મન નાચી ઊઠ્યું. શ્યામકુંદરની બાળ લીલાનું વર્ણન કેના ચોક્કસ ન બૂલાવે !...કંઈ પ્રેરેલા શક્તિને નાનકડો કૃષ્ણ મારી નાખે એ બળબળું કામ ખરું કે નહિ ? પૂતના શક્તિ માસી બનીને આવી. શ્યામને જોળામાં, લઈ સ્તનપાન કરાવવા લાગી. પણ શ્યામ તો સર્વજ્ઞ હતા. માસીની ચાલાકી એ સમજી ગયા, જોળામાં જઈ માસીના પ્રાણને સ્તનપાન કરતાં કરતાં એમણે ખેચી લીધા. એ તો ઠીક, પણ એક દિવસે કૃષ્ણે રમતાં રમતાં માટી ખાધી. મોટા બળરામે જસોદામા આગળ ફરિયાદ કરી—મા ! કૃષ્ણે માટી ખાધી. કૃષ્ણ પાછળ પાછળ આવ્યા હતા. એમણે કહ્યું—મા ! મેં માટી નથી ખાધી. બળરામ જુડું જોડે છે. છતાં ખાતરી થતી ન હોય તો મારું મેં હું જો. આમ કહી બાલકૃષ્ણે પોતાનું મુખ પહેળું કર્યું ને અતિ વિસ્મય સાથે જસોદામાએ પોતાના લાલચ મુખમાં આપ્યું વિશ્વ જોયું. વાહ

રે વાહ, આ તો બારે ગમ્મતની વાત. વળી-એક વાર માના જોળામાં બેસી શ્યામસુંદર સ્તનપાન કરતા હતા. સ્ત્રોતમાં ચૂંકા ઉપર એ વખતે દૂધ ઉઠું કરવા મૂક્યું હતું તે ઉભરાયુ. જસોદા કૃષ્ણને ઝડપથી નીચે બેસાડી સ્ત્રોતમાં દૂધ ઉતારવા ગયાં. શ્યામનો મિત્રજ ગયો. મારા કરતાં દૂધની કિંમત વધારે? હીક છે, જુઓ હવે ખેલ. એમ કહી પાસે દહીંની ઘોડી ગોળી હતી એને કૃષ્ણે પકથર મારી જાળી નાખી, આખા ઝોરમાં દહીં દહીં થઇ રહ્યું.

એવામાં દૂધ ઠંડાણે મૂકી માતાજી આવ્યાં. ને શ્યામ ભાગ્યા. 'આ હિયો બહુ તોફાની-બહુ બાઠો, એને ચોદ્યું રતન બતાવ્યા સિવાય અક્ષય નહિ આવે.' આમ બમડતાં બમડતાં માતાજી હાથમાં સોડી લઇ દીકરાને પકડવા દોડ્યાં. ઘણી વારે દીકરો હાથમાં આવ્યો. એને પકડીને જસોદાજી ઘરમાં લાવ્યાં ને એના હાથ બાંધવા મિથા પ્રપત્ન કરવા લાગ્યાં. શ્યામનો કંઈ વાંક ન હતો. વાંક તો એના હાથનો હતો. હાથે પકથર માર્યો બારે ગોળી લાગીને! એટલે હાથને જ શિક્ષા થવી જોઈએ. એવું વિચારી કૃષ્ણના હાથ દોરડાવતી માતાજી બાંધી રહ્યાં હતા. પણ ઠોણ જાણે કેમ કૃષ્ણના હાથ બંધાતા ન હતા. ગમે તેટલું લાંબુ દોરડું માતાજી લેતાં તોય બે આંગળ નાનું પડતું. આખરે કૃષ્ણ બંધાયા, માતાજી પણ ખરાં. શ્યામ સુંદરના હાથ બે દોરડાથી બાંધ્યા હતા તે દોરડાનો બીજો છેડો એક ખાંડણીઆ સાથે બાંધી દીધો. છેકરો બહાર જાગી જાય ને કંઈ ધાધલ મચાવે ત્યારે! પણ માતાજી જરા દૂર થયાં કે કૃષ્ણે ધાધલ મચાવ્યું જ. ખાંડણીઆને ખેંચતા ખેંચતા એ તો એને આંગણમાં લઇ આવ્યા. ત્યાં બે જાડ ભોડાભેડ ઊભાં હતાં. વચ્ચે ચોડી જવ્યા હતી. શ્યામસુંદર એ જાડ પાસે ખાંડણીઆને ખેંચી લાવ્યા ને બે જાડ વચ્ચેની જગ્યામાંથી પસાર થઇ એમણે ખાંડણીઆને ખેંચ્યો. અરે, કેવું આશ્ચર્ય!

કૃષ્ણે જરાક ભેર કયું એટલામાં તો બન્ને જાડ મૂળમાંથી ઉખડી ગયાં ને એમાંથી બે સુંદર દેહવાળા પુરુષો પ્રગટ થયા. એમનાં નામ હતાં નલ-કુબર. આ નલકુબર શ્યામને પ્રણામ કરી ચાલ્યા ગયા. એમને શાપ થયો હતો એટલે વૃક્ષ રૂપે નંદજીના આંગણમાં રહ્યા હતા. આજે શ્યામસુંદરે એમનાં ઉદ્ધાર કર્યો,...

એકેએક પ્રસંગ રસખાનને આનંદ આપવા લાગ્યો. એકેએક લીલા રસખાનના જખમી હૃદય ઉપર અમૃતસીંચન કરવા લાગી. પલંગમાં પડ્યા પડ્યા એણે વાંચવાની શરૂઆત કરી હતી. પણ ખીન દિવસથી પલાંડી લગાવી એણે વાંચવા માંડ્યું. ત્રીજા દિવસે એવું દર્દ જાણે એણું થઇ ગયું હોય એવું એને લાગ્યું. થોડે દિવસે નાહી ધોઈને સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી અલગ ગાદી બિછાવી એના પર બેસી પ્રેમપૂર્વક એણે વાંચવા માંડ્યું. પાંચમે દિવસે એનામાં જાણે જુસ્સો આવી ગયો, અપ્રતિમ ઉત્સાહનો એનામાં સંચાર થયો ને ભાગવતકથા એના હૃદયને ગોઠી ગઇ.

હવે એક ઠંડાણે એકી સાથે બે વસ્ત્ર રહી શકે નહિ. જ્યાં પ્રકાશ આવે કે અધકારે લાગ્યું જ જોઈએ. ઉત્સાહ પ્રગટે કે આગ્રસ ભાગે જ ભાગે. જ્ઞાનનો ઉદય થાય, પછી અજ્ઞાન ટકે જ શી રીતે? આ જ રીતે રસખાનના હૃદયમાં પ્રભુની કથા ગોઠી ગઇ કે એની વ્યથાએ ચાલવા માંડ્યું.

રસખાન હવે તલલીન બનીને બહુ પ્રેમપૂર્વક કથા વાંચે છે ને રસના ધુતડા પાડે છે. એના હઠીલા દર્દ માટે એને રામબાણ કળ, મળી ગઇ હતી અખમ રૂચો હતો. ધાયલ સ્વસ્થ, બન્યો હતો. શ્યામસુંદરની અનુપમ લીલાનું વર્ણન એણે આગળ વાંચવા માંડ્યું....

મળમાં દર વર્ષે ઇન્દ્રપૂજાનો મહોત્સવ થતો હતો. શ્યામ કહે-ઇન્દ્રપૂજાથી કંઈ લાભ નથી. ગોવર્ધનની પૂજા કરો. એ આપણને ઉપયોગી છે.

નાનકડા કૃષ્ણની પાણીમાં ઠેાણુ જાણે છેવુંય બાદ
હવું કે એ જે કંઈ જોલે તે નાના મોટા સોને
મગી જાય. મજવાસીઓએ ઇદ્રપૂજનો ઉત્સવ બંધ
રાખી ગોવર્ધન પૂજા કરી. પણ એથી તો ઇદ્ર
શરો બસાયો. એણે બારે મેવને આજ્ઞા આપી.
તૂટી પડેા મજ ભૂમિ પર. ને તાણી નાખેા સોને.

મેઘ તૂટી પડયા. સર્વત્ર પાણી પાણી ઘડ રહ્યું
પણ કૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વત ઉચ્છેદી મજવાસીઓનું
રક્ષણ કર્યું ને ઇન્દ્રનો ગર્વ ઉતાર્યો.

પછી તો કૃષ્ણ ગાયો ચારવા યોગબાળકો સાથે
વનમાં જવા લાગ્યા. ત્યાંથી અનેક રાક્ષસોને એમણે
માર્માં. કાલિયનાગને નાશ્યો, દાવાનંજ પાન કર્યું,
અને બ્રહ્માણ્ડને ગર્વનો ઉતાર્યો.

મજની ગોપીએ તો કૃષ્ણની પાછળ ઘેલી ઘડ
મઢ હતી. કૃષ્ણની બસી ન સાંભળે ત્યા લગી
એમને જોન પડતું નહીં. કૃષ્ણ સવારના પહેારમાં
ગાયો ચારવા જાય ત્યારથી માંડીને તે સાંજે ગાયો
ચારીને પાછા આવે ત્યાં લગીનો આખો દિવસે
ગોપીઓને એક યુગ જેટલો લાગતો હતો. કૃષ્ણ-
લીલા ચિતનમાં એ દિવસ પસાર કરતી હતી.
મજની કુમારીકાઓ તો રથામની રૂપમાધુરી પીતાં
ધરાતી ન હતી. મનમાં મનમાં એ બધી કૃષ્ણની
સાથે પરણવાના મનોરથ સેવતી હતી.

રથામસુંદર પણ બારે લટકાળા હતા. એમનું
બોલતું ચાલતું મનોમનું હતું. એમના જેવી બસી
કોઈ બળવી શકતું નહિ. અને નૃત્ય ! માથે
મોરનો મુગટ, કાનમાં કુંડળ, અને ગળામાં વન-
માળા ધારણ કરીને પીતાંબરધારી હાથમાં બસી
લઈ જ્યારે મિત્રમંડળ સાથે ગાયો ચારવાવા જતા
ત્યારે એમની છટા જે જોતું તે ચકિત થઈ જતું.

શ્રી. યુરુપા, બાળકો તો મોહિત થાય એમાં
નવાઈ ન હતી. શ્રીકૃષ્ણનું રૂપ અલૌકિક હતું.
પરંતુ વનનાં પશુપક્ષીઓ પણ રથામસુંદરને નિહાળી
તલ્લીન બની જતાં

અહા ! વૃંદાવન ! ખ્યારા વૃંદાવન ! તને ધન્ય છે !
જમનામૈયા ! તારો મહિમા અપરંપાર છે !
ગોવર્ધન ! તારા બાગ્યને કાણુ વણ્યું શકે !
મજંગનાઓ ! તમને કાટિ કાટિ પ્રજામ છે !
મનમોહનની રૂપમાધુરીને પીનારાં ! તમને ધન્ય છે !
તમને ધન્ય હિ !...

રસખાન હવે કથા વાંચતાં વાંચતાં બાન બૂલે
છે. જોના હૃદયમાં અખંડ રસ વહેવાનો હવે
પ્રારંભ થયો છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કારો હવે જોના
જાણે જામત થતા હોય એમ લાગે છે. જોની
વેદનાતું તો હવે નામનિશાન રહ્યું નથી. ઘડીમાં
એ હસે છે, તો ઘડીમા એ રૂદન કરે છે. ઘડીમાં
એ વાંચતાં વાંચતાં જિભો ઘડ જાય છે ને 'કૃષ્ણ !
કૃષ્ણ !' એમ જોલે છે. કેટલીકવાર આંખો મીચીને
એ બેસી રહે છે. રથામના સ્વરૂપનું એ ખ્યાન
ધરવા પ્રયત્ન કરે છે.

થોડા દિવસ પછી કરતારસિંહ રસખાનને
મળવાઆવ્યો. રસખાનને ભાગવતનું પુસ્તક આપ્યા
પછી એ કોઈ મહત્વના કામે થોડા દિવસ માટે
બહારગામ ચાલ્યો ગયો હતો.

કરતારસિંહને જોતા બેાબર રસખાન જિભો
ઘડ મયો ને સામે જઈ એને બાથમાં લઈ
બેઠી પડયો.

‘બાઈ ! મારા બાઈ ! તું ક્યાં હતો આટલા
દિવસ ?’

‘રસખાન ! હું બહાર ગામ ચાલ્યો મયો
હતો. એક જરૂરી કામે આવેજ આવ્યો છું. કેમ
છે તારી તબિયત ?’

રસખાને જોનો જવાબ ન આપ્યો. કરતારસિંહે
ઉચ્ચ જોયું. રસખાનની બન્ને આંખોમાંથી આંસુની
ધારાઓ વહેતી હતી.

‘કેમ કેમ ? રસખાન ! શું છે બાઈ ?’
ગળમળા અવાજથી રસખાન જોલ્યો:

‘કરતાર ! ખરા વખતે તે’ અને બચાવી લીધો છે. તારો ઉપકાર થયો છે. તે’ તો મારા મનની દિશા જ બદલી નાખી. ભાઈ ! આ ભાગવત તો અમરકારથી ભરેલું છે. અને એણે નવું જીવન આપ્યું છે. નવી દૃષ્ટિ આપી છે. એ તો અમૃત સમાન છે.’

‘વાહ, તને કૃષ્ણકથા ગમી એ જાણી આનંદ થયો. હવે તને સમન્વય હશે કે પ્રેમ એટલે શું ? સૌન્દર્ય એટલે શું ?’

‘હા, હા, ખરાખર સમન્વય છે, ને એથી જ હવે એ સૌન્દર્યસાગર વગર જોન પડતું નથી.’

‘કૃષ્ણના સ્મરણમાં ખૂરલું જોના જેવું બીજું ભાવ્ય નથી. ભાઈ ! તને સાચો માર્ગ મળી ગયો છે. હવે તને જગતનું બીજું કોઈ સૌન્દર્ય આકર્ષી નહિ શકે.

‘સાચી વાત છે ભાઈ ! જેની પાછળ મનની રૂપરૂંદરીઓ પાગલ બની ગઈ હતી અને જેના દર્શન વગર ક્ષણકણ જેમને એકેક યુગ જેવડી જણાતી હતી એ કોટિ કંઠર્પના મઠને ચૂર્ણ કરનાર સુરસીધરના ચરણકમલમાં જ સૌન્દર્યનો વાસ છે. પણ ભાઈ ! હવે એ મનમોહનનાં ચરણકમલનું દર્શન શી રીતે થાય ? એ જાણવાની ધ્રુજ છે. ક્ષણે ક્ષણે હવે મન એને માટે વધારે ને વધારે અધીરું બનતું જાય છે.’

કર્તારસિંહ બોલ્યો :

‘રસખાન ! પ્રભુની તારા ઉપર કૃપા છે. તે સિવાય આટલી સરળતાથી તારા હૃદયમાં પ્રેમનો ઉદય ન થાય. પણ હવે તું પ્રીતજ ધરજે. પ્રભુ તો ખરું દયાળુ છે. એમની તારા પર નજર વળી છે એટલે તને જરૂર એ પોતાના આશ્રયમાં લઇ લેશે.’

(૪)

રસખાનનું ભાગવત વાચન એ જ હવે જીવન બની ગયું છે.

ચોડા દિવસ વીત્યા પછી રસ્તા ઉપર થઇને ટેટલાક સાધુઓ શ્રી કૃષ્ણ નામનું સ્મરણ કરતા કરતા જતા હતા. રસખાને એમને જોઈ ખૂબ પાડી : ‘મહારાજ ! જરા ઊભા રહો.’

સાધુઓ ઉભા રહ્યા. રસખાન કોડતો કાઢતો સાધુઓની પાસે ગયો ને એમના ચરણમાં પ્રણામ કરી બોલ્યો :

‘મહાત્માઓ ! આપ તો ભગવાનના ભક્ત છો. અને એટલું જણાવો કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કયાં મળશે ?’

સાધુઓને આવે સીધા પ્રશ્ન પૂછનાર કોઈ મળ્યો ન હતો એટલે એ રસખાનના સુખ સામે થોડીવાર જોઈ રહ્યા પછી એક વૃદ્ધ સાધુએ કહ્યું :

‘ભાઈ ! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તો સર્વત્ર છે. જ્યાં તમે ધસો ત્યાં એ તમને મળે. તેમ છતાં વૃંદાવનની દિવ્ય ભૂમિમાં તમે જશો તો તમારો મનોરથ શીઘ્ર સફળ થશે.’

‘વૃંદાવનમાં શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત મળશે ?’

‘હા, વૃંદાવન તો ભગવાનને ખૂબ પ્રિય છે. ત્યાં એ અવશ્ય મળે.’

રસખાને ફરી પ્રણામ કર્યા ને સાધુઓએ પોતાના રસ્તે ચાલવા માંડ્યું.

હવે રસખાનને વૃંદાવનની જોડે લાગી. એણે ભાગવતને જગલમાં મારી તપન સાઠા પેઠી વૃંદાવનનો માર્ગ પકડ્યો : રસ્તામાં એને ઘણા સંતોનો સમાગમ થયો. એમની સાથે સંકીર્તન કરતાં કરતાં ટેટલાક દિવસ પાછી એ વૃંદાવનમાં આવ્યો.

એ વૃંદાવન વિષે ભાગવતમાં રસખાને ખૂબ ખૂબ વાંચ્યું હતું. અને એ વૃંદાવનમાં ક્યામચુંદરે નિહાર કર્યો હતો, એ વૃંદાવનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન યવાથી રસખાનના આનંદનું ટેકાણું રહ્યું નહિ. એણે આપેલી વૃંદાવનની ભૂમિને સાદાં પ્રણામ કર્યાં.

પછી તે એણે વૃંદાવનમાં મસ્ત બનીને ફરવા માંડ્યું. એકેએક વૃક્ષ ને એકેએક ડાળી એણે નિહાળી નિહાળીને જોઈ. માતાના હૃદયને જોણામાં બેસીને બાળક જેમ પ્રેમથી પીએ છે તેમ જમના-મૈયાના જળને ધરાઈ ધરાઈને એણે પીધું. પછી ગોવર્ધનનાં દર્શન કર્યાં. સંત સાધુઓના સમૂહમાં બેસી રાધાકૃષ્ણના નામની ધૂન મચાવી. જલ્દીના સંઘમાં બળી સંકીર્તન કર્યું. વિદાન કથાકારોના મુખે ભગવાનની કથા શ્રવણ કરી ને એમનેએમ વૃંદાવનમાં એણે ધૂમવા માંડ્યું.

એક દિવસે એક ઘટાદાર વૃક્ષની છાયામાં હીલાલીલા ઘાસના ગાલીયા પર સુતોડુતો રસપાન શ્રીકૃષ્ણના ચિંતનમાં તલ્લીન બન્યો હતો એવામાં જમનાના જળમાંથી એક દિવ્ય આકૃતિ પ્રગટ થઈ. એ ચોક્કસ આકૃતિ તરફ રસપાનની નજર ખેંચાતાં એ ઝડપથી બેઠો થઈ ગયો ને જમનાના જળ તરફ દોડ્યો. પછી જેવો એ પાસે આબેયે કે દશ્ય અલૌપ થઈ ગયું.

રસપાન હુંખથી પાગલ જેવો થઈ ગયો. 'કૃષ્ણ! કૃષ્ણ!' કરતાં કરતાં એ જમનાના કિનારે ફરવા લાગ્યો ને ફરન કરવા લાગ્યો. ચાર દિવસ સુધી એણે અનાજનો દાણો પચી ગોંમાં મૂક્યો નહિ પાંચમે દિવસે એક વૃદ્ધ સાધુએ આવી રસપાનની સામે એક ખ્યાલી ધરી. એ ખ્યાલીમાં એક જલતનો રસ હતો. ઉપર બે ત્રણ તુલસીપત્ર દેખાતાં હતાં.

‘હે બાઈ, આ પી જા.’
રસપાને નકારમાં ઠોકું ધૂલાબું.
હસોને સાધુએ કહ્યું:

‘આ રસ પીવાથી તારી મનોકામના ચૂર્ણ થશે.’

સાધુએ એવા ભાવથી ને એવી મીઠાશથી કહ્યું કે માના કહેવાથી નાતું બાળક જેમ માની જાય તેમ રસપાન માની ગયો ને ખ્યાલીમાંના રસ એ પી ગયો.

એ રસની લહેજત કંઈ ચોર હતી. રસપાન થોડી જ વારમાં ધ્યાનસ્થ બની ગયો. ને એની દષ્ટિ સન્મુખ વૃંદાવનનાં દિવ્ય દૃશ્યો એક પછી એક દેખાવા લાગ્યાં.

એ અલૌકિક દૃશ્યો ભેતાં રસપાનનો આનંદ માતો ન હતો. એવામાં એક મહા દિવ્ય દૃશ્ય નજર સન્મુખ દેખાયું.

ઘટાદાર વૃક્ષોની હરિયાળી કુજમાં એક જૂલો જૂલો હતો. એ જૂલો વૃક્ષનાં કોમળ કોમળ પાનોથી અને રંગબેરંગી પુષ્પોથી શણગાર્યો હતો. ઉપર બહુ મુલાયમ આસન બિછાવ્યું હતું. એને જુલાવવા માટે દેવાંજના જેવી ચાર દાસીઓ આવીને બેસી હતી.

એવામાં મધુર હાસ્યનો ભવન સહજાથો ને એ પછી તરત શાણુમાંથી એક નવજવાન ભેડું આવીને જૂલા પર બેસી ગયું. પેલી સુંદરીઓ મધુર ગીત ગાતી ગાતી એને જુલાવવા લાગી.

દૃશ્ય અતિ રમણીય હતું. રસપાન એકીટશે જોઈ રહ્યો હતો. રાધાકૃષ્ણનાં દર્શનથી એ ધન્ય બની ગયો હતો.

ઓર્ધ્વિતો જૂલો અટકી ગયો. દાસીઓ ગાતી જંબ પછી ગઈ ને મનોહર દૃશ્ય ભેતભેતમાં દૃષ્ટિ દૂર ચઈ ગયું.

રસપાન ઝળકીને જાગી બેઠ્યો. ભેડું તેો પોતે પ્રથમ જે ઝાડની છાયામાં સુતો હતો ત્યાં જ અચાર તે હતો.

એની આંખમાં આનંદનાં આંસુ આવી ગયાં. આખરે પ્રભુએ મહેર કરી ખરી. એણે આસન પરથી ઊભા થઈ જમનામૈયાને માથું નમાવી પ્રણામ કર્યાં ને પછી હરખાતા હૃદયે કૃષ્ણનામનો ઉચ્ચાર કરતો કરતો એ સંકીર્તનમાં લાગ લેવા ચાલ્યો ગયો.

(૫)

હરિદર્શન થયા પછી રસખાનના હૃદયમાં
ભાવની ભરતી આવવા માંડી. ને એના ભક્તિભીના
હૃદયમાંથી કવિતા પ્રગટ થઇ. રસખાન સુંદર સુંદર
પદો બનાવવા લાગ્યો ને ગાવા લાગ્યો. શ્રીકૃષ્ણ
લીલાનાં એનાં મીઠાંમીઠાં પદો થોડા જ વખતમાં
વૃંદાવનની ભૂમિમાં વસતા ભક્તજનોને પ્રિય થઇ
પડ્યાં. ઠેકણે ઠેકણે રસખાનનાં રસચરણાં કૃષ્ણ
લીલાનાં પદો ગાવા લાગ્યાં ને એના પર અર્થો
થવા માંડી.

જેના પર ભગવાનની કૃપા વરસે છે એને
આપ્ત જગત વહે છે.

તદ્વન સામાન્ય કૌટિનો કહેવાય એવો રસખાન
હવે અસામાન્ય થઇ ગયો. ને ઘોટા ઘોટા હરિ-
ભક્તો ને સંત સાધુઓમાં આદર પામવા લાગ્યો.
પણ રસખાન તો પોતાને દાસાનુદાસ માનતો હતો.
વૃંદાવનની ભૂમિના તુલુ કરતાં પણ પોતે નીચો
છે એવી એની ભાવના હતી ને એથી એ સર્વને
પૂજ્ય અને પ્રભુમય ગણતો હતો.

રાધાકૃષ્ણ તણી લીલાનાં

ગાયાં છે જીવનભાર ગાન;

સરસ મધુર અલગેલાં એવો

હતો ભક્ત 'રવિ' એ રસખાન.

રસખાનની પ્રસાદી

રસખાનની ભક્તિ, અને રસખાનની તદ્દલીનતા
અનેક હતી અને એવાં જ અનેક એની નરસલા
હતી. એનાં મધુર પદો એના મહિમાને વધારે
તેવાં છે. આ નીચે નમુના દાખલ થોડાં આપ્યાં
છે જે જોવાથી રસખાનના ઉજ્જવળ હૃદયનું
દર્શન થશે.

(૧)

માનુષ હો તો વહી રસખાન,

ભસો મજા જોકલ ગાંવકે ગવારન,

જે પશુ હો તો કહા ગણુ મેરો,
અરો નિત નંદકી ધેનું મંઝારન;
પાકન હો તો વહી ગિરિ કે,
જે મર્યો ઠર છત્ર પુરંદર ધારન,
જે ખગ હો તો ગસેરો કરો,
મિલિ કાલિદી દૂલ કંઠમટી હારન.

(૨)

યા લકુટી અરુ કમરિયા પર,
રાજ તાહું પુરકો તનિ હારો,
આઠહું સિદ્ધિ નવોનિધિ કે સુખ,
નંદકી ગામ ચરાઈ બિસારો.
રસખાનિ કળો ધન આંધિન સો,
મજ કે બન ભાગ તદાગ નિહારો.
કૌટિક હો કલધોત કે ધામ,
કરીલકી કુંજન ઉપર વારો.

(૩)

ગોર પખા સિર ઉપર રાખિહો,
શુજકી માલ ગરે પહિરોગી;
ગોદિ પિતમ્બર લે લકુટી બન,
ગોધન વ્યારનિ સગ દિરોગી;
ભાવતો વોહિ ગોરો રસખાનિ સો,
તેરે કહે સખ સ્વાંગ કરોગી,
યા મુરલી મુરલીધરકી,
અધરાન ધરી અધરા ન ધરોગી.

(૪)

સેચ મહેસ ગમેસ દિનેસ,
સુરેસહું બહિ નિરંતર ગાવે;
બહિ અનાદિ અનંત અખંડ,
અછેદ અલેદ સુવેદ બતાવે;
નારસે મુક બ્યાસ રટે,
પથિ હારે તકે પુનિ પાર ન પાવે;
તાહિ અહીરકી છાહરિયાં,
છછિયા ભરિ છાહપે નાથ નથાવે.

મચ્ચેવ મન આપસ્વ, મયિ હુદ્દિ નિચેશ્ય ।
નિષલિપ્પલિ મચ્ચેવ મત કર્મ ન સંશયઃ ॥

ગી. ૧૨-૮

રામભાણુ વાગ્યાં હોય એ જાણે.

—ધના ભગત

❀

❀

❀

પૂંઠરપુરને રહેવાસી ભક્ત નામદેવ પ્રભુને બહુ પ્રિય હતો. એણે નાનપણથી જ પ્રભુને વશ કરી લીધા હતા. આઠ વર્ષની ઉંમરે તો એણે મૂર્તિમાં લગ્નવાનને પ્રગટ કરી એમને પોતાના હોયે દૂધ પાચું હતું. એની ભક્તિ ખરા હૃદયની હતી. એ પોકાર કરે ને પ્રભુ જવાબ ન આપે એવું કદી બન્યું નથી. વિશ્વને વશ રાખનાર પરમાત્મા નામદેવને વશ થઈ ગયા હતા. એની એવી અપ્રતિભ ભક્તિ હતી.

૧ એકવાર નામદેવે પોતાના મ કળ સાથે તીર્થ યાત્રા કરવા નીકળ્યા એમની સાથે જ્ઞાનેશ્વર મહાગજ પક્ષ હતા, ફરતાં ફરતા એક દિવસ મધ્યાન કાળના સમયે -જ્યાં એકે એવા રુમળે આવી પહોંચ્યા કે ત્યાં આજુબાજુ જળનું નામ નિશાન ન મળે. આ વખતે જ સોને તરસ લાગી. જ્ઞાનેશ્વર અને નામદેવે વિચારમાં પડી ગયા.

એમને પણ ખૂબ તૃષ્ણ લાગી હતી. બધા યાદેલા હતાં એટલે આગળ તાપમાં ચાલવાની ટોઈની હિંમત ન હતી. તરસથી સોને પીકાતા નેમને નામદેવે આજુબાજુ જળાશયની તપાસ માટે નીકળ્યા. થોડીવાર આમતેમ કર્યા પછી એક દૂધો એમના નેવામાં આવ્યો એટલે એમણે ખૂબ પાકીને સોને બોલાવ્યા. પાણીની આશાએ સો દૂધાની નજીક આવ્યા પણ રે નસીય ! દૂધામાં પાણીનું એક ટીપુ પણ ન હતું દૂધો મુકાઈ ગયેલો હતો.

નામદેવે અવાફ થઈ ગયા. એમણે જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના મુખ સાથે બોધ્યું.

‘મહારાજ ! શું કરીશું ?’ એમણે જ્ઞાનેશ્વરને પૂછ્યું.

જ્ઞાનેશ્વર બોલ્યા.

‘નામદેવ ! કઈ ઉપાય કરવો પડશે. તરસ તો મને પણ સતાવી રહી છે.’

‘આલુભાલુ કોઈ ગામ પણ દેખાતું નથી કે પાણી મળી શકે. સઘનાં માણસો પણ બીચારાં આકળવિકળ થઈ ગયાં છે.’

‘હા, અનાજ વગર થોડો સમય ચલાવી લેવાય પણ પાણી વગર એક ઘડીય ચાલી શકે નહિ.’

આ સાંભળી નામદેવજીએ કહ્યું:

‘મહારાજ ! આપ તો સિદ્ધ પુરુષ છો. આ ભક્તજનો ઉપર કંઈ કૃપા કરો તો સારુ.’

જાનેશ્વર હસ્યા. ને તે જ ક્ષણે અદરય થઈ ગયા.

‘અરે ! અરે ! મહારાજ ક્યાં ગયા ? મહારાજ ક્યાં ગયા ?’ સૌ એકબીજાને પૂછવા લાગ્યું એવામાં જાનેશ્વર પુના પ્રગટ થયા ને મદસ્મિત કરીને નામદેવને કહેવા લાગ્યા.

‘નામદેવ ! આ કૂવાની નીચે ઉઠાણમાં પાણી છે. હું સિદ્ધિ દ્વારા જળ પી આવ્યો. પણ એને બહાર લાવી શક્યો નથી !’

તે કે જાનેશ્વર મહારાજને મન જળ પ્રગટ કરવું એ કંઈ મોટી વાત ન હતી પરંતુ નામદેવ છુના ભક્તિભળની સોને ખાતરી કરાવવાનો એમનો વિચાર હતો. એટલે એમણે ઉપર પ્રમાણે જણાવ્યું.

હવે નામદેવજી કૂવાની પાસે ગયા ને થાળામાં આસન જમાવી બેસી ગયા. પાણી વગર આકુળ-આકુળ થઈ ગયેલા સઘનાં માણસોને જોઈ એમનું હૃદય દ્રવી ગયું. એમણે વિઠ્ઠલને પોકાર કર્યો:

‘હે વિઠ્ઠલ ! હે વિઠ્ઠલ !’

હર રમતા બાલકનો મા ! મા ! એવો અવાજ સાંભળીને લાખ કામ પડતાં મૂકીને મા જેમ પોતાના પ્રિય બાલકની પાસે દોડી જાય તેમ નામદેવનો પોકાર સાંભળી યાદુરગ દોડી આવ્યા. ને ભક્તની ધૃષ્ટા પૂર્ણ કરી. કૂવામાં એકાએક જળ ભરાવા લાગ્યું.

નામદેવની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અહો !

સ્વાગી હર ક્યાં છે ? એ તો ગર્વદા સાથેને સાથે જ રહે છે. હે મન ! તું પોકારે એટલી જ વાર.

નામદેવે પાણીને જોતાં વિઠ્ઠલ નામની ધૂન મચાવી:

‘વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ ! જય જય વિઠ્ઠલ !

વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ ! ભવભયહારી !

વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ ! જય જય વિઠ્ઠલ !

વિઠ્ઠલ ! વિઠ્ઠલ ! ગિરિવરધારી !’

સોજે ધૂન ઉપાડી લીધી.

જાનેશ્વર મહારાજ પ્રસન્ન થઈ ગયા.

એ દોડીને નામદેવને બોટી પડ્યા.

નામદેવની આંખમાંથી આનંદનાં આંસુ વહેતાં હતાં. એ જ વખતે કૂવામાંથી પાણી ઉભરાઈને બહાર આવ્યું.

સોજે એકપછી એક મિથ જળ ધરાઈ ધરાઈને પીધું ને અપૂર્વ શાન્તિ અનુભવી.

ક્રી ક્રી ક્રી

(૨)

નામદેવજી ભક્તિના પ્રચાર માટે ઠેકાણે ઠેકાણે ફરતા હતા ને સ્થળે સ્થળે કીર્તન કરતા હતા. એમના કીર્તનમાં હજારોની સખ્યામાં માણસો આવતા ને કલાકોના કલાકો સુધી ભજનનો આનંદ લેતાં.

નામદેવજીનું કીર્તન પણ અલોકિક હતું એ કીર્તન કરતી વખતે તલ્લીન બની જતા. એમને સમયનું જ્ઞાન રહેતું નહિ. કીર્તન કરતી વખતે એ બાણે કોઈ દિવ્ય વાતાવરણમાં વિરહતા ન હોય એમ લાગતું.

એક વખત પંચમ તરફના એક નગરમાં એમના ભજનનો કાર્યક્રમ ઘોઠવાયો હતો. અસખ્ય માણસોની વચ્ચે જિભા રહી નામદેવજી ભજન કરી રહ્યા હતા. સૌ મંત્રમુગ્ધ બનીને ટોલી રહ્યા.

ઠેકાણે તો ન જતા હોય તેય જાય. પણ ધૂધરા બાંધીને નિર્લજ રીતે જે નાચતો હોય એને જોવા ઠેકાણુ ન જાય ? બાકી એના કીર્તનમાં શું બળ્યું છે ?

‘પડિતજી ! નામદેવજી બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ્યા નથી એ વાત સાચી પણ એમના આચાર વિચાર શુદ્ધ બ્રાહ્મણને પણ લગતે તેવા છે. એ પડિત ભલે ન હોય, પણ એક સાચો ભક્ત છે. અને નામે કૂદે છે તે કોઈને જતાવતા નહિ પણ ભક્તિના આવેશમાં એ નાચે કૂદે છે.’

‘હવે જોયો મોટો ભક્ત ! લોકોને કમવાના બધા ધધા ! લોકોને ગમ જ ક્યાં છે ? અમારી કથામાં ગમે તેવા માણસો ન આવે. જે ભર્યા છે, જ્ઞાની છે, મુમુક્ષુ છે, અધ્યાત્મ વિદ્યા જાણવાની જેને તાલાવેલી લાગી છે એવા એવા અમારી કથામાં આવે છે. અમારી કથા કથા ને એ દરજીનું કીર્તન ક્યાં !’

‘માફ કરજો પણ પડિત મહારાજ ! મળ તો નામદેવના કીર્તનમાં પણ જોાછી આવતી નથી. તમે એક વખત એમનું કીર્તન સાંભળો.’

આ સાંભળી પડિત ગજી ઊઠ્યો.

‘હું એનું કીર્તન સાંભળવા જાઉં ?’

‘કેમ ? પ્રભુનું કીર્તન સાંભળવા ન જવાય ?’

‘કીર્તન પ્રભુનું ખરું પણ એ દરજીના મુખની વાણી સાંભળવા હું જાઉં ?’

‘મહારાજ ! એ દરજીના મુખે દીનદયાળ પોતે બોલે છે એકએક બોલ અમૃત જેવો લાગે છે. શી એમની તલ્લીનતા !’

‘હવે રહેવા દો, રહેવા દો. તમે તો દરજીની બાટાઈ આરંભી દીધી.’

‘પડિત મહારાજ ! આપને ન ગમે તો મારી વાત મારી પાસે રહી. પણ ખરી વાત તો એ હકી એ જ છે. કોઈ સજ્જનને નામદેવના કીર્તન વિષે અભિપ્રાય પૂછજો. હું તો માનું છું કે જેણે

નામદેવનું કીર્તન સાંભળ્યું નથી, એની જિંદગી બ્યર્થ છે.’

પડિતના મનમાં ઇર્ષ્યા ભભૂરી ઊઠ્યો.

પેલો વેદશાસ્ત્રના અધ્યયન વગરનો ભગતો મારા કરતાં ચઢી ગયો ? એનામાં જ્ઞાન કેટલું ? એનો અભ્યાસ કેવો ? એની ભક્તિ કેવી ? છદ્દ, દરજીના એ છોકરાની જ્ઞાન મારે ઠેકાણે લાવવી જ બેઠાં.

આવો વિચાર કરીને એણે નામદેવજીને હલકા પાડવાનો પ્રયત્ન આરંભી દીધો.

કથા કરતાં કરતાં સમયે સમયે નામદેવજીની એ નિદા કરવા લાગ્યો ને શ્રોતાઓના મગજમાં નામદેવજી વિષે આડી અવળી વાતો ભરવા લાગ્યો.

વાત પહોંચી નામદેવની પાસે.

નામદેવજી તો સાચા ભક્ત હતા. એમને મન નિદા સ્તુતિ સરખા હતા, માનથી એ કુંલાઈ જાય તેવા ન હતા કે નિદાથી એ ગભરાઈ જાય તેવા ન હતા. તો પણ પોતાનો દ્રેષ કરનાર પડિતના મનમાંથી દ્રેષ દૂર કરવાના ઇરાદે એક દિવસ પોતે પડિતની કથા સાંભળવા ગયા.

નામદેવજીને કથામાં આવેલા જોઈ બધા શ્રોતાઓ ઊભા થઈ ગયા ને બહુ માનપૂર્વક એમને આગળ જવાનો રસ્તો આપ્યો. પણ નામદેવજીએ વિનયથી આગળ જવાની ના પાડી ને બધાની સાથે સોથી પાછળ એ બેસી ગયા.

પડિતજીની નજર નામદેવ ઉપર પડી ને એ એરજ્યું હસ્યો. ‘ઠીક દાવ આપ્યો છે’ એવું સમજીને કથાના ચાલતા પ્રવાહમાં નામદેવની નિદા એણે આરંભી.

શ્રોતાઓ ઉથા નીચા થવા લાગ્યા. પડિતની વાણી એમને મીઠી લાગી નહિ. પરંતુ નામદેવ ઠંડા કહેજે પ્રસન્ન મુખ મુદ્રાથી પોતાની નિદા શ્રવણ કરતા હતા એટલે કોઈએ ધાધલ મચાવ્યું નહીં.

હતા. એવામાં એ રસ્તેથી ત્યાંના એક વિધર્મી સત્તાધીશ નીકળ્યો.

એણે નામદેવને જોઈ પોતાના સેવકને પૂછ્યું: 'અરે ! આ ડીલાંટપકાંવાળો કોણ છે ? અહીં એણે આ શી ધાંધલ મચાવી છે ?'

વિનયથી સેવકે જૂઠીને કહ્યું : 'નામદાર ! એ એક હિન્દુ ભગત છે જે એના ભગવાનને યાદ કરે છે.'

'ભગત ? ભગત એટલે શું ?'

'ભગત એટલે ખુદાનો બંદો....'

તે બગાડી સત્તાધીશ બોલ્યો :

'ઉહ, એક હિન્દુ ખુદાનો બંદો બની શકે જ શી રીતે ? આ તો ધર્મિગ છે, ધર્મિગ.'

સેવકે કહ્યું :

- 'હા, નહિ. હિન્દુઓ એવું નથી માનતા. અને વળી આ ભગત તો બહુ મોટો છે.'

'મોટો છે એટલે ?'

'એના પર ખુદા બહુ રાજ છે. એની સાથે ખુદા વાતચીત કરે છે. એ જે આગે છે તે ખુદા એને ધડીમાં આપી દે છે.'

'શું કહે છે ? અલ્યા, આ બધું તું કયાંથી જાણી લાગ્યો ?'

'નામદાર ! આ ભગત ઘણા દિવસથી આ તરફ ભજન કરે છે. ને લોકોમાં એનાં વખાણ થાય છે. એટલે એની માહિતી મને મળી છે.'

નાપસહગી દર્શાવતો એક હુકમરો કરી વિધર્મી શાસક થોડીવાર ચૂપ રહ્યો. પછી બોલ્યો :

'તુંય આ બધાની પેટે પાગલ થઈ ગયો હોય એમ લાગે છે. પણ મારા સેવકોમાં આવું પાગલ-પણું આવે એ મારે કાઢવું જ જોઈએ. ઠીક, આ તો હિન્દુ ભગત છે ને ?'

'હા, હા.'

'તો એ હું અહીં જોયો છું. તું એક ગાયને અહીં જે ચી-લાવ.''

'ગાય ? નામવર ! ગાયને શું કર્યો ?'

'તે તું પછી જોશે. પહેલાં મારા હુકમનો અમલ કર.'

સેવક સલામ કરી ચાલ્યો ગયો ને થોડીવારમાં એક ગાયની સાથે હાજર થયો.

ગાય આવી એટલે એણે ખૂબ પાડીને નામ-દેવને કહ્યું :

'એક પાગલ ! એક ભગતકા ! જરા થે ડીવાર ખૂંચો પાઠવાણું રહેવા દે ને હું છું કહું છું તે સાંભળ.'

કર્કશ અવાજથી ભજનમાં ભંગ પડ્યો. સોની એકામતા તૂટી. નામદેવજીએ ધીરે ધીરે સ્વસ્થ થઈ આગો બિખારી. ત્યાં તો સત્તાધીશ ફરી બોલ્યો :

'અને સાંભળ્યું છે કે તું પોતાને ખુદાનો મોટો બંદો કહેવડાવે છે. ને ખુદા તારા પર પ્રસન્ન છે. પણ અમે એ વાત માનવા તૈયાર નથી. તું ઢાંગી છે. તેમ છતાં એ તું સાચો હોય તો આ ગાયને સજીવન કરશે. એવું માથું હું તારા દેખતાં બિડાવી દઉં છું.'

આનો નામદેવ જવાબ આપે ત્યારે પહેલાં પેલા હુકમ તલવારના એક જ બટકે નિર્દોષ ગાયના માથાને બિડાવી દીધું.

બધે અશ્રુચી દેવાઈ ષડ્.

ઓતાઓ બધા બિલા થઈ ગયા હો હો થઈ ગઈ.

નામદેવ અવાજ બની ગયા, 'અરે પ્રભુ ! આ તે કેવી લીલા ! તારા ભજનમાં ગાયનો વધ ! હે નાથ ! આ તો અસહ્ય છે.' નામદેવનું મન ખેંચી બેઠ્યું.

એ ધીમા પગલે ગાયના મસ્તક પાસે ગયા ને એને હાથમાં બાંધી લીધું આ વખતે એમની

આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. બધા સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહ્યા. વાતાવરણ ગંભીર થઈ ગયું.

નામદેવે શરતક લઈ ગાયના ધડની ઉપર જોઈથી લીધું ને એને હાથવતી દબાવી રાખી ગાયની ખસે છુટણીને ઘેરી ગયા.

પેલો હુદ મંદમંદ હસતો હતો.

ત્યાં તો નામદેવના મુખમાંથી એકાએક ભગવન્નામનો ઉચ્ચાર થયો :

‘ગોપાલકૃષ્ણ ! રાધિકૃષ્ણ !’

લોકોએ આ શબ્દો ઝીલી લીધા. હબરો કંઠમાંથી એકી સાથે ગબનલેહી પોકાર થયો :

‘ગોપાલકૃષ્ણ ! રાધિકૃષ્ણ !’

નામદેવે જમણે હાથ ઊંચો કરી ફરી પ્રભુનાં મંગલમય નામનો ઉચ્ચાર કર્યો.

‘ગોપાલકૃષ્ણ !’

ને માનવમેહનીએ ધૂન ઝીલી લીધી :

‘રાધિકૃષ્ણ !’

એક જ સણમાં વાતાવરણ પલટાઈ ગયું. ભગવન્નામની ધૂન અખંડિત ચાલવા લાગી.

એક એક નામદેવ ઊભા થઈ ગયા ને બન્ને હાથ ઊંચા કરી નાચતા નાચતા ગાયની આજુબાજુ ભણે પ્રદક્ષિણ કરતા હોય એ રીતે ફરવા લાગ્યા.

ચોડીવાર થઈ ને એક ચતુર્ત્તક થયો. અચેતન પડેલી ગાયમાં સહસ્રા ચેતનનો સંચાર થયો. ધડ સાથે માથું ઘેરી ગયું ને ગાય એકદમ ઊંચી થઈ ગઈ.

નામદેવે હર્ષમાં જયજયકાર ગાતાયો :

‘જય જય પાંડુરંગ હરિ !’

‘જય જય પાંડુરંગ હરિ !’

પણ ત્યાં તો પાંડુરંગે ખીણ લીલા ગતાવી. સંજવન થયેલી ગાય બાગવાન બની ગઈ. એણે દોડીને પેલા હુદને શીંગડે ચઢાવી પૃથ્વી પર પડક્યો. ને ઝડપથી એક બાજુ દોડી ગઈ.

લોકો મોટેથી હસી પડ્યા પેલો શરમિદો બનીને ઊઠવા ગયો પણ ઊઠી શક્યો નહિ. જમીન પર પડેલો એક ધારદાર પથ્થર એના સાથમાં સખત વાગ્યો હતો એથી એ પાછો નીચે ઊંચી ગયો. એના માથામાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું. ગાયે એને એવી જગ્યાએ ને એવી રીતે પડક્યો હતો કે એનાં હાડકાં પણ ઠીક ઠીક ખોખરાં થયાં હતાં.

ચોડીવારે સિપાઈઓની મદદથી એ ઊભો થયો ને વાહનમાં બેસી ચાલ્યો ગયો. રસ્તામાં એ બગડ્યો :

‘ઠાકર બાફગર છે, બાફગર છે.’

(૩)

પંડુરંગમાં એક પંડિત ભાગવતની કથા બહુ સારી કરતો હતો. પણ એનામાં જ્ઞાનનો મઠ હતો. વિદ્વાતનું એને અણસૂં થઈ ગયું હતું એટલે પોતાને એ બહુ મોટો માનતો હતો. પોતાના જેવો કોઈ ધર્મિષ્ઠ નથી, પોતાના જેવો કોઈ જ્ઞાની નથી, પોતાના જેવી કથા કરવાની ખીજ કથાકારમાં આવડત નથી, પોતાના જેવું ખીજમાં પાંડિત્ય નથી આવા આવા વિચારોમાં એ ગરકાવ રહેતો. અને આ કારણે એના હૃદયમાં ભાગવતની કથા કરતો હતો છતાં ભક્તિનો ઉદય થયો ન હતો.

એકવાર એક જણે પંડિતને કહ્યું :

‘પંડિતજી ! આપની કથામાં માણસો ઘણા આવે છે પણ નામદેવજીના કીર્તનમાં જેટલાં આવે છે એની સરખામણીમાં ઘણાં ઓછાં છે. નામદેવજીના કીર્તનમાં તો હબરોની સંખ્યામાં માણસો ઉભરાય છે ને કલાકોના કલાકો મુખી એમનું કીર્તન સાંભળે છે એનું શું કારણ ?’

એનામાં અભિમાન હોય એ ખીજનાં વખાણ સાંભળી શકતો નથી.

પેલા પંડિતે કહ્યું :

‘નામદેવ ? પેલો દરજીને ? હા, લોકો તે ખાંડા છે. તમાશાને તે કંઈ તેડું હોય છે. એવે

યથાસમયે કથા બંધ થઈ. પડિતે વિજયી ચોક્કાની પેઠે સભા તરફ નજર નાખી. પણ ત્યાં તો નામદેવજી પાસે આવીને એમના ચરણમાં મસ્તક નમાવી હાથ બેસીને બોલ્યા :

‘પડિત મહારાજ ! આપનો ઘણો ઉપકાર માનું છું. ભગવતની કથાના પ્રસંગે આપે ભગવાનના નામની સાથે મને વારંવાર યાદ કરીને ધન્ય બતાવ્યો છે. હું પામર એવા જાત્યા માનને યોગ્ય નથી. ભગવાનના બહુ નાનામાં નાના સેવકના સેવકનોય હું સેવક છું. મારી અદ્વૃત્તા હું બાલું છું. મહારાજ ! આપ તો સૂર્ય જેવા છો. ભલા, સૂર્યની અને આગિયાની સરખામણી કરી શકી હશે ! આગિયો કરી સૂર્ય બની શકે ખરો ? કદાચ નહિ. છતાં જાણ્યે અજાણ્યે આપનો મારાથી કંઈ અપરાધ થઈ ગયો હોય તો ઉકાર દિલે સમા આપશો. ભગવાનને પ્રાર્થણા બહુ પ્રિય છે. ને તેમાં જ જ્ઞાની તો સવિશેષ પ્રિય હોય છે. આપ પ્રાર્થણુ છો, જ્ઞાની છો એટલે પ્રભુના મોનીતા છો. માટે મારા પર નારાજ થવાને બદલે પ્રસન્ન થાવ ને આશીર્વાદ આપો કે જેથી ભગવાનની વિશેષ ભક્તિ કરવાની મારામાં યોગ્યતા આવે.’

આ શબ્દો સાંભળી પડિતની આંખો આશ્ચર્યમાં ફાટી ગઈ. અરે, શુભે થવાને બદલે આ તો પ્રાર્થના કરે છે ! એનામાં અભિમાનનો અંશ પણ નથી. એ નમ્ર કેટલો બધો છ ! મેં તો એને ઘણાં કંઠણ વચન સંભળાવ્યાં છે પણ આ તો એના બદલામાં અમૃતભર્યાં વચનો બોલે છે. અહોહો ! મેં ખરેખર ભારે ભૂલ કરી છે. પ્રભુ ! પ્રભુ !

એક ક્ષણમાં અભિમાનીને આવા કેંક વિચારો આવી ગયા. એનું અભિમાન ઘટતરી જાયુ. એને પોતાના વર્તન બદલ શરમ આવી. ધીમા સ્વરે એ બોલ્યો :

‘નામદેવજી ! હવે બસ થયું. મને વધુ શરમાવશો નહિ. આપના દર્શનથી મારા હૃદયનો અંધાર દૂર થયો છે. તમે મને તમારા હૃદયની

સરળતાથી અને પવિત્રતાથી જીતી લીધો છે. મને મારી ભૂલનું જ્ઞાન થયુ છે.’ આમ કહીને એણે નામદેવના બન્ને હાથ પ્રેમપૂર્વક પોતાના હાથમાં પકડી લીધા. ને ગદ્ગદ કંઠથી કહ્યું :

‘મને સમા કરો.’

લોકો આ હૃદયપરિવર્તન જોઈ રાજ થઈ ગયા. પવિત્રતાનો-ભક્તિનો પ્રભાવ નથી પડતો એમ કાણ કહે છે ?

પ્રભુના ભક્ત-તો આવા હોય છે :

‘કંઠમ જ્યાં પડે ત્યાં ધરા ધન્ય થાતી,
દિશા સર્વ એના શુભો નિત્ય થાતી;
નજર જ્યાં પડે ત્યાં હવા શુદ્ધ થાતી,
વહે ત્યાં મુધાથી ધરિત્રી નવાતી.’

ઉપરના પ્રસંગ પછી થોડા દિવસ વીત્યા કેડે એક સવારે ભગવતકથાકાર પડિત નામદેવજીના આંગણે આવી એમના ચરણમાં માથું મૂકી અશ્રુ સારવા લાગ્યા :

‘અરે અરે ભૂદેવ ! આપ આ શું કરો છો ?’ નામદેવજીએ પોતાના ધમ જેમી લેતાં પડિતને કહ્યું.

પણ પડિત ફરીથી પગને ખાઝી પડતાં બોલ્યો :

‘ભક્તરાજ ! આપના ચરણના સ્પર્શથી મને પાવન થવા દો. આપને ધન્ય છે. આપ પ્રભુભક્ત છો. ખરેખર આપને હું ખરા સ્વરૂપે અત્યારમુખી જાળળી શક્યો ન હતો. મારો અપરાધ સમા કરો.’

નામદેવ ખૂબ સકેય પાત્રીને બોલ્યા :

‘પડિત મહારાજ ! આપ જરા સ્વસ્થ થઇને વાત કરો. આપ અહીં આસન પર બિરાજો. આમ મને પ્રણામ કરીને પાપમાં નાખો નહિ. પ્રણામ તો માટે આપને કરવા જોઈએ. આજે હું ધન્ય થયો છું. આપના જેવા પડિત મારે આંગણે ક્યાંથી ?’

આશ્ચર્યપૂર્વક પોતાના ધમ છોડાવી બહુ માનપૂર્વક પડિતને આસન પર બેસાડી નામદેવજીએ હાથ જોડ્યા.

ગણગણા રવરથી પડિતલુએ કહ્યું:

‘મહારાજ ! ભક્તિનો પ્રભાવ મેં નજરેનજર જોયો છે. ગઈ કાલે આપના કીર્તનમાં હું આવ્યો હતો. આપનું કીર્તન પહેલપહેલું કાલે સાંભળ્યું. અભિમાનને લઈને મેં આપની વાણી આટલા દિવસ સુધી સાંભળી ન હતી. પણ કાલે સાક્ષા વેશમાં આવીને શુપયુગ એકબાજુ બેસીને મેં કથા સાંભળી. અહો ! આપે તો ભગવાનને ખરેખર વશ કરી લીધા છે.’

‘એ આપ શું કહો છો ?’ નામદેવે વચ્ચે પૂછ્યું.

‘હું સાચું કહું છું નામદેવ ! પ્રભુ તમારા હૃદયે કાર્યથી રાણ રહે છે. ગઈ કાલે આપના કીર્તનથી પ્રસન્ન થઈને ભગવાન નાચતા હતા.’

‘શું કહ્યું પડિતલુ ! શું કહ્યું ?’

‘મેં નજરેનજર જો જોયું છે તે કહું છું. ગઈ કાલે આપના કીર્તન વખતે મારી નજર વારંવાર મંદિરમાં ખીરાજેલી વિકુલનાથની મૂર્તિ તરફ જતી હતી. ને વારંવાર હું જોતો હતો કે મૂર્તિમાં પ્રભુ પ્રત્યક્ષ થઈને નાના નાના પગથી નાચતા હતા.’

‘તમે પ્રભુને જો રીતે જોયા ?’ નામદેવે આશ્ચર્યમાં પૂછ્યું.

‘હા, માટે જ કહું છું કે ભગવાનને આપે વશ કરી લીધા છે.’

પણ આ શબ્દો સાંભળતા ઘરોળર નામદેવલ આસન પરથી ઊભા થઈ ગયા ને પડિતને બેઠી પડી એમના ચરણની રજ વારંવાર માથે ચઢાવવા લાગ્યા. પ્રભુનો સાક્ષાત જોને દર્શન થયું છે એના જેવો પવિત્ર અને પુણ્યશાળી બીજો કોણ હોય ?

આ બાજુ પડિતની દશા પણ જોવા જેવી થઈ ગઈ. નામદેવના સ્પર્શથી એ પણ ભાવસમાં પિમાં આવી ગયા. એટલે એ પણ નામદેવલને વારંવાર ચેટવા લાગ્યા ને એમના ચરણમાં વારંવાર મસ્તકે નમાવવા લાગ્યા.

નામદેવને નામનો હતો ઘણો આધાર, નામરટણથી એ ‘રવિ’ તરી ગયો સંસાર.

નામદેવની ભજનપ્રસાદી

નામદેવલએ મીઠાં મીઠાં ભક્તિરસથી ભરપૂર ઘણાં ભજનો મરાઠીમાં લખ્યાં છે. એમાંનાં એકાદ બે નીચે રજૂ કર્યાં છે.

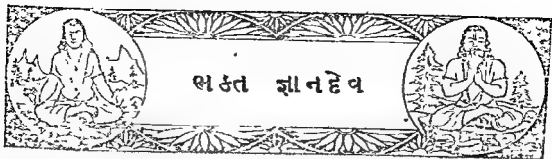
(૧)

તુઝિયા સત્તેને વેઢાંસીં જોલણે,
સૂપાંસીં આલણે તુઝિયા બજે.
એસા તું સમર્થ બ્રહ્માંડાયા ધની,
‘વર્મ’ હેં જાણુનિ શરણ આલો.
મેઘાંનીં વખાવે પવંતીં બેસાવે,
વાયુને વિથરાવે સત્તે તુઝે.
નામા મ્હણે કંઠીં ન હોલે સાચાર,
પ્રભુ તું નિધાર માંડુરંગા.

(૨)

દેહ જાવો અંધવા રાહો,
માંડુરંગાં દેહ જાવો.
ચરણ ન સોડીં સર્વયા,
તુઝીં આણુ પંઢરીનાયા.
વદનીં તુઝે મંગળ નામ;
હૃદયીં અખંડિત પ્રેમ.
નામા મ્હણે કેશવરાળ,
દેલા નેમ ચાલવી માઝા.

પદ્મિમૃતિમત્સર્વ ધીમદૂર્જિતમેવ ઘા ।

તત્તદેવાવગચ્છ ત્વં મમ તેજોઽશસ્ત્રમયમ્ ॥

ગી. ૧૦-૪૧

‘રુકિમણીબાઈ ! ઐ રુકિમણીબાઈ !’

‘કેણ હશે ?’

‘એ તો હું છું.’

‘કેણ ગોરીબાઈ !’

‘હા.’

‘આવો આવો.’

‘તમારે રુકિમણીબાઈ, મારી સાથે આવવું છે ?’

‘તમે કયાં જાવ છો ?’

‘ઐ ! તમને કશી ખબર નથી ?’

‘ના, શું કંઈ નવાણૂની છે ?’

‘હા, કાશીથી એક મહાત્મા આપણા ગામમાં આવ્યા છે. રામેશ્વરની જાત્રાએ જાય છે. બહુ મોટા સિદ્ધ પુરુષ છે. લોકોનાં ટોળેટોળાં દર્શન કરવા જાય છે. તમારે આવવું છે ? હું જાક છું.’

‘હા, હા. પણ જીભાં રહેા, હું સાહી જઈશને આવું, મારું યયું તમે મને જણાવ્યું તે. નહિ તો હું તો કશું જાણત જ નહિ.’

ગોરીબાઈએ જરા હસીને કહ્યું :

‘તમે ધરની જહાર નીકળો ત્યારે જાણો ને ? તમને તો તમે જાણો ને તમારું ઘર જાણુ. જરે જાણે ! પણ આજો હઠાટો ઘરમા શું કયાં કરો છો ? એકલા જીવને કામ તો કેટલું હોય ?’

રુકિમણીબાઈએ કહ્યું :

‘જાહેન ! કામ તો શું હોય ? પણ પ્રભુની સેવામાં જરા જીવને આરામ મળે છે. એટલે સેવા જાનમાં દિવસ ગાળું છું.’

ગોરીબાઈ રુકિમણીબાઈની પડોશમાં રહેતી હતી. આજંદી ગામમાં રુકિમણીબાઈના હાથે હાથી યનારી અને એની લાગણી જાણનારી આ બાઈ બહુ ધર્મિષ્ઠ હતી. સાધુ-સંતોનાં દર્શનને જતું, ને કયા કીર્તનમાં ભાગ લેવા, એ બે કાર્ય એને બહુ પ્રિય હતાં. આજે આજંદીગામની ભાગીએ કાશીના રામાનંદ સ્વામી નામના પ્રસિદ્ધ મહાત્મા પધાર્યા હતા. ગામમાં ખબર ફેલાતાં લોકોનાં ટોળેટોળાં એમના દર્શન કરવા જવા માંડ્યાં.

ગોરીબાઈ જારણામાં લીધી હતી. એણે જ્યારે જાણ્યું કે ગામમાં કાશીના સંત પધાર્યા છે ત્યારે એણે તુરત રુકિમણીબાઈને નવા સમાચાર જણાવી દીધા ને પોતાની સાથે દર્શનાર્થે જવા આમંત્રણ આપ્યું. થોડા વખતમાં રુકિમણીબાઈ ને ગોરીબાઈ તેયાર થઈને સ્વમી રામાનંદજીનાં દર્શન કરવા ઘેરથી નીકળ્યાં.

[૨]

રુકિમણીબાઈ અને ગોરીબાઈ જ્યારે રામાનંદ સ્વામીના ચુક્રમ પાસે પડોશમાં ત્યારે દર્શનાર્થે. એની લીક જોઈ યઇ હતી. રામ નંદ સ્વામી એક ઉચા આચનપર બેઠા હતા. આનુભાવુ એમના શિષ્યો શોભતા હતા. સ્વમીજીની ભવ્ય આકૃતિ

જોનારના મનપર પ્રતાપની છાપ પાડી કે તેવી હતી. એમના તેજસ્વી મુખમંડળ પર મંદસ્મિત-ફરકતું હતું. એમનાં મેત્રા વિશાળ હતાં. સૌ કોઈ આ ભગવાં વરુધારી તપસ્વી પુરુષને આદરથી માથું નમાવતું હતું અને આશીર્વાદ લઈ કૃતકૃત્ય બનતું હતું.

‘મહારાજ ! પ્રણામ કરું છું.’ ગોરીબાઈએ આગળ આવીને માથું નમાવી પ્રણામ કરતાં કહ્યું.

સ્વામીજીએ આશીર્વાદ આપ્યો :

‘સુખી થાવ.’

પણ જ્યારે રુકિમણીબાઈએ પોતાની સખીનું અનુકરણ કરી પ્રણામ કરી હાથ જોડ્યા ત્યારે સ્વામીજીએ કહેલું એના મુખ સામે જોઈ કહ્યું :

‘પુત્રવતી ભવ.’

આ આશીર્વાદ સાંભળી રુકિમણીબાઈએ અને ગોરીબાઈએ એકબીજાના મુખ સામે જોયું. ને તરત બન્નેને હસવું આવી ગયું.

ચતુર સ્વામીજીને આ હાસ્યમાં કંઈ રહસ્ય જણાયું. એમણે પૂછયું :

‘ઘેટા ! કેમ હસ્યાં ?’

ગોરીબાઈએ જવાબ આપ્યો :

‘મહારાજ ! આપનો આશીર્વાદ સાંભળીને અમને હસવું આવી ગયું.’

આશીર્વાદમાં હસવું આવે જોવું શું છે ?

સ્વામીજીએ પૂછયું.

ગોરીબાઈ બોલી :

‘આપે આ મારી સખી રુકિમણીને આશીર્વાદ આપ્યો તે કહી સફળ થાય જોવા નથી.’

‘કેમ કંઈ ?’

‘કારણ કે જોની સ્થિતિ બહુ વિચિત્ર છે. જોનો પતિ સંન્યાસી બની ગયો છે.

‘આ જોનો પતિ સંન્યાસી બની ગયો છે ?’

‘હા.’

‘શું નામ છે જોનું ? ક્યાં છે હાલ એ ? કેના હાથે જોણે સંન્યસ્ત દિક્ષા લીધી છે ?’

ગોરીબાઈ બધી હકીકત બજાવી હતી એટલે જોણે કહ્યું :

‘મહારાજ ! આ બાઈના ધણીનું નામ છે વિઠ્ઠલપત. એમણે કાશીમાં કોઈ સંત મહાત્મા પાસે દિક્ષા લીધી છે.’

‘મહારાજની આંખો ચમકી જાડી, એ બોલ્યા :

‘નિયમ જોવો છે કે પોતાની ધર્મપત્નીની પરવાનગી સિવાય કોઈ આદમી સંન્યસ્ત સ્વીકારી શકે નહિ હું’ એ બજાવા માથું હું કે વિઠ્ઠલપતે રુકિમણીબાઈની રત્ન મેળવી હતી ખરી ?’

આ વખતે રુકિમણીબાઈએ ‘ઠોક’ હલાવી ના પાડી.

સ્વામીજીની મુખાકૃતિમાં જરા ફેરફાર થઈ ગયો. એમણે રુકિમણીના મુખ તરફ એક વખત ધ્યાનથી જોયું પછી ધીમા છતાં દઢ સ્વરથી કહ્યું :

‘ઘેટા ! પરમાત્મા તારું કલ્યાણ કરશે. મારા આશીર્વાદ વ્યર્થ નહિ બન્ય.’

રુકિમણીએ પાસે જોલેલી ગોરીનો હાથ ઝાલી લીધો. તદ્દન અશક્ય લાગતી વાત શક્ય થી રીતે બનશે ! છતાં સિદ્ધ પુરુષની વાણી મિથ્યા પણ થાય નહિ.

(૩)

બીજે જ દિવસે સ્વામી રામાનંદે પોતાનો મુકામ ઉઠાડ્યો. ને શિષ્યોની અભયથી વચ્ચે રામેશ્વર જવાને બદલે કાશીનો માર્ગ લીધો.

કશી પહોંચી એમણે કેટલાક મહિના પહેલાં જેને દિક્ષા આપી હતી એ નવીન શિષ્યને બોલાવ્યો. એ વિઠ્ઠલ પંત હતો. સ્વામીજીએ જોને આકાબવાળા સવાલો પૂછી બધી હકીકત બજાવી લીધી. ‘પછી જોને એકાતમાં બેલાવી આજ્ઞા કરી :

‘વિઠ્ઠલપત, તમારે આશ્રમ છોડવો પડશે.’

‘કેમ શુરહેવ ?’ હાથ જોડી વિઠ્ઠલપતે કહ્યું.

‘તમે તમારી ધર્મપત્નીની સંમતિ વગર ગૃહત્યાગ કર્યો છે. એટલે તમારે પાછા ઘેર જવું પડશે.’

‘પણ મહારાજ ! સંન્યાસીથી પાછા ગૃહસ્થ થવાય ?’

‘મારી આજ્ઞા છે તમે ભગવાં ઉતારી નાખો. તમને હોય નહિ લાગે. તમે તમારી જેમે પાછા ગૃહસ્થ બનતા નથી પણ શુરની આજ્ઞાથી પુનઃ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરો છો.’

‘પણ મહારાજ ! મારુ મન સસાર ઉપરથી બીડી ગયું છે. મને હવે સસારમાં રસ નથી.’

‘તમારી વાત સાચી. પણ મારી વાત પણ તમારે સાંભળી લેવી જોઈએ. હું વ્યર્થ આજ્ઞા કરતો નથી. તમે સંન્યસ્ત લેવામાં ઉતાવળ કરી છે. તમારે ઘેર એક એવો પુત્ર જન્મનાર છે કે જે સંસારને તારશે તમે અહીં રહો તો એ શી રીતે બનશે ?’ પછી વિઠ્ઠલપતના મુખ સામે જરાવાર જોઈ નહીં કહ્યું : ‘અરે ! એક નહિ ત્રણ ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રીનો યોગ છે. નહિ નહિ, વિઠ્ઠલપત ! તમે આશ્રમમાં રહી શકો નહીં. તમારે ભગવાં ઉતાર્યા સિવાય નહિ થાલે.’

‘શુરહેવ !...’ વિઠ્ઠલપતે હાથ જોડ્યા.

‘જુઓ બાઈ ! તમે મને શુરુષદે સ્થાપ્યો હોય તો મારી આજ્ઞા તમારે માનવી જોઈએ. એ જ તમારો ધર્મ છે. હું આજ્ઞા કરું છું, તમે ફરીથી ગૃહસ્થ બનો, પ્રભુ તમારુ કલ્યાણ કરશે.’ રામાનંદ સ્વામીએ ચરણમાં નમેલા વિઠ્ઠલપતના માથા પર હાથ મૂકતાં કહ્યું.

(૪)

બીજે જ દિવસે વિઠ્ઠલપતે ભગવાં ઉતાર્યા ને આજ્ઞાદીનો રસ્તો પકડ્યો.

રુકિમણી પતિને પાછા આવેલા જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ. એણે સ્વામીનો ભાવભર્યો સત્કાર કર્યો. હર્ષનાં આંસુથી સ્વામીના એણે પગ પખાલ્યા, ને એ ક્ષણથી પતિ પરમેશ્વરની સેવામાં એ લાગી ગઈ.

વિઠ્ઠલપતના હૃદયમાં પણ ઘરમાં પગ મૂકતાં મલોટા થઈ ગયો. એમની તીવ્ર વૈરાગ્યની ભાવના જોઈ થઈ ગઈ. એ પ્રભુની ઇચ્છાને આધીન બની ગૃહસ્થ બન્યા.

કેટલોક કાળ વીતી ગયા પછી રુકિમણીબાઈએ થોડા થોડા વર્ષના અતરે ત્રણ પુત્રો ને એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. મોટા પુત્રનું નામ નિવૃત્તિનાથ, એ પછી જ્ઞાનદેવ જનમ્યા અને ત્યારબાદ સોપાનદેવ અને મુક્તાબાઈ.

ચારેય બાળકો દિવ્ય હતાં. હરમનને પણ પ્રિય લાગે એવું એમનું રૂપ હતું. હાંપીને પણ હસતો બનાવી દે એવી ત્રીડી એમની વાણી હતી અને જ્ઞાનીને પણ વિચાર કરતો- કરી મૂકે એવી એમની વાતચીત હતી.

લોકો કહેતા-રુકિમણીબાઈના ઉદરથી દેવતા જન્મ્યા છે વિઠ્ઠલપત ઉપર પ્રભુ પ્રસન્ન છે, એ સિવાય એમને ઘેર આવી ઇશ્વરની ભેટ ન મળે.

પણ પરમાત્માએ દીધેલી સંતાનરૂપી અમૂલ્ય ભેટનું મુખ સોગવવાનું વિઠ્ઠલપત કે રુકિમણીબાઈના લાગ્યમાં ન હતું. એટલે મોટો પુત્ર હજી વર્ષનો થયો કે તરત એક જ દિવસે બન્ને પતિ પત્નીએ બાળકોને પરમાત્માના હાથમાં સોંપી દેહ છોડી દીધા.

(૫)

પ્રભુની જેના પર કૃપા ઉતરી હોય એ ચિંતા શું કામ કરે ? એ હાથને શું કામ ગમે ?

માતાપિતા વગરનાં ચારે બાળકો. હાલુ પ્રેમથી ગહેવા-લાગ્યાં-ને હરિભજનના આનંદમાં દિવસો પસાર કરવા લાગ્યાં.

એનારના મનપર પ્રતાપની છાપ પાડી કે તેવી હતી. એમના તેજસ્વી મુખમંડળ પર મંદસ્મિત દેરકંટું હતું. એમનાં નેત્રો વિશાળ હતાં. સૌ કોઈ આ ભગવાં વસ્ત્રધારી તપસ્વી પુરુષને આદરથી માથું નમાવતું હતું અને આશીર્વાદ લઈ કૃતકૃત્ય બનતું હતું.

‘મહારાજ ! પ્રણામ કરું છું.’ ગૌરીબાઈએ આગળ આવીને માથું નમાવી પ્રણામ કરતાં કહ્યું.
સ્વામીજીએ આશીર્વાદ આપ્યો :

‘સુખી થાવ.’
પણ જ્યારે રુકિમણીબાઈએ પોતાની સખીનું અનુકરણ કરી પ્રણામ કરી હાથ જોડ્યા ત્યારે ‘સ્વામીજીએ લાલેક એના’ મુખ સાંભળેલું કહ્યું :

‘પુત્રવતી ભવ.’
આ આશીર્વાદ સાંભળી રુકિમણીબાઈએ અને ગૌરીબાઈએ એકબીજાના મુખ સાંભળેલું. ને તરત બંનેને હસવું આવી ગયું.

ચતુર સ્વામીજીને આ હાસ્યમાં કંઈ રહસ્ય જણાયું. એમણે પૂછ્યું :

‘બેટા ! કેમ હસ્યાં ?’
ગૌરીબાઈએ જવાબ આપ્યો :

‘મહારાજ ! આપને આશીર્વાદ સાંભળીને અમને હસવું આવી ગયું.’

‘આશીર્વાદમાં હસવું આવે એવું શું છે ?’ સ્વામીજીએ પૂછ્યું.

ગૌરીબાઈ બોલી :

‘આપે આ મારી સખી રુકિમણીને આશીર્વાદ આપ્યો તે કદી સંકળ થાય એવો નથી.’

‘કેમ કંઈ ?’

‘કારણ કે એની સ્થિતિ બહુ વિચિત્ર છે એનો પતિ સંન્યાસી બની ગયો છે.

‘આ બેનનો પતિ સંન્યાસી બની ગયો છે ?’

‘હા.’

‘શું નામ છે એનું ? ક્યાં છે હાલ એ ? કેના હાથે એણે સંન્યસ્ત દિક્ષા લીધી છે ?’

ગૌરીબાઈ બધી હકીકત બહુતી હતી એટલે એણે કહ્યું :

‘મહારાજ ! આ બાઈના ધણીનું નામ છે ચિત્રલપંત. એમણે કાશીમાં કોઈ સંત મહાત્મા પાસે દિક્ષા લીધી છે.’

મહારાજની આંખો ચમકી ઊઠી. એ બોલ્યા :

‘નિયમ એવો છે કે પોતાની ધર્મપત્નીની પત્નિગી સિવાય કોઈ આદમી સંન્યસ્ત સ્વીકારી શકે નહિ હું’ એ બહુવા માથું ધું કે ચિત્રલપંતે રુકિમણીબાઈની રજા મેળવી હતી ખરી ?’

આ વખતે રુકિમણીબાઈએ ડોકું હલાવી ના પાડી.

સ્વામીજીની મુખાકૃતિમાં જરા દેરફાર થઈ ગયો. એમણે રુકિમણીના મુખ તરફ એક વખત ધ્યાનથી જોયું પછી ખીમા છતાં દંઢ સ્વરથી કહ્યું :

‘બેટા ! પરમાત્મા તારું કલ્યાણ કરશે. મારા આશીર્વાદ બપોરે નહિ જાય.’

રુકિમણીએ પાસે બેસી ગૌરીનો હાથ ઝાલી લીધો. તદ્દન અશક્ય લાગતી વાત શક્ય થી રીતે બનશે ! છતાં સિદ્ધ પુરુષની વાણી મિથ્યા પણ થાય નહિ.

(૩)

બીજે જ દિવસે સ્વામી રામાનંદે પોતાનો સુકામ ઉપાસચો ને શિષ્યોની અભ્યયથી વચ્ચે રામેશ્વર જવાને બદલે કાશીનો માર્ગ લીધો.

કશી પહોંચી એમણે કેટલાક મહિના પહેલાં જેને દિક્ષા આપી હતી એ નવીન શિષ્યને બોલાવ્યો. એ ચિત્રલપંત હતો. સ્વામીજીએ એને આરાધનના સવાલો પૂછી બધી હકીકત બહુ લીધી. ‘પછી એને એકાતમાં બેલાવી આજ્ઞા કરી :

‘વિઠ્ઠલપંત, તમારે આશ્રમ છોડવો પડશે.’

‘કેમ શુરુદેવ ?’ હાથ જોડી વિઠ્ઠલપંતે કહ્યું.

‘તમે તમારી ધર્મપત્નીની સંભાત વગર ગૃહસ્થાગ કર્યો છે. એટલે તમારે પાછા ઘેર જવું પડશે.’

‘પણ મહારાજ ! સંન્યાસીથી પાછા ગૃહસ્થ થવાય ?’

‘મારી આજ્ઞા છે તમે ભગવાં ઉતારી નાખો. તમને હોષ નહિ લાગે. તમે તમારી મેળે પાછા ગૃહસ્થ બનતા નથી પણ શુરુની આજ્ઞાથી પુનઃ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરો છો.’

‘પણ મહારાજ ! મારુ મન સસાર ઉપરથી બીડી ગયું છે. મને હવે સસારમાં રસ નથી.’

‘તમારી વાત સાચી છે પણ મારી વાત પણ તમારે સાંભળી લેવી જોઈએ. હું વ્યર્થ આજ્ઞા કરતો નથી. તમે સંન્યસ્ત લેવામા ઉતાવળ કરી છે. તમારે ઘેર એક એવો પુત્ર જન્મનાર છે કે જે સંસારને તારશે તમે અહીં રહોતો એ શી રીતે બનશે ?’ પછી વિઠ્ઠલપંતના મુખ સામે જરાવાર જોઈ રહી કહ્યું : ‘અરે ! એક નહિ ત્રણ ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રીનો યોગ છે. નહિ નહિ, વિઠ્ઠલપંત ! તમે આશ્રમમાં રહી શકો નહીં. તમારે ભગવાં ઉતાર્યાં સિવાય નહિ ચાલે.’

‘શુરુદેવ !...’ વિઠ્ઠલપંતે હાથ જોડ્યા.

‘જુઓ ભાઈ ! તમે મને શુરુપદે સ્થાપ્યો હોય તો મારી આજ્ઞા તમારે માનવી જોઈએ. એ જ તમારો ધર્મ છે. હું આજ્ઞા કરું છું, તમે ફરીથી ગૃહસ્થ બનો. પ્રભુ તમારુ કલ્યાણ કરશે.’ સમાનદ સ્વામીએ ચરણમાં નમેલા વિઠ્ઠલપંતના માથા પર હાથ મૂકતાં કહ્યું.

(૪)

બીજે જ દિવસે વિઠ્ઠલપંતે ભગવાં ઉતાર્યાં ને આજ્ઞાદીનો રસ્તો પકડ્યો.

રુકિમણી પતિને પાછા આવેલા જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ. એણે સ્વામીનો ભાવભર્યો સત્કાર કર્યો. હર્ષનાં આંધુથી સ્વામીના એણે પગ પમાડ્યા, ને એ ક્ષણથી પતિ પરમેશ્વરની સેવામાં એ લાગી ગઈ.

વિઠ્ઠલપંતના હૃદયમાં પણ ઘરમાં પણ મુક્તાં પલટો થઈ ગયો. એમની તીવ્ર વૈરાગ્યની ભાવના ઝોછી થઈ ગઈ. એ પ્રભુની ધૃત્યને આધીન બની ગૃહસ્થ બન્યા.

કેટલોક કાર્જવીતી ગયા પછી રુકિમણીબાઈએ થોડા થોડા વર્ષના અતરે ત્રણ પુત્રો ને એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. એટા પુત્રનું નામ નિવૃત્તિનાથ, એ પછી જ્ઞાનદેવ જનમ્યા. અને ત્યારબાદ સોપાનદેવ અને મુક્તાબાઈ.

ચારેય બાળકો દિવ્ય હતાં. હરમનને પણ પ્રિય લાગે એવું એમનું રૂપ હતું. દુઃખીને પણ હસતો બનાવી દે એવી મીઠી એમની વાણી હતી અને જ્ઞાનીને પણ વિચાર કરતો કરી મૂકે એવી એમની વાતચીત હતી.

લોકો કહેતા—રુકિમણીબાઈના ઉદરથી દેવતા જન્મ્યા છે વિઠ્ઠલપંત ઉપર પ્રભુ પ્રસન્ન છે, એ સિવાય એમને ઘેર આવી ધધરની લેટ ન મળે.

પણ પરમાત્માએ દીધેલી સંતાનરૂપી અમૂલ્ય લેટનું કુખ ભોગવવાનું વિઠ્ઠલપંત કે રુકિમણીબાઈના ભાગ્યમાં ન હતું. એટલે મોટો પુત્ર કશ વર્ષનો થયો કે તરત એક જ દિવસે બન્ને પતિ પત્નીએ બાળકોને પરમાત્માના હાથમાં સોંપી દેહ છોડી દીધો.

(૫)

પ્રભુની જેના પર કૃપા ઉતરી હોય એ ચિંતા ॥ કામ કરે ? એ દુઃખને શું કામ ગણે ?

માતાપિતા વગરનાં ચારે બાળકો બહુ પ્રેમથી રહેવા લાગ્યાં. ને હરિભજનના આનંદમાં દિવસે પસાર કરવા લાગ્યાં.

નાણાંએ પોતાના ચાના મર્કમ દ્વારા સોનામણ ક્રમમાં મહેરણનાણાની, આપણા
 યમને નગતી જાત, પેરેલી તથા કા સી કિતામો રતી ત મરણી બેટ આપી હતી,
 તેમજ દરુન ગતમણ કેકોગાદણ મેડે છગણા, દ્વારા એવ્યણ મોગમણ મેડેરણાણા
 એરવદો એકેગમણ માણેડણ અને દાદાબાઈ અરોદણ દોરડી અને બીજા સાહેબોએ
 ધણીક કિતામો, બા આપી કિતામખાનુ ચાનુ કયું તુ એ કિતામખાનાના અર્થને
 માટે પ્રથમમા મેડેડગણાના કુદે બચાનાઓએ પોતપોતામા એક ઉગણુ કયું હતુ,
 પણ તેમા અન્ય પુરો ચાની નહિ શકવાથી આગમ, એ ખાનદાનનાઓએ મર્કમ
 મેડેડગણાની બા કરવાને ઉભા કરેના મેડેડગણાના જશન કડગા નાણાનો નધારો
 થનાથી, તેઓ માલેમની યાજને દીને કમકા સાચનુ ખાણુ કરનામા આવતુ હતુ તે
 બધ કરી અમર કડની મતનમ મુજમ યાજને દીને ફક્ત જશનજ કરી, બાકીનુ
 સધણુ યાજ એ કિતામખાનાના અર્થમા રાપરવાનો કરાવ કયો ગતો તે મુજમ મ્ સ
 ૧૮૭૬ સુધી તે બચાના રા ૭૧૧૬ રાપરવામા આવ્યા હતા

એ કિતામખાનાને માટે શેઠ મગ્નેરજી બલમનજી પદમે જે મકાન બધાવી
 આપ્યુ હતુ, તેનુ નવમાનીના કાયદા મુજમનુ એક લખાણુ તા ૧૭ મી આગસ્ટ ૧૮૭૪ને
 નિ ની ટૂંગીઓને મોપ્યુ હતુ એ માગે શેઠ અગ્નેરજીનો ઉપકાર માનનારે મહેરણ
 ગણા ખાનદાનવાના ૧૪) શુદ્ધચોની મહી સાથેનુ એક માનપત્ર તા ૨૦ મી ડીસેમ્બર
 ૧૮૭૪ને દીને મુબબમા તેઓને આપવામા આવ્યુ હતુ

એ કિતામખાનાના મકાનમા નીચે મુજબ તખ્તી મારેલી છે —

શ્રી દાદાગોંગમજીની મદદ છે

“ મર્કમ પદના દ્વારાજી સાહેબ મહેરણ ગણા યજદજી ૯૬૦ ના સાનમા
 લક થએના, તેઓ ૧૧ માદગારી કાયમ રખવા તેમના નામનુ કિતામખાનુ હમેશા સુધી
 રખવો માફ નવસારીમધે આએ મકાન મુમકિયાસી આં મગ્નેરજી બલમનજી પદમે
 પોતાના અર્થથી ધનમખાતે બધાવી આપોઁ, અને તે માથ તેમણે એ મકાનવાવી
 તથા તેને લગતી આસપાસની જે જમીન છે તે પણ રસ્તાને સાડા ખુદી રાખીને
 મદાકાન જરથેસ્તી અનુમતને રાખના સાફ ધનમખાતે આપીઁ રોજ ૩૦ માફ
 ૭ મો શકેનશાહી અને ૧૨૪૧ યજદજી તા ૧૮ મી એપ્રિલ સન ૧૮૭૨ અગ્રેજી ”

એ કિતામખાનાનો તબીન ચાવના માટે પ્રથમમા ઉપના મહેરણ નાણાના
 જશન કડના ટૂંગીઓ દ્વારા માહીઆજી કેકોગાદણ એરવદો જમામણ સોરામણ
 દ્વારા મહે ા ગણાના, નશ વાજી ગોગમણ નજદાગ અને ફગમણ મોરામણ દસ્તુર
 મહેરણ ગણાનાને મુકરગ બીધા હતા તેમા પાગમથી એરવદો કાનસશાલ રસ્તમણ
 દ્વારા મહે ા ગણાના તથા અગ્નેરજી એવ્યણ દ્વારા મહેરણ ગણા ને વધાવી હતા
 એ પછી ટૂંગીઓમા અના નવાગ ખાની પડતી જગા ઉપ દ્વારા દારામણ માહીઆરજી,
 શેઠા હોગમજી નરો ૧જી નકનાતવાના અગ્નેરજી માણેકજી શેઠા, અગ્નેશર ફગમણ
 મુસ, અગ્નેરજી નમગવાનજી પીળી, અ ગેજી નમગવાનજી ગીંગાઈ, અગ્નેશર સોગમણ
 દ્વારા કામગીના, બકેગમજી નમગવાનજી બી ચાર્ડ, હોગમજી અગ્નેરજી કુવાવાના,
 હોરમજી દાદાબાઈ જડજી અને ડાકટર અગ્નેરજી નવરોજી મહીઆગ સામેન થયા

પણ પૈકણના પડિતો તો આજંદીના બ્રાહ્મણો કરતાં પણ શરી ગયા. એમણે તો જ્ઞાનેશ્વરને ઘસીને ના પાડી.

પણ જ્ઞાનેશ્વરે તો પાછી આ પડિતો સાથે પણ શાસ્ત્રની ચર્ચા ઉપાડી એમને થકની દીધા. એટલે આખરે એક બે ટીખળી પડિતોએ જ્ઞાનેશ્વરને ચૂપ કરવા કહ્યું:

‘ભુએ બાધ ! શાસ્ત્રોની ચર્ચામાં જાડા ઉતરવું ઠીક નથી. શાસ્ત્રોનો ખાર કેાણ પામી શકે એમ છે ? એટલે એને બાલુ પર મૂકી અમને માત્ર તમે તમારી શુદ્ધિની ખાતરી કરાવો એટલે અમે તમને શુદ્ધિપત્ર લખી આપીશું.’

જ્ઞાનેશ્વરે કહ્યું:

‘આપ કહો તે રીતે અમે ખાતરી કરાવવા તૈયાર છીએ.’

પડિતોએ કહ્યું:

‘તમે તંયાર હોય તો આ જેલો રસ્તા ઉપર થઇને પાડો બાપ છે એના મોઢેતમે વેદના મત્રો બોલાવો એટલે તમારી શુદ્ધિની અમને ખાતરી થઇ જશે. ને એ કામ તમે કરી શકો એમ ન હો તો કૃપા કરીને હવે વધુ ચર્ચા કર્યા સિવાય અહીંથી પધારો.’

જ્ઞાનેશ્વરે બોલનાર પડિતો આખોમાં આખો ઠાળી કહ્યું:

‘તમને તમારા બોલની કિંમત છે ખરીને ?’

‘એટલે ?’

‘એટલે તમે જે કહો છો એ પ્રમાણે બને તો તમે શુદ્ધિપત્ર લખી આપશોને ?’

‘જરૂર જરૂર.’

‘તો હવે ખાતરી કરી લો.’ આમ કહીને જ્ઞાનેશ્વરે પોતાના જમણા હાથ જાંચા કરી યોગ-શક્તિ અજમાવી. એ સાથે આગળ વધતો પાડો અટકીને પાછો વળ્યો ને અંબવત જ્ઞાનેશ્વરની પાસે આવીને બેલો.

‘જોઈ લો પડિતો જોઈ લો. આ પાડાના મુખે જ તમારે વેદમત્રો સ્પર્શનવા છે ને ? જ્ઞાનેશ્વરે પાડા તરફ અંગૂઠી કરી બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું:

‘હા.’

‘તો સાંભળી લો.’ આમ કહીને જ્ઞાનદેવે પોતાના જમણા હાથથી પાડાને સ્પર્શ કર્યો.

એ જ ક્ષણે પાડાના મુખમાંથી વેદમત્રો નીકળવા લાગ્યા.

પડિતો આશ્ચર્યમાં એકબીજાનાં મોંઢા જોવા લાગ્યા.

(૬)

ઉપરના બનાવ પછી થોડા જ દિવસમાં બીજે એક બનાવ બની ગયો ને અભિમાની બ્રાહ્મણો સમજી ગયા કે નાના દેખાતા જ્ઞાનદેવમાં દિવ્ય શક્તિનો વાસ છે. એને શુદ્ધ કરવાની ધૃષ્ટતા કેાણ કરી શકે એમ છે ? એ પોતે પરમ પવિત્ર છે.

વાત એમ બની કે પૈકણમાં જે બ્રાહ્મણને ઘેર જ્ઞાનદેવ અને એમના બાધઓ ઉતર્યા હતા એ બ્રાહ્મણને ઘેર એના પિતાનું શ્રાદ્ધ આનંદુ. એ શ્રાદ્ધને દિવસે બ્રાહ્મણ પડિતોને નોંતરૂં દેવા ગયો પણ કેાઈએ એનું નોંતરૂં સ્વીકાર્યું નહીં. બધાએ એક જ જવાબ આપ્યો કે-તે સંન્યાસીના ઊકારા-એને ઘરમાં રાખ્યા છે એટલે તું અધર્મી છે. ને અધર્મીના ઘરનું અનાજ અમને ન ખાય.

બ્રાહ્મણ બીચારા નિરાશ થઇને પાછો ફર્યો.

એને હ.ખી થયેલો જોઇને જ્ઞાનેશ્વરે પૂછ્યું:

‘કેમ કાકા ! શી હકીકત છે ?’

બ્રાહ્મણે બધી વાત ક’જ

વાત સાંભળી સ્મિત કરીને જ્ઞાનદેવે કહ્યું:

‘કંઈ ફિકર નહિ. તમે તમારે રસોઈ કરો, બ્રાહ્મણો નહિ આવે તો કંઈ વાંધો નહિ. તમારા પિતૃઓ આવીને જમવા બેસશે. ખરી રીતે તો

એમ જ થયું જોઇએ. પણ પિતૃઓ આવી શકતા નથી એટલે એમના અણાવમાં પ્રાદ્યુષોને-જમા-ડવામાં આવે છે.

પ્રાદ્યુષની આંખો આસ્થર્થમાં ફાટી ગઇ. એ બોલ્યો :

‘શું કહ્યું જ્ઞાનદેવ ! પિતૃઓ જમવા આવશે?’

‘હા, પિતૃઓ સાક્ષાત જમવા આવશે. તમે તમારે રસોઇ તૈયાર કરાવો.’

પ્રાદ્યુષે રસોઇ તૈયાર કરાવી. જમવાનો સમય થયો એટલે જ્ઞાનદેવે પિતૃઓનું આવાહન કર્યું. એ જ ક્ષણે સદેહે પિતૃઓ આવીને પ્રાદ્યુષના ઘરમાં હોજર થયા ને આસન પર વિરાજી સોજન જમવા લાગ્યા.

પ્રાદ્યુષ રાજી રાજી થઇ ગયો, અશકત વસ્તુ શક્ય બની હતી.

આ જ વખતે પૈઠ્યમાં બેથાર પડિતો તાલ નેવા પ્રાદ્યુષને ઘેર આવી પહોંચ્યા. એમણે જ્યારે પિતૃઓને સદેહે જમતા જોયા ત્યારે એ આસ્થર્થમાં ગરજાવ થઇ ગયા. પછી થોડીવારે એમને સમજાયું કે આ બધી શક્તિ પેલા નાના સરખા જણાતા જ્ઞાનદેવની છે.

જોતજોતામાં આખા પૈઠ્યમાં પિતૃઓની વાત ફેલાઇ ગઇ. પાંડાના મુખે વેદ બોલાવ્યા હતા એ વાત તો જાહેર થઇ ગઇ જ હતી તેમાં આ વાતનો ઉમેરો થયો એટલે પડિતોના અભિમાનના ચૂરેચૂર થઇ ગયા. એ બધા એક યજ્ઞ એક આવીને જ્ઞાનદેવના પગમાં પડ્યા ને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગવા લાગ્યા. ને પછી તરત એમણે બહુ પ્રેમપૂર્વક શુદ્ધિપત્ર લખી આપ્યું.

(૭)

‘અરે ! પેલી બાઇ કેમ રહે છે ?’ એક વખતે જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ પોતાના મડળ સાથે યાત્રા નિમિત્તે ફરતા હતા ત્યાં નદીકિનારે એક બાઇને

છાતીફાટ રડતી જોઇને એમણે રસ્તે જનાર એક આદમીને પૂછ્યું.

પેલા આદમીએ હાંથ ભેડીને જ્ઞાનદેવને કહ્યું : ‘મહારાજ ! એ બાઇનો ધણી મરી ગયો છે એટલે એ રહે છે.’

‘પણ ધણી મરી ગયો છે એમાં એ રહે છે શું કામ ?’

પેલા આદમીએ જ્ઞાનદેવના મુખ સામે ભેંચી એને આવો પ્રશ્ન સાંભળી આસ્થર્થ થયું હતું. એ બોલ્યો :

‘મહારાજ ! જીવાન માણસ મરી જાય એટલે રડવું ન આવે ? અને તેમાંય પોતાનો પતિ મરી એટલે એવી કંઈ નિઃશુર સ્ત્રી હોય કે ન રહે ? પતિ વગર સ્ત્રીની ગતિ નથી. પતિ જતાં સ્ત્રીનાં જીવનમાં પછી શું રહે ? એ રહે નહિ તો શું કરે ?’

‘અરે બાઇ, એ બધું ખરું. પણ જે જન્મ્યું તે જીવાન છે એટલી ચહેલી વાત માણસ સમજી લે તો પછી એ રૂઢનનો આશ્રય લેવાને બદલે ભજનનો આશ્રય લે. ભગવાનની ધરણા મુજબ બધું બને છે. એ કંઈ વગરવિચાર્યું કંઈ કામ કરતા નથી. આપણો તો એક જ ધર્મ હોય. ધર્મરૂને કોળાયવો અને એને ભજવો. ટીક, જે માણસ મૃત્યુ પામ્યો છે એનું નામ શું ?’

‘મહારાજ ! એનું નામ સન્નિહાનદ.’

‘સન્નિહાનદ ? એ માણસનું નામ સન્નિહાનદ છે ?’

‘હા.’

‘અરે જાલા માણસ, સન્નિહાનદ તે કદી મરે ? એ તો જીવજીવંત છે.’

‘મહારાજ ! આપ તો ભગવાનના નામની વાત કરો છો પણ આ તો આ જગતનો સામાન્ય માણસ હતો.’

‘માણસ સામાન્ય હોતો પણ એવું નામ કંઈ સામાન્ય નથી. એ તો અસામાન્ય છે, અને એ અસામાન્યતામવાળો માણસ મરે એ તો આશ્ચર્ય. એના ધરવાળાએ કે સગાસબંધીએ ખરેખર ઉતાવળ કરી હોય એમ લાગે છે. તમે જરા તપાસ કરો ને જો એના ડેહને બાળી દીધો ન હોય તો અહીં હેતા આવો. અમે અહીં આઠ નીચે જિલા છીએ.’

પેલા માણસે જ્ઞાનદેવના શબ્દો સાંભળતા બેસાબર નદીની પાસે જ આવેલા સ્થશાન તરફ દોટ મૂકી. ને થોડી જ વારમાં પાંચ પંદર અણુ-જોની સાથે શબને લઇને એ જ્ઞાનદેવની પાસે આવ્યો. શબનો અગ્નિસ્પંકાર થયો ન હતો. પેલી સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીઓ સાથે રહતી રહતી નદી કિનારે જ્ઞાન કરવા આવી હતી તે પણ રૂઢન બંધ કરી દોડતી આવી.

જ્ઞાનેશ્વરની આબુબાબુ આળીસ પચાસ આણસ એવું યથ બધું.

જ્ઞાનદેવે પરમાત્માનું સ્મરણ કરી મૃતદેહ તરફ કૃપાભરી નજર ફેરવી. પછી સ્થિત કરીને બોલ્યા:

‘અરે, સમિયદાનંદ! જીઠ! બેઠો થા! તારે તો હજી મહત્ત્વ કામ કરવાનું છે. પરમાત્માએ જે કામ કરવાની આજ્ઞા કરી હોય તે કામ પૂરું કર્યો સિવાય જવાય શી રીતે? જીઠ! જિલો થા! વારા નામનો જિહ્વોમાં તે વિચાર કર્યો હોત તો વાજું અજાણ મૃત્યુ ન યાત! આલ આંખો ઉઘાડો!’

કેઈ મહાન બ્રહ્મજન બ્રહ્મ લાડી આમતેમ ફેરવી જેમ ચમત્કાર કરી દેખાડે છે તેમ જ્ઞાનેશ્વર પોતાની કૃપાભરી નજર ફેરવીને જોકે મહાન ચમત્કાર કરી બતાવ્યો.

છેલ્લા શબ્દો જ્યાં એ બોલી રહ્યા કે તરત મૃદ દેહમાં ચેતનનો સંચાર થયો. સમિયદાનંદે આંખો ઉઘાડી. એટલું જ નહિ આજસ મરહીને એ બેઠો પણ થયો ને આશ્ચર્યમાં આબુબાબુ એવા લાગ્યો.

લેખા થયેલા લોકોની આંખો આશ્ચર્યમાં ફાટી ગઈ. તેઓ એક સામટા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના ચરણમાં લાંબા થઈને પડયા. સમિયદાનંદની સ્ત્રીએ તો દોડીને જ્ઞાનદેવના પગ પકડી લીધા અને આંધુથી બીજીની દીધા.

છેવટે સમિયદાનંદ જિલો થયો. ધીરેધીર જ્ઞાનદેવની પાસે જઈને એમના ચરણમાં મસ્તક મૂકી એ બોલ્યો:

‘શુભદેવ! આ ચરણ એ જ મારું ચરણ છે. એનાથી મને હવે વેગળો ન કરશો. આ કષ્ટથી હું આપનો હાસ બની ચૂક્યો છું.’

એના મસ્તક પર હાથ મૂકી કૃપાળુ જ્ઞાનદેવે કહ્યું:

‘બાઈ! હાસમાં તું ઘેર જા. ને હરિસ્મરણ કર. યથા સમયે તને હું બોલાવી લઇશ.’

આટલું બોલી આશીર્વાદ આપી એ આગળ ચાલવા લાગ્યા.

આ પ્રસંગ પછી સમિયદાનંદ બધાં વર્ષ સુધી જીવ્યો. જ્ઞાનદેવ મહારાજકૃત જ્ઞાનેશ્વરીના લઢીઆ તરફેવં માન સીધી પહેલાં જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે પોતાના આ શિષ્યને આપ્યું હતું.

(૮)

હવે જ્ઞાનેશ્વર મોટા યથ ગયા છે ને એમની કીર્તિ પણ આરે તરફ ફરી ચળી છે.

આ વખતે તાપી નદીના કિનારે આંજલેવ નામનો એક સમર્થ ચેળી આશ્રમ બાંધીને મહેતો હતો. એ મોટો પઠિત પણ હતો.

જ્ઞાનદેવની કીર્તિ સાંભળી એનામાં અલંકાર જાગ્યો. એથી જ્ઞાનદેવનું પાણી માપવા એ એક દિવસ આશ્રમમાંથી નીકળ્યો. ને સીધો આળદીની ભાગેળે આવીને જિલો.

પણ એના સ્વરૂપને જોઈને ગામના લોકો બી ગયા. વાથ ઉપર સ્વાશેરી કરીને એ આવ્યો હતો.

આ વખતે આજીમાં પોતાના ઘરના કોટલા ઉપર જ્ઞાનદેવ પોતાનાં લાઈ બહેન સાથે બેઠા હતા.

એમણે ત્યારે બપુઈ કે આંગરેવ નામનો ફાઈ નિર્દ પુરુષ વધ ઉપર સ્વારી કરીને પોતાને મળવા આવે છે ત્યારે એમણે હસીને પોતાની નાની બહેન સાથે ભેટું:

‘શુક્રતાબાઈ !’

‘કેમ લાઈ ?’

‘વાત સાંભળી ? એક થોડીરાજ વાથ ઉપર સ્વારી કરીને આપણને મળવા આવે છે.’

શુક્રતાબાઈએ રિમત કરીને કહ્યું:

‘આપણે એમનો ઘટિત સત્કાર કરવો જોઈએ.’

આ સાંભળી સોપાનદેવે કહ્યું:

‘નિયમ તો એવો છે કે આપણને કોઈ મળવા આવે તો આપણે એના સત્કાર માટે સામે જઈ જોઈએ.’

જ્ઞાનદેવે કહ્યું:

‘હા, એ વત સાચી છે, ચાલો ત્યારે આપણે આંગરેવની સામે જઈએ. ઉમરમાં એ આપણા કરતાં ઘણા મોટા છે.’

‘અને અહંકારમાં પણ’ શુક્રતાબાઈએ ટૂંકે કહ્યો.

જ્ઞાનદેવે હસી, પડખા. પછી કહ્યું:

‘આપણે દોષ જોવા હોય તો આપણા જોઈએ. પારકાના તો શુધ્ધ જ જોવા જોઈએ.’

સોપાનદેવે કહ્યું:

‘લાઈ ! આંગરેવ વાથ ઉપર સ્વારી કરીને આવે છે તો આપણે એને લેવા પગે ચાલતા જઈશું કે કોઈ વહનમાં બેસીને ?’

જ્ઞાનદેવે કહ્યું:

‘પગે ચાલતા શુ કામ જઈએ ? આપણો આ કોટલા આપણને આંગરેવની સામે લઈ જશે.’

આમ જ્ઞાનદેવ બોલી ન રહે ત્યાર પહેલાં તો જડ કોટલામાં ચિતન આવ્યું. એણે ખસવા માંરું.

એનારા ચિત્રવત્ બની ગયા.

શામની મધ્યમાં આંગરેવ અને જ્ઞાનદેવનું મિલન થયું.

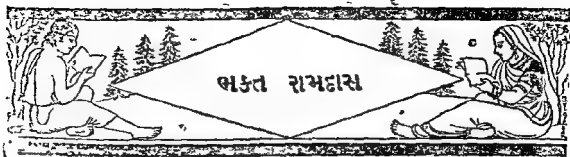
છાતી કંઠીને વાથ ઉપર બેસીને આવના આંગરેવે ડ્રશી ત્યારે ભેટું કે જાનેશ્વર તો કોટલા ઉપર બેસીને આવે છે ત્યારે એ કંઠાગાર મળ ગયો. જે માણસ જડ વસ્તુમાં પણ ચિતન મૂકી શકે છે એના પર પ્રભુની કેટલી ગાંધી કૃપા હોવી જોઈએ ? આવો વિચાર આવતાં આંગરેવનું અભિમાન ગળી ગયું. એ તરત વધ ઉપરથી નીચે ફરી પડ્યો ને દોડીને જ્ઞાનદેવના ચરણમાં એણે મસ્તક નમાવ્યું.

‘હા, હા, થોડીરાજ ! આ શુ’ કરો છો ? આપ તો જડ છો, પૂજ્ય છો. તિનય તો અમારે કરવો જોઈએ.’ જ્ઞાનેશ્વર મીઠી જાવાથી આંગરેવને નમસ્કાર કરતાં અટકાવવા લાગ્યા પણ આંગરેવને હવે જ્ઞાનદેવનું સાનું સ્વરૂપ સમજાઈ ગયું હતું એટલે એણે જ્ઞાનેશ્વરના બે પગને અંમુશી પખાળતાં કહ્યું:

‘અહંકાર ! સમા કરો. આપ જ મોટા છો. આપ જ પૂજ્ય છે. આવે મારા હૃદયને અધકાર ટાળી મારા પર બહુ ઉપકાર કર્યો છે. આપ મારા શુભચિન્તા છો.’

જ્ઞાનેશ્વરે આંગરેવને બે હાથ વતી ઉઠાડી બહુ માનપૂર્વક પોતાની બાજુમાં બેસાડ્યા ને મધુર જાવાથી ઉપદેશ કરી આંગરેવના બેઠને ડ્ર કર્યો.

બોલાવીને પશુપુત્રે ‘વિ’ વેદમંત્રી આત્મા તણી અજ્ઞ શક્તિ બતાવનારા; ચૈતન્ય તેમ જડમાં પ્રગટાવનારા, જ્ઞાનેશ કે વિચરણમાંથી પ્રભામ મારા.

હજીનાં જન્મગામને જ્ઞાનવાન્નાં પ્રપચે ।

વાલુરેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુપુલ્કનઃ ॥

—ગી. ૭૧૨

મોહભાયા વ્યાપે નહિ જેને, શ્રી વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે,
રામનામનું તાળી રે લાગી, સકળ લીરથ જેના તનમાં રે,

—નરસિંહ મહેતા

અમીઠ વર્ષની ઉંમરમાં મહાવીર હનુમાન-
જીને પ્રસન્ન કરનાર ભક્ત રામદાસનું નામ સમગ્ર
ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે. રામદાસ તરીકે તો એ પછી
પ્રસિદ્ધ થયા. જ્યેમનું નાનપણનું નામ નારાયણ
હતું. સંસારની બધીય બાબતોમાં જ્યેમનું મન
'ના, ના,' કરતું હતું. એ તો મહાન ભક્ત
થવા સર્જના હતા એટલે શું કામ સાચા-મમતા
રાખે ?

ભગવાન રામચંદ્રજીના એ પરમ ભક્ત
હતા. એટલે એ રામદાસ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.

જ્યેમનાં માતાનું નામ રેણુકાબાઈ હતું અને
પિતાનું નામ સુયોજી પંત હતું. માતા પિતાને
રામદાસ બહુ પ્રિય હતા.

બપોરે રામદાસ બાર વર્ષના થયા ત્યારે
મા-બાપે જ્યેમને પરજીવવાની તૈયારી કરવા માંડી
પણ સંસારબંધનમાં પડવાની પુત્રની તૈયારી
ન હતી. ઉંમર નાની હતી પણ જ્ઞાન થતું હતું.

જ્યેમણે માને કહ્યું:

'મા ! અત્યારથી મને પરજીવવાની રીતની શું
કામ ઉદાવણ કરે છે ?'

રેણુકાબાઈએ કહ્યું:

'હીકરા ! મારી લખિયત ઘણા દિવસથી
સારી રહેતી નથી. કદાચ દેહ છૂટી બધ તો
મનની મનમાં રહી બધને !'

રામદાસે પૂછ્યું:

'મનની મનમાં શું રહી બધ મા !'

'અરે ભાઈ, તું વરરાજા બનીને પરજીવવા
બધ, ને પરજીવેને નાની સરખી રૂપાળી વહુની
સાથે પાછો આવી અમને પગે લાગે ને હું તમને
જેકને આરતીવાદ આપું એ જેથી તેથી વાત છે ?
એ જેવો તેવો લહાવો છે ? મારે દેહ છૂટી
બધ તો એ આનંદ લેવાય નહિ ને ?'

રામદાસ હસી પડયા :

'અરે મા ! જેવો લહાવો લેવાથી કંઈ
ઉદાર ન થાય. માયા-મમતામાં ચિત્ત રાખ-
વાથી બંધન મળે. સુજિત નહિ.'

'હું તો હીકરા ! તને પૂત્ર સુખી જોઈને
મરું જેને જ સુજિત માનું છું.'

રામદાસને માતા પ્રેમની ખબર હતી. છતાં

એના ઉદરથી પોતે જન્મ લીધો એનો ઉદ્ધાર ન થાય તો જન્મ લીધો ન લીધો ખરાબર છે. એટલે એ બોલ્યા:

‘મા ! પણ એક વાત તું નથી બણવી તે હું જાણું છું.’

‘હું ?’

‘મા ! તું હમણાં મરવાની નથી. હું ઇચ્છો છોટો ધર્મી એ પછી જ સગવાળાના કરબારમાં તું જન્મશ, ત્યાર પહેલાં નહિ. એટલે મહેરબાની કરીને મને હમણાં ખૂબ બણી લેવા દે. મારા બોપાલને પણ કહી દે કે એ નકાચું પાંધલ ન કરે.’

માએ કહ્યું:

‘તે તું તારી મોતે બચ્યા કરશે ને. તને ના કોણ પાટે છે ? ઘરમાં નાની સરખી વહુ આવે તો મને કેટલું ગળું ગમે ?’

રામદાસે ગળ્યું માણું:

‘પણ મા ! નાની સરખી વહુ ઘરમાં આવશે તો તારું શું થશે એની તને કંઈ ખબર છે ?’

‘શું થશે ?’

‘ઝરે મા ! નાની સરખી વહુએ ઘરમાં પગ મૂક્યો કે તરત તું મરી બધ એવો બાળ્યનો યોગ છે.’

‘તે બહેને મરી જવાય, મરવાથી કંઈ હું કરતી નથી.’

‘પણ મારે નાનપણમાં મારી માને શુભાવવી નથી એવું કેમ ?’

‘પણ તને એવું કહ્યું કોણે ?’

‘ગમે તેણે કહ્યું’

‘ચલ ચલ હવે. આખા મલકવું ગયું જ્ઞાન તારામાં જ અત્યારથી આવી ગયું છે ખરું ને ? તમે કાળનું જ્ઞાન હોય એમ ‘આમ થશે ને તેમ થશે’ એવું ભવિષ્ય તું બહેને બાપે પણ જમ નિશ્ચય કયો છે તે ખોટો નથી એટલું સમજ લેજે’ માએ હસીને કહ્યું.

‘એટલે મા ! તું મને પરણાવવાની કોમળ ને !’ કયામણું થોં કરી રામદાસ બોલ્યા.

એમના માથે હાથ ફેરવતાં માએ કહ્યું:

‘પરણવું તો ભેધએને લાઇ ! ગૃહસ્થાશ્રમનાં તો યાત્રીમાં બહુ વખાણ આવે છે, એ આશ્રમ તો સૌથી સારો.’

રામદાસે મનમાં ને મનમાં હસીને કહ્યું:

‘મા પણ તું એક વખત કોઈ ભેરી છુવાને મારા જન્માશ્રમ બતાવજે પછી લગ્નનું નક્કી કરજે. મને લાગે કે મારા જીવનમાં પરણવાનો યોગ નથી.’

‘ઝમે ગળ્યું વ ભેવડાળ્યું છે. તારે એની ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી.’

કોશલેક રામદાસે માને પૂછ્યું:

‘મા ! તું સાચેસાચું કહેજે, સાધુ મોટો કે ગૃહસ્થ ? સાધુનું જીવન સારું કે ગૃહસ્થનું ?’ માએ કહ્યું.

‘હીકરા ! જગવાનનું બજન કરે એ મોટા, બાકીના બધાવ છેટા. પછી એ સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ.’

‘એ વાત તો તે સાચી કહી. પણ સાચો સાધુ હોય એ પોતાનું કલ્યાણ કરે અને સાચે સાચે બીજાનું પણ કરે એ વાત તું માને છે કે નહિ ?’

‘કેમ ના માનું ? સાધુ છવન એ દિવ્ય છવન છે. પણ ગૃહસ્થનું ચ....’

‘બસ બસ મા ! હવે આગળ જોલવાની જરૂર નથી.’ માને જોલતાં અટકાવી ચતુર રામદાસે માના પગમાં માયું નમાવ્યું.

માએ પ્રસન્નતાથી પુત્રના આથા પર હાથ મૂક્યો.

(૨)

‘બસ નથી જ પરણવું’ એવો મનમાં નિશ્ચય કરીને જોડલા રામદાસને થોડા દિવસ પછી એક દિવસ થોડે અઢવાનો વખત આબ્યો ત્યારે એ મનમાં ને મનમાં પ્રભુની અકળ લીલાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. મા-બાપે એમનું માયું જ કયું હતું. એમણે રામદાસને માટે નાની સરખી એક રૂપાળી વહુને જોળી કાઢી હતી અને સંબંધ નક્કી કરી લક્ષ્મિધિ નક્કી કરી હતી. હવે રામદાસ ણીચારા શું કરે ? વરરાજા થઇને થોડા પર ન જોસે તો ક્યાં બંધ ?

વરને લઇને વાજતેગાજતે બન ચાલી.

સ્તામાં રામદાસે મનમાં ને મનમાં એમના મહાન શુભની પ્રાર્થના કરવા માંડી :

‘હે મારુતિ ભગવાન ! મારા પર ક્યા કરે ! આ તો હું બંધનમાં પડવા બાંધે છું. મને આ ગમતું નથી. મારે તો આપની ચેટે પ્રદયારી રહી સાધુ છવન ગાળવું તો ને રઘુવીર સમયેની આણ પતાવવી છે અને સંસારમાં પડવાની જરાય ઇચ્છા નથી.’

નાનપણમાં જેમણે કૃપા કરીને રામદાસને રચન દીધાં હતાં અને ભગવાન રામચંદ્રની ભક્તિનું વરદાન આપ્યું હતું એ દયાળુ હૃદયમાન છ એમના શિષ્યનું દુઃખ ના સમજે એવું જને જ

નહિ. હનુમાનજીએ અદૃશ્ય રીતે રામદાસની પાસે આવી માત્ર એકલા રામદાસ જ સાંભળી શકે એવી રીતે એમના કાનમાં કહ્યું :

‘બચા ! મહારાજો નહિ, ભગવાન રામ તારા રક્ષક છે.’

રામદાસનું મુખ આ શબ્દો સાંભળતા બરોબર હસી જીક્યું.

સુધા સમયે બન વધુ મંડપમાં પહોંચી ગઇ, તોરણે વરનો સત્કાર કરવા-પોકવા સામુછ આવ્યાં. બ્રાહ્મણોએ મંત્ર શણવાની શરૂઆત કરી અને વિધિ શરૂ થયો.

એ પછી વરરાજાને મંડપમાં બોરી પાસે ચોગપરથાને જોસાડવામાં આવ્યા.

થોડીવાર કન્યાને જોલાવવામાં આવી. કન્યા આવીને વરની સામે જોડી એટલે વચ્ચે અંતર-પટ ધરવામાં આવ્યો ને મંગલોષ્ટક શરૂ થયાં બ્રાહ્મણો શ્લોકો જોલવા લાગ્યા.

રામદાસનું ચિત્ત અગડોળે થઈ ગયું હતું. એ વિચારતા હતા કે, હંમણાં આ અંતરપટ ખસી જશે ને પેલી પારકા ધરની છોકરીને હાથ મારા હાથમાં મૂકી મને સંસાર બંધનમાં નાખશે. થોડો હસશે પણ પછી મારું મન તો જિંદગીભર રહ્યા કચ્છે. હે પ્રભુ ! ત્રાહિમાં ત્રાહિમાં.

ઓચિંતા એ ભગૃત થઇ ગયા. એમના મનમાં એકાએક શક્તિનો સંચાર થયો. એમની મુદ્ધિ નિષ્કૃય કરવા તત્પર બની ગઇ. રામદાસ દંદાર થઇ ગયા.

જોડલામાં એમના કાનમાં કોકે કહ્યું : ‘સાવધાન !’

અરે ! આ તો ભગવાન મારુતિનો અવાજ !

રામદાસજી મન જાળ અનુભવવા લાગ્યું. એ જ ધડીએ સ્થોહો ગગડાવતા પ્રાદાણોના મુખમાંથી ચઠ્ઠો સચો: 'સાવધાન ! વર-કન્યા સાવધાન !'

અને રામદાસ ખરેખર સાવધાન થઈ ગયા. એમની ભુદ્ધિએ તત્કાળ નિષ્ક્રિય કરી લીધી. એમણે મન જીવસામાં આવી ગયું.

કોઈ અગત્ય સંજિતથી ત્રેરાઈ રામદાસ એકાએક બાજક ઉપરથી ઊભા થઈ ગયા ને દુરત એમણે વધુમંડપમાંથી ડોટ મૂકી.

કથપના બકોરની વાત હતી. 'એટલે સૌ પહેલાં તો સ્વરૂપ થઈ ગયા. પછી જગ્યા ત્યારે બુખાબુખ કરવા લાગ્યા. ને વરરાજની પાછળ ડોડ્યા.

પણ વરરાજ કંઈ ઠોઈના હાથમાં બાને એવા ન હતા.

એમણે તો ખરેખરી ડોટ મૂકી હતી. એતલેતામાં એ અકસ્મ થઈ ગયા. એમને પકડી લાવવા ગયેલા વીલા થોડે પાછા આવ્યા.

પરમ આશ્ચર્ય વાતાવરણ સર્વત્ર ફેલાઈ ગયું.

(૩)

વધુમંડપમાંથી ડોટ મૂકીને રામદાસ સીધા નદીકિનારે પહોંચ્યા. ત્યાં એમણે ઝટપટ વર-રાજાને પોચાક ઉતારી કિનારે મૂકી લીધી ને નદીમાં ઝપ્પલાવ્યું. તરવામાં કુચળ હતા એટલે થોડીવારમાં ગોદાવરીને પાર કરી ગયા.

સામે કિનારે પહોંચી એમણે લંગોટી લગાવી ને સંસારને છેવટના રામરામ કરી 'જય રેઘુવીર સમય' !' ની ગજના કરતા કરતા વનમાં અદૃશ્ય થઈ ગયા.

હવે એ તર્ફન સ્વતંત્ર થઈ ગયા હતા. એમને પૂછનાર કે ખાળનાર કોઈ હતું નહિ. એક મરત અવધૂતની પેઠે એમણે રખડવા માંડ્યું.

સૌથી પહેલાં એ નાસિક-પંચવટી પહેંચ્યા ત્યાંથી રામનામનો અર્ચક જપ કરતા કરતા સમગ્ર દેશમાં એમણે ધૂમવા માંડ્યું.

અનેક ડુંગરાઓ એ છુંદી વળ્યા. અનેક શુક્રઓ એમણે એઈ ઠાલી. વનવગડામાં ધૂમતા ધૂમતા એમને ભતભતના સાધુ-મહોત્સાહોને લેટો થયો. નદીઓના કિનારે ફરતા સાધુ-સંતાને ભોવા ને પકોટોમાં સમાધિ લગાવીને બેઠેલા સિદ્ધ પુરુષોનો પણ એમણે સમાગમ આપ્યો. એકપણ તીર્થસ્થાન એણે ન રહ્યું કે જેની સુલાકાત રામદાસે ન લીધી હોય પળે આલીને સર્વ તીર્થોમાં ફરીને એમણે પ્રથમ દેશસ્થાન કરી લીધું. સાચે સાચે જ્ઞાનોપાજ્ઞાન પણ કરી લીધું. ભગવાનની ભક્તિ તો એમને પ્રાપ્ત થયેલી જ હતી. પ્રતાપી પવનકુમારની એમના પર કૃપા હતી એટલે રામદાસ ઝડપથી આગળ વધી ગયા.

એમણે રથે રથે મારુતીની સ્થાપના કરવા માંડી ને ધર્મના પ્રચારનું કાર્ય હાથમાં લીધું. સંસારનો ત્યાગ કરનારે દુનિયાને સાચો ભાગ પ્રભુભક્તિનો ભાગ ખતાવવા માંડ્યો.

થોડા કાળમાં રામદાસ, સ્વામી રામદાસ તરીકે પૂજવા લાગ્યા. ઠેકાણે ઠેકાણે એમના ભક્તો થવા લાગ્યા રથે રથે મારુતિ ભગવાનના અદિરની ધબા ફરફરવા લાગી. ને જ્યાં ત્યાં 'જય રઘુવીર સમય' ની ગજના થવા લાગી.

જનસમુદ્ધમાં નવચેતન્ય પ્રગટ થયું. 'હરિનો મારગ છે ચુરાનો' એ વાત સ્વામી રામદાસના શિષ્યો લોકોને સમજાવવા લાગ્યા.

(૪)

એક વાર સ્વામી રામદાસ પોતાના શિષ્યોની સાથે એક ગામની બાગોળે યથે જતા હતા. એ વખતે એક જુવાન બાઈએ આવી સ્વામીજીના ચરણમાં મસ્તક નમાવ્યું.

સ્વામીએ આશીર્વાદ આપ્યા:

‘અપુત્રા સૌમાઝવતી બવ.’

બાઈએ ચમકીને સ્વામીજીના મુખ સાથે જોયું પછી ખીમેથી એ જોણી:

‘મહારાજ! આપે આશીર્વાદ આપ્યો તે આવતા જન્મે ફળવાનો ને?’

રામદાસે પૂછ્યું:

‘કેમ એવું જાણે છે જણ?’

પેલી સ્ત્રી જોણી:

‘મહારાજ! આજે જ મારા સ્વામીએ દેહ છોડી દીધો છે. એમના દેહને સ્મશાનમાં લાવવામાં આવ્યો છે ને હું એમની પાછળ સતી થવા આવી છું. પેલું સામે સ્મશાન દેખાય. આપને દૂરથી જોયા એટલે ચિંતા પર ચઢતા પહેલાં પ્રણામ કરવા આવી છું.’

સ્વામી રામદાસ આ સાંભળી ધડીબર સ્તબ્ધ બની ગયા. પછી એકાએક એમના મુખમાંથી શબ્દો નીકળ્યા:

‘જય દુધીર સમથ!’

શિષ્યોએ એ ગર્જના ઝીલી લીધી.

બાઈ હાથ જોડીને સામે જઈ હટી.

રામદાસ સ્વામીએ એને કહ્યું:

‘આશીર્વાદ તને એ મળ્યા છે તે ભગવાન વરદથી મળ્યા છે એટલે એ જોતા નથી. તારે

ચિંતા પર ચઢવાની કંઈ જરૂર નથી. જા, તારા સ્વામીના શબને અહીં લેતી આવ.’

બાઈ તો, આ શબ્દો સાંભળતાં ઢોડી, સંત-મહાત્માઓ ધારે તે કરી શકે એવી એને શ્રદ્ધા હતી એટલે થોડી જ વારમાં સ્વામીના શબને લેવડાવીને એ સ્વામી રામદાસ પાસે પાછી આવી પહોંચી.

સ્વામી રામદાસે ફરી એકવાર દુધીર સમથના નામની ગર્જના કરી. કહ્યોએ એ ગર્જના ઝીલી લીધી ને જયજયકારથી આખો પ્રદેશ ગાળ ઊઠ્યો.

તરત સ્વામીએ કમંડળમાંથી જળ હાથમાં લીધું. પછી પ્રથમ હૃદયમાનજીવ અને ત્યારબાદ ભગવાન રામનું સ્મરણ કરીને એ જળને શબના ઉપર છાંટ્યું.

આશ્ચર્ય! આશ્ચર્ય!

નિદ્રાધીન થયેલો માથુસ આજસ મરડીને જેમ ભેઠો થાય એમ પેલો દેવલોક પામેલો. આઠમી જોઠો થઈ ગયો ને ચારે બાજુ જોવા લાગ્યો. પછી વસ્તુસ્થિતિની સમજ પડતાં એ સ્વામીના પગમાં પડ્યો.

પેલી સ્ત્રીને તો બધે પરચેશ્વરનાં દર્શન થયાં. ઉપકારનાં આંશુથી એણે સ્વામી રામદાસના પગ ભીંજી નાખ્યા.

રામદાસે નિત્ય હરિસ્મરણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી કંપતીને ઘેર જવા રજા આપી.

મસ્તક નમાવી જન્મે-પતિપત્ની રામનામને જપ કરતાં કરતાં પોતાને ઘેર ગયાં ને સ્વામીજીએ ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું.

સમય જતાં સ્વામીજીના આશીર્વાદ ફળ્યા. પેલી સ્ત્રીને એક પછી એક આઠ પુત્રો થયા ને પતિ-પત્નીએ ઘણા મુખ વંક મિઠગી ગાળી.

(૫)

ચોવીસ વર્ષ સુધી જમણ કયાં પછી રામદાસ સ્વામીને માતાનું સ્મરણ થયું. એટલે જો માતાને મળવા પોતાના ગામમાં આવ્યા. માતા જાગ્રમગામમાં રહેતી હતી. જોણે તો દીકરાની આવ્યા છોડી હતી.

પરજ્યા સિવાય ચોરીમાંથી નાસી જનાર પુત્રની આવ્યા કયાં માતાપિતા રાખી શકે ? રહીરહીને માતાએ આંખો ખગાડી હતી. પિતાએ પરલોકગમન કર્યું હતું.

રામદાસ સ્વામી સીધા ઘેર પહોંચ્યા. વૃદ્ધ માતા આરજ્યામાં બેસી હતી. અને શુન્ન હૃદયથી આકાશ તરફ જોઈ રહી હતી.

રામદાસે પાસે જઈ માતા યત્રમાં માથું નમાવ્યું.

‘કેણ ?’ માએ પૂછ્યું. દાદી અને જટાવાળા રામદાસને માતા જોળખી શકી નહિ.

‘મા ! મને ન જોળખી ?’ રામદાસે માના પગ પાસે બેસી જઈ કહ્યું.

આવાજ ઉપરથી માએ પુત્રને જોળખી લીધા.

‘નારાયણ !’

‘હા, મા ! હું તારો નારાયણ.’

જાણે નાનો બાળક હોય જો રીતે હું તારો નારાયણ—જો શબ્દો સંભળતાં માએ જો હાથ પહોળા કરી રામદાસને પોતાના તરફ ખેંચ્યા. ને પછી ધીરે ધીરે હાથ ફેરવતા ફરતાં બોલી

‘બેટા ! બેટા !...’

રામદાસ સ્વામીનું—સ્વામી રામદાસનું હૈયું સરાય આવ્યું.

માના નેત્રોમાંથી વહેતાં આંસુએ જોમના હૃદયને ઢાળાવી નાખ્યું.

જોમનાં પશુ જન્મે નેત્રોમાંથી બંગા—જમના વહેવા માંડી.

શોહીવારે જો ભોલ્યા :

‘માડી ! મારો અવશ્ય ક્રમા કરજે, મારા વિયોગથી તને દુઃખ થયું હશે પણ પરિણામે હવે તને અને મને જન્મેને મુખ છે. મને ભગવાનની ભક્તિ મળી છે, સાચા મુખનેો રસ્તો મને જાણી ગયો છે જો હું જાણી ઘેર રહી હોત તો ન મળત.

મા ! મને જે પ્રાપ્ત થયું છે જો તારી જ કૃપા થઈ રહ્યો છે.’

માતાએ પુત્રને કપડો ન લીધો. જોની પાસે પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત ન કર્યું. નારાયણને મળવાથી જો બહુ ભૂલી ગઈ હતી.

સ્વામી રામદાસ માતાની પાસે ચોઠા દિવસ રહ્યા. પરજ્યા ગયા હતા ત્યાં ચોરીમાંથી પોતે નાકા ત્યાંથી માંડી જમી વાત માને જોમણે સંભળાવી ને ધીમે ધીમે માના મનને પ્રજ્ઞ તરફ વાળવામાં જો કાળ્યા.

પછી જોક દિવસ જોમણે માતાને કપિલ-ગીતા સંભળાવવા માંડી.

ભગવાન કપિલજીએ જોમનાં માતા દેવદુ-તિને જે જ્ઞાન આપ્યું હતું જો કપિલગીતા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જો કપિલગીતાના જ્ઞાનથી ભગવાન કપિલદેવજીએ માતાને ઉદ્ધાર કર્યો હતો. જોની જ રીતે સ્વામી રામદાસે કપિલ-ગીતા સંભળાવી માના મનનેો ખેંચે દૂર કર્યા. ને જોમને સંસારનાં બંધનોમાંથી મુક્ત કરી પ્રજ્ઞ કાયે સંજોઈ જોડી આપ્યા.

(૬)

સ્વામી રામદાસ પોતાના શિષ્યો સાથે ધર્મપ્રચાર માટે એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે ફરતા હતા. એ ત્યાગી એવા હતા કે કોઈ ચીજનો સંશ્કંધ કરવાનું એમને ગમતું જ નહિ. એથી એ જ્યાં સુકામ કરે ત્યાં બિંદા માંગવા નીકળતા હતા.

છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ રામદાસ સ્વામીના પરમ ભક્ત હતા. રામદાસ સ્વામીને એમણે શુરુપદે સ્થાપ્યા હતા. વારંવાર સમય મેળવીને એ શુરુના દશને જતા હતા ને ઉપદેશ શ્રવણ કરી પાછા આવતા હતા.

એકવાર શિવાજી મહારાજ સતારામાં હતા તે વખતે રામદાસ સ્વામી ફરતા ફરતા સતારામાં પહોંચ્યા. ને સીધા છત્રપતિની પાસે જઈ એમણે બિંદા માગી.

શુરુદેવને એકાએક આવેલા બધી છત્રપતિ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ ગયા. એમણે શુરુમહારાજનો ભાવભરી સત્કાર કર્યો ને પછી છત્રપતિ કંઈ વિચાર કરી લઈ એક કાગળમાં ‘મારું સમગ્ર રાજ્ય બિંદામાં અર્પણ કરું છું’ એવું લખી એ કાગળ સ્વામીના હિસ્તાપત્રમાં એમણે નાખ્યો ને હાથ બેઠીને સામે બેઠા રહ્યા.

શિષ્ય શુરુને બિંદામાં શું આપી શકે ? શુરુ મહારાજના ઉપકાર અપરંપાર હોય છે એને બદલે શિષ્ય શી રીતે વાળી શકે ?

કાગળ વાંચી રામદાસ સ્વામી ઠસી પડયા ‘અરે શિવબા ! બિંદામાં આટલું બધું તે આપાતું હશે ? અમારે સાધુઓને તો બે મૂઠી ચાવલ મળી બાકી એટલે બચ.’

શિવાજી બે દયા :

‘શુરુદેવ ! જે મેં આપને અર્પણ કર્યું છે તેમ બધું જોણું કહેવાય આપનાં પગલાં મારે આગળે થયા એ જોણા ભાગ્યની વાત નથી. આપના જેવા સાચા સાધુનાં તો જેટલાં સન્માન થાય એટલાં જોણાં.’

‘અરે ભલા માણસ ! એ વાત સાચી. પણ તારું રાજ્ય લઈને અમે કરીએ શું ?’

‘એ તો આપ બલો. આપને ઠીક લાગે તે એવું કરી શકો છો.’

‘રાજ્ય અમને સોંપી દીધું તો હવે તમે કરશો શું ?’

‘હું ?’ શિવાજીએ પૂછ્યું.

‘હા.’

‘હું આપની સેવા કરીશ. આપની સાથે ફરીશ.’

રામદાસે છત્રપતિના પ્રતાપી સુખમંડલ સામે બેસ્યું.

‘શિવબા ! તારી ધર્મભાવના પ્રશંસનીય છે. પણ તારે સાધુભાવા થવાનું નથી. તારે માટે ઇશ્વરે બીજું કામ નિર્માણ કર્યું છે. તારે ગૌણાક્ષણપ્રતિષ્ઠા બનવાનું છે. ધર્મપ્રચાર એ મારું કામ છે ધર્મ રક્ષા એ તારું.’

શિવાજીએ હાથ ઝેડ્યા.

સ્વામીએ આગળ ચલાવ્યું.

‘એટલે આ તારું રાજ્ય તું પાછું લે....’

‘પણ મહારાજ ! ફાનમાં આપેલી વસ્તુ પાછી શી રીતે લેવાય ? આ તો મારી જ વસ્તુ અને પાછી મળે છે.’

રામદાસે ઠસીને કહ્યું :

‘રાજ્ય તેં મને આપ્યું બને મેં એને

સ્વીકાર કર્યો એટલે જો મારું થયું. હવે જોને હું તને આપું છું એટલે કંઈ તારું થઈ જવું નથી. રાજ્ય આમારું માનજો. પછીવટ તું કરજો. આમારા પ્રતિનિધિ તરીકે રાજ્ય તારે સંભાળવાનું છે. હવે સમજ પડી !'

પણ આ વચનોથી શિવાજીને કંઈ બરાબર સંતોષ ન થયો.

સ્વામી રામદાસ સમજી ગયા. એટલે એમણે પોતાના બગવા વસ્ત્રમાંથી એક છેડો ફાડી શિવાજીને આપતાં કહ્યું :

‘શિવબા ! હે, આ બગવા વસ્ત્રનો ટુંકડો. ત્યાગની જો નિશાની છે. તારા રાજ્યની ધનનો રંગ આજથી હવે બગવો રાખજો. એથી જો રાજ્ય તારું નથી પણ મારું છે એવું જણાયો.’

શિવાજીએ નમસ્કાર કરી શુરપ્રસાદીને લઈ લીધી.

જો દિવસથી શુર-શિખના ત્યાગનો મહિમા ગાતી બગવી ધન છત્રપતિના રાજ્યમાં ફેરફારવા માંડી.

(૭)

પાછલી અવસ્થામાં રામદાસ સ્વામી એક વખત ફરતા ફરતા તંજાવર પહોંચ્યા.

તંજાવરમાં એક ઠેકાણે મારતિની એક બહુ સરસ મૂર્તિ એમના જોવામાં આવી.

જો મૂર્તિ સ્વામીજીને ખૂબ ગમી ગઈ.

એમણે તપાસ કરી કે આવી આકર્ષક મૂર્તિ બનાવનાર મૂર્તિકાર કયાનો છે ?

એક બાલુકારે જણાવ્યું :

‘બાપલ ! મૂર્તિકાર તો અહીંના તંજાવરનો છે.’

‘અહીંના ? શું નામ એનું ? ક્યાં રહે છે ?’ સ્વામીજીને મૂર્તિકારનો પત્તો મળ્યો. એટલે આનંદ થઈ ગયો.

‘મહારાજ ! એનું નામ છે રામમોહન પણ જો બિચારો બહુ દુઃખી થઈ ગયો છે.’

‘દુઃખી થઈ ગયો છે ? શું થયું છે એને ?’

‘છેલ્લાં ઠંડા વર્ષથી જો આંધળો થઈ ગયો છે. ઘણી ઘણી દવાઓ કરી પણ જરાય ફાયદો થયો નથી. હવે કારીગરની આંખ ગઈ એટલે જો કરે શું ? એનો ધંધો પડી ભાગ્યો છે. એને ખાવાના સાંસા પડે છે. બાકી જો મૂર્તિઓ બનાવવામાં તો એણે છે. એણે દેવ-દેવીઓની સઘી મનોહર મૂર્તિઓ બનાવી છે. એક વખત એનો જમાનો હતો. પણ હવે બિચારાનો બાળપણનું અસ્ત થયો છે. કોઈ એને મદદ કરવું નથી. કોઈ એને સંભાળવું નથી.’ લાગણીપૂર્વક બાલુકારે સ્વામી રામદાસને મૂર્તિકાર વિષે બધી માહિતી આપી લીધી.

સ્વામીજીનું હૃદય દયાથી ભરાઈ ગયું. બગવાનની આવી સરસ મૂર્તિઓ બનાવનાર દુખમાં સળક્યા કરે જો દીક નહિ એમ સમજીને જો કારીગરનું મકાન ખોળતા ખોળતા એને ઘેર ગયા.

અબણ્યા સંતને પોતાને આંગણે પધારતા બાણી પેલો આંધળો કારીગર પ્રસન્ન થઈ ગયો. એણે ધીમે ધીમે પાસે આવી રામદાસ સ્વામીના ચરણોના સ્પર્શ કર્યો.

‘મહારાજ ! દુખિયાની સંભાળ બગવાન લે છે જો કારણે ટકી રહ્યો છું. આજે બગવાને મારી અરજ સાંભળી છે. આપનાં પગલાં મારે આંગણે થયાં-એથી હું પાવન થઈ ગયો છું.’ પાસે બેસી આંધળો કારીગરે કહ્યું.

થોડીવાર કારીગરના ઘરની દરિદ્રતાનાં દર્શન કરી રામદાસ બોલ્યા:

‘મૂર્તિકાર ! તમારી કલાનાં વખાણ સાંભળી અમે તમને એક કામ સોંપવા આવ્યા છીએ. અર્થે તમારે તે કરવાનું છે.’

હાથલેડી કારીગર બોલ્યો:

‘મહારાજ ! હું ખુશીથી આપની સેવા ભક્ષવત. પણ હું તો આંધળો થઈ ગયો છું. ઉદ્ધતાં દશ વર્ષથી હથોડી ને ટાંકણું હાથમાં બાંધ્યું નથી.’

‘એની કંઈ ફિકર નહિ. તમે રામનું નામ તો હો છો ને ?’

‘હવે તો એનોજ આશરો છે મહારાજ !’

‘તો જીએ, હસ વખત રામના નામનો ઉચ્ચાર કરીને જે પાણી હું આપું છું એને આંખ ઉપર છાંટો. ભગવાન તો બહુ દયાળુ છે. એના આશ્રયે જનારને એ કદી જૂલતા નથી.’ એમ કહીને કમંડળમાંથી થોડું પાણી સ્વામીએ કારીગરને આપ્યું.

મૂર્તિકારને ઘણું આશ્ચર્ય થયું પણ એણે પાણી લઈ રામનું સ્મરણ કરી આંખો ઉપર છાંટ્યું.

એક જ ક્ષણમાં એની આંખોમાં રોશની આવી ગઈ. એ પહેલાંની જેટ દેખતો થઈ ગયો.

‘ભગવાન ! ભગવાન ! તમે ભગવાન છો ?’

કારીગર સ્વામી રામદાસના પગ પકડી ગાંઠાની જેઠે બોલવા લાગ્યો.

હજારો ઉપચાર કયા છતાં આલી ગયેલી રોશની હસ વર્ષ સુધી પાછી આવી ન હતી તે એક જ ક્ષણમાં પાછી આવી ગઈ ને એ પહે-

લાંની જેટ દેખતો થઈ ગયો. એથી મૂર્તિકારનું હૃદય ખરેખર નાચી ઊઠ્યું. એના ઘરનાં માણસો પણ રાણરાણ થઈ ગયાં.

રામદાસે કહ્યું:

‘હું ભગવાન નથી. પણ ભગવાનનો દાસ છું. ભગવાનને એમનું કામ તમારી પાસે કરાવવું છે એટલે તમને એમણે દેખતા કયા છો માટે એ જગન્નાથનો ઉપકાર માનો.’

મૂર્તિકાર પગમાં પડી બોલ્યો:

‘મહારાજ ! આપ આજા કરો તે કામ કરવા હું તૈયાર છું.’

રામદાસે કહ્યું:

‘તમારે રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાની મૂર્તિઓ બનાવવાની છે. એ કામ તમે બહુ પ્રેમપૂર્વક કરી આપો. તમારી બધી ભક્તિ અને બધી શક્તિ ભગવાનની મૂર્તિઓ બનાવવામાં ખર્ચી નાખજો. મૂર્તિઓ જાણે હમણાં જોલી ઊઠશે એવું જોનારને લાગે એવી કલા તમારે બતાવવાની છે.’

હાથ લેડી મૂર્તિકારે સ્વામીની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો.

બીજા જ દિવસથી મૂર્તિકારે રામનું નામ લઈ ટાંકણું ને હથોડી હાથમાં લીધાં ને કામ શરૂ કર્યું.

ભગવાનની ભક્તિથી એનું હૃદય બરપુર હતું. અંતરમાં સેવાની ભાવના હતી. સુખથી રામ નામનો જપ થતો હતો અને હાથ સ્વામીની સેવામાં લાગી ગયા હતા.

અગિયાર જગતના સ્વામી કંઈ કાચ કરવાની પ્રેરણા આપતા હોય પછી એમાં શાની કથાશ

રહે ? મૂર્તિ'કારે બહુ બાવપૂર્વક મૂર્તિ'ઓ વધા સમયે તૈયાર કરી. અને સ્વામી રામદાસની આજ્ઞા મુજબ જોમના મુખ્ય-મઠમાં જાને જઈને રજૂ કરી.

રામદાસ સ્વામી મૂર્તિ'ઓ જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થયા, જોમણે મૂર્તિ'કારને જોતું મહેનતાણુ આપવા માંડ્યું પણ આંખમાં આંસુ સાથે જોણે પગમાં પડીને કહ્યું :

‘ મહારાજ ! ચુરની આજ્ઞાતું પાલન કરતું જો શિષ્યતું કત'બ છે, આપની આજ્ઞાતું મેં પાલન કયું' છે. જોનો બહો ન હોય. ’

રામદાસ સ્વામીજી મૂર્તિ'કારને આશીર્વાદ આપી વિદાય કંધો. ને રામ, ગીતા અને લક્ષ્મણની મનોહર મૂર્તિ'ઓને વિધિસર મંદિરમાં પધરાવી મોટો ઉત્સવ ઉજવ્યો.

‘ સાવધાન ’ શબ્દો મુણતામાં
સાવધાન જે યથા ખરા,

સાવધાન થઈ સાવધાન ‘રવિ’-
કર્તા મનુજને જગે પ્રજ્ઞા;

રામદાસ જો ‘ દાસબોધ ’
દેનારાને હું નમ્રું નમ્રું,

શ્રી રઘુવીરના પરમ ભક્તના
અરજકમલને સ્મરું સ્મરું.

❀   ❀   ❀

રામદાસ સ્વામીની વાણી.
રામદાસ સ્વામીજી ‘આત્મારામ’ ‘દાસબોધ’ આદિ ગ્રંથોની રચના કરી છે. આ ગ્રંથોતું સેવન કરવાનો, આ જગતમાંથી વિદાય દેતી રાખતે જોમણે શિષ્યોને ઉપદેશ આપ્યો હતો!

સમર્થાચિયા સેવકા વકે પાહે,
અસાં'સર્વ જૂ-મંડળી કોણુ આહે ?
જ્યાચી લીલા વર્ણિતી દોઢ લીન્દી,
તુપેક્ષી કહા રામદાસાભિમાની !
અસે હો જથા અંતરી બાવ જૈસા,
વસે હો તથા અંતરી દેવ તેસા;
નન-ચાંસિ રક્ષીતસે આપપાણી,
તુપેક્ષી કહા રામદાસાભિમાની,
મના રે જર્નો સૌમયુદ્ધા ધરાવી,
કથા આદરે' રાધવાચી કરાવી;
નસે રામ તે' ધામ સોદૂનિ ધાવે',
સુખાલાગિ આરુઘ સેવીત ભવે'.

*   *   *

અનુહિન અનુતાપે' તાપદો રામરામા,
પરમ દીનદયાળા નીરસો મોહમાયા;
અચપળ મન માણે નાવરે આવરીતાં,
તુજવિષ્ણુ શિષ્ય હોતો પાવ રે ! ધાંવ આતો.

*   *   *

તન મન ધન માણે' રાધવા ! રૂપ વૃણે',
તુજ વિષ્ણુ મજ વાટે સર્વ અંસાર વેણે';
મવ્યલિત ન કરાવી સર્વથા પ્રુદ્ધિ માણી,
અચલ જાનનહોલા લાગલી આસ વૃણી.

યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકો લોકાન્નોદ્વિજતે ચ યઃ ।

... .. છ જ મે પ્રિયઃ ॥

—ગી ૨૨/૧૫

સકળ લોકમાં સોને વડે, નિંદા ન કરે ઠેની રે,
વાય કાછ મન નિશ્વળ રાજે, ધન ધન જનની વેની રે.

—નરસિંહ મહેતા

❖

❖

❖

પૈઠ્ઠના સંત એકનાથજી નામ કોણ નથી
જાણતું ? હવે દિગંબરના એ ભક્ત હતા. શુર
કૃપાથી એમને હતાત્રય ભગવાનનાં દર્શન બહુ
થોડા સમયમા થયાં હતાં

માતા પિતા ભગવાનનાં અનન્ય ભક્ત હતાં
એટલે એમના સંસ્કાર એકનાથ ઉપર નાન-
પણથી જ પડ્યા હતા. એથી હરિનામસ્મરણ
કરવાતું એમને એક જાતનું વ્યસન જ પડી
ગયું હતું.

એમની એકાગ્રતા પણ ભારે હતી. દાંડ
પણ નાતું મોટું કામ એ હાથમાં લે તો
ભોતભોતામાં એ એમાં તલલીન થઈ જતા.

એકનાથના શુરતું નામ જનાર્દન પંત.

આ જનાર્દન પંતને ત્યાં એકનાથ થોડો
સમય રહ્યા હતા આ સમય હરમિયાન એક
વખત શુરએ એમને હિસાબ ક્રીતાબજું કામ
સોપેલું. એ હિસાબના કામમાં નાનીસરખી એક
દિવસ ભૂલ આવી ગઈ. જમા હધારને એજ
બોલો નહિ. વારંવાર એકનાથે બધી રકમો

તપાસી નેઈ, સરવાળા કરી નેયા પણ ભૂલ
ચકડાઈ નહિ.

એકનાથ કંઈ હારે એવા ન હતા. એ તો
પતાંડીવાળીને ઘેરી ગયા. એમણે મનમાં નિશ્ચય
કયો કે જ્યાં સુધી ભૂલ ન જડે ને હિસાબ ન
મળે ત્યાં સગી ખાતું પીડું હરામ ॥ એટલું જ
નહિ, નિદ્રા પણ હરામ છે.

આવે નિશ્ચય કરી એ તો ફરીથી હિસાબ
તપાસવા લાગ્યા

મધ્યરાત્રી વીતી ગઈ એક વાગ્યો. પણ
એકનાથ આસનપરથી ઊઠતા નથી તેમ માતું
ઉઠ્યું કરતા નથી. રીપકના મંદમંદ પ્રકાશમાં
એ વારંવાર હિસાબ ગણ્યા જ કરે છે.

બાલુના ઝોરડામાં જનાર્દન સ્વામી મુતા
હતા. એ જોશિતા એક વાગ્યે જાગી ઊઠ્યા.
એમણે બાલુના ઝોરડામા નજર કરી. ત્યાં
દીવો જગતો હતો.

‘હજી એકનાથ મુનો નથી ?’ એવો વિચાર
આવતાં સ્વામી પયારીમાંથી ઊભા થયા ને ધીમા

પગલે એકનાથના ખંડમાં ગયા. એકનાથ માથું નીચું કરી હિસાબ મેળવી રહ્યા હતા.

જનાર્દન સ્વામી શુપચુપ પાછળ આવીને ઊભા રહ્યા.

શુર મહારાજની કૃપા કહો કે ભગવાનની દયા કહો, પણ જે કણે જનાર્દન સ્વામી એકનાથની પાછળ આવીને ઊભા તેજ કણે એકનાથને હિસાબમાં ભૂલ જણાઈ આવી.

ભૂલ જણાતાં એમણે તરત આંકડો સુધારી સરવાળો કરી જોયો ને હિસાબ મળતાં આનંદમાં એ તાળી પાકી બોલી ઊઠ્યા :

‘મળી ગયો ! મળી ગયો !’

સ્વામીએ આ વખતે પાછળથી ધીમા અવાજથી પૂછ્યું :

‘શું મળી ગયો એકનાથ !’

સ્વામીનો અવાજ સાંભળી એકનાથ ઊભા થઈ ગયા. ને શુરને નમસ્કાર કરતાં જોડ્યા :

‘ક્યારનો હિસાબ નહોતો મળતો તે હમણાં મળી ગયો.’

‘પણ કેટલા વાગ્યા તેની તને ખબર છે ? શાતનો ઢોઢ વાગવા આવ્યો છે.’

એકનાથે કહ્યું :

‘શું કરું ? હિસાબ નહોતો મળતો એટલે બેસી રહ્યો, ખરું પૂછાવો તો મને સમયનું સાન જ રહ્યું નહિ.

‘ક્યારનો બેઠો છે ?’

ખપોરના ત્રણ વાગ્યાનો આ આસનેથી ખર્યો નથી.’

‘તો રાત્રે વાળીનું શું કયું ?’

‘મહારાજ ! હું’ તો પ્રતિજ્ઞા લઈને બેઠો હતો કે હિસાબ ન મળે ત્યાંસગી ખાવુંપીવું હરામ !’

સ્વામી રાજ થઈ ગયા. એકનાથના માથા ઉપર હાથ મૂકી એ જોડ્યા :

‘બેઠા ! આવો નિશ્ચય ને આવી એકાશ્રતા જે તું ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવામાં ને ભગવદ્ ભજન કરવામાં રાખે તો તારુ કામ થઈ જાય.’

એકનાથ શુર મહારાજના ચરણમાં પડ્યા :

‘મહારાજ ! મને મંત્ર આપો, ને ભગવાન કેવી રીતે પ્રસન્ન થાય એનો રસ્તો બતાવો.’

જનાર્દન સ્વામીએ બીજો દિવસે એકનાથને ભગવન્નામને મંત્ર આપ્યો. ને હતાત્રય ભગવાનના સ્વરૂપનું એની આગળ વચ્ચે ન કયું.

એકનાથ શુરમહારાજની કૃપા જોઈ ભગવાન થઈ ગયા. જનાર્દન સ્વામીના પગને આશ્રયી બીજવતાં એ જોડ્યા :

‘મહારાજ ! આપે મને ખરો રસ્તો બતાવી દીધો છે. આપનો ઉપકાર હું કદી પણ નહિ ભૂલું.’

જનાર્દન સ્વામી સાચા ચંત હતા. એમણે ઘણાને જ્ઞાનેષદેશ આપ્યો હતો ને ભગવદ્-ભક્તિનો આગ્રં બતાવ્યો હતો પણ આવો કદ નિશ્ચયી અને શુરના વચનને વેદવાક્ય માનનાર શિષ્ય એમને મળ્યો ન હતો. એ એકનાથ પર ખૂબ પ્રસન્ન થઈ ગયા.

એમણે આસન ઉપરથી ઊઠી એકનાથને બે હાથ પકોળા કરી પોતાના તરફ ખેંચ્યો ને છાતી સરસો દબાવી કહ્યું :

‘બેઠા ! તારી મનોકામના પૂર્ણ થાય !

ભગવાન તને અવશ્ય મળશે.’

શુરની ચરચરજને! મક્તક પર ચઢાવી જીવાન
એકનાથે વનનો માર્ગ પકડ્યો.

વનમાં એકાંત જગ્યાએ જઈ એક ટેકરા
ઉપર વસી બાયામા એમણે આસન જમાવ્યું.
ને શુર મહારાજે આપેલો મંત્ર જપવા લાગ્યા.

ખાવાપીવાની તો એ ચિંતા શાની રાખે ?
તરસ લાગે તો નદીએ જઈ પાણી પી આવતા,
ખૂખ લાગે તો ફળફૂલ મળી આવે તો ખાતા
નહિ તો એમને એમ ચઢાવી હેતા. એને માટે
મહુ પરિશ્રમ એ કરતા નહિ.

એમનું તપ કંઈ ઠોઈને ઢંખાડવા માટે
ન હતું. એમને તો સાચી લગન લાગી હતી.
ફરિનામની એમને હંમે લાગી હતી.

પ્રભુ તો ઘણા હયાળુ છે. એ ભક્તનું હૃદય
અને ભક્તની ભાવના જુએ આ એમાં ભક્ત
જો સાચો હોય તો પ્રભુ મહુ વાર અજગા રહી
શકતા નથી. એ દુરત ભક્તની સામે પ્રગટ
થાય છે.

હત્ત હિંગ'બરનું ક્યાન ધરતા અને એનું જ
રત્ન કરતા એકનાથની પાસે આખરે એક
દિવસે એકાએક ભગવાન દત્તાત્રય પ્રગટ થયા.

એમનું હિંમ્ય સ્વરૂપ જોઈ એકનાથના નેત્રોમાં
આનંદનાં આસુ આવી ગયાં 'ભગવાન આટલા
બધા હયાળુ છે ! મારા જેવા તદ્દન સામાન્ય
ભક્ત ઉપર એમણે કૃપા કરી ?

યોગીઓ હંબરો વધે મુધી તપ કરે છ
છતાં જેમના ધ્યાનમાં પણ જે નથી પધારતા
એ પ્રભુ મારી આંખ સામે પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થયા ?
આપા વિચારોથી એમનું મન ભરાઈ ગયું.

આસન પરથી ઊઠી એમણે પ્રભુને સાદાજ
પણામ કયો. રત્નિત કરવાનું તો એમને બાનજ

ન હતું. એક પણ અક્ષર એમના મુખમાંથી
નીકળતો ન હતો.

ભગવાન દત્તાત્રય તો ભક્તની એ દશા જોઈ
મંદમંદ હસતા હતા.

થોડીવાર આવી રીતે કૃપાભરી નજરથી જોઈ
રહ્યા પછી ભગવાને પોતાના શરીર પરથી ભસ્મ
લઈ એને એકનાથના કપાળે લગાડી.

એકનાથ જગૃત થઈ ગયા, એ જ ક્ષણે
હત્ત ભગવાન અદૃશ્ય થઈ ગયા.

પણ ભક્તના હૃદયમાંથી એ જઈ શકે એમ
ન હતા.

ભગવાનની મંજલમય મૂરતિને હૃદયમાં
ધારણ કરીને હરખાતા હરખાતા એકનાથ હવે
તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યા.

લાંબા સમય મુધી તીર્થયાત્રામાં રૂપો પછી
એ પોતાની જન્મભૂમિ પૈઠલમાં આવ્યા.

હવે એ થોડા થઈ ગયા હતા.

પૈઠલમાં એમનાં હાઠા-હાઠી હતાં તે પ્રજા
વર્ષો પછી ધોતરને પાછો આવેલો જોઈ રાજરાજ
થઈ ગયાં સા-બાપ તો 'તાનપજુથી ભગવાનના
ચરણકમલને પામી ગયાં હતાં અને હાઠા-હાઠીએ
એકનાથને ઉછેર્યો હતા એટલે એકનાથ વૃદ્ધ-
જનોના હર્ષને પ્રભુપ્રાપ્તિ પછી આનંદ હતા. પણ
વૃદ્ધજને તો એકનાથને હવે પર ઠોડીને જવા
ડેવા તેમાર ન હતાં. એમણે કહ્યું.

'દીકરા ! અમે હવે થોડા દિવસના' મહે-
માન છીએ માટે તારે લગ્ન કરી લેવું જોઈએ.'
અકનાથે હસીને કહ્યું:
'સંસારમાં પડવાની મારી જરાય ઈચ્છા
નથી માટે કૃપા કરીને એવી આજ્ઞા કરશે નહિ.'

પણ હાહાલ એકનાયની ઇચ્છા પ્રમાણે એમના ઉપર કૃપા કરવા તેયાર નહતા. એટલે એમણે પોતાનો આગ્રહ સ્વછ રાકયો.

આખરે એકનાયે કહ્યું:

‘હું મારા શુરનાં ઇશન કરવા જઈ છું. ત્યાં બધી વાત કરીશ. શુરમહારાજ જે આજ્ઞા કરશે તો હું અવશ્ય આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરીશ.’

આમ કહી એકનાયે શુર જનાઈને સ્વામીને મળવા એમને ગામ ગયા.

ઘણા સમય પછી શુર-શિષ્યનું મિલન થયું.

એકનાયે એકાંતમાં શુરમહારાજના ચરણમાં મસ્તક નમાવી પ્રભુદશનની વાત કરી ને પછી પોતાના પિતામહ ચક્રપાણિની આજ્ઞા સંભળાવી.

જનાઈને પંત રાજ થઇને બ્રાહ્મણ :

‘એકનાય! પ્રભુની તારા પર કૃપા થઇ છે એટલે હું તો હવે નિર્ભય છું. હાહાલની આજ્ઞા માનવાથી તું કંઈ ઉપાધિમાં આવી પડવાનો નથી. જેનો ભગવાન સાથે સંબંધ એકાંચો છે એ માયામાં કદી લપટાતો નથી.’

‘તો પ્રભુ! આપની પણ એવી જ ઇચ્છા છે ?’ હાથ ભેરી એકનાયે પૂછ્યું.

‘હા, તું મુશીબી લગ કર. મારા આશીર્વાદ કે તને સુપાત્ર સ્ત્રી મળશે. શુદ્ધસાધનમાં રહેવાથી ભક્તિને પ્રચાર અને સંતસાધુની સેવા તમે કરી શક્યો. એ લાભ કંઈ જેવો તેવો નથી. ભગવાનની માયા તો અબજોને સત્તાવે, ભક્તોની સંજાળ તો ખુદ લક્ષિતમાતા લે છે એટલે ગભરાવાનું કારણ નથી.’

શુરદેવની આજ્ઞા થઇ એટલે એકનાય મહારાજ પોતાને ગામ પાછા આવ્યા ને હાહાલની

આજ્ઞા માથે બહાવી એમણે પોતાનું લક્ષ્ય થવા રીધું.

ભગવાનની કથા જુઓ !

એકનાય મહારાજને પત્ની પણ બહુ સારી મળી ગઇ. સાદાત દેવી એક દો. ભગવતીનો બાથે અવતાર. પતિમતા ગિરિજાબાઈ એકનાય મહારાજના કરતાં જરાપણ ભગવદ્ભક્તિમાં પાછાં પડે તેવાં નહતાં.

એકનાય મહારાજ મનમાં ને મનમાં ગિરિજાબાઈની ભક્તિ એમને પ્રસન્ન થઇ ગયા. એમણે મનોમય પ્રભુને અનેક પ્રશ્નામ કર્યા.

‘યોદા દિવસ વિત્યા પછી એકનાય મહારાજના હાહાલએ અને એ પછી એમની પાછળ વરત જ હાદીમાએ આ ભગતમાંથી પ્રયાણ કહ્યું.’

એકનાય મહારાજે ઘરની જવાબહારી પ્રભુને સોંપી, ભગવાનના ભજનમાં હાગી ગયા.

પોતાના ઘરમાં એમણે ભગવાનનું નાનું સરથું ગઢિર ગનાવ્યું. ત્યાં બિટ્ટીને એ સતત ભગવદ્સેવામાં મશગુલ રહેવા લાગ્યા.

ગિરિજાબાઈ પણ સ્વામીને એમના ભક્તિવાન કાર્યમાં મદદ કરવા લાગ્યાં. ને ભગવદ્ ચિત્તમાં સમય પસાર કરવા લાગ્યાં.

પ્રભુની કૃપાથી આ ભક્ત કંપતીને કેઈ જાતની અડચણ પડે તેવું હતું નહિ.

યોદા વખતમાં એકનાય મહારાજનું નામ એકે સિદ્ધ સંતોષરીકે ચારેબાલું બળીતું થઇ ગયું.

પ્રભુભક્તિનો અભરકાર કંઈ જેવો તેવો નથી કોતો.

(૨)

સાચા ભક્તનાં તમામ લક્ષણો એકનાયમાં હતાં. કદી શુરસે થવાનું તો એ રીખ્યા જ

ન હતો. એમનામાં દયા પણ ઘણી હતી. ક્ષમાનો તો બધે એ અવતારજ હતો. પ્રભુની સૃષ્ટિમાં એ સૌને સમાન ગણતો. આપણાથી કોઈ નીચો છે એવો વિચાર એમને સ્વપ્નમાં, પણ કદી આવતો નહિ. અભિમાન તો એમને અડકે જ શી રીતે ?

આજ એકનાથનો રોજ પ્રાતઃકાળમાં ગોદાવરી સ્નાન કરવા જવાનો નિયમ. રોજ એ સ્નાનમાં વહેલો સ્નાન કરવા નહીં જતા. ત્યાં સ્નાન કરી પછી પોતાને ઘેર આવતા ને દેવ-સેવાના કામમાં મૂકાય જતા.

એકવાર સ્નાનમાં એ નદીએથી સ્નાન કરીને પોતાના ઘર તરફ જતા હતા તે વખતે પોતાના ઘરના છાત્રમાં બેઠો રહેલો એક સ્વન એકનાથનાં ઉપર ધુક્યો.

એકનાથે ઉપર નજર કરીને તુરત સ્નાન કરવા નહીં તરફ પાછા વળી ગયા. ભગવાનની પૂજા કરવાની એટલે સ્નાન તો કરવું જ પડેને ! નદીએથી સ્નાન કરી ફરીથી એકનાથનાં પાછા પોતાના ઘર તરફ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં જ પેલા સ્વનનું ઘર હતું. સ્વન હજી બેઠો જ હતો.

જેવા એકનાથનાં ઘર આગળ થઈને પસાર થવા લાગ્યા કે તરત પાછો પેલો સ્વન એમના ઉપર ધુક્યો.

આ સ્વને એકનાથને ચિડવવાનો નિશ્ચય કરી હતો. ગામના ઠેકઠાક હંધોળ અને ધમંડી માણસોએ આ સ્વનને સાકારો હતો. એમણે સ્વનને કહ્યું હતું કે જો એકનાથને કોઈપણ રીતે શરૂ કરે તો તને અથે તું જીવ રહી નથી તેવું ધનામ આપીશું. 'કોઈ માણસને શરૂ કરવો એમાં ઠેકઠી વાર !' આજ

સમજીને સ્વને એકનાથને શરૂ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું હતું. પણ એ બીચારાને ખબર ન હતી કે એકનાથના આ જગતના અભિમાનીઓ અને ધમંડી માણસો જેવા સામાન્ય ન હતા. એ તો સિદ્ધપદે પહોંચી ગયા હતા. એમને ચિડવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ નરી મૂર્ખાઈ હતી.

પણ આ મૂર્ખાઈ સ્વને તો કરી. એકવાર નહિ અનેકવાર. એ એકનાથ ઉપર શુકે ને એકનાથ દર વખતે નદીએ નહાવા નીચ.

એકાઠ એ વખત હોય તો કોઈ કાઠો માણસ, કોઈ સાળી પુરુષ તકરાર ન કરવાના હવાઈથી કઠાય સહન કરી લે પણ એથી વધારે વાર કોઈ અડપણું કરવા નીચ છતાં સહન કરી લે એવો તો કોઈ વિરલો જ હોય.

એકનાથનાં અદ્ભુત પુરુષ હતા. એક વાર નહિ, દસ વાર નહિ, પણ એકસોને આઠ વખત પેલો કુટ એકનાથનાં ઉપર ધુક્યો છતાં એકનાથનાં મુખમાંથી એક પણ કટોર વચન કાઢ્યા સિવાય બધામ વખત પાછા ફરી નહીં જઈ સ્નાન કર્યું.

અધારે એ એકસોને નવમી વાર સ્નાન કરીને પાછા સ્વનના મકાન આગળ આવ્યા ત્યારે એ સ્વનને બારે આઠ્યં થયું.

એણે સમજી લીધું કે-આ તો કોઈ જુવાનો બંદો છે. એ સિવાય આટલી બધી ધોરજ કોઈ શક્તિ રહે નહિ. આમ સમજીને એ વહેલો વહેલો નીચે ઉતરી આવ્યો. ને એકનાથ મહા-શબ્દના ચરણમાં પડ્યો. ને સમા માગવા લાગ્યો.

એકનાથ મહારાજે એને એમ પણ પૂછ્યું નહિ કે-ભાઈ ! તું ધુક્યો શા માટે, ને હવે પગમાં શા માટે પડે છે ?

એમણે તો હરિદ્રું નામ દેતાં દેતાં આગળ ચાલવા માંડયું.

પણ આ જોઇને તો ચવતુના મનમાં ખગભગાટ થઇ ગયો. એણે ટોડીને એકનાથજીના પગ પકડી લીધા ને બધી હઠીકત જણાવી.

એકનાથ મહારાજે એના પર ક્રેણુબરી નજર નાખી કહ્યું.

‘ભાઈ ! યુદાત્રું નામ દે. યુદા સર્વશક્તિ-માન છે. ખીજી વાતમાં શા માટે પડે છે ?’

આટલું કહીને એમણે પાછા નદીના માર્ગે લીધા.

(૩)

શ્રાદ્ધના દિવસે ચાલતા હતા. એકનાથ મહારાજના પિતાજીના શ્રાદ્ધના દિવસ આજે. એકનાથે ઘણા બ્રાહ્મણોને જમવા માટે નિમંત્રણ આપ્યું હતું.

સમયસર રસોઈ તૈયાર થઇ ગઇ એકનાથ બ્રાહ્મણોની શહે જોઈ રહ્યા હતા.

એવામાં એકનાથના ઘર આગળ ઘડને ચાર પાંચ મહાર નીકળ્યા. કોઇ કામ અંગે તેઓ ત્યાં આગળ ઘડને કોઈ ઠેકાણે જતા હતા.

તૈયાર થયેલી રસોઈની મીઠી મુગધિ અત્ર બવતાં ગમ્મતમાં મહાર લોઠોએ અંદર અંદર વાત કરી કે-ભાઈ ! બાળ્યશાળી હશે તે આ રસોઈ જમશે, આપણા જેવા ગરીબ લોકોનું એત્રુ બાળ્ય કયાથી ?

એકનાથ મહારાજના કાન પર આ શબ્દો અથડાયા. એમણે તુરત મહાર લોઠોને જતા અટકાવ્યા ને આગળ કરીને એમને જમવા બેસાડ્યા.

શરમાતા શરમાતા મહાર જિંદગીમાં કરી નહિ જમેલા એવી સ્વાદિષ્ટ રસોઈ જમી ખૂબ તૃપ્તિ અનુભવી એકનાથ મહારાજને પ્રશ્નમાં કરી ચાલ્યા ગયા.

હવે જે રસોઈ બ્રાહ્મણો માટે કરી હતી એમાંથી બ્રાહ્મણોને જમાડવા પહેલાં મહારાજે જમાડી. એ હઠીકત જણી થોડીવાર પછી જમવા અંવેલા બ્રાહ્મણો શરૂએ થઇ ગયા ને એકનાથને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા.

કાંઈ જોડીને એકનાથે બ્રાહ્મણોને કહ્યું.

‘જુરેલો ! સમા કરો. આપને માટે થોડીવાર નો આપ શહે જુઓ તો, નવેસર ખીજી રસોઈ કરાવું.’ પણ બ્રાહ્મણોએ માન્યું નહિ. એ એકનાથની નિંદા કરતા કરતા જમ્યા શિવાય પોતાને ઘેર ગયા.

બ્રાહ્મણો કોઈપણ દિસાએ હવે પાછા આવનાર નથી અને શ્રાદ્ધ તો કરવું જ નોંધ્યો. એટલે એકનાથ મહારાજે બ્રાહ્મણોના ગયા પછી પિતૃ-કોત્રુ આવાહન કર્યું.

આવાહન થતાં તુરત જ પિતૃઓ સડેલે આવી પહોંચ્યા.

એકનાથે પ્રસન્ન ચિત્તથી પિતૃઓનું પૂજન કર્યું અને એમને જમાડ્યા.

જમીને આશીર્વાદ લઇ પિતૃઓ ચાલ્યા ગયા.

(૪)

પૂર્વિમાનો દિવસ હતો. થોડી રાત સુધી જાગન-ડીતન કરી સંત એકનાથ સુતા હતા.

મધ્યરાત્રી વીતી ગઇ હતી.

એ વખતે ચાર પ્રવાસી બ્રાહ્મણોએ એકનાથ મહારાજના ઘર આગળ આવી ઘરની કાંઈ અખડાવી.

સાંકળને આવજ સાંભળી ગિરિજાબાઈ જાગી
જીકાં, એમણે પૂછ્યું:

‘કેણુ હશે !’

બહારથી જવાબ આપ્યો:

‘મહારાજ ! બાણુ ઉઘાડે. અમે પ્રવાસી
બ્રાહ્મણો છીએ. ને બહાર વરસાર ખૂબ પડે છે’

ચામાસના દિવસો હતા. વરસાદ પડતો હતો.

ગિરિજાબાઈએ એકનાથજીને જગાડ્યા.
એકનાથે પધારીમાંથી જીડી દ્વાર ઉઘાડ્યું ને
બ્રાહ્મણોને ઘરમાં લીધા.

‘ભૂદેવો ! અત્યારે આપ બધા ક્યાંથી
પધારા છો ?’

બ્રાહ્મણોમાંથી એકેજણે કહ્યું:

‘મહારાજ ! અમે યાત્રાળુ છીએ. ફરથી
આવીએ છીએ. આવત તો વહેલા પછુ વરસા
હતા લીધે રસ્તો ભૂલ્યા ને અવળે રસ્તે ચલી ગયા.
ખૂબ હેરાન થયા છીએ. આપનું નામ સાંભળ્યું
હતું એટલે વિચાર ‘કયો’ કે અહીં આવવાથી
રોટલો ને જોટલો બનને મળશે’

‘તે તમે શું જમ્યા નથી ? ભૂખ્યા છો ?’
એકનાથે સ્વીધો પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા, મહારાજ ! આજનું પ્રસાદ અમારે
માટે જોનું ઉપનું છે કે અધરાત બીવી ગઈ છે
તોય આનાજનો એક દાણોય ચોંટામાં મૂકવાનો
સમય નથી આવ્યો.’

બ્રાહ્મણો બીચારા સવારના ભૂખ્યા છે એ
જાણી એકનાથના મનમાં દયા આવી ગઈ.
એમણે બ્રાહ્મણોને આરામથી બેસવાનું કહી
ગિરિજાબાઈ પાસે ગયા ને બ્રાહ્મણો માટે રસોઈ
બનાવવાની એમણે સૂચના કરી.

રાત્રીના એક વાગ્યે રસોઈ કરવામાં પતિ-
મતા ગિરિજાબાઈને વાધો આવે એમ હતું જ
નહિ પણ ઘરમાં ચુદ્ધામાં બાળવાનાં લાકડાં
બધાસ થઈ ગયાં હતા એટલે રસોઈ શી રીતે
બને ?

એકનાથ મહારાજે હકીકત જાણી ગિરિજા-
બાઈને કહ્યું:

‘રાત્રીનો સમય ! અને બહાર વરસાદ
પડે છે એટલે બહારથી લાકડાં તો અત્યારે મળી
શકે એમ નથી. પણ જુઓ, તમે એમ કંદો.
આ આપણો સુવાનો પલંગ છે એને હું તોડી
આપુ છું. એનો ઉપયોગ બાળવામાં કરો.’

ગિરિજાબાઈ ભક્તનું હૃદય જોઈ મનમાં
આનંદ પામ્યાં ને હસતાં હસતાં રસોઈની
સામગ્રી તૈયાર કરવા લાગ્યાં.

એકનાથ મહારાજે પલંગને તોડીને એનાં
લાકડાં રસોઈ આગળ મૂકી દીધાં,

ગિરિજાબાઈએ ઝટપટ બ્રાહ્મણો માટે રસોઈ
તૈયાર કરી દીધી.

રસોઈ તૈયાર થતાં એકનાથ મહારાજે આરે
બ્રાહ્મણોને જમવા બેસાડ્યા ને સામે બેસીને
બહુ પ્રેમપૂર્વક એમને જમાડ્યા.

આનો અતિચિસત્કાર કરનાર આ વટેમાર્ગી
બ્રાહ્મણોને અત્યાર સુધીમા એક પણ મળ્યો ન
હતો. એથી એ મનમાં ને મનમાં એકનાથ
મહારાજની ભક્તિની અને ઉદારતાની પ્રશંસા
કરવા લાગ્યા.

બીજે દિવસે એકનાથ મહારાજની રજા લઈ
બ્રાહ્મણો રસ્તે પડ્યા.

(૫)

એકનાથ મહારાજ જાહેરમાં દીર્ઘ ન પણ

હતા હતા. એમનું કીર્તન સાંભળવા હજારો માણસો લેખાં યતા હતાં.

એક વખત જાહેરમાં એકનાયનું કીર્તન થતું હતું તે સાંભળવા પેઢીની એક નાચનારી પણ વેશ બદલીને આવી હતી અને સ્ત્રીઓના સમૂહમાં ભળી જઈને એ કીર્તન શ્રવણ કરતી હતી.

ભગવાનની પ્રેરણાથી કીર્તન કરતાં કરતાં એકનાથ મહારાજને પિંગલા વેશ્યાનું દેહાન્ત મૂક્યું. એ દેહાન્તનો નર્તકી ઉપર ખૂબ જ પ્રભાવ પડ્યો.

અધમમાં અધમ માણસ હોય છે તે પણ હરિનામરમણથી તરી જાય છે એ વાત ભક્તના સુખેથી સાંભળી પેઢીની એ નર્તકીના હૃદયમાં આશાનો સંચાર થયો. એણે જીવનમાં ઘણાં કુશર્ત્યો કર્યાં હતાં. ઘણાં સુખી ઘરોમાં એણે આમ આપી હતી. ઘણાના દ્રવ્યને એણે હરી સીધું હતું યજ્ઞા જીવાને એણે પાગલ બનાવી અધમના રસ્તે દોષો હતા. નર્તકીનું જીવન બહોળાથી ભરપૂર હતું.

પણ પૂર્વજન્મના સંસ્કારના બળે એક વખત એની હાસીએ નર્તકીને-રૂપલિનીને ઠેલું:

‘બાઈ સાહેબ ! આપણા ગામના એકનાથ મહારાજ છે ને તે બહુ રસી કીર્તન કરે છે.’

નાચનારીએ હસીને કહ્યું:

‘તે તારી એવી ઇચ્છા છે કે એ મહારાજને અહીં બેઠાવી કીર્તન કરાવવું ?’

હાસી વિનોદ સમજી ગઈ છતાં એણે કહ્યું:

‘અહીં તો એમને બાલાવાય નહિ ને એ અહીં આવે પણ નહિ.’

‘તો તારું એવું કહેવું છે કે આપણે પાવન થતા એમનું કીર્તન સાંભળવા જઈએ ?’

‘બાઈ સાહેબ ! તમે તો હસો છો પણ હું તો જે મને સાચું લાગે છે તે કહું છું. એકનાથ મહારાજના કીર્તનમાં જવું કે ન જવું એ આપની ઇચ્છાની વાત છે. હું તો એટલું કહેવા માંતું છું કે એકનાથ મહારાજનું ગળું એટલું મધુર છે ને એ એવા ભાવપૂર્વક ભજન ગાય છે કે નિષ્કુરમાં નિષ્કુર માણસ હોય તેનું હૃદય પણ થીમળ્યા સિવાય રહે નહિ. તમે ભજન સાંભળવા ન જાવ એ ફીક છે, પણ એકનાથ મહારાજનો સૂર સાંભળવા તો એકાદવાર અવરજી જાવ.’

હસીને નાચનારીએ હાસીની વાત કબૂલ કરી. ને કોઈ પોતાને જોળાખી શકે નહિ એવાં સાદાં વસ્ત્રો પરિધાન કરી એકનાયનું કીર્તન સાંભળવા સ્ત્રીસમૂહમાં જઈને બેઠી.

અરે, એકનાથ મહારાજના ગળામાં ખૂબ માધુર્ય હતું. ને એમનાં ભજન ! એક એક અક્ષર-એકેકે શબ્દ જાણે સાકરનો દુકડો. અને એમની વાણી ! જાણે અમૃતની ધારા !

નર્તકી મનમાં ને મનમાં હાસીનો ખૂબ આભાર માનવા લાગી. એવામાં મહારાજે પિંગલા વેશ્યાનું દેહાન્ત રજૂ કર્યું. ને નર્તકીના મનમાં ખળભળાટ થઈ ગયો. કીર્તન પૂરું થતા પહેલાં તો એના બધા વિચારો ફરી ગયા એને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. પોતાના જીવન પ્રત્યે એને તિરસ્કાર આવ્યો.

કીર્તન પૂરું કરી મહારાજ મુકામ તરફ જતા હતા ત્યાં રસ્તામાં એ સામી ગઈ ને એકનાથ મહારાજના પગમાં માથું મૂકી રડવા લાગી.

એકનાથે કહેવાથી પૂછ્યું

‘બહેન ! કેમ રડે છે ? તારે શું દુખ છે ?’

અંસુ લૂણતાં નર્તકી બોલી:

‘મહારાજ! હું બહુ પાપી છું. મારા ઉદારને માર્ગ બતવો. આજે આપનું કીનન સભળીને મને મારા જીવન પ્રત્યે ઘુસા ઉપજી છે.’

એકનાથે કહ્યું:

‘માણસને જે સજોથી પોતાના હૃદયેલાં જાન થાય છે એ સજોથી એ પવિત્ર બનતો જાય છે. બહેન! તારા હૃદયેલાં તને જાન થયું છે એટલે તારા ઉદારને માર્ગ જરૂર તને મળશે.’

‘હું એ જ જાણવા માગુ છું મહારાજ!’

‘જો બહેન! હરિનું નામ એવું મંગલમય છે કે એને આશ્રય લેનારનો એ ઉદાર કરી દે છે. મહાન પાપી પણ હરિનામનો આશ્રય લઇને સંસારસિંધુને તરી ગયા છે એટલું જ નહિ પુણ્ય યાત્રી તરીકે એ જ્યાંતિ પામ્યા છે.’

તું પણ પતિતપાવન ભગવાનના પરમ પવિત્ર નામનો આશ્રય લે. તારું કલ્યાણ થશે.’

રૂપલિનીએ એકનાથ મહારાજના ચરણમાં નમી એમની ચરણરજ ઉઠાવી પોતાના મસ્તક પર મૂકી અને પોતાના મુકામ તરફ એ ચાલી.

બીજે જ દિવસે પૈકલનાં નગરજનોએ પરમ આદર્શ સાથે જાણ્યું કે પૈકલની પ્રસિદ્ધ નર્તકીએ રૂપલિનીએ પોતાની તમામ મિલકત ગરીબગરબાંને વહેંચી દીધી છે ને પોતે સતજનોનો માર્ગ અપનાવ્યો છે.

(૬)

મધ્યરાત્રીના સમયે એક વજન ચાર ચેર એકનાથ મહારાજના મકાનના ચેરી કરવા પેઠા.

એકનાથ મહારાજ અને ગિરિજામથ તો નિરાતે ઉઘાડાં હતાં. એટલે ચેરને ખૂબ ફવી ગયું.

એમણે ઘરમાં ચારે બાજુ ફરીને જે કંઈ

હાથમાં આવ્યું તે લીધું અને એનાં મોટાં મોટાં પોટલા બાંધ્યાં. એ પોટલાંમાં દાણા પણ હતા ને કપડા પણ હતાં નાનાં નાનાં વાસણો પણ હતાં ને શેકડ નાણું પણ હતું દરદાગિના જે કંઈ હાથમાં આવ્યું તે બધું ચોરસે અડપથી ભેગું કર્યું હતું.

હજી એક ચોરડો તપાસવાનો બાકી હતો એ કાંકોરમંદિરનો ચોરડો હતો.

ચોર લોકો કાંકોરમંદિરના ચોરકામાં પેઠા. ભગવાનની સેવા પૂજનાં પાત્ર, દીવીઓ, આરતી વગેરે ત્યાં પડ્યું હતું.

એ શાએ એ બધું પણ ઉઠાવ્યું. પણ ભગવાનના ભક્તના ઘરમાંથી ચોરી કરીને ભાગી જવાની ચોરાની તો ઘણી ઇચ્છા હોય પણ ભગવાન એમને ભાગવા યાના કે ?

ઓર્ધિનું એક ચેરના હાથમાંથી એક વાસણ જમીન પર સરી પડ્યું ને એને અવાજ થયો.

પાસે જ એકનાથ યુતા હતા. અવાજ સાંભળી તરત એ જાગી ગયા ને હીવાને એમણે સતેજ કર્યો.

ચોર લોકો ગભરાઈ ગયા. એમણે નાસવા માંડ્યું.

પણ એકનાથ પરિસ્થિતિ પામી ગયા હતા એટલે એમણે પીમા અવગળી કહ્યું:

‘અરે ભાઈઓ! ભાગો નહિ તમારે ઠરવાનું કંઈ કારણ નથી. તમે આમ આવો.’

ગિરિજામથ પણ જાગી ગયાં હતાં. ઘરમાં ચોર પેઠા છે એ જાણીને તરત એ પધારીમાંથી ઊભા થઈ ગયાં ને બાન્હું ઉધાડવા ગયાં પણ એકનાથે એમને વારતા કહ્યું.

‘બાન્હું ઉધાડ્યો નહિ કે કોઈને જૂમ પાડ્યો નહિ એ બધા આપણા માણસો છે.’

ચોર લોકોને તો એકનાથ મહારાજની વાણી સંભળી પરમ આદર્શ થયું. એના કરતાં પણ

વધુ આશ્વય જનક તો એ હર્ષ કે ચાર હોફે નાસતાં નાસતાં અટકી ગયા હતા ને ટગર ટગર એકનાથ મહારાજની સામે જોઈ રહ્યા હતા.

મહારાજ ઊભા થઈ ચારહોફોની પાસે આંખા, પ્રેમથી કોને હાથ પકડીને પોતાની પધારી પાસે લઈ આંખા ને ભણે પોતાને ઘેર મહેમાન આંખા હોય એ રીતે માનથી એમને પોતાની પાસે બેસાડી પ્રેમથી બોલ્યા.

‘ભાઈઓ ! તમે ભલે આંખા, તમારે જે જે વસ્તુની જરૂર હોય તે તે આ ઘરમાથી ખુશીથી લઈ જાવ. તમે નિર્ભય છો, જરાપણ ગભરાયો નહિ. પણ પહેલાં તમારે માનુ કહેવું માનવું પડશે. તમે અહીંથી-મારે ઘેરથી જન્મ્યા સિવાય જન્મ શક્યો નહિ. હું હમણું તમારે માટે રસોઈ તૈયાર કરાવું છું તે જમીને પછી જે કંઈ જોઈએ તે લઈને તમે ખુશીથી જાઓ.’

ચારહોફોને તો આ અતુલ્ય એકદમ નવો હતો. પણ એકનાથ મહારાજ એમને દસાવે કે એમને સુસ્કેલીમાં મૂકી કે એવો વહેમ હવે એમના હૃદયમાં હતો નહિ.

તેઓ પુતળાની પેઠે ચૂપ બનીને બેઠા. એમના મનમાં અગભગાટ થઈ ગયો હતો.

એકનાથે ગિરિભાઈને રસોઈ કરવાનું કહ્યું.

ગિરિભાઈ તરત જ સંધવા પેઠાં ને સવાર પડતા પહેલાં ચારહોફો માટે એમણે ઉત્તમ રસોઈ બનાવી.

એકનાથે ચારે ચોરોને જમવા બેસાડ્યા.

જમી રહ્યા પછી જે પોટલાં ચોરોએ ભાંક્યાં હતાં તે એમને લઈને નિર્ભય રીતે જવાનું બ્યારે એકનાથે કહ્યું ત્યારે ચારે ચોરોએ સંતના ચરણમાં મસ્તક મૂકી રહી પડ્યાં.

‘મહારાજ ! અમારો અપરાધ ક્ષમા કરો.

અમે તો જડ જેવા છીએ. અમે તો પાપી છીએ. અમારા પર આટલી કૃપા વરસાવો છો તે અમારાથી જેવારો નહિ. અમને તમે શ્રાપ આપો. અમને તમે શિક્ષા કરો. અમને તમે ભારેમાં ભારે કષ્ટ પડે તેવું કરો.’

હસીને એકનાથે કહ્યું:

‘તમે આજથી પાવન થઈ ગયા છો, તમારે કોઈ જાતનો દોષ નથી. તમને શિક્ષા કોઈ કરી શકે નહિ.’

કહ્યું જાળના ચારહોફોની આંખમાંથી હઠ હઠ આંસુ પડવા લાગ્યાં.

એ આંસુ વહે એકનાથ મહારાજનાં પગ પોતાં ચારહોફોએ કહ્યું:

‘મહારાજ ! આપના પવિત્ર પગનો સ્પર્શ કરીને અમે પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે આજથી અમારો ધર્મો અમે મૂકી દઈએ છીએ. ભલે ભૂલે મરવાનો પ્રસંગ આવશે તો અનાજ વગર ભૂલે મરીશું પરંતુ આ હલકટ કામ તો હવે નિઃશંકીમાં કરી નહિ જ કરીએ. મહારાજ ! આપે અમારો ઉદ્ધાર કર્યો છે એટલે આજથી આપ અમારા શુભ છો. એથી આશીર્વાદ આપો કે અમે અમારી પ્રતિજ્ઞા પાળી શકીએ.’

પ્રસન્ન થઈને એકનાથે ચાહુંને આશીર્વાદ આપ્યા ને એ સાથે શમનામનો મંત્ર પણ આપ્યો.

ભણે-લાખો રૂપિયા મળી ગયા હોય એવા આનંદથી ચારહોફો પોતાના અહુશુકને પ્રણામ કરી ચાલ્યા ગયા.

હૃદય તો હર્ષ એકનાથનું
સરસ ને શુચિ પ્રેમથી ભર્યું;
પરંતુ તથો વાચ ના ‘રવિ’
મધુર શક્તિનું ગીત શ્રવણું.

એકનાથનો વાણી

(૧)

હરિકીર્તને' ચિત્ત શુદ્ધ,
જાય લેહ નિરમુની
શામ ક્રોધ પળતિ દૂરી,
હોત લોભરી મહાપાપા.
મજરે હરિએ' કીર્તન,
પશુપક્ષી હોતી પાવન.
શ્રીગુરુનાં અધિકાર,
કીર્તન સાર કલિયુગી.
એકાન્તનાર્દની' ઉપાય,
તરાવયા જાવન દીસી.

(૨)

ધ્યાની' ધ્યાતાં શુરુસયા,
અલભ્યુત હોય કાયા.
કરે કરિતાં શુરુપૂજા,
તેચિ પૂજન અધોક્ષજ.

પાથી' કરા શુરુયાત્રા,
મુખે' ઉચ્ચાર શુરુમંત્રા.

એકાન્તનાર્દની' પરબ્રહ્મ,
હેચિ ભક્ષાં ધર્મકર્મ.

(૩)

તુમચે' નામ સંકીર્તન,
હેચિ માઝે' સંધ્યાસ્નાન.
તુમચે' પાયાયા સાક્ષેપ,*
હોચિ માઝા કાળક્ષેપ.
તુમચે' પાયામે' વંદન,
હેચિ માઝે અતુષ્ઠાન.
તુમચે' પાયાપાશી' નિદ્રાં,
હેચિ માઝી પ્રેમમુદ્રા.
એકાન્તનાર્દનાકાર,
અલભ્યુત હો સંસાર.

* દર્શન.

ધોનરાગમયજોયા મમયા મામુવાબિલાગાં

જહવો જાગતપલા પૂના મહુમાયમાગઠાઃ॥

જી. ૪/૧૦

હરિનો ભારમ છે શૂરનો, નહિ કાયરનું કામ જોને!

—મીતમદાસ

દક્ષિણમાં આવેલા દેહ નામના ગામમાં સં.
૧૯૬૫ માં દુક રામનો જન્મ થયો હતો.

જોમના પિતા બહુ સામાન્ય સ્થિતિના હતા. નાનપણમાં પિતાએ દુક રામને દુનિયાદારીનું શિક્ષણ આપવા થયો પ્રયત્ન કર્યો પણ દુકરામની ધુન જુદા પ્રકારની હતી એટલે એવું શિક્ષણ જો મહેલુ કરી થકયા નહિ.

લોકો કહેતા કે-છોકરો ઠેઠ છે. જોના નસી-જમાં વિદ્યા નથી. મા-બાપને છોકરાના મનનું વલણ સમજતું નહિ એથી જો મનમાંને મનમાં દુખ જાનુભવતાં.

જો કિંમત રાત્રીના સમયે દુકરામને પિતાને પૂછ્યું.

‘હે પિતાલ! લોકો બણતા કેમ હશે?’

‘બણવાથી વિદ્યા આવડે માટે.’

‘વિદ્યા શિખવાથી શું થાય? જાણકે ફરી પ્રશ્ન કર્યો.

‘વિદ્યા શિખવાથી જુદિ મુધરે.’ પિતાએ જવાબ આપ્યો.

‘જુદિ મુધરે એટલે?’

‘જુદિ તેજ થાય, નિર્ભય થાય.’

‘પણ પિતાલ! પેલા પડિત તો કયામાં તે દિવસે એવું કહેતા હતા કે જગવાનનું નામ લેવાથી જુદિ મુધરે છે. એટલુંજ નહિ જગવાન પ્રસન્ન થાય છે.’

‘જો વાત પણ સાચી છે.’

‘તો હું પાંડુરજનું નામ રાજ જુદુ છું’ મારી જુદિ શું નહિ મુધરે? મારા પર જગવાન પ્રમન્ન નહિ થાય? મને તો જગવાનનું નામ જપવું બહુ મયે છે.’

પિતાએ દુકરામના મુખ સામે જોયું. પછી જોના માથે હાથ દેરવતાં કહ્યું.

‘બાઈ! જગવાનના નામનો તે આશ્રય લીધો છે તો હવે જોને છોકરો નહિ. જગવાન પાંડુરજ તારું રક્ષણ કરશે. જો આખા જગતના પાલક છે. જોના શરણે જે જાય છે એનાં બધાં કામ જો પાર પડે છે.’

‘પિતાલ! તમે મને રાજ જગવાનની વાતો સંજાગો તો તે મને યાદ રહે બીજી બધું યાદ રહેતું નથી.’

માતાએ પ્રેમથી કહ્યું:

‘લીકરા! જગવાનનું જાગન પણ ફરીએ અને સંસારનાં કામ પણ ફરીએ. જગવાન તો જે

પુત્રપાત્રે કરે છે એના પર રાજ થાય છે ને એને મદદ કરે છે’

તુકારામે કહ્યું:

‘મા! તું ચિતા ના કરીશ. જિહ્વામાં જે ખરેખર લાલવા જેવું છે તે હું અવશ્ય બાણી લઈશ.’

(૧)

તુકારામ જેમજેમ મોટા થતા ગયા તેમતેમ એમનું જ્ઞાન વધારે ને વધારે ભજન તરફ જોવાવા લાગ્યું. એ નિત્ય મંદિરમાં જવા લાગ્યા ને સંત સાધુઓની સેવા કરવા લાગ્યા.

એમના પિતાની ઝામઝામમાં એક નાની સરખી દુકાન હતી.

એક વખત પિતાને ખાસ કામ બહાર ગામ જવાનું થયું. એમણે તુકારામને દુકાને બેસાડ્યા ને બધી સમજ પાડી એ બહારગામ ગયા. સોળ વર્ષનો ઉછરેલ દુકાન ના ચંબાળી શકે? પણ તુકારામને જેવો રસ હરિજનનમાં આવતો હતો, તેવો રસ દુકાનમાં બેસીને વહેપાર કરવામાં નહતો આવતો. પણ પિતાની આજ્ઞા કંઈ આન્યા સિવાય થાહે? એટલે એ તો વિઠ્ઠલ! વિઠ્ઠલ! કરતા દુકાને બેઠા.

થોડીવારે દુકાન આજળ થઇને બેચાર સાધુઓ નીકળ્યા.

તુકારામે સાધુઓને જૂમ પાડી ઊંચા રાખ્યા. દુકાનેથી બેઠરી પાસે જઈ પ્રણામ કર્યા ને દુકાનમાં તેડી લાવી બહુ આદરપૂર્વક બેસાડ્યા.

સાધુઓએ પૂછ્યું:

‘ભગત! આ દુકાન તમારી છે?’

તુકારામે કહ્યું:

‘મહારાજ! આ શરીર માત્ર નથી તો પછી આ દુકાન ને તેમાંનો સામાન મારો શી રીતે હોઈ શકે? બધું ભગવાનનું છે.’

સાધુઓને આ જવાબ સાંભળી આનંદ થયો. એમણે મીઠી વાણીથી કહ્યું:

‘જ્યારે બધું ભગવાનનું છે ત્યારે લેયા, ભગવાનની આજ્ઞાથી સાધુસતોને પ્રસન્ન કરો. એમને દાળ, ચાવલ, આટા, શાગ વગેરે અપાવો.’

તુકારામ રાજ થઈ ગયા. આજે ભગવાનનાં બહુતો પોતાની દુકાને પધારીને સામેથી શેડી ને દાળ માગે છે એ પ્રભુની કેવી કૃપા! ભગવાને એમના બહુતોની સેવા કરવાની આજે તક આપીને કેવી કૃપા વરસાવી છે! અહો! આવું બાબ્ય કંઈ સહેલાઈથી મળે?

આજું વિચારી તુકારામે પ્રસન્ન થઇને કહ્યું:

‘મહારાજ! આ બધું આપનું જ છે. આપ આજ્ઞા કરો તેટલું આપની સેવામાં રજૂ કરું.’

તુકારામની સરળતા જોઈ સાધુઓને ખૂબ સંતોષ થયો. એમણે ચાર જણાને જોઈએ એટલી સામગ્રી માગી ને તુકારામે દુકાનમાંથી દુરત દાળ, ચોખા, હોટ વગેરે આપી દીધું.

આશીર્વાદ લઈ સંતો પોતાના રસ્તે પડ્યા.

આ જાણુ સાંજે તુકારામના પિતાએ જ્યારે આ વાત બાણી ત્યારે એમણે તુકારામને બોલાવી કંપકે આપ્યો ને કહ્યું:

‘ભાઈ! શક્તિ વગરની શક્તિ કદી કરવી જોઈએ નહિ. સાધુસતોની સેવા કરવી એ બહુ સારી વાત છે. પરંતુ આપણી સ્થિતિ સારી ન હોય, તે વખતે આપણે શી રીતે દાન ગુરુ કરી શકીએ? તું બાણે છે ને કે આપણી દુકાનમાંથી ખાસ કંઈ માસિ થતી નથી. જેનેજેણે એક ટંકના શેટલા જેટલું નીકળે છે. એવા સમયે તે સધુઓને શીધાં આપી દીધાં એ આપણને શી રીતે પાલવે?’

તુકારામે નમ્રતાથી કહ્યું:

‘પિતાજી! ભગવાનના બહુતોને પ્રસન્ન કરવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. ને ભગવાન જ્યારે

પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે કેાઇ જાતની પછી ચિન્તા કરવાની રહેતી નથી.

આનો જવાબ શેા હોઇ શકે ?

(૩)

એકાદ વર્ષ પછી તુકારામના પિતા એકાએક પ્રજ્ઞના ચરણકરણને પાછી ગયા, એમની પાછળ થોડા દિવસ પીત્થા પછી તુકારામનાં માં પશ્ચ આક્રમ્યાં ગયાં.

હવે તુકારામના માંથા પર ઘરની જવાબદારી આવી પડી.

પોતે એકલા હોત તો ઠીક હતું પરંતુ માતા-પિતાએ તુકારામને પશ્ચાવી દીધા હતા. એટલે ઘર છોડીને બાગી જવાય એમ હતું નહિ.

તુકારામની આગળ હવે વિકટ પ્રશ્ન ઊભો થયો. અત્યારપુષ્પી તો માઆપની છાયામાં મુખેથી એ જાજન કરી શકતા હતા પશ્ચ હવે જાજનમાં વિશ્વ ઊછું મરું. સંસારનો ઝોળો માથા પર પડ્યો.

માઆપની ઉત્તરક્રિયા પતાવી તુકારામ પડો-શીઝોની સલાહથી પિતાની દુકાને બેસવા મારણું. પશ્ચ વેપારની અ દીધુ દીમાં પડવની એમની ઇચ્છા નહિ અને હૃદયના ઉકાર એટલે એમની દુકાન થોડા વખતમાં સંક્રાંત જેવી બની ગઇ.

કેાઇ ગરીબ સ્થિતિનો માણસ એમની દુકાને માલ લેવા આવે તો તુકારામ એને મફત ને ભેંધએ તે વસ્તુ આપી દેતા. એની પાસેથી વેચા લેવાનો એમનો જીવ ચાલતો નહિ. સાધુચંદ પાસેથી તો લેવાય શી રીતે ? એમને તો મફત જ આપવું ભેંધએ એવો એમણે નિયમ કરી લીધેલો. ઉપરાંત કેાઇ પ્રદાન દેવતા બુલેચુકે તુકારામની દુકાને ચઢી જતા તો એમને હસિણા આપ્યા સિવાય પાછા કદાચ શી રીતે ?

આમ તુકારામ વેપાર કરવા માંડયેા. થોડા દિવસમાં દુકાનનો બધો માલ ખલાસ થઇ ગયો.

વેપારીને ત્યાંથી ઉધાર બીજો માલ લઇ આવ્યા એ પશ્ચ થોડા દિવસમાં વહેંચાઇ ગયો અને તુકારામનો વહેંચાર અટક્યો.

ઉધાર લીધેલા માલના પૈમા આપ્યા સિવાય બીજો માલ આપવાની વેપારીએ થોડાખી ના પાડી ને તુકારામ પાસે માલ વેચ્યો હોય તો પૈમા આવે ને ? એમણે તો માત્ર વેચવાને બદલે વહેંચી દીધા હોય એટલે આખરે દુકાન બંધ કરવી પડી. પાંચ પૈકાની આશિ તો થઇ નહિ પશ્ચ માથે ફેરું થઇ મરું.

તુકારામ હવે ખુંઝાયા. ઘરમાં સ્ત્રી રાજ મણાં મારવા લાગી. ઘરમાં કોને ભેંધવી વસ્તુ રાજ મળે નહિ એટલે એ અકળાયા સિવાય રહી નહિ. સવાર સાંજ મુઠિા તો સળગાવવો ભેંધએ કે નહિ ? પશ્ચ મુઠિા સળગાવવા ખોટા લાકડાનું પશ્ચ જમાં ઠેકાણું ન પડતું હોય ત્યાં ચોખ્ખા ઢાળની તો વલ જ શી કરવી ?

તુકારામ તો બીચાસ લાગી જેવા હતા. વેરાગી જેવા હતા. એમને યાવાનું મળે કે ન મળે એની ચિન્તા ન હતી. એ તો ને દિવસે રજી ન મળે તે દિવસે એકાદશી સમજી લેતા અને નિર્મળ જળ પીને સતેવ માની લેતા. એમનું પેટ તો હરિ-રસથી મહા પુષ્ટ જ રહેતું હતું.

પશ્ચ એમનાં પત્ની જિજ્ઞાસુ કઇ જગત ન હતાં. એમને તુકારામ જેવી અચળ થઈ પ્રાપ્ત થઇ ન હતી એથી જગતની બીજી સામાન્ય સ્ત્રીઓની પેટે એ રાજ અકળાતી, આમુ સારવી અને તુકારામને કેાઇકેાઇવાર ન કહેવાનાં વેણ પશ્ચ કહી દેતી.

તુકારામ એવે વખતે શાન્તિથી સંબળી રહેવા પછી બહુ ગીઠાશયી કહેતા:

‘જુઓ, આપણે ધર્મ જુમાવવું ભેંધએ નહિ. બધું જમવાનની ઇચ્છા મુજબ અને છે. ભગવાનને બધાની ફિકર છે.’

જિભઈ ચિડાઇને કહેલી:

‘ભગવાન ભગવાન કરો છે. પણ તમારો ભગવાન અહીં ખાવાનું નાખી બાંધે છે? બીજી સ્ત્રી જ વગર ચલાવી લેવાય પણ જેટલું હાથપકાયે કંઈ મળતું તો ભેળવે ને!’

તુકારામ હસીને કહેતા:

‘ભગવાન કંઈ મારા એકલાના નથી. ભગવાન તો તમારા પણ છે. એ ભગવાન જ આખા ભગતનું પૂરું કરે છે. ને એ આપણું પણ પૂરું કરશે આપણો તો એક જ ધર્મ છે. ભગવાનને પ્રેમપૂર્વક યાદ કરવા.’

‘તમે યાદ કર્યા કરો, મને તો કંઈ કુરસક નથી, જે ભૂમે મારે એને યાદ કોણ કરે!’

‘એવું ના બોલાય ભગવાન તો બહુ દયાળુ છે. એ કદી નિષ્કુર બનતા નથી. એ નિષ્કુર બને તો આ જગત ચાલે જ શી રીતે?’

આ સાંભળી જિભઈ કહી દેતી:

‘એ તમારી લાળી લાળી વાતો મહેરબાની કરીને મારી પાસે ન કરતા બીજાની પાસે કરવી હોય તો કરજો મને એમાં સમજ પડવાની નથી.’

‘બલે બલે, તો તમે કોઈ દિવસ ચિડાતાં નહિ.’

‘તમે કંઈ કામધંધો કરતા હો તો હું કોઈ દિવસ ચિડાઉં નહિ. પણ તમારા હાકા વળતાં નથી એટલે થાય શું? હું મહેનત મજૂરી કરીને થોડું ઘણું લાતું એના પર તમે આધાર રાખીને બેસી રહો એ કેમ ચાલે? કમાવીને લાવવાનો ધર્મ આદર્શનો છે.’

તુકારામ કહેતા:

‘તમારી વાત સાચી છે. પણ ભજન વિના કોઈ ધંધો મને સુઝેના નથી. અને કંઈક પુરુષાર્થ કરવા બદલ હું તો એમાં નિષ્ક્રમતા મળે છે.’

‘ધ્યાન રાખીને કામ કરો નહિ એટલે એવું જ થાય ને!’

તુકારામ ‘વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ’ કરતા મોન રહેતા.

(૪)

‘આખરે તુકારામે થોડા પુરુષાર્થ કર્યો એક જમીનદારે એમની વાત સાંભળી ને તુકારામને પોતાનાં બે થોડાં ખેતર હતાં એની રખેવાળીનું કામ સોંપ્યું. બન્ને ખેતર મોડામોડ હતાં.

પણ તુકારામથી આ કામ પણ બની શક્યું નહિ. રખેવાળી કરવાને બદલે એ તો ખેતરમાં જઈને ધ્યાનમાં બેસવા લાગ્યા જમીનદારને આવે રખેવાળ પોસાયો નહિ. એટલે થોડા જ દિવસોમાં તુકારામને એણે છટા કર્યાં.

તુકારામને પણ ભગવાનની સેવા કરવાની મૂંઝીને બીજાની સેવા કરવાનું ગમતું નહિ. એથી હવે બીજા કોઈની નોકરી નહિ કરવાનો નિશ્ચય કરી પોતે ભગવાનના ભજનમાં જ લાગી ગયા.

ધર્મપત્નીએ વળી પાછા એમને ખૂબ ખબર લાગ્યા, પણ તુકારામનું ચિત્ત હવે ભગવાનના યાદપદમાં લાગી ગયું હતું તે હવે પાછું વળે તેમ નહતું એટલે એમને કરી અસર થઈ નહિ.

એક દિવસ જિભઈ ખૂબ અકળાઈ એટલે એ ઘર છેડીને ગાળ્યા.

જિભઈના મનમાં એમ હતું કે આમતેમ રજાડીને સાજો પાછા ઘેર આવશે. બીજો ક્યાં જવાના છે? પણ તુકારામે તો ઘરનો માર્ગ છેડીને વનનો માર્ગ પકડ્યો હતો. એટલે રાત્રે પાછા ક્યાં નહ.

એમણે તો વનમાં જઈ એકાંતમાં એક ટેકરા ઉપર આસન લગાવ્યું ને વિઠ્ઠલના ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા.

ભક્ત બ્યારે પોતાની તમામ જવાબદારી ભગવાન ઉપર નાખી દે છે ત્યારે ભગવાનને એ સ્વીકારવી જ પડે છે. ભગવાને હવે તુકારામની જવાબદારી પોતાના મથે લીધી.

તાંમા સમય મુધી તુકારામ ક્યાનસ્થ રહ્યા પછી
ધીરે ધીરે જાગ્રત થયા, ને એ સાથે એકાએક
એમના કંઠમાંથી એક ટ્રેકુ ગીત બહાર સરી પડ્યું.
તુકારામના હૃદયના જ ભાવ ગીત વાટે બહાર
આવ્યા હતા. એનો ભાવ એવો હતો—હે પાંડુરગ!
હું તારે ચરણે છું. બાલકતું રક્ષણ જેમ માતાપિતા
કરે છે, તેમ હે જગતના પિતા ! તું મારું રક્ષણ
કરજે, આ જગતમાં મને એક માત્ર તારો જ
અધાર છે.’

એકાએક ભજન જોડાઈ ગયું એથી તુકારામને
ચેતાને પણ આશ્ચર્ય થયું. સાથેસાથે હર્ષ પણ
થયો. એમના કંઠનું આધુર્ય અદ્ભુત હતું. એમણે
કરીથી એ ભજન યુક્ત દિલથી ગાયું. પછીથી
ધીમેથી એ આત્મભગત બોલ્યા:

‘હે વિઠ્ઠલ ! તારા શુભ ભાવાની મારામાં તો
શક્તિ જ નથી. હું કંઈ પડિત નથી તે મીઠી
વાણીથી તને રીઝવી શકું. મારી તો બાંડી પેલી
વણી છે, તેમ છતાં એનાથી તું રાજ થતો હોય
તો મારા સ્વામી ! એનાથી વધારે ઠંડું મારે મન
બીજું શું હોઈ શકે ?’

ભજવાન પડિતાઈ કંઈ જોતા નથી. ભજવાન
તો ભાવ જુએ છે. જેના હૃદયમાં ભાવ છે. ભક્તિ
જે એની વાણી પ્રજાને અમૃત જેવી મીઠી લાગે
છે. નાતું કેપાણું માત્ર પ્રિય બાળક માને જ્યારે
બોલાવે છે ત્યારે શું એ ગોઠની ગોઠનીને બોલે
છે ? એની વાણીમાં શું સાન ભરેલું હોય છે ?
બાકચરચના એની શું બરાબર હોય છે ? ના રે ના,
એ તો જેવું મનમાં આપ્યું તેવું બોલી જાય જ
એની એવી કાલી કાલી અને જડી પેલી ભાષા માતા
બહુ પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે એટલું જ નહિ એવી
મીઠી મીઠી ભાષા એને વધારે ને વધારે સાંભળવાની
ઈચ્છા પણ ધાય છે.

આવી જ રીત ભજવાનની હોય છે. એટલે
તુકારામની વાણી એમને ખૂબ ગમી, ગઈ.

તુકારામના હૃદયમાં તો હવે બાવની-બરતી
આવવા માંડી. રોજ હવે એ ભજનો જોડી જોડીને
ગાવા લાગ્યા ને આનુભાવનાં ગામડાંમાં ફરવા
લાગ્યા.

જેવી કરતાં ખેડોને, રસ્તે જતા મજૂરોને,
રમત ટ્રમતાં બાળકોને, પાણી બરતી સ્ત્રીઓને જે
કોઈ એમના ગામડાંમાં જડી જડું એમને પ્રુથ-
ભિન્નજથી એ પોતાનાં ભજન સંભળાવવા લાગ્યા.

તુકારામના કંઠમાંથી સરતાં રીઠામીઠાં ભજનો
સાંભળનારને ચકિત કરી દેતાં. સૌ કોઈ આ નવીન
ભજનિકને જોઈને આદરથી કાંઈ જોડવા લાગ્યું.
ચાહેલાને ચાક ઉતારી દે, ને હાદેલાને હિંમત
આપે એવી મધુર વાણી સાંભળવી કોને ન ગમે ?

જેતજેતામાં તુકારામનું નામ આનુભાવ
પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું. બધા એમને સંત કહીને બોલા-
વવા લાગ્યા. ને એમની વાણી સાંભળવાને આનંદ
લેવા એમને પ્રેમપૂર્વક પોતાના ગામમાં બોલા-
વવા લાગ્યા.

તુકારામને મન હવે તો ‘સબમુખિ ગોપાલકી’
જેવું હતું. એથી એ ઠેકાણે ઠેકાણે ભજન કીર્તન
કરવા જવા લાગ્યા ને આમ ભજનનો વેપાર કરવા
લાગ્યા. આ વેપારમાં એટલાં ખાવે એવું હતું જ
નહિ. એમાં તો કેવળ નફાજ હતો એટલે તુકારા-
મને આ ભજનનો વેપાર ખૂબ ગમી ગયો.
ભજનના નસિયાઓ તુકારામને ભૂખ્યા રહેવા દેતા
નહિ. ભજવાનની કૃપાથી એ તુકારામનો સત્કાર
કરતા ને એમની પવિત્ર વાણી અવધુ કરી
ધન્ય બનતા.

સમય જતાં તુકારામની આનુભાવ સાથે
કહેવય જેવું એક ભક્તમંડળ પણ જામી ગયું. એ
બધા શક્તો તુકારામના સાથે ભજનમાં જતા ને
ભજન કીર્તનમાં સાથ આપતા.

આ મંડળમાં કેટલાક ભણેલા પણ હતા. કેટ-
લાક જ્ઞાની પુરોહો પણ હતા. અને કેટલાક ત્યાગી
સંતો પણ હતા.

એ જાણ તુકારામની વાણીને સમયે સમયે ઉતરી લેવા લાગ્યા. ને એમના એ 'અભગો' (અભંગમાં રચાએલાં ભજનો) કંઠસ્થ કરી ખાવા લાગ્યા.

આથી વ્યારે આણુ તુકારામની વાણી બહુ મંથિલ થઇ ગઇ.

આ આણુ જિજ્ઞાસુ—તુકારામની પત્નીએ જ્યારે તુકારામની નવી પ્રવૃત્તિ જાણી ત્યારે એને પોતાના કાર્ય વિશે પસ્તાવો થયો.

તુકારામ ઘેર પાછા ફર્યાજ નહતા. એટલે એક દિવસ એ તુકારામનો મુકામ જે ગામમાં હતો ત્યાં ગઇ ને પોતાની ભૂતની ક્ષમા માગી તુકારામને ઘેર આવવા વિનંતી કરી.

‘વિઠ્ઠલ! વિઠ્ઠલ! એમાં આણુ આણવાનું શું કામ છે?’ પ્રશ્નના નામનો ઉચ્ચાર કરી તુકારામ પત્નીને કહેવા માંડ્યું :

‘તમારી ભૂતજ થઇ નથી. તમારે ક્ષમા શા માટે માગવી પડે? મારે તો સર્વત્ર ઘર જેવું છે. મને કદી કોઇ કંઠાણે દુઃખ જણાયું જ નથી.’ એટલે મારી ચિંતા કરવાની જરૂર શી છે?’

‘તોય તમારે ઘેર આવવું પડશે. ઘેર આવીને રહો. પછી તમારે ભજન કરવા ત્યાંથી જ્યાં જવું હોય ત્યાં જજો. હું તમારા આંગમાં હવે નહિ આવું.’ જળગળા સ્વરથી જિજ્ઞાસુએ કહ્યું :

તુકારામ પત્નીની આંખમાં આંસુ ભરેલું ચક્રા નહિ. એ તરત ઘેર આગ્યા.

આ પ્રસંગ પછી જિજ્ઞાસુને કદી ફરિયાદ કરવાની જરૂર પડી નહિ. કારણ કે ભગવતે તુકારામની અનન્ય કાશ્વિથી પ્રમત્ત થઇ એની તમામ જવાબ-દારી સ્વીકારી લીધી હતી એટલે અન્ને જણને ચેત પુરું એ એળવી આપતા હતા.

(૫)

હવે તુકારામ નિરાશિન ભજન કીર્તનમાં જ તલલીન રહેવા લાગ્યા. પોતાના મંડળ સાથે એ સ્થળે સ્થળે ફરીને કીર્તન કરવા લાગ્યા. ને નિત્ય નવા નવા અભગો રચીને જનતા જનાઈનને સંભળાવવા લાગ્યા.

પણ તુકારામની સુકીર્તિ દેહના પડિતો સહન કરી શક્યા નહિ. એમને થયું—‘અમે સંસ્કૃતના મહાન પડિતો, વેદશાસ્ત્રપત્ન કહેવાયએ. એવાને કોઇ પૂછતું નથી અને પેલો આપ્તકાલ તુકારામ દેશી ભાષામાં પઠો રચીને વાહવાહ એળવી ભય છે એ કેવી વાત!’ એથી એમણે તુકારામની યો ભૂલાવવાનો વિચાર કર્યો.

આ પડિતોનો આગેવાન રામચંદ્ર જટ નામનો એક અભિમાની પડિત હતો. એણે બીના પડિતો સાથે દેહના હાકેમ પાસે જઇ ફરિયાદ કરી કે—તુકારામ દેશી ભાષામાં વેદવાણી ઉતાવાંને વેદ ભગવાનનું અપમાન કરી રહ્યો છે. એટલું જ નહિ વેદના મર્મને ભલુવાની એનામાં શક્તિ નહિ હોવાથી અર્થનો અનર્થ પણ એનાથી થઇ બય છે. એટલે એ અધર્મના રસ્તે ચાલી રહ્યો છે—એમ કહી શકાય. માટે એને અભંગ રચતાં અને કીર્તન કરતાં અટકાવવો ભેદએ. અને જેટલા અભગો એણે અત્યાર સુધીમાં રચ્યા છે એટલા કમળે કરી એને નષ્ટ કરવા ભેદએ. કારણ કે એમ કરવામાં નહિ આવે તો લોકો ઉપર એની અસર અસર પડશે. લોકો અધર્મી થઇ જશે અને એની અસર આખા સમાજ ઉપર થશે.’

હાકેમે તુકારામને યોલાવ્યા ને પડિતોની ફરિયાદ સભાગાની જવાબ માગ્યો.

તુકારામે નમ્રતાથી કહ્યું :

‘વિદ્વાન પડિતોની સમજ ભૂલભરેલી છે. લોકો અધર્મના રસ્તે નહિ પણ ધર્મના રસ્તે

કોરાય છે. જગવાનનાં જાન સંભાળવી લોકોને હું આનંદ આપું છું. અને એમને સાચા મુખનો માર્ગ હું બતાવું છું. આને અધર્મ શી રીતે કહેવાય ? અને જગવાને જે અભગો રચાવ્યા છે એમાં વેળાથીનું અપમાન શી રીતે થયું છે તે મને સમજતું નથી. છતાં નિદાન પડિન મહા-શક્તિનું મન કુંભનું હોય તો એ શું ઇચ્છે છે તે જાહેર કરે. એમની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવીશ.

પંડિત રમેશ્વર જટ્ટે અભિમાનથી કહ્યું :

‘અમે કહીએ તેમ તું કરે તો પછી અમારે વીએ કયો વ.પો નથી.’

‘કહો, આપ શું કહેવા માગો છો ?’

‘અમે તો એવું ઇચ્છીએ છીએ કે જે અભગો તે બનાવ્યા છે એ બધાને ઇન્દ્રાયણી નદીમાં પધરાવી દે અને હવે પછી નવો એક પશુ અર્જન નહિ બનાવવાની પ્રતિજ્ઞા લે.’

તુકારામ આ સાંભળી રતબ્ધ થઈ ગયા. પછી ધીમેથી હાથાકર્મો અવાજથી એ બેલ્યા :

‘મારા અભગો નહિ થાય એથી આપ જે પ્રયત્ન થતા હોય તો જાલે એને ઇન્દ્રાયણી નદીમાં પધરાવવામાં આવે. પણ પ્રભુના જાનનકીર્તન વચ્ચે તો હું છવી શકું એમ નથી એટલે એ જલસ તો મને છૂટ મળવી એવું.’

પડિતોએ કહ્યું :

‘તારે જાનનકીર્તન કરવું હોય ને જાનને બનાવી બનાવીને ગાવાં હોય તો આ ગામ છેડીને તારે જવું પડશે. આ ગામમાં રહીને તારું ખતિયું રું ચલાવે તે હવે નહિ બને.’

હાકેમ પણ પડિતોના વિચારને સંમત થયો એટલે તુકારામે ગામ છેડવાની તૈયારી બતાવી ને પોતાના રથેશ્વર સાચાબધ અભગોની પોથી એમણે પડિતોને સ્વાધીન કરી.

પડિતોએ એ પોથીને તુરત ઇન્દ્રાયણી નદીમાં ફેંકી દીધી.

(૬)

અભગો જતાં તુકારામ બહુ દુઃખી થઈ ગયા. એમના હૃદયને થેન પડ્યું નહિ. જાણે પરમ ધન દુઃખ ગયું હોય એવું એ કઈ અનુભવવા લાગ્યા.

થેર આવી એમણે અનાજ નહિ લેવાનો સંકલ્પ કર્યો અને વિઠ્ઠલને પોતાનું દુઃખ સંભળાવવા લાગ્યા.

એક દિવસ વીત્યો, બે દિવસ વીત્યા અને એમ કરતાં અગિયાર બાર દિવસ વીતી ગયા. તેરમા દિવસે આંધુ સારતા તુકારામની સન્મુખ જગવાન પ્રગટ થયા ને કહ્યું :

‘તુકારામ ! એક થા મરો કરે છે ? તારા અભગો નહિ થયા નથી. આજે સુઃસિત રીતે તને એ પાછા મળશે. શેલ છેડી દે અને નદીકિનારે જા !’

તુકારામ પ્રભુના ચરણમાં હળી પડ્યા. ને આંધુથી પગ પમાળવા લાગ્યા.

‘મારા સ્વમી ! બહુ કૃપા કરી.’

મરતક પર હોય મૂકી જગવાને કહ્યું :

‘તુકારામ ! મારા ઉપર તારી અચળ શ્રદ્ધા છે એ બોધ હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું. તારે આટે સુકિત હવે મુક્તિ બની ગઈ છે.’

તુકારામે ફરીથી પ્રભુના પગ પકડી લીધા. હસતા હસતા જગતાના સ્વામી અદ્ભુત થઈ ગયા.

એવામાં જહારથી અવાજ આવ્યો :

‘જહારજા ! જહારજા !’

તુકારામ એનો કંઈ જવાબ દે ત્યાર પહેલાં રમેશ્વર જટ્ટ થરમાં કાખડ થયો એણે દોડીને તુકારામના પગ પકડી લીધા.

‘અકારાજ ! મને ક્ષમા કરો.’

તુકારામે મૃદુ સ્વરે કહ્યું:

‘કોણ રામેશ્વર પંડિત ?’

‘હા, મહારાજ, મેં આપનો અપરાધ કર્યો છે. મને મારી ભૂલનું જ્ઞાન થયું છે. મેં આપને જોળખ્યા નહિ.’

‘જાલ ! મારો તો અપરાધ કોઇથી થયો હોય એમ હું માનતો નથી. અપરાધ થયો હોય તો પ્રભુનો થયો હોય. પ્રભુની ક્ષમા માગો. એ કરુણાસિંધુ છે.’

‘મહારાજ ! આપ જ્યાંસુધી ક્ષમા નહિ કરો ત્યાંસુધી સાક્ષાત પ્રભુ પણ મને ક્ષમા નહિ કરે. મને મારા પાપની બારે સજા મળી ગઈ છે. જે દિવસે આપના અમરગો નદીમાં પશ્ચરાવી દેવાનું પાપ મારાથી થયું તે દિવસથી મારા શરીરમાં અગન અગન થઈ રહી છે. એક ક્ષણે પછી મને એન પકડતું નથી. એકેક ક્ષણ એકેક સુગ જેવડી હવે લાગે છે.’

‘મહારાજ ! પંડિત તો મને આ અગનનું કંઈ સમજાવ્યું નહિ એથી એને શાન્ત કરવા અનેક ઉપચારો કર્યા પણ અગન શાન્ત થવાને બદલે વધારે ને વધારે ભેર પકડવા લાગી. આખરે આજે સમજ પડી કે આપનો જે અપરાધ કર્યો છે એનું જ આ ફળ છે. મેં આપને હુમલ્યા છે એ બદલ પ્રભુએ આ સજા કરી છે.’

આમ કહીને રામેશ્વર જટ હાથ ભેડીને આંધુ મારવા લાગ્યો. એનું અભિમાન નષ્ટ થઈ ગયું હતું:

ચંત તો હચાળી હોય છે. તુકારામનું દૃઢ્ય કષ્ટભી ભરાઈ ગયું. એમણે રામેશ્વર જટનો હાથ પ્રેમપૂર્વક પકડી કહ્યું:

‘પંડિત ! વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ કરો. એ જો સારું કરશે.’ એ પછી નદીકિનારે જવાની પ્રભુની આજ્ઞા આપતાં કહ્યું:

‘તમે નદીએ સ્નાન કરવા ગયા છો કે નહિ ?’

રામેશ્વરે કહ્યું:

‘ના મહારાજ, તે દિવસથી નદી કિનારે હું ગયો જ નથી.’

‘તો ચાલો, આજે. ત્યાં નદીમાં સ્નાન કરજો, જગવાન તમારી પીકા દૂર કરશે.’

રામેશ્વર પંડિતની પાછળ પાછળ બીજા પણ પંડિતો આવ્યા હતા એ બધા તુકારામની સાથે ઇન્દ્રાયણી નદીના કિનારે ગયા.

ત્યાં તુકારામની સૂચનાથી રામેશ્વર જટ નદીના જળમાં ડૂબી મારી અને કોની અભયથી વચ્ચે એની તમામ પીકા એક જ ક્ષણમાં દૂર થઈ ગઈ.

એ બહાર નીકળી તુકારામના પગમાં પડ્યો. એ જ વખતે તુકારામના અભંગની યોથી, નદીના પાણી પર તરતી તાંતી કિનારે આવી.

રામેશ્વરે ઠાડીને એને બહાર કઢી અને વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલને ઉચ્ચાર કરતા તુકારામના કરકમળમાં એને સાફર અર્પણ કરી.

બાર દિવસ સુધી નદીના જળમાં અભંગ રહ્યા છતાં એક પણ અભંગ નષ્ટ થયો ન હતો. તેમ એક પણ અક્ષર એનો બગડ્યો ન હતો. આ મહા ચમત્કાર જોઈ સૌ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા ને તુકારામના ચરણોમાં મસ્તક નમાવવા લાગ્યા.

તુકારામ તો આ વખતે કપાનસ્ત્ર જેવા થઈ ગયા હતા. થોડી વારે એ ભગૃન થયા ત્યારે સોએ જોયું કે એમની જાને આંખોમાંથી આંધુની ધારાઓ વહેતી હતી. અને એ પવિત્ર જળથી હાથમાં રાખેલી અભંગની યોથી નહાતી હતી.

વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ બોલતી હૃદયસ્તારી બોલ, તુકારામના હે ‘રવિ’ ઉત્સુર છે અણબોલ.

દોરાય છે. જગવાનનાં જાજન સથળાવી લોકોને હું આનંદ આપું છું. અને એમને સાચા મુખનો માર્ગ હું બતાવું છું. આને અધર્મ શી રીતે કહેવાય ? અને જગવાને જે અજગો સ્થાન્યા છે એમાં વેળાણીનું અપમાન શી રીતે થયું છે તે મને સમજતું નથી. છતાં વિદ્વાન પંડિત મહોશ્વરે મને હું ખતું હોય તો એ શું ઇચ્છે છે તે જાહેર કરે. એમની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવીશ.

પંડિત રામેશ્વર જટ્ટ અભિમાનથી કહ્યું :

‘અમે કહીએ તેમ તું કરે તો પછી અમારે ખીલે કશેા જાણે નથી.’

‘કહેા, આપ શું કહેવા માગો છો ?’

‘અમે તો એવું ઇચ્છીએ છીએ કે જે અજગો તે બનાવ્યા છે એ બધાને ઇન્દ્રાયણી નદીમાં પધરાવી દે અને હવે પછી નવો એક પવ્વ અસઘ નહિ બનાવવાની પ્રતિજ્ઞા લે.’

તુકારામ આ સાંભળી સ્તબ્ધ થઇ ગયા. પછી ધીમેથી હુઃખજર્ણા અવાજથી એ બેલ્યા :

‘મારા અજગો નષ્ટ થાય એથી આપ જો પ્રપન્ન થતા હોય તો જલે એને ઇન્દ્રાયણી નદીમાં પધરાવવામાં આવે. પણ પ્રભુના જાજનકીર્તન વગર તો હું જીવી શકું એમ નથી એટલે એ જાહેર તો મને છૂટ મળવી જોઈએ.’

પંડિતોએ કહ્યું :

‘તારે જાજનકીર્તન કરવું હોય ને જાજને બનાવી બનાવીને ગાવાં હોય તો આ ગામ છોડીને તારે જવું પડશે. આ ગામમાં રહીને તારું ધર્મિયું સુથલે તે હવે નહિ બને.’

હાકેમ પણ પંડિતોના વિચારને સંમત થયો એટલે તુકારામે ગામ છોડવાની તૈયારી બતાવી ને પોતાના રહેતા સજયાબધ અજગોની પોથી એમણે પંડિતોને સ્થાપ્ત કરી.

પંડિતોએ એ પોથીને તુરંત ઇન્દ્રાયણી નદીમાં ફેંકી દીધી.

(૬)

અજગો જતાં તુકારામ બહુ દુઃખી થઇ ગયા. એમના જીવને જેન પડ્યું નહિ. જાણે પરમ ધન લૂંટાઇ ગયું હોય એવું એ હર્ષ અનુભવવા લાગ્યા.

ઘેર આવી એમણે અનાજ નહિ લેવાનો સંકલ્પ કર્યો અને વિરૂઢને પોતાનું હુઃખ સંભળાવવા લાગ્યા.

એક દિવસ વીત્યો, બે દિવસ વીત્યા અને એમ કરતાં અગિયાર બાર દિવસ વીતી ગયા. તેરમા દિવસે આંધ્રુ સારતા તુકારામની સન્મુખ જગવાન પ્રગટ થયા ને કહ્યું :

‘તુકારામ ! એક ચા માટે કરે છે ? તારા અજગો નષ્ટ થયા નથી. આજે સુઃસિત રીતે તને એ પાછા મળશે. શોભા છેાડી દે અને નદીકિનારે જા !’

તુકારામ પ્રભુના ચરણમાં, ઢળી પડ્યા. ને આંધ્રુથી પગ પમાળવા લાગ્યા.

‘મારા સ્વમી ! બહુ કૃપા કરી.’

મસ્તક પર હાથ મૂકી જગવાને કહ્યું :

‘તુકારામ ! મારા ઉપર તારી અચળ કૃપા છે એ જોઈ હું જહુ પ્રસન્ન થયો છું. તારે માટે સુકિત હવે સુલભ બની ગઇ છે.’

તુકારામે ફરીથી પ્રભુના પગ પકડી લીધા. હસતા હસતા જગતાના સ્વમી અદૃશ્ય થઇ ગયા.

એવામાં બહારથી અવાજ આવ્યો :

‘જાકતરાજ ! જાકતરાજ !’

તુકારામ એનો કંઈ જવાબ દે ત્યાર પહેલાં રામેશ્વર જટ્ટ ઘરમાં દાખલ થયો. એણે દોડીને તુકારામના પગ પકડી લીધા.

‘મહારાજ ! મને ક્ષમા કરો.’

તુકારામે મૂઠ્ઠું સ્વરે કહ્યું:

‘કેણુ રામેશ્વર પંડિત ?’

‘હા, મહારાજ, મેં આપનો અપરાધ કયો છે. મને મારી બૂલતું જાન થયું છે. મેં આપને જોળખ્યા નહિ.’

‘જાણ ! મારો તો અપરાધ કેાઈથી થયો હોય એમ હું માનતો નથી. અપરાધ થયો હોય તો પ્રભુનો થયો હોય. પ્રભુની ક્ષમા માગો. એ કરે-શુસિધુ છે.’

‘મહારાજ ! આપ જ્યાંસુધી ક્ષમા નહિ કરો ત્યાંસુધી સાક્ષાત પ્રભુ પણ મને ક્ષમા નહિ કરે. મને મારા પાપની બારે સજા મળી ગઈ છે. જે દિવસે આપના અમરજો નદીમાં પધરાવી દેવાનું પાપ મારાથી થયું તે દિવસથી મારા શરીરમાં અગન અગન થઈ રહી છે. એક ક્ષણુવર પણ મને ચેન પડતું નથી. એકેક ક્ષણુ એકેક સુત જેવડી હવે લાગે છે.’

મહારાજ ! પહેલાં તો મને આ અગનનું કારણ સમજાવું નહિ એથી એને શાન્ત કરવા અનેક ઉપચારો કર્યા પણ અગન શાન્ત થવાને બદલે વધારે ને વધારે જોર પકડવા લાગી. આખરે આજે સમજ પડી કે આપનો જે અપરાધ કર્યો છે એનું જ આ ફળ છે. મેં આપને દુઃખવ્યા છે એ બદલ પ્રભુએ આ સજા કરી છે.’

આમ કહીને રામેશ્વર જઈ હાથ જોડીને આંધુ સારવા લાગ્યો. એનું અભિમાન નહ થઈ ગયું હતું:

સંદ તો દયાળુ હોય છે. તુકારામનું હૃદય કષ્ટપાથે ભરાઈ ગયું. એમણે રામેશ્વર જઈને હાથ મેંમપૂરકે પકડી કહ્યું:

‘પંડિતજી ! વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ કરો. એ સો સારું કરશે.’ એ પછી નદીકિનારે જવાની પ્રભુની આજ્ઞા વાળે આવ્યાં કહ્યું:

‘તમે નદીએ સ્નાન કરવા ગયા છો કે નહિ ?’

રામેશ્વરે કહ્યું:

‘ના મહારાજ, તે દિવસથી નદી કિનારે હું ગયો જ નથી.’

‘તો ચાલો, આજે. ત્યાં નદીમાં સ્નાન કરજો. ભગવાન તમારી પીડા દૂર કરશે.’

રામેશ્વર પંડિતની પાછળ પાછળ ધીજી પણ પંડિતો આવ્યા હતા એ વધા તુકારામની સાથે ઇન્દ્રાયણી નદીના કિનારે ગયા.

ત્યાં તુકારામની સૂચનાથી રામેશ્વર જઈ નદીના જળમાં ડુબડી મારી અને સોની અભયણી વચ્ચે એની તમામ પીડા એક જ ક્ષણમાં દૂર થઈ ગઈ.

એ બહાર નીકળી તુકારામના પગમાં પડ્યો. એ જ વખતે તુકારામના અમરજોની પોથી, નદીના પાણી પર તરતી તરતી કિનારે આવી.

રામેશ્વરે હાડીને એને બહાર કઢી અને વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલનો ઉચ્ચાર કરતા તુકારામના કરકમળમાં એને સાદર અર્પણ કરી.

બાર દિવસ સુધી નદીના જળમાં અમરજો રહ્યા છતાં એક પણ અલગ નહ થયો ન હતો. તેમ એક પણ અક્ષર એનો બગડ્યો ન હતો. આ મહા અમરજો એક સો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા ને તુકારામના ચરણોમાં મસ્તક નમાવવા લાગ્યા.

તુકારામ તો આ વખતે ક્યાનસ્થ જેવા થઈ ગયા હતા. થોડી વારે એ જાગૃત થયા ત્યારે સોએ જોયું કે એમની બન્ને આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વહેતી હતી. અને એ પવિત્ર જળથી હાથમાં રાખેલી અમરજોની પોથી નહવાતી હતી.

વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ બોલતી હૃદયસિતારી બોલ, તુકારામના હે ‘રવિ’ ઉત્સુર છે અ

લુકારાંમની જ્યલંગ પ્રસાદી

(૩)

(૧)

નિજસ્થાને ગાતાં ઊભા નારાયણ,
 ઐશ્વર્ય કીર્તન કરિતાં ઠાલે.
 ઊભા શહોનિયાં મુખી નામ વડે,
 નાચે હા ગેલિલ નાના છડે,
 ભારગી બાલતાં મુખી નામ વાણી,
 ઊભા ચક્રપાણી આવે પુડે.
 લુકા મહાણે ધાસી કીર્તનાથી ગોઠી,
 પ્રેમ માલી ઉઠી નામાસાઠી.

(૨)

નામાણે ચિતન પ્રકટ પ્રસારા,
 અસાલ તે કરા જેથે તેથે.
 ચોઠવીલ માઝા સ્વામી નિશ્ચયસી,
 પ્રતિજ્ઞા હે દાસી કેલી આમહી.
 શુભ દોષ નાહી પાહાલ કીર્તની,
 પ્રેમ ચક્રપાણી વરમ હોય,
 લુકા મહાણે કહે વાટતો પ્રપચ,
 રાહડે શાચાચ કંઠે દાટે.

પડિત તો જલા,
 નિત્ય જાળે ને વિહુલા.
 અવધે સમ પ્રકા પાહે,
 સર્વા મૂર્તી વિહુલ આહે.
 રિતા નાહી કોણી કામ,
 સર્વા મૂર્તી વામુદેવ.
 લુકા મહાણે તોયિ દાસ,
 ત્યા દેખિલયા જાતી દોષ.

(૪)

વેદ અનંત બોલિલા,
 અર્થ ઇત્યાયિ સાધિલા,
 વિઠોળાસી ચરણ જાવે,
 નિજ નિષે નામ જાવે.
 અકલ શાસ્ત્રના વિચાર,
 અતિ ઇત્યાયિ નિર્ધાર.
 અકરા પુરાણી સિદ્ધાંત,
 લુકા મહાણે કાચિ હોત.

ભક્ત નરસિંહ મહેતા

મનન્યાશ્વિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે !
તેષાં નિત્યામિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વદામ્પદમ્ ॥

ગીતા: ૧/૨૨

હયા ક્ષમા દહતા ને ધીરજ, તેમ સતત સુરહરણું ધ્યાન,
કરે સદા સુંદર પ્રેરક જે મધુરી માનવતાનું ધ્યાન;
મુખ હંકારની પરવા નહિ જેને, સેવાનું છે હરહમ જ્ઞાન;
તે જ રૂઝ છે, તે જ વડો છે, તે જ પુરુષસિંહ, તે જ મહાન.

—દિનમણિ

(૧)

“શિવ ! શિવ ! સારંગધર ! હવે તો હહહહહો
કળિયુગ બેઠો.” કપાળે હાથ ફેરવતાં જહાંરામ
મહેતાએ કહ્યું.

‘સાચી વાત કાકા, નહીં તો બ્રાહ્મણના છોક-
રાને ઢેહવાડે જઈ નાચવા ફૂલવાની અવળી મતિ
ક્યાંથી થાય ?’

‘બરે ! પણ જોને દબાવીને બેચાર સખડો
કહેવારે ય કોઈ ન નીકળ્યો ?’

‘કહેનારા તો એક કહેતાં એકનીસ નીકળે;
પણ નરસૈયાને કોઈની શીખામણની જરૂર હોય
ત્યારે ને ? કોઈની ય એને ક્યારે તથા છે ? એક
દહાડો ઘેર સાધુકાને ભેગા કરી પગે વૃષભ બાંધી
સાજ ઘેરે નાચે છ એ બહલ શિખામણનાં બે
વેણુ મોતીરાય મહેતા કહેવા ગયા, ત્યારે એ ચા-
તિશિખામણે એવું કહ્યું કે, ‘ભગતને જાને જગતને
આદિ કાળથી ધૂરકાધૂરકી ચાલતી આવે છે. માટે
હનિયામાં બધા મને જુડો કહે તેમાં જ અને તો
મજા પડે છે !’

‘અહોહો ! મોટો ભગત ન જોયો હોય તો !
અત્યા વણુસીધર (જંસીધર) તારા બાઈએ તો

ઘરનું નામ બોલ્યું ! સાત પેઢીની આબરૂ ઉપર
પાણી ફેરવ્યું. હાબમાં રાખ્યો નહિ, તે સાવ વંઢી
ગયો; અને આખરે એવો જુડો થયો કે આખી
ન્યાતને લાલ મરવાનો વખત આવ્યો છે,’ જહ-
રાયે વણુસીધર નામના ઊભા યુવાન ગૃહસ્થ તરફ
જોઈને કહ્યું :

‘એમાં વણુસીધરને શું કહ્યો છો ? કયું હોય
તે લોગવે. મૂકો નરસૈયાને ન્યાત બહાર !’ શાન્તિ-
ધર નામના ગૃહસ્થે આકળા થઈ શિક્ષાની વાત
રજૂ કરી.

‘હા હા, એ વજર એની જ્ઞાન ઢેકાણું નહિ
આવે.’ ઊભાએ ટાપસી પૂરી.

‘અરી વાત. શુદ્ધના ભેગો નાચે ફૂટે એને જ્ઞાતિ
લોગો રાખીએ તો જ્ઞાતિની આબરૂ શી ? માટે
એ તો એ જ દાખનો.’ ત્રીજાએ ઉમેર્યું; અને એમ
સીએ ઝપાટાબંધ હામાં હા લેળવી. એટલે જૂના-
ગઢના પ્રસિદ્ધ સટાક ચોરા ઉપર ભેગા થયેલા
નાગર જ્ઞાતિના પચે ‘નરસૈયા ન્યાત બહાર’ એવો
કરાવ પસાર કર્યો.

(૨)

નાગરી ન્યાતમાંથી બહાર મુકાયેલા નરસૈયાના
સંબંધમાં ઝાઝી હકીકત કંઈ કહેવાની નથી.

ગુકારામની અલંગ પ્રસાદી

(૩)

(૧)

નિજલ્યાને ગાતા હિભા નારાયણ,
જેકલા કીર્તન કરિતા ડોલે.
હિભા શહોનિયા મુખી નામ વહે,
નાચે હા જોનિદ નાના છટે,
મારગી ચાલતાં મુખી નામ વાણી,
હિભા ચક્રપણી માગે રુટે
ગુકા મહેલે યાસી કીર્તનાચી ગોડી,
મેંમે થાલી ઉડી નાચાસાડી.

(૨)

નામાચે ચિતન મકટ પસારા,
અસાલ તે કરા જોયે તેથે.
સોડવીલ માઝા સ્વામી નિશ્ચયસી,
પ્રતિજ્ઞા હે દાર્શી કેલી આમહી.
શુભ દોષ નાહી પાહાલ કીર્તની,
મેંમે ચક્રપણી વરચ હોય,
ગુકા મહેલે કહુ વાટતો પ્રપચ,
શાકટે શામાચ કક કાટે

પડિત તો બલા,
નિત્ય બળે ને વિકુલા.
અવધે સમ ધ્રુવ પાહે,
સર્વા ભૂતી વિકુલ આહે.
રિતા નાહી કોણી કાવ,
સર્વા ભૂતી વામુદેવ.
ગુકા મહેલે તોચિ દાચ,
ત્યા દેખિતયા જાતી દોચ

(૪)

વેદ અનંત યોલિવા,
અર્થ ઇતકાચિ સાધિલા;
વિદોભાસી શરણ બાવે,
નિજ નિષ્ઠે નામ આવે.
અકલ શાસન વ્યવિચાર,
અતિ ઇતકાચિ નિર્ધાર,
અકરા પુરાણી સિદ્ધાંત
ગુકા મહેલે કાચિ હોત.

ભક્ત નરસિંહ મહેતા

અનન્યાશ્રિત્યન્તો માં ચે જ્ઞાતઃ પર્યુપાસતે ।
તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વદામ્યહમ્ ॥

ગીતા: ૧/૨૨

હયા ક્ષમા દહતા ને ધીરજ, તેમ સતત મુરહરતું ધ્યાન,
કરે સદા સુંદર પ્રેરક ને મધુરી માનવતાનું માન;
મુખ દુઃખની પરવા નહિ લેને, સેવાનું છે હરદમ બાન;
તે જ રૂંડે છે, તે જ વડે છે, તે જ પુરુષસિંહ, તે જ મહાન.

—દિનમણિ

(૧)

“શિવ ! શિવ ! સારંગધર ! હવે તો હંકહંકતો
કળિયુગ બેઠો.” કપાળે હાથ ફેરવતાં જહંગમ
મહેતાએ કહ્યું.

‘સાચી વાત કાઠા, નહીં તો બ્રાહ્મણના ઇશ-
રને ટેકવાડે જઈ નાચવા કૂદવાની અવળી મતિ
કપાંધી યાચ ?’

‘બરે ! પણ એને દબાવીને બેચાર ચબ્દો
કહેનારેય કોઈ ન નીકળ્યો ?’

‘કહેનારા તો એક કહેતાં એકનીસ નીકળે;
પણ નરસિંયાને કોઈની શીખામણની જરૂર હોય
ત્યારે ને ? કોઈની ય એને ક્યારે તથા છે ? એક
દહાડો થેર સાધુડાને ભેગા કરી પગે વૂઘરા બાંધી
રાજ થયે નાચે છ એ બહલ શિખામણનાં એ
વેણ મોતીરાય મહેતા કહેવા મયા, ત્યારે એ સંત-
શિરામણિએ એવું કહ્યું કે, ‘જગતને અને જગતને
આદિ કાળથી ધૂરકાધૂરકી ચાલતી આવે છે. માટે
દુનિયામાં બધા અને બહો કહે તેમાં જ અને તો
મજા પડે છે.’

‘અહોહો ! મોટો ભગત ન ભયો હોય તો !
અત્યા વણસીધર (બંસીધર) તારા ભાઈએ તો

વરતું નામ બોલ્યું ! સાત પેઢીની આબરૂ ઉપર
પાણી ફેરવ્યું. હાથમાં રાખ્યો નહિ, તે સાવ વંદી
થયો; અને આખરે એવો બૂંટો થયો કે આખી
ન્યાતને લાલ મરવાનો વખત આવ્યો છે.’ જહં-
ગમે વણસીધર નામના બીજા યુવાન ગૃહસ્થ તરફ
એઈને કહ્યું :

‘એમાં વણસીધરને શું કહેા છે ? કયું હોય
તે લોગવે. મૂકો નરસિંયાને ન્યાત બહાર !’ શાન્તિ-
ધર નામના ગૃહસ્થે આક્રમણ થઈ શિક્ષાની વાત
સ્થૂ કરી.

‘હા હા, એ વગર એની શાન ટેકાણે નહિ
આવે.’ બીજાએ ટાપસી પૂરી.

‘ખરી વાત. શૂદ્રના ભોગો નાચે ફરે એને સાતિ
ભોગો રાખીએ તો સાતિની આબરૂ શી ? માટે
એ તો એ જ દાવનો.’ ત્રીજાએ ઉમેર્યું, અને એમ
સોએ જપાટાબંધ હાથમાં હા ભેગવી. એટલે જૂના-
ગઢના પ્રસિદ્ધ સટાક ચોરા ઉપર ભેગા થયેલા
નાગર સાતિના પથે ‘નરસિંયા ન્યાત બહાર’ એવો
ઠરાવ પસાર કર્યો.

(૨)

નાગરી ન્યાતમાંથી બહાર સુકાયેલા નરસિંયાના
સંબંધમાં ઝાઝી ઢરીકત કાંઈ કહેવાની નથી.

ભગવાને સસંખ્ય અને આખી ન્યાતના પ્રાણજ્યો જમ્યા એ વાતની સમજ પડી ત્યારે ભગવાનનો અ પરમ ભક્ત હાથ ઉંચા કરી 'રાધેકૃષ્ણ ! રાધેકૃષ્ણ !' કહેતા કહેતા આનંદમાં નાચવા લાગ્યો.

માણેકબાઇની આંખમાંથી પણ આનંદના આમુ છલકાવા લાગ્યા.

(૫)

એક દિવસ નરસિંહ મહેતા ઘરમાં રાધાકૃષ્ણની મૂર્તિ સાથે બેસી ભજન કરી રહ્યા હતા એવામાં એમને, ત્યા વડનગરના દિવાન મદન મહેતાનો એક પ્રાણજ્ય આવ્યો. મદન મહેતા એક નાગર ગૃહસ્થ હતા. એમની ઉંમરલાયક થવા આવેલી પુત્રીનો જુનાગઢમાં કેાઈ સારે ઘેર વિવાહ કરી આવવા એમણે પોતાના પ્રાણજ્યને મોકલ્યો હતો.

એકાઠ બે મહિના જેટલી સુદત સુધી પ્રાણજ્ય જુનાગઢમાં રહ્યો પણ આખી ન્યાતમાંથી એકેય છોકરો એની ધ્યાનમાં આવ્યો નહિ. આખરે એક નાગરે મરકરીમાં પ્રાણજ્યને કહ્યું: 'મહારાજ ! હજુ કુળમાં, લક્ષ્મીમાં, આળમાં, ઊંચુ એવું નરસી ભગતનું ઘર રહી જાય છે. ત્યા જાઓ. એનો છોકરો શામળદાસ તમારા દિવાનની છોકરીને, બરાબર લાયક નીવડે તેવો છે.'

પ્રાણજ્ય આ મરકરીના વચનોને સાચા માની ઘર પૂછતો પૂછતો નરસિંહ મહેતાને ત્યાં આવ્યો અને નરસિંહ ભગતને બધી વાત કરી શામળદાસને નજરે ભેળો.

ભગવાનની લીલામાં શામળદાસ જેટલો દેખાવડો હતો એથી વિશેષ સોહામણો, જેટલો ચાલાક હતો એથી વિશેષ ચતુર અને જેટલો ગુણવાન હતો, એથી વધારે શુદ્ધ દિવાનના પ્રાણજ્યને લાગ્યો. એથી તરત જ મદન મહેતાની ઈ. એણે શામળદાસ સાથે કર્યો અને દુર્યો.

નાગરી ન્યાતમાં વળી પાછું આ બનાવથી આશ્ચર્યનું—ધુધવાટનુ ગોળુ ફરી વળ્યું જ્યાં ત્યાં નરસીવાની નિંદા તેમજ ઉકડી થવા લાગી કેટલાક તો એને મહિન વિદ્યાના સાધક તરીકે પણ ઓળખાવવા લાગ્યા.

ઘોડા દિવસ પછી લગ્ન લેવાયુ નરસી ભગત ભગવાનનું નામ લઈ શામળદાસને ઉધલાવી પોતાના સાચા સબધીઓ—સાધુ બાવાઓની—સાથે જન લઈ આવ્યા. નાગરોમાંથી એક પણ માણસ જનમાં જવા તેયાર થયો નહિ.

ગમે તેમ અને ગમે તેવા વેશે વરરાજા અને જનન્યા આવ્યા, એટલે ભગવાને પોતાના ભક્તની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા ખાતર તમામ દેવતાઓને નાગર બનવાની આજ્ઞા કરી, અને પોતે પ્રદ્ધા તથા શક રની સાથે નાગર ગૃહસ્થ બનીને આવ્યા

હવે જનમાં રગ આવી ગયો. વરરાજાનું રૂપ ફરી ગયુ એક સુંદર હાથી ઉપર સોનાની અબા હીમાં એ બેઠેલો જણાયો. દેવતાઈ વાજા વાગવા લાગ્યા અને જગત ઉપર કેાઈ પણ મહારાજને ત્યાથી થ ન નીકળી હોય એવી ભંચ જન નરસી ભગતના લીકરાની નીકળી

ભગવાનને આવેલા એઈ અને એમની લીલાના દર્શન કરી નરસીમહેતા તો 'જય જય હરિ, જય જય હરિ !' એમ ગોલતે બોલતો આનંદમાં આવી નાચવા લાગ્યો

પણ વડનગરમાં જુદો જ બનાવ બની રહ્યો હતો. જુનાગઢના પટેલીઆઓએ લોગા ઘઈ એક કાગળ મદન મહેતા ઉપર લખ્યો હતો એમાં નરસીએ શુદ્ધ જેવો થઈ ગયો છે. ઘેર ખાવાનું નથી. છોકરો જાણુ છે; વગેરે વગેરે વધારે પડતી વાતો લખી જણાવ્યું હતું કે તમારા તરફથી આવેલા મૂર્ખ પ્રાણજ્યે ડિમાલય જેવી મોટી ભૂલ કરી છે

આ પત્રથી મદનમહેતા આકળા થઈ ગયા

હતા. અને એમણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે વર અને વેવાઈને નજરે જોયા પછી પત્રની હકીકત પ્રમાણે જો તેઓ જણાય તો જન પાછી કાઢવી. અને પોતાની પુત્રીનું લક્ષ બીજા કોઈ સારે સ્થળે કરવું.

એવામાં શામળદાસની જન આવી પહોંચી. એને જોતાં ધરેબર મહનમહેતાનું લક્ષ્મીનું, ઉચ્ચા કુળનું, અને સત્તાનું અભિમાન ઊતરી ગયું. બહુ ઉત્સાહપૂર્વક પોતાની પુત્રીનું શામળદાસ સાથે લક્ષ કરી આપ્યું. અને ભગવાનને વરા કરનાર નરસીભગતના ચરણોમાં એણે માથું નમાવ્યું.

બિચારા જૂનાગઢના નાગર પટેલીઆઓ !!

[૬]

શામળદાસના લગ્ન પછી કુવરબાઈનું પણ લક્ષ જોના ગામના શ્રીરંગધર નામના એક સંસ્કારી શુદ્ધસ્થના દીકરા સાથે થયું.

મહન મહેતા જેવાઓ નરસી ભગતને ત્યાં દીકરી પરણાવી અને શ્રીરંગધર જેવા પ્રતિષ્ઠિતને ત્યાં કુવરબાઈનું લક્ષ થયું એટલે નાગરી ન્યાતના મોટા ભાગનો નરસિંહ મહેતા પ્રત્યેનો અણગમો દૂર થઈ ગયો. ઘણા લોકો નરસિંહ મહેતાને એક દર ધર ગયો. ઘણા લોકો નરસિંહ મહેતાને એક બરા ભક્ત તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. એમા વળી થોડાક કાળ વીતી ગયા પછી માણિકબાઈ અને શામળદાસ સ્વર્ગવાસી થયાં એ દુઃખના સમયને પણ ભગવાનની લીલા જાણી જરા પણ દુઃખ નહિ પામતાં નરસી ભગત જ્યારે ગાવા લાગ્યા ત્યારે પામતાં નરસી ભગત જ્યારે ગાવા લાગ્યા કે, 'ભલું થયું ભાગી જન્મળ, મુખે બહુશું શ્રી ગોપાળ'—ત્યારે નરસિંહ મહેતા પ્રત્યે અનેકજાનું માન ખૂબ વધી ગયું.

[૭]

એક દિવસ શ્રીરંગ મહેતા તરફથી નરસિંહ મહેતા ઉપર કુમકુમપત્રિકા આવી કે, કુવરબાઈના સીમંતનું મુહૂર્ત લેવાયું છે આટે યોસાળું લખે આવે.

કંકોત્રી વાંચી નરસી ભગતે એને રાધાકૃષ્ણની મૂર્તિ તરફ ફેંકી અને કહ્યું. 'ભગવાન ! તમને ઘટે તેમ કરજો. મારે કંઈ લેવા દેવા નથી. હું તો તમારા તરફથી એક માણસ તરીકે જાઉં છું. પણ યાદ રાખજો, નાજરી ન્યાત સાથે કામ છે.' પછી તરત જ સાધુ સંતોની સાથે ભગવાનનું ગાન કરતા કરતા શ્રીરંગ મહેતાના ગામે જવા નીકળી પડ્યા.

એસાળું લઈ વેવાઈ આવેલા જાણી શ્રીરંગ મહેતા નરસિંહ મહેતાને સત્કાર કરવા સામા આવ્યા. એમને એક જગ્યાએ ઉતારી આપ્યો. પણ એસાળામાં ગોપીચંદનના ગ્રંથકા અને તુળસીની માળાઓ લેઈ સૌ નાગરો અને નાગર-શ્રીઓ અહર અહર વાતો કરી નરસિંહ મહેતાની મજાક કરવા લાગ્યાં. કુવરબાઈની અભિમાની નણ્ણીએ તો એમ પણ કહ્યું કે—'એસાળામાં નરસિંહ મહેતા શું મૂકવાનો છે, રાખ ! જે પથરા મૂકે તો ય કુવરબાઈનાં ભાગ્ય !'

કુવરબાઈ બાપની આવી નિંદા સાંભળી મનમાં ને મનમાં દુઃખ પામવા લાગી. બીજે દિવસે એસાળું પૂરવાનો વખત થયો. ઉના ગામના તમામ નાગરો અને શ્રીઓ આવી શ્રીરંગ મહેતાને બારણે લેગાં થયાં. નરસિંહ મહેતા પણ પોતાના માણસો સાથે ભજન કરતા કરતા આવીને બેઠા. એવામાં ભગવાન ભપકાબધ કપડાં પહેરને દાગીનાની પેટીઓ તથા કિંમતી વસ્ત્રોની ગાંસડીઓ નોકરોને માથે મૂકાવીને નરસિંહ મહેતા બેઠા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અને નરસિંહ મહેતાને નમસ્કાર કરી એમની બાજુમાં બેસી નાગરની ન્યાતના રિકાજ કરતાં અનેક જાણું એસાળું લઈ. છેવટે એકાદની જુદી નણ્ણીના કહેવા સુજળ જે મોટા એનાના પથરા પણ રળી કર્યાં !

સૌ આ જોઈને અજાણી પાગી ગયાં; અને નરસિંહ મહેતાની ભક્તિને તથા કુવરબાઈના ભાગ્યને વખાણવા લાગ્યા.

જૂનાગઢના એક પ્રતિષ્ઠિત નાગર ગૃહસ્થનો એ દીકરો. નાનપણથી એની વૃત્તિ પ્રભુબક્તિ તરફ હોવાને લીધે મોટો થયા છતાં બ્યવહાર સમજવામાં કે આખરૂ જાળવવામાં એ ખાસ પરવા રાખતો નહિ. આખાપ મરી ગયેલાં એટલે મોટાપાઈ વણસીધરના બેગો રહેતો. આજુ બણેલો નહિ, તેમ કામકાજમાં કે ધધારાજગારમાં છુવ મોંટતો નહિ એટલે એને બાઈ અને ભાવીનાં કડવાં વચન રોજ સાંભળવાં પડતાં. એક દિવસ એ ઘરમાંથી નાસી ગયો. અને આઠ ઘડાકા મુધી ફેખાયો નહિ. નવમા દિવસે જ્યારે તે પાછો આવ્યો ત્યારે એનો કાંક ફરી ગયો હતો, એના માથા ઉપર મોરપીંછનો ઝુગટ હતો. ગાળામાં તુલસીની માળાઓ હતી. શરીર ઉપર બધે ગોપીચ હનનાં ટીલાં હતાં. હાથમાં ફીરતાઢ ખખડાવતો ખખડાવતો એ મુખથી 'રાધે કૃષ્ણ રાધે કૃષ્ણ' એમ બોલતો હતો.

બાઈ તથા લોભાઈને નરસૈયાના આ પરિવર્તનમાં પાગલપણું જણાયું નરસૈયાએ એમને કહ્યું કે, મને જાગવાનનાં દર્શન થયાં છે. પણ એ વાત એમણે માની નહિ. અને શુદ્ધે થઈ પુરતા-પુરત એને ઘરમાંથી ભાલી જવા કહ્યું.

નરસૈયો પણ એક યજ્ઞનો મ નિલ જ ક્યાં વગર પોતાની બી માણેકખાઈ તથા બે ચતાને-શામળ-હાસ અને કૃવરબાઈને લઈને પહેરેલાં વસ્ત્રોર ધરની બહાર નીકળી ગયો અને આગની પવે-શાળામાં યુકામ રાખ્યો. સાધુ-ગાવાઓને લેગા ફરી રોજ જાનનીર્તન કરવા લાગ્યો.

નાગરી ન્યાતના ડાઘા ગણાતા માણસોમાં એના આવા વર્તને એની ગાંઠામાં-અક્ષલ વગરનામાં ગણુના થવા લાગી. પણ જનસમૂહમાં તેમ આજુ-ગાજુના પ્રદેશમાં નરસૈયો થોડા વખતમાં ભગત તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. નરસૈયો પણ ઠેરઠેર જાન કરતો, જ્યાં જ્યાં બોલાવે ત્યાં ત્યાં રાધા-કૃષ્ણની ધૂન મચાવતો અને જાગવાનના નામે જે કંઈ સામગ્રી મળે એનો જાગવાનને લેગ જરાવી

સાધુસતોનો જઠારો કરતો. એક સેવકે તો નરસૈયાને જાગવાનનું મંદિર પણ બધાવી આપ્યું અને એ રીતે ધર્મશાળામાં પડી રહેતા નરસૈયોભગતને રહેવાનું કામ થઈ ગયું.

હવે નરસૈયો ભગત વધારે હૃદયી જાનનીર્તન કરી શકતો, અને સાધુ સતોની સાથે વારવાર ચોતરફ જાન કરતો કરતો ફરતો.

નાગરો બધા નરસૈયાના આવા છુવનથી કચવાતા. એને ખરાખોટા રાખેલો કહેતા. એની ઠેકઠી ઉઠાવતા. એનો કેાઈ બાબતમાં વચ્ચે ન પડે એવી વાતો ફેલાવતા તો પણ અઢગ હિમાલય જેવો નરસૈયો પોતાના વર્તનમાં જરાય મુધારો કરતો નહિ. આખરે એક દિવસ દેડવાડામાં જઈ જાન કરવાની છટ લીધી ત્યારે ન્યાતનું નાક રહેશે નહિ એમ સમજી સો નાગરોએ લેગા થઈ એને ન્યાત બહાર મૂકવાને કશવ કર્યો.

નરસૈયો ભગતને જ્યારે આ બાબતની ખબર પડી ત્યારે એ મોઢેથી હસવા લાગ્યો, અને ગાવા લાગ્યો:

“હું કરું હું કરું એ જ અજાનતા,
શકેતનો વાર જ્યમ ન્યાન તાણું”

[૩]

ઉપરને પ્રસંગ બન્ધા પછી થોડા દિવસે નાતના આગેવાન જહુરામ મહેતાને ત્યાં એક પ્રસંગ આવવાથી આખી ન્યાતમાં નરસૈયાના ધર શિવાય એણે જંમવાનું નેતરૂ દેરવાગ્ય પણ બધા જમવા બેઠા અને લોજન પીરસાય તે સમયે ઠાણ જાણે શું મ બની ગયું કે બધા નાગરોને પોત-પોતાની બાજુમાં એકએક ઠેક બેઠેલાં દેખાયો! એકએક ચોની આખો આશ્ચર્યમાં ફાટી મઈ; અને હો-હો કરતા બધા બેઠા થઈ ગયા.

એવામાં કેાઈ સમયપારણુએ જહુરામના કાનમાં કહ્યું કે, નરસૈયાને બોલાવી લાવો. નહીં તો આખી

ન્યાત જમ્યા વગર જતી રહેશે. એને નહીં ખેલાવ્યાનું જ આ પરિણામ છે. આ સૂચનાથી જહારથ મહેતા અભિમાન ભૂલી જઈ વહેલા વહેલા નરસી મહેતાના ઘર તરફ દોડયા અને નરસૈયાને સહકૃતુ બે તેડી લાગ્યા.

જેવો નરસીભગતે વાડીમાં પગ મૂક્યો કે તરત જ તેડનું કંઈ એક પળમાં અદૃશ્ય થઈ ગયું. બધા અભયથી પામ્યા. નરસૈયાને ગાડો કહે- નારાએને ય નરસી ભગતમા કંઈ પાણી હોય એમ દેખાયુ.

(૪)

શ્રાદ્ધના દિવસે ચાલતા હતા. લોકો પિતૃદેવને વૃત્તિ પમાડવા માટે રોજ બ્રહ્મભોજન કરાવતા હતા. પંડ્યાઓ યજમાનના એક ઘેરથી બીજા ઘેર દોડમદોડા કરતા હતા. એવા એક દિવસે સવારમાં માણેકમાઈએ નરસી ભગતને કહ્યું: ‘આજ પિતાશ્રુનું શ્રાદ્ધ છે. કેાઈ બ્રાહ્મણને નોતરે કંઈ આવે ને ?’

માણેકમાઈના ચખ્ખો સાંભળી નરસિંહ મહેતા ‘રાખેકુખ રાખેકુખ’ કરતા કરતા બ્રાહ્મણ નોતરવા નીકળ્યા. પણ ગામમાં એકેય બ્રાહ્મણે નોતરે સ્વીકાર્યું નહિ. જ્યાં જાય ત્યાં ‘અમે શુદ્ધને ત્યાં સોજન લેતા નથી ! એવો તુમાખીભર્યો જવાબ મળતો. આખી નાગરની ન્યાતના ઘેરેઘેર ફરી જળ્યા છતાં એકેય જણે એમ ન કહ્યું કે ‘વારુ, નરસિંહ, તારે ત્યાં આવીય.’ છેવટે નરસીભગત પાસેના ગામડાના એક ગરીબ બ્રાહ્મણને નોતરે કંઈ ઘેર આવ્યા અને ઘરમાં ઘી નહિ હોવાથી તપેલી લાઇ ઘી લેવા બજારમાં નીકળ્યા.

દુકાનદારે ભગતને જોઈ કહ્યું: ‘મહારાજ, આપને હું ઘી તો સરસમાં સરસ આપીય પણ ધણે દિવસે આ દુકાને પધારવાની કૃપા કરી તો ભગવાનનાં એક-બે ભજન સહજાવી પાવન કરો તો એવું ઉપકાર થાય.’

નરસીભગતે આ સાંભળી દુકાન ઉપર બેઠક જમાવી અને એક પછી એક ભજન લલકારવા માડયા. ભેતભેતામાં ત્યાં પાંચપચાસ માણસ ભેળું યઇ ગયું. એ જોઇ નરસિંહ મહેતા ઘી લેવાનું વિસરી જઈ કીર્તન કરવામાં તલ્લીન થઈ ગયા.

લક્ષતવત્સલ ભગવાને નરસીભગતની આ દશા જોઈ એનું કામ પાર પાડવાનો મનસુબો કર્યો. તરત જ એ વૈકુંઠમાંથી જૂનાગઢમાં નરસિંહ મહેતાના ઘર આગળ આવી નરસૈયાનું રૂપ લઈ ઘરમાં પેઠા ને માણેકમાઈને કહ્યું: ‘માણેકમાઈ, ભગવાનનો વિચાર આખી ન્યાતને જમાડવાનો હોઈ રસોયા તેમ સીધું સામાન બહાર આવી ગયેલ છે. એટલે તમે રસોઈ કરવાની બાંજગડમાં નહિ પડતાં બહાર આવી સરસામાન મૂકાવવાની વ્યવસ્થા કરો.’

માણેકમાઈને તો આવા સેંકડો ચમત્કાર જોવા મળેલા, એટલે એ આ શખ્ખોથી અભયથી નહિ ખામતાં બહાર આવી કામે લાગ્યાં.

એવામાં નાગરોને ખબર પડી કે નરસૈયાને ત્યાં તો હજારો માણસોની રસોઈ તૈયાર થાય છે અને આજે શ્રાદ્ધમાં બે પાંચ નહિ,—હજારો બ્રાહ્મણો ભોજન કરનાર છે. એટલે કતલક્ષય થઈ આખી ન્યાતના નાગરો એક પછી એક નરસીભગતના મકાન આગળ આવી પહોંચ્યા. પણ અહો ! આ શું ! નરસૈયાના બારણે તો સો પિતૃદેવો સાક્ષાત આવીને જમવા બેઠા હતા. એમાં કોઈના મામા હતા, તો કોઈના કાકા હતા, કોઈના બાપ હતા, તો કોઈના દાદા હતા.

આ જોઈ સો નાગરો આભા બની ગયા અને નરસિંહના સ્વરૂપમાં ઊસેલા ભગવાનને પગે પડી પોતાના અપરાધોની ક્ષમા માગવા લાગ્યા તથા જાતે આમ ત્રણની માગણી કરીને શ્રાદ્ધના બ્રાહ્મણ થઈ જમવા બેઠા.

સાંજે નરસિંહ મહેતાને જ્યારે બાપનું શ્રાદ્ધ

ભગવાને સરાંબ્ય અને આખી 'ન્યાતના પ્રાદ્યષ્ટો જન્મ્યા એ વાતની સમજ પડી ત્યારે ભગવાનનો અ પરમ ભક્ત હાથ ઉઠ્યા કરી 'રપિદ્રુષ્ટ ! રપિદ્રુષ્ટ !' કહેતાં કહેતાં આનંદમાં નાચવા લાગ્યો.

માણેકળાઈની આંખમાંથી પણ આનંદનાં આંસુ છલકાવા લાગ્યાં.

(૫)

એક દિવસ નરસિંહ મહેતા ઘરમાં રાધાકૃષ્ણની મૂર્તિ સાથે બેસી ભજન કરી રહ્યા હતા એવામાં એમને ત્યાં વડનગરના દિવાન મદન મહેતાનો એક પ્રાદ્યષ્ટ આવ્યો. મદન મહેતા એક નાગર શૂદ્રસ્થ હતા. એમની ઉંમરલાયક થવા આવેલી પુત્રીને જૂનાગઢમાં કોઇ સારે ઘેર વિવાહ કરી આવવા એમણે પોતાના પ્રાદ્યષ્ટને ઐકદ્યો હતો.

એકાદ બે મહિના જેટલી ગુહત સુધી પ્રાદ્યષ્ટ જૂનાગઢમાં રહ્યો, પણ આખી ન્યાતમાંથી એકેય છોકરા એની ધ્યાનમાં આવ્યો નહિ. આખર એક નાગર મરકરીમાં પ્રાદ્યષ્ટને કહ્યું : 'મહારાજ ! હંજુ કુળમાં, લક્ષ્મીમાં, આભરમાં, જાતુ જેતું, નરસી ભગતતું ઘર રહી જાય છે. ત્યાં જાઓ. એનો છોકરો શામળદાસ તમારા દિવાનની છોકરીને, બરાબર લાયક નીવડે તેવો છે !'

પ્રાદ્યષ્ટ આ મરકરીનાં વચનોને સાચાં માની ઘર પૂછતો પૂછતો નરસિંહ મહેતાને ત્યાં આવ્યો અને નરસિંહ ભગતને બધી વાત કરી શામળદાસને નજરે ભેળ્યો.

ભગવાનની લીલાથી શામળદાસ જેટલો દેખાવડો હતો એથી વિશેષ સોહામણો, જેટલો ચાલાક હતો એથી વિશેષ, ચતુર અને જેટલો ગુણવાન હતો, એથી વધારે શુદ્ધી દિવાનના પ્રાદ્યષ્ટને લાગ્યો. એથી તરત જ મદન મહેતાની પુત્રીને વિવાહ એણે શામળદાસ સાથે કર્યો અને પોતે વડનગર પાછો ફર્યો.

નાગરી ન્યાતમાં વળી પાછું આ બનાવથી આશ્ચર્ય-કુષ્મવાટતું ગોળું ફરી વળ્યું. જ્યાં ત્યાં નરસીયાની નિહા તેમજ કેકડી થવા લાગી. કેટલાક તો એને મલિન વિદ્યાના સાધક તરીકે પણ જોળખાવવા લાગ્યા.

થોડા દિવસ પછી લગ્ન લેવાયું, નરસી ભગત ભગવાનતું નામ લઈ શામળદાસને ઉધલાવી પોતાના સાચા સંબંધીઓ-સાધુ બાવાઓની-સાથે જનન લઈ ચાલ્યા. નાગરીમાંથી એક પણ માણસ જનનમાં જવા તેયાર થયો નહિ.

ગમે તેમ અને ગમે તેવા વેશે વરરાજા અને જનન્યા ચાલ્યા, એટલે ભગવાને પોતાના ભક્તની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા ખાતર તમામ દેવતાઓને નાગર બનવાની આજ્ઞા કરી; અને પોતે પ્રદ્વા તથા શંકરની સાથે નાગર શૂદ્રસ્થ બનીને ચાલ્યા.

હવે જનનમાં રંગ આવી ગયો. વરરાજાનું રૂપ ફરી ગયું. એક સુંદર હાથી ઉપર સોનાની અંબા-લીમાં એ બેઠેલો જણાયો. દેવતાઈ ધાળ વાગવા લાગ્યાં. અને જગત ઉપર કોઈ પણ મહારાજને ત્યાંથી યં ન નીકળી હોય એવી ભય જનન નરસી ભગતના શીકરાની નીકળી.

ભગવાતને આવેલા ભેઈ અને એમની લીલાનાં દર્શન કરી નરસી મહેતા તો 'જય જય હરિ, જય જય હરિ !' એમ બોલતે બોલતો આનંદમાં આવી નાચવા લાગ્યો.

પણ વડનગરમાં ભુલો જ બનાવ બની રહ્યો હતો. જૂનાગઢના પટેલીઆઓએ લોગા થઈ એક કાગળ મદન મહેતા ઉપર લખ્યો હતો. એમાં નરસીયો શૂદ્ર જેવો થઈ ગયો છે. ઘેર ખાવાતું નથી. છોકરો ચાલ્યો છે; વગેરે વગેરે વધારે પડતી વાતો લખી જણાવ્યું હતું કે તમારા તરફથી આવેલા મૂર્ખ પ્રાદ્યષ્ટે કિમાલય જેવી માટી બૂલ કરી છે

આ પત્રથી મદન મહેતા આકળા થઈ ગયા.

હતા. અને એમણે નિઃશય કર્યો હતો કે વર અને વેવાઈને નજરે જોયા પછી પત્રની હકીકત પ્રમાણે જો તેઓ જણાય તો જન પાછી કાઢવી. અને પોતાની પુત્રીનું લગ્ન બીજા કોઈ સારે સ્થળે કરવું.

એવામાં શામળદાસની જાન આવી પહોંચી. એને જોતાં બરોબર મદનમહેતાનું લક્ષ્મીનું, ઉંચા કુળનું, અને સત્તાનું અભિમાન ઊતરી ગયું. બહુ ઉદ્વેગપૂર્વક પોતાની પુત્રીનું શામળદાસ સાથે લગ્ન કરી આપ્યું. અને ભગવાનને વશ કરનાર નરસીભગતના ચરણોમાં એણે માથું નમાવ્યું.

બિચારા જૂનાગઢના નાગર પટેલીઆઓ ! !

[૬]

શામળદાસના લગ્ન પછી કુવરબાઈનું પણ લગ્ન ઊના ગામના શ્રીરંગધર નામના એક સરકારી શુદ્ધરથના દીકરા સાથે થયું.

મદન મહેતા જેવાએ નરસી ભગતને ત્યાં દીકરી પરણાવી અને શ્રીરંગધર જેવા પ્રતિષ્ઠિતને ત્યાં કુવરબાઈનું લગ્ન થયું એટલે નાગરી ન્યાતના મોટા ભાગનો નરસિંહ મહેતા પ્રત્યેના અણુગમ્મા ફર થઈ ગયો. ધણી લોકો નરસિંહ મહેતાને એક ખરા ભક્ત તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. એમાં વળી મોટાકા કાળ વીટી ગયા પછી માણેકબાઈ અને શામળદાસ સ્વર્ગવાસી થયાં એ હઃખના સમયને પણ ભગવાનની લીલા જાણી જરા પણ હઃખ નહિ પામતાં નરસી ભગત જ્યારે ગાવા લાગ્યા કે, 'ભલું થયું જાગી જાગળ, મુખે ભજીયું શ્રી ગોપાળ'—ત્યારે નરસિંહ મહેતા પ્રત્યે અનેકજણેનું માન ખૂબ વધી ગયું.

[૭]

એક દિવસ શ્રીરંગ મહેતા તરફથી નરસિંહ મહેતા ઉપર કુમકુમપત્રિકા આવી કે, કુવરબાઈના સીમંતનું મુકૂર્ત લેવાયું છે માટે ગોસાળું લઈને આવો.

કુકોત્રી વાંચી નરસી ભગતે એને રાધાકૃષ્ણની મૂર્તિ તરફ ફેંકી અને કહ્યું. 'ભગવાન ! તમને ઘટે તેમ કરજો. મારે કંઈ લેવા દેવા નથી. હું તે તમારા તરફથી એક માણસ તરીકે જઈ છું. પણ યાદ રાખજો, નાગરી ન્યાત સાથે કામ છે,' પછી તરત જ સાધુ સંતોની સાથે ભગવાનનું ગાન કરતા કરતા શ્રીરંગ મહેતાના ગામે જવા નીકળી પડ્યા.

ગોસાળું લઈ વેવાઈ આવેલા જાણી શ્રીરંગ મહેતા નરસિંહ મહેતાનો સત્કાર કરવા સામા આવ્યા. એમને એક જગ્યાએ ઉતારે આપ્યો. પણ ગોસાળામાં ગોપીચંદનના ગાંસડા અને તુળસીની માળાઓ ભેઈ સી નાગરો અને નાગર સ્ત્રીઓ અહર અહર વાતો કરી નરસિંહ મહેતાની મજાક કરવા લાગ્યાં. કુવરબાઈની અભિમાની નણ્ણીએ તો એમ પણ કહ્યું કે—'ગોસાળામાં નરસિંહ મહેતાનું મૂકવાનો છે, થાંખ ! બે પથરા મૂકો તો ય કુવરબાઈનાં લાગ્ય !'

કુવરબાઈ બાપની આવી નિંદા સાંભળી મનમાં ને મનમાં હાથ પામવા લાગી. બીજે દિવસે ગોસાળું પૂરવાનો વખત થયો. ઊના ગામના તમામ નાગરો અને સ્ત્રીઓ આવી શ્રીરંગ મહેતાને બારણે લેગાં થયાં. નરસિંહ મહેતા પણ પોતાના માણસો સાથે ભજન કરતા કરતા આવીને બેઠા. એવામાં ભગવાન બપોટાબંધ કપડાં પહેરાને હાગીનાની પેટીઓ તથા કિમતી વસ્ત્રોની ગાંસડીઓ નોકરોને માથે મૂકાવીને નરસિંહ મહેતા બેઠા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અને નરસિંહ મહેતાને તમસ્કાર કરી એમની બાજુમાં બેસી નાગરની ન્યાતના રિવાજ કરતાં અનેક ગણું ગોસાળું ભર્યું. છેવટે ગોઠાની છૂટી નણ્ણીના કહેવા મુજબ બે મોટા સોનાના પથરા પણ રજૂ કર્યાં !

સૌ આ જોઈને અભયથી પામી ગયાં; અને નરસિંહ મહેતાની ભક્તિને તથા કુવરબાઈના ભાગ્યને વખાણવા લાગ્યા.

કુંવરબાઈનું મુખ હવે આનંદમાં મલકવા લાગ્યું.

એ જ દિવસે નરસિંહ મહેતા સ્નાન કરવા બેઠા ત્યારે વેવાણે વિશેષ અમત્કાર બેવા માટે ઉંનું બળબળતું પાણી નહાવા માટે આપ્યું. અને મહેતાજીએ જ્યારે ઠંડું પાણી માગ્યું ત્યારે જવાબ આપ્યો કે, 'તમને તો ભગવાન વશ છે. બાલાવો વરસાદને !'

વેવાણેનો જવાબ સાંભળી નરસિંહે હાથમાં કીરતાલ લીધી અને ગોપીજનવલ્લભનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું. એકાદ ક્ષણ થઈ ન થઈ ત્યાં તો એકાએક આકાશમાં વાદળો ચઢી આવ્યા અને બપોટાબંધ વરસાદ વરસવા મંડ્યો.

આખું ગામ ભગવાનના ભક્તોનો એક વધારે અમત્કાર જોઈ બેના ચરણમાં નમવા લાગ્યું. એ તરફ નરસી ભક્તનાં શુભગાન ગવાવા લાગ્યાં.

'નરસીભગત ! એ નરસીભગત !' સવારના પહોરમાં એક દિવસ નરસિંહ મહેતાના બારણે આર તીરથવાસીઓએ આવીને જૂમ મારી.

(૮)

આ તીરથવાસીઓ દારકાધીશની યાત્રાએ નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં ચાર ભૂંટારોનો ભય હતો. એટલે જૂનાગઢમાંથી કેઈ આવજૂઠાર બૃહ-સ્થ પાસે દારકાના શાહુકાર ઉપર હુકી કઢાવવાની તપાસમાં એ બંદરમાં ફરતા હતા. પૂછતાં પૂછતાં કેટલાક યીખળીઓએ નરસિંહ મહેતાજી ઘર એમને બતાવી દીધું. એથી બ્રાત્રણે નરસી ભગતના બારણે આવ્યા હતા.

પોતાના નામની જૂમ સાંભળી વહેતા વહેતા નરસિંહ મહેતા ઘરની બહાર આવ્યા, અને તીરથવાસીઓની હકીકત જાણી લઈ હુકી લખી નું કબૂલ્યુ. બ્રાત્રણે એ ઉપરથી પોતાની પાસેના રૂપીયા મહેતાજીને આપ્યા.

નરસિંહ મહેતાજી રૂપીયા લઈ સાધુઓને આપ્યા, અને એ તમામનું સીધું સામાન લાવી કાઠેરજીને પ્રસાદ ધરાવી ચોટો બંદારે કરવાની આજ્ઞા આપી.

બપોરે બ્રાત્રણે નરસિંહ મહેતાજી એમને દારકામાંના પોતાના શામળશા શેઠ ઉપર હુકી લખી આપી વિદાય કયો, અને પછી કાઠેર-મંદિરમાં આવી કીરતાલ લઈ ગાવા લાગ્યા.

'મારી હુકી સ્વીકારે મહારાજ રે
શામળા ગિરધારી !
મારી લબ્બા તમારે હાથ રે,
શામળા ગિરધારી !

(૯)

'અથવા આપણે છેતરાય કે શું ? આખી દારકામાં ફરી પણ શામળશા શેઠનું કાંઈ નામે વ બળતું નથી એ કેવું આશ્ચર્ય !' એક તીરથ-વાસીએ બીજને કહ્યું.

'અને તો પહેલેથી જ શંકા હતી. પણ એનો સાધુનો વેશ જોઈ હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.' બીજાએ કહ્યું.

'અરે, આવી અવધી મતિ આપણને કેમ સૂઝી કે જૂનાગઢના એ ટોંગી સાધુ ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો ?' ત્રીજાએ પોતાની વરાળ કાઢી.

'વિનાશકાળે વિપરીત યુદ્ધિ તે આનું નામ.' ચોથાએ જણાવ્યું.

ગોમતીના ઘાટ ઉપર બેઠા બેઠા જૂનાગઢમાંથી નરસિંહ મહેતા પાસેથી હુકી લખાવી ગએલા આર તીરથવાસીઓ દારકામાં શામળશા શેઠ નહોં મળવાથી જૂબ અફસોસ કરી રહ્યા હતા.

અને હુંદી લખી આપનાર નરસિંહ ભગતની નિંદા કરતા હતા.

ભક્તની નિંદા કંઈ ભગવાનને સાંભળવી ગમે ? એટલે અટ લખને એ શામળશ્યા રોકવું રૂપ લઈ શુભારતાના આથે રૂપિયાની થેલીઓ મૂકાવી પોતે જાતે તીરથવાસીઓ પાસે આત્મા અને એમના પૈસા ચૂકવી, નરસિંહ મહેતાની આખરનાં વખાણ કરી પોતાના જેવા તો કંઈ કંઈ શ્રેદીઓનો ધંધો એમના વડે ચાલે છે એવાં વેણ કહી ભગવાન આભ્યા હતા એવા આશ્વા ગયા.

પૈસા મળવાથી તીરથવાસીઓ આનંદ પામ્યા. પણ પાછળથી એમને જ્યારે સમજ પડી કે પૈસા ચૂકવનાર શેઠ એ સામાન્ય શેઠ નહિ, પણ આખા જગતનો શેઠ હતો અને પોતાના ભક્તોને ટેક જાળવવા જાતે પૈસા આપવા આવ્યો હતો ત્યારે એમનાં મુખ કરમાઈ ગયાં અને તેઓ સર્વે નરસિંહ મહેતાને મનોમન પ્રજ્ઞામ કરવા લાગ્યા. તથા પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગવા લાગ્યા.

[૧૦]

નરસિંહ મહેતાની કીર્તિ હવે આરે તરફ ફેલાઈ ગઈ હતી. ઠેર ઠેર એમનાં ખનાવેલાં ભજનો ગવાતાં હતાં. સ્થળે સ્થળેથી લોકો એમનાં દર્શન કરવા આવતા હતા અને ભગવાનના એ ભક્તને અંતરના વહાલથી વધાવતા હતા.

છતાં જુનાગઢમાં હજી કેટલાક હૈયાકૂટ્યા હતા જે આ પવિત્ર પુરુષનો મહિમા સંકળ ન કરી ચક્રવાધી દેષ કરતા હતા. એમણે એક દિવસ કેટલાક પંડિતોને ચઢાવી એમની દ્વારા

જુનાગઢના રા'માંડલીક પાસે ફરિયાદ કરાવડાવી કે, 'નરસિંહોં ભક્ત હોવાનો ખોટો ઢોંગ કરી એ બહાને પોતાને 'ઘેર સ્ત્રી-પુરુષો લોગાં કરે છે અને સ્વચ્છંદે વર્તે છે; તથા રાધાકૃષ્ણના નામે મંડાં ભજનો ખતાવી લોકોમાં એને ગવડાવે છે !'

રા'માંડલીકે આથી નરસિંહ મહેતાને દરબારમાં બોલાવ્યા અને ગુસ્સે થઈ તેમના ઉપર મૂકાએલા આરોપોના જવાબ આપવા હુકમ કર્યો. જવાબમાં નરસી ભગતે કહ્યું 'નરપાળ, હું તો મારા પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે જ બધું કામ કરું છું. એટલે જે જે કામ મારાથી ચાલે છે એમાં મને લગાડેય દોષ દેખાતો નથી. બાકી ભગવાનની લીલાને સમજવાની ભગવાનના ભક્તો વગર બીજામાં ગતિ હોતી નથી અને ભગવાનની કથા ઉતરી ન હોય એવાઓની આંખમાં દોષ વગર બીજું કંઈ દેખાતું નથી.'

રા'માંડલીક આવેા સચોટ જવાબ સાંભળી વિચારમાં પડ્યો. પછી નરસિંહ મહેતાની પરીક્ષા કરવાના હેતુથી કહ્યું, 'નરસી ભગત, મારા મહેલમાંની કામોદરની મૂર્તિને હું ફૂલોના હાર પહેાવું છું. એ હાર તમારા ગળામાં ભગવાન આવતી કાલે સવાર સુધીમાં પોતાની મેળે નાખી બધ ત્યારે તમારા ભક્તપણા વિષે અને શ્રદ્ધા બેસરો; અને ત્યારે હું તમને દોષ-ચુકા ગણીશ. પણ સાવધાન ! કાલ સવાર સુધીમાં જો તે પ્રમાણે નહીં બને તો તમને ઢોંગી તરીકે ફાંસીની સજા કરવામાં આવશે !' આમ કહીને નરસિંહ મહેતાને રાજ્યે દેહમાં નાખ્યા.

એતલેતામાં જુનાગઢમાં અને આજુબાજુના પ્રદેશમાં આ બધું વાત ફેલાઈ ગઈ. નરસિંહ

મહેતાના ભક્તો એ સાંભળી દુઃખી થવા લાગ્યા અને આ સંકટમાંથી ભક્ત દૂર થાય માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

પણ નરમી ભગત તો પહેલાંની પેઠે સ્વસ્થ હતા. એ વારેવારે સુખથી રાધાકૃષ્ણનું નામ લેતા હતા. અને હૃદયથી ગોપીજનવલ્લભની કથાનું સ્મરણ કરતા હતા.

આખી રાત આમ પસાર થઇ ગઇ, અને જ્યાં સવાર થવાની તૈયારી થઇ કે એકાએક ઘણા ઝોંકી પહેરા મૂકેલા હોવા છતાં રા'માંડ-લીકના મહેતાની મૂર્તિ ઉપર ચઢાવેલા હાર ત્યાંથી આવી નરસિંહ મહેતાના ગળામાં પડ્યો.

આ અમત્કાર જોઇ રા'માંડલીક દોડતો આવી નરસિંહ મહેતાના પગમાં આળોટી પડ્યો, અને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

મોઢે સત્તાધીશ પણ ચરણમાં નમી પડવાથી આખા દેશમાં નરસિંહ મહેતાનો જય જયકાર થઇ રહ્યો; અને જ્યાં ત્યાં બધા એમના શુભ ગાવા લાગ્યા.

x x x

સંવત ૧૫૩૬ ની સાલમાં છાસઠ વર્ષનો એક આઠમી એક દિવસ દ્વારકામાં આવી દ્વારકાધીશનાં મંદિરનાં પગથીયાં ચઢવા લાગ્યો. પગથીયાં ચઢી પછી એ ભગવાનની મૂર્તિ પાસે ગયો અને ચરણમાં માથું નમાવી કહેવા લાગ્યો: 'ભગવાન, આપે આપેલું કામ મેં પૂરું કર્યું છે, હવે મને આ જગતમાં ગમતું નથી. માટે આપના ચરણરૂં ચરણ આપી પાવન કરો. મારે એ સિવાય બીજી અભિલાષા નથી.' એટલું એ બોલી રહે છે ત્યાર પહેલાં તો શ્રી દ્વારકાધીશની મૂર્તિના હાથ પહોંચા થાય છે અને ભોતભોતામાં એ એમાં સમાઇ ભવ છે.

બીજે દિવસે આખા દેશને ખબર પડી કે જૂનાગઢના નરસી ભગતને ભગવાને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો.

મહા શુભરાતનો એ સૌથી પ્રથમ કવિ. ભક્તશિરોમણિ નરસી ભગતે આમજનતા માટે રચેલાં ગીતો ને ભજનો આજ પણ બધે ગવાય છે. એણે રાજસત્તાની દરકાર ન કરી; એરીલા ન્યાતીલાઓના હલકટ હુંમલા શાંતિથી સહન કર્યા, અને આ આળપ'પાળ જગતમાંથી પ્રભુ ભક્તિથી જ મોક્ષ મળશે એ પ્રભને શીખવાડ્યું એ મરણ પામ્યા; પણ એમની વચગાથા અમર છે અને અમર રહેશે.

જે હરિએ ગિરિવરને તોળ્યો,
ને જે હરિ છે બહુનામી;
ભક્તિને વશ થાય પલકમાં,
એ 'રવિ' નરસિંહના સ્વામી.

*

નરસિંહ મહેતાની ભજન પ્રસાદી

(૧)

હળવે હળવે હળવે હરણ, મારે મંદિરોએ આગ્યારે
મોટે મોટે મોટે મેંતો, મોતીઠે વધાબ્યા રે.
કીધું કીધું કીધું મુજને, કાંઈ કામણ કીધું રે,
લીધું લીધું લીધું મારું. ચિતડું ચોરી લીધું રે,
ભગી ભગી ભગી હું તો હરિમુખ જેવા ભગી રે,
ભાગી ભાગી ભાગી મારા, ભવની ભાવઠ ભાગી રે.
ફૂલી ફૂલી ફૂલો હું તો, હરિમુખ જેતાં ફૂલી રે,
જૂલી જૂલી જૂલી મારા, ધરનો કંધો જૂલી રે.
પાગી પાગી પાગી હું તો, મહા પઢવીને પામી રે.
મળિયો મળિયો મળિયો

મહેતા નરસિંહાનો સ્વામી રે.

(૨)

જાગને જાદવા કૃષ્ણ ગોવાળિયા,
તુજ વિના ધેનમાં કૉણ જાશે ?
વણસેને સાઠ ગોવાળ ટોળે વધ્યા,
વડો રે ગોવાળિયો કૉણ થાશે ?
જાગને

હઠી તણાં હઠીધરાં, ધી તણાં ધેવરાં,
કઠિયલ રૂધ તે કૉણ પીશે ?
હરિ તાયો હાથિયો, કાળીનાગ નાથિયો,
જૂમિનો ભાર તે કૉણ લેશે ?
જાગને

જમુનાને તીર ગીધણ ચરાવતાં,
મધુરીશી મોરલી કૉણ વહાશે ?
ભણે નરસૈયો તારા શુભ ગાઠ રીઝીએ
ખૂડતાં બાંહેડી કૉણ સહાશે ?
જાગને

(૩)

જ્યોહા તારા કાનુકાને,
સાઠ કરીને વાર રે,
આવડી પૂમ મચાવે મજમાં,
નહીં કૉઈ ખૂણનાર રે
ચીકું તોડ્યું ગોરસ ઘોળ્યું,
ઉધાડીને દાર રે,
માખણ ખાધું, ટોળી નાખ્યું,
જાન કીધું આવાર રે.
ખાંખાખોળાં કરતો હારિ,
બીહ નહીં લગાર રે,
મહી મથવાની ગોળી ફાડી,
આ ચાં કરીએ લાઠ રે.

વારે વારે કહું છું તમને,
હવે ન રાખું ભાર રે,
નિત્ય બિહીને એમ કેમ સહીએ,
વસી નજા મોઝાર રે.
મારો કા'નજી ઘરમાં હુંતો,
ક્યારે ફીઠો ખા'ર રે.
હઠી રૂધનાં માટ ભયાં છે,
બીજે ચાખે ન લગાર રે.
થાને કાળે મળીને આવી,
ટોળે વળી દસ ખાર રે,
નરસૈયાનો સ્વામી સાચો,
જૂહી મજની નાર રે.

(૪)

અખિલ પ્રધાંડમાં એક તું શ્રીહરિ
જૂજવે રૂપે અનંત પાસે,
દેહમાં રેવ તું, તેજમાં તત્ત્વ તું,
શૂન્યમાં શબ્દ થઈ વેદ વાસે.
પવન તું પાણી તું જૂમિ તું જૂધરા,
વૃક્ષ થઈ ફૂલી રહ્યો આકાશે,
વિવિધ રચના કરી અનેક રસ લાવીને,
શિવ થકી જીવ થયો એ જ આરો.
વેદ તો એમ વદે શ્રુતિસ્મૃતિ શાખ રે,
કનક કુંદલ વિષે લેહ નહોયે,
ઘાટ ઘડયા પછી નામ રૂપ જૂજવાં,
અંતે તો હેમતું હેમ હોયે.
વૃક્ષમાં બીજ તું, બીજમાં વૃક્ષ તું,
જોઈ પટંતરે એ જ પાસે,
ભણે નરસૈયો એ મન તણી શોધના,
મીત કરું એમથી પ્રગટ થાશે.

(૫)

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ.
 જે પીડ પરાધ બાણે ર,
 પર દુઃખે ઉપકાર કરે તોયે,
 મન અભિમાન ન બાણે ર.
 સકળ લોકમાં સદુને પદે,
 નિંદા ન કરે કેની ર,
 વાછ કાછ મન નિશ્ચળ રાખે,
 ધન ધન જનની તેની ર.
 સમદૃષ્ટિ ને વૃષ્ટિ ત્યાગી
 પર શ્રી જેને માત ર,
 નિહવા થકી અસત્ય ન જાણે,
 પરધન નવ આંધે હાથ ર.
 શ્રાદ્ધ માયા બ્યાપે નહિ જેને,
 દૃઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં ર.
 શમ નામ શું તાળી ર લાળી,
 સકળ તીરથ તેના તનમાં ર,
 વણલોની ને કપટ રહિત છે,
 કામ ક્રોધ નિવાયાં ર,
 જાણે નરસૈયો તેણે કરશન કરતા,
 કુળ ધિકારે તાપ્ય ર.

(૬)

રાત રહે જાહેર પાછલી ખટ થકી,
 સાધુ યુરુપને સુધ ન રહેતું
 નિદ્રાને પરકરી સમરવા શ્રીહરિ,
 એક ટું એક ટું એમ કહેલું.
 જોગીઆ હોય તેણે જોગ સંભારવા,
 લોગીઆ હોય તેણે લોગ તજવા;
 વેદીઆ હોય તેણે વેદ વિચારવા,
 વૈષ્ણવ હોય તેણે કૃષ્ણ ભજવા.
 સુકવિ હોય તેણે સફળ થઈ બાંધવા,
 શતાર હોય તેણે શાન કરવું,
 ખતિનતા નારીએ કંથને પૂછવું,
 કંથ કહે તેલ તો ચિત્ત ધરવું.
 આપણે આપણા ધર્મ સંભાળવા,
 કમને મમ લેવો વિચારી;
 નરઝીયાના સ્વામીને રનેહથી સમરતાં,
 ફરી નવ આવતરે નર ને નારી.

યો માં પદ્યતિ સર્વત્ર, સર્વે ચ મયિ પદ્યતિ ।
તસ્યાહં ન પ્રણશ્યામિ સ ચ મે ન પ્રણશ્યતિ ॥

ગી. ૬૩૦

નારાયણનું નામ જ દેતાં વારે તેને તણએ રે.

—નરસિંહ મહેતા

દયા પ્રીતમ શ્રી ગોવર્ધનધર પ્રેમ ભક્તિએ વરે;
એ કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમ રસ એના ઉરમાં ઠરે.

—દયારામ

❀

❀

❀

(ફોલો)

‘ગિરધર ગિરધર’ બોલતી, હૃદયસિતારી ભોલ;
ભગવતી મીરાંબાઈના, ઉરસૂર છે અણુભોલ.

આપણા દેશમાં ઉચ્ચ કોટિના બે ભક્ત
કવિઓ થઈ ગયા છે એમાં મીરાંબાઈનું નામ
આગળ પડતું છે. ‘બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિર-
ધરનામર’ એવી પંક્તિઓવાળાં શ્રીકૃષ્ણભક્તિનાં
મીરાં મીરાં ભજન રચનાર મીરાંબાઈનું નામ
આખા ભારતમાં જાણીતું છે. એમનો જન્મ
રાજપૂતાનામાં આવેલા મેડતા નામના ગામમાં
આજથી આશરે સાઠ આરસો વર્ષ પહેલાં થયો
હતો. એમના પિતાનું નામ રત્નસિંહ રાઠોડ.
નાનપણમાં માતાનું અવસાન થવાથી મીરાંબાઈને
એમના દાદા રાવ દુદાણએ ઉછેર્યો.

રાવ દુદાણ એક સાચા ભગવદ્ભક્ત હતા.
એમના આંગણે સંત સાધુઓની અવરજવર

આજ રહેલી. વારંવાર એ ભક્તોની મંડળી ભેગી
કરતા અને ભજન કરાવતા. વારંવાર એ સાધુ-
સંતોને આમંત્રણ આપતા અને એમના મુખેથી
ભગવદ્ગદ્યો સાંભળતા. પરિણામે દિવસે દિવસે
એમના હૃદય ઉપર ભક્તિનો રંગ વધારે ને
વધારે ઘાટો થતો ગયો.

નાની મીરાં એના દાદાજીની પાસે જ રહેલી
હતી. દાદાજીની સોબત એને બહુ ગમતી.
સવારમાં જાગે ને દાદાજીના મુખે સૌથી પહેલાં એ
રાધાકૃષ્ણનું નામ સાંભળતી. પછી એના દાદા
એને નવદાની સ્વચ્છ વેષો પહેરાવતા. ને ઘીનો
ઢીવો કરી રાધાકૃષ્ણની છબિ સાથે માળા દેવવા
એસતા ત્યાં સાથે એસાડતા. પછી ચારતી યતી
રાધાકૃષ્ણના નામની પુન આલતી અને પ્રસાદ
મળતો. ગળ્યા ગળ્યા, પ્રસાદની લાલચે છાનીમાની
દાદાજીની ક્રિયા જોવા કરતી મીરાં ધીરે ધીરે
દાદાના રમે રંગવા લાગી. દાદા આંખો મીચીને

માળા ફેરવતા તો એ પણ આંખો મીંચી માળા પકડી હોઠ હલાવતી. ઢાઢા ધૂન મચાવતા તો એ પણ 'લાધા કિશન, લાધા કિશન' કહીને નાના નાના બે હાથ વડે તાળીઓ પાડતી. ઢાઢાજ બજન ગાય તો એ પણ ખરાજોટા સૂર કાઢી બજન ગાવા પ્રયત્ન કરતી.

સાધુ સંતો આવતા તે આ બાળબાળની ક્રિયાઓ જોઈને રાજી થતા ને ઢાઢાના જોળામાં બેઠેલી મીરાબાઈની સાથે જોઈજોઈને બજનો ગાતા ને મીરાબાઈને ગાવા પ્રેરતા.

મીરાં સંકેત વગર બજનો ઝીલતી અને ઝીલાવતી: કોઈ વખત રંગમાં આવી જઈ ઢાઢાજના જોળામાંથી ઊભી થઈ મીરાં બજન ગાતી ગાતી નાચતી હતી. એ વખતે એનાં નાનાં નાનાં ઝાંઝરને ઝલકાર વાતાવરણને વધુ પવિત્ર બનાવે છે એવો સૌને લાસ થતો.

જોકે વખત રાવ દુઢાલને આંગણે જોકે મોટો સાધુ બાળ્યો કામિ જેવી પ્રવેત જોની હાલી હતી. આ સાધુ પાસે રથામણ્ડરની જોકે સુદર મૂર્તિ હતી. એ આકર્ષક મૂર્તિ જોઈ મીરાં મોહિત થઈ ગઈ. પૂજા કરતા સાધુ મહારાજ પાસે જઈ એણે કહ્યું:

‘મા’રાજ! આ મને આપો!’

સાધુએ હસીને કહ્યું:

‘ઘેટા! આ કંઈ રમકડું નથી. એ તો શર્ગવાનની મૂર્તિ છે.’

મીરાં બોલી:

‘મારે એ જ મૂર્તિ જોઈએ’

પણ પૂજા કરવા માટે રાખેલી મૂર્તિ બાળકને અપાય શી રીતે? એટલે સાધુએ સમજ પાડી:

‘ઘેટા! આ મૂર્તિની તો અમે પૂજા કરીએ છીએ. એ તને શી રીતે મળે?’

મીરાંએ બટ જવાબ દીધો:

‘અમેય પૂજા કરીશું. અને બજન કરીશું.’

વદ સાધુએ મીરાંના નિર્દોષ મુખ સાથે પારીને જોયું. પછી રાવ દુઢાલને બોલાવી મીરાં સાથેના સંવાદ કહી બતાવ્યો.

રાવ દુઢાલ હસતા હસતા ઘીકરીને બે હાથે ઉંચકી લઈ પોતાના બેસવાના બોરડામાં આબ્યા ને મીરાંને જોળામાં બેસાડી સમજાવવા લાગ્યા. પણ મીરાં યાની સમજે? એનું મન મોહનની મૂર્તિમાં લાગ્યું હતું. છતાં વહાલા ઢાઢાને હક કરીને પજવવાનું એને મમતું નહિ, એટલે એ થૂપ રહી. પણ એ દિવસે એણે લોજન કયું નહિ. રાત્રે પણ એ જગી નહિ. રાવ દુઢાલ ઉઠાસ થઈ ગયા. પણ આ વાત જ્યારે સાધુ મહારાજે જાણી ત્યારે એ પોતાની મૂર્તિ લઈને રાવ દુઢાલની પાસે આબ્યા ને પાસે બેઠેલી મીરાંના હાથમાં પ્રેમપૂર્વક મૂર્તિ આપતાં કહ્યું:

‘ઘેટા! ભગવાનની ભક્ત થાને. આ મૂર્તિ એ માત્ર મૂર્તિ જ નથી પણ સાક્ષાત શ્રીહરિ જ છે એનું સમજાને. તારું કંટવાણ થાવ. હરિને જે વિસારતા નથી એને હરિ વિસારતા નથી.’

મીરાંએ ગોપાલકૃષ્ણની મૂર્તિ લઈને હૃદય સાથે આંખી દીધી. અને સાધુ મહારાજને જાણે ઉત્તર કેવી કોષ એ રીતે એના મુખમાંથી જોકે ગીતકંઠી જોકેજોકે બહાર સરી પડી:

‘નહિ રે વિસારું હરિ,

અંતરમાંથી નહિ રે વિસારું હરિ.

પીળાં પીતામ્બર, જરકસી જામા,

હેસર આડ કરી:

અંતરમાંથી નહિ રે વિસારું હરિ.’

સાત વર્ષની બાળકી કવિ બની ગઈ. રાવ દુહાણ અને સાધુસમાજની આંખમાં આનંદનાં આંસુ આવી ગયાં. બન્ને જણાએ મનમાં ને મનમાં મીરાંને હજારો આશીર્વાદ આપી દીધા.

હવે મીરાંનું કામ વધ્યું. રાવ દુહાણ પાસે એણે એક નાનકડું સિંહાસન મંગાવ્યું અને એના ઉપર ગોપાલકૃષ્ણને પધરાવી પોતે સેવિકામત ધારણ કર્યું. હવે એ રાજ વહેલી જોડે છે, નહાય છે, ને સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરીને શ્યામ-સુંદરને જગાડે છે. પછી સાકરનાખેલું દૂધ શ્યામને અર્પણ કરે છે. પછી સ્નાન કરાવે છે, વસ્ત્ર પહેરાવે છે, તિલક કરે છે, તુલસીની માળા અર્પણ કરે છે, પછી મોરધિશ્વરનો મુગટ શ્યામના મસ્તક ઉપર ગોઠવે છે. અને ત્યારપછી કનૈયાની માનીતી બંસરી કનૈયાના હાથમાં અર્પણ કરી હસિતવદનથી સામે જોઈ રહે છે.

રાવ દુહાણ મીરાંની ભગવત્સેવાથી પ્રસન્ન થઈ રાજ સાધુસમાજમાં એનાં વખાણ કરે છે અને મીરાંના ઉત્સાહને વધારે છે.

મીરાંને કંઠ મધુર છે. મીરાંનું હૃદય મધુર છે. એ મધુર હૃદયમાંથી મીરાં મોઠાં બીટો સમયે સમયે શ્યામને બહાર પડતાં જાય છે. રાવ દુહાણ ગોપાલકૃષ્ણની સાથે ઊંડીને તલ્લીન બની ભજન ગાતી મીરાંનાં ભજનો ઝડપથી ઉતારતી હે છે ને સંતસમાજમાં એને ફરતાં કરે છે.

એક વખત જન્માષ્ટમીના ઉત્સવ ભારે ધામ-ધમથી રાવ દુહાણએ ઉજવ્યો. મીરાંએ પોતાના ગિરધર ગોપાલને એ દિવસે જરાબર શુભગાથાં હતાં. સાધુસંતોની કંઠ જાગી હતી મૃદંગ, મંજીરા, કરતાલ, વાગી રહ્યાં હતાં ભજનો ગવાતાં હતાં.

જરાબર રંગ લાગ્યા પછી બધાની માગણી ઉપરથી મીરાંનાઈ ભજન ગાવા ઊભી થઈ. ધીમે ધીમે જાંબર ઝમકાવતી એ શ્યામસુંદરની સામે આવીને ઊભી. માથું નમાવી બે હાથવતી પ્રણામ કર્યો અને તુરત એના ગળામાંથી અત્યંત મીઠા સૂરે પ્રગટ થયા:

‘બસો મોરે નૈનનમે’ નંદલાલ !

સાંવરી સૂરત, મોહની મૂરત,
નયનો બને વિદ્યાલ;

અધરસુધારસ મુરલી બાજે,
ઉર વેળ્યતિ માલ :

‘બસો મોરે નયનનમે’ નંદલાલ !
હુદયટિકા કટિતટ સોહ,

નૂરે ચળે રસાલ;
મીરાં કે પ્રભુ ગિરધરનાગર,

બકતવત્સલ ગોપાલ;
બસો મોરે નયનમે’ નંદલાલ !

શ્યામની મૂર્તિમાં બિરાજેલા શ્યામસુંદરે મીરાંની પ્રાર્થના બાંધે સ્વીકારી લીધી ન હોય તેમ એ દિવસથી મીરાંની બધી વૃત્તિઓ પલટાઈ ગઈ. હવે ચોવીસે કલાક મીરાં એના નટવર નાગરનું ચિંતન કરવા લાગી. હવે મીરાંને મોહનની સેવામાંથી ફેરસહ મળતી નહિ. જ્યારે જુઓ ત્યારે મીરાં શ્યામની સેવાના કામમાં જ લાગેલી હોય. શક્તિનો રંગ મીરાંના હૃદય પર હવે જરાબર લાગી ગયો.

આ વખતે ચિત્તોડની ગાદી પર રાણા સંગની આજુ ફરતી હતી. આ રાણાસંગને લોજરાજ નામનો એક કુંવર હતો. એ કુંવર જેવો સોહામણો હતો તેવો જ સદાચારી હતો.

સંગીત અને કાવ્યકલાનો એ બારે ચોખીન હતો. એના કાને મીરાંના સફરચોની વાત આવી. મીરાં ખૂબસૂરત છે, કોટલું જ નહિ પણ એને કાવ્ય અને સંગીત બંને સાધ્ય છે એ જાણીને લોજરાજને બારે આશ્ચર્ય થયું એવામાં એણે એક સાધુમંડળીના મુખે ‘તુમ બિન મેરી કૌન ખબર દે, જોવધન ગિરધારી’ એ મીરાંબાઈનું બજન સાંભળ્યું ને રત્નસિંહ રાઠોડના એ કન્યાસ્વરને નજરે લેવાનું એને મન થયું. વેશપલટો કરી એથી એ મેડતા પહોંચ્યો. ને સાધુના વેશે સાધુના મંડળમાં દાખલ થઈ રાવ હુદાલના આંગણે પહોંચી મીરાંને નિરખવામાં એ સફળ બન્યો.

મીરાંનું રૂપ, મીરાંના કંઠ, અને મીરાંનાં બજન ત્રણેય અલૌકિક. લોજરાજ એ બધું નજરે નિહાળી સુગ્રહ બન્યો. ને ચિતોઠ પાછાં આવી પિતાને આશ્ચર્ય કરી એમની પાસે પોતાને માટે મીરાંનું માથું કરાવ્યું.

ચિત્તોડના મહારાણા તરફથી રાજકુમાર લોજરાજ માટે મીરાંનું માથું આપ્યું છે, એ જાણી રાઠોડ રત્નસિંહે અને રાવ હુદાલ બહુ પ્રસન્ન થયા. ગામમાં પણ જેણે જેણે સમાચાર બહુ તો બધા મીરાંના બાગ્યને વખાણવા લાગ્યા. નાના સરખા સામંતની પુત્રી રાજરાણી થઈને જેણે એ બાગ્ય કંઈ નાનુંસૂનું ન કહેવાય.

પણ મીરાંને આ કંઈ ગમ્યું નહિ. સમાચાર જાણી એ રાવ હુદાલ પાસે પહોંચી.

મીરાંને જોઈ હુદાલ આનંદમાં જોલી બેઠા:

‘મારી ઠીકરી હવે રાણી થવાની-રાણી બનવાની.’

‘હાહાલ! મને તો આ કંઈ ગમતું નથી. તમે તે દિવસે શું કહ્યું હતું યાદ છે?’

‘શું બેટા!’ હુદાલએ પ્રેમપૂર્વક પૂછ્યું. પાસે બેસીને મીરાં જોલી:

‘હાહાલ! તમે જાણી લેઈને જૂલી ગયા છો. પણ હું કંઈ જૂલી નથી. એક દિવસ તમે મને વાત કહેતા હતા સીતાસ્વયંવરની. એમાં સીતાલ શંભળને ઇચ્છતાં હતાં ને શંભળને પરણ્યાં એવી વાત આવે છે. એ વાત સાંભળી મેં તમને પૂછ્યું હતું કે-હાહાલ! મારે કેની સાથે પરણવાનું? બહુ દિવસ પહેલાંની વાત છે. યાદ કરો.’

હુદાલના મનમાં હવે પ્રસંગ તાલે થયો. એ હસીને જોવા:

‘અરે એ તો ગંભીર હતી.’

મીરાં જોલી બેઠી:

‘ગંભીર શાની હતી? મારા પ્રશ્નના જવાબમાં તમે કહ્યું હતું કે-મીરાં! તું જેની પૂજા કરે છે એ ગિરધરગોપાલ તારા વર, એની સાથે તારે પરણવાનું. હવે હાહા! મેં તમારું માની ગિરધરગોપાલ સાથે મારું મન ભેડ્યું છે ને તમે તો મેવાડના રાજકુમાર સાથે સંબંધ બાંધવા તૈયાર થયા છો એ શી રીતે બને?’

રાવ હુદાલ મીરાંના તેજસ્વી સુગ્રહ સામે જોઈ રહ્યા. પછી એકાએક હસી પડી જોવા:

‘ગાંધી છે ગાંધી. મૃતિ સાથે મેં કંઈ પરણાતું હશે?’

મીરાંને માડું લાગ્યું. જતાં જતાં એ જોલી:

‘મૃતિ શાની? એ તો સાક્ષાત મીઠરિ છે. મૃતિ આપનાર સાધુ મહારાજે જ કહ્યું હતું? હાહા! હમારે જે માનવું હોય તે માનો

ને જે કરવું હોય તે કરો. પણ મારો નિશ્ચય
તો આ છે.

‘આધં મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધરનાગર,
વિકૃલ વરને વરી:
અંતરમાંથી નહિ રે વિસારું હરિ.’

(૨)

[ફોડો]

જાહે મનમેં બસી રહી, મોહનની યુસકયાન,
નારાયણ તાકે હિરે, ઓર ન લાગત ગયાન.
મીરાંબાઈનો વિશાધ હવામાં ભડી ગયો.
થોડા વખત પછી ખૂબ ધામધૂમથી મીરાંને
સોજરાજ સાથે પરણાવવામાં આવી.

મીરાંએ યુગ વાંકે ન કહ્યું, મીરાંએ આંહુ
ન સાધાં. મીરાંએ અઢઠો ન કર્યો. વ્યવસ્થાપ
સ્થામકુંદરની મૂર્તિ લઇને એ પાલખીમાં બેઠી
ને જન સાથે મેલાડના માર્ગે આલી.

સ્તંભમાં એ સ્થામને પોતાના હૃદયની વાત
કહેવા લાગી:

‘મુખડું મેં જોયું તારું, સર્વ જગ થયું ખારું,
મન મારું રહ્યું ન્યારું રે, મોહન ખારા !
અંધારીનું સુખ કેવું ? અંધવાના જળ જેવું,
એને તુલ્ય ગણી રેવું રે, મોહન ખારા !
મીરાંબાઈ બલિહારી, આશા મને એક તારી,
મુખડાની માયા લાગી રે, મોહન ખારા !’

આમ ખારા મોહનની હું રે કુંઝ જૂલીને
મીરાં સાસરે આવી.

સોજરાજની રાણીને જોઇ જમાં ચક્રિત થઇ
ગયાં. પણ થોડા વખતમાં રાજકુટુંબને મીરાંની
પૂનગી ખબર પડી.

મીરાંએ સાસરે આવીને અંગ ઉપરથી

કીમતી અલંકારો ઉતારી નાખ્યા. સાદાં સ્વેત
વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં અને પોતાના અલગ ઓરડામાં
સ્થામકુંદરની સેવાનું કાર્ય આરંભ્યું.

પ્રારંભમાં તો સૌ ઠેકાણે કરવા લાગ્યાં;
મનક ઉડાવવા લાગ્યાં પણ પછી મીરાંની દૃઢતા
જોઇ ધીરે ધીરે સૌ મીરાંનાં વિરોધી બની
ગયાં. માત્ર સોજરાજને મન મીરાંના અવશ્યજ
વસ્થા નહિ. એ મીરાંને મળતો, પ્રેમથી વાતો
કરતો ને ભક્તિની પૂનમાંથી મીરાંને ઉગારવા
પ્રયત્ન કરતો.

એક વખત પોતાની બહેનને સોજરાજને
મીરાંને સમજાવવા મોકલી.

રાજકુટુંબના હસતી હસતી મીરાંબાઈ પાસે
આવી ને જોલી:

‘બાણી ! તમે રાજાની રાણીની પેઠે કેમ
રહેતાં નથી ? તમે શું મારા બાઈ ઉપર નારાજ
થયાં છો ? તમે કહો તો મારા બાઈને કહીને
તમારે માટે ઢગલાખંધ ઘરેણાં ઘડાડું. મારા
બાઈ તમને બહુ ચાહે છે.’

મીરાંબાઈએ નબુડીને કહ્યું:

‘બહેન ! મારે સોનાચંદીનાં ઘરેણાંની જરૂર
નથી. એવાં ઘરેણાં મને ગમતાં પણ નથી, મારાં
ઘરેણાં તો જુદી જાતનાં છે ને તે મારી પાસે
ઘણાં છે.’

‘નબુડી જોલી:

‘બાણી ! તમારા અંગ ઉપર તો ઘરેણાં
ટુંખાતાં નથી અને તમે તો કહો છો કે ઘણાં
છે, એ શું ?’

સ્મિત કરીને મીરાંએ કહ્યું:

‘બહેન ! મારા આખા શરીરે અલંકાર
છે અને એનાથી હું શોણ છું. સાંભળો:

‘ વાળી ઘડાવી વિઠ્ઠલવર કેરી ને
 હાર હરિનો મારે હૈયે રે,
 ચીનમાળા ચતુરુજ ચુડલો,
 શીઠ સોની ચેર જઈયે રે ?
 ઝાંઝરીઆ જગજીવન કેરાં ને
 કૃષ્ણજી કલ્લાં ને કાંળી રે.
 વીંહુવા પૂધરા રામનારાયણુના,
 અણુવટ અંતરજામી રે.
 મુજ અબળાને મોટી મીરાતે માધ,
 શામળો ધરેણું મારે આયુ’ રે.’

જવાબ સાંભળી મેં અચકોડી મીરાંની
 નજીકી પાછી વળી ગઈ. ને વિવિધ રીતે મીરાંની
 ઘેલછાની વાત એણે વહેતી મૂકી.

સૌ અકળાઈ ઊઠ્યાં. ને લોજરાજને અઠા-
 વવા લાગ્યાં. પણ મીરાંના રૂપ, કંઈ ને હૃદય
 ઉપર મોહિત થયેલો લોજરાજ મીરાંને એકપણ
 કંઈકું વેણ કહી શક્યો નહિ. એ મીરાં પાસે
 આવતો પણ મીરાંબાઈ એને કંઈ જુઠા જ વાતા-
 વરણમાં લઈ જતાં. લોજરાજ આવે ને મીરાં-
 બાઈ હાથમાં એકતારો લઈ હરિગીત ગાવાની
 શરૂઆત કરે.

લોજરાજની સરળતા મીરાંને ગમતી. લોજ-
 રાજના ગ્રેમને એ સમજતી છતાં એ તો
 ગિરધરગોપાલની ઠાસી બની ગઈ હતી. બીજા
 સાથે ગ્રેમસગાઈ શી રીતે રાખે ? એટલે એક
 દિવસ એણે લોજરાજનો જામ ભાગવા આવ
 સાચી વાત કહી દીધી:

“ જાવિંદો પ્રાણ અમારો રે,
 મને જગ લાગ્યો ખારો રે,
 મુને મારો રામજી ભાવે રે,
 બીજો મારી નજરે ન આવે રે.”

ચતુર લોજરાજ મીરાંના નિશ્ચયને સમજી
 ગયો. એણે એ દિવસથી મીરાંની આશા છોડી.

મીરાંના મનમાં શાન્તિ વળી. હવે ગિરધર-
 ગોપાલનું બજન એકાગ્રચિત્તે થઈ શકશે એ
 વિચારે એ આનંદમગ્ન બની. પણ ભગવાનની
 યોજના જુદી હતી. થોડા મહિના પછી રાજા
 સંગનુ અને લોજરાજનું અવસાન થયું. એથી
 ચિત્તોડની ગાદી પર રાજા સંગને બીજો પુત્ર
 વિક્રમાદિત્ય બેઠો. મીરાંનો આ દિવસ બહુ અવિ-
 ચારી હતો. બહુ ઘમંડી હતો. મીરાંનું વર્તન
 એને જરાય રુચતું ન હતું. એટલે ગાદી પર
 બેઠા પછી તરત જ એણે હુકમ છોડ્યો કે રાજ-
 મહેલમાં રહેતું હોય તો મીરાંએ ઠંગથી
 રહેતું બોધ્યો.

મીરાંને હુનિયાના રંગદંગની પડી ન હતી.
 એટલે એણે તો પોતાને નિત્યનિયમ આજી
 રાખ્યો. પણ એથી તો રાણો વિક્રમાદિત્ય યુરસે
 થઈ ગયો. એણે મીરાંને રાજમહેલ છોડી,
 રાજમહેલની હદની બહાર રહેવા હુકમ કર્યો.

મીરાંએ આ આજ્ઞા સ્વીકારી લીધી.
 પોતાના ઠાકોરજીને લઈ એણે તત્કાળ રાજમહેલ
 છોડ્યો ને અલગ મકાનમાં તર્ફન સામાન્ય સ્ત્રીની
 પેઠે રહેવા લાગી.

પણ મીરાંનું કામ અહીં વધારે જામવા
 લાગ્યું. રથામસુંદરનું એણે તો મંદિર બનાવ્યું
 ને સાધુસંતોને બજન માટે આમંત્રણ આપવા
 માંડ્યું.

પણ રાજકુટુંબની સ્ત્રી સાધુસંતોની વચ્ચે
 બેસીને રાગડા લાણે એ તે કેવી વાત ! વિક્રમા-
 દિત્યનું માથું ફરી ગયું. એણે મીરાંબાઈને
 જણાવ્યું:

‘તમે કુળની મર્યાદા બળવતાં નથી. તમને તમારા ધર્મનું જ્ઞાન નથી. તમે સાધુભાવાઓની વચમાં પડે ધૂધરા બાંધીને નાચો છે એ અવર્ણિત છે. તમે અમારી ધર્મજ્ઞતાને ઘોઠો પહોંચાડ્યો છે. માટે બધું ધર્મિંગ મૂકી દો.’

મીરાંબાઈએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું:

‘રાણાણ !

મેરૂં તો ગિરધર ગોપાલ

હુસાર ન કોઈ

માત તાત સુતન જાત,

આપનો ન કોઈ,

જટ ગઈ હે કુલકી કાન.

કયા કરેગા કોઈ ?

જામ તો ખાત ફેલ ગઈ,

જાને સભ કોઈ,

સાધુ સંગ બેઠ બેઠ,

લોક લાજ બોઈ.

જાંસુઅન જલ સીંચ સીંચ,

પ્રેમ બેલ બોઈ,

મીરા પ્રભુ લગન લગી,

હોની હો સો હોઈ.’

વિક્રમાદિત્યને મીરાંને જવું ન ગમ્યો. એક સ્ત્રી પોતાની સત્તાની અવગણના કરે એ ધર્મડી કેવી રીતે સાંખી રહે ? એણે મીરાંને ખરબચડી ભાષામાં ફરીથી કહેવડાવ્યું:

‘હે મીરાં ! ગાંડપણ છોડી દઈને સીધા રસ્તા પર આવો. અમારા કુળને તમારા વર્તનથી કલંક લાગે છે. ધાતુના એક નાના સરખા રમકડામાં તમે એ એવું તે શું બેસુ છે કે ખીલ્ય કોઈની તમે પરવા કરતાં નથી ? આજ

સ્વચ્છંદે વર્તવું હતું તો અમારા કુળ સાથે તમે સંબંધ શું કરવા બાંધવા હીષે ?

મીરાંબાઈએ ઉપ્ર થયા સિવાય જવાબ વાળ્યો :

‘રાણાણ ! તમે જેને રમકડું કહો છો એ બાળકોને રમવાના રમકડા જેવું નથી. કોઈ જુદા જ પ્રકારનું એ રમકડું છે. એને ઘડનાર કોઈ પાક્યો નથી અને પાકનાર, પણ નથી. સાંભળો :

‘રામ રમકડું જડિયુ રે,

રાણાણ ! મને રામ રમકડું જડિયું.

ફમમૂમ કરવું મારે મંદિરે પધાયું.’

નહિ કોઈના હાથે ઘડિયું રે,

રાણાણ ! મને રામ રમકડું જડિયું.

ચોટા ચોટા મુનિજન મથી મથી ચાકયા,

કોઈ એક વીરલાને હાથે ઘડિયું રે,

રાણાણ ! મને રામ રમકડું જડિયું.

બાઈ મીરાં કહે ! ગરધરનાગર,

મારું મન શામળિયાનું જડિયું રે

રાણાણ ! મને રામરમકડું જડિયું.

બસ રાણાણ ! મારે કહેવાનું બધું આ શબ્દોમાં આવી જાય છે.’

રાણો વિક્રમાદિત્ય હવે વધુ છ’છેડાયો. એને ખાતરી થઈ કે મીરાં એની પરવા કરે એવી નથી. એથી મીરાંનું કાસળ કાઢવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો.

અધર્મો માણસને સારા વિચારો કયાંથી આવે ?

ચોટા દિવસ વીતવા દઈ એક દિવસ વિક્રમાદિત્યે એક મહારી માફત એક કાળા નાગને

પકડી મંગાવ્યો ને એને એક દુગ્ધના કરંડિયામાં પૂરી મીરાં તરફ એને મોકલ્યો. સાધુ ભક્તો તરફથી મીરાંના મંદિરમાં ઠાકોરજીને ધરાવવા માટે દુગ્ધના કરંડિયા અવારનવાર આવતા હતા એટલે મીરાંબાઇને આ કરંડિયામાં રજો જણાયો નહિ, એણે રથામસુંદરની મૂર્તિ સામે ભક્તલોકોની વચ્ચે કરંડિયાને મોકલ્યો.

કરંડિયો લઇ આવનાર વિક્રમાદિત્યનો આસ સેવક હતો, એ પાસે જિભો હતો. કરંડિયો છુદ્ધો થતાં એની આંખો ફાટી ગઈ. કરંડિયામાંથી ડેરી સાપ નીકળવાને બદલે શેષશાયી ભગવાનની કાળી મૂર્તિ મીરાંને પ્રાપ્ત થઈ.

મીરાંની આંખમાં આનંદનાં આંસુ આવી ગયાં, મૂર્તિને હૃદયસાથે ચાંપી નૃત્ય કરતાં કરતાં એ ગિરધરના શુભ ગાવા લાગી.

વિક્રમાદિત્યનો સેવક મીરાંના પગમાં પડી ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

લોકોને જ્યારે સાચી વાતની જાણ થઈ ત્યારે એમને મીરાંની ભક્તિનો પ્રભાવ સમજાયો ને 'ભગવતી મીરાકી જ્ય ! ભગવતી મીરાકી જ્ય !' એવા જયનાદથી, નગરની ગલીએ ગલી એમણે ગળવી મૂકી.

રાજા વિક્રમાદિત્યના હાથ હેઠા પડ્યા.

(૩)

(ક્ષેપ)

ધન વિદ્યા શુભ જ્ઞાનુ બલ,
ચે ન બદલ્યન હેત,
નારાયણ સોઈ બડો,
બડો હરિસો હેત.

મીરાં હવે હરિની લાડિલી બની છે. હરિ-

ચિતનમાં એ નિમગ્ન રહે છે. સાધુસંતોની સોબતમાં એ હરિશુભ ગાય છે ને ગવડાવે છે. દિવસ રાતનું એને જ્ઞાન નથી, ઘણા વખત રાતની રાત એ રથામની સાથે વાતોમાં વીતાવી દે છે. એને પ્રેમભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે એ હરિને મૂર્તિમાં પ્રત્યક્ષ દેખે છે. નટવર નાગરે એના ચિત્તને ચોરી લીધું છે. કંઈકયાં કંઈકી કલોકોના કલાકો. સુધી એ રથામસજ્જાનાં ગીત ગાય છે. ઘડીકમાં હસે છે તો ઘડીકમાં રૂવે છે. ઘડીકમાં પગે ધૂપના બાંધીને નૃત્ય પણ કરે છે.

ઘણીવાર મધ્ય રાત્રીએ પોતાના આવાસમાં મીરાં રથામની સાથે હસી હસીને વાતો કરે ને ગાય છે. એના હાસ્યમાં કોઈ બીજાનું હાસ્ય ભળતું હોય એવો વાસ થાય છે. મીરાં ગાતી હોય છે ત્યારે મીઠા અવાજથી કોઈ સૂર પુરાવતું હોય એવું પણ ઘણીવાર સમજાય છે.

મીરાંબાઇની હીલચાલ ઉપર સતત ચોક્કી રાખતા વિક્રમાદિત્યના શુભચરોએ એકવાર વિક્રમાદિત્યના કાન બોલેલો:

‘ મહારાજ ! મીરાંબાઇના આવાસમાં મધ્ય રાત્રી પછી કોઈ પુરુષ પ્રવેશ કરે છે ’

રાજા ક્રોધથી ફૂલ જીક્યો. હાથમાં ખડક લઈ એ મીરાંના મકાન તરફ દોડ્યો.

મધ્યરાત્રીનો સમય હતો. મીરાંબાઇ નિત્ય નિયમ મુજબ તલલીન બનીને રથામસુંદરને સંભારતી હતી.

એકાએક એ જિલ્લી થઈને નૃત્ય કરવા લાગી. થોડીવારે અટકીને હરુવા લાગી. પગી ગળગળા. સ્પર્શથી ક્ષણેક પછી જાલવા લાગી:

‘ રથામ ! હજી જુદાઈ કયાં સુધી ? ’

મૂર્તિમાંથી રથામનો ધીમે અવાજ સંભળાયો:

‘મીરા ! તું જોણું ચામાટે લાવે છે ?
તારામાં ને મારામાં અંતરજ કયા છે ? હું
તારામાં છું તું મારામાં છે.’

વિક્રમાદિત્ય દાંત કચ્છકથાવનો બારણા બહાર
સંતાપને જીલો હતો તે હવે મન ઉદર કાપૂ
રાખી શક્યો નહિ. હડસેલો મારી એણે દ્વાર
ખોલી નાંખ્યાં ને ઓરડામાં ધસી જતાં તલવાર
ઉગામી એણે બરાડો પાડ્યો :

‘કુળકલ્પિની ! કેની સાથે વાતો કરે છે ?
કેણુ છે એ જે માયાનો માનવી ?’

મીરાંની સમાધિમાં જાંઘ પડ્યો. એ શરી
ખાંખે રાણાની સામે જોઈ રહી. પછી ખોલી :

‘રાણાજી ! તમે કેને જોળવા આન્યા ?
આ ખૂંટા કેમ લાન્યા છે ?’

ચારે બાજુ નજર ફેરવતાં રાણો જોઈયો :

‘પાપીણી ! આ ખૂંટા આજે તારા ગંગા
પર ફેરવવા હું લાન્યા છું. જાણ. કયાં છે
તારો પ્રેમી ?’

મીરા ખટખટાટ હસી પડી :

‘રાણુ ! તમે જેને જોળવા આન્યા છે એ
તો ઘટઘટમા બ્યાપી રહ્યો છે. એના ભક્તોને
એ મળે, અભક્તોને એ દયન ન દે’

પણ રાણુને મીરાંનું તત્ત્વજ્ઞાન ન ગમ્યું.

મીરાં વાત ઉઠાવવા માગે છે એમ સમજી એ
ખટખટાટ મીરાંને મારવા ડોહ્યો. પણ એનો

‘હાથ નીચે ઉતરે ત્યાર પહેલાં ખલામાથી એ
બંધી થઈ ગયો. ને તરત તલવાર એના હાથ-
માંથી નીચે પડી ગઈ.

રાણો આનો કંઈ વિચાર કરે ત્યાર પહેલાં
એના લમણમાં નેરશી ડોહીએ અદબ્ય રીતે
પ્રથિમહાર કર્યો. ને રાણો બચવીત થઈને બાગ્યો.

મીરાંએ શ્યામસુંદર સામે હાથ નેડ્યા. એનું
મન ખોલી બિંદુ :

‘ક્ષમા ! ક્ષમા !’

(૪)

[પ્રહો]

અકળ કળા અવિનાશની;
વિખ અમૃત થઈ બધ,

જળ ચાનક થળ થાપ ને,
થળ ચાનક જળ થાપ.

ઉપરના પ્રસંગ પછી રાણો રૂપ રહ્યો. પણ
પછી પાછો એનો અહંકાર ભગી બિંદો. મીરાંની
પાસે ભક્તિભળ છે ને ભગવાન એની રક્ષા કરે
જોઈ સત્ય સમજવાને બદલે એ અવગું
સમજ્યો. એને મીરાંબાઈ મંતરજંતર બાણુનારી
અને મલિન વિદ્યા અજમાવનારી જણાઈ. એથી
એને જીવતી રાખવામાં જોખમ છે એમ સમજીને
એક દિવસ એણે કળાકળ જોરનો ખાલો
ખેંચાવ્યો.

મીરાંબાઈ રાણાના હૃદયનું જોર સમજી ગયાં
છતાં ખાલાને હમતા ગુણે હાથમાં લીધો. ને
શ્યામસુંદરના ભરણકમલનું મ્થાન ધરી બાણુ
દૂધનો કટોરો ગટગટાવી જતાં હોય એ રીતે
કળાકળ જોરના ખાલાને એ પી ગયાં.

રાણુને અને સૌ બાણુકારને એમ લાગ્યું કે
મીરાં થકી એ થકીમાં પરલોક પહોંચી જશે, પણ
મીરાંનો માલિક મીરાંને મરવા યાનો દે ? એ
તો ઘટઘટની વાતો બાણુનાર. મીરાંના હોઠે
જોરનો ખાલો અડકે ત્યાર પહેલાં એણે વિષનું
અમૃત બનાવી દીધું. ને પછી કેવળ મીરાં જ
સંભળી શકે એવો મધુર બંસીનાદ થયો. એ
બંસીનાદ કાનમાં પડતા બરાબર મીરાં હસી ઉઠી :

(૭૬)

એણે સ્વામસહુણુ'ં ધ્યાન પ્રયુ',
એણે ચિત્ત પ્રયુષ્ઠ લાગી ગયું,
એણે મોહનતા સુખને નિરખ્યું,
એણે દેહનું લેશ ન ભાન રહ્યું,
એણી આંખથી આંસુની ધાર વહે,
સ્વામસુંદર ! સુંદર ! એમ કહે;
મીરાંબાઈનું ભાગ્ય મહાન ખરે,
જેના ઉપર મીઠરિ મે'ર કરે.

એરના આલોનો મસંગ બન્યા પછી મીરાં-
બાઈનું મન મેવાડ ઉપરથી છોડી ગયું. એ
સ્વામસુંદરની મુલિને લઇને મેવાડને ત્યાગવા
તેપાર થઇ ગયાં.

એમણે સાંદણીવાળાને કહ્યું:
'સાંદણીવાળા ! સાંદ શણગારજે રે,
મારે જાણુ સો સો કોથ;
સણાણના રાજ્યમાં રે,
હવે જળ રે પીવામાં દોષ.'

આમ રાણાના રાજ્યનું પાણી પણ નહિ
પીવાને નિશ્ચય કરી મીરાં ચાલી નીકળ્યાં.
સૌથી પહેલાં એ વૃંદાવનમાં આવ્યાં.

(૬૬૦)

વૃંદાવન સમ વન નહિ,
નંદશામ સમ શામ;
વસુના તટ સમ તટ નહિ,
કૃષ્ણ નામ સમ નામ.

વૃંદાવન તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલાભૂમિ
મીરાંને એ ભૂમિ ભેષ બહુ આનંદ થયો. વૃંદા
વનવિહારી એના ભક્તોને વૃંદાવનમાં પ્રત્યક્ષ
દેખાય છે. એવી આગની પ્રવિત્ર ભૂમિમાં મીરાં-

બાઈ એવી હરિની લાડિલી રોકાઈ બધાં એમાં
નવાઈ શી ?

મીરાં કીર્તીકાળુ સુધી વૃંદાવનમાં રહ્યાં ને
જનન દીતન દ્વારા એમણે ભક્તિનો પ્રચાર કર્યો.
અંત સાધુઓનું અહીં પણ એમણે મોટું મંદળ
જમાવ્યું ને ભક્તિની પવિત્ર ગંગાને વહાવવા
માંદી.

આ વૃંદાવનના મમય દરમિયાન મીરાંબાઈને
છવ ગોસ્વામી નામના એક મહાન અંતને
પરિચય થયો. છવ ગોસ્વામી ત્યાગી હતા.
ત્રીના સુખનું દર્શન એ કહી કરતા નહિ. મીરાં-
બાઈએ એમને મળવાની માગણી કરી પણ
ત્રીનું સુખનું ભેટો નથી એમ કહી એમણે ના
પાડી. મીરાંબાઈએ આ ઉપરથી સ્વામીભણે
જણાવ્યું:

'જાજી હમી હું તો એમ જાણતી જે
જજમાં કૃષ્ણ પુરુષ છે-એક,
વૃંદાવન વચ્ચે હજી પુરુષ રહ્યા છે,
તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક.'

વૃંદાવનમાં તો એક જ પુરુષ ને તે વૃંદા-
વનવિહારી શ્રીકૃષ્ણ. બાકી બધીય સ્ત્રીઓ.
પુરુષના અભિમાનથી કોઈ ભક્ત વૃંદાવનમાં રહી
થકે નહિ. મોખીબાવથી રહેવું હોય તો રહે.

આ જવાબ વાંચી છવ ગોસ્વામી તરત
મીરાંબાઈને મળ્યા ને પ્રેમપૂર્વક ભગવદ્વચ્ચો
કરી.

લોખા વખત સુધી મીરાંબાઈ વૃંદાવનમાં
રહ્યાં, એ પછી દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરવાની
એમને ઇચ્છા થઇ એથી એ દ્વારકામાં આવીને
વસ્યા. અહીં છવનની છેલ્લી શુદ્ધ સુધી દ્વારકા-
ધીશના ચરણે બેસીને એમણે ભગવદ્ભજન

કયું. ને છેવટે દ્વારકામાં જ હરિચરણકમલને
પામી ગયાં.

(દ્વિતી)

‘રવિ’ હરિની જો લાડિલી !
(ભણે) રાધાનો અવતાર,
ભગવતી ! મોહનની મીરાં,
તને નમન કરું થત વાર.

મીરાંબાઈની ભજનગંગા.

મીરાંબાઈએ હિંદી અને ગુજરાતી બે બન્ને
ભાષામાં સંખ્યાબંધી લખના લખ્યાં છે. એ
બધાં સરળ અને સરસ છે. હૃદયની સાચી
લાગણી વ્યક્ત કરવાની કળા મીરાંબાઈને સાંધ
હતી. એમની રચનામાં બી હૃદયની કોમળતાનાં
દર્શન થાય છે. ખરા ભક્તના મનની દૃઢતા
અને અનન્ય વિશ્વાસ મીરાંબાઈની રચનામાં
નોંધ શકાય છે. ભારતમાં તુલસીદાસ, સૂરદાસ,
નરસિંહ મહેતા, તુકારામ, ચૈતન્ય મહાપ્રભુ
આદિ ભગવાનના એ મહાન ભક્તો ધર્મ ગયા
એમની કોટિનાં મીરાંબાઈ હતાં. શ્રીકૃષ્ણભક્તિને
એમણે ઘણો પ્રચાર કર્યો છે

ઉપર વર્ણવેલા મીરાંબાઈના ચરિત્રમાં
મીરાંબાઈની ભજનપ્રસાદીનો મોટો ઘણો પરિચય
આપણને થયો છે. આ નીચે એ ચાર વિશેષ
ભજનો રજૂ કરીએ છીએ:

(૧)

બોલ મા બોલ મા બોલ મા રે,
રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલ મા.
સાકર શેલડીનો સ્વાદ તણને,
કંઠવો તે હોંઝડો ઘોગ મા રે,
રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલ મા.

ચાંદા સૂરજનું તેજ તણને,
આગયા સંગાથે પ્રીત જોડ મા રે,
રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલ મા.

હીરા માણેક ઝવેર તણને,
કથીર સંગાથે મણિ તોળ મા રે,
રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલ મા.

મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધર નાગર,
શરીર આપ્યું સમતોલમાં રે,
રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલ મા.

(૨)

બૂનું થયું રે દેવળ બૂનું રે થયું;
મારો હંસડો નાનો ને દેવળ બૂનું થયું.
આ રે કાયા રે હંસા, ડોલવાને લાગી રે
પડી ગયા હાંત માંચડી રેખું તો રખું;
મારો હંસડો નાનો ને દેવળ બૂનું થયું.

વારે ને મારે હંસા, પ્રીતુ જંધાણી રે,
ઉડી ગયો હંસ પીંજર પડી તો રણી;
મારો હંસડો નાનો ને દેવળ બૂનું થયું.

બાઈ મીરાં કહે ગિરધર નાગર,
પ્રેમનો ખાલો તમને પાઈને પીઈ;
મારો હંસડો નાનો ને દેવળ બૂનું થયું.

(૩)

વાગે છે રે વાગે છે, વૃંદાવન મોરલી વાગે છે,
એનો શબ્દ ગગનમાં ગાજે છે,
વૃંદાવન મોરલી વાગે છે.

વૃંદા તે વનના મારગ બતાં,
વડાવો દાણ દધિનાં માગે છે;
વૃંદાવન મોરલી વાગે છે.

વૃંદા તે વનમાં રાસ રચ્યો છે,
 બહારો રાસમંડળમાં બિરાજે છે;
 વૃંદાવન મોરલી વાગે છે.
 પીળાં પીતામ્બર જરકસી બામા,
 પીળો તે પટકો બિરાજે છે;
 વૃંદાવન મોરલી વાગે છે.

કાને તે કુંડળ, મસ્તકે સુમત્,
 (બહારાને) સુખ પર મોરલી બિરાજે છે;
 વૃંદાવન મોરલી વાગે છે.
 બાઈ મીરાં પ્રભુ ગિરધર નાગર,
 દશનથી હુઝ બાગે છે.
 વૃંદાવન મોરલી વાગે છે.

(૪)

નહીં એસો જન્મ બારંબાર;
 કયા જાનું કહ્યુ પુરુષ પ્રગટે માનુસા અવતાર.
 બહત પલ પલ ઘટત છિન છિન
 ચલત ન જાગે બાર;
 બિરજ કે જ્યોં પાત દૂટે,
 લગે નહીં પુનિ ઠાર.
 લલસાગર અતિ ભેર કહિયે,
 વિષમ જોખી ધાર;
 મુરતકા નર બાંધે બેઠા,
 વેગ ઉતારો ખાર.

ચાધુ ચંવાં ને મહંતાં,
 ચલત કરત પુકાર;
 હાસ મીરાં લાલ ગિરધર,
 જીવના દિન આર.

(૫)

મન રે પરસિ હરિ કે ચરન
 સુભગ સીતલ કમલ કૌમલ
 ત્રિવિધ જ્વાલા હરન;
 જે ચરન પ્રહલાદ પરસે
 ધન્ધ પહવી ધરન.
 જિન ચરન ધ્રુવ અટલ કીનો,
 રાખી અપને ચરન;
 જિન ચરન કાશ્યાંક લેટયો
 નખસિખી શીખરન.
 જિન ચરન પ્રભુ પરસિ લીને,
 તરી ગોતમી ધરન;
 જિન ચરન કાલીકિ નાક્યો
 જોપલીલા કરન.
 જિન ચરન ધરિયો જોવધન,
 ગરવ મધવા હરન,
 હાસ મીરાં લાલ ગિરધર,
 અગમ તારનતરન.

ભાગવત પુરાણ દાસ

મદ્યમકા યાન્તિ મામપિ ।

ગી. ૭-૨૩

ઉપા કરીને એક નવજવાન કથાકાર પોતાના ઘર તરફ જતો હતો. એના સુખ પર સ્મિત રમી રહ્યું હતું.

ઘરથી કથાનું સ્થળ જરા દૂર હતું એટલે હાથથી પગલાં એ ઉપાડતો હતો. કથાનો પ્રવાહ એ ચલાવતો તે સમય હરમિયાન એને સમયનું બાન રહેતું નહિ. તલલીન બનીને એ કોતાઓને કથા સ્વણ કરાવતો પરંતુ જ્યાં 'અશ્રુત' કેશવ.....' થતું કે એને તરત પોતાનું ઘર યાદ આવતું ને છટપટ પોથી બગલમાં મારીને ધણાના આશ્રયને વધારતો વધારતો ઘરનો એ રતો હોતો.

જાની કથાકારને ઘરનું એટલું બધું આકર્ષણ કેમ હતું! ઘરમાં એણે તે શું હતું કે કથા પૂરી થયા બાદ એક સણ પણ એ કથાના સ્થાને બેસે રહેતો નહિ.

'મોઢમાયાનો ત્યાગ કયો સિવાય ભગવાન રામની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી.' એણે એણે તો ધણું ધણું એ કોતાઓને સંભળાવતો. પણ એ પરિવ્રજીત કથાકાર કેમ મોઢમાયાના અહરમાં આવી ગયો હતો ?

પણ અહીં જ ગમ્મતની વાત હતી. કથાકાર જાની હતો એમાં તો શંકા નહિ. કથાકાર શામપુરાણવેતા હતો એમાં પણ ભ્રમ હતો નહિ. છતાં એને ઘરનું ધણું આકર્ષણ હતું. ઘર

એટલે ગૃહિણી. એ ગૃહિણી અશ્રુત હતી. એણે પોતાના રૂપથી અને સફળતાથી કથાકારના ચિત્તને ઘેરી લીધું હતું. એનાં સુંદર સુખાકૃતિ સણે સણે જાની કથાકારને યાદ આવી જતી. પત્નીનું ચિત્તન કરતો કરતો એ કથા કરવા જતો અને પત્નીનું ચિત્તન કરતો કરતો એ કથા કરીને પાછો આવતો. સામેથી ઘર દેખાય એટલે કથાકાર લગભગ દોડતો એમ કહીએ તો ચાલે. ઉંબરા ઉપર પગ મૂકે ત્યાર પહેલાં હાથથી એ કોલી બેઠો:

'રત્ના ! હું આવી ગયો છું.'

અને કથાકારની પત્ની-રત્નાવલી પણ સ્વામીની રાહ ભેંધેને બારણામાં બેસી જ હોય. એ પ્રેમથી સ્વામીને સત્કારતી. હાથમાંથી પોથી લઇ લેતી. અને ઠંડા જળનો અકચકિત પ્યાલો સ્વામીના હાથમાં આપીને એ હાથમાં પંખો લઇ એને ધીરે ધીરે પવન નાખતી. આસન પર બેસીને કથાકાર મહારાજ પત્નીના સુખ સામે ભેટાભેટા જળ પીતા. અરે ! જળ શાનું ? અશ્રુત જ કહેને ! અશ્રુતનાં છુટકા બણે પોતે પીતા હોય એ રીતે જળના એ છુટકા પીતા ને સાથેસાથે મીઠી મીઠી વાતો પણ કરતા. પ્રિય પત્નીને ભેટા બરોબર એ 'મોઢમાયાને ત્યાગવાનો જે ઉપદેશ કરીને આત્મા હતા એ વાત જ ભૂલી જતા. પત્ની ધણી-વાર હસીને કહેતી:

‘પંડિતજી ! શ્રીતાઓને સમગ્રી કથા સંભળાવવાને બદલે તમારી રત્નાની કથા તો સંભળાવીને આપ્યા નથીને !’

હસીને પંડિતજી કહેતા :

‘અરે રત્ના ! બહુ સાચવી સાચવીને કથા કઈ છું નહિ તો તું તો હસવાનું કહે છે પણ હું તો સાચાભણ રત્નાવલી આખ્યાન સંભળાવીને જ આતુ કોવો છું.’ અને બન્ને-પતિ-પત્ની હસી પડતાં. પતિના પ્રેમને પતિવ્રતા રત્નાવલી નહોતી સમજતી એમ નહિ પરંતુ કોઈ કોઈવાર એના મનમાં થતું કે પોતે સ્વામીના ભગવદ્ ભજનના માર્ગમાં આઠે તો નથી આવતી ! પોતાનું સૌન્દર્ય પતિને પ્રભુના માર્ગમાં આગળ વધતાં અટકાવતું તો નહિ હોય ! જ્યારે આવા વિચાર આવતા ત્યારે મનમાં ને મનમાં એ જગતના સ્વામી ભગવાન શમને પ્રાર્થના કરતી- હો નાથ ! આપ તો બહુ દયાળુ છો. આપના સેવક ઉપર રહેમ રાખજો એમના પ્રેમ પામીને હું ધન્ય બની છું પરંતુ જેની કથા થવણ કરીને હજારોનાં હૈયાં પવિત્ર બને છે, જેનો ઉપદેશ સાંભળીને હજારોનાં જીવન સુધરી જાય છે એવા આપના હાસને આપ મોહ માયામાં દૂબવા દેશે નહિ, કોના કદંબાણમાં મારુ પણ કદંબાણ સંભાળેલું છે.

રોજની પેઠે આજે કથાકાર કથા કરીને ઝડપથી ઘર તરફ જઈ નહા હતા પણ પત્નીને મળવા અધીરા બની ગયેલા એ કથાકાર જ્યારે પોતાના ઘર પાસે આવી ગયા ત્યારે એ એકાએક ચમકીને ઊભા રહી ગયા. રોજની પેઠે હસતી હસતી પોતાની પ્રિય પત્ની આજે બારણામાં બેસી ન હતી. એટલું જ નહિ ઘરના દ્વાર બંધ હતાં અને બારણે લાણી લટકતું હતું.

પંડિતજી મહારાજનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. ‘રત્ના કયાં ગઈ ?’ એ ચારે બાજુ જોવા લાગ્યા એવામાં બાજુના ઘરની બારીએથી એક સીકંક સંભળાયો :

‘તુલસીદાસજી ! આપના ઘરની ચાવી અમારે ઘર છે. લો !’

તુલસીદાસે જાણ્યું એયું.

‘મારા ઘરની ચાવી તમારે ત્યાં છે ?’

‘હા, રત્નાવલીબહેને અહીં મૂકી છે.’

‘એ કયાં ગઈ છે ?’ જાયા ત્યાસે તુલસીદાસે પૂછ્યું.

પેલી પડોશની સીએ જણાવ્યું :

‘એમના જાઈ આવ્યા હતા તે એમને તેહી ગયા છે. તમારાં સાસુમા બીમાર છે.’

તુલસીદાસે ચાવી લઈ ઘર ઉઘાડ્યું. એમનો બધો આનંદ ચાલ્યો ગયો હતો.

ઘરમાં પ્રવેશ કરી એમણે દીવો સળગાવ્યો. સામે એમની જેમવાની માદી ઉપર દેખાય એ રીતે પત્ર પડ્યો હતો. તુલસીદાસે એ પત્ર લઈ વાંચવા માંડ્યો. એમાં નીચેના શબ્દો હતા :

‘સ્વામી !

મારાં માતાજી બહુ બીમાર થઈ ગયાં છે. આપ કથા કરવા ગયા પછી તરત મારા જાઈ અને તેડવા આવ્યા હતા એટલે એમની સાથે હું મારા પિતાને ઘેર જઈ છું.’ ત્રણ ચાર દિવસમાં પાછી આવી જઈશ. આપ પ્રસન્નતાથી રહેશે.

— દાસી રત્નાવલી.’

પરણીને આંખ્યા પછી રત્નાવલીને એક પણ દિવસ તુલસીદાસે એને પિયર જવા દીધી નહતી. ઘણા સંદેશા આંખ્યા. કેટલી ય વાર રત્નાવલીને

બાઈ બહેનને તેડવા આંખો પશુ તુલસીદાસ
કરેક વખતે કંઈને કંઈ બહાનાં કાઢીને રત્નાવ-
લીને મોકલતા નહિ. અનેક વર્ષો આમ વીતી
ગયાં. આખરે માતાજીની બીમારીનું બહાનું
કાઢી બહેનને સમજાવી રત્નાવલીને બાઈ તુલસી-
દાસની ગેરહાજરીમાં બહેનને તેડી ગયા.

તુલસીદાસ પત્ર વાંચીને ગમગીન બની ગયા.
રત્નાવલી વગર એક ક્ષણ પશુ ઘરમાં રી રીતે
રહી શકાય ? એમનું મન ચઢેડાળે ચઢી ગયું.
ઘણીવાર સુધી લમણે હાથ મૂકી એ બેસી રહ્યા.
ભોજન કરવાનું તો એમને યાદ પણ ન આવ્યું.
રાત્રે પધારીમાં સુતા પશુ એમને ઉંઘ આવી
નહિ. નિદ્રા વેરણ બની હતી.

રાત્રીના બારનો સુમાર થયો. એકાએક એ
પધારીમાં બેઠા થઈ ગયા. થોડું કંડું જળ પીધું
ને મનમાં કંઈ નિશ્ચય કરી એમણે કપડાં
પહેરવા માંડ્યાં.

બોમાસાના દિવસો હતા. ટૂંક પક્ષની વાત
હતી. આકાશ વાદળોથી ઘેરાયેલું હતું. પશુ એ
કથાની પરવા કયાં સિવાય ઘરને તાળું મારી
તુલસીદાસે સસરાજીના ગામનો રસ્તો લીધો.
એમના મગજ ઉપર એક જ મૂન સવાર થઈ
ગઈ હતી—રત્નાવલી ક્યાં રહે ? એમનાં
મનમાં એક જ ચળક વારંવાર ઘુંટાતો હતો—
રત્નાવલી ! રત્નાવલી !

ત્રેમી પાગલ બન્યો હતો ! એને કયો ડર
લાગ્યો નહિ. એનું બીજામાં ધ્યાન જ કયાં હતું !
એ તો પ્રિયતમાનું ધ્યાન ધરતો ધરતો જડપથી
માર્ગ કાપી રહ્યો હતો.

આખરે સસરાજીના ગામમાં એ આવી
પહોંચ્યો. સવાર થવાને હજી ઘણી વાર હતી.
સૂર્યનાં અસ્તિ હવાએલી હતી. એ વખતે અચાંત

મનવાળા તુલસીદાસે સસરાજીના મકાનના દારની
સાંકળ ખખડાવી.

રત્નાવલી આગલા ખંડમાં જ સુતી હતી.
પતિના વિચારમાં એને ઉંઘ આવી ન હતી.
સાંકળને અવાજ સાંભળી પધારીમાંથી બેઠી
એણે આસ્તેથી ખારણું ઉઘાડ્યું.

‘અરે ! તમે ?’ પતિને જોતાં રત્નાવલીને
પરમ આશ્ચર્ય થયું. અંકાર આવી ખારણું બંધ
કરી એણે તુલસીદાસનો હાથ પકડી લીધો.

‘હા, રત્ના ! તારા વગર હું રહી શક્યો
નહિ.’ તુલસીદાસ ધીમેથી બોલ્યા.

‘અરે પણ હું પંત્ર મૂકીને આવી હતી તે
વાંચ્યો હતો કે નહિ ?’

‘વાંચ્યો હતો અને એટલે તો સીધો અહીં
આવી ગયો.’

રત્નાવલીનું આશ્ચર્ય હજી શરૂ થયું ન હતું
એક રાત પશુ પત્ની સિવાય પતિ રહી શકતો
નથી એ કેવી વાત ! એણે ધીમેથી કહ્યું:

‘જે દિવસ પછી તો હું આવવાની હતી.
જે દિવસ પણ રહેવાનું નહિ ! આ સ્વભાવ કંઈ
સારો ન કહેવાય.’

તુલસીદાસે કહ્યું:

‘સ્વભાવને સારો કહે કે ખોટો કહે જે
દિવસ શું જે કલાક પણ મારાથી તારા વગર
રહી શકાય એમ નથી. ચાલ, હું તને તેડવા
આંખો છું. અહીં એક ક્ષણ પણ તને હું
રહેવા નહિ દઉં.’

રત્નાવલી પતિનો પ્રેમ જોઈ મનમાં પ્રસન્ન
થઈ છતાં એ આનંદ પ્રગટ કયાં સિવાય એણે
કહ્યું:

‘અહીંના લોકો જાણશે તો તમારે માટે
દેવો અભિપ્રાય બાધશે ?’

‘લોકોને જોવો અભિપ્રાય બાધવો હોય
તેવો બાધી શકે છે અને એની કરકાર નથી.’

‘પણ આવી વેદછા શું સારી કહેવાય ?’

‘આને તું ઘેલછા કહે રતનાવલી ?’

‘થેલછા નહિ તો બીજું શું ?’

‘આ વેદછા નથી, પ્રેમ છે પ્રેમ.’

‘હવે જોયો તમારો પ્રેમ ! પરમેશ્વર સાથે
જે લગની લાગે એને પ્રેમ કહેવાય. આ તો છે
મોહ અને એ તો માર ખવડાવે સમજ્યા ?’

‘તું તો ઉપદેશ દેવા લાગી રતના !’

‘ઉપદેશ દેવાની મારી યોગ્યતા નથી પણ
આ તો જે સત્ય છે તે આપને જણાવું છું.
આપના જેવા પઠિત સીધો અને સરલ વાત
પણ સમજી શકતા નથી એ કેવું આશ્ચર્ય !
ખરેખર તમારા અને મારા પૂર્વ જન્મના પાપ
આટે આવે છે કે મિથ્યા મોહમાં આપણે
તણાવાનું પસંદ કરીએ છીએ સ્વામી ! આ મારું
કલ્યાણનો નથી તમારી રતનાવલીનું શરીર પણ
લોહી માસથી ભરેલું છે એ શું તમે નથી
જાણતા ?’

તુલસીદાસ પત્નીના તેજસ્વી સુખ સામે
જેમ રહ્યા એમને લાગ્યું આ કેન્દ્રવ એમની
પત્નીનો ન હોય એનો રજૂકાર કાંઈ જુદો જ
છે. ત્યાં તો રતનાવલી પુનઃ બોલી :

‘સ્વામી ! ક્ષમા કરશો. જેવી લગની આ
નાશવંત દેહની આપને લાગી છે એથી અહીં
પણ અવિનાશી ભગવાનને માટે આપનામાં જો
બળે તો તમારું અને મારું જન્મેનું કલ્યાણ

શું બાધ. તમારી રતનાવલી અમર રહેવાની છે ?
તમારો પોતાનો દેહ પણ કયા સુધી સૌન્દર્યને
ધારણ કરી રહેશે ? વૃદ્ધત્વ સૌને આવે છે તેમ
આપણને નહિ આવે ? મૃત્યુને કયા નથી. એ
આપણે શું યુગોના યુગો સુધી સાથે ને સાથે
રાખશે ? સાચું સુખ અવિનાશી ભગવાનના
ચરણકમલમાં છે, એ આપના જેવા મહાજ્ઞાની
કેમ સમજી શકતા નથી ?’

છેલ્લા શબ્દો રતનાવલી એવી સ્પષ્ટતાથી
અને લાગણીપૂર્વક બોલી કે તુલસીદાસનું હૃદય
હાલી ઊઠ્યું અજ્ઞાનનો પડદો જોતજોતામાં
ચીતાઈ ગયો ને પૂર્વ જન્મના સંસ્કારના બળે
એ એકાએક બચત થઈ ગયા.

સંલેક પત્નીના સુખ સામે જેમ રહી સહેજ
માથું નમાવી ધીરથી તુલસીદાસે કહ્યું :

‘દેવી ! તે સાવ સાચી વાત કહી છે
તારો હું ઉપકાર માગું છું તે’ અને ખરે સમયે
બચાવી લીધો છે પૂર્વ જન્મના પાપને લીધે હું
મોહમાંથી અક્ષરમાં આવી ગયો હતો આજે
તારા શબ્દોએ મારી આખી ખોલી છે રતનાવલી !
તે સાચું કહ્યું છે અવિનાશી ભગવાનના ચરણ
કમલમાં જ માથા સુખનો વાસ છે. હું એ
સુખ અવશ્ય મેળવીશ.

આ ધીરથી મારો નવો અવતાર થયો છે
એમ સમજજો. અચાર સંસારનો આ સંલેકી હું
ત્યાગ કરું છું ને પરમાત્માની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવા
અહીંથી સીધો જ આત્મો વાઉં છું.

રતનાવલીની આખમા જળા કરાઈ આવ્યું.
એણે કોમળ કંઠથી પૂછ્યું.

‘મારું લાગ્યું સ્વામી ! મારાથી કંઈ
અઘટિત બોલાઈ ગયું હોય તો ક્ષમા કરશો.’

તુલસીદાસે તરત જવાણ આપ્યો:

‘ના, ના, જરાય માહું લાગ્યું નથી. તારાં વચનો ધણાં કીમતી છે. એને તો હું હંમેશાં માઠ રાખીશ.’ આમ કહી તુલસીદાસે જગદીશ્વર ઉતરવા માંડ્યાં.

રત્નાવલી સ્ત્રીઓમાં રત્ન જેવી હતી. એ પરિસ્થિતિ સમજી ગઈ. ઝડપથી પગથીઆં ઉતરી એણે સ્વામીનો એક બાલી લીધો.

‘મારો ત્યાગ કરીને જાવ છો નાથ ?’

તુલસીદાસે કહ્યું:

‘રાગના ત્યાગ વગર શાન્તિ નથી. તારાં ઘડી પહેલાંનાં વચનો કેમ ભૂલે છે ? એ સત્ય વાત તારે પણ સમજી લેવી જોઈએ. તે’ મને અજુવ કર્યો છે—કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો છે. હવે એ મારે’ જવામાં અટકાવીશ નહિ એટલું માગી લઉં છું. પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરશે.’

હાથ ભેડી રત્નાવલી બોલી:

‘સ્વામી ! આપના આશીર્વાદ એ મારું મજ છે. પ્રભુના માર્ગે જતાં હું અટકાવીશ નહિ પણ આપ મને ફરી દર્શન નહિ દો ? આપ મને કોના હાથમાં સોંપીને જાવ છે ?’

‘દેવી ! કાગવાન બહુ દયાળુ છે. એના હાથમાં હું તને સોંપીને જઈ છું. તું એ પરમ કૃપાળુ પ્રભુને વિનવજે કે એ મારા પર કૃપા કરે. તું સતી છે, પવિત્ર છે, બગવાન તારા પર પ્રસન્ન છે. એણે જ તારા ગુણે આપણા કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો છે. હાથ, થોક કે મિતા ધોરીને એના શરણે જા. એના પર ભરું છોડી દે. એની ઇચ્છા હશે તો આપણે પુનઃ મળીશું. આ દેહે નહિ તો દિવ્ય દેહે પરમાત્માના ધામમાં ચિતા ન કર.’

રત્નાવલીની બન્ને આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. એ હવે શું બોલે ? પતિના ચરણ-કમલમાં મસ્તક નમાવી એણે પ્રણામ કર્યો. એના મસ્તકને ચોતાના પવિત્ર હાથથી સ્પર્શ કરી તુલસીદાસે પીઠ ફેરવી ચાલવા માંડ્યું.

એકાએક એમના ગુણમાંથી પ્રભુના મંગલમય નામની પૂન સરી પડી:

શ્રીરામ જય રામ, જય જય રામ !

રત્નાવલીના હૃદયમાં એ શબ્દો અંકિત થઈ ગયા. પતિ તરફથી મળેલ એ અણમોલ ભેટે એને વિયોગ વ્યથામાંથી ઉગારી લીધી. પૂજામાં પડેલાં પતિનો પાદચિહ્નોમાંથી ભક્તિપૂર્વક થોડાં રજકણ મસ્તક પર ધારણ કરતાં એ બળગળા સ્વરથી બોલી:

‘શ્રીરામ, જય રામ, જય જય રામ !’

(૨)

રામીમાંથી ત્યાગી બનેલા તુલસીદાસને રસ્તે ચાલતાં એકાએક શુરહેવનું સ્મરણ થયું. બંને એ સાથે એમને મગવાની એમને તાલાવેલી લાગી. ધણાં વર્ષોના માર્ગો પડી ગયો હતો. શુરહેવ હવે ક્યાં મળે ? તીર્થરાજ પ્રયાગની દિશામાં ઝડપથી પગલાં ઉપાડતાં તુલસીદાસને ચોતાના બાળવળુના પ્રસંગો એક પછી એક યાદ આવવા ધામ્યા.

જન્મતાં જ એમણે માતા શુભામી. થોડા સમય પછી પિતાજી વગરના એ થઈ ગયા. ઘરની વિચ્છાદ્ય હાસીએ એમને ઉડેલા માંડ્યા પણ પાંચેક વર્ષની ઉમ્મરના એ યથા ને હાસી પણ પરમાત્માના ધામમાં પહોંચી ગઈ.

જાલકે તુલસીદાસ આમ અસદાય બની

ગયો. પણ આનાથના નાથ ભગવાન રામચંદ્રજીએ તરત જોની જવાબદારી ઉપાડી લીધી. નરહરિ સ્વામી નામના સંત ફરતા ફરતા આવી પહોંચ્યા. એમણે સોઢામણા બાળક તુલસીને પોતાની પાંખમાં લીધો. ને એને તીર્થયાત્રામાં ફેરવતા ફેરવતાં અનોખી રીતે ઉછેરવા માંડ્યો. યથાસમયે અયોધ્યામાં તુલસીને જનોઈ સંસ્કાર પણ કર્યો અને પછી કાશીમાં શેષસનાતન નામના પંડિત પાસે અભ્યાસ માટે પોતાના મિત્ર શિષ્યને દયાળુ નરહરિસ્વામીએ ગોઠવી લીધો. ત્યાં પંદર વર્ષ સુધી રહીને તુલસીદાસે અધ્યયન કરી વિદ્યાશુરની મીતિ સંપાદન કરી લીધી અને પછી એમની આજ્ઞા લઈ એ પોતાના વતનમાં આગ્યા. પરમાત્માની કૃપાથી થોડા જ સમયમાં રતનાવલી નામની અત્યંત સુંદર અને પવિત્ર છાંદાશુભ્યા સાથે એ લગ્નપ્રથિથી ભોલાયા.

પણ જેના ઉપર પ્રભુ પોતાની કૃપા વરસાવે છે એને એ સંસારમાં સળઠવા દેતા નથી એથી યોગ્ય સમયે પ્રભુએ તુલસીદાસની મિત્ર પત્નીના કંઠમાં વાસ કરી તુલસીદાસને જાગૃત કરી લીધો. ને સંસાનના બંધનમાંથી એમને ભોતભોલામાં સુક્ત કર્યો.

શુરુદેવની દયાનું અને પ્રભુની કૃપાનું સ્મરણ કરતા કરતા તુલસીદાસજી ગદગદ થઈ ગયા. વારેવારે એમની આંખોમાં જળ ભરાઈ આવવા લાગ્યું. અને શુરુ અને ગેવિહનાં દર્શનની એમની ઝંખના વધારે ને વધારે તીવ્ર બનવા લાગી.

પ્રયાગમાં આત્રી તુલસીદાસે સાધુનો વેશ ધારણ કર્યો ને શરના સુએ નાનપણમાં સાંભળેલી રામકથાનું ગાન કરતાં કરતાં તીર્થસ્થાનોમાં ફેરવા માંડ્યું.

એમનો કંઠ અત્યંત મધુર હતો. એમની

રામકથામાં હબરો મનુષ્યો ભોગાં થવા લાગ્યાં ને તુલસીદાસની વાણીસુધા ઝીલીને પાવન થવા લાગ્યાં.

તુલસીદાસજી કથા બહુ તલ્લીન બનીને કરતા હતા. કથા કરતાં કરતાં વારંવાર પ્રભુની કૃષ્ણનું સ્મરણ થતાં એમનું હૈયું ભરાઈ આવતું. ધણીવાર કથાનો પ્રવાહ પણ અટકી જતો ને એ લગભગ ધ્યાનસ્થ દશાને પ્રાપ્ત થઈ જતા. એ વખતનું મધુર વાતાવરણ નાસ્તિકના હૃદયને પણ હલાવી મૂકતું.

એક સમય સ્વપ્નમાં તુલસીદાસને નરહરિ સ્વામીનાં દર્શન થયાં. પ્રસન્ન થઈને શુરુદેવ બોલ્યા: 'વત્સ ! તેરી મનોકામના પૂર્ણ હોગી. પ્રભુ તેરા કલ્યાણ કરેઆ.'

તુલસીદાસજીએ સ્વપ્નાવસ્થામાં શુરુદેવને સાક્ષાં પ્રણામ કર્યા. નરહરિસ્વામીએ પોતાનો વરદ હસ્ત એમના મસ્તક પર મૂકયો.

આ સ્વપ્નના પ્રસંગ પછી તુલસીદાસમાં નવ-જીતબળનો સંચાર થયો. એમના બક્ષિતબાવમાં એકદમ વધારો થઈ ગયો. એમની પ્રભુદર્શનની ઝંખના ખૂબ વધી ગઈ. એમની કથાપ્રવાહમાં અજળ વેગ આવી ગયો. એમનું હૃદય એકદમ પલટાઈ ગયું.

(૩)

કાશીમાં તુલસીદાસની કથા ચાલતી હતી. એમના શ્રોતાઓમાં એક દમિયલ ડોસો નિયમીત આવતો. ને એક પુણ્યામાં કોઈની નજર ન એ ચાપ એ રીતે કથા સાંભળવા બેસતો. થોડા દિવસ પછી કથા કરતાં કરતાં તુલસીદાસની નજર એ ડોસા તરફ ગેચાઈ. એ જ વખતે એમના કાનમાં 'જય ભજરગ ! જય ભજરગ !' એવો અવાજ સંભળાયો. એ અવાજ એટલો મીઠો અને એટલો મુઠ્ઠા હતો કે તુલસીદાસના હૃદયમાં બંધે અમૃતવર્ષણ થયું.

બીજે દિવસે કથા કરતી વખતે તુલસીદાસ ચારેબાજુ નજર ફેરવતા હતા પણ પેલા ડોસાણ હેખતા નહતા.

પણ એથી તો એમની બેચેની વધી ગઈ. કયા પૂરી થયા પછી એમણે કેટલાક શ્રોતાઓને એ વર્ણ પુસ્તક સંબંધી પૂછી બેસું પણ કોઈ એનો પરિચય આપી શક્યું નહિ હજારો શ્રોતાઓ ભેગા થતા હતા પણ એમાં એક દમિયલ ડોસાને ઓળખનાર કોઈ નીકળ્યું નહિ. ત્રીજા દિવસે પણ ડોસાણએ દર્શન લીધાં નહિ. અને પછી તો એ બધે શુભ થઈ ગયા હોય એમ કેટલાય દિવસો સુધી કથામાં આવ્યા નહિ.

તુલસીદાસની બેચેની વધતી જતી હતી. એ ડોસામાં 'એવું તે શું એમણે બેસું હતું કે એને કષ્ટવાર પણ એ ભૂલતા નહતા!

એક રાત્રે એ સુતા હતા ત્યાં એમના મગજમાં કંઈ પ્રકાશ પડ્યો. રામકથા ચાલતી હોય ત્યાં અરણ્ય રીતે અથવા જુગા જુગા સ્વરે બ્રહ્મસિંહ મંથિ હનુમાનજી કથા સાંભળવા આવે છે એવી એક માન્યતા છે. એ માન્યતા તુલસીદાસના જમાલ બહાર ન હતી. એટલે એમને વિચાર આવ્યો કે એકવારના દર્શનથી પાતાના ચિત્તને વ્યગ્ર બનાવનાર પેલા ડોસાણના રૂપમાં રામબ્રહ્મ હનુમાનજી કેમ ન હોય! અને એ હકીકત એ સાચી નિવડે તો પછી પતિતપાવન ભગવાન રામચંદ્રજીનાં દર્શન એ ડોસાણની કૃપા થાય તો, અત્યંત સુંદર બને એમાં શંકા શી!

જેવો આ વિચાર આવ્યો તેવા જ તુલસીદાસની હૃદયસિતારીના તાર ઝબઝબી બિઠયા ને એમને સમજાઈ ગયું કે 'એ ડોસા એ જ ભગવાન મારેલી.' પણ એ પુનઃ દર્શન દે ત્યારેને!

એમણે પથારીમાં બેઠા થઈ ગઈગઈ થઈ અને આંસુભરી આંખે મહાવીર હનુમાનજીની પ્રાર્થના કરી:

'હે દયાનિધિ! મારા સાચું જીવો! હું હ ખી હુ:ખી થઈને ફરું છું. આપના વગર ભગવાન રામના ચરણકમલનાં દર્શન બીજે કોણ કરાવી શકે એમ છે? આપ તો પ્રભુને બહુ પ્રિય છો, હું આપનો દાસ છું. મને આ સંસારસાગરમાંથી બચાવો! મારું રક્ષણ કરો! હું આપને શરણે આવ્યો છું. મારા અવશ્યુષ સામે જોશો નહિ.'

ભગવાનની દયાનો પાર નથી. બીજે દિવસે કથામાં પેલા ડોસાણનાં તુલસીદાસને પાછાં દર્શન થયાં.

કથામાં પ્રસંગ પણ બહુ મધુર આવી ગયો. હતા. ભરત મિલાપનો પ્રસંગ તુલસીદાસજી વર્ણવતા હતા શ્રોતા અને વક્તા બન્ને તદ્દતની બની ગયા હતા. પેલા ડોસાણ દર્શનનાં આંસુ વહાવતા હતા.

યથા સમયે કથા અંત થઈ ને શ્રોતાઓ એક પછી એક વિખરાવા લાગ્યા.

અ્યારે બધા વિખરાઈ ગયા-ત્યારે સહસ્રા તુલસીદાસ ભાવસમાધિમાંથી જાગ્યા. પણ જાગ્યા તેવા બેભાંગના બની બેવા લાગ્યા. ત્યાં તો એમની નજર સભામંડપના ખુણા તરફ ગઈ. પેલા ડોસાણ જાણે સમાધિ સુખ અનુભવતા હોય એવી રીતે નીચું સુખ કરી બેઠા હતા.

છલંગ મારી તુલસીદાસજી બ્યાસપીઠ પરથી ફૂલી પડ્યા ને કોડીને એમણે પેલા ડોસાના પગ પકડી લીધા.

'મહારાજ! મહારાજ! હું તુલસીદાસ હું તુલસી...' ડોસા ઝબકીને બગી બિઠયા.

'અરે, અરે, પડિત મહારાજ! શું કરો છો?'

તુલસીદાસે આંસુ વહાવતાં કહ્યું:

'પ્રભુ! બાલકની કમેટી ન કરો. હું તો તદ્દન સામાન્ય આપ્સ છું. મને અપનાવો! મને આપના સ્વામીનાં દર્શન કરાવો!'

ડોસાજી બેઠા થઈ ગયા ને ઉપરસ ખાવા લાગ્યા. એમને દમ થઈ ગયો હતો.

યોડીવાર પછી કાંઈ અવાજથી જો બેઠ્યા:
‘અરે ભાઈ ! તમે મુંઝે ગોલો ! એની મને
સમજ પડતી નથી. હું તો ગરીબ રોગી માણસ
હું. મધુ દિવસથી બીમાર પડાં ગયો હતો. આજે
કથામાં આંચો છું. ભગવાનની કથામાં હું બૂલી
જવાય છે એટલે આવું છું. મને દમનો બ્યાધિ
છે. અમુકજી યતી હતી એટલે બેસી રહ્યો હતો.’
તુલસીદાસ બાલકની પેટે રહી પડયા.

‘મહારાજ ! આપનું સ્વરૂપ હવે ન જુપાવો.
મારા પર રહેમ કરો. હું આપને ધરણે આંચો છું.’
ડોસાણને વળી પાછી ઉધરસ ચડી ગઈ, એમણે
અનેક ખેલ ક્યાં પછુ તુલસીદાસજીએ જ્યારે
એમના પગ ઊઠડયા નહિ ત્યારે વધુ વાર જો
પોતાનું સ્વરૂપ જુપાવી શકયા નહિ. આણુગાણુ
નજર કરી એમણે પોતાનો વરઢ હસ્ત તુલસીદાસના
મસ્તક પર મૂકયો.

જો હસ્તસ્પર્શથી તુલસીદાસનું હૃદય શમી
ગયું. એમના હૃદયમાં આનંદ, આનંદ બ્યાપી ગયો.
એમણે માથું ઉઘુ કહ્યું ‘ને તરત પાછા ડોસાણના
પગમાં હળી પડયા. પછુ હવે જો એત્રાણના પગ
ન હતા મહાવીર હંતુમાનજીના પરમ પવિત્ર
ચરણકમલો ઉપર તુલસીદાસે પોતાનું મસ્તક મરી,
હીધું હતું. જેના સ્મરણ માત્રથી પાપ અને તાપ
નષ્ટ થઈ જાય છે જો કથાના સાગર પવનક્રમાર
અજનિનંદને ભાગ્યશાળી તુલસીદાસને અપનાવી
લીધા હતા. ભગવાન મારુતિએ આજ્ઞાત દર્શન
દેખે તુલસીદાસની મનોકામના પૂર્ણ કરી હતી.
‘તુલસીદાસ !’ યોડી વાર રહીને હંતુમાનજીએ
તુલસીદાસને બોલાવ્યા.

‘મહારાજ !...’ હાથ બેડી તુલસીદાસ સામે
બિખાર દર્શા.

‘તમારી અચળ શ્રદ્ધાને લીધે હું પ્રસન્ન
થયો છું. તમારી મનોકામના અવશ્ય પૂર્ણ થશે.’
‘દયાળુ દેવ ! આપના દર્શનથી હું પાવન થયો

છું. આપના શબ્દો કદી બ્યર્થ હોય નહિ. પછુ
મહારાજ ! ભગવાનનો વિચાર હવે અસદ્ય બન્યો
છે. ભગવાન રામનાં મને દર્શન કરાવો. મારે
બીજા કશાની જરૂર નથી.’

હસીને હંતુમાનજીએ કહ્યું:

‘તમે અહીંથી ચિત્રકુટ જાવ. ત્યાં જન્મતા
સ્વામીનાં તમને દર્શન થશે. હું તમારી સાથે
જ છું.’

તુલસીદાસ ફરીથી ચરણમાં નમી પડયા.
સ્વર્ગનું રાજ્ય એમને બંધે હવે મળી ગયું હતું.

(૪)

‘કેમ ? મનોકામના પૂર્ણ થઈને ?’ ચિત્રકુટમાં
એકાએક મગટ થઈ હંતુમાનજીએ તુલસીદાસને
પૂછ્યું.

હાથ બેડી વંદન કરતાં તુલસીદાસે કહ્યું:

‘મહારાજ ! આપની આજ્ઞા મુજબ ચિત્રકુટમાં
આવી ગયો છું. પછુ સ્વામીનાં દર્શન હંણુ થયાં
નથી.’

મંદ હસીને હંતુમાનજીએ કહ્યું:

‘અરે તુલસીદાસ ! તમે અમારામાં રહ્યા હો.
સ્વામી તો તમારી સાથે આંખ્યા હતા,’

‘મારી સાથે ?’

‘હો.’

‘કથારે ?’

‘જઈ કાલે બપોરના સમયે આ રસ્તા ઉપરથી
કોઈ ગયું ન હતું ?’

‘મહારાજ ! આ રસ્તા ઉપર તો ઘણા યાત્રીઓ
આવે છે ને જાય છે.’

‘તમારું ધ્યાન જેવાય તેલું કોઈ ન હતું ?’

જણવાર અટકી તુલસીદાસે કહ્યું:

‘જુમા થયો. બે રૂપાળા જુવાન યાદી પર

જેસીને આ રસ્તેથી હસતા હસતા જતા હતા.
એમના તરફ મારી નજર જોયાઈ હતી.'

પવનકુમાર ખડખડાટ હસી પડ્યા.

'અરે બહા માણસ! જો રૂપાળા ઘોડેસવાર
જ આપણા સ્વામી- હતા. રામ અને લક્ષ્મણ.
તમને દર્શન દેવા પધાર્યાં તોય તમે તેમને
ઝોળખી શક્યા નહિ ?'

તુલસીદાસનું મુખ ખડી ગયું. તે પોતાના
નસીબને દોષ દેવા લાગ્યા.

'ઠીક, ચિંતા ન કરો. પ્રભુ તો બહુ દયાળુ છે.
તમારા હૃદયમાં બાંધતદેવીએ આસન જમાવ્યું છે
એટલે થોડા દિવસમાં પ્રભુ પુનઃ પધારશે ને તમને
દર્શન હવે ધન્ય બનાવશે. પણ ચાંદ રાખરો, હવે
બૂલ ન કરતા. હંતુમાનજીએ હસતાં હસતાં
જાણ્યું.

તુલસીદાસે માથું નમાની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો.
અને જો ધન્ય દિવસ પણ આવ્યો.

'સ્નાન સંધ્યાથી નિવૃત્ત થઈ ઘાટ પર બેઠા
બેઠા એક દિવસ તુલસીદાસ ચંદન ઘસતા હતા.
સવારનો પહોર હતો. યાત્રીઓ અને સંતમહાત્મા-
ઓની ભીડ ભમી હતી. તે વખતે રાજકુમાર
જેવા દેખાતા બે સ્વરૂપવાન યુવાનો તુલસીદાસ
પાસે આવ્યા ને તેમાંના એક ગોરા ગોરા યુવાને
તુલસીદાસને પૂછ્યું:

'બાવાજી! અમને ચંદન આપશો કે ?'

પણ બાવાજી તો પોતાના સ્વામીના ધ્યાનમાં
નિમગ્ન હતા. હાથ હાથનું કામ કરતા હતા આખ
આંખનું કામ કરતી હતી પણ મન ભગવાન રામના
ચરણકમળમાં લાગી ગયું હતું. એટલે તેમણે કંઈ
સાંભળ્યું નહિ. 'શ્રીરામ જય રામ જય જય રામ'
ના ઉચ્ચાર સાથે ચંદન ઘસવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું.

અદૃશ્ય રહેલા હંતુમાનજી સમજી ગયા કે
આ વખતે પણ તુલસીદાસ જાવતવા સ્વામીનાં

દર્શન નહિ કરે તો બાજી બગડી જશે એટલે
તેમણે અદૃશ્ય રીતે કેવળ તુલસીદાસ સાંભળે તેવી
રીતે કહ્યું.

'ચિત્રકુટકે ઘાટ પર, બધું સંતનકી બીર,
તુલસીદાસ ચંદન ઘસે, તિલક કરે રમુવીર.'

તુલસીદાસ આ શબ્દો સાંભળી ભગૃત થઈ
ગયા. એણે તો સાચે અત્યંત રૂપાળા બે રાજ-
કુમારો છે ને તેમાંના મોટો. રાજકુમાર નીચે
નમીને ચંદન લઈ પોતાના હાથે તિલક કરી રહ્યો છે.

હવે સમજવાનું કંઈ બાકી રહે? તુલસીદાસનું
મન નાચી ઊઠ્યું. તે સ્વામીની રૂપમાધુરીનું પાન
કરવા લાગ્યા.

ત્યાં તો સ્વામીએ પોતાના હાથે ચંદન લઈ
તુલસીદાસના કપાળમાં તિલક કર્યું ને તુલસીદાસ
તે હસ્તસ્પર્શથી સમાધિદશાને પ્રાપ્ત થઈ ગયા.

થેડીતારે જો ભગવા ત્યારે તેમના સન્મુખ
હસતા હસતા પવનકુમાર પાછા પ્રગટ થયા.

'કેમ ? આ વખતે તો ઝોળખી લીધાને ?'
તેમણે તુલસીદાસને પૂછ્યું.

તુલસીદાસે પવનકુમારના પગમાં માથું ઝૂકી
કહ્યું:

'મહારાજ! આપની કૃપાથી મારી મનોકામના
પૂર્ણ થઈ. કષ્ટોના અવતાર! હવે આપ મને
શી આજ્ઞા કરો છો ?'

હંતુમાનજી બોલ્યા:

'હવે તમારે અહીં રહેવાની જરૂર નથી.
અહીંથી સીધા અયોધ્યા જાવ ને ત્યાં રહીને
રામાયણની રચના કરો.'

'બહે નાથ !' આમ રહીને તુલસીદાસે ફરી
માથું નમાવ્યું.

(૫)

અયોધ્યામાં જઈ તુલસીદાસે જગવિખ્યાત
'રામચરિત માનસ' ની રચના કરી ને જો મૃત્યુ.

રત્નને લઇને પોતે અયોધ્યાથી કાશી આંબ્યા. ત્યાં વિવેનાય ભગવાનને રામકથા સંભળાવી પોતાની એ નવી રચનાને જાહેરમાં મૂકી. અર્થાત્ જાહેરમાં તેની કથા કરવાની શરૂઆત કરી. દૂકા, ચોપાઈ, છંદ અને સોરઠામાં રચાયેલી નવા પ્રકારની આ રામકથા તુલસીદાસના કહેથી જે ઠાઇ સાંભળતું તે મુગ્ધ બની જતું. ભોતભોતામાં 'રામચરિત માનસ' ની કીર્તિ ચારે બાજુ ફરી વળી. જ્યાં જ્યાં ત્યાં તુલસીદાસની અને તેમના 'રામચરિત માનસ' ની જ લોકો ભર્યા કરતા હોય.

પણ તુલસીદાસની પ્રશંસા કાશીના અભિમાની પડિતો સહન કરી શક્યા નહિ.

'એ તુલસીદાસ છે કેણ? ' ઘમડી પડિતો લેખા મળતાં જોકે પ્રશ્ન કર્યો.

'અરે રખડતો રખડતો ક્યાંકથી આંબ્યો છે. ' ત્રીજાએ જવાબ આપ્યો.

'એવા રખડતાને સાતભા આસમાને શા માટે લોકો ચઢાવતા હશે? ' ત્રીજાએ હેવાવરાજ કાઢી.

'લોકો તો ભવદૂર છે. એમને સારા નરસાતું જ્ઞાન ક્યાં છે? ' ચોથાએ કહ્યું.

'લોકોને જ્ઞાન ભલે ન હોય પણ આપણે એનું ધર્મિય ચલાવી લેવું જોઈએ નહિ.' પાંચમાએ ધામરા માંદાથી અભિપ્રાય આપ્યો.

'સાવ સાચી વાત. આપણે એની શાન ઠેકાણે લાવવી જ જોઈએ.' છઠ્ઠાએ કોષમાનો સોટો જમીન પર ઠેકવ્યાં કહ્યું.

'પણ એની શાન ઠેકાણે લાવશે શી રીતે? ' એક જણે શકા ઊઠાવી.

આ સાંભળી એક મોટી ફાંદવાળા પડિતે કહ્યું:

'એણે ટેશી લાપામાં રામાયણ લખ્યું છે એને એની પાસેથી મૂટવી લઈ ફાંડી નાખવું એટલે એની શાન ઠેકાણે આવી ગઈ સમજે.'

'અથવા એમ જ કરીને! એને ચોવીસ

કલાકમાં કાશીમાંથી તગેડી મૂકેા. એના જેવા પાખંડીને વાતણસીમાંથી વિદાય જ આપવી જોઈએ.'

લાંબા સમય સુધી ઘાંટાઘાંટા કર્યા પછી બધા પડિતો એવા નિર્ણય પર આંબ્યા કે ઠાઇપણ હિસાબે તુલસીદાસે જે રામાયણ રચ્યું છે એની પોથી એની પાસેથી કબજે કરી લેવી પછી એને અંગાળમાં પધરાવી દેવી.

[૬]

'કેમ? પાછા કેમ આંબ્યા? તુલસીદાસનેા મુકામ જડ્યો કે ના જડ્યો? ' પડિતમંડળના આગેવાને તુલસીદાસના રામાયણની પોથી ચોરી લાવવા શેઠેલા બે માણસોને પૂછ્યું.

બંને જણા મુજબ રહ્યા હતા. એમણે કહ્યું: 'પડિત મહારાજ! તુલસીદાસનું નિવાસસ્થાન તો જડ્યું. પણ આપે કહી હતી તે પોથી લઈ આવવાનું બની શક્યું નથી.'

'કેમ? તમને વધી શા પડ્યો? તમને કશી છે એના કરતાં પણ વધારે રકમ આપીશું. ભવ, લઈ આવો.'

પણ ચોરાએ જણાવ્યું:

'હવે પાછા ત્યાં ન જવાય.'

'શા માટે ન જવાય?'

'ત્યાં જતાં અમને ડર લાગે છે.'

'ડર લાગે છે? કોનો?'

'પડિતજી! અમે ગઈ કાલે રાત્રે તુલસીદાસના ઘરનું કીર્તનું કોત્તરી અહર પેઠા ને પોથીને પણ ફરથી જોઈ પણ જેવા અમે એ પોથીની પાસે ગયા કે તરત હાથમાં ધતુવખણ લઈને ઊંચેલા બે શસ્ત્રીર જીવનોને જોયા. એમની મુખાકૃતિ જોઈને જ અમે તો ભાગ્યા. પડિત મહારાજ! છીજું ઠાઇ કામ સોપવું હોય તો સોપો. આ કામ તો અમારાથી નહિ થાય.'

‘તુલસીદાસે શું પોતાના રામાયણની રક્ષા માટે પુરુષોને રાખ્યા છે ?’

‘એ તો કોણ જાણે ! પહેલાં તો અમે કોઈને જોયા નહિ પણ જેવાં અમે પોથીની નહીં ગયા કે એકદમ એ બે પુરુષો પ્રગટ થઈ ગયા.’

‘અલ્યા, તમને સ્વપ્ન તો નહોતું આવ્યું ?’

‘પંડિત મહારાજ ! એ સપતું નહોતું, સત્ય હતું. ને અમે એક ક્ષણ પણ વધારે શંકાયા હોત તો અમારા રામ રમી જાત. એ બે પુરુષોમાંનો એક ગોરો ગોરો હતો એણે તો અમારા પર બાણ છોડવા ધનુષ્ય પણ ખેંચ્યું હતું. એની લાલ લાલ આંખો જોઈને જ અમે તો છલ લઈને નાહા.’

પંડિતો એકબીજાના મુખ સામે જોવા લાગ્યા. એ પામર છવોને ક્યાં ખબર હતી કે,

‘જાનકીનાથ સહાય કરે જબ,

શેન મિગાર કરે નર તેરા ?’

જેની સહાયમાં ભગવાન રામજી ખડા હોય એનો વાળ પણ વાંકો કરવા કોણ હિંમત કરે ?

(૭)

કેટલાક દિવસો વીતી ગયા.

એક દિવસ સાંજના સમયે તુલસીદાસ મહારાજ ક્યા કરવા જઈ રહ્યા હતા ત્યાં એક ડીંગણો મ્હાણુસ આવી કહેવા લાગ્યો :

‘તુલસીદાસ ! કાશીના પંડિતોની ભગવાન વિશ્વનાથની સન્મુખ સભા બરાઈ ■ ત્યાં તમને ખોલાવે છે. ચાલો.’

તુલસીદાસે કહ્યું :

‘પંડિતોની સભામાં મારું શું કામ ■ બાઈ !’

પેલાએ કહ્યું :

‘કેમ ? તમે પંડિત હોવાનો દાવો કરો છો ને ?’

નમ્રતાથી તુલસીદાસ જોલ્યા :

‘અરે બાઈ, હું તો કોઈ પંડિતેય નથી ને

ચાચીય નથી. હું તો ભગવાન રામનો એક નમ્ર સેવક છું.’

‘એ તો બધો દેખાવ છે. ખરી વાત તો એ કે તમે કાશીના મોટા મોટા પંડિતોનેય તુલ્ય દેખો છો એટલે પંડિતો તમારું જ્ઞાન માપવા માગે છે.’

‘એવી અવળી વાત તમને કોણે કહી ? ક્યાં કાશીના સમર્થ પંડિતો ને ક્યાં હું ! મારાથી કોઈ પ્રકારનું અભિમાન રાખી શકાય નહિ.’

‘સારું સારું, તમારે જે કંઈ કહેવું હોય તે ત્યાં સભામાં કહેશો.’

‘પણ મારે તો બીજું કંઈ કહેવાનું નથી.’

‘તો પણ ત્યાં થીવાર આવી જાવ તમારી પેલી ચાચી ભગલમાં મારીને.’

‘કંઈ પોથી ?’

‘ચોટું તમે કંઈ અગડંબગડં લખ્યું ■ ને !’

હોહો—ચોપાઈમાં ?’

‘રામકથાની વાત કરો છો ?’

‘હા, હા, એ રામકથા—રામાયણ.’

‘રામકથાને તમે અગડંબગડં કહો છો ?’

‘તો બીજું શું ? અહીં વારાણસીમાં જોવું ધર્મિજ કોઈ ચલાવી લે નહિ સમજ્યા ?’

તુલસીદાસજીએ એ ડીંગણા આદમીના મુખ તરફ એકવાર નજર નાખી પછી કંઈ નિશ્ચય કરી કહ્યું :

‘ચાલો !’

જેવો તુલસીદાસજીએ પંડિત સભામાં પ્રવેશ કર્યો કે બધા પંડિતો એકસામટા ખડખડાટ હસી પડ્યા. પણ એ તરફ ધ્યાન આપ્યા સિવાય હાથ જોડીને તુલસીદાસે કહ્યું :

‘પંડિત મહારાજો ! આપે મને યાદ કરવાની કૃપા કરી છે તે જાલ આવાર માનું છું. કહો, શી આજ્ઞા છે ?’

ગળામાં લટકતી મોટા મણકાની રુદ્રાક્ષની માળા ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવતાં એક આંગેવાન પડિતે કહ્યું :

‘તુલસીદાસ ! અમે સાંભળ્યું છે કે તમે ધર્તિગ ચરૂ કર્યું છે.’

‘ધર્તિગ ? કેહું ધર્તિગ ?’ સ્વસ્થતાથી તુલસીદાસે પ્રશ્ન કર્યો.

‘અનુરૂપા કેમ યદ્ય જાવ છો ? તમે દોહા-ઘોષાપાઠમાં એક રામાયણ લખ્યું છે ને ?’ બીજા પડિતે આંગે ચઢાવીને પૂછ્યું.

‘હા હા, પણ એ કંઈ ધર્તિગ કહેવાય ?’

‘ધર્તિગ, ધર્તિગ ! તમે સરસ્વતીમાતાનું અપમાન કર્યું છે.’

‘સરસ્વતી માતાનું અપમાન ? પડિતો, કંઈ સમજ પડે એવી તો વાત કરો !’

‘સમજ ન પડે તેહું શું છે ? કોઇ પણ અંધની રચના દેશી બાપમાં થાય જ રીતે ? અને તેમાંય રામકથા જેવો અથ તો સંસ્કૃતમાં જ લખાવો જોઈએ ને ? તમે તો રામકથાને દેશી બાપમાં ઉતારીને રામાયણના ગોરવને ખડિત કર્યું છે. તમે સરસ્વતીનું અપમાન નથી કર્યું તો શું કર્યું છે ?’

તુલસીદાસે કહ્યું :

‘દેશી બાપમાં રચના કરવાનો મારો ઉદ્દેશ એ છે કે તેથી સંસ્કૃત ન જાણનાર પણ ભગવાન રામના પરમ પવિત્ર ચરિત્રને સમજી શકે.’

‘એ કંઈ બાલે નહિ. અહીં વારાણસીમાં તો દેવભાષા સંસ્કૃતનો જ મહિમા છે. એ બાપમાં જ અન્યરચના યદ્ય શકે સમજાયા !’

‘પણ અન્યરચના તો અયોધ્યામાં યદ્ય છે.’

‘એથી શું ? કયા તો અહીં કયા છો ને ?’

‘પણ આપ કૃપા કરીને પહેલાં મારી રામ કથા જીઓ. પછી અભિપ્રય આપો.’

‘તમારી પોથીને જોયા સિવ ય પણ અમે કહી ચકીએ છીએ કે એ કેવી કોટીની છે !’

‘કેવી કોટીની છે !’

‘સાવ નીચતી કોટીની ! લોકોને ઠગવા માટે ને સંસ્કૃતના મહિમાને એછા કરવા માટે તમે એ રચના કરી છે.’

તુલસીદાસ મહાંધ પડિનેની અવળી જાણી સાંભળીને સ્તબ્ધ બની ગયા.

ચોડીવાર પછી એમણે કહ્યું :

‘પડિને ! આપની મનજ બરાબર નથી. ભગવાનની આજ્ઞાથી જ મેં રામકથાની રચના કરી છે એટલે સંસ્કૃતભાષાનો મહિમા એછા કરવાનો કે લોકોને ઠગવાનો એમાં જરાપણ ધરાહો નથી.’

આ માંભળી એક પડિન વચ્ચે ફૂટી પડ્યો. એણે ઘે ઘરા લટાવી કહ્યું :

‘ભગવનની આજ્ઞાથી તમે ‘રામચરિતમાનસ’ ની રચના કરી છે તો ભગવાન જો એને મનુષ્ય રાખે તો અગે એને માન્ય કરીએ.’

તુલસીદાસે હંદનાથી કહ્યું :

‘કબૂલ છે. ભગવાનનો અભિપ્રાય આપ મારો.’

‘અહીં ભગવાન વિશ્વનાથ મે જૂના છે, એ જો તુલસીદાસ ! તમારી રચના બરાબર છે એવો અભિપ્રાય આપે તો પછી અમારે કશું કહેવાનું નથી.’

‘બલે એમ રાખો.’

‘પણ યાદ રાખો, ભગવાન વિશ્વનાથ જો કશો અભિપ્રાય નહિ આપે તો તમારી પોથી અમને સ્વાધીન કરી દેવી પડશે. ને તમારે વારાણસી છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે.’

‘આપ પોથીને શું કરશો ?’

‘અર્જો એને ગંગાજીમાં પથરાવી દઈશું અથવા અગ્નિને અર્પણ કરીશું.’

પડિતોનું સાહસ અને ધૃતતા જોઈ તુલસીદાસ

ફરીથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા. મનમાં ને મનમાં ભગવાન વિશ્વનાથને તેમણે પ્રાર્થના કરી: હે નાથ! આ મહાંધ પડિતોને સહયુદ્ધિ આપો! અપના ઇષ્ટદેવના મંગલમય ચરિત્રનું તે અપમાન કરે છે. આપ તેમની આંખ દધાડો!'

'કેમ ચૂપ થઈ ગયા?' તુલસીદાસને સ્તબ્ધ બનેલા ભેટને પડિતોમાં ભેર આવી ગયું.

'હું વિચાર કરતો હતો કે ભગવાન વિશ્વનાથ પાસે અભિપ્રાય શી રીતે લેવો?'

'ઓહો, એ તો સહેલી વાત છે. તમારી ચોથી ભગવાન વિશ્વનાથના ચરણકમલ પાસે મૂકી દો. અમે મંદિરનાં દ્વાર બંધ કરીએ છીએ. કાલે સવારમાં એ દ્વાર ખુલશે. એ વખતે જો ચોથી પર ભગવાન સદાશિવના હરતાલુકા જેવામાં આવશે તો તમારી રચના માન્ય થઈ છે એમ અમે સમજીશું ને જો કપટ અભિપ્રાય નહિ હોય તો તમારી પોથી તમને મળશે નહિ. ભગવાનને એ અસ્વીકાર્ય છે એમ સમજીને અમે જોને ગંગાજમાં ઘસવી કરી દઈશું અથવા તમારી ઇચ્છા હશે તો અસિદેવને સ્વાધીન કરીશું.' આમ બોલીને પડિતો હસવા લાગ્યા.

ભગવાન રામનું કમરણું કરી તુલસીદાસે ચોથી પડિતોના હાથમાં મૂકી 'હીધી.

વરત 'રામચરિતમાનસ' ને ભગવાન વિશ્વનાથ પાસે મૂકવામાં અન્યું ને શિવાલયનાં દ્વાર બંધ થયાં. એટલું જ નહિ એ દ્વાર ઉપર એક ગોડું મજબૂત તાણું પણ વાસવામાં આવ્યું.

'જવ તુલસીદાસ, હવે તમે તમારા સુકામ પર જવ. કાલે સવારે નિર્ણય લેવા આવશો.'

તુલસીદાસ 'શીશમ, જય રામ, જય જય રામ।' નો જપ કરતા કરતા ધીરે ધીરે આદ્યા ગયા.

એમના ગયા પછી એક પડિતે સૂચના કરી:

'અહીં દ્વાર પાસે આખી રાત એક બે પડિતોને દ્વાર સાચવના રાખવા પડશે કે જેથી કંઈ ગરબડ થાય નહિ.'

ને જો પડિતો ચોક્કી કરવા બેઠા.

(૮)

બીજે દિવસે સૂર્યોદય થતા પહેલાં ભગવાનનું કમરણું કરતા કરતા તુલસીદાસ મહારાજ ભગવાન વિશ્વનાથના મંદિરમાં આવી પહોંચ્યા. કાશી નગરીનાં નરનારીઓ પણ ચોટી સંખ્યામાં ભેગાં થયાં હતાં. સૌ પરિણામ જાણવા ઉત્કુષ્ટ હતાં. એક રાતમાં બધે સમાચાર ફરી વળ્યા હતા.

સૂર્યોદય થતા બરોબર પડિતોના આગેવાને ચાતાના હાથે તાણું ખેંચ્યું ને દ્વાર ઉઘાડ્યાં. સૌ પડિતોને ખાતરી હતી કે તુલસીદાસનું 'ગોડું' હમણાં જોવા જેવું થઈ જશે. કળિયુગમાં ભગવાન પ્રગટ થઈ અભિપ્રાય આપે એ વાત ધમંડી પડિતોના મનમાં ઉતરી ન હતી.

પણ રૂ! પડિતોના આગેવાન સ્તબ્ધ કેમ થઈ ગયા! એની આંખો પહોળી કેમ થઈ ગઈ! અરે, તુલસીદાસનું રામાયણ બે હાથે ઉંચકી એણે તો માથે પણ અડકાડ્યું ને પછી બહાર આવી લાગે થઈ એ તો તુલસીદાસના ચરણમાં પડીને આંધું સારવો લાગ્યો! શો ચમત્કાર થયો!

બધા પડિતોએ 'રામચરિતમાનસ'ની પોથી લેવા માંડી. તેના પ્રથમ પાન ઉપર કપટ અને સુંદર અક્ષરોમાં ભગવાન વિશ્વનાથે અભિપ્રાય આપ્યો હતો: સત્યં દિવ્યં સુન્દરમ્। એટલે કે તુલસીકૃત રામાયણ સત્ય છે, કદ્યાલુકરી છે, સુંદર છે.

જેતજેતામાં બધે વાત ફેલાઈ ગઈ ને માનવ-મહેરામણે 'ભગવાન વિશ્વનાથની જય!' 'સંત તુલસીદાસની જય!' 'ભગવાન સીનાપતિની જય!' ના ગજનભેદી જયનાદથી દિશાઓ ગરવી મૂકી.

પડિતોના હાથ હેઠા પડ્યા બધા એક પછી એક તુલસીદાસના ચરણોમાં પડીને આસુભરી આખે પોતાના અપરાધ બદલ ક્ષમા માગવા લાગ્યા

પ્રભુની કરુણા જોઇને તુલસીદાસ મહારાજની આંખોમાંથી પણ આસુની ધારા ચાલતી હતી

એ મગલમય દૃશ્ય જોણે જોણે જોયું એ ધન્ય બની ગયું

પછીની વાત ટૂંકી છે. અભિમાન ભૂલીને બધા પડિતોએ તુલસીદાસના ‘રામચરિતમાનસ’ ને પાલખીમાં પધરાવીને ઓટો વરઘોડો કાઢ્યો ને વાળતે ગાળતે તુલસીદાસને તેમના નિવાસસ્થાને પહોંચતા ક્યાં

આ પછી તો તુલસીદાસ મહારાજની કીર્તિ દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ ફેલાવા લાગી એક બરા સત તરીકે લોકો તેમને પૂજવા લાગ્યા ને એમની વાણીસુધાહું પાન કરીને ધન્ય બનવા લાગ્યા

ભગવાન રામચંદ્રના એા પરમભક્ત ! આપને સમક્ષ જગતના કેટી કેટી પ્રભુમ હો !

જેણે વહાવી ભક્તિની ગળા પુનિત જનમન વિષે, રચી રામસીતાની કથા, જે અતિ મનોહર ાં દિશે, જેણે બતાવ્યું સરળ સાધન સુક્રિતનું જગમા ખડું, એ ભક્ત તુલસીના ચરણમાં હું ‘રવિ’ મસ્તક ધરું

તુલસીદાસની વાણી

ભક્તશિશુમણિ તુલસીદાસજીએ ‘રામચરિત માનસ ઉપર ત ણીજા કેટલાક શ્રેયોની પણ રચના કરી છે તેમની નિર્ભજ વાણી નાસ્તિકને પણ આસ્તિક બતાવે તેવી છે તેમના એ ચાર પદો નીચે આપ્યા છે—

(૧)

રઘુવીર ! તુમઠો મેરી લાજ.
સદા સદા મે સરન તિહારી,
તુમ બડે અશીબનિવાજ

પતિત ઉધારન ગિરહ તિહારે,
સવનન મુની આવજ
હો તો પતિત પુરાતન કહિયે,
પાર ઉતારો જહાજ.
અથ-ખડન દુઃખ-ભજન જન કે,
યહી તિહારો કાજ,
તુલસીદાસ પર કિરપા કિનૈ,
ભક્તિદાન ટેહું આજ.

(૨)

બનકીનાથ સહાય કરે જબ
કોન બિગાર કરે નર તેરે ?
સૂરજ મગળ સોમ જુશૂસૂત
બુધ અરુ શુરુ વરહાયક તેરે,
રાહુ કેતુકી નાહીં ગમ્યતા,
સગ રાનિચર હોત ઉચેરે,
હુડ હુસાસન નિબલ દ્રોપદી,
ચીર હરત કુમતર પ્રેરે
બકી સહાય કરી કરુણાનિધિ,
બઠ ગયે ચીર કે ઢેર બનેરે
ગરબમા રાખ્યો પરીક્ષિત રાજ
અન્નવત્યામા જબ અન્ન પ્રેરે
ભારતમે ભરહી કે અડા,
તાપર મજા કેા બડા ગેરે
બકી સહાય કરી કરુણાનિધિ,
તાકે જગતમે ભાગ બડેરે,
રઘુવ રી સતન મુખદાથી,
તુલસીદાસ ચરણ કેા ચેરે.

(૩)

એસો કેા ઉઠાર જગમાહી
બિનુ સેવા જો દ્રવે દીન પર,
રામસરિસ કોઈ નાહીં

ને ગતિ યોગ ગિરાગ જાતન કરી,
 નર્મી પાવત મુનિ સાગી;
 સો ગતિ હમ ગીધ સમરી કંઈ,
 પ્રભુ ન બદુત જિય ભાગી.
 ને સંપતિ હસસીસ અરપી,
 રાવન શિવ પૈદ લીન્હી;
 સો સપદા વિભીષન કંઈ,
 અતિ સકુચ સહિત હરિ દીન્હી.
 સુલસીદાસ સળ ભાંતિ,
 સકલ મુખ ને વાહસિ મન મેરો;
 તો ભભુ રામ કામ સળ પૂરન,
 કરે કૃપાનિધિ તેરો.

(૪)

બાકે પ્રિય ન રામ વેરેહી.
 તજિયે તાહિ કોટિ ધૈરી સમ,
 જઘપિ પરમ સનેહી.
 તજ્યો પિતા પ્રહલાદ,
 વિભીષણ બધુ, ભરત મહતારી;
 બસિ શુર તજ્યો, કંધ મજ બનિતનિ,
 ભયે જગ મંગલકારી.
 માતે મેહ રામ કે અનિયત,
 મુદ્દંદ મુસોબ્ય જહાંલોં;
 અંજન કહા આખિ નેહિ દૂટે
 બહુ તક કહો કહાલો,

સુલસી સોઈ સળ ભાંતિ પરમ હિત
 પૂજ્ય પ્રાન તે ખ્યારો,
 બાતે હોઈ સનેહ રામપદ
 , એ તો મતો હમારો.

(૫)

શ્રીરામચંદ્ર કૃપાળુ બજ મન
 હરણુ ભવભય કારણુ;
 નવ કંજ લોચન કંજ સુખ કર
 કંજ પદ કંજરણુ.
 કદર્પ અગણિત અમીત છબી
 નવ નીલ નીરહ મુંદર,
 પદ પીત માનહું તડિત રશિ શુચિ
 નીમિ જનકપુતાવર.
 શિર હીરિટ કુન્દલ તિલક ચાર
 ઉદાર અંગ વિભૂષણ;
 આભનુ ભુજ શર આપ ધર
 સઆમ છત ખર દ્રવણુ.
 બજ લીનળધુ દિનેશ
 દાનવહન હુદ નિકંઠન,
 રથનંદ આનંદકંઠ
 દેશલયંદ હશરથ નંદન,
 ઇતિ વહતિ સુલસીદાસ
 શકર ચેષ મુનિ મન રંજન.
 મન હૃદયકજ નિવાસકુર
 કામાદિ બલદલ ગંજન.

એક દિવસ સૂરદાસના શરીરમાં અખત તાવ બરાયો. આખો દિવસ એ પથારીમાં પડી રહ્યો, તાવની એને ફિકર ન હતી, પણ રાત્રે સૂરમોહિનીનાં કથન કરવા નહિ જવાય તો શું થયે એની એને ચિંતા હતી.

વર્ષાઋતુના દિવસો હતા. આકાશ વાદળોથી ઘેરાયેલું હતું. વરસાદ પણ થોડો થોડો વરસતો હતો. વિજળીના ચમકારા પણ થતા હતા.

રાત્રીના બાર વાગ્યા સુધી ચિંતામણિએ સૂરદાસની શઢ જોઈ, પછી સૂરદાસ આજે નહિ આવે એમ માનીને દ્વાર બંધ કરી એ પલંગમાં પડી.

આ બાલુ બાર વાગ્યા પછી સૂરદાસને જણાયું કે શરીર હવે ધીમડું નથી, તાવ ચાલ્યો ગયો છે. એટલે તરત એ બેઠો થઈ ગયો. ઉતાવળથી કપડાં બદલી નાખ્યાં ને ઘરને બંધ કરી ઝડપથી પગ ઉપાડતો રાત્રીના અંધકારને ચીરતો એ ચિંતામણિને અંગવા ચાલ્યો.

બ્રાહ્મણ યુવાન ! તારી આ કેવી દુર્ભતિ !

વસ્તામાં નદી આવતી હતી. ચોમાસાને લીધે એમાં પુષ્કળ પાણી આવી ગયું હતું. સામે પાર જવા માટે મધ્યરાત્રીના સમયે નાનડું પણ શી રીતે બળી શકે ?

પણ યુવાન સૂરદાસ એથી જરા પણ ગભરાયો નહિ. જરાવાર વિચાર કરી તરત તેણે પોતાનાં વસ્ત્ર કાઢી નદીકિનારાના એક ઝાડ પર મૂક્યાં. પોતાને કચ્છ ભરી રીધો ને નદીમાં તેણે ડૂબાડ્યું.

તરતો તરતો તે થોડા જ વખતમાં સામે પાર પહોંચી ગયો. કિનારા પર પગ મૂક્યો ને તેનું શરીર મુશ્કેલી ઊઠ્યું.

પણ સૂરમોહિનીનીં મોહિની કંઈ એવીં તેવીં ન હતી. તેના ચિંતનમાં મગ્ન બનેલા સૂરદાસને શરીરની કંઈ પરવા હતી ? તેણે જરાપણ ચોખ્યા

સિવાય ચિંતામણિના અવાસ તરફ ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.

આખરે ચિંતામણિનું નિવાસસ્થાન આવી ગયું. પણ ત્યાં તો બધું અધારું અધારું હતું.

સૂરદાસે ભેગલું વાર બારણાની સાંકળ ખખડાવી પણ ચિંતામણિ તો ઘસઘસાટ ઊભવી હતી, ઠેણ બાજુ ઊધાડે ?

સૂરદાસે મક્કનની બાલુબાલુ ઘસર લગાવ્યું. મક્કનની પાછળની બાલુએ જતાં મુંઝવ મક્કનના મેકાની બારી ખુલ્લી હતી અને તેમાંથી ફીપકને મંદ મંદ પ્રકાશ આવતો હતો.

સૂરદાસનું મન આનંદમાં નાચી ઊઠ્યું. પણ ઉપર જવું શી રીતે ? અધારામાંનીથી નજરથી જોતાં બારીએથી એક દોરડું લટકતું હોય એવું સૂરદાસને જણાયું. ફરકે બારી સૂરદાસે તે દોરડાને પકડી લીધું ને તેની મદદથી તે બારીમાં આવીને બેસી.

‘મોહિની ! સૂરમોહિની !’ સામે પલંગમાં પેટેલી ચિંતામણિની પાસે જઈ સૂરદાસે તેને બોલાવી.

પરિચિત અવાજ કાનમાં પડતાં ચિંતામણિ પલંગમાં બેઠી થઈ ગઈ. જ્યેનું તો સામે સૂરદાસ બેસી છે.

‘અરે તમે ? અત્યારે ?’ પરમ આશ્ચર્યમાં ચિંતામણિએ સૂરદાસને પૂછ્યું. ને પલંગમાંથી ઊતરી તેણે ફીપકને સતેજ કર્યો.

‘મોહિની ! જરા પહેલાં બારી બંધ કર શરીરમાં ઠંડી બરાધ ગઈ છે.’

ચિંતામણિની નજર હવે સૂરદાસના શરીર તરફ જોવાઈ. બદન બિધાડું જોઈ તે બોલી બેઠી :

‘અરે, આવા વેશે કેમ આવ્યા ? તમારા શરીર પર તો વસ્ત્ર નથી. વસ્ત્ર કંઈ મૂક્યાં ? અને પોતી પણ ભીંજાઈ ગઈ છે. લો, પહેલાં વસ્ત્ર બદલી નાખો.’ આમ બોલી નર્તકીએ સૂરદાસને

शुभ लुभान

ભકત સૂરદાસ

માત્મેવ દ્યાત્મનો વસ્તુતાત્મેવ વિપુતાત્મનઃ ।

ગી. ૬૫

સૂરદાસ સૂરનો દાસ હતો, સગીતના સર હોવાના કોઈ ત્યાં એની કાજરી ન હોઈ એક બને જ નહિ. નાનપણથી જ સગીતનો નાદ એને લાગ્યો હતો, જરા પછુ બા...બા... એવો અવાજ સંભળાય કે સૂરદાસ એ કિંથા તરફ દોડે જ.

એના પિતા સારી મિલકત વારસામાં છોડીને પ્રભુના ધામને પામી ગયા હતા. માતા પણ સ્વર્ગ-વાસી થઈ હતી એટલે સૂરદાસ પોતાના ઘરનો રાજા બની ગયો હતો.

જુવાની હોય, સોદર્ય હોય અને સંપત્તિ હોય છતાં મન જેટું બેકાબૂ ન બને એ પરમ ભાગ્ય-શાળી કહેવાય. સૂરદાસ જુવાન હતો, 'સોહામણો' હતો અને સારી કહેવાય એવી સંપત્તિનો સ્વામી હતો પણ પ્રભુની કૃપા ઉતરે એવું પરમ ભાગ્ય એને પ્રાપ્ત થયું ન હતું એટલે એના મને પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા મેળવી લીધી હતી. એટું મિત્ર મઠળ મોટું હતું. પૈસાકાર મોહલા જુવાનને મિત્રો પણ એ ટી સંખ્યામાં મળી આવે છે. સૂરદાસ રાજ મોટા મિત્રમંડળથી ઘેરાએલો રહેતો. એ મિત્રોની સાથે પૂચવામાં એને અપૂર્વ આનંદ આવતો. એ મિત્રો સાથે સગીતની મેજ માણવમાં એને પોતાનું જીવન ધન્ય લાગતું.

એ ચોટે પણ સારું ગાઈ શકતો હતો. એના કંઠનું માધુર્ય અજબ હતું. મિત્રોમા એ સગીત-સમ્રાટ તરીકે ઓળખાતો.

એકવાર એના એક બોલિયા મિત્રે કહ્યું:

'સૂર ! તે' જ્યાંસુધી ચિતામણિના કંઠમાધુર્યનું શબ્દ કહેતું નથી ત્યાં કુધી ગાયા સગીતનો તને ખ્યાલ નહિ આવે.'

સૂરદાસે પૂછ્યું:

'ચિતામણિ ? એ કોણ છે ?'

સ્મિત કરીને મિત્રે કહ્યું:

'ચિતામણિ એક પ્રસિદ્ધ બાનારી છે.'

'એ શું બહુ સુંદર ગાય છે ?'

'અરે તું એકવાર એ એનું સગીત સાંભળે તો પછી બીજા ઉસ્તાદોની મહેરીલમાં કાજરી આપવાનું તને મન થાય જ નહિ.'

'ઓહો એમ ?'

'હા.'

'પણ એ ચિતામણિ રહે છે ક્યાં ?'

'એ શહેરમાં રહે છે. સગીત સાથે નૃત્ય પણ એ તો કરે છે. એને નૃત્ય કરતી ભેલી એ જીવનનો લહાવો છે.'

સૂરદાસે મિત્રની આંખો સામે આંખો માંડી પૂછ્યું:

'અહ્યા, પણ તને એ બધાની ખબર શી રીતે પડી ?'

'એ હિંવસ ઉધર જ એ એને નજરેલો છે.'

'અને....'

'અને એનાં નાચમાનનો આસ્વાદ લીધો છે. ધન્યલોકની અપસરાજ બાણે ભેષ લો.'

‘એમ ?’

‘હા.’

‘તો હોસ્ત, આપણે એનું સંગીત સાંભળવું જ નોકસે.’

‘તને વાંધો તો નથી ને ?’

‘ના રે, સ્વચ્છ સંગીત સાંભળવામાં વાંધો શો હોઈ શકે ?’

‘તો થા તૈયાર, આજે જ તને ચિંતામણિની મુલાકાત કરાવી દઉં.’

સૂરદાસ હસ્યો. મિત્રે પણ મોં મલકાવ્યું. પછી ધીમેથી એ બોલ્યો:

‘પણ સૂર ! એકવાત કહેવાની રહી જાય છે.’

‘કહે, શું કહેવા માગે છે ?’

‘ચિંતામણિના સંગીત અને નૃત્યની કિંમત જરા ભારે છે.’

‘કિશ નહિ. કિંમત તો દ્રવ્યથી મૂકવાની છે ને ?’

‘હાનેનો. એ કંઈ સામાન્ય માણસને પોતાની કલા જતાવતી નથી. અજબ નારી છે.’

‘બહે ને એ અજબ રહી. આપણે એની મજા મળી કલા ભેવી છે અને તે સામાન્ય માણસ તરીકે.’

‘આભાર !’ સૂરદાસનો ખસો થામડતાં મિત્રે ધન્યવાદ આપ્યા.

(૨)

અરે ! ચિંતામણિ અજબ નારી હતી. એના જેવી રૂપાળી સ્ત્રી સૂરદાસે અત્યાર સુધી ભેટ ન હતી. એની મોહક મૂર્તિ સૂરદાસના હૃદયમાં વસી ગઈ. એના હૈકિલકે સૂરદાસના હૃદયને અમૃતથી ભરી દીધું ને એના યંત્રને ઝમકાર નિદ્રામાં પણ સૂરદાસના કાનમાં સંભળાવા લાગ્યો. પહેલી જ મુલાકાતે ચિંતામણિએ સૂરદાસ ઉપર પૂરેપૂરો કાળુ

ગ્રેજી લીધો. સૂરદાસે એનું નામ પાડી દીધું. ‘સૂરમોહિની.’

પણ એ સૂરમોહિનીની મોહિની સૂરદાસને એવી લાગી કે એક બક્ષા જેમ ભગવાનના મહિરમાં નિત્ય જાય તેમ સૂરદાસ સૂરમોહિની-ચિંતામણિના દર્શને જવા લાગ્યો ને મોટી રાત્રી સુધી એના સંગીતનો અને નૃત્યનો આસ્વાદ લેવા લાગ્યો.

ચિંતામણિને પણ સોહોમણે સૂરદાસ ગમી ગયો હતો. ધીમેધીમે સૂરદાસની સંપત્તિ સૂરદાસના ઘરમાંથી નીકળી ચિંતામણિના ઘરમાં આવવા લાગી.

લગ્નના પવિત્ર બંધનથી બ્રાહ્મણકુમાર સૂરદાસ બંધાયેલો ન હતો એટલે એને પછનાર પણ કોઈ હતું નહિ. એટલે સ્વતંત્ર મિત્રજનો સૂરદાસ ધીરેધીરે સ્વચ્છ દી બનવા લાગ્યો. લાજ આભરૂં નેવે મુકીને એ કોઈની પણ પરવા કર્યા સિવાય ચિંતામણિનો હાથ ખની ગયો. ચિંતામણિ પણ હિનમતિદિન સૂરદાસ ઉપર વધારે ને વધારે આકર્ષણ જમાવવા લાગી. કંકડતી ઠંડી પડતી હોય કે ઘેંઘમાર વરસાદ વરસતો હોય તો પણ સૂરદાસ પોતે મનથી માનેલી કેવીના દર્શને ગયા સિવાય રહી શકતો નહિ. ચિંતામણિ ઘણીવાર સૂરદાસની મજાક કરી લેતી:

‘આવી ઠંડીમાં એક દિવસ ન આવતા તો શું તમે હુબળા પડી જાત છે ?’

હસીને સૂરદાસ કહેતા:

‘અરે સૂરમોહિની ! તારું ચિંતાન કરતો કરતો ઘરમાંથી નીકળું છું એટલે ઠંડીનો તો મને ખ્યાલ પણ નથી આવતો.’

ચિંતામણિ કટાક્ષ દેવતાં કહેતી:

‘તમે તો પાગલ છે.’

જાણે મોટી ઉપાધિ મળી ગઈ હોય એમ નાચનારીના ચપ્પે સાંભળી સૂરદાસ હસી પડતો. ઘણા દિવસો વીતી ગયા

એક ઝીણી ચાદર પહેરવા આપી ને પછી એક સાલ લાની શરીરે બોઠાડી દીધી.

પલંગ પર ગેરી સૂરદાસે કહ્યું:

‘હવે તારા બધા પ્રમાના જવાબ આપુ છું.

અપારે હું સીધા ગેરથી આવું છું.’

વચ્ચે ચિતામણિ બોલી:

‘મેં જાણેલું કે આજ તમે નહિ આવી શકો.’

‘ના કેમ આવું? મોડું થઈ ગયું પણ એના મારી પાસે ઇલાજ ન હતો. સવારનો સખત તાવ શરીરમાં ભરાયો હતો. અંગારા જેવું શરીર ધીકતું હતું. પથારીમાં બેઠા થવાની હિમતજ નહતી થાતી. બાર વાગ્યા પછી તાવ ઉતર્યો એટલે પછી કંઈયે ઘરમાં હું શી રીતે રહું?’

બહેન સ્વાસ લઈ ચિતામણિએ પૂછ્યું:

‘હીક, પણ તમે એકઠી ધોતી પહેરીને જ ગેરથી નીકળ્યા હતા?’

હસીને સૂરદાસે કહ્યું:

‘એમ તે હોય! બધાં કપડાં પહેરીને હું નીકળ્યો હતો પણ રસ્તામાં નહીં આવે છે ને! એમાં પાછી ઘણું આવ્યું છે. અધરાતે નાવડી ક્યાંથી મળે? એટલે વજ્ર કાઢી નક્કીને પેલે પાર એક બાંઠ પર મૂકી બાંધ્યો તો નહીંમાં બંધાવ્યું ને આ પાર આવી પહોંચ્યો. હવે મમજાયું કે ધોતી કેમ બીજાં ગઈ હતી અને ઉઘાડા બંધને દેવીના ઈશને કેમ આવ્યો?’

સૂરદાસના સાહસથી ચિતામણિ વિચારમાં પડી ગઈ. આ બ્રાહ્મણયુવકને પોતાના રૂપે પાગલ બનાવી દીધો છે એ વાતની એને ખાતરી થઈ ગઈ. પણ સૂરદાસ બારી બાંટ ઘરમાં શી રીતે આવ્યો એ એને સમજાયું નહિ. એટલે એણે પૂછ્યું:

‘તમારી બધી વાત સાંભળી પણ તમે બારીએ આવી શક્યા. શી રીતે?’

‘કેમ? તે’ બારીએ દોરડું લટકાવી રાખ્યું

ન હતું? એ દોરડાને પકડી હું ઉપર ચઢી આવ્યો છું.’

‘દોરડું?’

‘હા, હા, અઝણી કેમ બની જાય છે?’

સૂરદાસના મુખ સામે એક નજર ફેંકી ચિતામણિએ કહ્યું:

‘હીક, બતાવો ભેંધએ એ દોરડું ક્યાં છે?’

સૂરદાસ પલંગમાંથી ઉભો થયો. ચિતામણિએ હાથમાં દીપક લીધો. બન્ને જણ બારી પાસે આવ્યાં. ત્યાં દોરડા જેવું કશુંક લટકતું હતું. પણ એ ભેંધને તો બન્ને જણ પાછાં હંકી ગયાં.

‘અરે આ તો સાપ લટકે છે.’

ચિતામણિએ જડપથી બારી બંધ કરી દીધી.

પલંગ પર ગેરી એણે સૂરદાસને કહ્યું:

‘ભેંડ તમારું દોરડું? એ દોરડાને બાંધીને તમે ઉપર આવ્યા હતા.’

‘હું તો એને દોરડું સમજ્યો હતો. તને મળવા અધીરો બની ગયો હતો એટલે મને એની કશી ખબર રહી નહિ.’

ચિતામણિ પુનઃ વિચારમાં પડી ગઈ. બ્રાહ્મણ યુવાનને પોતાની અજબ લગની લાગી છે એ જાણી એનું હેયું એને ટંખવા લાગ્યું. એક રૂપલવિનીના બોઠમાં પોતાનું જીવન પણ જે હોઠમાં મૂકી દે એ માણસ એ સારા પથે વળી જાય તો એટલું પોતાનું તો એ કલ્યાણ કરેજ પણ જમતના જીવોનો ય એ ઉદ્ધારક બનેજ બને. સૂરદાસમાં શક્તિ છે, હૃદય છે; વિદ્યા પણ છે, ઉચ્ચ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા બાવનાશાળી યુવાન ખરાબ સંગતથી પતનના માર્ગે આવી ગયો છે એને સાચો રસ્તો બતાવવો જ ભેંધએ.

ચિતામણિના મગજમાં સફલિતચિંતાની પરંપરા ચરૂ થઈ ગઈ. કાલવમાંથી જેમ કમળ જન્મે છે તેમ વાસનાની આ યુતળીના મગજમાં પરોપકારની લાગણી જન્મી.

એક ઝીણી ચાદર પહેરવા આખી ને પછી એક શાલ લાવી શરીરે ઝાઠાડી દીધી.

પલંગ પર બેસી સૂરદાસે કહ્યું.

‘હવે તારા બધા પ્રશ્નાના જવાબ આપુ છું.

અત્યારે હું સીધો ઘેરથી આવું છું.’

બન્ને ચિંતામણિ બોલી:

‘મેં ભણેલું કે આજ તમે નહિ આવી શકો.’

‘ના કેમ આવું? મોડું થઇ ગયું પણ એના મારી પાસે ઇલાજ ન હતો. સવારના સખત તાવ શરીરમાં બરાબો હતો. અગારા જેવું શરીર ધીકતું હતું. પધારીમાં બેઠા થવાની હિમત જ નહતી થાતી. બાર વાગ્યા પછી તાવ ઉતર્યો એટલે પછી સંજેય ઘરમાં હું શી રીતે રહું?’

ઉદાશ્વાસ લઇ ચિંતામણિએ પૂછ્યું:

‘ઠીક, પણ તમે એકલી ધોતી પહેરીને જ ઘેરથી નીકળ્યા હતા?’

હમીને સૂરદાસે કહ્યું:

‘એમ તે હોય! બધાં કપડાં પહેરીને હું નીકળ્યો હતો પણ રસ્તામાં નહી આવે છે ને! એમાં પાણી ઘણું બાળ્યું છે. મથરાતે નાવડી ક્યાંથી મળે? એટલે વજ્ર શદી નહીને પેલે પાર એક ઝાડ પર મૂકી બદાએ તો નદીમાં ડૂબતાંયું ને આ પાર આવી પહોંચ્યો. હવે મમબાપુ કે ધોતી કેમ ભીંજાઈ ગઇ હતી અને ઉઘાડા બદલે દેવીના દર્શને કેમ આવ્યો?’

સૂરદાસના સાહસથી ચિંતામણિ વિચારમાં પડી ગઇ. આ બ્રાહ્મણયુવકને પોતાના રૂપે પાગલ બનાવી દીધો છે એ વાતની એને ખાતરી થઇ ગઇ. પણ સૂરદાસ બારી વાટે ઘરમાં શી રીતે આવ્યો એ એને સમજાયું નહિ એટલે એણે પૂછ્યું:

‘તમારી બધી વાત સાંભળી પણ તમે બારીએ આવી ચકયા શી રીતે?’

‘કેમ? તે બારીએ દોરડું, લટકાવી રાખ્યું

ન હતું? એ દોરડાને પકડી’ હું ઉપર ચઢી આવ્યો છું.’

‘દોરડું?’

‘હા, હા, અખણી કેમ બની નાથ છે?’

સૂરદાસના મુખ સામે એક નજર ફેંકી ચિંતામણિએ કહ્યું:

‘ઠીક, ખતાવો ભેંધએ એ દોરડું ક્યાં છે?’

સૂરદાસ પલંગમાંથી ઊઠ્યો ગયો. ચિંતામણિએ હાથમાં દીપક લીધો. બન્ને જણ બારી પાસે આવ્યાં. ત્યાં દોરડા જેવું કશું લટકતું હતું. પણ એ ભેંધને તો બન્ને જણ પાછાં હડી ગયાં.

‘અરે આ તો સાપ લટકે છે.’

ચિંતામણિએ ઝડપથી બારી બંધ કરી દીધી. પલંગ પર બેસી એણે સૂરદાસને કહ્યું:

‘જેવું તમારું દોરડું? એ દોરડાને ઝાલીને તમે ઉપર આવ્યા હતા.’

‘હું તો એને દોરડું’ સમજ્યો હતો. તને મળવા અધીરો બની ગયો હતો એટલે મને એની કશી ખબર રહી નહિ.’

ચિંતામણિ પુનઃ વિચારમાં પડી ગઇ. બ્રાહ્મણ યુવાનને પોતાની અજબ લગની લાગી છે એ બાબતે એવું હેયુ’ એને જાણવા હાલુ’. એક રૂપલવિનીના મોહમાં પોતાનું જીવન પણ ને હોડમાં મૂકી દે એ માણસ ને સારા પથે વળી નાથ તો એવું પોતાનું તો એ કલ્યાણ કરે જ પણ જગતના જીવોને ય એ ઉદારક બને જ બને. સૂરદાસમાં શક્તિ છે, હૃદય છે; વિદ્યા પણ છે, ઉચ્ચ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલો ભાવનાશાળી યુવાન ખરાબ સંગતથી પતનના માર્ગે આવી ગયો છે એને સાચો રસ્તો બતાવવો જ ભેંધએ.

ચિંતામણિના સગજમાં સદ્વિચારોની પરપરા ચરૂ થઇ ગઇ. કાઢવમાંથી જેમ કમળ જન્મે છે તેમ વાસનાની આ પુતળીના મમજમાં પરોપકારની લાગણી જન્મી.

‘કેમ ચો વિચાર કરે છે ?’ સૂરદાસે મીકું હસીને ચિતામણિને બોલાવી.

ચિતામણિ સ્વસ્થ થઈ બધું કોણે કહ્યું :

‘હું તમારો વિચાર કરું છું.’

‘તારા વિચાર જેમ અને આવે છે તેમ મારા વિચાર તને આવવા લેખે—આવે જ પણ એમાં ઉદાસ થઈ જવાનું કારણ શું ? હું તો ગમગીન થઈ ગયો છું.’

ચિતામણિ બોલી :

‘ખરે, તમારો વિચાર કરતાં હું ગમગીન થઈ ગયો છું, અને કોયો વિચાર આવે તો કે તમે ખોટા માર્ગે આગળ વધી રહ્યા છો. તમારે જાગૃત થઈને પાછા વળી જવું જોઈએ.’

‘એટલે ?’

‘સૂર ! માફ ના લગાડ્યો. તમને જેવું મારું આકર્ષણ છે એથી જરાય જોડું આકર્ષણ તમારું અને નથી. તેમ છતાં આજની તમારી લગની જોઈ મારી આંખ ખુલી ગઈ છે. અત્યાર સુધી આપણે જેને પ્રેમ કહીએ છીએ એ પ્રેમ નથી, પણ મોહ છે. મુખી થવું હોય તો એ મોહપાશથી છૂટવું જોઈએ.’

‘હું મુખી નથી એવું કોણ કહે છે ?’

‘તમે જેને મુખ માનીને બેસા છો એ મુખ નથી. એ તો મહાદુઃખ છે. કોનાથી તમારો સર્વનાશ થશે. પ્રભુને ખાતર તમે બીજી રીતે વિચાર કરતાં શીખો. હું પાપી છું, મારા સંગથી તમે મહા પાપી બની જશો. સૂર ! જેના ચરણમાં તમે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું છે એ તમારી સૂરમોહિનીને આ ધણી તમે ધિક્કારો, એનો સંગ છોડો, એ તમારી મહાન શત્રુ છે. તમારો એ સર્વનાશ કરશે.’ કહેતાં કહેતાં ચિતામણિ ગળગળી થઈ ગયો.

‘બરે ! મોહિની ! આ હું શું કહે છે ?’

‘હું માનું કહું છું સૂર ! તમે રસ્તો બદલા છો. તમે માયા પ્રેમનું અને મુખનું સ્વરૂપ સમજતા હોત તો આ માર્ગે કદાપિ આવત નહિ. પરમાત્મા સાથે જે સંબંધ કલિદાસાને લેધાય એને જ પ્રેમ કહેવાય અને સાચું મુખ પરમાત્માને જોળખવામાં ને પ્રેમપૂર્વક ‘નિરંતર’ એમને યાદ કરવામાં વસેલું છે. હાહમંસથી બરેલા એક અધમ નારીના ચિતનમાં નહિ.’

સૂરદાસનું આશ્ચર્ય વધી રહ્યું હતું. ચિતામણિ આજે આવા શબ્દો કેમ બોલે છે ? એના હૃદયનું શું પરિવર્તન થઈ ગયું ? એક સતી નારી, એક પવિત્ર ભગવદ્ભક્ત જેમ જીવંદેશ આપે એમ એ તો બોલે છે !

ચિતામણિનાં મુખ સામે એકવાર નજર નાખી એ બોલ્યો :

‘મોહિની ! હું મારો તિરસ્કાર તો નથી કરતો ?’

‘નહિ નહિ, તમારો તિરસ્કાર સ્વપ્નમાં પણ કરવાનું મારું સાહસ નથી. તમારે માટે અને જરા પણ અણમોઘા હોત તો આવા શબ્દો બોલત નહિ. મને તમારે માટે લાગણી છે માટે જ વિનંતું છું કે તમે જે સમજવાનું છે તે સમજ લો. પ્રભુ બહુ દયાળુ છે. એના ચરણે જનારના બધા અપરાધો એ માફ કરે છે ને પોતાનો વગ હસ્ત એના મસ્તક પર એ મૂકે છે. તમારું મન જેવી રીતે અને અંગે છે તેવી રીતે દયાળુ પ્રભુને એ અખંડ ધાય એ નોવા હું ઇચ્છું છું. સૂર ! તમે ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ્યા છો. જરા વિચાર તો કરો, બ્રાહ્મણ તો ‘પ્રભુનો સંદેશવાહક’ જેવો છે. સમાજને પ્રભુના પંથે વાળવાનો એનો ધર્મ છે. એ ધર્મને ભૂલીને જે અધર્મના રસ્તે જાય એ પ્રભુનો અપરાધી બને છે.

હું અધર્મના રસ્તે ચલી ગઈ એ મારાં પૂર્વજન્મનાં પાપનું ફળ છે. આ માર્ગ પર આભ્યા પહેલાં હું પણ એક સારી સ્ત્રી હતી. ને સંત મહાત્મા-

એની વાણી સાંભળવાનું સદ્ગુણગ્ય તે સમયે મને મળ્યું હતું. આજે એના પ્રતાપથી કહો કે દયા-નિધિ પ્રભુની કૃપાથી કહો મને સત્યનું જ્ઞાન થયું છે ને મારા જીવન પ્રત્યે મને ખરેખર તિરસ્કાર આવ્યો છે. એટલે જે જ્ઞાન મને થયું તે તમને મેં અર્પણ કર્યું છે. તમારી સૂરગોહિની પ્રત્યે તમે જે અભ્યારસુધીમાં જરા પણ સાચી લાગણી ધરાવી હોય તો આ ભેટનો તમે સ્વીકાર કરો. બિમાર શરીરની પરવા રાખ્યા સિવાય અધારી રાત્રીમાં નદીમાં તરીને, સાપને કોરડું સમજીને એના વડે તમે જે નારીને મળવા આવ્યા એ નારી નરકની પ્રાણ છે. એનાથી તમારો બિહાર નહિ થાય. એનાથી તમારું કલ્યાણ નહિ થાય. આ વાત તમે સમજ લો.

સૂરદાસના મગજમાં ખળભળાટ થઈ ગયો. એના હૃદયને અધકાર સરી ગયો. એના મનમાં એકાએક પ્રકાશ પડ્યો.

ચિંતામણિના વફનકમલ સામે કયાંય સુધી એણે જોયા કર્યું. પછી એકાએક એની બન્ને આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી.

જે નારી પોતાને અધમ ગણે તે એનામાં આવ્યા સ્વરૂપ વિચારો પ્રગટ થયા ને એ જીવનનું સત્ય સમજી શકી એ પહેલાં પોતાને કેમ આ જ્ઞાન ન થયું ? ખરે, ચિંતામણિનો અક્ષરે અક્ષર સાચો છે.

સૂરદાસને વિચાર ઉપર વિચાર આવવા લાગ્યા. આંસુની પરવા કર્યા સિવાય જગદગ કે કશી એણે કહ્યું:

‘સૂરગોહિની ! અભ્યારસુધી હું અધારામાં અથડાતો હતો એ વાત સાવ સાચી છે. તે આજે મને સરપથનું જ્ઞાન કરાવ્યું એ પ્રભુની પરમ કૃપાનું ફળ છે ને એ જાદવ હું તારો હૃદયપૂર્વક કૃપાનું ફળ છે ને એ અધમ નારી નથી, તું દેવી ઉપકાર માતૃ છું. તું અધમ નારી નથી, તું દેવી છે. ને મારા ઉદ્ધાર માટે જ પ્રભુએ તને આ સંસારમાં મોકલી છે. તું તારી જાતને આ લગ્નથી હવે

પરમ પવિત્ર માનજે ને જે રસ્તો મને જતાવ્યો એ રસ્તો તું પણ ગ્રહણ કરજે. ગોહિની ! તને હું પ્રણામ કરું છું. તને હું ગુરુદયાને બેસાડું છું.’ આમ જોલીને બિલા થઈ સૂરદાસે બે હાથ ભેડી ચિંતામણિને પ્રણામ કર્યા ને બારણા તરફ જવા માંડ્યું.

ચિંતામણિ પલંગ ઉપરથી નીચે ઉતરી પડી. સૂરદાસની સામે આવી એણે નચી નમી નમસ્કાર કર્યા ને હાથ ભેડી બિલા રહી. આંસુથી એની આંખો ભરાઈ ગઈ હતી.

એ આંસુની પરમ પવિત્ર ધારાએને વહેતી ભેંઈ સર્વવ્યાપી પરમાત્મા પ્રસન્ન થયા. એમણે આત્મગત કહ્યું:

‘ભવ્યાં ! તમે આવજો મારાં છો.’

(૪)

ચિંતામણિથી છટા થઈ ‘સૂરદાસે સીધો વૃંદાવનનો માર્ગ લીધો. ને તે ભૂમિનાં દર્શન કરી સાધુના વેશે તીર્થસ્થાનોમાં ફરવા માંડ્યું અને સંતસાધુઓના લજન કીર્તનનો લાભ લેવા માંડ્યો. હવે તે રાગીમાંથી ત્યાગી બની ગયા હતા. પહેલાંના મોજલા જીવાનને ઠેકાણે એક સાદા અને નમ્ર ભક્તનાં તેમનામાં દર્શન થવા લાગ્યાં. તેમનું મુખ રાધાકૃષ્ણના નામ વગર ખીજ શબ્દો ઉચ્ચારતું નહિ. શ્યામસુંદરના સેવકોમાં તેમણે પોતાનું નામ નોંધાવી દીધું હતું. કોટી કંઠર્પની કાન્તિને લગતે એવા મનમોહનના ચરણકમલ તરફ ધીરે ધીરે તેમનું ચિત્ત ખેંચાતું હતું.

પણ સંસારના પદાર્થોમાં અનેક વર્ષો સુધી જે મન રગી રહેલું એ સહેલાઈથી વશ થતું નથી.

એક વખત સૂરદાસ ફરતા ફરતા એક ગામમાં આવ્યા. ને બિદા માટે ગામમાં એક મોટા મકાન પાસે આવીને બિલા. હરિનું નામ સાંભળી એક જીવાન સ્ત્રી બિદા લઈને બહાર આવી. તે અત્યંત રૂપાળી હતી.

સૂરદાસની તેના પર નજર પડી ને તે બિલાડા લેવાનું બૂલી ગયાં. મન જૂના કુસરકારને વશ થઈ ગયું ને તેમની આખો અપવિત્ર બની.

બિલાડા આપવા આવેલી સ્ત્રી તેજસ્વી હતી સૂરદાસના મુખ તરફ ઝડપથી એક નજર નાખી તે જોઈ.

‘મહારાજ ! બિલાડા લેશો કે આવશોની પેઠે મારે બાળુ જોયા કરશે ?’

સૂરદાસ જાણતો થયા, તેમને પોતાની બૂલવું ભાન થયું. આવી રીતે સ્ત્રીના મુખ સામે જોઈને અને તેના સોનકર્યનું પાન કરતું તે સાધુનું ભૂખણ નથી, દ્રવ્ય છે.

નીચું માથું કરી તેમણે પોતાની ઝોળી બિલાડા માટે આગળ ધરી. પણ બિલાડા આપતા તે રૂપાળી સ્ત્રીએ ફરી ટકોર કરી

‘સાધુના કપડાં ખેરવાથી કંઈ સાધુ થવાનું નથી. જેણે રાગ છોડ્યો નથી તે તેના ત્યાગને લગાવે છે હેયું જેનું પવિત્ર નથી તે સાધુ થાને ?’

આ વચનો સૂરદાસના હૃદયમાં ઊતરી ગયાં. ખરેખર તેણે ગરીબ બૂલ કરી હતી. સંસારને ત્યાગ કર્યા પછી ઇન્દ્રિયો કાળુમાં ન રહે તો સાધુપણું શા કામનું ? એવાને પ્રભુ માફ પણ શી રીતે કરે ?

રસ્તે ચાલતા ચાલતા હજાર હજાર વીંછીની વેદના સૂરદાસને થવા લાગી યથાતાપથી એમનું હૃદય સળગી ઊઠ્યું

એકાએક એમને એક વિચાર આવ્યો. જમારના પદાર્થો તરફ નજર ન બાંધે એવો કોઈ રસ્તો ખરો ? મન તો મર્કટ જેવું છે, એ સહેલાઈથી વશમાં ન પણ રહે એ ન જોવાનું પણ જુઓ ને સાધુપણને લગાવે. એ અપરાધમાંથી સદાને માટે મુક્ત થવા માટે શું કરવું ? નેત્ર ચેતનની આપતા બધ થઈ જાય તો જ કામ સરે આખરે

સૂરદાસે નિશ્ચય કર્યો ને એક જિવસે પોતાને હાથે એમણે પોતાની બન્ને આખો ફેંકી નાખી.

અપાર વેદના થઈ. પણ સૂરદાસના મનમાં પછી ચાન્તિ બ્યાપી ગઈ. બહારની દુનિયા દેખાતી બધ થઈ પણ અંદરની સુદૃઢતા એમને દર્શન થવા લાગ્યાં. પ્રભુના ભજનનો એ ચમત્કાર હતો. સૂરદાસ દુનિયાની નજરે અધ બન્યા પણ સાચી રીતે એ હવે દેખતા થયા

સૂરદાસનું મન હવે દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે એકાગ્ર થતું ગયું એમના કંઠમાં દર્દ ઉભરાવા લાગ્યું. ભક્તિભીના હૃદયમાંથી હવે ગીતાની ગંગા વહેવા લાગી એમનામાં કવિત્વશક્તિ જાગી હતી રાજ રયામસુંદરની લીલામાં મધુર મધુર પદ બનાવવામાં ને એને દર્દભર્યા કંઠથી ગાવામાં સૂરદાસને અપૂર્વ આનંદ મળવા લાગ્યો. વારંવાર હવે રયામસુંદરના નિદ્રામાં એમને દર્શન થવા લાગ્યા પિતામ્બરધારી પોતાની મધુર બસી પણ એમને કોઈ કોઈ વાર સંભળાવવા લાગ્યા એટલું જ નહિ નેત્ર વગરના સૂરદાસને પોતાની મનોહર લીલાનું દર્શન પણ કરાવવા લાગ્યા.

ધીરે ધીરે સૂરદાસનું ચિત્ત પોતાના તરફ ભક્તવત્સલ પ્રભુએ એ થવા માંડ્યું ધીરે ધીરે સૂરદાસનું મન દેહ બનતું ગયું ધીરે ધીરે એ જગતને બૂલવા લાગ્યા.

ભક્તિમાતાનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે સૂરદાસ ઝડપથી રયામસુંદરના અનન્ય ભક્ત બની ગયા એમના કીર્તન સાલજવા હજારો માણસોની મેદની જામવા લાગી સાધુ સતો પણ ભક્ત સૂરદાસની સાથે સંતોષ કરવામાં પોતાને લાગ્યશાળી માનવા લાગ્યા

સૂરદાસનું ઘણુંખરું એકાગ્રતા રહેવાનું પસંદ કરતા લાકડી ઠોકતા ઠોકતા ઘણીવાર એ જગતમાં ચાલ્યા જતા ને ત્યાં વસ્તીથી દૂર રહીને રયામસુંદરનું સ્મરણ કરતા.

થઈને વર્ષો વીતી ગયાં.

એક દિવસ સવારના પહેારમાં સૂરદાસજી નિત્ય-નિયમ પ્રમાણે નદીએ સ્નાન કરવા ચાલ્યા. લાકડી ઠોકતા ઠોકતા તે નદી તરફ જવા લાગ્યા. પણ પ્રભાતના અનોહર સમયમાં તેમણે મન હવિસ્મ-શ્ચમાં વિશેષ મગ્ન બની ગયું હતું એટલે તે નદીનો રસ્તો ભૂલી ગયા ને ધૂનમાં ને ધૂનમાં આડા રસ્તે ચલી ગયા.

તે તરફ તો ઓઠાં ઓઠાં કોતર આવતાં હતાં. સૂરદાસજી થોડુંક ચાલ્યા ને સાચે ઓઠું કોતર આંચું. પણ સૂરદાસ તો પોતાની ધૂનમાં આગળ ને આગળ વધી રહ્યા હતા. કોતર ઊંડું હતું. ને કે.કે.એમાં ગમડે તો પછી એકેય હાડકું તેવું સલામત ન રહે.

સૂરદાસ કોતરની ધારની લગભગ નજીક આવી ગયા. પણ ત્યાં તો એકાએક એક મુકુબાર બાલકે આવીને તેમની લાકડી પકડી લીધી:

‘બાવાજી ! અહીં તો ઓઠું કોતર છે. આ માણ આવો, તમને હું નદીનો રસ્તો બતાવું.’

સૂરદાસ બાળકની પાછળ પાછળ ચાલ્યા.

રસ્તા પર આંખા પછી બાલકે સૂરદાસનો હાથ પકડી કહ્યું:

‘બાવાજી ! હવે સીધાને સીધા ચાલ્યા જાય’

પણ બાલકના હાથનો સ્પર્શ થયો ને બાવાજી ચમકી ગયા. તેમના આખા શરીરમાં ઊંચડવાટી બપોળી ગઈ. હૃદયમાં ન સમજાય તેવો અવસ્થા આનંદ ઉભરાવા લાગ્યો. તેમણે બાલકનો મૂઠ્ઠા હાથ પોતાના હાથમાં પકડી લીધો ને પૂછ્યું:

‘અરે ભાઈ ! તારું નામ શું ?’

બાલક અજબ હતો. તેણે કહ્યું:

‘મારું નામ ?’

‘હા, તારું નામ.’

‘મારું નામ....મારું નામ....’

સૂરદાસ જેવ સમજી ગયા. હસીને તે બોલ્યા:

‘તને તારું નામ પણ યાદ નથી આવતું ? હજારો નામ પારાંને એટલે એવું બને. લે હું કંઈ તારું નામ રચામ. કેમ ખરું ને ?’

‘ના, ના.’ બાલકે હાથ છોડાવી ભાગવા માંડ્યું.

‘અરે આંધળાને તું સતાવે છે શા માટે બાપુ ! તારા આધાર વગર તો હું એક ડગલુંય આગળ વધી શકું એમ નથી.’

સૂરદાસ બાલકના ખરા સ્વરૂપને ઝાણખી ગયા હતા. એ બાલકને પકડવા દોડ્યા, પણ બાલક તેમના હાથમાં આંખો નહિ. અલબત્ત, તેના હસવાનો અવાજ સૂરદાસને સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો. થોડીવાર અટકી સૂરદાસે બાળકની દિશામાં એકા-એક દોટ મૂકી. આંધળો માણસ દોટ મૂકે એટલે કંઈક નવાજૂની અવસ્થા બને. દોડતાં દોડતાં સૂર-દાસને એક પથ્થરની ઠોઠા વાગી ને એ ગમડી પડ્યા. એમના હાથમાંથી લાકડી છૂટી ગઈ, પગની પાવડીઓ ખસી ગઈ ને એ રસ્તા વચ્ચે ઊંધા ઓંચે પડ્યા.

હવે પેલા દિવ્ય બાલક બાવાજીથી દૂર રહી શક્યો નહિ આ તો હસવામાંથી ખસવાતું થયું. એ મીઠું મીઠું હસતો હસતો સૂરદાસની પાસે આંખો. પોતાના નાનકડા એ હાથ વતી સૂરદાસને એણે ભેટા કર્યા. ને પછી શરીર પરની ધૂળ સાફ કરવા લાગ્યો.

સૂરદાસજી ‘હેયું’ બરાણ આંચું. જેના સ્પર્શને માટે પોતે આંતર હતા એ રચામચુંદર પોતાની સેવા કરે છે ! અહો ! કેવું ભાગ્ય !

આ જ વખતે પેલા મીરમુગટવાળા બાલકે પોતાનો રૂપાળો નાનકડો હાથ સૂરદાસના ગળે લેતી કોમળ કંઠથી પૂછ્યું:

‘બાવાજી ! પડી ગયા ! વાગ્યું તો નથીને !’

સૂરદાસ બાલકની જેઠે રડી પડ્યા. પોતાને

પ્રભુએ દર્શન દધ પાવન કરી દીધો એ કંઈ જેવી
તેવી વાત હતી !

આ જ વખતે સૂરદાસને પ્રભુના દિવ્ય સ્વરૂપનું
દર્શન થયું.

સૂરદાસ ચરણમાં નગી પડયા.

જે હરિને સંભારે એને.

ભૂલે ના જગદીશ જરી;

સૂરદાસનાં આંખુને 'રવિ'

હોતા મુદર રથામ-હરિ.

❖

સૂરદાસની પદાવલી

બક્ષત સૂરદાસે સવા લાખ પદોની રચના કરી
છે એમ કહેવાય છે પણ એમાંથી પાંચેક હજાર
પદો જળવાઈ રહ્યાં છે ને તે 'સૂરસાગર' નામના
એમના અથમાં પ્રગટ થયાં છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના
એ અનન્ય ભક્તે શ્રીકૃષ્ણલીલાનાં અને શ્રીકૃષ્ણ
ભક્તિનાં અત્યંત મધુર પદો રચ્યાં છે એમાંનાં
બે-ચાર નીચે રજૂ કરવામાં આયાં છે:-

(૧)

હમ ભક્તન કે ભક્ત હમારે,

મુન અર્જુન પરતિગ્યા મેરી

યહ પ્રત ટરત ન ટારે.

ભક્ત કાજ લાજ હિય ધરિ કે,

પાઈ પયાહે ધાહ,

જહં જહં લીર પદે ભક્તન પે

તહાં તહાં જાઈ છુકાઈ.

ભે મમ ભક્ત સો ભેર કરત હે,

સો નિજ વેરી મેરો,

દેખિ વિચારી ભક્ત હિત કારન,

હાંકત હો રથ તેરો.

છતે છતિ ભક્ત અપને પ્રી,

હા રે હારિ વિચારો,

સૂરદાસ મુનિ ભક્ત વિરોધી,

યહ મુદર્શન જારી.

(૨)

મેયા, મોહિ ઘાઈ બહુત ખિજાયો;

માસો કહેત મોલકો લીનો, તૂ જસુમતિ કમ બાયો.

કહા કહોં યાહિ રિસ કે મારે, ખેલન હો નહિ જાતુ.

પુનિ પુનિ કહેત કોન હે માતા, કે હે તુમારો તાતુ.

ગોરે નંદ જસોદા ગોરી, તુમ કત રથામ શરીર.

ચુટકી દે દે હસત ગ્વાલ સખ, સિખે હેત બલવીર.

તૂ મોહી કે મારન સીખી, કાઠહિ કમહુ ન ખિજે,

મોહનકે મુખ રિસ સમેત લખી,

જસુમતિ મુનિ મુનિ રીઝે.

મુનહુ કાન બલભદ્ર ચવાઈ, જનમત હી કે ધૂત.

સૂર રથામ મો ગોધનકી સો. હૌં માતા તૂ પૂત.

(૩)

પ્રભુ મો સમ કોન કુટીલ બલ કામી.

બિન તતુ હીયો તાહિ બિસરાયો એસો નિમકહરામી

ભરી ભરી ઉદર વિરય કે ધાવોં

જેસે સૂકર આમી;

હરિજન છાંડ હરિબિમુખનકી

નિશાદિન કરત શુદ્ધામી.

પાપી કોન બડો દે મોતે;

સખ પતિતનમે નામી,

સૂર પતિત કે કોર કહાં હે,

મુનિયે શ્રીપતિ સ્વામી.

(૪)

મુનરી મેરે નિર્જલ કે બલરામ.

પિછલી સાખ બરું સતનકી આડે સંભારે કામ.

જબલગ ગજબલ અપનો વરતો નેક ચરો નહિ કામ

નિર્જલ હોય બલ રામ પુકારો આયે આયે નામ.

હુપદમુતા નિર્જલ લઈ તાદિન ગહ લાયે નિજ ધામ,

દયાસનકી ભુજ ચકિત ભઈ, વસનરૂપ જાયે રથામ.

અપબલ વપબલ જોર બાહુબલ ચોરો હે, બલદામ,

સૂર કિયોર કુપાસે સખ બલ હારે કે. હર નામ.

ભક્તશિરોમણિ હનુમાનજી

(હનુમાનજીની ચપટી : ભક્તવરના જીવનનો એક પ્રસંગ)

યોગિનામપિ સર્વેષાં, મદ્રતેનાન્તરાત્મના ।
અદ્વાવાન્મનતે યો માં સ મે યુક્તત્તમો મતઃ ॥

ગી. ૬૧૭

કહ તુલસીદાસ સેવત મુલમ, સેવકહિત સતત નિકટ,
શુન ગનન નમત મુમિરત જપત શમન મકલ સંકટ બિકટ.

—તુલસીદાસ

તુલસીદાસ મહારાજે ભક્તવર હનુમાનજીની વંદના કરતાં એમને 'અતુલિતવલધામમ્' એવું વિશેષણ આપ્યું છે. એ તરફ ધ્યાન આપવા જેવું છે. પવનકુમારમાં અપાર શક્તિ છે. રામ-રાવણના સગ્રામમાં એમણે જે પરાક્રમ બતાવ્યું હતું-એવું વર્ણન કરવાની કેાણ તાકાત ધરાવે છે ?

જેવી એમની ભક્તિ હતી એવી જ અપ્રતિભ એમની શક્તિ હતી. એટલે એ અતુલિત બળવાળા હતા એમ કહેવામાં લેણ પણ મોટું નથી. પરંતુ ગોસ્વામીજી મહારાજે 'અતુલિતવલધામમ્' કહીને જે વંદના કરી છે, તે રામકથાનાં હનુમાનજીનાં પ્રસિદ્ધ પરાક્રમેથી અંબાધને કરી હોય એમ અમને લાગતું નથી અમને તો એમ સમજાય છે કે, પવનકુમારના એક યોદ્ધા જાણીતા અથવા મોટા ભાગે પ્રકાશમાં નહિ આવેલા એવા અલોકિક પરાક્રમની કથા સાંભળીને જ તુલસીદાસ મહારાજે 'અતુલિતવલધામમ્' કહીને એમના મહાન શૂરને માથું નમાવ્યું હશે. તમે કહેશો કે એ પરાક્રમકયા ગોસ્વામી મહારાજ જાણતા હતા તો એમણે એને 'રામચરિતમાનસ' માં કેમ ગૂંથી લીધી નહિ ? અમને પણ એ આશ્ચર્ય યાચ છે. પણ આપણે 'કેમ ?' એવો સવાલ કરવાની ધૃષ્ટતા થઈ કામ કરીએ ? એને બાદલે પવનકુમારના પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરીને એમના એ પરાક્રમની મજાની કયા જ સાંભળી લઇએ તો કેવું સારું ?

ઠીક ત્યારે સાંભળો—

અયોધ્યાના ગગનચુંબી રાજમહેલના એક આકર્ષક કોરડામાં ભગવાન રામચંદ્રજી બેઠા છે. સામે એમના પગની પાસે એક પગ લેધો વાળીને જાણે આરાં ઉઠાવવા તૈયાર જ બેઠા હોય એવી રીતે હનુમાનજી બેઠા છે. ભગવાનના મુખકમલ ઉપર મહામહા સ્મિત દેરકી રજૂ છે. ભક્તવર હૃદયકમલ ભક્તિભાવથી બરાબર ખીલી બેઠ્યું છે. જેમ પિતા પોતાના પ્રિય બાલકની સામે મુશમિલજથી જોઈ રહે તેમ ભગવાન ભક્તના મુખ સામે જોઈ રહ્યા છે, અને પિતાના વાતચત્તને ફસમીને બાળકવરુ હૃદય જેમ નાચી બેઠે તેમ ભક્તવર મન પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ રહ્યું છે. વાતાવરણ પવિત્ર બની ગયું છે. અણુઅણુ ધન્ય ધન્ય બોલી રહ્યું છે.

આ વખતે એકાએક ઝાંઝરનો અમઝાર થયો. ને બાલુના ચોરડાના દ્વાર પર લટકાવેલા રેશમી પડદાને હઠાવીને મહાગણી સીતાજી ખડમાં દાખલ થયાં.

સીતામાતાને જોઈને હનુમાનજી બિભા થઈ ગયા.

મુખ મલકાવતાં મહારાણીએ પૂછ્યું :

'કેમ આરુતિ ! મનમાં છો ને ?'

'હા માતાજી ! ભગવાનની સેવા કરવામાં મુજ જ આનંદ આવે છે.' કહીને હનુમાનજીએ નમન કર્યું.

જનકનંદિની ધીમે ધીમે પગલાં જરતાં બગવાનની પામે આવીને બાલુમાં બેસી ગયાં. પવન.

‘ભગવાનની તળિયત યગમી છે’ — એ શબ્દો કાનમાં જતા બરોબરો હનુમાનજીનું ધ્યાન વૂટ્યું. એ લામસા બિમા થઈ ગયા. અને મેટી મોટી કૃદ્ધિ બરતા રામચંદ્રજીના ઓરડા તરફ દોડ્યા.

આ બાળું હનુમાનજીની ચપટી વાગતી બંધ થઈ, એટલે ભગવાનનાં બગાસાં પશુ બંધ થયાં ને તે બેઠા થઈ ગયા.

એટલામાં ‘ભગવાન ! ભગવાન !’ એવી મોટેથી ધૂમ પાડતા હનુમાનજી આવી પહોંચ્યા અને ભગવાનના પગ પકડીને ઘેરી ગયા.

રામચંદ્રજી હસવા લાગ્યા.

સૌને પ્રથમ આમાં કંઈ સમજ પડી નહિ, પણ હૃદયભૂજીએ હનુમાનજી એ હાથે ચપટી વગાડતાં વગાડતાં ધૂન મચાવી રહ્યા હતા એમ કહ્યું અને ભગવાને જ્યારે સૌને ખરી હકીકત જણાવી ત્યારે સર્વ મંડળ હસીહસીને હોટપોટ થઈ ગયું.

છેવટે સીતાજી બોલ્યાં, ‘હનુમાનજી ચપટી વગાડે ત્યારે બગાસાં આવે એ વાત તો હું ભણતી હતી, છતાં ગભરામણમાં હું તે વિચરી ગઈ નહીં તો હનુમાનજીને ઝટ બોલવત.’

‘એ તો ભક્તને ભગવાન પાસેથી ખસેડવાનું પરિણામ. નહીં તો ધ્યાનમાં હોય એ વાત કહી મૂકાય ખરી ?’ ગંધી વાત સમજ્યા પછી કીચ-લામા હસતાં હસતાં બોલ્યાં. પછી હનુમાનજી તરફ વળીને એમણે કહ્યું:

‘મારું ! મારા રામ પાસેથી હવેથી હું પડી

વારે ય દૂર જઈશ ના હોં દીકરા ! હું દૂર ગયો ને ભેટુંને તારા ભગવાનને કેવું થઈ ગયું !’

‘પશુ મા ! હું તો જવાની ના જ પાડતો હતો. એ તો ભગવાને જ મને જાકાર મોકલી દીધો !’ જાણે ભગવાનની વિરુદ્ધ માતાજી પસે ફરિયાદ કરતા હોય તેવી રીતથી હનુમાનજીએ હાથ ભેડીને કોશડ્યામાને કહ્યું. અને સાંભળનાર બધાં ખડખડાટ હસી પડ્યાં.

ચતુર વાયક ઉપરની પરાક્રમકથા સાંભળીને સમજી જશે કે હનુમાનજીને ‘અનુલિતવલધામમ્’ નું અપાયેલું વિશેષણ સર્વથા યોગ્ય છે. જગતના ચાલકપાલક એવા ભગવાને રામચંદ્રજીને પશુ જે ચપટી-વગાડતાં વગડતાં વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં મૂકી દે એના “ભક્તિબળનો” અને મહિમાનો પાર કોણ પામી શકે ?

ધન્ય છે તુલસીદાસ મહારાજને કે જેમણે પ્રભુના એ ખ્યારા ભક્તના બહુ મીઠા મીઠા શબ્દોમાં શુષ્ક ગાયા છે:-

અનુલિતવલધામં દેમશૈલમદેદં.
હનુજયનરુશાનું ધાનિનામધગપ્પમ્.
લકલગુણનિયાનં ધાનરાણામધીશં,
રુપરતિમિયમત્કં ઘાતજાશં ગમામિ ॥

રામ વગર જેના મનમાંથી,
આવે ના ‘રવિ’ અન્ય વિચાર;
એ વજ્રગંજની ભગવાન-
—ચરણમાં વંદન વારંવાર.

કુમાર સાથે વાતચીત લખાવવામાં એમને અપૂર્વ આનંદ આવતો હતો. એ બોલ્યાં:

‘અરે પણ મારુતિ! તમે ચોવીસે કલાક તમારા ભગવાનની સેવા ઉઠાવ્યા જ કરશો તો પછી કંઈ પણ કામ કરવાનું એમને કાવચે જ નહિ!’

આ સાંભળી માથું ઉચુ કરીને હનુમાનજીએ કહ્યું:

‘માતાજી! પણ ભગવાનને બાતે કામ કરવાની જરૂર જ શું કામ પડે? એ કામ જ શું કામ ઉઠાવે? હું છું ને?’

ભક્તનેા નિષ્કપટ વ્યવહાર એક મહારાણી હસી પડ્યાં. પછી પાછાં બોલ્યાં:

‘તમારી વાત સાચી છે. પણ ચોવીસે કલાક ભગવાનની પાસે ને પાસે રહેવાની જરૂર શી હોય? થોડો સમય તો એમને એકલા રાખવા એકએ, એટલા વખતમાં એમને કાંઈ તકલીફ પડે નહિ.’

પણ મારુતિ જેવું નામ. એ કહે:

‘ના મા, એવું તેવું બોલશો નહિ. આપણને તો ભગવાનની સાથે ને સાથે જ રહેવાનું કાવે. ધારે કે હું જરા દૂર ગયો ને મહારાજને એકાએક કામ પડ્યું તો?’

સીતાજી કહે:

‘પણ ધારે કે કોઈને તમારા મહારાજ સાથે મહત્વની વાત કરવી હોય તો?’

હનુમાનજી બોલ્યાં:

‘તો શું? જેને વાત કરવી હોય તે પુરીથી કરે. હું કોઈ ના કહું છું?’

‘ના તો તમે કહો નહિ, પણ વાતચીત ખાનગી હોય તો શું થાય?’ ‘ખાનગી’ ઉપર ચાર મૂકતાં સીતાજીએ પૂછ્યું.

હવે ખાનગી રાખ્ધથી હનુમાનજી સુઝવણમાં પડી ગયા, એમને યતુ-આ ખાનગી શું? પોતાનાથી વળી ખાનગી હોય એવી કંઈ વાત કોઈને

કરવાની હોય? અને ભગવાન એવી ખાનગી વાત પોતાની હાજરી વગર સાંભળે જ શી રીતે?’

ભક્ત ન્યારે ભગવાનમાં એકતાર ભની ગયો હોય છે, ત્યારે એને એમ જ લાગ્યા કરે છે કે પોતાનું હૃદય એ જ ભગવાનનું હૃદય છે. પોતાનાં નેત્રો એ જ ભગવાનનાં નેત્રો છે, પોતાના હાથ, પગ, કાન એ ભગવાનના જ હાથ, પગ અને કાન છે. અને ન્યારે આમ જ હોય છે. ત્યારે ભક્ત વગર ભગવાન કંઈ ક્રિયા કરી શકે? અને પછી ભક્તથી ભગવાનને, વળી ખાનગી શું રહે?

પણ સીતા માતાને તો મારુતિની આજે જરા ગમ્મત કરવી હતી. ભગવાનની પાસેથી એમને થોડીવાર દૂર ખસેડવા હતા. અને એમ ક્યાં પછી એમને તાલ ભેગો હતો. એટલે એમણે કાવડું સુખ રાખીને હનુમાનજીની સુઝવણ તરફ ધ્યાન આપ્યા સિવાય કહ્યું:

‘સમજ્યાને અંજનિકુમાર! કોઈ તમારા ભગવાન સાથે વાત કરવા આવે તો તેટલો વખત તમારે ભગવાનથી દૂર રહેવાની ટેવ પાડવી એકએ, બીજો, હું હમણાં બહુ અગત્યના કામે આવી છું, અને મહારાજની સાથે થોડી વાતચીત કરવા માગું છું. આ વખતે કોઈ ત્રીજો માણસ આવી બંધ તો ૨૫૪ રીતે વાતચીત થાય નહિ. માટે તમે થોડીવાર બહાર બેસો તો સારું; જેથી કોઈ અંદર આવી શકે નહિ.’

મહારાણીનું વર્તન મારુતિને આજે ઠીક લાગ્યું નહિ. એમણે ભગવાનના સુખ સામે જોયું. પણ ભગવાન તો વળી સીતાજીની બાજુએ ઢળી ગયા.

એમણે કહ્યું:

‘શો વાધો છે, પવનકુમાર! જરા વાર બહાર આમતેમ ફરો ને? એટલામાં તો ઝડપથી મહારાજની સાથે હું વાતચીત પતાવી દઉં છું, અને તમને બોલાવું છું.’

મને હનુમાનજી બારણા તરફ જવા લાગ્યા. પણ દારનગેરો આજળ પહોંચતાંજે પાછાં જીવા રહ્યા અને બોલ્યા:

‘પણ ભગવાન.....’

હસીને રામચંદ્રજીએ કહ્યું: ‘બોલો બોલો, શું છે?’

‘બીજું તો કંઈ નહીં. પણ આપને બગાડું આવે છે ત્યારે મારે ચપટી વગાડવાનો નિયમ છે તેનું શું? હું બહાર જીએ. રહું પણ એ દરમિયાન આપને બગાડું આવી જાય તો હું ચપટી શી રીતે વગાડું? મને ખબર શી રીતે પડે?’

‘ઓ તારીની! આતો જબરો છે.’ સીતાજી મનમાં બોલી બેઠ્યાં.

ત્યાં તો ભગવાને કહ્યું:

‘મારુતિ! એ વિષે તમે નિર્ભય રહો. તમે ન્યાં સુધી ચપટી નહિ વગાડો ત્યાં સુધી હું બગાડાને આવવા જ નહિ દઉં ખસ! તમે ન્યારે ચપટી વગાડશો ત્યારે જ મને બગાડાં આવશે. હવે પુરીથી જાઓ.’

માથું નમાવી હનુમાનજી ચોરડાની બહાર ચાલ્યા ગયા.

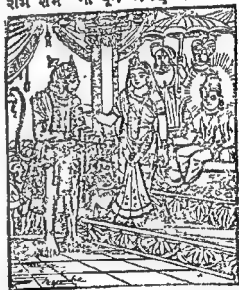
જે ચોરડામાં ભગવાન રામ બેઠા હતા એ ચોરડાની ત્રણેય બાજુ વિશાળ બગીચો હતો. એ બગીચામાં હનુમાનજી આમતેમ ફરવા લાગ્યા. પણ એમને કંઈ ચેન પડ્યું નહિ. એક એક શણ એમને એક એક યુગ જેટલી લાગવા માંડી. ભગવાનની અને માતાજીની વાતો કોણ નહિ ક્યારે ચ પૂરી થશે? પહે પહે તેઓ ચોરડાના સુખ્ય દ્વાર તરફ જોવા લાગ્યા પણ રામ અને સીતાની વાત ખૂટતી જ ન હતી.

બાર વર્ષના વનવાસનાં અને રામ-રાવણ સુદનાં અનેક સ્મરણો એમની વાતચીતમાં ખડાં

થતાં હતાં. એમાં હનુમાનજીની વાત વિસરાઈ ગઈ.

આ બાજુ અનંબિકુમાર થોડા સમયમાં તો આકુળ બચાકુળ થઈ ગયા. એમને પળેપળ બહુ વસતી લાગવા માંડી પણ શું થાય? ભગવાનના બોલાવ્યા વગર જવાય શી રીતે?

આખરે રામનામનો એમણે આશ્રય લીધો. બગીચાના એક ખુણામાં એ આસન જમાવીને બેસી ગયા. અને ‘રામ રામ રામ રામ, સીતા રામ રામ રામ’ ની ધૂન એમણે મચાવવા માંડી.

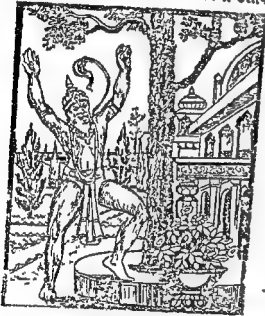
થોડી વારમાં તો ધુને નહનું કામ કર્યું. ટૂંકયની વ્યથાની જગ્યાએ અપૂર્વ આનંદ જામી ગયો. ને એ સાથે બેધ્યાનપણે મારુતિના હાથની ચપટી તાલમાં વાગવા માંડી.

પણ હવે જ ખરી જેમ્મત થઈ. ન્યાં હનુમાનજીએ ચપટી વગાડવાની શરૂઆત કરી કે, આ બાજુ ભગવાન રામને બગાડાં ઉપર બગાડાં આવવા માંડ્યાં અને વાતચીતમાં એકાએક ‘ભગવાન પડ્યું’. સીતાજી ચમક્યાં.

‘અરે અરે શું થયું? આમ કેમ?’ એ બોલી

ઊંઠ્યાં પણ ભગવાનનું મોઢું બધ ધાય તો એ જવાબ આપે ને ! એમને તો હવે બહુ ઝડપથી ઉપરા છાપરી બગાસાં આવવા માંડ્યા. કારણ કે રામધૂનમાં મસ્ત થઈ ગયેલા હંતુમાનજીએ બે હાથે ચપટીએ વગાડવા માંડી હતી.

ભગવાન રામની આ દશા જોઈ મહારાષ્ટ્રી ખરેખર ગભરાઈ ગયાં. એમણે તાત્કાલિક કોથડયા-માને ખખર કરી. ‘રામની તબિયત બગડી છે’ એ શબ્દો સાંભળતાં કોથડયામાં ઉતાવળાં ઉતાવળાં

આવ્યાં. પછવાટે મોટા મોટા ડગલાં ભરતા લક્ષ્મણ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તો રાજમહેલમાં સર્વજ્ઞ વાત પ્રમરી ગઈ ને ભરત, શત્રુઘ્ન, મુનિષ્ઠા, કેયી દાસ દાસીઓ સો ભેગાં થઈ ગયા. મહર્ષિ વસિષ્ઠને બોલાવવામાં આવ્યા. એમની પાંછળાં મોટા મોટા ઘેઘો અને ભેળીયુવાઓ આવીને ખડા થયા.

કેાઈ કહેવા લાગ્યું, ‘અરે ભગવાનને વધુ થઈ ગયું છે. માટે એનો ઉપચાર કરો.’

કેાઈ કહેવા લાગ્યું ‘મગજે ગરમી થી ગઈ છે તે સવાય આવું ન બને !’

કેાઈ બોલી ઊઠ્યું, ‘અરે આ બગાસારોમ જે પેટના વિકારનું જ કારણ છે માટે એની દવા કરો

ત્યાં તો દેવે નાહી જોઈને કહ્યું, ‘નાહી સરખાવે છે’ ભેળીઓએ આંગળીના વેડા ગણીને કહ્યું, ‘ભગવાનનાં મોઢાં બધા સારા છે.’

પણ ભેળી, ‘ભગવાનનાં મોઢાં સારા છે એમ પૂરું બેલી ન રહે ત્યાર પહેલાં તો અતિશય બગાસાં આવવાથી ભગવાન મુંઝાઈ ગયા અને ધડીચ્છ હઈને ગાદીવાળા આસન પર પડી ગયા.

કોથડયામાં તરત જ ભગવાનની પાસે બેસી ગયાં અને ભગવાનને માથે હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં ‘મારા લાલ ! મારા લાલ !’ એમ બોલવા લાગ્યાં. લક્ષ્મણજી ભગવાનના પગે હાથ ફેરવવા લાગ્યા. ભરતજી પવન નાખવા લાગ્યા. સીતાજી આકુળ બચાકુળ થઈ ગયાં. વસિષ્ઠજીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

આમ વાતાવરણ એકદમ ગંભીરે થઈ ગયું. ભગવાન રામ આ બધી ઉપાધિયું ખરું કારણ જાણતા હતા. પણ એમનું મોઢું બધ ધાય અને એ બોલી શકે તો કંઈ ખુલાસો કરે ને ?

આખરે એમણે ભવ્યું કે હવે જો ખરી વાતની બધાંને સમજ નહિ પડે તો વાત વધી જશે એથી મુતામુતાં એમણે શત્રુઘ્નને લખવાના સાધન લાવવા હાથની ઇશારતથી સમજાવ્યું.

શત્રુઘ્નને તાત્કાલિક લખવાનાં સાધન ભગવાનની પાસે રજૂ કર્યા. ભગવાને ઝડપટ લખડુ-હંતુમાનને બોલાવે.

એક કુલકો મારી લક્ષ્મણજી ઝોરડાની બહાર દોકયા અને દૂર જમીયાના એક ખૂંવામાં આખો મીંચીને રામનામની ધૂન મચાવતા મારુતિની પાસે આવીને બોલ્યા

‘અરે હંતુમાન ! તમે તો અહીં બેસી રહ્યા છો, પણ ભગવાનની તબિયત એકાએક બગડી ગઈ છે. ચાલો, રામચંદ્રજી તમને બોલાવે છે.’

‘ભગવાનની તળિયત બચડી છે’—એ શબ્દો કનમાં જતા બરોબરે હનુમાનજીનું ધ્યાન તૂટ્યું. એ લાગલા ઊભા થઈ ગયા. અને એટી ચોટી ફેલગે ભરતા રામચંદ્રજીના ચોરડા તરફ દોડ્યા.

આ જાણું હનુમાનજીની ચપડી વાગતી બધ થઈ, એટલે ભગવાનનાં બગાસાં પણ બધ થયાં ને વે ઊઠા થઈ ગયા.

એટલામા ‘ભગવાન ! ભગવાન !’ એવી માટેથી બૂમ પાડતા હનુમાનજી આવી પહોંચ્યા અને ભગવાનના પગ પકડીને બેસી ગયા.

રામચંદ્રજી હસવા લાગ્યા.

સૌને પ્રથમ આમાં કંઈ સમજ પડી નહિ, પણ હૃદયમણીએ હનુમાનજી બે હાથે ચપડી વગાડતાં વગાડનાં ધૂન મચાવી રહ્યા હતા એમ કહ્યું અને ભગવાને જ્યારે સોને ખરી હકીકત જણાવી ત્યારે સર્વ મંડળ હસીહસીને લોટપોટ થઈ ગયું.

ઊંઘે સીતાજી યોદ્યા, ‘હનુમાનજી ચપડી વગાડે ત્યારે બગાસાં આવે એ વાત તો હું બધુતી હતી, છતાં ગણરામજીમાં હું તે વિસરી થઈ નહીં તો હનુમાનજીને બટ યોદ્યાવન.’

‘એ તો ભક્તને ભગવાન પાસેથી ખસેડવાઈ પરિણામ. નહીં તો ધ્યાનમાં હોય એ વાત કદી બુલાય ખરી ?’ વધી વાત સમજ્યા પછી કોય-લ્યામા હસતાં હસતાં યોદ્યાં. પછી હનુમાનજી તરફ વળીને એમણે કહ્યું.

‘મારુતિ ! મારા શામ પાસેથી હવેથી તું ઘડી

વારેય દૂર જઈશ ના હોં લીકરા ! તું દૂર ગયો ને એડુને તારા ભગવાનને કેવું થઈ ગયું !’

‘પણ મા ! હું તો જવાની મા જ પાડનો હતો. એ તો ભગવાને જ મને બકાર મોકલી દીધો !’ જાણે ભગવાનની વિરુદ્ધ માતાજી પસે દરિયાક કરતા હોય તેવી ઢળચી હનુમાનજીએ હાથ ભેડીને કોયલ્યામાને કહ્યું. અને સાભળનાર બધાં ખડખડાટ હસી પડ્યાં.

ચતુર વાયક ઉપરની પરાક્રમકથા સાંભળીને સમજી જશે કે હનુમાનજીને ‘ઋતુલિન્ગલધામમ્’ તું અપાયેલું વિશેષણ સર્વંથા યોગ્ય છે. જગતના ચાલકપાલક એવા ભગવાન રામચંદ્રજીને પણ જે ચપડી-વગાડતાં વગડતાં વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં મૂકી દે એના “ભક્તિભાવને” અને મહિમાનો પાર કાણ પામી શકે ?

ધન્ય છે તુલસીદાસ મહારાજને કે જેમણે પ્રભુના એ આશ ભક્તના બહુ મીઠા મીઠા શબ્દોમાં ગુણ ગાયા છે.—

ઋતુલિન્ગલધામં હેમશૈલામ્બેદનં,
વનુમવનકુચાડુ ક્ષાન્તિગામઘ્રગ્નયમ્ ।
લક્ષ્મણનિધાનં વાનરાનામધીરં,
રઘુપતિમિયમ્બક્તં શાન્તજાતં નમામિ ॥

શામ વગર જેના મનમાંહી,
આવે ના ‘રવિ’ અન્ય વિચાર;
એ વળંગણડી ભગવાન—

—ચરણમાં વદન વારવર.

બ ક્તો ની વિ શે પ તા ઓ

લેખક : પં. મંગલલ ઉદયલ શાસ્ત્રી

અધિવાસકાર; સાહિત્યશૃંગાર, સંપાદક-મંગલમહાર

વાગ્ધવાન ભક્ત

શુભરી ગિરનું પ્રખ્યાત છતાં ભાવગંભીર એક પદ છે:-

જનની જણુ તો ભક્ત જણુ, કાં હાતા કાં શર;
નહિ તે રહેજે વાંછણી, રમે શમાવતી નર.

નાના સરખા આ દુહામાં માનવજનતાને સંબોધીને કહેવામાં આવ્યું છે, કે.હે માતા ! તું જન્મ આપે, તો ભક્તને જ આપજે, જે તારાથી ભક્તનું સર્જન ન થાય. શકે, તો કોઇ દાનેશ્વરીને પ્રકટાવજે, જે દાનેશ્વરીને જન્મ ન આપી શકે તો કોઇ શૂરવીરની જન્મદાત્રી બનજે; પરંતુ અભક્ત, કૃપણ કે કાયરને જન્મ આપવા કરતાં તો તું વાંછણી જ રહેજે; આવા શામરોને ઉત્પત્ત કરીને તારા તેજને વ્યર્થ વેઠફી નાખીશ નહિ.

અહીં આપણે વિચાર કરીએ:-

ભક્તપુત્રને જન્મ આપવાની ભલામણ આ પદના કવિએ સર્વપ્રથમ શા/માટે કરી હશે ? હાતારપુત્ર જન્મે, અને એ ચોતાના દાનપ્રવાહદ્વારા દેશ, ધર્મ અને સમાજની મૂલ્યવાન સેવા કરી શકે, તો તેમાં કવિને શી અહંચુ હશે ? અને શૂરવીર પુત્રનું સર્જન કરીને દેશ અને ધર્મના રક્ષણકાર બાલક જન્મે તો તેમા પણુ કવિને શો વાંધો હશે ? ભલા ભ ને જન્મ આપવાની ભલામણ સર્વપ્રથમ કેમ કરી ?

પરંતુ આમાં શંકાને સ્થાન નથી. કાન આપનારમાં કોઇ દોષ આવી જવાનો સંભવ છે, જે એનું કાન કૃપાત્રમાં પહોંચી જાય તો પણુ તમામ કાનનું ફલ નષ્ટ થઇ જાય. અને જે કાન કરતાં કરતાં તેને અભિમાન આવી જાય, તો પણુ તેને સીધા નરકનો માર્ગ પકડવો પડે !

એક બીજી પણુ વાત છે કે દાનેશ્વરીને પણુ જે જન્મ પૂર્વકથી બાહ દરીવાર શક્ય તરીકે તો જન્મ લેવો જ પડે છે. કારણ કે ભક્તિ વિના સુક્તિ મળી શકતી નથી. એટલા માટે હાતાર પુત્રને જન્માવવાની પ્રાર્થનાને બીજો નંબર આપવામાં આવ્યો છે.

તો શૂરવીર પુત્રને જન્માવવાની પ્રાર્થનાને ત્રીજો નંબર કેમ ?

એના સમાધાનમાં પણુ એ સમજવું ઉચિત છે કે શૂરવીર મનુષ્યમાં ઉચ્ચતાનું પ્રમાણ વિશેષ આવી જવાનો સંભવ છે. સમય આવ્યે એ કુળનોથી દેશનું સમાજનું અને ધર્મનું રક્ષણ તો જરૂર કરે છે. પરંતુ એનાથી એનું આયુ કંટકળ અને એનો પરિચિત સમાજ હંમેશા જતો રહે છે. શૂરવીરનો આ સહજદોષ છે અને તેથી જ તેનો ત્રીજો નંબર આપવામાં આવ્યો છે.

હવે ભક્તનો વિચાર કરીએ:-

બક્ત શલે નિર્ધન હોય, પરન્તુ સમય આવ્યે
એ દાન આપવામાં દાતારથી ઊતરતો આવતો
નથી. સમય આવ્યે સર્વસ્વનું સમર્પણ કરવામાં
પણ એ સંકેત્ય પામતો નથી. આથી એ બક્ત
હોવા છતાં દાનવીર તો જ. પરન્તુ એકલા
દાતામાં જે સ્વભાવજન્ય હુયુંલો હોય, એ
હુયુંલો બક્તમાં આવવાનો સંભવ નથી.

- અને શૂરવીરતાના સફળ્યો પણ બક્તમાં
સહજભાવે જ હોય છે. કારણ કે બક્ત ભગવાન
સિવાય કોઈનાથી ઠરતો નથી. 'જમવ' એ
બક્તનું મુખ્ય લક્ષણ છે. ગમે તેવા દુષ્ટ માણસને
પણ બક્તહૃદયી મનુષ્ય સીધે સીધો ઉપદેશ
આપીને સીધો કરી શકે છે. એટલે બક્તમાં
શૂરવીરના તમામ સફળ્યોનો સમાવેશ તો સહજ
થઈ જાય છે, છતાં શૂરવીરના હુયુંલો એના
હૃદયમાં પ્રવેશતા નથી.

એટલે બક્ત મનુષ્ય બક્ત તો છે જ, પરન્તુ
સાથે સાથે એ દાતાર પણ છે અને શૂરવીર પણ
છે. માટે જ ઉપરની જે લીટીમાં બક્ત થવાની
ભલામણ સર્વપ્રથમ કરવામાં આવી છે.

વસ્તુતઃ બક્ત થવું એ પૂર્વજન્મના પુણ્ય-
સંચયનો પ્રભાવ છે, કોમ સ્વીકાર્યા વિના આવે
તેમ નથી. અને તેથી જ શાસ્ત્રો મુક્તકંઠે બક્તની
પ્રશંસા કરતાં કહે છે:-

કુલં પચિત્રં જનની કૃતાર્યા :

યસ્યુચ્ચરા પુણ્યવંતી ચ તેન ॥

બક્તના જન્મ વડે તેનું કુલ પવિત્ર અને
છે, તેની જન્મદાત્રી માતા કૃતાર્યા અને છે અને
જે ભૂમિમાં તેનો જન્મ થયો હોય તે ભૂમિ
વીરના જેવી પવિત્ર બની જાય છે. આ છે
બક્તનો અપાર મહિમા !

બક્તોનું અવતરણ

જગત જ્યારે મોહનિદ્રામાં પડી જાય છે,
જનસમાજ જ્યારે કટબંધી વિમુખ બની જાય
છે. દેવી સંપત્તિનો લોપ થઇને જ્યારે આશુરી
સંપત્તિ બલવાન બને છે, ત્યારે દેશ કાલ અને
સમાજને અતુસરીમિ સંત કે બક્તનો જન્મ
થાય છે. અને એ પોતાના આચરણ અને ઉપ-
દેશ દ્વારા ધર્મ અને સમાજની જે કઠી નબળી
પડી ગઈ હોય તેને પુનઃ મજબૂત બનાવે છે.

આથી બક્તોનું અવતરણ કોઈ ખાસ દેશ
જાતિ કે સમાજના હિત માટે જ નથી હોતું
પરન્તુ એના જીવનનો અલૌકિક પ્રકાશ તો
તમામ દેશો, તમામ જાતિઓ અને તમામ
સમાજોને હિતકર્તા બની જાય છે.

આવા બક્તો ઐકાન્તિક ભાવનાવાળા હોવા
છતાં સમાજની વચ્ચે જ રહીને પોતાનું જીવન
વીતાવે છે. એ એમના જીવનની ખાસ વિશેષતા
છે. એમ છતાં એમના જીવનની સુમધુર સુવાસ
તો દેશ, જાતિ અને સમાજથી ફર-ફર પણ
પસરી જાય છે. એવા બક્તોની કીર્તિ દ્વારા
સમસ્ત વિશ્વમાંની આશુરીવૃત્તિઓ આપોઆપ
હબાઈ જાય છે. બક્ત નરસિંહમહેતા, મીરાં,
તુલસી સૂર, તુકારામ અને જાનેશ્વર કોઈ દેશ
જાતિ કે સમાજના માટે જ જન્મ્યા હતા એમ
કોણ કહી શકે ?

-અને તેથી જ બક્તોનું અવતરણ પણ
ભગવાનના અવતારની જેમ સાંપ્રતિક વિશ્વના
કલ્યાણઅર્થે થાય છે એમ આપણે સ્વીકારવું
પડે છે. અને તેથી જ બક્ત અને ભગવાનની
એકરૂપતા માનવી થતે છે.

આજનો સુધારાવાદી માનવ એક આનાની સાહની પ્યાલી છે એક સિગારેટના ખડલામાં 'થેકમ્' કહેવાની શિસ્તને તો સ્વીકારે જ છે ને ?

હવે ધ્યાન આપો, કે જ્યારે આવી-આશુલી વ્યસનની વસ્તુમાં પણ જો આભાર માનવાનો વિધિ હોય તો જે ભક્તે પોતાનું તન, મન અને જીવનનું સર્વસ્વ ભગવાનના ચરણમાં સમર્પિત કર્યું હોય તે અનન્ય ભક્તનાં તમામ કાર્યો ભગવાન પોતે ન કરે તો ખીજું કોણ કરે ? એક તો ભગવાનનું અવતાર કૃત્ય કરવા માટે જ ભક્તને જન્મ થયો હોય તો એમના કાર્યમાં ભગવાનની સંપૂર્ણ સહાય હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

અહીં કોઈ સુધારક શંકા કરી શકે કે ભગવાન જેવી મહાન વ્યક્તિ પોતે જ દોહીને ભક્તનાં કાર્યો કરે એ તો શિસ્તને ખડલે શિસ્ત-ભંગ થયો ન ગણાય ? એક ક્રોદ્ધિસનો ધ્રેનેજર પોતાની જ ક્રોદ્ધિસના પટાવાળાને ત્યાં આડૂ વાળવા દોહ્યો જાય એ તે કેવી વાત ?

-પરંતુ ભક્ત અને ભગવાનને શ્રદ્ધાળુજનો કોટલા માટે જ તો અવિન્ય માને છે. સંસારની શિસ્ત જો ભક્તને માન્ય નથી તો ભગવાનને શા માટે માન્ય હોય ? ભક્ત જમણા દાંધ ઠાળા દાંધની શિસ્ત પાળવા માગે તોય કેટલીક પાળી શકે ? ભક્ત અને ભગવાનનાં જ્યાં શરીરો જ છતાં હોય-આત્મભાવે તો તે એક જ હોય ત્યાં શિસ્ત તે કોણ કેની પાળે ?

માટે જ ભાવિકોના માટે ભક્ત અને ભગવાન એક જ છે.

ભક્ત અને અમત્કારો

ભક્તોના જીવનમાં જગત્ માની ન શકે તેવા કેટલાએક અમત્કારો પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. નવો જમાનો તેને 'મહી લીધેલા પ્રસંગો' માનીને તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા પણ કરે છે. ભક્ત નરસિંહ ની હુંડીના જસાનામાં દોરકાપુરી જેટલે ફર ભગવાનને ખટલે કોઈ એક સાતસો રૂપિયા ચૂકાવી આપે, કુંવરભાઈના માથેરામાં પણ કોઈ એકાદ સફળકથ્ય રૂપે આવીને સહાયતા આપી જાય અને તેવી જ રીતે અન્ય ભક્તોના જીવનના પ્રસંગોને આજના લોકો માનતા નથી. અથવા તો આવા લોકો જ્યારે ભક્તોના જીવનપ્રસંગોને લખે છે ત્યારે આવા અમત્કારિક પ્રસંગોને ખાદ કરીને માનવ સહજ ચરિત્રનું જ તેઓ આલેખન કરે છે.

ત્યારે ભક્તજીવનના લેખકો આવા અમત્કારોમાં ભક્તજીવનની સહજસાધ્ય કાર્યપ્રણાલીની જ ઝાંખી કરે છે. તેમને આવા અમત્કારોમાં પણ અતિશયોક્તિ દેખાતી નથી. કારણ કે ભગવાન તો સર્વ અમત્કારોના પણ અમત્કાર છે જ એમાં તો લેશ પણ શંકાને સ્થાન છે જ નહીં.

આજનો અણુબોમ્બ કે H બોમ્બ બનાવનારો કોઈ નવો અમત્કાર સર્જે તો તેને બધા જ સર્વાનુભવે સ્વીકારી જ દે છે. ત્યારે ભક્તજીવનના મનુષ્યો તો એ અણુબોમ્બના કે H બોમ્બના સ્થિતિતાને જ ભગવાનનું સર્જન સમજીને તેમાં આશ્ચર્ય અનુભવતા નથી.

એક ખીજી પણ વાત છે કે શ્રદ્ધાળુજનો પ્રાચીન ભક્તોના આવા અમત્કારોમાં પણ ભક્ત-જીવનની સહજસાધ્ય કાર્યપ્રણાલિની જ ઝાંખી

કરતા હોવા છતાં એટલું તો સ્વીકારવું જ પડે છે કે બહુ કોઈ જાદુગર કે મઘારી નથી કે જ્યાં ને ત્યાં આવા ચમત્કારો જ બતાવતો ફરે.

કેટલાક આધુનિક કહેવાતા બકતો આવા ચમત્કારોના પશપાતી બનીને પોતાના જીવનમાં પણ આવા જ કોઈ કિંચ ચમત્કારોનું આરોપણ કરતા હોય છે, તેમના માટે જનતાને અદર્શ લાલબત્તો બતાવવી પણ જરૂરી જણાય છે. કારણ કે એવા ચમત્કારો આજના કહેવાતા ભવનિકો કે બકતોમાં આવવા સહજ પણ નથી.

પરંતુ આથી પ્રાચીન બહુનોના જીવનમાં બનેલા ચમત્કારોને તો ઉપકાસની દૃષ્ટિએ જોઈ શકાય જ નહિ. કારણ કે એ બક્ષિપ્રાણ બકતોનાં જીવન જ સ્વયં ચમત્કારરૂપ છે. રાણાના રાજ્યમાં માતા-પિતા વિનાની એક રાજકુમારી મીરા આટ-આટલા મારણપ્રયોગો છતાં 'મેરે તો મિત્તર દુવાલ દૂલપ ન કોઈ' તું મરત ગીત આલાપતી જીવતી રહી જાય એ જોઈો ચમત્કાર છે ? મીરાના જીવનને અને પ્રહલાદના જીવનને મેળવી મીરાના માટે માત્ર નિઃશંકાવતાર ન થયો એટલી જ ભિન્નતા નથી જણાતી શું ?

એમ જુઓ, તો ચમત્કાર ક્યાં નથી ? આપણે-પગવાળાં પ્રાણીઓ આકાશમાં ઊડતાં પક્ષિઓને જોઈએ છીએ ત્યારે શું જોઈો ચમત્કાર લાગે છે ? અને એવી જ રીતે એ પથ્થ-પક્ષિઓ આપણને જોઈને ચમત્કાર નહિ માનતાં હોય ?

પરંતુ, માનવ સ્વભાવ જ કંઈક આપડાદ્યો છે. વાત-વાતમાં એ પોતાને સર્વશ્રેષ્ઠ માનવાની ટેવ વાળો છે. પક્ષિઓ આકાશમાં ઊડે છે, એ ચમત્કાર જ હોવા છતાં એમાં એને ચમત્કારની

મંદ પણ આવની નથી. કારણ કે, મનુષ્ય પોતે પક્ષિ નથી ગીધ એવાં પક્ષિઓ ફર-ફર મુઠી જોઈ શકે છે, એ એને ચમત્કાર નથી દેખાતો કારણ કે એ ગીધ નથી.

પરંતુ એને પોતાનાથી ઉત્કૃષ્ટ જીવનવાળા-ઓના ચમત્કારો ખુલે છે. કારણ કે એને એ પોતાનું મનનીય પ્રાણિ સમજવાનો પૂર્વશ્રદ્ધ બાંધીને જોમી ગયો છે. એ એ આવા બહુનોને પ્રશુરૂષે ભેટો થાય, તો એના જીવનમાં બનેલા ચમત્કારો એને જરૂર સહજચામ્ય લાગે.

જરા આમળ જુઓ, ચમત્કાર ક્યાં નથી ? એક પૃથ્વી પર ઊભેલા આકાશ અને ધંતૂરાના મુંદર આકારવાળાં પુષ્પોમાં મુવાસ ન હોય અને શલાળના પુષ્પમાં મનમોહક મુવાસ આવે, એ આકાશ ને ધંતૂરાને મન ચમત્કાર ખરા કે કેમ ?

પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આધાર વિના ટકી રહેલા આકાશમાં યે ક્યાં જોઈો ચમત્કારો છે ? પરંતુ માનવ તેને જન્મથી જ એવાં ટેવા-ચેલો હોવાથી એને એમાં ચમત્કાર દેખાતો નથી. એ ચમત્કારને એ ચમત્કાર જ માનતો નથી.

પ્રકૃતિ આપેલા આ માનવ શરીરને ચમત્કાર કેમ ન માનવો ? માનવ જન્મે છે, જીવે છે અને મૃત્યુની ગોદમાં સમાઈ જાય છે. સૂર્યનારાયણ બરાબર સમય પ્રમાણે ઊગે છે, ને સાયંકાળે અતધોન ચઈ જાય છે. એ અને આવા બીજા ઘણા ચમત્કારો નથી-તો બીજું શું છે ?

અને ખરું પૂછો તો ઇશ્વરની તમામ સૃષ્ટિ આશ્ચર્યજનક ચમત્કાર જ છે ને ? પરંતુ આ બધા ચમત્કારોમાં એ આપડાદ્યો માનવને ચમત્કાર જેવું કંઈ જ જણાતું નથી. એને માત્ર

“ ભક્ત-રતનાવલી ” ના રચનાર

સંત કવિ વિષ્ણુપુરી

(લેખક : શ્રી. મંજુલાલ મળચુદાર એમ. એ. એલ એલ. બી. પી એચ. ડી.)

સંતકવિ વિષ્ણુપુરી તિરહુતના વતની હતા અને ઇ. સ. ૧૪૦૦ની આસપાસ થઈ ગયા. ‘ભાગવત’ પુરાણમાં ભક્તિને ઉદ્દેશીને જે જે કથનો આપવામાં આવ્યાં છે તેની તેમણે પોતાની રીતે નવેસર ગોઠવણી કરી છે : અને ભક્તિના સમગ્ર વિષયનું પ્રતિપાદન તે દ્વારા કર્યું છે : એવા તેર ભાગ અથવા પ્રકરણોને તેમણે ‘વિરચન’ નામથી જોળ્યાં છે.

આ વિષ્ણુપુરી તિરહુકા દેશના ભક્ત કવિ હતા : એમનો અંધ વૈષ્ણવોગાં બહુ લોકપ્રિય થયેા જણાય છે કારણ કે તેના ઉપર ઘણી સંસ્કૃત ટીકાઓ થઈ છે. તેમાંથી એક શ્રીધરની ‘કાંચનભાલા’ નામની ટીકા શક સંવત ૧૫૫૫ માં રચાઈ છે : એટલે કે સં. ૧૬૬૦ માં તેની રચના થયેલી છે.

હિંદી મક્કમાલા ના રચનાર વૈષ્ણવ માધુ નાશાહાસ અથવા નાભાજીએ સં. ૧૬૮૬ માં એટલે ઇ. સ. ૧૬૩૩ માં યાત્રા નિમિત્તે જે જે

સંતોનાં ચરિત્રો તેમના જીવનમાં આવ્યાં તેમની ચરિત્રાવલી તેમણે ગૂંથી છે : પ્રત્યેક સંત માટે કેટલેક એક એક ‘છપ્પય’ માં તેમણે પરિચય દર્શાવેા છે. પુરાણોમાં ઉલ્લેખેલા ભક્તો ભણત, જૈતિ-હાસિક કાલના અને તેમના નણકના પુરોગામીઓ માટે તેમણે મક્કમાલા માં નોંધ લીધી છે. જૈતિહાસિક સંતો માટે જ્યદેવથી આરંભી, શ્રીધર, ભક્ષ્વમંજલ, વલ્લભાચાર્ય અને તેમના પછી વિષ્ણુપુરીને નાભાજીએ સંભાળી છે.

વિષ્ણુપુરી માટેના ‘છપ્પય’ નીચે પ્રમાણે છે :—
ભાગવત ધર્મ ઉત્તંગ, જ્ઞાન ધર્મ જ્ઞાનત દેખા ।
પીતરુપટ પર પીમત, નિકપ રૂપો જુલ્લન-રેલા ॥
છપ્પ છપા કદી ચેલ, ફલિત સસંગ વિલાયો ।
કોટિ પ્રંચકો થઈ તેરદ, વિરચનમેં ગાયો ॥
મહાત્મુદ્ર ભાગવત-તે, ભક્તિ-રતન-રાજિ રચી ।
કલિજીવ સંજાડી કારણે,

વિષ્ણુપુરી ઘડી તિષિ સંચી ॥

‘ભક્તરતનાવલી’ ઈ દૂંડું નામ ‘રતનાવલી’.

ભક્તોના જીવનમાં બનેલા અમરકારો જ ખંચે છે. માનવરૂપ દેખાતા ભક્તોના જીવનમાં ચયેલા સહજ ભાવો કે જેનું ભક્તિશાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે, તેને એની ખુદી જૂલુ કરતી નથી. ભક્તોના જીવનની સમાલોચના કરતી વખતે એ એને પોતાની ખુદીની જ દૃષ્ટપટ્ટીથી માપવા માંડી જાય છે અને એ એમના જીવનને સાધારણ જીવન માનવાની દિશાલય જેવડી ભૂલ કરી બેસે છે.

જ્યાં ખુદીનો વિષય પૂરો થઈ જાય છે, ત્યાંથી જ અદ્વા અને ભગવદીય તત્ત્વોના દર્શનની શરૂઆત થાય છે. એટલા માટે તો મહાપુરુષોએ કહ્યું છે :—

ભક્તિ, ભક્ષ્વ, ભગવંત શુરુ, અતુર નામ વપુ એક, ઇનકે પદવંદન કિયે, નાસત વિદન અનેક.

ભક્તો અને ભગવાન જુદા નથી. માટે જ દોષ ભક્તના જીવનમાં ભગવાનના જેવા ધર્મ-કારો હોય એ સ્વાભાવિક છે.

ઈ.ચો.મ.

છે; અને તેની ખંગાળી છાયા કૃષ્ણદાસ લૌકિકાએ પંદરમા શતકના આરંભમાં જિતારી છે. તેથી સંત વિષ્ણુપુરીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૦૦ આસપાસ માનવામાં આવે છે.

‘ભક્તિરતનાવલી’ ની રચના ઠેવા સંયોગોમાં થઇ તેને માટે બે ત્રણ આખ્યાયિકા પ્રચલિત છે. કાશીનિવાસી સંત વિષ્ણુપુરીએ પોતાનો બ્રંથ પુરપોત્તમક્ષેત્રના અધિષ્ઠતા જગન્નાથદેવના ચરણમાં લેટ કર્યો હતો એમ બધામાં સામાન્ય એકવાક્યતા છે.

‘પુરી’ શબ્દ મુક્તિપુરી કાશી તથા જગન્નાથ-પુરી માટે તેમજ સંત વિષ્ણુપુરી માટે યોજવામાં આવ્યો છે. એમ કહેવાય છે કે પુરપોત્તમક્ષેત્રથી ભગવાન જગન્નાથદેવે વિષ્ણુપુરીને સંદેશો કહે-
વરાયો: ‘પુરી, તમે મુક્તિ તથા મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે કાશીવાસ કર્યો છો; અને હું તો અહીં અરવ્યનો વાસી રહ્યો એટલે તમને મુક્તિ કે મુક્તિ ક્યાથી આપી શકું? એટલે જ તમને આ ‘પુરી’ માં આવવું ગમતું નથી; છતાં ઠાઈવાર આ તરફ યાત્રાએ આવવાનું થાય ત્યારે તમારા હૃદયને લાભ મળશે એમ હું આશા રાખું છું.’

વક્રેક્ષિતભરદ્વાજે: છતાં અનુગ્રહભરદ્વાજે એવો ભગવાન જગન્નાથનો આવો સંદેશો સાંભળી વિષ્ણુપુરીએ વિનયપૂર્વક કહાવ્યું કે, ‘દેવ હું તો મુક્તિ શું? મુક્તિ શું? મધુરા શું કે વૃંદાવન શું?—એમાનું માંધ ભણ્યો નથી હું’ આપનો પાર પ મી શક્યો નથી છતાં એટલું મને ખબર છે કે ભગવાન જગન્નાથ કૃષ્ણનું નામ મારે કાને પરચું છે તેથી હ મેશા એ કૃષ્ણ નામની માલા મારા કંઠમાં ધારણ કરું છું.

મુશ્કે મને હવે સંભાર્યો છે તો હું જરૂર આપશ્રીના સાન્નિધ્યમાં હજર થઈશ.’

થોડો સમય વીત્યા પછી વિષ્ણુપુરી પોતાની સાથે પોતાનો રથેલો ‘વિષ્ણુ-મુક્તિ-રતનાવલી’ નો બ્રંથ સાથે રાખી, પુરપોત્તમ ક્ષેત્રની યાત્રાએ ગયા; અને ભગવાનનાં હૃદયની પાવન થઈ, તેમના ચરણમાં પોતાનો બ્રંથ લેટ કર્યો હતો.

વૈષ્ણવોમાં આ આખ્યાયિકાને લીધે ‘ભક્તિરતનાવલી’ પ્રત્યે બારે અનુરાગ છે.

બીજી આખ્યાયિકા આ બ્રંથરચના સંબંધી વૈષ્ણવોમાં એવી છે કે નવદીપ (નદીયા)ના ભગવાન ચૈતન્ય વિષ્ણુપુરીને કાશીમાં મળ્યા હતા, જ્યારે પોતે વૃંદાવનની યાત્રા કરીને પાછા આવતા હતા. પરંપરને અનુસાર માટે આદરભાવ ઉત્પન્ન થયે, વિષ્ણુપુરીની ભક્તિ તથા તેમની શાસ્ત્રપારંગતતા માટે ચૈતન્યને માન થયું; વિષ્ણુપુરીને ચૈતન્યમાં ભક્તિનો ભાવ આવેશ તથા તેમની વનમયતા માટે મધુરભાવ જન્મ્યો. ચૈતન્ય પછી કાયમ માટે મુક્તિપુરી જગન્નાથજીમાં રહેવા લાગ્યા.

કથા એવી આવે છે કે એક વૈષ્ણવ, જે વિષ્ણુપુરીનો ભક્ત હતો તે કાશીથી જગન્નાથ-પુરીની યાત્રાએ ગયો હતો ત્યારે ત્યાં તેમને ચૈતન્યદેવનો ભોગ થયો હતો, પોતાના ગુરુના જયશ્રીકૃષ્ણ ભક્તે ચૈતન્યને સંભળાવ્યા પછી યાત્રા છોડી જતા પહેલાં ચૈતન્યદેવને મળ્યો, અને પોતાના ગુરુને કંઈ સંદેશો કહેવાવાનો હોય તો તે માટે પ્રાર્થના કરી

સર્વ વૈષ્ણવ સમાજની હાજરીમાં ચૈતન્ય દેવે વિષ્ણુપુરીને કહાવ્યું કે ‘મને એ ‘રતનાવલી’ (રતનો હાર) મોકલાવજો’

વૈષ્ણવો ભોગ ભેડેલા સાધુઓ આવો સંદેશો સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. સંસારના સર્વ વૈભવોને ત્યાગીને ભેડેલા સંત ચૈતન્યને આવી 'રતનાવલી' માટે મમતા હતી તે જાણી તેમને આઘાત થયો; છતાં આ વાતનો ખુલાસો પૂછવાની કોઇની હિંમત આત્મી નહિ.

સમય વહી ગયો, વાત ભૂવાઈ ગઈ, અને પેલો પાનાણુ વિષ્ણુપુરી-શિષ્ય કાશીથી જગન્નાથપુરી આવ્યો; અને એણે ચૈતન્યદેવને 'ભક્તિરતનાવલી'ની પોથી લેટ કરી.

ચૈતન્યદેવે ભક્તસમાજને નિવેદન કર્યું કે, "વિષ્ણુપુરીએ મારા માગ્યા પ્રમાણે આ 'રતનાવલી' મને લેટ મોકલી છે તે જુઓ—"
વૈષ્ણવસમાજ ચૈતન્યની આ ટકોરથી ઝાંખો થયો. તેમને હવે સ્વમજ પડી કે ભક્ત ચૈતન્યની મમતા આવા ભક્તિના અંશ માટે હતી. નહીં કે રથ જ રત્નોની માલા માટે. પોથીને જગન્નાથજીને ચરણે પધરાવવામાં આવી.

પરંતુ: ચૈતન્યની પ્રેરણાથી વિષ્ણુપુરીએ આ અંશની રચના કરી એમ માની શકાય.

ત્રીજી આખ્યાયિકા પણ 'ભક્તિરતનાવલી' ના સંબંધમાં પ્રચલિત છે; એ પ્રસંગ આ અંશના હિંદી પદ અનુવાદ 'માર્ગનિયત્ત મકિપ્રકાશિકા ટીકા' નામના ઢોહા, ચોપાઈ તથા સોરઠામાં રચેલા અંશમાંથી પ્રાપ્ત છે.

વિષ્ણુપુરીના ચરમ મિત્ર માધવદાસે એક અવનવા પ્રકારની રત્નમાલા—એ ધારણ કરવાથી એના આત્માને સંતોષ થાય તે આપવા માટે વિનંતિ કરી. ત્યારે ભાગવત પુરાણમાંથી ભક્તિ સંબંધી વચનો રૂપી રત્નોની માલા બનાવી,

માધવદાસ રહેતા હતા તે જગન્નાથપુરીમાં તેમને પહોંચાડી.

વિષ્ણુપુરીએ મિત્રવર માધવદાસ પ્રધાન ।
તિન માગો મનિ-મુક્તકો માઠા તુલસી નવોન ॥
તવ ધીમગવદ્ ભક્તિકી રતનાવલો યનાઈ ।
ચીપુરપોત્તમસેવમહુ રનકો વર્ણ પઠાઈ ॥

આ અંશ નિઝાકે આવાધના રાધાકૃષ્ણની ભક્તિના ઉપાસકોમાં બહુ સન્માન્ય છે. ભગવાનની નવધા ભક્તિના પ્રકારને સંત કવિએ તેર સૂત્રમાં પડાવ્યો છે. પ્રારંભના ચાર શ્લોકમાં તેમણે અંશ પ્રયોજન સમજાવ્યું છે:—

(વસંતતિથક)

દુરાગ્રિહ્ય મહિમાનમુપેય પાર્થ—
મન્તઃ પ્રવિશ્ય શુભ ભાગવતાનૃતાયે ।
વશ્યામિ કૃષ્ણરુપણાજન નિર્મલેન,
હૃદયેન ભગવદ્ભજનં હિ રતનમ્ ॥

(ભાગવતરૂપી અમૃતના સાગરનું માહાત્મ્ય દૂર દૂરથી સાંભળવાથી, હું તેમના સાક્ષિયમાં ગયે; એ ભગવદ્વક્તા સમુદ્રમાંથી ભગવદ્ભજન રૂપી રત્ન મારી નજરે પડ્યું.)

(માધિની)

તદિતિમતિમહાર્થે ભક્તિરત્ને મુપારે-
રત્નમધિકસયત્નઃ પ્રોતયે વૈષ્ણવાનામ્ ।
હર્ષિ મતમગદીશાવેશમાસાય માષ્ટન્
નિધિ ચરમિય તસ્માદ્ ધારિયે રુદ્ધરામિ ॥

(આ મહાવૈંધાં ભક્તિરૂપી રત્નોને વૈષ્ણવોની ખાતર હું પ્રણી આરાને માથે ચઢાવી, બહાર કાઢું છું.)

કેટલાક કહેશે કે જ્યારે ‘ભાગવત’ વ્યાસ ભગવાનનું રચેલું સૌને સુલભ છે ત્યારે આવી ‘રત્નાવલી’ની શી જરૂર હતી? ત્યારે તેમને ઉત્તર આપતાં સંત વિષ્ણુપુરી કહે છે કે મૂલ ગ્રંથ થોટો અને વિસ્તૃત છે અને સામાન્ય જનને સમજાયો કઠિન છે; તેથી જગદીશભક્તિને સમજાવનારાં ઉત્તમવલ શ્લોકરત્નોને એ એક સૂત્રમાં પરોખ્યાં છે એનાથી શો લાભ થશે?

કળ્પે કૃતા કુલમશેષમલંકરોતિ
વેદમર્યાદા નિષિલમેષ તમોપદન્તિ ।
સામુદ્ગમ્યલાં શુભયતી જગદીશમક્તિ-
રત્નાવલીં સુરદિનઃ પરિચીલયન્તુ ॥

(સં. ૧૮૦૬ (ઇ સ. ૧૭૫૦) માં સચિત્ર તથા મૂલ સંક્ષિપ્ત શુભયતી ગણ અનુવાદ આથે અમદાવાદમાં ઉતારેલી ભક્તિરત્નાવલીની પૌથીમાં આ શ્લોકને અર્થ આપ્યો છે; તે નીચે પ્રમાણે:—

“એ ગ્રંથનું પ્રયોજન, શ્રી ભાગવત છે તે એ નવો ગ્રંથ કરવો પડ્યો તે શું? તે એટલા માટે, ભક્તિરત્નાવલી કહિતાં માલા કહેનિ

વિધિ ધરી હોય તો ઘણું શોભે તે માટે એ ગ્રંથ કયો છે.”)

(કુતનિર્ણયિત)

નિષિલ ભાગવતઘણાલસા
મહુ કથાભિરધ્યાનવ્યાગિનઃ ।
અયમયં મહુ તાનતુ સાર્થકો
મયતુ વિષ્ણુપુરીપ્રમથનપ્રદઃ ॥ ૧૩-૨૦

સાચા વિનયી બ ની જેમ ગ્રંથને અંતે વિષ્ણુપુરી કહે છે: એ મારી છુદ્ધિશક્તિ પ્રમાણે ગ્રંથની રચના કરે છે તેનાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય! :—

[અંશભંજા]

પર્યં બ્રીહીરમણ મવતા વત્સમુષેજિતોઽહં
ચાશ્વત્યે વા સફલમ્નિપયે સારનિર્ધારણે વા ।
જાત્મપ્રજ્ઞાધિમવસદયૈસ્તજ યત્નિ મંમેત્તેઃ
સાકં મકેરગતિ દુગતે હુદ્ધિમેહિ ત્યમેષ ॥

આ પ્રકારેના ભક્તિની અર્થો કરનારે, તથા ભાગવતમાંથી જ અવતરણે લઈને નવધા ભક્તિનું પ્રતિષ્ઠાન કરનાર સંત વિષ્ણુપુરી આપણા વંદનને યોગ્ય છે

લેખક : શ્રી. 'પુષ્પમ્'

ભક્તો તેમનો પરમ કલ્યાણકારી સંદેશો આ વિશ્વમાં ફેલાવે છે આ સંદેશો કોઈ એક પ્રભ કે દેશ માટે નથી હોતો, પરંતુ વિશ્વની સમસ્ત પ્રજા માટે હોય છે. હોઠોત્તુ જીવન કેવી રીતે ઉન્નત અને નિર્મળ બને, હોઠોમાંથી અસત્ય, અનીતિ, ઇર્ષા, દ્વેષ ઇત્યાદિ ઇન્સાનિયતને કલંકિત કરનારા દુર્ગુણો દૂર થઈને વિશ્વપ્રજાતું કલ્યાણ કેમ થાય તે જ ભક્તોના જીવનનો હેતુ હોય છે.

આ વિશ્વ માયા, મોહિનીથી પરિપૂર્ણ છે. પરંતુ ભક્તો બેનાથી અલિપ્ત છે. તેમનું જીવન સાદું, સંયમી હોય છે. જન્મથી મૃત્યુ પર્યંત ભક્તોને અનેક કાંટાળા અને વિષમ આગોંધાથી પસાર થવાનું હોય છે. આમ છતાં પરાપકાર માટે ભક્તની સલા આગેદૂત હોય છે. આ આગેદૂતમાં ઉગ્મંદિરમાં બિરાજમાન પ્રભુની પ્રતિમાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે જ્યારે જ્યારે જનસમૂહ પ્રભુથી વિરુદ્ધ થતો જાય છે ત્યારે ત્યારે ભક્તો એને પોતાના જીવન દ્વારા પ્રભુ તરફ વાળવા પ્રયત્ન કરે છે.

જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા ભક્તોએ વિશ્વની પ્રજાને આગેદૂત આપ્યું છે. પ્રભુ પ્રત્યે

સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. તે જ આપણને યોગ્ય માર્ગ બતાવશે. ઇશ્વર હંમેશાં ભક્તોની મદદે દોડી જાય છે. ઇશ્વર આપણો રક્ષણકર્તા અને આગેદૂત છે. વગેરે વગેરે.

ભક્તો નિઃસ્વાર્થપણે અને ઉદાસ હેતુથી સેવા કરતા હોય છે. તેમની સમક્ષ અનેક પ્રલોભનો આવે છે. પરંતુ તેઓ પ્રલોભનમાં ફસાતા નથી. ભક્તો વિદ્યા, ધન, બળ, સામર્થ્ય સત્તા ઇત્યાદિનો ઉપયોગ સામુદાયિક હિત અને કલ્યાણ કરવામાં કરે છે.

જીવનપર્યંત દુઃખો સહન કરવા છતાં બિપત્તિ માટેની સ્વેચ્છાપૂર્વકની પ્રાર્થના કરતા, પ્રભુના અપાર મહિમાને ગાવા ભક્તહૃદયને પ્રભુદર્શનની કેટલી તીવ્ર અંખના હોય છે એ સામાન્ય માનવી કેવી રીતે સમજ શકે? તેમના માટે ફક્ત કલ્પના જ કરવાની છે.

વિશ્વની સુખદ સ્થિતિ કરતાં વિપત્તિના બનાવો બદલના જીવનને વધુ ઉત્કટતાથી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેરે છે ઇશ્વર જેમને તારવા માગે છે, તેમને અનેક વિષમ કષ્ટોના અગ્નિમાંથી મુક્ત થતું પડે છે. આમ સમજતા ભક્તોને વિપત્તિનો દર હોતો નથી.

ભક્તને માટે ભગવાંનના અવતાર

(લેખક : શ્રી રવિશંકર ન. પાઠક)

ભગવાને જે જે અવતારો મારણ કર્યા છે એ ; ભગવાને હેતુ પ્રધાનપણે એક જ ભેદમાં આવે છે. ધર્મનું રક્ષણ અને દુષ્ટોનો સંહાર. અધર્મથી પૃથ્વીન્યારે ત્રાણી જાય છે ત્યારે હીનકથાળ પૃથ્વીનો ભાર એણે કરવા પૃથ્વી ઉપર ખરાં પડે છે. એ અવતાર મારણ કરી ભક્તજનોનું રક્ષણ કરે છે, અધર્મજિનોના નાશ કરે છે અને પુનઃ ધર્મની સંસ્થાપના કરે છે.

આકાશ ન્યારે કાળાં કાળાં વાદળથી ઘેરાઈ જાય છે તે પૃથ્વી ઉપર અધાર્મિક છાયાં જાય છે ત્યારે જ મેઘમહારાજ મહેર કરે છે ને ?

ભગવાને અનેક અવતારો મારણ કર્યા છે પણ જે અવતારોમાં વિશેષ લીલા કરી છે એવા તો જે જ અવતારો. આપણે ગણાવી શકીએ. એક : રામાવતાર અને બીજો કૃષ્ણાવતાર. બંને અવતારોની મંગળલીલાઓ ભક્તજનોને હેબરે. વર્ષથી માતા જાગ્યા છે. એના શવણની શ્રોતાઓના પાપ માતા જાગ્યા છે. એના પદોનો હૃદય અને તાપ બંને ટળે છે. એના પદોનો હૃદય અને વાણી બંને પવિત્ર થાય છે ને એક પ્રકારનો એવો દિવ્ય આનંદ જાય છે કે જેનું વર્ણન વાણીથી ભરાવર થઈ શકે જ નહિ.

પ્રભુની આ લીલાઓ જ ભગવાંનના અવતારના રહેશ્વને સમજાવી દે છે. એને ધ્યાનથી, ભક્તિથી નમ્ર બનીને સમજવા પ્રયત્ન થવો જોઈએ.

રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતાર એ ભગવાંનના

મુખ્ય દસ અવતારોમાં ગણાય છે. એ જે અવતારો વચ્ચે-જે જે અવતારોની મંગલમય લીલાઓ વચ્ચે જેમ અંતર છે તેમ સામ્ય પણ છે. આપણે અહીં સંક્ષિપ્તમાં રામ્યનો વિચાર કરીશું.

રામાવતાર પ્રભુને મારણ કરવાની ન્યારે દરજ પડી તે વખતે પૃથ્વી પર જેનું વાતાવરણ હતું તેવા પ્રકારનું વાત વરણ કૃષ્ણાવતાર સમયે પણ હતું.

સહાજભાવન રક્ષસાધિપતિ રાવણના નામથી પૃથ્વી ઉપર એક પ્રકારનો ભય વ્યાપી ગયો હતો. એની હાક ત્રિશુવનમાં વાગતી હતી એમ કહીએ તો થાલે. દેવતાઓ પણ એના નામથી ડરતા હતા. એના પ્રતાપી પુત્ર મેઘનાદે તો સુરેશ્વર ઇન્દ્રને પણ પરાજય આપ્યો હતો. રાવણના મિત્રો અને અનુચરો પૃથ્વીનો ભાર વધારી રહ્યા હતા, તપોવન નિર્ભય ન હતાં. સાધુ પુરુષો નવિમુનિયો યજ્ઞ-યાગાદિ કરી શકતા નહિ. ખર-દ્રુષ્ટ, ત્રિશિરા પણ હાહાકાર વર્તાવવામાં પાછી પાની કરતાં નહિ. સુખ હું અને તાકિલો જાય પણ ભારે હતો.

પોતાના ઇષ્ટદેવ હયાણુ સદાશિવની સામે પણ જેણે અવિનય કર્યો હતો એ ખજ દશાનન કેવા કેવા ત્રાસ ભૂમકળ પર વર્તાવતો હશે એની તો માત્ર કલ્પના જ કરવી સારી. એના ત્રાસથી, એના વર્તનથી, એ અને એના દુષ્ટ સાગરીતોના પાપા-ચારથી પૃથ્વી કમકમી રહી હતી.

ભગવાંન પોતાની હાલિમાં આવે અધર્મ દુ

સાંખી રહે ? એમણે અયોધ્યાના પરમ ભાગ્ય-
શાળી મહારાજ દશરથને ઘેર પુત્રરૂપે અવતાર
ધારણ કર્યો ને રામાવતારની લીલાઓની શરૂ-
આટ કરી.

શ્રીકૃષ્ણાવતાર વખતે પણ પૃથ્વીની સ્થિતિ
દયાળુનક યથા ગઈ હતી. કંસ, જરાસંધ નરકાસુર,
વગેરે અધર્મીઓથી ધર્મનો નાશ યથા રહ્યો હતો.
આ મહોન્મત્ત રાક્ષસોની સામે ઉચ્ચ આંખ કરીને
જોવાની ઠાંઠાનામાં તાકાત ન હતી. મન ફાવે એ
રીતે એ દાનવો વર્તતા હતા અને પ્રજાને પીડતા
હતા. હમ કહે સો કાયદા' એવા પ્રકારનો એ
હંડોનો મુદ્રાલેખ હતો. દીનજંતુ અધર્મીઓનું
આતું વર્તન કેવી રીતે સાંખી શકે ? એણે કૃષ્ણ-
ચક્રરૂપે અવતર્યા ને પાપીઓનાં હૃદયમાં પ્રજ્વલી
પેસી ગઈ.

રામાવતારમાં પ્રભુએ મિત્રધર્મનું પાલન કરી
સાથા મિત્રધર્મનો મહિમા સમજાવ્યો છે. મુઝીવ
સાથે મિત્રતા બાંધ્યા પછી એને પોતાના બાઈ
જેવો પ્રભુ ગણે છે ને અધર્મી વાલીને મારી
કિંકિયાની ગાદી મુઝીવને આપી એને નિર્બર્થ
બતાવે છે. જેને મિત્ર માન્યો, એનું દુઃખ એ
પોતાનું દુઃખ થઈ જતું બેઠકો. એમ જાને તોજ
મિત્રતા દીવી નીકળે છે.

કૃષ્ણાવતારમાં આજ હકીકત જોવા મળે છે.
કુનાકુમાર અર્જુન પ્રત્યે પ્રભુએ ઠેવી લાગણી
ખતાવી હતી અને પાંડવોને કેવી મદદ કરી હતી ?
મહાભારતના મુદ્દમા ધનંજયની બાળુમા રહીને
એને કેવો વિજય અપાવ્યો હતો ?

ગડીવધરી અર્જુનનો જયજયકર થયો ને
ત્રિશુવનમાં એના નામનું માન થવા મર્યું, એ
કેાને આભારી છે ? શ્રીકૃષ્ણે બળવેલ ઉત્તમ મિત્ર
ધર્મને જ એ બધું આભારી છે.

એકદમ દુઃખને એવાય એવો એક શુભ અને

અવતારમાં જોવા મળે છે તે નાના-મોટા વચ્ચેનો
અવેદબાવ છે. જ્યાં પ્રેમ જોયો, જ્યાં ભક્તિ બેઠી,
કે લાગવા પ્રભુ, એને હૃદય સાથે લગાવી દે છે.

રામાવતારમાં પરમ ભાગ્યશાળી શુકરાજ પ્રત્યે
પ્રભુ કેવો પ્રેમ બતાવે છે ! એની સેવાથી પુશ્પ
થઈ પ્રભુ કહે છે, 'તું તો મને મારા ભરત જેવો
પ્રિય છે.' પ્રભુ આ વખતે ખ્યાલ નથી રાખતા કે
પોતે પ્રતાપી અયોધ્યાપતિના મોટા કુમાર છે ને
જેને એ હૃદય સાથે લગાવે છે એ એક સુન્દર-
માછીમાર છે અસ્પૃશ્ય ગણાતી કૌમનો માણસ
છે. બીલડી શબરીના ભાર આરોગનાં પણ એમને
વિચાર આવતો નથી. 'ભગવાન ભક્તાધીન છે'
એવું બે કહેવાય છે એને આવાં દંષ્ટાંતોથી સમર્થન
મળે છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ ગોપકુમારો સાથે ખેલ-
વામાં નાનમ જોતા નથી. યજ્ઞની ગોપીઓનાં
ધરમાં નિઃસંકેપ દાખલ થઈ મહી-માખણુ પવામાં
અને માકડાંને ખવડવવામાં એમને જરા પણ
વિચાર નથી આવતો કે પોતે બહુ ઉચ્ચ છે,
કેવો અવેદબાવ !

રામાવતાર તેમ કૃષ્ણાવતારમાં નિર્લોભી પશુના
શુભ પણ આગળ તરી આવતો આપણે ભેંઈ શકીયે
છીએ. વાલી અને રાવણના રાજ્ય ઉપર ભગવાન
રામે માર્યું હોત તો પોતાની સત્તા સ્થાપી શકત.
કારણ કે પોતાની તાકાતથી બન્ને રાજ્યોના
અધર્મી શાસકોનો એમણે નાશ કર્યો હતો. પણ
નહિ, પ્રભુએ જરા પણ લેાજવૃત્તિ બતાવી નહિ.
એમણે ઉદાર દિલથી કિંકિયાની ગાદી મુઝીવને
આપી અને લકળી ગદી રાવણના નાના બાઈ
તિલીવણને સુપ્રત કરી.

કૃષ્ણાવતારમાં પણ આવી જ નીતિ ભગવાને
સ્વીકરી છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે દમ્બા કરી હોત તો
તે શું મથુરાની ગાદી પર ન બેસત ? જરામધની
ગાદી પર તે અધિકાર જમાવી શકત નહિ ? અને

નરકાસુરના રાજ્ય પર શાસન કરતાં એમને કેણુ શક્તી શકે એમ હતું ? પણ પ્રભુને તે ગમ્યુ નહિ તેમણે કસને માર્યા પછી ખુશીથી મયુરાની ગાદી પર ઉઠસેન મહારાજને બેસાડયા ને જરાસંધ તથા નરકાસુરની ગાદી પર તેમના પુત્રોનો અધિકાર કાંચસી રાખ્યો.

‘પ્રભુની ઉદ્ધારતાને બંધ નથી.’ તે વાત આવા હાખલાઓથી આપણને સમજાય છે.

પોતાના ભક્તો પ્રત્યે પ્રભુએ જે પ્રેમ બતાવ્યો છે તેના તો બેટા મળવો મુશ્કેલ.

ભરત, લક્ષ્મણ, હનુમાન, વિશ્વીવળ, કુશીલ, શંભરી આદિ ભક્તોની ભક્તિને પ્રભુ વધ યથા ગયા છે, ને હરેક પ્રસંગે ‘મારા ભક્તને હું શું આપી હઉં ?’ એ જ બાબ એમનામાં પ્રગટ્યો છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પણ પોતાના અનન્ય ભક્ત પાંડવો, ઉદ્ધવ, અર્જુન, પાંચાલી અને મળાંગનાઓ પ્રત્યે જોઈએ પ્રેમ દર્શાવ્યો છે ? ભક્તના ભક્તિ-બળથી આકર્ષાઈ પ્રભુએ પાંડવોના રાજસૂય યજ્ઞ વખતે દારપાળનું અને એકાં પતરાળાં ઊંચકવાનું કામ કર્યું છે. અર્જુનનો રથ હંકર્યો છે. પાંચાળીની વહારે પાયા છે. અર્જુનની મનોકામના પૂર્ણ કરી છે અને પરમભાગવત ઉદ્ધવજીને ‘ઉદ્ધવગીતા’ દ્વારા પોતાના પરમપ્રિય ધનજયની માર્ગે જ જ્ઞાનદાન દીધું છે.

‘હુમ ભક્તન કે ભક્ત હમારે’ એવું જે પ્રભુનું કથન છે એ કાણુ કહે છે-ખોટું ?

ગીતાનાં નામનું સ્મરણ ચતાં પરમપવિત્ર ‘રામગીતા’નું સ્મરણ યથા આવે છે. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં જેવી રીતે પિતા પોતાના વહાલા પુત્રને સમજાવે એ રીતે પ્રભુએ પાર્થને ઉપદેશ કર્યો હતો. તેવી જ રીતે, તેવા જ પ્રેમથી કરુણ નિધુ ભગવાન રામચંદ્રજીએ પોતાના અનન્ય સેવક લક્ષ્મણને ‘રામગીતા’ નો ઉપદેશ કર્યો હતો.

પણ પ્રભુ જેટલા કયાણુ છે, પ્રભુ જેટલા ઉદાર છે, તેટલા જ બલકે તેથી પણ વધારે, પ્રભુ સમય આવે કંઠણુ બને છે. વળ્ય કરતાં પણ વિશેષ કંઠણુ પ્રભુનું હોયું હોય છે. એ વાત પણ રામવતાર અને કૃષ્ણવતારની લીલાઓથી આપણે બહુ શકીએ છીએ,

સીતા માતાની અગ્નિપરીક્ષાનો પ્રસંગ ભગવાન રામે ન ચોંચ્યો હોત તો કંઈ વાધો હતો ? સીતા માતાની ભક્તિ અને એમના પ્રેમને શું કરુણવતાર નહોતા બાણતા ? મુશીલ સીતાના આચાર વિચાર માટે કે એના પતિવ્રતા ધર્મ વિરુદ્ધ એકપણ શબ્દ બોલવાની કેનામાં તાકાત હતી ? પણ ભગવાનની લીલા અકલિત છે. રાવણને વધેરીને રણથરા પૂરો કર્યો ત્યાં મુધી ‘સીતા ! સીતા !’ બપોતું ભગવાનનું હોયું સીતાને ભેધ વચ્ચે જેવું કંઠણુ બની ગયું, ને સાક્ષી સીતાને અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થતું પડ્યું.

આ પણ બધું જોઈું હોય તેમ અયોધ્યામાં આવ્યા પછી લોકાપવાદથી ઘેરીને પરમપ્રિય સીતાનો પ્રભુએ ત્યાગ કર્યો. અહો ! આ નિહુરતા-હૃદયની આ કંઠણુતા ! પ્રભુ સિવાય બીજી કાણુ બતાવે !

સીતાના ત્યાગની વાતને જરા વાર બૂલી જઈએ પણ જેણે જન્મથી માંડીને રામની સેવા સિવાય બીજા કશાની પરવા કરી નહતી, એવા અનન્ય ભક્ત લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરતાં પ્રભુએ જરા પણ ક્યા રાખી નથી. કાળદેવ સાથે પ્રતિજ્ઞાગ્રહ થયેલા ભગવને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન અર્થે લક્ષ્મણજીને ત્યાગ કર્યો અને રામ વગર લક્ષ્મણજી રહી શકે જ શી રીતે ? એટલે લક્ષ્મણજીએ સરયૂના કિનારે જઈ દેહ છોડી દીધો. આ હૃદય ઉપર ભાર આઘાત કરતો પ્રસંગ વાચતાં વાંચતાં બહુ વેદના યાય છે.

શ્રી કૃષ્ણવતારમાં આવા જ પ્રભુ કંઠણુ બન્યા છે. નંદ-યશોદાએ જે પ્રેમથી ભગવાન બાલકૃષ્ણને ઉછેરીને મોટા કરેલા એવો પ્રેમ જગતના કયા માતા-પિતા બતાવી શકે છે ? મજની ગોપીઓએ જે અનન્ય ભક્તિભાવ રાખેલી એ કાણુ બૂલી શકે એમ છે ?

પણ કસને! મારવા માટે ન દળાવાનું ધામ છોડી
અફર સાથે પ્રભુ ગચ્છરામાં પધાર્યાં તે પાછા ગોકુળ
વૃંદાવન તરફ જતા જ નથી. બાલુ ગોકુળ વૃંદાવન
ની દીવા એ એક સ્વપ્ન જ નહોતું! આથી વધારે
હૃદયની કંઈપણ બીજી ક્યાં જોવા મળવાની?

રાધિકાજીના પાત્રને કૃષ્ણચરિત્રમાં સ્થાન છે
જેવું ભક્તજનો વિશ્વાસથી માને છે, પછી ભલે
પંડિતો ને શાસ્ત્રીઓ 'રાધા' શબ્દને જેમ ઘટાવે
હોય એમ ઘટાવે કે એની અર્થા કહે!

કૃષ્ણના નામ સાથે હજારો વર્ષોથી જેવું નામ
ભેડાઈને ભક્તોનાં હૃદયમાં વિરાજે છે એ મહારાણી
રાધિકાજીને ભગવાન સાવ વિસરી જતા હોય એમ
કૃષ્ણચરિત્ર ભેટાં લાગે છે. મધુરામાં પ્રભુએ પગ
મૂક્યો કે જલ્દી રાધાની સ્મૃતિ થુમ! !

સીતાજીના રાત્રે કહેલા પરિત્યાગની હકીકત
સાથે રાધાને છોડી દેવાની ઘટનાને મૂકી શકાય-

હજી આગળ એક બે પ્રસંગ જીવો:-

પોતાના ઢેખતાં જ પોતાની ઇચ્છાથી માદવા-
સ્થળી કરાવી પુત્રપોત્રોનો સંહાર ભગવાને પ્રભાસમાં
કરાવી નાખ્યો. એ હૃદય વજ્ર કરતાં પણ વિશેષ
કંઠજ નહોતો તો બને ખરું? અને સ્વધામ પધારતી
વેળાએ, જેને હું મેશાં પોતાની સાથેને સાથે ફેરવ્યો
છે એવા ઉદ્ભવને પ્રભુ કહે છે-હું હવે ભવનિકાશ્રમ
તરફ બ. તારે હજી પૃથ્વી પર રહેવાઈ કે મારે
જવાનો હવે સમય થયો છે! અને પ્રભુથી અજગા
નહીં થવાની પ્રણય ઇચ્છા હોવા છતાં પ્રભુની કંઠજ
આજ્ઞાથી આપમાં આસુ સાથે ઉદ્ભવ જ્યારે જવા
લાગે છે ત્યારે શું એમ નથી લાગતું કે પ્રભુ ભારે
કઠોર બન્યા છે?

પણ યાદ રાખો, પ્રભુનું હૃદય કુસુમ કરતાં જ
વિશેષ કોમળ પણ છે એ આપણાથી થોડું જાણ?

સીતામાતાની અસિપરીક્ષા લીધી, સીતામાતાને

પરિત્યાગ કર્યો. લક્ષ્મણજીને દૂર થવાની આજ્ઞા
આપી તે વાત ખરી પરંતુ પચાવટીમાં સીતાને નહિ
જોવાથી રામના હૃદયમાં જે દુઃખ થયેલું તે કઈ
જેવું તેવું ન હતું; સીતાની ભક્તિ, સીતાનો પ્રેમ,
સીતાની સેવા સભારી સભારીને રામ કેવો
અચ્છવાત કરતા હતા? આડને, પહાડને, સરોવરને,
સરિતાને, પશુને, પક્ષીને બધાને સીતાની ખબર
કહેવા અચ્છબર્ષા લોચનથી પ્રભુ પૂછતા હતા એ
કેવા હૃદયનાં દર્શન કરાવે છે?

રસ્તામાં ભગવાનને મહાભાગ્યશાળી જટાયુ
મળે છે. સીતામાતાને હસી જતાં શવણ સાથે એ
અલ્પકાળ હતો એમાં એ ઘવાયો હતો. અને એનો
પ્રાણ કંઈ આવ્યો હતો. એના મુખેથી સીતાજીની
હકીકત બહુતાં ભગવાનનું હૃદય એકાએક ભરાઈ
આવ્યું. એ જમીન પર ખેંચી ગયા. જટાયુના
શરીર પર પ્રેમથી હાથ ફેરવ્યો. પોતાની જટાના
લાંબા વાળ જટાયુના શરીર પર ફેલાઈ ગયા ને
ગળગળા અવાજથી પ્રભુએ કહ્યું, 'તારી સેવાને
હું શો બલો વાળુ લીધું! તે' મારા પિતાનું
સ્થાન સાચવ્યું છે.' પ્રભુના જ ખોળામાં માથું
મૂકી અર્પુર્વ સંતોષથી જટાયુ પ્રાણ છોડે છે ને
ભગવાન પોતાના પિતાને જેમ અજલિ આપે તેમ
એને અજલિ આપે છે.

કેણ કહેશે વજ્ર કરતાં પણ વિશેષ કંઠજ
હૃદયવાળા ભગવાન રામ તે આ જ હશે?

ભરતના નામને લીધે ગાદી ઉઠાવનાર પ્રસંગ
આવ્યો ને પોતે વનવાસ સ્વીકાર્યો. પણ ભગવાનના
હૃદયની મૃદુતા તો જીવો! તે વનમાં રહ્યા રહ્યા
હું ખી ચતા હતા. વનના કંઈયે નહિ પણ એમને
એવો વિચાર આવતો હતો કે ભરત મોરારાજથી
અયોધ્યામાં આવી જ્યારે મારા વનવાસને સાંભળશે
ત્યારે મારા એ પ્રિયભક્તના હૃદયને કેવું દુઃખ
થશે! આવા વિચાર ભગવાનને બેચેન બનાવે
એ શું સૂચવે છે?

સીતાજીના ત્યાગ પછી રામની એક ઘડી પણ ક્યાં સુખમાં ગઈ હતી ? તેમનું હૃદય તો ‘સીતા ! સીતા’ જ યોલવતું હતું. અને લક્ષ્મણજીને છેવટની આરા આપ્યા પછી તો ભગવાન પોતે પણ દેહ છોડી દેવાનો નિર્ણય કરે છે.

પ્રભુના હૃદયની કોમળતા સમજવા આટલી હકીકત શું બસ નથી ?

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું હૃદય પણ ઘણું કોમળ હતું. પોતાના સહાધ્યાયી અને મિત્ર સુહામાની દશા જોઈ ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રને ખૂબ લાગી આવે છે એ સુહામાના દેહ ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવતાં કહે છે, ‘સુહામા ! કદથી તમે ખૂબ દુર્ભાગ થઈ ગયા છો, તમને ભારે આપત્તિ પડી હોય એમ લાગે છે, પણ ભલા, તમે મને જણાવ્યું પણ નહિ !’ અને આમ કહેતાં કહેતાં ભગવાનની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલવા લાગે છે.

પાંડવોના સુખ દુઃખથી તે હૃદયમાં માહિતગાર રહેતા હતા, પાંડવોના દુઃખની જરા પણ હકીકત તે જાણતા કે જિજ્ઞેસ થઈ જતા અને વહેરે ધાતા.

ત્રીપદી અને કુતા માતા, અર્જુન અને ઉદય, વિદુર અને અરુર, કયા ભક્તની મનોકામના દયાળુ શ્રીકૃષ્ણે પૂરી કરી નથી ? કયા ભક્તનાં દુઃખે ભગવાન દુઃખી બન્યા નથી ?

‘જગતહિતાર્થે’ નાનામોટા અવતારો તો પ્રભુએ ઘણા લીધા છે પણ રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતારની લીલાઓ હૃદયને બહુ તૃપ્તિ આપે છે. ભગવાન ભાગવતકારે ‘તવ કથામૃતં તત્તત્તોષનં’ એવા શબ્દો જે ઉચ્ચાર્યા છે, તે રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતારના લીલાપ્રમગો વાચતા વાચતાં અને તો મિલકુલ ખરા લાગ્યા છે અને સૌ કોઈને લાગશે.

આ પરમ શવિત્ર લીલાપ્રમગો વાંઠ કરવાની આ લેખ દ્વારા મને તક મળી છે એ બદલ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માના ચરણકમળમાં હું મનોમય પ્રણામ કરું છું ને મારું હૃદય યોલી જીટે છે.

‘રામકૃષ્ણ ગોવિંદ, જય જય ગોવિંદ !
હરે રામ ગોવિંદ, જય જય ગોવિંદ !
રામકૃષ્ણ ગોવિંદ, જય જય ગોવિંદ !’

હાકત મયૂરની વાણી

[અનુસંધાન પાન ૪૦ થી આશુ]

(૪૧)

હે નાથ ! આપ તો ખુબ દયાળુ છો. નહીં તો અમે જગતના પામર છોવો જે આપની શરણાગતિ કેમ સ્વીકારવી તેય જાણતા નથી એઓનું તમે રક્ષણ કરો નહિ. અને વિષયસુખને બંધાઈ માનનાર તેમ ડગલે ને પગલે બૂલો કરનારા અમે એઓના તરફ કરુણા ભરેલી નજરથી જુઓ નહિ. પણ હે પ્રભુ ! આપનો આ દયાળુપણનો એક જ શુભ મને ખાતરી કરાવે છે કે અમૃત મળ્યા પછી મધ પીવાની ભિન્ન હવે અમને કદાપિ કળે થવાની નથી.

(૪૨)

હે નાથ ! આપની પાસે કશું પણ દુષ્પાત્ર સિવાય હું આજે કહું છું કે, મારા જેવો જગતભરમાં બીજો કોઈ પાપી નથી. મેં આગળ પાછળ જરા પણ વિચાર કર્યો નથી. ફક્ત જીવનમાં ઉપુ પાલીને પાપ જ કર્યાં કર્યાં છે. હે પ્રભુ ! એથી પાપી અભિમતનો જાણે બીજો અવતાર ના હોઈ એવું મને લાગે છે, અને એથી કરેલાં પાપોણ સમરણ થવાથી હૃદય ધડકી ઊઠે છે, આજે અધારાં આવે છે, દેહલતા ધ્રુવે છે, અને મહાયત્ન કરવા છતાં પણ શબ્દો મુખેની બહાર પડતા નથી. હે શ્રીનમસ્કુ ! આ સ્થિતિમાં મને કઈ માર્ગ જઈતો નથી માટે મારા પાપોની ક્ષમા આપીને આ મહાન ભવસાગરમાંથી મને તારો.

(૪૩)

જગતના નાથ ! તારું પરાક્રમ ત્રિલુપતર્વિહિત છે. અને એ વાત બધી રીતે સાચી પણ છે એમ ઇન્દ્રનો ગર્વ ઉતારવા ગ્રેટા પર્વતને પોતાના કરકમળમાં લીલાથી તમે ઉચકી લીધા એવા દયાનંદી સામિત ચાય છે. તો પણ આપના અરા પરાક્રમની-આપના અપૂર્વ જાહુભેજની અને તો ત્યારે જ પ્રતીતિ થાય કે જ્યારે પાપકર્મ ભરાઈ પડેલા એવા મને આપ હાથ ઝાલીને બહાર કઢાડો.

(૪૪)

આ ઉપરથી આપ મને જો કહેશો કે, 'જિવહર ! મારી શક્તિની આખા ત્રિલુપતને ખાતરી છે અને તને જ નથી શું ?' તો હું કહીશ કે, વેદ ગમે તેટલો બીજને માટે સારો હોય અને બીજા ગમે તેટલો એની શક્તિનાં વખાણ કરે, પરંતુ જે બિમાર પડ્યો છે, જે અસહ્ય હર્ષથી ધૂમે પાડી રહ્યો છે, એને જ્યાં સુધી પોતાની હવાથી વેદ સારો કરતો નથી ત્યાં સુધી શાળીને વેદની શક્તિની પ્રતીતિ થતી નથી. મતલબ કે આપના જક્તોને આપે તારીને જેવી ખાતરી કરાવી છે, તેવી રીતે મને તારીને શક્તિની પ્રતીતિ કરાવો !

(૪૫)

આ ઠેકાણે પાછી પ્રભુની અમૃતતુલ્ય વાણી સંભળાઈ. એમણે ખીર ગભીર સ્વરે કહ્યું : 'અલ્યા મયૂર, તને મારા દયાળુપણમાં વિશ્વાસ છે, અને શરણે 'આવેલાના ઉદ્ધાર માટે હું કાળજી રાખું' છું, એમ તું માને છે. તો પછી અધીરા માણસની માફક આમ ઉતાવળ શું કરવા કરે છે ? 'એવું કારણ એ કે મહારાજ !

નલિનીવલ્લગતસલિલં તરલં
તદ્વચ્ચક્ષીવિતમતિશય ચપલમ્ ।

એટલે કમળપત્ર પર જળબિન્દુ પડ્યું હોય એ એક ક્ષણ વારમાં જેમ અદૃશ્ય થાય છે તેવું જ માનવત્વ જીવન અતિશય અપજ હોવાને લીધે થકીકમા પૂરુ થઈ જાય છે. અને એથી જો હું ઉતાવળ ન કરું અને ઠંડા પેટે બેસી રહું તો જે સાધવાનું છે તે સધાય નહીં અને હું માર્યો જાઉં.

(૪૬)

અને સાચું પૂછવો તો મહારાજ ! હાય બેડીને કવિ અમૂરે કહ્યું, 'સંકેદ ધન જેવી વૃદ્ધાવસ્થા યમરાજના સૈન્યની મને જણાવા લાગી છે અને સૈન્યના આગળના લોકો જે નાના પ્રકારના

સીતાજીના ત્યાગ પછી રામની એક ઘડી પણ ક્યાં મુખમાં ગઈ હતી ? તેમનું હૃદય તો 'સીતા ! સીતા' જ યોલવતું હતું. અને લક્ષ્મણજીને છેવટની આજ્ઞા આપ્યા પછી તો ભગવાન પોતે પણ હેઠ ઓડી દેવાનો નિર્ણય કરે છે.

પ્રજ્ઞના હૃદયની કેમળતા સમજવા આટલી હદીકત શું બસ નથી ?

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું હૃદય પણ ઘણું કેમળ હતું. પોતાના સહાધ્યાથી અને મિત્ર મુદામાની દશા જોઈ ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રને ખૂબ લાગી આવે છે એ મુદામાના હેઠ ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવતાં કહે છે, 'મુદામા ! કદથી તમે ખૂબ દુર્ભાગ્ય થઈ ગયા છો. તમને ભારે આપત્તિ પડી હોય એમ લાગે છે. પણ જલ્દી, 'તમે અને જણાણું' પણ નહિ !' અને આમ કહેતાં કહેતાં ભગવાનની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલવા લાગે છે.

પાંડવોના મુખ હઃખથી તે હઃમેશાં આક્રિતભાર રહેતા હતા. પાંડવોના હૃદયની જરા પણ હકીકત તે જાણતા કે મિથેન થઈ જતા અને વહારે પાતા.

દ્રોપદી અને કૃતા માતા, અર્જુન અને ઉદય, વિદુર અને અકૂર, કયા વાતની મતિકામના દયાળુ શ્રીકૃષ્ણે પૂરી કરી નથી ? કયા વાતનાં હૃદયે ભગવાન દુઃખી બન્યા નથી ?

જગતહિતાર્થે નાનામોટા અવતારો તો પ્રભુએ ઘણા લીધા છે પણ રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતારની લીલાઓ હૃદયને બહુ તૃપ્તિ આપે છે. ભગવાન ભાગવતકારે 'સય કયામૃતં તત્તત્રીયં' એવા શબ્દો જે ઉચ્ચાર્યા છે, તે રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતારના લીલાપ્રસંગો વાચતા વાંચતાં અને તો મિલકુલ ખરા લાગ્યા છે અને સૌ કેાઇને લાગશે.

આ પરમ પવિત્ર લીલાપ્રસંગો યાદ કરવાની આ લેખ દ્વારા અને વક્ર મળી છે એ બદલ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માના ચરણકમળમાં હું મનોમય પ્રજ્ઞામ કરું છું ને આજ હૃદય યોલી જીઠે છે :

'રામકૃષ્ણ ગોવિંદ, જય જય ગોવિંદ !
કરે રામ ગોવિંદ, જય જય ગોવિંદ !
રામકૃષ્ણ ગોવિંદ, જય જય ગોવિંદ !'

હુકત મયૂરની વાણી

[અનુસંધાન પાન ૪૦ થી ચાલુ]

(૪૧)

હે નાથ ! આપ તો ખૂબ હયાણુ છો. નહીં તો અમે જગતના પામર છવેા જે આપની ચરણ-અર્પિત કેમ સ્વીકારવી તેય જાણતા નથી એઓનું તમે રક્ષણ કરેા નહિ. અને વિષયસુખને ઠંડાઉં માનનાર તેમ હગલે ને પગલે ભૂલેા કરનારા અમે એઓના તરફ કરુણા લારેલી નજરથી જુઓ નહિ. પણ હે પ્રભુ ! આપનો આ હયાણુપણનો એક જ શુભ મને ખાતરી કરાવે છે કે અમૃત મન્યા પછી મધ પીવાની ઊર્મિ હવે અમને કદાપિ કળે ચવાની નથી.

(૪૨)

હે નાથ ! આપની પાસે કશું પણ છપાળ્યા વિધાય હું આજે કહું છું કે, મારા જેવો જગત-ભરમાં બીજો કોઇ પાપી નથી. જે આગળ પાછળ જરા પણ વિચાર કર્યો નથી. ફક્ત જીવનમાં ઉંધુ ઘાલીને પાપ જ કર્યાં કર્યાં છે. હે પ્રભુ ! એથી પાપી અભિસેનો જાણે બીજે અવતાર ના હોડિ એલું મને લાગે છે. અને એથી કરેલાં પાપોનું સમરણ હવાથી હૃદય ધડકી ઊઠે છે, આંખે અધારાં થાવે છે, હેહલતા મૂળે છે, અને મહાચત્ન કરવા છતાં પણ શબ્દો મુખની બહાર પડતા નથી. હે દીનમન્ધુ ! આ સ્થિતિમાં મને કંઈ માર્ગ જતો નથી માટે મારાં પાપોની ક્ષમા આપીને આ મહાન ભવસાગરમાંથી મને તારો.

(૪૩)

જગતના નાથ ! તારું પરાક્રમ ત્રિભુવનવિદિત છે. અને એ વાત બધી રીતે સાચી પણ છે એમ ઇન્દ્રનો ગર્વ ઉતારવા ઓટા પર્વતને ચોતાના કરકમળમાં લીલાથી તમે ઉંચકી લીધો એવા દેહાન્તથી સાબિત થાય છે. તો પણ આપના ખરા પરાક્રમની-આપના અપૂર્વ જાહુભેજની મને તો ત્યારે જ પ્રતીતિ થાય કે જ્યારે પાપપંકમાં બરાઈ પડેલા એવા મને આપ હાથ ઝાલીને બહાર કઢાડો.

(૪૪)

આ ઉપરથી આપ મને જો કહેશો કે, 'એવું કે ! મારી શક્તિની આખા ત્રિભુવનને ખાતરી છે અને તને જ નથી શું ?' તો હું કહીશ કે, વેદ ગમે તેટલો બીજને માટે સારો હોય અને બીજ ગમે તેટલો એની શક્તિનાં વખાણ કરે, પરંતુ જે બિમાર પડ્યો છે, જે અસદા હર્ષથી ધૂમો પાડી રહ્યો છે, એને જ્યાં સુધી ચોતાની હવાથી વેદ સારો કરતો નથી ત્યાં સુધી રોગીને વેદની શક્તિની પ્રતીતિ થતી નથી. મતલબ કે આપના લક્ષ્યોને આપે તારીને જેવી ખાતરી કરાવી છે, તેવી રીતે મને તારીને શક્તિની પ્રતીતિ કરાવો !

(૪૫)

આ ઠંડાણે પાછી પ્રભુની અમૃતસુદૃષ્ય વાણી સંજાળાઈ. એમણે ખીર ગંભીર સ્વરે કહ્યું : 'અલ્યા મયૂર, તને મારા હયાણુપણમાં વિશ્વાસ છે, અને ચરણે આવેલાના ઉદાર માટે હું કાળજી રાખું છું, એમ તું માને છે. તો પછી અધીરા માણસની માફક આમ ઉતાવળ શું કરવા કરે છે ?' 'એનું કારણ એ છે મહારાજ !

ચલિનીવલગતસલિલં તરલં

તદ્વજ્જીવિતમતિશય ચપલમ્ ।

એટલે કમળપત્ર પર જળભિન્દુ પડ્યું હોય એ એક ક્ષણ વારમાં જેમ અદૃશ થાય છે તેવું જ માનવનું જીવન અતિશય ચપળ હોવાને લીધે ઘડીકમાં પૂરું થઈ જાય છે. અને એથી જો હું ઉતાવળ ન કરું અને કંઠા પેટે બેસી રહું તો જે સાધવાનું છે તે સધાય નહીં અને હું માર્યો જાઉં.

(૪૬)

અને સાચું પૂછાવો તો મહારાજ ! હાથ જોડીને કવિ મયૂરે કહ્યું, 'ચંદ્ર ધના જેવી વૃદ્ધા-વસ્થા ચમરાજના સૈન્યની મને જણાવા લાગી છે અને સૈન્યના આગળના લોકો જે નાના પ્રકારના

રોજ એની સાથે લડતાં લડતાં મારો દેહ હવે
લાગવા લાગ્યો છે, અને એથી ઝાઝો સમય મારાથી
જીવનંસ ગ્રામમાં હવે નથી રાખ્યો નહીં એમ સમ-
જીને મેં જણાવજી કરી છે. એટલે મહારાજ !
ચમરાજ આવીને મારું ગળું પકડે તે પહેલાં મને
આપના ચરણમાં આશ્રય આપો કે જેથી હું
નિર્ભય થઈ જઈ નહિં તો....નહિં તો....મારા બહુ
જૂઠા હાલ થયો.'

(૪૭)

વળી દયા ઉપજાવે તેવું કુખ કરી કવિ કહેવા
લાગ્યો-હે નાથ ! મોડુવેલું ચ શરણે આવેલાનું
રક્ષણ તો કરવું જ પડશે, તો, પછી, તારાલિક
તેમ કરવામાં શો વાધો છે ? કારણ કે નહિં તો
પછી ચમટેવ એનો પાશં મારા ગળામાં નાખી
મને એશવા લાગશે તે સમયે આપને મને છોડા-
વવા માટે હજાર કામ પડતાં મૂકી દોડદોડા કરવી
પડશે. એથી બહુ તકલીફ પડશે. માટે સવેળા
મારું રક્ષણ કરો કે જેથી આપણે જન્મે નિશ્ચિત
રહી શકીએ. !

(૪૮)

‘અલ્યા ભાઈ ! મારી કાજી તું શું કરવા કરે
છે ? તારા રક્ષણ માટે દોડદોડા કરવી પડશે, કે
કે જીકાવવું પડશે તો તે હું જીકાવીશ. તું તારે
કરતા હોય તેમ કરને !’ પ્રભુએ-કહ્યું.

એ સાંભળી મંધૂરે કહ્યું:
‘મહારાજ ! સ્વામીને કદ ન પડે એની કાજી
સેવક શું ન રાખે ? પિતાને દોડવાનો પ્રસંગ ન
આવે એ માટે પુત્ર શું વિચાર ન કરે ? શુરના
જીવને જશ પણ ચિંતા કરવાનું પ્રયોજન ન રહે
એની સરત શિષ્ય શું રાખવી જાણી લાય ?
મહારાજ ! એના જોળે માથું મૂક્યું, એની સેવામાં
જીવન ગાળ્યું, એના આશ્રયમાં રહેવા માડ્યું
એના જીવને શાન્તિ હોય તો જ આશ્રિતજન
આરામથી રહી શકે, મહારાજ ! એ વન સારી

સ્થિતિમાં હશે તો જ આશ્રય કરીને રહેનાર
હરણ મુખમાં રહેશે.

(૪૯)

હે જીવનદાતા ! તેવી જ રીતે માતાને તે
મુખ હોય તો જ એનો બાલક મુખમાં રહે. નહીં
તો કદાપિ કાળે બાળક આનદમાં રહે નહિ કારણ
કે માને હઃખ ધાય એની અસર બાલક ઉપર
ચલા સિવાય રહેતી નથી એટલા માટે વિપત્તિરૂપી
સમુદ્રના સેતુરૂપી હે કલ્યાણકામ ! આપને ધડી-
ભર પણ શ્રમ ન પડે ! હે નાથ ! આપને જો શ્રમ
પડે અને એથી આપનું શરીર ક્ષીણ થાય, તો
અનેક લોકોને અજ્ઞાનના અધકારમાંથી મુક્તિ
જતાવવાનું આપનું જો મત છે, તેમાં શિથિલતા
આવી લાય. માટે આપને તો સહા મુખી જ રહેવું
જોઈએ, અને એથી હું મારા હૃદયથી ઇચ્છું છું કે
આપ કદિપણ વ્યથા ન અનુભવો !’

(૫૦)

‘તારા જેવા અનેક ભક્તો રોજ રોજ આમ
આવીને એમનાં હઃખ રહે એટલે પછી મારું મન
હઃખ પામ્યા શિવાય રહે ખરું ?’ બહુ મૃદુ અવાજે
પ્રભુએ કહ્યું.

‘એથી આપને વ્યથા થતી હોય મારા નાથ !
તો બધાય આપના ભક્તો તરફથી હું જોઈું છું
કે અમારું રહેલું આયુષ્ય આપને અમે સર્વ
અર્પણ કરીશું તે સ્વીકાર્યો. કે ફરકના કદ વખતે
આપને દોડવું ના પડે. અમારે કરી તૃપ્ત નથી.
અમારે જીવનનો મોહ નથી. ફક્ત અમે તો ઇચ્છીએ
છીએ, કે અમારા પ્રભુ મુખમાં રહે !- અમારા
ભગવાન હૃદયને ન જાણે ! અમારા નાથ વ્યથા ન
અનુભવો !’

(૫૧)

મથુર કવિનાં હૃદયનો ભક્તિભાવ જોઈ શ્યામ-
સુંદરના મુખની સુંદરતા વધી ગઈ. એ હજાર
હજાર તાપને જીતીને દેનાર મુખ્યદ તરફ અનિ-

મિથ નથને જોતો જોતો મયૂર ઈવિ કેટલીક વાર પોતાની બાતને બૂટી ગયો, ત્યાર પછી જગૃત થઈ તેરમાં આવેલાં હર્ષાશ્રુને ખભા ઉપરના વસ-વતી લૂટી દીન ભાવથી કહેવા લાગ્યો :—

‘મહારાજ, મારા ઉદ્ધાર માટે મેં જે કંઈ જોલ જોલ કર્યું છે, એમાં અયોગ્ય વાતો ઘણી નીકળશે પરંતુ તે તરફ આપ નજર ન કરતાં મને ક્ષમા આપશો. આપની ઉદારતાને જેમ બંધ નથી તેમ આપની ક્ષમાને પણ બંધ નથી એની મને ખરાબર ખાતરી છે. આમ તો દેવ દાનવો અને માનવોમાં ‘અમે ક્ષમાવાળા’ એવું કહેનાર ઘણા સાંભળ્યા છે; પરંતુ દયાના સાગર! આપની તોલે આવે એવો એક પણ હનુ સુધી નીકળ્યો નથી. અહોહો! પેલા ભુશુન્નપિએ આવીને આપની છાતીમાં જ્યારે લત્તાપ્રહાર કર્યો ત્યારે વહેલા વહેલા આસન ઉપરથી ઉડીને આપ એ ઋષિના પત્નને પકડીને હાંગવા લાગ્યા, અને કંઈમાં અત્યંત માધુર્ય આપીને કહેવા લાગ્યા કે, ‘મહારાજ! આ દાસની છાતી બહુ ઠંડે છે, જેથી આપના કૌમલ ચરણકમલને બહુ હાનિ થઈ શકે, માટે મને હાંગવા દો.’

આ પ્રકારની ક્ષમા ચોક્કસ ભવનમાં બીજે કઈ મળવાની મહારાજ ?

(પર)

‘મારા ઉત્તમ શુભો જોઈ જોઈને તારું મન મારા ચરણકમલમાં હુલ્લ થઈ ગયું છે ખરું ને મયૂર !’ હવે પ્રભુના અવાજમાંથી કૃત્રિમતા ધીમે ધીમે ખસતી હતી. અને જોને ઠેકાણે અચ્છન રહેલો વાતસલ્યભાવ સ્થાન લેતો હતો. તેમ છતાં વિનોદ એક રતીનાર પણ જોઈ શકે ન હતો.

હાથ જોડી મયૂરે કહ્યું : ‘મહારાજ, એમ જ છે !’
‘ત્યારે જોવીસે કલાક મારા ચિંતનમાં રત રહેવાને બદલે જગતની ધનધામની અશાશ્વત ઉપાધિમાં શા માટે સુશાલેલો જણાય છે ?’
સ્મિતભાવે વદનથી લક્ષ્મીકાન્તે કહ્યું :

‘મહારાજ, સંસારી લોકોથી તો એવી ભૂલો થવાની જ. ઘણું ઘણું મનને વારીએ છીએ તોય પાછું જગતની અશાશ્વત વસ્તુઓ તરફ આકર્ષાય છે અને જોનો વિચાર ચલાવે છે.’

‘એમ ન થવું જોઈએ, મયૂર ! કાં તો આ માર્ગ કે કાં તો તે માર્ગ, જેમાંથી એક માર્ગ અદ્વય કરી શકાય. આમ દ્વધમાં ને દહીંમાં પગ રાખવો એ ધરાબર નથી !’

‘જો મહારાજ ! આપણું કથન સાવ સાચું છે. પરંતુ આપની માયાનો એ પ્રતાપ હોવાથી સંસારી લોકોથી એને અનુસરણ નથી. તુચ્છોને, જસોદા-માતા જેવાંય જૂલ નેતાં કરતાં ? આપના કરતાં કાંઈ ચાર પેસાના દ્વધની કિમત વધારે હતી, તે કૃષ્ણાવતારમાં યોગામાં યેસાડીને સ્તનપાન કરાવતાં હતાં તે વખતે ચૂલકા ઉપર મૂકેલું દ્વધ ઉભરાઈ જતું જોઈને લાગલાં તમને નીચે મૂકી દઇને એ દ્વધને સંભાળવા નાકાં !’

(પર)

યોડીવાર અટકી વળી પાછો એ જોલવા લાગ્યો : ‘દીનાતાથ ! મારી તો ઘણી ઈચ્છા છે કે ‘કોઈ કયો પ્રભુ જગતની અસ્થિર વસ્તુઓ તરફ મારી નજર એથાય નહિ. પરંતુ આ જગતમાં વિષય વાસનારૂપી પિથાયિની છે તે મને ઓડતી નથી અને વારંવાર બુલાવામાં નાખીને મને આપના ચરણકમલના ધ્યાનમાંથી દૂર ખેંચી લાય છે. એને હું ખરા દૃઢચથી પ્રભુ ! ચિનતિ કરું છું કે-આપ કાર કરો કે જેથી આપ કહો છો તેમ અહોરાત્ર પછી માત્ર આપની જ સેવામાં હું કાળ નિર્ગમન કરી શકું.’

(પર)

જો પ્રભુ ! આ કંઈ જોછા ભયની વાત નથી. જે પિથાયિનીની મેં વાત કરી તે તો બહુ દુષ્ટ છે. મોટા મોટા ઇન્દ્રિય નિબદ્ધરૂપી દંડ ધારણ કરનાર પણ જોનાથી ભય પામે છે, કારણ કે તેઓની ઉપર પણ એ દૃષ્ટ પ્રતાપપ્રહાર કરતાં ઠરતી નથી,

એવીને માટે તે શમવાન શુક્રચુનિ જવા જ નેહએ.
પણ નાથ ! બધા કંઈ જોઈએ એવી તાકાતવાળા
હોય છે ? એટલે જગતમા આ વિષયવાસનારૂપી
પિશાચિની લોકોને મન સુજળ દગાવે છે, બધી
નેહને શુભાવાવે છે અને આપની કથારૂપી કામ-
ધેનુનું મીઠું મધુર પય પીવા જનારને પણ એ
ઠાકી રાખી બહુ અનર્થ કરે છે, માટે એનો સહાર
કરી ભયમુક્ત કરો. કારણ કે હું તો સાવ અહ
હોવાથી (એટલે ઇન્દ્રિય નિમ્મલ વગરનો હોવાથી)
મને એનો ભય રહે છે.

(૫૫)

હે પ્રભુ ! આ વિષયવાસનારૂપી પિશાચિની જોઈ
કંઈ હૃદ નથી સમાવતારમા ખરાસુર-જેનો આપે
લીલામાત્રમા નાથ ક્યો એ જેવો હલકટ હતો તેવી
જ આ હલકી છે આપ કહાય કહેશે કે તારી
વાત ખરી છે પણ વિષયવાસનારૂપી પિશાચિની એ
સી ભતિની યદ્ય અને સી ભતની ઉપર વધ કરવા
હથિયાર કંઈ ઉપાડાય ? તો પ્રભુ ! હું કહીશ કે
ચેલી તારિકા કોણ હતી ? ચેલી પૂતના કોણ હતી ?
એ દુષ્ટાએનો સહાર કરતા આપ અટક્યા નહિ
તો પછી એ તારિકા અને પૂતના કરતા પણ વધારે
નીચ એવી આ વિષયવાસનાનો નાથ કરવામા શા
માટે સકાય રાખે છે ? જાણે ગોકુળમા એક
વધારે લીલા કરી હતી એમ માનીને એનો સહાર
કરે જ કરે ! -

(૫૬)

આ ઉપરની કહી એ લીલાઓ શમવતારમા કે
કૃષ્ણવતારમા આપે કહાય ના કરી હોત તો પણ
બહુતોનાં સકટ દૂર કરવાની આપની જે પ્રતિજ્ઞા છે
તે કંઈ અકુળ જાય એમ જોઈ છે ? સુખ્ય વાત
તો આ જ એક માત્ર સમજવાની છે. માટે ખરાસુર
કરતાં પણ અધિક હૃદ એવી વિષયવાસના રૂપી
ખરીનો નાથ કરીને મને ભયમુક્ત કરો

(૫૭)

ઓ સ્વામી ! આપ તો ઘટઘટમા બ્યાપક એ
એટલે બહુતા હશે, તેમ છતા હું કહું છું કે
વિષયવાસના રૂપી આ જે ખરી છે તે તો એમ
પણ લોકોને લલચાવીને કહે છે કે હરિકથા રૂપી
કામધેનુનું દૂધ ગમે તેટલું મીઠું મધુર અને સુદિ
કારક હશે પરંતુ તે મારા દેહની તોલે આવે તેમ
નથી. માટે કામધેનુને દોહવાને બદલે મને જ
ફેડો. જુઓ પ્રભુ ! હવે આ દુષ્ટા માતને પાત્ર
છે કે નહિ ?

(૫૮)

ઓ નાથ ! આપની કથારૂપી કામધેનુ છે તે
તો માતા કરતા પણ વિશેષ બલી છે, કારણ કે
જગતની માતાઓ હોય છે, એના સ્તનમાથી તો
પોતાનું બાળક જોળામાં લેસે અને પયમાન કરવા
લાગે ત્યારે જ માત્ર દેહની ધારા વણે છે, પણ
આ તમારી કથારૂપી કામધેનુ માતા છે એની પાસે
નાના મોટા કે પારકા પોતાનો લોક નથી એ તો
જે દોહ આવી એના પય પાનની ઇચ્છા રાખે
એને એ દોહવા દે છે અને એને એ સ્તનપાન
કરવા દે છે, એ ઉપરાંત એ પરમ પાવનકારી
માતાનો એક શુભ એવો છે કે પોતાનું સ્તનપાન
કરે છે એના મળનું (પાપનું) એ બાકાણુ કરે છે
(મતલબ કે એના પાપને દૂર કરે છે.) જ્યારે
જગતની માતાઓમા આ શુભ નથી

(૫૯)

ઓ નાથ ! પાછી એ ભૂત કરી ! મને મૂર્ખને
આ ઉપમા યોગ્ય છે કે અયોગ્ય તેનું ? જ્ઞાન
નથી આપની કલ્યાણકરી કથા, જેની ખરૂં ભોતાં
જગતમા કોઈ ઉપમા જ નથી, એને જે પશુની
ઉપમા આપી એ કેવું અયોગ્ય છે ! સાધુ પુરોહ
તો ખરેખર આ જાણે તે.

(૬૦)

તો કે મારા નાથ ! મારા ગુરુદેવે તો મને એક જાની ખૂબી કહી દીધી છે કે, મેટા ! સરત રાખ,

सूक्ष्मे यदति विष्णाय धीरो यदति विष्णवे ।
उभयोस्तु शुभं पुण्यं भावमादी जनार्दनः ॥

એટલે કે ભગવાનની જેવી આવડે તેવી સ્તુતિ કરજે, પ્રભુ તો ભાવગ્રાહી છે, એ હૃદયની ભાષા ઉપર માત્ર નજર રાખે છે, એટલે થીપી થીપીને ગોઠવી ગોઠવીને કે આ ખરું છે, અને આ ખોટું છે, આ શુદ્ધ છે અને આ અશુદ્ધ છે એવો વિચાર રાખીને સ્તુતિ નહિ થાય તો એથી જરાપણ ગભરાવાનું નથી. માત્ર હૃદયપૂર્વક સ્તુતિ ન થાય તો જ ગભરાવાનું છે, તો પણ મહા પુરુષો મારી અનુચિત વાણી એકને શું કહેશે ? એનો કાલ રહે છે.

(૬૧)

ઓ પ્રભુ ! મારા મનમાં તો એવું થાય છે કે મારા ભગવાનની જે હું સ્તુતિ કરું છું, એનો એક કંનોય વાકો ન હોય. એની ઉપમા, એની ઉત્પ્રેક્ષા, એના પ્રાસાદ-પ્રાસ, એવું પદ્ધતિય એનો ભાવ પ્રવાહ તમામ જેવું ભેદરૂપે તેવું થાય. અતલજ કે મારી સ્તુતિ સર્વાંગસુદર બને, કે જેથી મારા પ્રભુના ચરણકમલમાં હું સુદરમાં સુદર જો એટ ધરી શકું. મારો આવો ભાવ છે અને આપ કલ્પ-પ્રકરે જોવા છે માટે યથાપોગ્ય તથા કુરુ યોગ્ય ભાગે તેમ કરો !

(૬૨)

જો લક્ષ્મીપતિ ! તમારા બહાલા બક્ષત પેલા મુકુમારના ગાલે રાખ વડે તમે જરા સ્પર્શ કરીને એને ઢેરો બોલતો જનારી કીધો હતો ? એ પાંચ વર્ષના નાના સરખા બાળની બહિતથી પ્રસન્ન થઈ તમે માત્ર છ જ માસમાં એની સાથે

જઈને ઊભા અને કહ્યું 'મેટા ! ઉઘાડ આંખો ને માગી લે ગમે તે !' આ સાંભળી ધ્રુવે આખો ઉઘાડીને પગમાં પડીને બોલ્યો, 'ભગવાન ! મને આપની સ્તુતિ કેમ કરવી તેવું જ્ઞાન નથી અને ધંધા એટલી બધી છે કે જાણે બંધું ઉમઠા સ્તુતિ કરું તે સમયે શખનો એના ગાલે જરા સ્પર્શ કર્યો અને લાગવી એણે સ્તુતિ થઈ કરી :

योऽन्तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसृज्याम्
संजीवयत्यखिलं शक्तिंघरः स्वयाम्ना ।

अन्यांश्च हस्तचरणश्रवणरसगान्દीन्
प्राणान्ममो भगवते पुष्पाय तुभ्यम् ॥

આવા બક્ષતોની મનોકામનાને પૂર્ણ કરનાર પ્રભુ ! જેવી કરુણા ધ્રુવદેવ ઉપર આપે કરી તેવી મારા ઉપર કરી આપનો વરદ હસ્ત મારા માથા ઉપર મૂકો !

(૬૩)

જો પ્રભુતત્વસહ ! આપનો કરસ્પર્શ મને થાય એતો બહુ મેટા ભાગ્યની વાત થઈ. અને એવો ભાગ્યશાળી કંઈ હું નથી. એટલે તેવી કૃપા મેળવવાનો મને અધિકાર નથી. માટે તે વાત જવા દે. માત્ર આપના ચરણકમલની રજ જ મને જરા આપવાની કૃપા કરો એટલે બસ; કારણ તે બહુ પવિત્ર છે. ધન્નાદિ જેવા દેવતાઓ અને નારદાદિ જેવા મુનિઓ પણ એની ધંધા માટે આપના ચરણમાં રાજ નરો છે. એટલે એની (પદરજની) યોગ્યતા કંઈ જોણી નથી.

(૬૪)

તેમ છતાં હીનબધુ ! તમારા જો વડાલા બક્ષત મુવની પેઠે મારા ઉપર કૃપા કરવાનો ને વિચાર હોય તો મને એનો કંઈ વાધો નથી. આપ આપના કરકમળને મારા મસ્તક ઉપર ખુશીથી મુકશો. હું એથી ધન્યધન્ય થઈ જઈશ. બાકી હું એવી મહત્ત્વ-કૃપા મેળવી શકું એવી કંઈ લાયકાતવાળો નથી. કારણ કે બક્ષતોમાં એક એવા મુવકુમારનું સ્થાન

બહુ ઉંચું છે. એની ભક્તિ અને એની યોગ્યતા એટલી બધી છે કે મોટો સૂરપતિ પણ એના ચરણમાં માથું નમાવે છે. મોટા મોટા ઋષિમુનિઓ અને સત્ગુનો એના અતુલિત મહિમાને વહે છે. અને નારદ જેવા મહાધર્મિ એના પવિત્ર ચરિત્રનું ગાન કરતાં કરતાં ત્રણે લોકોમાં વિચરે છે. મતલબ કે કુવદેવ ખુશ મહાન છે. જ્યારે હું ઘણાં નાનો છું, એટલે વધુમારની સાથે રવરને પણ મારી સરખામણી થઇ શકે એમ નથી.

(૬૫)

અહોહો ! એની ઉમ્મર તો જુઓ ! એટલી નાની વયમાં જે વિશ્વાસથી અને ભક્તિથી કૃષ્ણ-મારે પ્રખર તપ કર્યું, એનો જોટો જગતમાં શું મળી શકે એમ છે ? ખરેખર કૃષ્ણ પોતાના નામ પ્રમાણે કૃષ્ણ (અર્થાત્) જ છે. એની સાથે કોઇની પણ સરખામણી થઇ શકે નહિ. તેમ છતાં જો કૃષ્ણાત્માના મહાસાગર ! આપ જો મારી ઉપર એના જેવી જ કૃપા કરશો તો આપને મન સર્વ સરખા છે. કોઇ વહાલું-અળખામણું કે પારકું પોતાનું નથી જો સિદ્ધાંતની ખાતરી અમને થશે.

(૬૬)

હે શબર ! ખરું જોતાં અવિશ્વાસની બંધ સરખી પણ ભક્તના મનમાં આવવી જોઇએ નહીં અને છતાં 'આમ કરશો તો આમ ખાતરી થશે.' એવી નાદાની બરેલી મેં વાત કહી એથી મારી યોગ્યતાની આપને બરાબર ભણુ થઇ હશે. તો પણ એ કૃષ્ણ કરતાં જે વધારે કૌમળ હૃદયવાળા કરવાના સાગર ! એકાદવાળા પણ જે આપના ચરણમાં આવી દીનભાવથી કોઇ કહે કે હે નાથ, હું તમારો છું, તો તેવાને આગળપાછળની વાત સાંભળ્યા સિવાય એકદમ તમે તેનો હાથ પકડી પોતાના મહામહિ-માના રયાન ઉપર બેસાડી દો છો. પછી ભલેને તે પાપનો મહાપર્વત હોય ! ભલે જગતમાં ખૂબ નિહાને પાત્ર હોય ! ભલેને બધી રીતે એ સાવ

ગરીબ હોય ! આપ આ એાછી યોગ્યતાવાળો છે અને આ વધારે યોગ્યતાવાળો છે એવો લોક સંખ્યા નથી અને ચરણમાં દીનભાવથી આંચો તેને પોતાના જેવો તાકતવાળો બનાવી મૂકે છે ! આ એક જ શુભ આપના પ્રભુત્વને સાબીત કરવા બસ છે. હે દીનદયાળ ! મને તો લક્ષપતિ દશાનનના નાના ભાઇ વિભિષણનો દાખલો વારંવાર ચાહ આવે છે, આપે દુષ્ટ શવણને હણીને આખી લક્ષ્મી માદી છૂતી લીધી છતાં પણ તેનો જસય લોભ નહિ કરતાં તરત જ તેને પોતાના જાત વિભીષણને આપી દીધી. આપના ચરણના ચરણમાં વિભીષણ આંચો હતો એટલા ઉપરથી તેને આપે લક્ષપતિ બનાવી દીધો એ કંઈ એાછી કરુણાની વાત નથી.

(૬૭)

પરંતુ મહારાજ ! મારા ઉપર કૃપા કરો તો મારી યોગ્યતા જોઇને તે પ્રમાણે કૃપા કરશો. કારણ કે મારી લાયકાત સિવાય વધારે જો મળી નાથ તો તેને યોગ્ય મારાથી નીવડાય નહિ. અને આપે બતાવેલી વિશેષ કરુણાનો કંઈ અર્થ રહે નહીં. મોટા મોટા આપના જે ભક્તો થઇ ગયા છે અને એમના ઉપર આપે જે મહત્ત્વ કૃપા કરી છે, તેવી રીતે આપ મારા તરફ કૃપા નહીં કરતા થોડી ઘણી મારી યોગ્યતા સુઝબ આપ દયા કરશો કે જેથી બરાબર રીતે હું એને પાત્ર બની શકું.

(૬૮)

માગણીની રીત કરતી જોઇને પ્રભુથી હરયા વગર ગેરવાયું નહિ એમણે ખડખડ હસતાં કહ્યું : 'મથૂર ! તું બહુ મીઠું મીઠું બોલે છે, હો ! એટલી બધી નમ્રતા સામાને જરૂર હતી લે.'

જરા માથું નીચું નમાવી મયૂરકવિએ ઉત્તરમાં કહ્યું, 'જો મહારાજ ! જો જો, આમ વાણીની મીઠાશ ઉપરથી કે બહારની નમ્રતા ઉપરથી આપ મારી યોગ્યતા વધારે ગણી લેતા નમન

નમન મેં દેર હે બાહુત નમે નાહન, દગાળાજ દુના
 નમે ચિત્તા ચેર કમાન. 'આવી એક કહેવત છે.
 એટલે હૃદયમાં કંઈ હોય અને મેં તે કંઈ કંઈ
 જોલે તેના ઉપરથી જોળવાઈ જવું તે ઠીક નથી.
 આપ આમ તો મંદાયતુર છે. જાણજાણી ચાલાકી
 ભેદનેતામાં પડી પાડે એવા છે, છતાં કેક
 વખત એવા ઉદાર રહે છે કે જુઓ પછી આપની
 પાસેથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ વરદાન લઈ જાય છે તોય
 જોલતા નથી. આ જુઓને, જેલો ભરમાયુર આપને
 કેવો કમી ગયો હતો ! આંખોં લ્યારે કેવો દીન
 હતો ! કેવું મીઠું મીઠું અને ભક્તિભર્યું જોલતો
 હતો ! પરંતુ જેના માથા પર એ પીતાનો હાથ
 મૂકે તે ભરમ થઈ જાય' એવું વરદાન આપે
 આપ્યું લ્યારે ફરીફરીને આપના જ માથા ઉપર
 એ હાથ મૂકવા આંખોં અને સંસારરૂપી મહાસ-
 પના હંથને દૂર કરવા અધિ જેવા જે આપ,
 એમના માથુ હરવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ એમ
 તે એ નાહન કંઈ ફાવે એમ હતો ! આપને
 જન્મમરણ છે જ કયે દિવસે કે મૃત્યુનો ભય
 હોય ? તોપણ હજી આજુસની નકટાઈ અને
 નીચપણની વાત કેટલે મુખી પહોંચે છે તે જુઓ !
 આખરે આપે એ ખરની શાન કેઠાણે લાવવા
 માહિની સ્વરૂપ ધારણ કરી એને કયો અને એનો
 જ હાથ એના માથા ઉપર મુકવી જૂ પીતો કરી
 દીપો તે કામ બહુ સારું કર્યું, પરંતુ આપને
 વકલીક કેટલી જમી પડી ? માટે આવી ઉદારતા
 મારા જેવા માટે અને જોળખ્યા સિવાય વ્યતવશે
 નહિ. નહિ તો આપને પાછું વકલીકમાં ઉતરવું
 પડશે.

(૧૯)

હે સહાશિવ ! આ ઉપરથી આપ એવું ન
 માનતા કે આપ કેવળ ઉડુ ઘાલીને જ વરદાન
 આપ આપ કરો છો એમ હું હું છું. અપાત્રને આપ
 સારી પેઠે જોળજો છો અને તે પ્રમાણે એ ચોખ્ખ
 હોય છે તેને ચોખ્ખ વરદાન પણ આપો છો પરંતુ

આપની ઉદારતાનો લાભ કેટલીક વખત પણ લઈ
 જાય છે તે સારું નથી, હા, પેતા બ્રહ્મ પુત્ર
 ઉપમન્યુ ઉપર કૃપા કરી આપો શીરસાગર આપે
 એને આપી દીધો એ પ્રથમનીય કામ છે કામ
 કે ઉપમન્યુ એ આપનો ખરો ભક્ત હતો અને
 એણે ખરા હૃદયથી આપની ભક્તિ કરી હતી.
 એટલે એ વરદાન જરામર છે; પરંતુ ઉપક્રપટ
 કરીને કોઈ આંખોં હોય એને તો ધમધામીને જ
 હાથે સારો ! નહિ તો સાપને કૂચ પાડને ઉછેરો
 હોય, તે જોમ અનર્થ કરનાર નીવડે છે તેમ મન
 હોય છે તે જાતાની ઉદારતાને જોળખતો નથી
 અને ત્રાસ આપે છે.

(૭૦)

'મયૂર મહારાજ ! આપની 'શિષ્યામણ' બહુ
 સારી છે !' હસતા હસતાં પ્રભુ, બેલ્યા અને મયૂર
 કવિ ચમકી ગયો. ભક્તિભાવના તો, થી અભાર
 મુખી એ જોલતો હોવાથી બાહ્ય જ્ઞાન જોઈ રહ્યું
 ન હતું. અંતર્યામીને આ બાબતની ખબર હતી
 છતાં મનક કરવાના ધરાધાથી ઉપરના ચક્રો
 એમણે કહ્યા અને હાસ્યપૂર્ણ વહનથી મયૂર કવિના
 મુખ સામું જોઈ રહ્યા.

ઉપમાથી અમીને ભગૃત થતો હોય એમ
 જાગીને તાત્કાલિક કવિ મયૂરે કહ્યું, 'મહારાજ, હું
 ખરેખર બહુ નાહન છું. અને ખમર છે કે તથા
 હાં મન ફાવે તેવો લવારો ન યાય વિવેક અને
 વિનય રાખવાનાં રજળ પણ હોય છે, પરંતુ મેં
 જાણે કેમ, મારાથી ભગૃત રહેવાનું નથી અને
 લૂટી ગયો તેમ લપટપાટ કરી નાખે છે. આ હું
 સાવ સાચું કહું છું. માટે મારા ઉપર દોષ કર્યો
 નહિ. મરણ કે આપ તો મયૂરના હૃદયને જાણી
 પ્રિય જોવા આનંદરૂપી જળવાળા મેધ છે ! જે
 નાથ ! આપે આમ કરવું જોઈએ અથવા આ કામ
 સારું અને આ કામ નાહરું છે-એવી શિષ્યામણની
 વાતો કહેવાની મારાથી મૂઢતા થાય ખરી
 તો માત્ર સ્તુતિ જ કરવા વરદ મારી

લાગેલી છે અને એથી આપના ઉદારપણાની જ મેં સ્તુતિ કરી છે. માટે એને શિષ્ય પછાતા શબ્દો ન માનતા આ ગાંડા પેલા બાળક ઉપર ક્ષમા સંભરો.

(૭૧)

ઉપરનો પુવાનો કરત કરતાં ચયૂર કવિનું મેં તું દીન થઈ ગયું અને એના ઉપર જરા માફ લાગ્યાની દખાઓ ઉપસી અવી. એ એક અતુર વનમળીએ વાતને પકાડે આપ્યો. એ બેઠા, ‘અરે મયૂર! મં જ્યારથી મારી માથે વાત કરે છે ત્યારથી હું એક વાત એતો અવ્યો છું કે ધડીમાં તું મને વિશ્વ તરીકે સંબોધે છે. તો ધડીમાં શકરનું નામ લઇને સંબોધે છે, એનો અર્થ શો? હું વિશ્વસ્વરૂપ તેને એકામ શકર માની લે છે એ તે કંઈ ઠીક કહેવધ?’

‘મહારાજ, મને માવ ભેવકૂદ થું કરવા બનાવો છો?’ મયૂર કવિ બેઠો, ‘વિશ્વ અને શકર એ થું જુદા છે? અને જુદા હોય તો દરિદ્રચોર સેદ્. કહેવાય છે તે થું તૂટ છે? મહારાજ, ઠાકા હોય છે તેનો કંઈપિ મળે એમ નહીં કહે કે શકર જુદા અને વિશ્વ જુદા, એ તો મૂર્ખાઓની પથા વગરની વાતો છે.

(૭૨)

અને આમ હોવથી હું અપને ધડીકમાં પુરાતક કહું છું અને ધડીકમાં સુતતક કહું છું એ એ આપને ઠીક ના લાગે તો મહારાજ! મને જે કહેલું હોય તે કહો. બકી આપ શકરને બોલો છો અને શકર આપને લાગે છે. તેથી આપ અભિન્ન હોવાથી એક જ સ્વરૂપ છો. માટે મારી સમજ બરાબર છે એમ મને લાગે છે કે બગવન! આ કંઈ મારા ઘરની બનાવટી વાત કહેતો નથી. પરંતુ શાસ્ત્રો-પુરાણોમાં ઘણા જાણ પહેલાં લખાયેલી છે એટલે એ પ્રમાણવાળી છે માટે કહું છું.

(૭૩)

હે મયૂર! આપ કદાચ કહેશો કે ‘શાસ્ત્ર પુરાણોમાં લખ્યું એટલે થું બરુ યથ ગયું?’ તો એના જવાબમાં હું કહીશ કે એ શાસ્ત્રો પુરાણોની રચના કરનાર તો બગવન વ્યાસ છે મારા જેવો કંઈ મામૂલી માણસ નથી. અને બગવાન વ્યાસ તો આપનો જ અવતાર મનાય છે ને? એટલે તે કદાચ ઉદ્ધમાં હોય અને ઉદ્ધમાં કંઈ બ્રાહ્મી જાહે તોય તે બધુ બરાબર પ્રમાણુ અને લોકોપકારી જ નીકળે એમાં શો સંશય?

(૭૪)

અને હે ત્રિલોકનપતિ! શાસ્ત્રો પુરાણોમાં આપના પવિત્ર મહાબકારી નામનું જ મહાત્મ્ય સુખ્યત્વે વર્ણવેનું હોવથી એની કિમત ઘણી વધારે છે. જેના પ્રભાવથી અતિભયકર એવો દુષ્ટ કળી પણ થરથરે છે અને કયિક વાચિકંતપા માનસિક પાપો ટળી જાય છે, તેમ જ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ નિર્મૂળ બની જાય છે એ નામની શક્તિ એવી તો અત્યંતિક છે, કે એનો આશ્રય લેનારને એ મૂલ મૂલતિના સ્વમી એવા જે તમે એમના અરજનું, જેમ બહુ પ્રકારોને શરણ આપાનું તેમ આપાવે છે.

(૭૫)

અને જગતનિયતા! આપના નામનો મહિમા એક મુજે થું વર્ણવી શકય એમ છે? બગવની વીણાધારણી અને સહસ્ર સુખવળા શેષ બગવાન જેવા પણ જેતું કષ્ટ કરત કરત શાકી નર્તર છે એનો પ્રભાવ ‘આવો છે અને આટલો છે’ એમ કહેવાની મારા જેવા નાના માધવાળાની તે શી તકત? તથાપિ રાજા શેષના ઉપકારને વધુવળી તાકાત ન હોવા છતાં એને એતાં બરાબર મોઝથી ટૂંકા કર્યાં સિવાય જેમ રહી શકું નથી, તેમ આપના વિદ્યોપકારી નામના અમરંદથી અભય

પ્રશેષો અને ઉપરથી દબાઈ ગયેલો કોવો હું
એનથી કોવું માહારાજ વર્ણવ્યા નિવાય રહી શકાઉં
નથી, અને કોઈ મારી કહેવડ જાય છે કે હું
કરકાનિધિ આપનું નામ આપના કરતા વધારે
કેળિયું છે.”

‘એમ? શા ઉપરથી આ દેસાશે આપ્યો.
મથૂર?’ ભગવને પૂછ્યું.

‘મહારાજ! મારું ઘેલું પચ્ચ અને સમજાય છે
તેનું મેં કહ્યું. એને જો બોલું માનવું હોય તો તેમ
કરવા આપને અધિકાર છે. બાકી અને તો કોઈ
મતિની થાય છે કે આપના કરતાંય આપના
નામનો મહિમા મનિષેય છે; કારણ કે આપનામાં
જે નથી એવો એક મોટામાં મોટો શુભ એનામાં છે.’

‘શું કહે છે? મારા કરતાંય મારા નામમાં
વિશેષ શુભ?’

‘હા મહારાજ! મારી કોઈ સમજ છે.’

‘તો તે મારે લખ્યો પડ્યો કહે કો શુભ કયો?’

નીચા વગી એ હાથ જોડી મથૂરે જવાબ આપ્યો.

‘સમા કરજો મહારાજ! પણ આપ પૂછો છો
કોણે કહેવું પડે છે. કે નિષ્કપટપણાને મોટામાં
મોટો શુભ આપના નામમાં છે જે આપનામાં.....’

(૩૬)

‘જોતારીનો અવધાતું તો બહો જગતી નીકળ્યો!
સામાના ગેટ પ્રવેશપ્રવેશ કહી દેતાં પચ્ચ હું
જયકાતો નથી. ઠીક, પણ હવે કોની સાબિતી
આપની પડશે એમને એમ કહ્યું લગાવવાથી
જલી શકશે નહીં!’

‘જો મહારાજ, પ્રમાણ આપવાની અને મારી
વાત સાબિત થઈ જાય, કોની રીતે દલિલ કરવાની
મારી શક્તિ છે? અને તે વગી આપની સન્મુખ!’

‘ત્યારે એમ કહે કે તે હમણાં જે નામના મહા-
ત્વની વાત કરી તે જોડી છે’

‘જો મહારાજ! જોડી તો કેમ કહેવડ? જાણ
જગત જે ચરમ પવ કરી વાતને
હજારે વર્ષથી મારું અર્થ છે, અને જેનું શ્રવણ
કરવી આપના નામની શક્તિમય શરણ કરનારને
દેહ વિશ્વાસ જેસે જો એને હું જોડી કહું તો મારી
દગમી જ અસી ગાંધ છે એમ માનવું પડે’

‘મારે તો હું કહું છું કે તું સમજ પડે તેમ
કહે!’ પ્રભુએ મસ્મિત કહ્યું.

‘જો વિરાટ ભગવાન! આપ શું નથી જાણતા
કે આપના મહાન ભક્તોમાંનો એ જો બળીશભ
હોતો એને આપે શાહાણ બહુનો વેશ લઈને કહ્યો
હોતો? જાણે એ વિરાટભના પુત્ર બળીશભ પાસે
વામન સ્વરૂપમાં સાદર ત્રણ રૂબા એ ચત્ર કરે!
હોતો તે વખતે જઈ પૂકી માગી-અને બળીએ
હ નહોતો સકર! મૂક્યો, ત્યારે વિરાટ સ્વરૂપ મારણ
કરી પૂથી બરી લેવા તૈયાર થયા પરંતુ ઠગાઈથી
બળીશભ લેસ પચ્ચ મલારાયો નહીં અને એણે
આપુ ત્રિભુવનું રાજ્ય આપે કાઠી અને એણે
મરતક ઉપર આપનો પગ મૂકવા જણાવ્યું કરવું કે
વિરાટભના એ ભાગ્યશાળી પુત્રને આપને આશ્રય
હોતો. અને એના બળથી આપને એણે પ્રથમથી જ
ઓળખી લીધા હોવાથી આખા જગતના ઐશ્વર્યને
છોડીને આપના પાદારવિદગી સેવા જ એણે માગી
લીધી. મતલબ કે આપ કારણવશત્ ઠગાઈ
કરવામાં પછા પડતા નથી. ત્યારે આપનું નામ
છે એ એને શરણે જનારને કહી પચ્ચ કમળું નથી.
ઉલટું એને જગતના સકલ વખતે તેની સહા-
યમાં દોડી જઈને એને જાયણે છે આમ કહી
મથૂર કવિ હાથ ઉઘાડી કરી કરીને નીચેના ભાવનું
ગાવા લાગ્યો:

“હરિને લાજતાં હજી કોઈની લાજ

જતા નથી બાણી ર,

જેની મુરતા સામગિયાની સાથ,

વડે વેઠ વાણી ર.”

(૭૩)

ચોડીવાર રહીને વગી પાછી મયૂર કવિની મીઠી મધુરી બાની શરૂ થઈ

પણ પ્રભુ ! આપને કોથી માફ લાગે એવું કશું આપના કમાઈના દુર્ગુણમાં નથી. આપના દુર્ગુણ પણ જગતને હિતકર્તા જ નીવડે છે જુઓ, આપે બળીરાજ સાથે કમાઈ કરી ન હોત તો સતત-આપના ચરણની સેવા કરવાનું એને ભાગ્ય મળ્યું છે તે કદાપિ મળત ખરું ? તે ઉપરાંત બળીરાજ, એ આપનો આવો મહાન બહત હતો એની વાત જગતમાં ફેલાઈ જત ખરી ? વગી એવી કમાઈ કરી ન હોત તો આપના નામમાં આવું અતુલિત બળ છે એની કયા કવિએએ પોતાના કાંચોમાં ચૂંટીને જગતમાં ફેરવી કરી પોતે ધન્ય બની ગયા તે બાત ખરા ? વગી અખિલ જગતના મળને હરનારી પતિતપવની ગમગમૈયા આ કમાઈનો પ્રસંગ ન આવ્યો હોત તો ઉત્પજ થાત ખરી ? મતલબ કે-હે નાથ ! આપ ગમે તેવું આચરણ કરો છો પરંતુ તે ત્રિભુવનને ચોમા આપનાર જ નીવડે છે

(૭૮)

આમ હોવા છતાં પણ (આપની કમાઈ એ બહતો ના હિત માટે જ છે એમ હોવા છતાં પણ) હું તો માથું નમાવીને પ્રભુ માછી લઉં છું કે, મારી સાથે એવું છળ કર્યો નહિ કેમકે બળીરાજ જેની મારામાં હિમત નથી કારણ કે છત્ર ચામર અને બાદશાહી દબાડો એ તો મોટા રાજાને જ થોભે ગરીબ હોય એને એ મળે તો એ હાસ્યને પાત્ર થાય માટે આપને ગોઝુળમાં પભા ઉપર કામગીરી નાખી દેવ મા જેમ જોજ આવી હતી એમ નાના યકને જીવી જવામાં-મારી કીર્તિ કોઈ ન જાણે એવી રીતે જીવી જવામાં અને જોજ આવશે એવું કહેશે કે બળીરાજને તું મોટો કેમ આવું કહેશે કે બળીરાજને તું મોટો કેમ કહે છે ? એ તો હારી ગયો હતો તો હું કહીશ કે એમ બિલ્લમાં કોણ અર્થ નથી. કારણ કે

બળીરાજના નામનો જ અર્થ બલિદ-એવો થાય છે એટલે કદાપિ પરાજયને તો એ જાણે જ નહિ અને ખરી વાત આપ શું નથી જાણતા ? પરાજય કેણ પામ્યું ? બળી કે આપ ? વિજેતા કહિ પરા છત થયેલાને બારણે દારપાળ મળે ઊભા રહે ખરા ?

(૭૮)

વગી ચોડીવાર અટકીને મયૂરે કહ્યું મહારાજ ! રજા જોઈને કોઈ કહે કે એ સર્પ છે અને જેવું એ આજ્ઞાન છે તેવું જ મારું બોલતું ઘણીવાર જૂલ-બરડું હોય છે. એ કહ્યું કે-પ્રભુ ! મારી સાથે છળ કર્યો ! નહિ પણ મારો સાથે શું કરવા છળ કર્યો ? સમરાંજણમાં ચુક તો બે સરખા હોય એમની સાથે જ રોલે. એક નિર્બળ હોય અને એક સમળ હોય એ બે વચ્ચે ચુક કદાપિ સબેજ નહીં મતલબ કે હું નિર્બળ માણસ-સામાન્ય જાત એની આપ કંઈક પરીક્ષા લો જ નહીં પરીક્ષા તો આપ બળીરાજ, મયૂરજન, કુંભ-વા, પ્રહલાદ, વગેરે મહાન મહાન જાતો છે એવાની જ લો. એટલે આપ મારી પરીક્ષા કર્યો એવો ભય રાખવાનું કશું પ્રયોજન નથી કારણ કે આ ભવરૂપ અવ્યયની અદ્ધર આજ્ઞાન અને અધૈરમાં ભૂટી ગયેલા અને ભહાર નીકળવા માટે બહુ શ્રમ કરતા એવા મારા ઉપર આપ નેટલી કૃપા કર્યો એટલી બહુ ઉપકારક થઈ પડશે.

(૮૦)

અહો નાથ ! ‘શ્રમ’ અને ‘અવ્યય’ શબ્દો ઉચાર મારા ગુણમાંથી હમણાં થયો એ સાબળતાં બરોબર મને જો જાનકીજીવન ! પિતાત્રય વચન પાળવા માટે અને ત્રિમુનિયોને એમના બનેક વર્ણના તપનું ફળ આપવા માટે અવ્યયમાં શ્રમ સહન કરતા એવા આપના સમાવવારુ સ્મરણ થઈ આવે છે

(૮૧)

અને એ સાથે તે સમયે અસ્વસ્થતા સીતામાતા ના વિશેષથી આપ મૂરતા હોવા છતાં શબરી ઉપર એને એતાં બરોબર આપે જે કૃપા વરસાવી એ થત તાલ થાય છે. અને વિચાર આવે છે કે મહારાજ ! આપનું ચિત્ત અસ્વસ્થ હોવા છતાં આપે તે સમયે શબરી ઉપર કરુણા વરસાવી એ શબરીને જહુ સારું સારું બોલતાં આવડું હશે માટે ? અને આ વખતે આ દાસ ઉપર આપ બિલકુલ સ્વસ્થ હોવા છતાં કૃપાકાંક્ષા નાખતા નથી. એ એને મીઠું મીઠું બોલતાં નથી આવડતું માટે ?

(૮૨)

હે નાનદીવન્દલ ! આપ જવાબમાં એમ કહેશે કે 'એમ તો ખરું રહેતો' તો હું કહીશ કે આપના સમાગમની ધરણી હજારો વર્ષ તપ કરતા એવા સાધુ મુનિઓને છોડીને વહી સાથે મૈત્રી બાધરાતું અયોગ્ય કામ આપે જેને માટે કયું અને બીજા અનેક કથો આપે જેને માટે સહન કર્યા એ જનક હુમારી સીતાદેવીના વચનો કરતાં મારા વચનો કેટલો વિશેષ અયોગ્ય નથી.

(૮૩)

હે સકળ મનોહરશુભોના બંધાર ! 'ગમે તેમ કરે પણ પેલા મુવલું મુગને મારી પાસે લાવે. એના ચામડાની મારે કચુડી બનાવવી છે.' એવી માગણી સીતાજીની અયોગ્ય હોવા છતાં તમને એ યોગ્ય લાગી અને એથી તાત્કાલિક હથિયાર લઈ મુગની પાછળ તમે પડ્યા. એ શું બતાવે છે ? સીતાજી આપને બહાલાં હતાં માટે ? પરંતુ હોય વસ્તુ બહાલી હોય એથી સિદ્ધાન્તનો ત્યાગ કરવો એ બરાબર નથી. મહાપુરુષનો સિદ્ધાંત તો સર્વને માટે એકસરખો જ હોય, પણ આપે એક સરખો રાખ્યો નથી અને જનકતનયા પ્રત્યે પક્ષપાત બતાવ્યો છે; પણ મહારાજ ! એથી તો આપનું સ્ત્રીત્વ પડપડું આપણ આવે છે. મતલબ કે ખરું બોલું પણ બક્ષાતું કામ કરતું એમ જો આપનો સિદ્ધાન્ત હોય તો સીતાજીનાં અયોગ્ય વચનો હોવા છતાં જેમ આપે એનો સ્વીકાર કર્યો હતો તેમ મારાં વચનો અણગમતા હોય તો પણ તે તરફ ધ્યાન નહીં આપતાં મારી માગણી આપે મનુષ્ય રાખવી જોઈએ.

‘ગીતાધર્મ’ના ઉદ્દેશ્ય અને નિયમો

ઉદ્દેશ્ય:—ભગવદ્વાણી શ્રી ગીતાના પ્રચાર દ્વારા જગતમાં જ્ઞાન, શક્તિ, સહાયતા, સહભાવતા, ઉપકાર, પરસ્પર સહયોગ અને પ્રભુપ્રેમની વ્યાપક ભાવનાને સ્થિતિમંત કરવી.

વ્યવસ્થા સંબંધી નિયમો

- (૧) ‘ગીતાધર્મ’ દર મહિનાની ૧ લી તારીખે પ્રસિદ્ધ થાય છે.
- (૨) ‘ગીતાધર્મ’નું લવાજમ ભારતમાં રૂ. ૬-૨૫ અને વિદેશમાં ૧૫ પિનિંગ છે. છુટક વ્યક્તી કિંમત આઠ આના છે.
- (૩) પુસ્તકાલય માટે ‘ગીતાધર્મ’નું લવાજમ રૂ. ૫-૨૫ છે.
- (૪) ‘ગીતાધર્મ’નું વર્ષ જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર સુધી ગણાય છે.
- (૫) જાન્યુઆરીના વિશેષકે પ્રગટ થાય છે ફેબ્રુઆરીથી ડિસેમ્બર સુધીના જાહેરાતો વિરિધ સામગ્રી રજૂ કરવામાં આવે છે.
- (૬) કાપડ માટે સરનામું બદલવાનું હોય તો જ કાપડિયને જાહેરાત. થોડા સમય માટે સરનામું બદલવાનું હોય તો સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસ દ્વારા પ્રવધ કરવો.
- (૭) પત્રવ્યવહાર કંતી વેળા દરેક કદકે આહુકે નંબર અવશ્ય લખવો.

સંપાદકીય નિયમો

- (૧) ‘ગીતાધર્મ’માં ગદ્ય, સમાજ, ધર્મ અને ભારતીય સંસ્કૃતિને લગતા લેખો તેમજ પ્રગતિસૂચક પ્રેરણાત્મક લેખો લેવામાં આવશે.
- (૨) લેખો સુધારવા, જાપવા મા ન જાપવા વગેરેના અધિકાર સંપાદકનો છે.
- (૩) અપ્રગટ લેખો પૂરા કરવામાં આવશે નહિ.
- (૪) કાગળની એક બાજુ, દાક્ષિણે રાખીને શાલીથી સારા અક્ષરોથી લખીને પોતાના લેખો મોકલવા.
- (૫) ધર્મ વિરુદ્ધ તેમજ કાઠપલ્લુ સમ્રાટની દીકાને લગતા લેખો આ માસિકમાં પ્રગટ થશે નહીં.
- (૬) કથાઓ, પ્રસંગો, કાવ્યો, વાનગીઓ, વગેરે જનસમાજને પ્રેરણાત્મક થઈ પડે તેવાં આલેખનોને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવશે.
- (૭) લેખકો ‘ગીતાધર્મ’ને પોતાનું માસિક ગણીને તેને યોગ્ય જે સામગ્રી મોકલશે તેના સદર્પ સ્વીકાર કરવામાં આવશે.
- (૮) સરનામું નિચે મુજબ કરવું.

ગેનેઝ

ગીતાધર્મ કાર્યાલય
ગીતામંદિર, અમદાવાદ-૧

સંસ્થાપક:- ડૉમત્ પ. પ. ધ્ર. મ. મં. જગદ્ગુરુ ગીતાબ્યાસ બ્રહ્મલેન
સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજ

ગીતામંદિર ધર્મર્થ આયુર્વેદિક ઔષધાલય

પરમ પૂજ્ય મહામંડલેશ્વર સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજના શુભાશીર્વાદ સાથે
ધનવન્તરિગુરુ સ્વામીશ્રી શિવાનંદજી મહારાજના સંચાલન હેઠળ અમદાવાદ ગીતામંદિર
ધર્મર્થ ઔષધાલય મહાગુજરાત, મુંબઈ, રાજસ્થાન તેમજ ભારતના અનેક પ્રાંતોમાં
તેમજ આફ્રિકામાં સુપરિચિત બની ચૂક્યું છે. દૂર દૂરના નિવાસીઓ સ્વામીજીની
ચિકિત્સાથી કષ્ટસાધ્ય ભયંકર દરદોઆથી મુક્ત બન્યા છે, અને તેઓ આ સંસ્થાનાં
સુકેતકંઠે વખાણુ કરે છે. મધ્યપ્રદેશમાં પણ આ ઔષધાલયની ખ્યાતિ ઘણાં વરસોથી
પ્રસરી છે. સ્વામીજીની ચિકિત્સાથી ત્યાંના મોટા મોટા અકસરો, ન્યાયાધીશો અને
ચિકિત્સા પણ આ ઔષધાલયનો લાભ મેળવીને ઉપકૃત બન્યા છે.

આ ઔષધાલયની શાખાની સ્થાપના પરમપૂજ્ય મહામંડલેશ્વર સ્વામીજી મહા-
રાજના નિદેશાનુસાર નાગપુર ગીતામંદિરમાં કરવામાં આવી છે. અમદાવાદ ગીતા
મંદિરના સિદ્ધ હરત ચિકિત્સાકુશળ સ્વામીશ્રી રામાનંદજી મહારાજ આયુર્વેદાચાર્યના
સંચાલન હેઠળ આ ઔષધાલય મધ્ય પ્રદેશમાં જનસેવાર્થે ખુબ જ પ્રગતિ સાધી રહ્યું છે.

આ ઔષધાલય દરરોજ સવારથી અગિયાર વાગ્યા સુધી ખુલ્લું રહે છે. હરેક
રોગીના રોગોની જાતતપાસ કરીને તેને ઉચિત ઔષધિ આપવામાં આવે છે. જંઘાર
ગામથી આવનાર રોગીઓની એક વાર જાતે તપાસ કરીને તેને સગવડ પ્રમાણે સાત
દિવસ કે પંદર દિવસની હવા આપવામાં આવે છે, તેમજ જંઘારગામથી જવાબી ટપાલ
મોકલનાર રોગીની સૂચના પ્રમાણે તેની હવામાં ઘટતો ફેરફાર કરીને હવા ટપાલ દ્વારા
વી. પી. થી મોકલવામાં આવે છે. ઔષધ લેનાર રોગીએ પથ્ય પાલન કરવું જોઈએ.
તેથી તેલ, ખટાઈ (આંબલી, કેરી), મરચાં, ગોળ, આ વગેરે છોડી દેવા તેમજ પૌષ્ટિક
ખોરાક લેવો જોઈએ. રોગીએ વધારે પરિશ્રમ કે જાગરણ ન કરવું જોઈએ તેમજ
બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવું જરૂરી છે.

વિવિધ ભરમો, રસો, પર્પટી-લોહ, વટી, આસવ, ધૂત-તેલ, ચૂર્ણ વગેરે આપી
માટે સચિત્ર મંગાવો.

૧. અવસ્થાપક :

શ્રી ગીતામંદિર ધર્મર્થ આયુર્વેદિક ઔષધાલય

ગીતામંદિર-અમદાવાદ. (૭૪-૧૧)